EX LIBRIS
J·G·VAN MARLE

van Eys.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND.

DOOR

J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D.

DERDE DEELS, VYFDE STUK.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE AMSTERDAM,
By YNTEMA en TIEBOEL.
MDCCLXXVI.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/natuurlykehistor34fran

BERIGT

VAN DE

UITGEEVERS.

Zie *hier eindelyk wederom een ſtuk deezes Werks, waarin over de* Lichaamsoefeningen *en andere* Uitſpanningen, Spys en Drank, Lands- en Volksziekten, *en den* Leeftyd *der Natie gehandeld word. Wy hadden 'er gaarne het Hoofdſtuk over de* Begraafnis-Plegtigheden, enz. *als het Slot van dit* IIIde Deel, *bygevoegd; doch daar het einde deezes jaars te kort op handen loopt, zyn wy niet in ſtaat om aan het verlangen van veelen, in deezen, te voldoen. Het in gereedheid brengen der drie* Plaaten, *nog tot dit en het volgende Stuk behoorende, is egter de voornaamſte oorzaak van deeze te leurſtellinge, alzoo wy met het drukken reeds verre gevorderd zyn. Zo dat wy in 't aanſtaande Voorjaar, buiten onvoorziene toevallen, den Begunſtigeren van dit Werk, gemelde Slot kunnen mededeelen. Waarin men ook te*

wagten hebbe: toegezondene Berigten, Verbeteringen, Beantwoordingen, enz. den Heer Autheur door kundige Mannen medegedeeld.

Gebruik dit Stuk dan, Leezer, terwyl wy met het overige zoo veel ſpoeds belooven te maaken, als met eene zindelyke uitvoering beſtaanbaar is.

B E R I G T

V O O R D E N

B O E K B I N D E R.

Plaat X. te plaatſen tegen over bl. 1442.

D E R-

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Waarin de Kinderlyke Vermaaken, de Volkseigen Lichaamsoeffeningen, de Uitſpanningen, en de Wedſpelen der HOLLANDEREN *voorgeſteld worden.*

Zoo zeker als het is, dat de Menschlyke Natuur, boven die der andere dierlyke Weezens, uitmunt, in Weetenſchappen, in vernuftige Uitvindingen, tot vermaak of tydverdryf, en allerleie Lichaamsoeffeningen; even zoo zeker is het, dat deeze voortreffelykheid verſchillende uitwerkſels heeft by onderſcheiden Volkeren, naar maate dat hunne getemperdheid, 't zy uit zig zelve, 't zy ter oorzaake van 't Klimaat, verſchille. Eenſtemmig hier mede heeft 'er ook, ten deezen aanzien, het een en ander by de Hollanders plaats, dat hen van andere Natiën onderſcheidt. En offchoon veelen hunner Natuureigen gewoonten, van andere Volken oorſpronglyk, of tot andere Volken mede overgebragt zyn, ſtraalt 'er egter gemeenlyk iets in door, dat met den aart der Hollandſche Natie byzonder overéénkomt. Men ontdekt tog gereedlyk, dat zy, uit hoofde van hunne getemperdheid, die wy alrede aangeweezen hebben, natuurlyk geneigd DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zyn tot bezigheden, die hen van andere Volkeren kunnen onderſcheiden, ten minſten tot zulken, die onder hen ſterk uitmunten. Ik behoef hier, ter hunner eere, niet op te haalen, den roem, dien zy door hunne Dapperheid, hunnen Koophandel en hunne Oeffenzugt, verkreegen hebben. En nog minder is 't noodig in 't breede te melden, dat eene Hollandſche Ziel, in 's Moeders Lichaam, by haare eerſte gevoeligheid, een natuurlyken indruk voor de Vryheid, en haat tegen de ſlaaverny, gevoelt, die haar tot in den bukkenden ouderdom aankleeft; waar door een rechtſchapen Hollander, als zyne knien knikken, onder het draagen van den last van zyn bouwvallig Lichaam, nog kruipen zou, om den roestigen degen, ter verdeediginge van deeze zoo heilige panden, met zyne bleeke nagels en verkleumde vuisten, aan te grypen. Dit weet de Waereld; dit getuigen de Eeuwen. Deeze en meer dergelyke eigenſchappen, welken het onderſcheidende kenmerk van een Hollander uitmaaken, ontdekt men, als boven gezien is, in hunne geboorte, opvoeding, huwelyk, zeden en gewoonten. Hunne Wetten, Godsdienst en Koophandel, ſtaaven dit van alle zyden. Zulks is voor een ieder genoegzaam kenbaar, als zynde overvloedig beſchreeven: maar heeft men tot nog wel behoorelyk opgemerkt, dat het al natuurlyk uitblinkt in hunne onnozele kinderlyke ver-

maa-

maaken en mannelyke uitſpanningen? Hier van heeft men, naar ons inzien, tot heden, te weinig gemeld; en 't komt ons voor dat wy 't zelve niet wel met ſtilzwygen kunnen voorby gaan; zullen wy anders het onderwerp, waarin wy alrede tot dus verre zyn gevorderd, en waar aan dit nog ontbrak, zoo veel in ons is, volledig afhandelen. Ons beſtek eiſcht, derhalve, dat wy hier van gewag maaken; en wy vleien ons met het denkbeeld, dat het onzen Leezeren niet verveelen zal, het oog te ſlaan op den aart der Hollanders, in hunne natuurlyke Vermaaken, Uitſpanningen en Spelen. Dit doende, zullen wy de Natie beſchouwen, zoo als dezelve geweest is, ten grooten deele nog is, en nog algemeener zyn zou, indien ze gebleeven ware in haaren natuurlyken ſtaat; dat is, buiten de betrekking van den Koophandel, mitsgaders van de verſchillende indrukſels van Godsdienst, Staatsbelangen, en, zo als men 't noemt, nieuwe of beſchaafde Zeden. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Laaten wy dan, om ter zaake te komen, een aanvang maaken met de onnozele Kindsheid. Hier beſpeuren wy terſtond het uitwerkſel van eene vrye opvoeding, die, hoe zeer zy ook door nieuwer zeden als beſchaafd moge zyn, nog altoos tot het vrye en ongedwongen overhelt. Recht Hollandſche Ouders kunnen, als boven gezegd is, niet beſluiten, om hun Kind, buiten nood, in andere handen over te geeven; Het Kinderſpel.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ven; of het zelve, onder hun eigen opzicht, te gewennen, aan eene, als ik 't zoo noemen mag, periodike gezelligheid. De Moeder moet haar telg zien, en met het Wicht ſpeelen, zoo dikwils als, en wanneer 't haar gelust; men moet het zelve troetelen, zoo dra het maar een lachje geeft; en lacht het niet, dan zoekt men allerleie tuig, of men neuriet allerleie Kinderdeuntjes, om de lachjes op te wekken, en 't Kind vroegtydig te gewennen, tot eene ongedwongen uiting van deszelfs natuurlyke denkbeelden. Geheel anders gedraagt men zig hier omtrent in eenige Landen van Europa, en byzonder in Vrankryk, daar men de jonggeboorenen gerustlyk van zich laat vervreemden. Aanzienlyke Lieden, in dit Land, 't is waar, houden ook wel eene Kinderkamer, daar de Kinderen, veeltyds, buiten den toegang van het Huisgezin zyn; maar hoe geſtreng de bevelen van een hoflyk Vader des aangaande mogen weezen, men ſluipt 'er nogthans in; en Mama zelve is dikwils de eerſte. Zy kan zig niet onthouden van, nu en dan, in de Kinderkamer, met haar Kind te ſpeelen. De Meiden kunnen, zoo weinig als de Minne, nalaaten, het lieve Wicht te ſollen en 'er mede te prevelen. En mogt men het hart van alle Hollandſche Dames, hoe hoog van geboorte, eens inzien, men zou, des houd ik my verzekerd, bemerken, dat zy, hoe nauw gezet op geregelde manieren, zig zelven geweld

weld aandoen, met zig naar die geſtrenge gewoonten te voegen. Men komt ook in geen Hollandſche Kinderkamer, of men ziet 'er, ter dier oorzaake, het Poppengoed in zwieren; geen Min, geen Dienstmeid, al ſtond 'er nog zulk een verbod op, en al zouden hunne ſpaarduiten, voor een mooie Kant of Doek, 'er by te kort komen, kan zig onthouden van het Kind eene Pop, of ander ſpeeltuig, te bezorgen. En dit is juist een uitwerkſel van den aart der Natie, die 'er op geſteld is, om eene vrolyke en gezellige, en vooral arbeidzaame en vindingryke Ziel, in de tederſte jeugd te vormen. Ik mag dit met reden, zoo ik oordeel, uitdrukkelyk aan den aart der Natie toeſchryven; om dat men in geene andere Gewesten van Europa zoo veel werks van Kinder Speelen Poppengoed maakt, als in deeze Landen, en in Duitschland, waar uit wy afkomſtig zyn. Men gaa, en dit meen ik is een ſterk bewys, alle Kermisſen, de ſtapelplaatſen toch van Poppengoed, eens rond: men zal 'er geen eene Kraam of Winkel met Fransch of Engelsch Poppengoed vinden. Men ontmoet 'er integendeel overtollig veele Engelſche en Franſche Galanterie-Kraamen, die, als Poppenwinkels voor bejaarden, krielen van beuzelingen, en zeden verdervende nieuwigheden. Hier uit, dunkt my, is 't blykbaar genoeg, dat de aart der Duitſchers en der Nederlanders, in dit ſtuk, vry by-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zonder genoemd mag worden; te meer, daar 'er Steden zyn, by voorbeeld Neurenberg, die het voornaamfte deel van haar beftaan genoegzaam uit het maaken van Poppengoed hebben. Dit heeft, indiervoege, in geen andere Gewesten plaats; en 't vrye vertier van Engelfche en Franfche Waaren zou zulks, indien het aldaar ftand greep, wel dra vertoonen. — Maar, zal nu ligtlyk iemand vraagen, wat betrekking heeft deeze Poppenvertelling op den aart der Natie? Men leeze myne aanmerking hier op, en oordeele.

Het meeste Poppengoed, dat ik voornaamlyk bedoel, beftaat niet in de gewoone poppen, of enkele mannetjes, paardjes, en dergelyk Kindertuig, overal by alle Volkeren in gebruik; maar dat foort van Kinderfpeelgoed, 't welk uit allerleie werktuiglyke beweegingen beftaat; dat by uitftek door de Duitfchers, en ook hier te Lande, vervaardigd word. Dus vind men allerlei tuig van die natuur, voor alle ftaaten, beroepen en handwerken, in 't klein, nagemaakt; de Houtwinkels, Zilverfmits, Tinnegieters-, Koper- en Blikflaagers Winkels, of Kraamen, vertoonen ons allerlei fpeelgoed in dien fmaak, te kust en te keur. Wat is 'er het gevolg van? Vader en Moeder koopen doorgaans voor 't Kind zulk fpeelgoed, als meest met deszelfs omftandigheden, zinnelykheid, of neiging, overéénkomt. Terwyl de Vermogenden Koets en Paarden, Soldaatjes, Ruiters, Koeien,

Schaa-

Schaapen, en dergelyken, aan 't Kind bezorgen, koopt de Landman allerlei kleen Bouwgereedſchap, Melk-emmers, Karntonnen, enz.; de Schipper Scheepjes, Bootjes, of ſoortgelyken, en de Burgerman de eene of andere Ambachtsbeeldtenisſen. Men laat 'er de Kinderen mede ſpeelen, en deezen, naar den aart der Menschlyke Natuure, geneigd tot nabootzing, zyn 'er aandagtig op; met 'er tyd ouder en oplettender wordende, ſpooren zy de oorzaaken der werktuiglyke beweegingen na, en die leerende kennen, maaken zy zelven ſoortgelyke ſtukjes. Dit gaat zoo verre dat men, onder de Hollandſche Jongens, 'er maar weinigen ontmoet, die, naar maate van hun vernuft, hunne bezigheid niet zoeken, in het toeſtellen van 't een of ander Speeltuig; het zy van Snywerk, Kaartenhuisjes, Prentjes, en wat dies meer zy. Een Schippers Zoontje takelt gemeenlyk een Scheepje toe; een Landmans jongen maakt veelal Wagens, Karren, en Paardjes; terwyl de Molenaars Kinderen kleene Meulentjes vervaardigen. Ieder is werkzaam om zyne kunst in den toeſtel te toonen, en de Vaders vermaaken zig ten hoogſten, met hunne Kinderen hier in behulpzaam te zyn. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zou ik, dit alles gadeſlaande, wel mistasten, als ik daar uit afleide de oorzaak van dien geduldigen onderzoeklievenden aart der Hollanders; als mede van hunne bekwaamheid in 't werktuigkundige; die hen

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hen zelfs by Uitheemſchen beroemd maakt? Ik voor my meen althans niet ongegrond te mogen beweeren, dat de gewoonte onzer Hollanders, en wel ſterkst der Noordhollanders, om hunne Kinderen met allerlei ſpeeltuig onbedwongen te laaten ſpeelen, zeer veel toebrengt tot die algemeene zugt ter werkzaamheid, welke men onder hen beſpeurt. Nergens toch zal men een Volk ontmoeten, waar onder 't zoo gemeen is, als by de Hollanders, uitgewerkte kunstſtukjes, door Kinderen gemaakt, te vinden; zelfs zulken, waar van de proefneemende Natuurkunde zig bedient. Immers zyn een werktuiglyk Heiblok, of Hefboom, een Paardemolen, een Water- of andere Windmolen, een Schip in alle zyne deelen, met ontelbaare Werktuigen meer, door een ſchrander jongeling gemaakt, cieraaden in de Kabinetten der Liefhebbers. Zelden zal men by eenig Werkbaas, byzonder in Noord-Holland, komen, of men hoort, dat zyn Krelis en Jantje alles al ſpeelende afgekeeken en nagebootst hebben. Een Molenmaakers, een Timmermans of Wagemaakers Zoontje toont ons zyn modél van 's Vaders Kunstwerk, in 't kleen; en Boeren Jaapje geeft ons een Ploeg of Egge, door hem, naar de kunst, geſneeden, in handen. 't Is ook uit dien hoofde, om dit in 't voorbygaan nog te zeggen, onder onze Landlieden en Strandbewoonders zeer gemeen, dat de Knaapen des Winters avonds, als

zy

zy aan den haard zitten, allerhande kunſtige Stokjes, Scheeden, en Hegten van meſſen ſnyden, of voor hunne Vrouwen Stooven en Schotelrakken, met allerleie roozen, bloem- en beeldwerk, beſnyden; en dat enkel met een mes, het gevreesde en gereede tuig der Zeehagjes. Deeze ſtukjes, waar van ik nog een zeer fraai oud Hollandsch voorbeeld bezit, en waar van 'er hier en daar nog genoeg overblyfſels te vinden zyn, vallen meerendeels in den Gottiſchen ſmaak. Het zy nu dat men deeze myne voorgeſtelde gedagten aanneemelyk vinde of niet, het welk een ieder vry ſtaat, dit althans is zeker, dat men geene berigten van eenig ander Volk vind, 't welk zoo ſterk op allerlei poppengoed, voor hunne Kinderen, en nabootſels voor hunne eigen vermaak of pronk, geſteld is. Onze met beeldjes en figuuren opgevulde Porceleinkasſen zyn overvloedige getuigen van deezen ſmaak der Natie. Ja het plag, nog in 't begin deezer Eeuwe, onder aanzienlyke Dames en vermogende Koopmans Vrouwen, eene algemeene gewoonte te zyn, dat ze voor haare Dogters eene keurige Poppenkas toeſtelden; waarin zy alles, hoe kostbaar of gering, wat maar in een deftig Huishouden te pas kwam, in het kleen verzamelden. Men heeft 'er gezien, die eene Keuken, met al haar toebehooren, vertoonden, zelfs tot den Turf, in 't kleen nagemaakt; men vond 'er Delfsch Aardewerk, Porcelein en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Potteryen, daar toe gebakken; met Koper-, Zilver- en Blikwerk, naar evenredigheid gemaakt; ja men liet, door groote Meesters, Poppenzaalen ſchilderen, die volledig gemeubileerd wierden. By uitſtek is hier omtrent de kostbaare huishoudelyke Kas, die, zoo ik meen, nog berust, te Amſterdam, by Mejuffrouw ALIDA BRANDT, Huisvrouw van den Heer JAN HENDRIK DUISENBERG; als Nazaate van den Heer JAN BRANDT en PETRONELLA OORTMAN, die, omtrent een Eeuw geleeden, deeze Kas vervaardigd hebben, en welke ter waarde van eenige duizenden geſchat wierd: als mede die van Mevrouw de Weduwe LE BOULAGER, te Leyden.

Wat den hedendaagſchen ſmaak betreft, by onze Burgers en Landlieden blyft de oude trant nog eenigzins in zwang; doch onder de aanzienlyke Grooten maakt men 'er tegenwoordig zo veel werks niet van. Men leert de Kinderen nu al vroeg met allerleie *minus badines*, van weinig betekenende *galanterien*, ſpeelen; eene Pop te kleeden is te Naaisteragtig voor eene jonge Dame, en 't huishouden te leeren is te burgerlyk; maar *le bon ton goût*, *le bon ton*, door allerleie daar toe gemaakte ſnuisteryen in te boezemen, is adelyk. — Dan zagt.... ik zou dus ligtlyk myn doelwit uit het oog verliezen; en keer des weder tot de Kinderen, die met hun Poppengoedje voor my heenen dribbelen, of zig met andere Kinderſpelen vermaaken. Dit doende, vind ik onder dezelven verſcheiden

Spe-

Spelen, en daar mede overéénkomſtige Mannelyke uitſpanningen, die my nog deeze en geene byzondere eigenſchappen der Hollanders, naar den ouden aart der Natie, doen opmerken. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Om niet noodloos uit te weiden, zal ik my hier tot de zulken bepaalen, en dus niet ſtaan blyven op zodanige Spelen, die geen betrekking tot dit onderwerp hebben. Genoeg zy het, met een kort woord gewag te maaken van 't hoepelen, en de aan den hoep geſlaagen rinkels, die oudtyds uit penningen beſtonden; welken de beste hoepelaar van den overwonnen ten pryze ontving, en aan zyn hoepel hegtte; dat ook nu nog met de blikke rinkels ſomtyds geſchied. Even zoo is 't gelegen met het tollen, met den Werp- of Zweeptol; het loopen in een ſlingertouw; het wippen of ſchoppen; het loopen met een houten of papieren Meulentje; het vliegeren, en wat ſoortgelyke Kinderſpelen 'er, op gezette tyden van 't jaar, meer plaats hebben. Maar buiten deezen zyn 'er aan de Kinderlyke jaaren nog eenige ſpelen eigen, die men mag aanmerken als overblyfſelen der Voorvaderlyke gewoonten; het welk derzelver afzonderlyke melding in ons plan noodwendig maakt.

Hiertoe behoort, in de eerſte plaats, het Optrekken der Jongens, met allerlei kleen Krygstuig, op Kermistyden. Dit, ſchoon het thans al vry wat uit de mode geraakt, is van eene oude en den Vaderlande eigenaartige gewoonte oorſpronglyk. Onze oude Het Optrekken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de Hollanders, naamlyk, toogen voor deezen, onder hunne Burger-Banieren en Stede Heirvaanen, zelven ten ſtryde: dit bragt te wege, dat zy hunne Jongelingen, van der jeugd af aan, in de Krygskunde oeffenden; het welk de alleroudſte Landzaaten in het open veld deeden. Men had daar toe geſchikte plaatzen, die men *Kamp-* en *Loopvelden*, of *Tournooiplaatſen*, noemde; waar van de zoogenoemde Tournooivelden in 's Gravenhaage en elders nog overblyffels zyn. In zulke open kampen pleegen de Hollandſche Ridders en derzelver Jeugd zig ook te oeffenen, in het ſteeken naar een Ring; die, aan een krommen haak hangende, in vollen ren, met eene Lans moest worden afgeſtoken. Deeze Ring- en Steekſpelen waren oudtyds zoo gemeen in Holland, als eenige Lichaamsoeffeningen, vooral onder de aanzienlyke Ridders; en dezelven hebben nog lang by onze Landlieden in eenige Dorpen ſtand gehouden; daar ROTGANS in deezervoege van zingt:

Zy reikt hem zelfs de lans, beſchilderd en verguld,
Met honderd lonken toe, en ſpreekt hem aan; jy zult,
Beroemde Kermisheldt, den prys en 't eereteken
Weghdragen, en te paard de maets de loef afſteken,
Het ſteekſpel winnen, en dan wacht ik 't waardig pand,
Den ring van zilver, tot myn trouwring, van jou hand.

Het Doelſchieten.

Met dit Ringſteeken hadt ook zeer veel overéénkomst het Doelſchieten; beſtaande,

de, in vroeger dagen, in 't ſchieten met Boog en Pyl, naar een zeker wit, of voorgeſteld doel. In laater tyd, toen de Steden, van langzaamerhand Volkryker, en met Aarden- of Steenen-Wallen omringd wierden, bouwde men aanzienlyke Vergaderplaatſen in dezelven, welken den naam van *Doelen* verkreegen; als zynde voor de Burgery geſchikt, om aldaar op eenig wit of geſteld teken te doelen. Deeze Doelen hebben de Graaven, in de voornaamſte Steden, met hooge Privilegien begiftigd; en wel meerder, naar maate dat de Burgeryen zig, in haare heirvaarten, mannelyker kweeten. Dit Doelſchieten, dat het geheele jaar door in zwang was, geſchiedde wel inzonderheid veelal éénmaal des jaars zeer plegtig, op een daar toe geſtelden tyd, en in de meeste Steden op Kermis. By zulk eene gelegenheid trok de ganſche Burgery, met Hand- en Voetboogen, ordentlyk op, naar de gemelde Doelens, ten einde aldaar, om voorgeſtelde pryzen, naar het wit te ſchieten; waarin men zig vervolgens, na dat de Musketten en Snaphaanen in gebruik kwamen, met die wapenen oeffende. In gevolge van die oude gewoonte heeft zulks, 's jaarlyks, by uitſtek nog plaats onder de Haagſche Burgery; en men ziet 'er insgelyks nog eenig ſpoor van te Amſterdam, Haarlem, en elders, daar men 'er nog al vry wat werks van maakt om geoeffende Schutters te hebben. Veelal egter ontſlaan zig de Vermogen-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

genden, door uitkoop, van deezen den Vaderlande zoo nuttigen dienst; waar door de oude Burgermanhaftigheid, niet weinig verzwakt. Veelligt heeft men reden om deeze oeffening dus in verval te laaten; maar 't komt ons nogthans voor, dat het mogelyk geen kwaade Staatkunde zou weezen, de Zoonen onzer braave Burgeren aan te moedigen, om zig, op den ouden voet, in ſtaat te ſtellen, van te gelyk edelmoedige, vrygebooren en manhafte Soldaaten te zyn: ten einde zig bekwaam te maaken, om in ons klein, dog volkryk, Gewest, op den eerſten klokſlag, de grenzen van den vrygevogten Bodem, met eigen bloed, dat toch het getrouwſte en ſcherpſte ſtryd, te kunnen beſchermen. Dan de Staatkunde is onze zaak niet; en 't bygebragte dient, volgens ons oogmerk, maar voornaamlyk ten bewyze, dat de gewoonte onzer Hollandſche Kinderen, van met allerlei Krygstuig ordentlyk op te trekken, een gevolg is van den ouden aart der Natie, welke gewoon was zig in de Krygskunde te oeffenen. En ſchoon dit thans meestal ſlegts plaats hebbe in de Steden; terwyl men op het platte Land van de nieuwe Krygsmanieren minder weete; is het egter ver van daar, dat de oude yver, tot mannelyke oeffeningen, by onze Landlieden uitgebluscht zoude zyn. Men vind integendeel ook onder hen te overvloedige blyken van dien ouden Volksaart, om dezelven hier ongemerkt voorby te ſtappen.

Op

Op meest alle onze Dorpen is het speelen met Handboogjes eene hoofdliefhebbery der Jongens; die 'er, vooral de zulken, welken aan de met Hout beplante streeken woonen, zeer handig mede kunnen omgaan. Ik ken nog Knaapen, die de Vogeltjes met eene van riet of vlederhout gemaakte Pyl, op een goeden afstand, van den tak kunnen ligten. Anderen heb ik gezien, die, als zy een stukje van eene Tabakspyp in de pees, of het touw dat de boog spant, gedraaid hadden, met dit stukje uit dien draai te doen springen, het bedoelde juist wisten te treffen. Ook zyn 'er veelen, die op de Kermissen een zeker soort van boogen, in den trant der oude Voetboogen gemaakt, koopen, en daar mede zeer wel schieten. Voor 't overige zyn onze Boeren Knaapen gemeenlyk zeer heet op de Jagt, en ten uiterste loos in het betrappen van Wild; zoo dat men 'er zelden aan den Duinkant vinde, die niet weeten wat stroopen zy; en die, sints de Grooten zig de vryheid aangemaatigd hebben, de oude vryheid der natuure niet gebruiken. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Buiten dit zyn 'er, met betrekking tot dit oude Boogschutten, in eenige Hollandsche Dorpen, nog plegtige vierdagen, welken men als overblyfsels hier van heeft aan te merken. Dus is 'er in het Dorp Noordwyk eene Broederschap, die zeer hooge en oude Privilegien heeft, en zig nog ten deezen dage in het Boogschutten, of

som-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſomtyds ook in 't ſchieten met Snaphaanen, oeffent. Als dit plegtig geſchied, dan regt men een hoogen mast over einde; op deszelfs top word een Houten Vogel, in de gedaante van eene Papegaai, indiervoege geplaatst, dat dezelve, wel getroffen zynde, uit de pen geligt kunne worden; 't welk eene byzondere kunstgreep vereischt. Ter belooninge van den Schutter, die 'er in ſlaagt, is 'er een fraai gemaakte Vogel van Zilver vervaardigd, en ten pryze opgehangen; dan dit geſchied ſlegts om een zeker getal van jaaren. De jaarlykſche pryzen zyn gewoonlyk een Zilveren Lepel, of een ſtuk Zilvers van dergelyke waarde; hoedanige ſtukken men in veele plaatſen aan de Schutteryen uitdeelt. Dus doende, bewaart men nog hier en daar de gedagtenis van dit oude gebruik in de Schutterspenningen; dat nogthans mede al afgaat. Als iemand nu ter plaatſe daar de oude gebruiken, gelyk te Noordwyk, ſtand houden, de gemelde Papegaai afſchiet, zoo ontvangt hy den opgehangen prys, en verkrygt den naam van *Koning*. Dog zoo zulks gebeurt op den dag, dat de Zilveren Papegaai ten pryze ſtaat, dan is 'er veel meer aan vast. In dit geval wordt hy, die den prys wint, met den naam van *Opper-Koning* begroet; men hangt hem de Zilveren Papegaai, aan Zilveren Ketenen geſnoerd, plegtig om den hals; en houd hem, geduurende zeven jaaren, voor het hoofd der Broederſchap. Is het een gehuwd

huwd perſoon, dan is de Vrouw Koningin; en is het een Vryer, zoo verkrygt zyne Vryster dien eernaam, dat haar tevens een zekeren voorrang geeft. Oudtyds waren het meestal Jongelingen, welken naar de Papegaai ſchooten; en dus had 'er, met de verkiezing der Koninginne, niet zelden een merkelyke nayver plaats. Ook ſchynt de Vrouwlyke Sexe zelve, in ouder dagen, min of meer werks gemaakt te hebben van deeze oeffening; 'er ſtaat althans van de Graavinne JACOBA VAN BEIJEREN geboekt, dat zy zelve, toen zy zig op Zuid-Beveland bevond, de Papegaai afſchoot; en aldaar voor Koningin gegroet wierd. Zy ſchonk daar op den Ingezetenen van dat Gewest de bevryding van eenige tienden; en ik twyffel, of die ongelukkige Graavinne, toen zy zig naderhand in Holland, en wel omtrent Noordwyk, op haare verblyfplaats Teylingen, onthield, ook niet de Inwoonders van Noordwyk begiftigd heeft. 't Komt my des vermoedelyk voor, dat zy de Privilegien, die aan de Noordwyker Doele gehegt geweest zouden zyn, geſchonken zal hebben. Naar 't zeggen der oude Broeders, zou hier toe te brengen zyn het voorregt, dat iemand, tot hen behoorende, of in hunne Doele zynde, voor een tyd lang van Gerechtlyke vervolging vry was. By mangel van verdere onderrigting, kan ik dit ſtuk niet nader ſtaaven; dat egter, ten opzichte der Oudheden van Noordwyk, het dieper onderzoek der Liefhebberen wel

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

waardig is. Aan onze Zeedorpen, omstreeks Haarlem en in Kennemerland, is deeze oeffening mede nog niet geheel onbekend, en dezelve was 'er oudtyds gemeen. De keurige Dichter, G. TYSSEN, geeft 'er in zyn *Haarlemmer Duinzang*, wegens Zandvoort, eene zoo recht geestige beschryving van, dat ik zyn Dichtschildery der mededeelinge in deezen waardig achte; te meer, daar dit stukje, schoon nog in deeze Eeuw opgesteld, zeldzaam is, en ons toont, hoe de Schilder- en Dichtkunst, hand aan hand gepaard, ten tyde van dien Dichter, reeds samenwerkten, om de eenvoudige zeden der Natie, zoo als ik nu tragt te doen, te boeken. Dus beschryft hy ons dit Oud Hollandsche Spel:

Maar Paters Herberg schynt my naar zig toe te trekken,
Om daar een weinig rust te vinden, en de borst
Te laven met een dronk, eer my de schorre dorst
Op 't droog en zandig duin komt onverwagt bespringen.
My dunkt ik hoor van ver de frissche landjeugd zingen,
Die by de uitspanning hier een zoete blydschap vind,
Aan deze rustplaats; die het hart tot vreugd verbind,
Door 't stille Landvermaak der heuvelen en dalen.
Het lust my hier 't vermaak der dorplien op te halen,
Wanneer de hoge spits een houten Vogel draagt,
Die om zyn aardigheid en kleur aan 't oog behaagd,

Maar

Maar dien elk tragt met pyl en kogel (*) af te ligten. DE HOLLANDSCHE NATIE.
Dan yverd men, om voor zyn nabuur niet te zwigten,
Maar d'Eerprys van dit ſpel te winnen, en vernoegd
Den naam van Koning, die daar vaak word bygevoegd,
Tot op het volgend Jaar, by 't nedrig kleed, te dragen.
Hoe woeld en krield het hier; elk wil het uiterst wagen.
Deez' treft den Vogel, dat zyn kop ſtuift in de lugt;
Die maakt hem vleugelloos; terwyl 't verward gerugt
Van ſchieten en geſchreeuw de onkundigen doet vrezen,
Niet weetende van ver wat hier te doen mag wezen.
Tot dat men eindelyk den Vogel nederveld,
En d'Eerprys in de magt des overwinnaars ſteld;
Die uit zyn zegen vaak meer blydſchap weet te halen,
Dan Cæſar ooit bezat in al zyn zegepralen.
Want het vernoegde hart is met zyn ſtaat te vreen;
En de vernoegtzaamheid is 't hoogſte goed alleen.

Voor 't overige twyffel ik niet, of dit gebruik zal ook nog hier en daar in eenige Dorpen van Zuid-holland, omſtreeks de Brabantſche grenzen of de Generaliteits Landen, plaats hebben; daar 't bekend is, dat zulks in Brabant, en in de Meijery van den

(*) Men merke hier ook in 't voorbygaan nog aan, dat men den Vogel, in den tyd van TYSSEN, zoo als nu, ook met den kogel afſchoot.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den Bosch, alwaar ik zelf dat ſoort van vermaaken gezien heb, nog in zwang zy. Hier benevens ben ik van gedagten, dat het planten der Meiboomen, in den Haag, insgelyks daar uit zyn oorſprong ontleent; te meer, dewyl deeze Jaarlykſche Plegtigheid aldaar een werk der Haagſche Schutterye is. Wyders houd ik het daar voor, dat deeze allengskens nagelaaten oeffening, onder de Hollandſche Boerenlieden, thans veranderd is, in het alom in de Rhynlandſche Dorpen bekende Katkneppelen, Ganzentrekken, en dergelyken; welke vermaaken deswegens nog een kort woord eiſchen.

Het Katkneppelen.

Het eerstgenoemde Katkneppelen gaat aldus toe. Op het einde, of in het midden van den Kermistyd, noodigt de Waard van het Dorp zyne Gasten, die by hem ten gelage geweest zyn, uit, tot het winnen van een prys; die, op den geſtelden dag, met meer andere Zilveren pryzen, aan Linten en Strikken geſnoerd, en aan een ſtok gehegt, uit het venſter uitgeſtoken word. De Prys voor den geenen, die de Kat uit den Ton kneppelt, beſtaat doorgaans in een Zilveren Mesſenhegt. Op het plein voor de Herberg, of doorgaans in de Kaatsbaan, heeft men twee hooge ſterke paalen in den grond geheid, aan welken een ſterk touw overdwars geſpannen is. In het midden van dit touw word een Ton, gewoonlyk een Bier-Vierendeel, gehangen; en in deezen wel digt gekuipten Ton zit een

een leevende Kat. Wanneer dus alles tot dit vermaak in gereedheid is, dan komt een ieder, die mede wil werpen of kneppelen; elk geeft zyn naam op, betaalt, naar gerade van het getal zyner medemaats, zyne portie tot de waarde van den prys, en verbind zig, om, indien hy den prys wint, twee, drie à vier flesſen Wyn, in 't gelag te geeven, terwyl de Waard aan ieder der Gooiers ééne fles geeft. 't Getal volledig zynde, tekent men, met een ſtuk kryt, op de Schoe, de nummers, van een af, tot zo veel als 'er mede gooien. Voorts maakt men op den grond eene groef, of meestal legt men een langen ſtok dwars op den grond; ter bepaalinge van het perk, waar van daan men gooit; wordende de gooi van een Gooier, die daar over treed, voor niet gehouden. De Gooiers vervolgens vaardig zynde, treed nummer één eerst toe; hebbende, gelyk ook zyne Medemaats, in den vuist een zwaar end Houts, eigentlyk een *Kneppel* genaamd, waar van het ſpel *Katkneppelen* heet. Deezen Kneppel werpt hy met groote kragt na den Ton, waarin de Kat opgeſlooten is; en de Ton krygt, zo de Kneppel wel treft, ſomtyds in eens een goeden krak; doch 'er word meest altyd vry wat mis gegooid, of zoo geworpen, dat de ſlingerende Ton 'er weinig door lyde. Op het gooien van Nummer een, gaat Nummer twee ſtraks den weggeworpen Kneppel haalen, volgens de wet van 't Spel, die hem, om

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eene gewigtige reden, daar toe verbind. Te weeten, de voorgaande Gooijer behoud zyn recht tot den prys, tot zoo lang dat de volgende geworpen heeft; des hem de prys toekome, indien hy 't Vat zoo wel getroffen heeft, dat de Kat intusschen ruimte hebbe om 'er uit te springen: dus wint hy, terwyl de ander den Kneppel haalt, tyd en kans. 't Is daarom vermaaklyk te zien, hoe vaardig elk zy om den Kneppel, als het zoo naa is, te haalen: want al gooit hy mis, zoo behaalt hy nogthans den prys, indien de Kat uit den Ton springt, binnen den tyd, aan zynen gooi verknogt. — Op deeze wyze gaat men voort met gooien, tot dat 'er, nu een hoep, dan een stuk van de duigen, afvalt, en eindlyk de Ton geheel in duigen spat, of de Kat 'er uit springt; dat egter veelal niet dan op 't laatste geschied. De Kat toch, door het slingeren van den Ton, in bedwelming geraakt, en van natuure angstig zynde, blyft zoo lang in den slingerenden Ton, als 't mogelyk is. Hier door gebeurt het dikwils dat zy den Kneppel zoo stevig voor den kol krygt, dat zy voor dood blyve liggen, en niet dan met den stukkenden Ton ter nederstorte; somtyds blyft zy ook wel, uit den aart geneigd tot klauwteren, aan de nagels hangen. Hoe 't ook ga, zy valt of springt eindelyk uit den Ton, en de laatste Gooijer, die dit tydstip treft, wint den prys. Het gejuich gaat op, en den Winner, besturven van blydschap, word

van

van elk geluk gewenscht. Intusſchen loopen de Jongens naar de Kat; en die dezelve grypt krygt een fles ten loon. Als dit Spel hier mede geëindigd is, gaat men ten gelage, en de overige pryzen worden met de Dobbelſteenen, waar van in 't vervolg nog wel iets nader, zoo men zegt, vergooid. Ten laatſte dient hier nog gemeld te worden, dat men nu veeltyds, in ſtede van eene Kat, een Kaatsbal in den Ton kuipt, die 'er dan, op dezelfde wyze als de Kat, uitgekneppeld word. Dog hier omtrent heeft dit onderſcheid plaats, dat de Bal, als een leevenloos Lichaam, 'er langer in blyft, of 'er ligter uitſtuit. Indien 't wyders gevalt, dat de Kneppel in den Ton geworpen word, moet 'er dezelve in blyven liggen, en men moet terſtond met een anderen Kneppel werpen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Tot deeze oeffening, die in de plaats van 't Boogſchutten of Papegaaiſchieten, in zwang is, behoort ook het Kneppelen van den Paauw, 't welk van denzelfden aart is als het Katkneppelen; met dat onderſcheid, dat de Paauw, op den grond, met de pooten aan een paaltje vastgemaakt, en in geen vat gekuipt is. Dit Spel, thans niet veel in gebruik, is, ſchoon ROTGANS 'er van gewaage, vermoedelyk nooit zeer gemeen geweest, om dat de Paauwen te kostbaar waren, en men anders hier toe Ganzen gebruikte; en zal ſlegts toevallig gezien zyn door deezen Dichter, die 'er

Het Kneppelen van den Paauw.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in zyne *Boeren-Kermis* het volgende van bybrengt:

Help Juno, roept van ver een Jonker, daar de ſchaaren,
By 't knupplen van de Paauw, toeſchieten en vergaaren.

En verders:

De Kerel grypt terſtont een knuppel van de ſtraat,
Hy zet zich in postuur, en ſtaroogt daar hy ſtaat.
Hy maakt grimasſen by dozynen onder 't mikken;
En gaapt zoo wyd, of hy den Vogel in wou ſlikken.
Ten lesten ſmyt hy toe, en werpt uit al zyn magt;
Maar mist wel zeven voet, daar al het volk om lacht.

Het trekken van den Gans.

Naast dit Kat- en Paauwkneppelen telt men het trekken van den Gans al mede onder de vermaaken der Landjeugd; dat op tweeërleie wyzen geſchied. Volgens de eerſte manier ſpant men, even als by 't Katkneppelen, een lang overdwars geſpannen Touw; men bind aan 't zelve een Gans, by de pooten, vast, en beſmeert deszelfs Kop met Vet of Zeep. De Knaapen die, om prys, deezen Gans zullen trekken, zitten op een Wagen, beſtierd door een Voerman, welke de Paarden ten ſnelſte doet rennen, of voorthollen. De Gryper moet, onder het Touw gekomen zynde, in dien vollen ren, den kop der Vogel grypen; en de Vogel hangt juist op die hoogte, dat de trekker moeite doen moet

moet om den Kop recht te vatten. Gelukt het hem den Kop te grypen, dien vast te houden, en af te trekken, zoo heeft hy den prys behaald; maar meerendeels glydt hem de gladgesmeerde Kop door de handen; en terwyl hy toegrypt, rydt de Wagen onder hem weg; waarop hy niet zelden, met een ongunstigen smak in 't wagenspoor tuimelt. Aartiger en minder gevaarlyk geschied zulks te water, alwaar men dit Spel met Roeischuiten oefent. De Knaapen, die 'er zich toe schikken, zyn doorgaans bevaaren Gasten, die wel zwemmen kunnen: en de gladgesmeerde Gans hangt aan een Touw, dwars over eene Vaart, Rivier of Sloot gespannen. Voorts zitten 'er in een Roeischuit twee fluksche Roeigasten; en hy, die den Gans trekken wil, staat, met het bovenlyf naakt, of ook in 't Onderhemde, en 't Onderbroekje, agter in de Schuit op de stuurplegt. Zoo dra het sein gegeeven is, roeien de Roeiers ten gezwindste voort, en de Schuiten volgen naar het nommer, of de bepaalde beurt, agter elkander. De eerste trekker komt onder de lyn by den Vogel, en grypt toe, maar rolt, indien hy misgrype, in 't water; een ander volgende vat den Ganzenkop al eens handig in den vuist; doch, de Roeiers voortroeiende, en hy vasthoudende, ontslipt hem den prys, dat hem mede in den plas doet rollen. Zy zwemmen fluks weder aan boord, en herhaalen de greep op nieuw, tot zoo lang eindelyk

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een van allen den Ganzenkop aftrekt, en met den Prys gaat ſtryken. Deeze dus ver gemelde vermaaken, die thans op maar weinige plaatzen bekend zyn, waren in vroeger dagen zeer gemeen, en wierden zelfs onder het geleide van Pypers en Speellieden geoeffend. Ten getuige hier van ſtrekt eene fraaie Kunstprint van den beroemden Schilder H. BOL, welke BARTH DE MOMPER in plaat gebragt heeft, waarin ons dit Spel, met alle deszelfs omſtandigheden, naauwkeurig vertoond word: ook vindt men van dit Ganzentrekken op den Wagen, het Paauwkneppelen en 't Ringſteeken, eene vry nette afbeelding in 't Prentje van ROTGANS, werwaards wy den Leezer verder wyzen.

Het Vogelſnyden.

Men voege voorts, als zeer wel by 't voorige pasſende, hier nevens het ſnyden naar den Vogel; dat onder eenige Landlieden aldus toegaat. Men hangt een Haan of Eendvogel, aan een lang dwars touw, met het hoofd naar beneden; en blind de geenen die 'er naar ſnyden willen. De geblinddoekte Snyders treeden dan op een teltred naar den Vogel, en ſnyden zoo lang, tot dat een hunner den Vogel in eens den kop afſnyd. Dit Spel baart grappige vertooningen; dewyl de Knaapen, die geblind zyn, meestal zeer verre van den Vogel aftreeden; iets dat het Blindemansſpel in 't algemeen eigen is.

Het Blindemanne-

Het gewaagen van dit Spel herinnert ons ook het Handjeplak, en wel by uitſtek het Noord-

Noordhollandſche of Haarlemmer Handjeplak; 't welk, om dit met een kort woord te melden, hier in beſtaat. Twee geblinddoekte Knaapen liggen beiden ieder met het hoofd in 't Schortekleed van twee Meisjes; de eene Knaap, die 't met de omſtaanden eens is, klopt altoos in de hand van den tweeden, en raad mede naar een der omſtanders; waar door de andere, geen argwaan op zyn medegeblinden hebbende, dikwils vry lang ten doel van 't Speelgelach blyft. Van welken aart mede is het Oogjepink, 't welk ook door de misleiding van met twee vingeren te blinden, door den blinder en klopper te gelyk geſchied.

DE HOLLANDSCHE NATIE. tje en Handjeplak.

Thans zouden wy niet oneigen kunnen overgaan tot onze Harddraaveryen en Paardenwedſpelen; als eene natuureigen oefening der Hollandſche, vooral der Westvrieſche en Vrieſche, Natie. Hierin vertoont zig nog die oude mannelyke aart, daar TACITUS van ſpreekt; getuigende, dat de beste Ruiters, ten zynen tyde, onder onze Landzaaten gevonden wierden; en dat hunne Jongelingen zig al vroeg in 't behandelen der Paarden oefenden. Veelligt is ook, uit dien hoofde, het Paardje-ſpelen, en 't Paarden-Poppengoed, zo gemeen onder de Duitſchers en Nederlanders. Doch het beſchouwen van 't een en 't ander, hier toe betrekkelyk, ſtellen wy uit, tot dat wy de Paarden zelven ten onderwerpe onzer beſchryvinge zullen hebben.

De

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wedſpelen met Zeilſchuiten.

De Wedloopen der Paarden dan daar laatende, zullen wy voor tegenwoordig het oog vestigen op de Wedſpelen onzer Natie met Zeilſchuiten, welken niet minder opmerking verdienen; te meer, daar dit vermaak onzer Natie byzonder eigen is. Men vind van de meeste oeffeningen onzer Landzaaten een ſpoor in de aloudheid; dan dit vermaak was den Ouden onder ons onbekend; of men moest het zelve willen zoeken in de Romeinſche en Griekſche Roei- en Zeilſtryden; waar van men VIRGILIUS, in zyn *Eneas*, breed genoeg heeft hooren opzingen; die 'er egter eene zeer flaauwe overéénkomst mede hebben, om dat ze meest uit Roeiſpelen beſtonden. Ook is het zeker dat onze Natie, ſchoon al vroeg kundig in het bevaaren der Rivieren, en zelfs in Scheepsſtryden op den Rhyn, waar van de ſcheepsſtryd van CIVILIS tegens CLASSICUS, en de overtogten onzer Batavieren met CÆSAR naar Brittannien, ten getuige ſtrekken, in deeze kunst oudtyds min ervaaren was, dan in de Land- en Ruiterſtryden: waarom ook TACITUS 'er geen byzonder gewag van maakt. Dan hier omtrent heeft zig, om zoo te ſpreeken, een geheel ander Tooneel onder onze Voorouders geopend, zints hunne Scheepsvaart zeer gezegend toegenomen zy. Van dien tyd af hebben onze Zeehelden zoo veele Zeetropheen, tot roem van 't Vaderland, gedraagen, als oud Rome zegenpraalende intre-

treden haarer Keizeren tellen kan. Ter dier oorzaake was ons Land al voor eenige jaaren, en nog heden, onder de gedugte Zeemogendheden te tellen; en dit heeft eene algemeene neiging voor de Scheepsvaart, inzonderheid by de Hollanders, te wege gebragt. Men vind, uit dien hoofde, myns weetens, nergens een Volk, waaronder men zoo groot eene verſcheidenheid van maakſels van Schepen heeft, en waar onder men zig met meer ſpitsvindigheid in 't maaken van allerleie ligtzeilende Schepen oeffent; en vooral geen Natie, waar onder men zoo veel op heeft, met vermaaklyke Zeilpartyen; daar de Ingezetenen aan de Zaan, het Haarlemmer Meir, het Y, en de Maas, in uitmunten. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het is een ſlegt Land, zeggen de Hollanders, daar 't niet eens in 't jaar Kermis is; en even zoo is het ook een ſlegt Dorp, dat aan bezeilbaare wateren ligt, daar men niet nu en dan eene vrolyke Zeilparty heeft. Dezelve gaat, met ligt vaartuig, Noordhollandſche Boeijertjes, of Zuid-hollandſche Snebben, gemeenlyk aldus toe. Men bepaalt een Dag, om, weer en wind dienende, te zeilen; na dat de Waard eenige Vlaggen, van meer of mindere waarde, ten pryze geſteld heeft. De Liefhebbers komen byéén; men neemt de Schuiten op; men zoekt zyne portuurs in 't zeilen, tot dat 'er een zeker getal byéén koppelt, dat denkt elkander aan te kunnen; en men kiest een Vlag uit, naar wel-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

welken men zeilen wil. By de intekening zegt de Waard ieder Intekenaar één Fles Wyns toe, elk betaald zyn portie, en die den Vlag mogt haalen belooft gemeenlyk zes Flesſen in 't gelag te zullen geeven. Straks werpt men om den rang van 't liggen in 't afzeilen, om naamlyk best van of aan den wind te liggen, dat van het lot afhangt. Zoo dra de loting gedaan is, treed ieder in zyn Vaartuig; men ſchiet boord aan boord naast elkander; men haalt de Zeilen op, en elk ſtelt zig ſchrap om op het ſein af te ſteeken; ten einde, naar de vastgeſtelde afſpraak, om den Vlag te zeilen; welke afſpraak inzonderheid hier op uitkomt. Men zal, by het afſteeken, maar éénen zet met haak of boom doen; voorts, onder zeil zynde, geen boom, haak of riem gebruiken; en, zeilende, aan elk zyn behoorlyk vaarwater vry laaten. De een zal den ander door geenerleie listen belemmeren; met, by voorbeeld, ſteenen, of vuil, looslyk aan iemands Roer té binden, of wat van dien aart meer zy; hoedanige praktyken nog al eens plaats hebben. Ook ſtaat het niemand vry, zyne Schuiten in 't afvaaren te ſmeeren, ſchoon 't geoorlofd zy met eene bevoorens ſchoongemaakte en verschgeteerde Schuit te komen. Wyders moet de agterſte, in 't zeilen naar 't einde van 't vastgeſtelde perk, de ſtreek volgen, die de voorſte genomen heeft, zoo lang de voorſte het geſtelde perk niet voorby zeilt. Intusſchen ſtaat het den agterkomenden Zei-

Zeiler vry, om den voorſten binnen dit perk, 't zy boven of beneden, voorby te zeilen; en als de voorſte hier door de agterſte word, moet deeze zig wederom naar de ſtreek van den voorſten ſchikken; en dus moeten zy allen elkander in dezelfde ſtreek volgen. Ook is ieder Zeiler, aan 't einde van 't perk gekomen zynde, verpligt, een zekeren ſtok of haak, aldaar uit het Water uitſteekende, hoedanig een 'er ook ter plaatſe, daar zy zullen aanlanden, geſtoken is, aan te raaken; ten welken einde 'er eenige Schouwers mede zeilen; ſchoon de Zeilers zelven 'er zeer wel op letten. Volgens deeze afſpraak nu vangt het zeilen, op het gegeeven ſein, aan. De Scheepsgast zet zyne Schuit met den haak van den wal, en gebruikt alle zyne handigheid en vermogen, om der Schuit eene goede vaart te geeven; waar door de ſterkſte en handigſte, met den wind van den anderen te winnen, niet zelden veel voordeels behaalt. Straks dryven de Schuiten los, en beginnen zig te verſpreiden; hier en daar hangt men nog wat op elkanders zeilen; elk giet water wat hy gieten kan, om met natgemaakt doek des te ſcharper te zeilen; en ten laatſte ſcheid men van één, onder het handgeklap van veelen, die dit aangenaame Hollandſche Stroomvermaak van den wal beſchouwen. Ieder hunner tuurt; en men hoort, naar dat ieder den Zeiler toegedaan is, nu den eenen, dan den anderen, den Prys reeds toewyzen: ſommigen waagen 't

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zelfs

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zelfs om 'er op te wedden; en ieder wenscht met drift, dat het hem mogelyk ware, de Schuit van zynen Vriend voort te duwen. Eindelyk keert de Vloot; twee of drie zitten elkander in 't zog; nu wint deeze een gang in 't laveeren; dan ſchiet de ander door een knipſchoot voor uit; men nadert allengskens den wal; 'er ſtaat al een rappe gast op de voorplegt, met het touw in de hand, om, zoo dra hy kans ziet, op den wal te ſpringen. Half kans zelfs maakt hem ſtout; die eerst op den wal ſpringt heeft den Vlag; hy ſpringt toe, half in 't water, half op het Land; hy is de eerſte, en wint dus den prys. Daar hoort men het gejuich en 't handgeklap; daar draaien de Schippersmutſen drie en driewerven in de hand; de drang geleid den overwinnaar naar den gewonnen prys; deeze ſtrykt den Vlag van den Stok; en eer zyne partyen den wal bereiken, ſtaat de Vlag al op de mast van zyn vaartuig; dikwils met een Haneveer, het oude Hollandſche teken van kampen, 'er boven op. Intusſchen komen de anderen aan den wal. Nu praat ieder van de kunst van zeilen. Had ik dien eenen gang gewonnen, zegt deeze, dan had ik den prys behaald. Ja had ik, laat zig een ander hooren, toen dat luwtje niet getroffen; of was ik gints niet onder de zeilen van dien of geenen gekomen, my was de Vlag geweest. 't Is geen wonder, zegt een derde, wat heeft hy een zeil op! Welk een fok ſtaat 'er by! Myne fok is te kleen, enz.

Dus

Dus zoekt een ieder zyne verſchooning. Doch daar komt de overwinnaar; prat op zyne kunst hoort hy de praat; zyn portuur komt hem wat na; ſtraks is 't woord, ik vaar tegens u; ik zal in uwe Schuit overſtappen, ſtuur gy de myne; ik waag 'er den Vlag aan. 't Kan niet af, men vaart op nieuw ten tweeſtryd; en dikwils ziet men de kunst dan op den hoogſten trap. Men ſtelt met regt geen kleene eer, in te toonen dat men zeilen kan, op welke Schuit men ook Schipper zy; en deeze tweede Zeilparty ſtrekt om wel dra te doen blyken, wie baas is. Dog gemeenlyk zyn zulke gasten beiden gaar; en de Knaapen, eenige aankomelingen of blufaarts uitgezonderd, weeten na genoeg, hoe zwaar elk in de zeilkonst weege. Voorts eindigen deeze Zeilpartyen meestal met een vrolyken dronk, en andere vermaaklykheden; waar onder dikwils weddenſchappen, tegens een volgenden bepaalden tyd, aangegaan worden. Somtyds valt 'er ook wel eens een vegtpartytje voor; doch de beſchaafdheid heeft thans zoo veel veld gewonnen, dat zulks nu minder dan eertyds plaats hebbe. Dit ſoort van Zeilſpelen is bovenal aan de Zaan, het Haarlemmer Meir, en elders in Rhynland, zeer gemeen. Maar bovendien zyn 'er, inzonderheid te Rotterdam en Amſterdam, aanzienlyke Zeilſpelen bekend, onder den naam van *Admiraalſchap Zeilen*; die, vooral door de Inwoonders der laatstgemelde Stad, jaarlyks met veel pragt

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en kosten gehouden worden. Men verdeelt een aanzienlyk getal Boeijers, Jagten en Sloepen, naar de wyze eener Scheepsvloot, onder den Admiraal, Vice-Admiraal, Schout by Nagt, en verdere Vloothoofden. Elk laat naar zynen rang den Vlag van commando van mast en agtersteven waaijen, terwyl de overigen in de vereischte orde met hun voortzeilen. By die gelegenheid maakt men ook wel party, om op weddenschap, om prys, of eenige andere vermaakelyke party te zeilen. Men hoore hier van KLAAS BRUIN, in zyne *Zuid-Hollandsche Arkadia*, aldus zingen:

Dat wy de Zomervreugd nu melden, daar deez Vliet (*)
Gelegenheid toegeeft, 't geen eens in 't jaar geschied.
Als d'agtste maand is op haar beurt in 't licht verscheenen,
Die haaren naam van Vorst Augustus schynt te ontleenen,
Wanneer men van geen vorst, maar heete dagen weet,
Maakt elk, die op deez' stroom een Jagt houd, zich gereed.
Wat weet de weelde niet tot voedzel aan te rechten?
Men bootst een scheepsstryd na, men noemt het spiegelvegten;
Men kiest een' Opper- en een' Onder-Admiraal;
Men maakt een Schout by Nacht, op dat aan deeze praal
In allen deelen niets mag tot hun wit ontbreeken.
Hier word een Prinsevlag van acht'ren opgesteeken;

Elk

(*) Te weeten de Amstel.

Elk plant een haneveer, op 't toppunt van de mast, DE HOLLANDSCHE NATIE.
En daagd zyn vyand uit, die op zyn voordeel past;
En tragt, door vlyt, de loef te winnen onder 't gieren.
Wat ziet men van de nok al lange wimpels zwieren?
Elk haalt het zeil in top; — — —

Nu zeilt de gansche vloot met blydschap naar de Stad.
Elk bied den winnaar heil met zyn gewonnen schat,
Die in geen wisselbank voor hem word aangeschreven,
Maar in 't gelag betaald. enz.

De Zeilspelen op den Amstel, hoedanigen ook op het Y plaats hebben, worden hier vry netjes afgeschetst. Onze Zededichter heeft in deeze zyne beschryving eenige scherpe Zedelessen gevlogten, die wy overslaan; oordeelende dat men dit stuk, schoon de misbruiken altoos te wraaken zyn, met wat meer inschiklykheid behoort in te zien; daar wy in soortgelyke oeffeningen, eene recht Hollandsche geaartheid tot manlyke en stoute Zeebedryven bespeuren. De kostlyke pragt, welke by die gelegenheden plaats heeft, sleept, 't is waar, onnoodige geldspillingen met zig; doch indien 'er geene veragtelyker dan deezen waren, zou 'er, denklyk, minder stof tot berisping weezen. Het misbruik is in alles kwaad; maar 't is haatlyker in vreemde ongebondenheden, dan in geval-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

len van eene rechtaartige Hollandſche gulle vreugde. En men kan, alles wel ingezien zynde, niet nalaaten te erkennen, dat onze Scheepsſpelen, benevens de Harddraaveryen, als ze maar binnen behoorelyke paalen gehouden worden, te tellen zyn onder de eerlykſte en deftigſte vermaaken des Vaderlands; daar ze geſchikt zyn om Zeelieden en Ruiters te vormen; of ten minſte een inborst aan te kweeken, die den Landaart eigen en nuttig is; des zoodanige vermaaken natuurlyk tot de Manlyke oeffeningen des Volks behooren.

Wyders zou men hier ook nog in aanmerking kunnen neemen de Roeiſpelen; doch dewyl onze Zeeſchepen het Roeituig niet gebruiken, en 'er hier te Lande geene ſlaafſche Roei-Galeien, gelyk in de Middellandſche Zee, uitgerust worden, zoo valt hier van niets byzonders te melden. Alleenlyk is het nog hier en daar gebruikelyk, op byzondere weddenſchappen tegen elkander te roeien, of iemand te blinddoeken, en hem dus te laaten roeien: en welke vermaaken 'er meer van die natuur met kleen vaartuig genomen worden. Dog in ſtede van ons hier mede, als van geen belang zynde, op te houden, gaan wy liever over ter beſchouwinge van een ander vermaak; dat mede wel op het Water genomen word, maar dan, wanneer de Vorst het zelve tot Ys heeft doen ſtremmen. Men noemt het thans Schaatsryden, en in vroe-

vroeger dagen heette het niet onaartig glyden op Schoverlingen.

DE HOLLANDSCHE NATIE. Het Schaatsryden.

Deeze Lichaamsoeffening is den Hollanderen, Vriezen en Stichtſchen zoo byzonder eigen, dat zy 'er onder alle de Europiſche Volkeren in uitmunten. Een Duitſcher, een Franschman, en een Engelschman ſtaat, als hy deeze nationaale oeffening voor de eerſtemaal ziet, verſtomd, over de vaardigheid onzer Landgenooten in deeze kunst. Het komt een Vreemdeling, die gewoon is aan 't langzaam overreizen van hooge Bergen, of gaan langs zandige en heuvelige Heiden en Valleien, als een wonder voor, dat een rappe Schaatsryder eene geheele dagreis in weinige uuren aflegt; daar hy, in één uur, drie en meer uuren gaans vordert. Uit dien hoofde baart zulk een Schaatsryder, te Londen, te Parys of Rome, niet minder verwondering, dan hunne Koorddanſers, Springers, en dergelyken, in onze Gewesten. 't Schynt den Vreemden ongeloovelyk, dat een ſtoute Vrieſche of flukſche Hollandſche Schaatsryder, in één kwartier, een uur wegs af zou leggen; en intusſchen zou ik evenwel duizend getuigen deswegens kunnen aanvoeren. Men houd deeze Lichaamsoeffening met recht voor eene der ſterkſten en geweldigſten; waarom ook de Engelſchen, die natuurlyk zeer geſteld zyn op ſterke Lichaamsbeweegingen, zelden in dit Land lang verkeeren, zonder 'er veel werks van te maaken, om goede Schaatsryders te worden. Ik heb En-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gelſchen gekend, die 'er dermaate op verhit waren, dat zy 'er geheele dagen genoegzaam aan beſteedden; met dat gevolg, dat zy, in twee of drie dagen, ten kosten van eenige blaauwe oogen en ongelukkige deuken, als baazen voortreeden; daar de Duitſchers wel maanden toe noodig hebben, en de Franſchen, hoe vlug anders, zelden toe komen.

Het Schaatsryden, of het glyden op Schaatſen, hebben onze Voorvaders, volgens het gevoelen van den geleerden BALDUINUS (*), ontleend van de Noordſche Volken, die op lange Houten Schaatſen over de ſneeuw gleeden; welk gebruik ook nog by de Lappen bekend is. Voorts heeft de gelegenheid, van hier te Lande over glad ys te glyden, gevoegd by de kundigheid die onze Voorzaaten van 't Yzerſmeeden hadden, hen zulke glyſchoenen van Yzer doen uitdenken. 't Zou niet oneigen weezen, hier eene afbeelding van deeze Vaderlandſche Glyſchoenen te plaatſen, om derzelver gedagtenis voor den Nakomeling te bewaaren; dan 't ſtaat niet te vreezen, dat derzelver maakzel ligt uit het geheugen zal geraaken, zoo lang de Hollandſche Hemel de beurtwisſeling van Winter en Zomer ondergaat, en ons Gewest door Menſchen van eenig vernuft en oordeel bewoond word. Hy, dien 't geluste, kan ook derzelver afbeelding by gemelden

(*) Zie BALDUINUS, *de Calceo Antiquo.*

den BALDUINUS vinden; en wy kunnen des volſtaan, met 'er ſlegts eene beknopte beſchryving van te geeven. Eene Schaats, of Schoverling, dan beſtaat uit een glad van vooren omgekromd Yzer, van eene meerdere of mindere lengte; doch ten minſte zoo lang als 'er vereischt word, om het evenwigt van het in het voortryden overhellend Lichaam te bewaaren, en tevens met den voet over de oneffenheden heen te glyden. Op en aan dit Yzer is gehegt een Hout, naar de gedaante en lengte van eens menſchen Voetzool, en dus geſchikt naar de grootte van den perſoon. Deeze houten Voetzoolen, met het Yzer verknogt, worden, door middel van banden, om de Voeten vast gebonden, op eene ſoortgelyke wyze, als de oude Romeinen hunne Voetzoolen droegen. Dit is de gewoone toeſtel eener Hollandſche Schaatſe; doch, gelyk alles met de mode verandert, zoo heeft dit ook omtrent de Schaatſen nu en dan plaats. Onze oude Landzaaten maakten ze zeer lang, tot aan 't voorſte einde met Hout bekleed; en ſommige groote baazen beminnen ze nog, om dat ze 'er meer kragt mede kunnen oeffenen. Thans vind men ze egter meestal korter, en de Yzers ſlegts zoo ver met Hout bekleed, als de Voetzool zig uitſtrekt, dit noemt men halve Houten. Voorts heeft men 'er ook met Koperen of Yzeren Zoolplaaten; en ſommigen laaten 'er lederen Schoenen om maaken; deeze ſchroeft de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Schaatſen aan den Schoen; en geene verkiest riemen, waar mede hy de Schaats aangespt; doch een recht Liefhebber houd het gemeenlyk met banden, als de gereedſte en beste wyze om de Schaats vast aan den voet te binden.

Wat nu voorts de manier van Schaatsryden betreft, dezelve is overbekend, en ieder weet, wat buiten en binnen overryden beduid. Alleen ſtaat hier omtrent aan te merken, dat 'er by Lieden van verſchillende Streeken eene zigtbaare verſcheidenheid in plaats heeft; en dat ze 'er gemeenlyk meerder in bedreeven zyn, naar maate dat ze aan grooter waters of plasſen woonen. Over 't geheel munten de Hollanders, vooral de Water-, Rhyn- en Delflanders, benevens de Katwyker Zeelieden, uit, in het buiten overryden; het cierlyk en kunſtig zwaaien en draaien; en 't maaken van allerleie krullen. Men vind 'er die op elken ſlag, ter weder zyden, drie, vier, en meer roeden kunnen overzwaaien; ja, dat een wonder ſchynt, met de Schaats een geheel Alphabet in Trekletters op het Ys tekenen: anderen toonen hunne vaardigheid in met de Schaats verkeerd, of agteruit voort te ryden, en wat dergelyke kunstjes 'er meer zyn. Hier van maaken de Vriezen zo veel werks niet; deezen ryden daar en tegen meer recht voor uit, en, zoo als men zegt, binnens beens; zy loopen, als 't ware, en hier door winnen zy het, over 't algemeen, in 't hard en ſpoedig ryden,

den, en in 't vast ſtaan. Men heeft honderden van voorbeelden, die, tot aller verwondering, getuigen, hoe vast en vlug deeze onze Nabuuren in die kunst zyn; dat dikwerf gelegenheid geeft tot groote weddenſchappen; dan, in ſtede van hier op ſtaan te blyven, zullen wy liever nog agt geeven op den invloed, welke deeze eigenaartige Hollandſche oeffening oudtyds op het gedrag der Natie gehad heeft, en in hoe verre zulks nog heden ſtand houd. Voor ongeveer eene halve Eeuw waren de Hollandſche Vrouwen, en zelfs Dames van aanzien, ook groote baazinnen op het Ys: de toegevroozen Stroomen krielden, niet ſlegts van Menſchen uit den Burgerſtand, maar ook van Jonkers en edele Juffers. Het aanbinden van de Schaats aan den tederen Voet eener ſchoone Juffer, was eene der grootſte hoflyke gunſten voor een geestig Edelman; en zyne heuschheid had gemeenlyk ten gevolge eene eerlyke kus van dankbaarheid. De Wintervreugde droeg een openbaar getuigenis van de oprechte gemeenzaamheid der Hollanderen; eene Hoofſche Dame reed met vermaak onder een koppel ſlukſche Boerengasten; en een welleevend Edelman bood beleefdlyk de hand aan een kittig Boerenmeisje, om haar ter Schaatſe te geleiden; dat gelegenheid gaf tot de ſpreekwoorden: *Op 't Ys kent men 's Lands wys; op 't Ys is alles gemeen, die geen Meid heeft kiest 'er een;* met meer dergelyken. Maar deeze gewoonte loopt ten

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

einde in onze dagen, daar alles, wat niet naar den hovaardigen ſmaak der Vreemden is, niet deugt. Onze Lieden van aanzien houden het Schaatsryden tegenwoordig veelal voor een laag vermaak van den gemeenen Man; alleenlyk word 'er hier en daar nog eene rechtſchapen Hollandſche Dame, hoedanigen ik nog wel kenne, gevonden, die, zig weinig aan gemaakthe-den bekreunende, zig deezer eerlyke en gezonde oeffeninge niet ſchaame. Onder de Dorpelingen evenwel ryd de Sexe ook nog op Schaatſen, en men vind weinig Landmeisjes die 'er zig niet in oeffenen; doch als de Vrouwen gehuwd zyn, en de Huwelyksvrugten voor den dag beginnen te komen, raaken de Schaatſen meerendeels op het zolder. Ter dier oorzaake ziet men nu bykans alleen Vrysters en Jonggetrouwden, met hunne Dorpknaapen, op het Ys. De Boerenjeugd maakt dan dikwils party, om ſamen uit ryden te gaan; een ſleep van dertig of meer perſoonen, hebbende ieder Knaap zyne Vryster agter zig, ryd hand in hand geſlaagen, en maakt een langen ſlinger, waarin de Meisjes niet weinig voortgezeuld worden. In zulk een geval draagt men altyd zorg, om de beste en ſterkſte ryders voor op te zetten; de zwakker in 't midden te plaatſen, en 't koppel met goede Schaatsryders te ſluiten. Slag houden is dan de zaak; en zoo dit wel in agt genomen worde, geeft het eene aangenaame vertooning van evenre-

di-

dige beweegingen; vooral indien zulk een lange ſleep gelyktydig, nu op de eene, dan op de andere zyde, overglyd; wanneer ook het gezwaai der Vrouwenrokken, op de flukſche beweeging van welgeſchaapen Meisjes, der vertooninge eene aartigheid byzet. Ieder, die in zulk een ſleep voortryd, mag niet los laaten, voor dat men ter bedoelder plaatſe komt; en daar gekomen zynde, maakt de voorryder altoos een gier; hy draait zig met eene ſterke vaart om, en, terwyl hy vast voortglyd, volgt de geheele ſleep, welke in die Vaart een cirkel maakt. Zoo men niet wel houd, of niet vast op de Schaats ſtaat, word de kring gebroken; als 'er één valt, tuimelt gewoonlyk de geheele agterſleep, en dit is veeltyds de bedoelde kneep, om elkander eens te doen rollen; dat ſomtyds niet gunſtig, en zelden zonder een blaauwen ſcheen afloopt; doch wat deert een friſſchen Kaerel een kleen ſtootje, en der Jeugd een weinig ongemaks, in 't bywoonen van een gul vermaak. Men pleistert ten laatſte; men drinkt eene kanne warm Bier of Wyn; en, 's avonds thuis gekomen, vermaakt men zig aan den Haart; daar elk zyn avontuur vertelt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Intusſchen hebben ook de gehuwde Vrouwen haar deel in 't Wintervermaak; denzulken, nu door de Huishouding en de Kinderen belet, dat haar van 't Schaatsryden af doet zien, komt de Ysſlede te pas. 'Er is ſchier geene Huishouding, of dezelve

De Ysſleeden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ve heeft zulk eene Slede; en fommigen derzelven zyn zeer pragtig, met allerleie koleuren afgezet, of met beeldwerk befneeden en befchilderd; gemeenlyk met Wintergezigtjes, Schaatsryders, de Vier Getyden des Jaars, of iets dergelyks; ook pronken 'er, ten platte Lande, zeer veelen met het Princewapen. Oudtyds wierden ze ongemeen konftig befchilderd; ik heb 'er nog gezien van de hand van den konftigen JAN STEEN, VAN GOIJEN, en EZAJAS VAN DE VELDE; daar men de paneelen uitbrak, om ze tot Kabinetftukjes te fchikken. Men maakte de Sleden toen meestal in de gedaante van een Krulfchaaf der timmerlieden; nu zyn ze veelal in die der Arrefleden; dog meerendeels verkiest men thans, om 't gemak, die der Boerenfleden; zynde van eene vierkante gedaante, die van vooren wat oploopt. Op deeze Sleden ftaan, even als op de Boerenkarren en Wagens, ten blyke van den Spreuklievenden aart der Natie, dikwils allerleie Rympjes en Spreukjes, waar onder ook wel beeldfpraakige figuuren. Dus heb ik 'er, by voorbeeld, eene gezien, op welke ik las: *Wie kan* (hier voor ftond eene gefchilderde Bierkan) *keeren de hand* (hier voor ftond eene hand gefchilderd) *des Heeren*, enz. In zulke Ysfleden, welken gemeenlyk van die grootte zyn, dat 'er twee Menfchen bekrompen in kunnen zitten, zet zig Moeder en Kind, en Vader fchuift de Slede op Schaatfen voort; om zyne Egtge-

genoote tot vermaak, over 't Ys, naar deeze of geene plaats te fleeden. Op een anderen tyd doet men den Kinderen dit plaizier; en de Vryers zyn meermaals gewillig om de Vrysters in dit Wintervermaak te doen deelen. Daar benevens is 'er, als de Straaten en Wegen met Sneeuw bedekt zyn, niets gemeener in onze Hollandſche Steden en Dorpen, dan des avonds, in den Maaneſchyn, de Vrouwen en Vrysters de Stad of het Dorp rond te fleeden; daar de jonge Knaapen en Mannen een goed zweetje uit kunnen haalen. Te Amſterdam en elders, noemt men dit *ſchuiven*, *duwen*, *ſleeduwen*, *goejannen*, enz. By deeze Sleden komen voorts nog de Arreſleden, die men ook wel Narreſleden noemt; waar mede men pragtige Sledevaarten houd; welken hier te Lande zoo kostbaar en vindingryk, als ergens, uitgevoerd worden; doch van deezen zullen wy, onder 't artikel der Harddraavery en Paardenoeffening, nader ſpreeken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy wenden ons des thans liever tot een ander Wintervermaak, te weeten, dat van te zeilen over 't Ys, het welk den Inwoonderen onzer Provinciën, en vooral den Hollanderen en Vriezen, byzonder eigen is. De Natie, gelyk we alvoorens gemeld hebben, op de Zeilkunst gevat, wist al voor eenigen tyd Vaartuigen uit te denken, waar mede men, met behulp der windkragten, over het Ys kan zeilen, gelyk men anders op de vloeibaare Stroomen doet.

De Ysſchuitjes.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

doet. Men neemt naamlyk een Schuitje, Bootje of Scheepje van een gewoon maakſel, ter lengte van ongeveer tien tot vyftien voeten, of wat langer: dit Vaartuig plaats men op eene dwarsplank, die de lengte van de helft of twee derde van 't Schuitje heeft, en voorts zoo dik en breed is, dat dezelve van eene genoegzaame ſterkte zy, om de zwaarte van 't Scheepje te kunnen draagen, zonder merkbaar door te buigen. Aan de uiterſte einden van deeze dwarsplank, van onderen, zyn twee houten Blokjes, met gladde yzers, die zwaarder, doch verder den gewoonen Schaatsyzers niet ongelyk zyn; zoo dat het Vaartuig, op de plank geplaatst, als op twee Schaatsyzers ſtaa. Men ſtelt het Vaartuig boven op het midden van die dwarsplank, en wel in diervoege, dat het voorſte gedeelte, van den Voorſteven tot aan den Mast, over de plank heen ſchiete, of dat de Mast nevens den voorkant van de plank kome te ſtaan. Wyders hegt men, onder aan het agtereinde van dit Ysſchuitje, een Yzer, daar het zelve van agteren op rust, wanneer het Roer 'er niet aan is; 't welk tevens dient om te beletten, dat het Roer, by ſtilte, te diep in 't Ys ſnyde. Dus ſtaat het geheele Lichaam als op een driehoek, zoo dat de zwaarte van 't gantſche Vaartuig op deszelfs recht doorſnydende lyn ruste. Ten einde nu dit Scheepje zeilvaardig te maaken, hangt men aan den achterſteven, die recht in 't lood ſtaat,

ſtaat, een Roer, dat van onderen met een ſcherp Yzeren Mes, of ook wel met twee ſleepyzers, voorzien is. Het Roer, dus toegeſteld, rust van onderen op het Ys, en word voorts in 't Schuitje, even als andere Stierroeren, met een helmſtok beſtierd. Voor 't overige is de toeſtel der zeillaadje na genoeg dezelfde als die van andere Zeilſchuiten. Men bedient zig alleenlyk van een gewoon Zeil en Fok; doch dezelve zyn genoegzaam wel tweemaal zoo groot, als die, waar van men, in 't zeilen op de Stroomen, gebruik maakt. De Mast, welke eene naar 't Zeil geëvenredigde grootte en zwaarte heeft, is met een Stag op den Boegſpriet, of Voorſteven, voorzien, en heeft daar benevens twee Hoofdtouwen, welken ter wederzyde aan de uiteinden van de uitſteekende dwarsplank vastgemaakt worden. Hier by heeft men eindelyk nog al het benoodigde Touwwerk, dat te ſtade kan komen; en daar mede is het Ysſchuitje zeilvaardig. Alleenlyk ſtaat hier nog te melden, dat men zig in deeze Vaartuigen gemeenlyk bedient van een Bezaan-Zeil, dat vermoedelyk zoo veel zegt als een Zaan-Zeil, een Zeil dat inzonderheid aan den Zaankant gebruikelyk is. Men heeft naamlyk grond om te denken, dat de Ingezetenen aan de Zaan dit fatzoen van Zeil uitgevonden hebben; en 't is bekend, dat zy, van ouds her, het zelve veelvuldig gebruikten; als mede dat die Bezaanen, of Zaan-Zeilen,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nog

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nog heden aldaar zeer net gemaakt worden. Het is een driehoekig Zeil, welks langſte zyde by de Mast opgehaald word, terwyl men de korter zyde van onderen met een Giek uitzet; het boveneinde der langſte zyde is met een korten ſchuins ſtaanden Gaffel voorzien, waar aan het Zeileval vast is, en waar mede het Zeil zelve opgehaald of nedergelaaten word. Dit ſoort van zeilen, dat weinig Touwwerk noodig heeft, is bovenal dienſtig voor de zulken, die hunne Zeilen dikwils moeten ſtryken en opzetten: en men wil dat 'er de Vaartuigen zeer digt en by uitſtek wel by den wind mede zeilen. Zy zyn meest by onze Hollanders en eenige Zeeuwen in gebruik, waar tegen de Vriezen het meer houden met hunne Spriet, gelyk de Vlaamingen en meeste Zeeuwen met hunne Gaffel- of andere meer vierkante Zeilen: dan dit in 't voorbygaan.

Zodanig een Schuitje, welks toeſtel men op *Plaat* IX. afgebeeld kan zien, op die wyze toegerust, brengen de Liefhebbers, wanneer het Ys de behoorelyke ſterkte heeft, op den toegevroozen Stroom. Men zet 'er zig in, ten minſte ten getale van twee Perſoonen, een om op de Fok en 't ſtryken, en den ander om op het Roer te pasſen; waar nevens men wyders nog één, twee of meer perſoonen, naar de grootte van 't Vaartuig, tot vermaak mede neemt. De Schuit bevragt zynde, haalt men het Zeil op, uit den wind; maakt dat alles in goe-

De Hollandſche Yſchuitjes, in verſchillende ſtanden, zeilende op de Zaan, benevens eenige Hollandſche Ysſleden enz.

goede orde zy; en kruit het Vaartuig aan den wind; 't welk fluks zoo fnellen gang neemt, dat hy, die 't zelve aan den wind gebragt heeft, ter naauwer nood tyd hebbe om binnen boord te fpringen. Voorts glyd de Schuit, dus aan 't zeilen geraakt, met zulk eene fnelheid voort, dat men, om zoo te fpreeken, eene Vogelvlugt ontzeile. In minder dan een kwartier legt men een weg van een uur gaans af; ja fomtyds dien van een kwartier in twee minuten. Men verhaalt dat zeker Duitfcher zig te Amfterdam in zoodanig een Schuitje begaf, om 'er mede naar Zaandam, ruim een uur gaans van die Stad gelegen, te zeilen; en aldaar gekomen zynde, niet twyfelde, of men hadt hem door Toverkragt overgevoerd. De Stuurman, aan 't Roer gezeten, waarfchuwt den Duitfcher tegen de fnerpende koude; hy raadt hem op den bodem te gaan zitten, of zig ter neder te liggen, en zig in zynen Reismantel in te wikkelen. De Duitfcher volgt den raad; maar nauwlyks heeft hy zig op 't gemaklykst nedergeleid, en den Mantel wel digt om 't lyf geflaagen, of de Schipper verzoekt hem aan Land te ftappen. Zulks verbaast den Reiziger; hy fpringt uit het Vaartuig, en houd ftyf en fterk ftaande, dat de Duivel aan 't Roer gezeten heeft. Onder de Liefhebbers hoort men veele foortgelyke voorvallen; die eene onnadenkelyke fnelheid aanduiden; en ze zullen min ongeloovelyk voorkomen, als

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

men nagaat, dat de Zeilers dikwerf de inädeming der Lugt ontzeilen; zoo dat ze wel eens genoodzaakt worden den voortgang te ſtuiten, of 't Vaartuig met een Laveering van den wind af te houden. Eene herhaalde ondervinding heeft my zulks ten duidelykſte geleerd, toen ik in Warmonds aangenaame oord zoo veel voorraads voor myne *Natuurlyke Historie* heb opgezameld, daar ik nu van verſtooken ben. In die dagen was aldaar woonagtig de ſchrandere Werktuigkundige Heer EDENS, in zyn tyd genoeg bekend door een aantal van fraaie uitvindingen, daar nog eenigen, met verzwyging van zynen naam, mede pronken. Deeze Heer bezat een der fraaiſte Ysſchuitjes, welken hier te Lande ooit bekend geweest zyn; en daar mede zeilende, nam hy dikwils den eenen of anderen rappen gast mede, om een togtje op de Haarlemmer Meer te doen. Hy zelf was altoos wel toegerust, en op zyn hoede; dan de Knaapen, min bedagt, kwamen doorgaans zoo verkleumd en wel eens ademloos t'huis, dat die Heer op 't laatst moeite hadde om iemand mede te krygen: zelfs heb ik 'er gekend, die, uit dit Zeilvermaak, eene kwynende longekwaal gehouden hebben. Ik maak hier van te eerder gewag, om onze Landzaaten, en vooral de Vrouwen, die in deeze oeffening vermaak ſcheppen, tegen zulke nadeelige gevolgen te waarſchuwen; en de onkundigen te raaden, om zig toch vooral met den rug op zyde van den wind

wind te plaatſen; dat ervaarenen zeer wel weeten in agt te neemen. Met dit alles ſtaat het by ons nog vast, dat deeze oeffening, die zeker eene onzer konſtigſten is, best aan ſterke geſtellen past. — Voor 't overige heeft men, op zulke zeilpartyen niet zeer te vreezen voor 't gevaar van verdrinken: uit hoofde der ſnelle vaart, vliegt de Schuit nog al dikwils over eene zwakker plaats; en gebeurt het eens, dat men onverhoeds in een wak zeilt, en door 't Ys heenen zinkt, zoo blyft de Schuit tog dryvende; in welk geval men dezelve, indien men voorzichtig zy, buiten hinder weder op 't Ys kan brengen. Men loopt het meeste gevaar van eene gevoelige tuimeling in 't laveeren: als dan maakt de lange ter zyde uitſteekende plank, die alleen op de beweeging van 't Roeryzer draait, een geweldigen zwaai, by wyze van een halven Cirkel; dezelve verkrygt, by 't wenden, eene geweldige wederwerking, of een ſterken ſchok, die ten kragtigſte op het Ys werkt; waar door de Schuit wel eens aan de lyzyde omvalt, of over 't Land heenen vliegt; dat een kundig en handig Stuurman egter door oplettendheid weet voor te komen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Naast deeze Zeilſchuiten op 't Ys, komen hier ook in aanmerking de Prikſleden, die van ouds in onze Gewesten zeer gemeen waren, en thans nog niet geheel buiten gebruik zyn. Ze beſtaan uit een zeer eenvoudig maakſel: men neemt ſlegts een De Prikſleden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

plankje van die breedte en lengte, dat één Man 'er met uitgeſtrekte beenen, of met de beenen kruiswyze, op kunne zitten. Deeze zitplank ſteunt op twee ter wederzyde ſtaande plankjes, die van onderen met Yzeren Schinkelen, of Schaatſen, beſlaagen zyn. Op zoodanig eene Slede, die ſomtyds ook keurig beſchilderd word, plaatst zig de Prikker in de bovenaangeduide zittende geſtalte. Hy houd in ieder hand, ter wederzyde van de Prikſlede, een ſtokje, van onderen met eene uitſteekende Yzeren Pen beſlaagen; zynde in 't geheel van die lengte, dat de Prikker dezelven, met een uitgerekten arm, recht op en neder in het Ys kunne prikken. De Prikker, dus toegerust en vaardig, prikt met de ſtokjes in het Ys, en ſtuwt zig zelven, te gelyk met het ſleedje, door de kragt zyner armen voort. Het ſleedje krygt hier door een goeden gang, die telkens, by elken zet, vernieuwd word; en glyd wel dra met zulk eene ſnelheid over het Ys, dat het, zoo 't door een kundigen beſtierd worde, dikwerf voor geen vluggen Schaatsryder agterblyve. Deeze Prikſleden zyn meest in gebruik by gebreklyke perſoonen, die niet kunnen ſchaatsryden, en egter in het Ys-vermaak willen deelen; mitsgaders by de Liefhebbers van Ganzenſchieten. Een Schieter, met zulk een Sleedje laag over 't Ys glydende, kan zig gemaklyk agter de Dyken en Kaden verbergen, zonder vreeze van door die waakende en listige Vogels

gels ontdekt te worden: en dit is een der voornaamſte gebruiken deezer Sleden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Sledeſchuiten.

Eindelyk kan ik hier niet wel onaangeroerd laaten, de byzondere wyze, op welke de Overmaaſchen des Winters over het ys en de wakken weeten te komen, door middel van hunne Sledeſchuiten; als zynde eene byzonderheid, die mede tot de vernuftige vinding onzer Natie behoort, en waar van, naast onze ondervinding, wy een goed berigt aan den Wel Eerw. Heer LUDOVICUS KLUIT, Predikant op *Zuid-Beveland*, verſchuldigd zyn. Het is des Winters, gelyk een ieder bezeft, zeer bezwaarlyk, vooral met beſlooten water, by dooiagtig Weêr, eenige correspondentie tusſchen de Provincie Zeeland en de Overmaaſche Landen te houden, uit hoofde van de menigte wakken en ſtroomſchuuringen. Ten einde nu in deeze gewigtige gemeenſchap niet te leur geſteld te worden, zoo heeft men uitgedagt zekere Ysſleden, die men daar ter plaatſe *Schietſchouwen* noemt, en waarin gemeenlyk drie Zitbanken zyn, twee voor de Pasſagiers, en een voor de Roeijers van de Schouw; zulk eene Schouw is gemeenlyk twaalf voeten lang, en voor en agter eveneens, met gelyke afgeſneeden vierkantagtige Stevens, op dat ze, na het geval zulks vereischt, naar begeeren des Beſtuurders, nu met de Voor-, dan met de Agterſteven kunnen voortgeroeid worden. Dus handig beſtierd wordende, doorgaans door

DE HOLLANDSCHE NATIE.

twee Mannen, zyn ze nu in het water, dan op bergen of velden van ys, dan raaken zy wederom in een wak, dan glyden zy over een gladden baan voort. Zulk eene Sledeschuit fleept men over het Ys heenen, tot dat men aan een wak komt; fluks fpringt men vaardig in de Slede, en voert dezelve, met een haak, riem of roeifpaan in de hand, knaphandig door 't water aan de andere zyde van 't wak. Daar gekomen zynde, grypt de vlugge Overvaarder een fterk touw, fpringt raps op het Ys, en haalt de Slede, als daar toe gemaakt, en met gladde Yzeren fchinkelen beflaagen, met weinig moeite op het Ys. Dus vaart hy van wak tot wak, nu over het Ys, dan door het water, tot dat hy ter plaatze komt daar hy weezen moet.

Indien men nu alle deeze oeffeningen, zoo wel tot nut als vermaak, eens aandagtig inziet, zou ik dan wel van grootfpraak te befchuldigen zyn, wanneer ik zegge, dat 'er in Europa weinig of geen Volkeren bekend zyn, die, naar de gefteldheid van het Land dat zy bewoonen, meer vernuft en oordeel, dan onze Landzaaten, gebruiken, om zig door kunst eigen te maaken, het geen de natuur hun fchynt te weigeren? Door zulk eene vernuftige en werkzaame gefteldheid, heeft de Natie zig van ouds her gedugt weeten te maaken by haare vyanden; die dikwerf met de kleenheid van ons Gewest, en de gewaande mingeoeffendheid van ons denkvermogen den

fpot

ſpot dreeven; doch niet genoeg in agt namen, dat Leeuwen zelfs uit het water te voorſchyn kunnen komen, en dat we dus met recht by de ſpreuk van den Hollandſchen Tuinleeuw, *Libertas*, die der Zeeuwen, *Luctor & emergo*, voegen. En dit zo zynde, vertrouwen wy den Leezer niet te zullen mishaagen, door hem eene Aftekening van de voornaamſte dus ver beſchreeven gewoonten mede te deelen; ten einde hem dezelven hier onder 't oog te brengen, waar toe *Plaat* X, met derzelver Verklaaring, geſchikt is. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier mede zullen wy van dit ſoort van Hollandſche natuureigen oeffeningen afſtappen, zonder ons bepaaldlyk op te houden met het Klootſchieten en Kolven over 't Ys, het rollen van ſneeuw tot hooge ſtapels, het maaken van groote Beelden of Gebouwen van Sneeuw en Ysſchotſen, het ys breeken, het baanveegen voor de Schaatsryders, en meer dergelyken. Behalven dat deeze byzonderheden meerendeels van te weinig belang zyn om 'er op ſtaan te blyven, zoo worden ze door de benaaming alleen genoegzaam verklaard: en wat wel byzonder het eerstgenoemde, het Klootſchieten, betreft, zulks zal nog wel nader te pasſe komen, in 't geen wy nu voorts over de Balſpelen der Natie zullen voordraagen.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Oude en Nieuwe Balſpelen der HOLLANDEREN, *mitsgaders over eenigen hunner Uitſpanningen.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Onder die Spelen, welken de Hollanders by uitneemendheid eigen zyn, is het Balſpel een der oudſten; en men heeft deszelfs oorſprong mogelyk te zoeken, in de bedreevenheid onzer Batavieren, in 't werpen der ſpietſen, dat hen ook het werpen van ſteenen deed aanleeren. Men ziet 'er nog een eenvoudig overblyfſel van by Jongens hier te Lande, in 't keilen met vlakke Steentjes, die ze, met verſcheiden weerbotſende vooruitſtuitingen, kunſtig over de breede wateren weeten te werpen. Eene geſtadige oeffening van dit Kindervermaak geeft veelen hunner zoo vast eene hand in 't gooien, dat zy onbeſchroomd aanneemen, eene Musch uit den Boom te keilen. Daar benevens is het ſlingerwerpen by eenigen nog zeer gemeen; doch het hadt meer plaats in myne jeugd, dan heden: denkelyk is het een overblyfſel van de kunde der Romeinſche Slingeraars, (*Funditores*) waar mede onze Voorzaaten, als *Sagittarii*, of Spietswerpers, ter heirtogte tra-

traden. De Krygskundige oefeningen van die dagen hebben, waarſchynlyk, aanleiding gegeeven tot zulke ſoorten van ſpelen met ſteenen; dan, gelyk alle nationaale oeffeningen allengs konſtiger worden, naar maate dat zy gemeenzaamer en der Natie als eigenaartig worden, zoo is het ook in deezen gegaan; en de Steenen zyn, door den tyd, in geregelde Speelballen veranderd. Vervolgens heeft men dit ſpeelen met Ballen tot zulke verſchillende kunstoeffeningen gebragt, en men heeft zig in ons Vaderland deswegen dermaate onderſcheiden, dat het eene byzondere opmerking verdiene, waarom wy 't hier ter plaatſe wat naauwkeuriger, en, ſchoon 't vry bekend moge zyn, niet verveelend, zoo wy vertrouwen, zullen voordraagen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het eerſte en oudſte Spel van die natuur is dat met den Werpkloot; of liever, de Werpſchyf. Men neemt naamlyk eene rond-platagtige ſchyf in de hand, en werpt dezelve in diervoege, dat zy op den ſmallen rand voortloope; wanneer zy, wel geworpen zynde, een langen weg voortrolt, eer zy op den platten kant nedervalt, en ſtille blyft liggen. De grootſte handigheid van den werper beſtaat in de kunst om de Schyf met kragt recht voor uit te doen voortſnellen; en men wint het ſpel, wanneer men met de minſte werpen eene zekere bepaalde lengte wegs afgooit. Dit Spel heeft inzonderheid plaats ten platten Lande, en meest des Winters op het Ys; Het Schietklooten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

bovenal is 't in gebruik by onze Strandbewoonders, die 'er zig, langs de vlakke en effen Stranden, als best daar toe geschikt, zeer veel in oeffenen. Men noemt het aldaar *Schietklooten*, of *met den Kloot schieten.* Dit Spel, schoon het dagelyks gespeeld worde, schynt egter nog, op eene byzondere wyze, eigen te zyn aan den Koppermaandag; wanneer veele Dorpelingen, vooral in Rhynland, zig zoo vast aan dit Spel bepaalen, dat zy, als 'er geen gelegenheid is, om gedraaide Werpschyven te bekomen, 'er Steenen toe uitzoeken. In de Steden vind men 'er nog eene schaduw van, onder de Jongens, die met Steenen pleien; doch dat Spel is van een anderen aart; de korte straaten, gevoegd by de volkrykheid, en 't gevaar van ongelukken, beletten aldaar dit schieten der Werpschyven.

Het Malien.

Oudtyds is dit Spel in Holland zoo algemeen geweest, dat het zelfs eene oeffening onzer Ridderen, en der aanzienlykften uit de Steden ware; doch het wierd eerlang op eene andere wyze, en met meerder omslags gespeeld. Men maakte, omtrent de groote Steden, daar toe afgeperkte baanen, of lange laanen, met weelige en digtlommerende boomen beplant; hoedanigen 'er omtrent Amsterdam, 's Gravenhage, en elders, nog bekend zyn, onder den naam van *Maliebaanen.* Ook hebben de Curatoren der Leydsche Hooge Schoole, als niets verzuimende dat ter aankweekinge van man-

mannelyke oeffeningen ſtrekken kan, 'er eene te Leyden opgeregt. In deeze Maliebaanen, welken, in de bovengemelde Steden, geteld worden onder de opmerkenswaardige zaaken, die men den Vreemden ter beſchouwinge aanwyst, ſpeelde in vroeger dagen 's Lands Adel, met andere aanzienlyke Perſoonen. Deezen, min vereeld van hand, min ſterk van ſpieren, en dus min geſchikt om de Werpſchyven met de hand te werpen, bedienden zig van eene Malie, zynde een langen taaien zweependen Stok, met een Fluweel Handvat, en aan 't ondereinde een houten, met yzer beſlaagen, Hamerſlag. Door middel van deeze Malie dreeven ze een rollenden Kloot voort; en hy was winner van het Spel, die met de meeste kragt en handigheid den Kloot, in de minſte ſlagen, heen en weder van en tot de afgeperkte paalen wist te malien. In onze dagen geraakt dit Spel bykans geheel in vergetelheid; nadien het maar zeldzaam geoeffend word, en genoegzaam geheel en al plaats gemaakt heeft, voor de thans zo algemeene Kolfbaanen, die in de plaats der oude Klotsbaanen gekomen zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het *Kolven*, of, gelyk men 't oudtyds noemde, *Klotsbaanſpeelen*, is thans een der Nationaalſte ſpeelvermaaken, dat trapswyze verbeterd, of in een anderen ſmaak gebragt wierd. De zoo genoemde Klotsbaanen beſtonden, in vroeger dagen, ſlegts in eene afgeperkte baan, van eene goede lengte,

De Klotsbaanen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

te, in welke twee boogswyze houten paalen, of yzeren Staaven, in diervoege geplaatst waren, dat zy, aan 't oppereinde, in 't midden ſamenverbonden, eene Poort uitmaakten. Door deeze Poort moest de werper met een ronden Kloot werpen; en zoo hy mis gooide, mogt hy geen tweeden werp door de Poort doen, dan na dat hy hout, dat is, de Poort, geraakt had; waar voor hy één telde: vervolgens door de Poort gooiende, telde hy twee; en men ging voort met tellen, tot zoo lang dat de een of de ander het getal van twaalf, of meer, naar men bepaald had, bereikte; waar mede het Spel afliep.

De Truktafel, en 't Biljardſpel.

Van deeze Klotsbaanen is onze hier te Lande byzonder gebruikelyke Truktafel oorſpronglyk; beſtaande in een met Laken bekleeden Tafel, waarop men met Ivooren Ballen ſpeelt; die, met het punt van een langen ſtok, of klik, door eene dergelyke Yzeren Poort, geſtooten worden. Voorts heeft men dit Spel, door eene nieuwere uitvinding, kunſtiger gemaakt, met 'er het ſtooten van den Bal in een netten zakje, door daar toe geſchikte zygaten, by te voegen; waar uit vervolgens het zo kunſtige als vermaaklyke Biljardſpel ontſtaan is. Een Spel, dat, ſchoon 't onder onze vermogenden ſomtyds ter geldkwistinge misbruikt worde, zelfs onderwerpen voor geleerde en wiskundige beſpiegelingen uitlevert, en onder de recht mannelyke oeffeningen geteld mag worden. Nadien men

van

van dit Spel zeer goede beschryvingen in handen heeft, zullen wy 'er hier geen breeder gewag van maaken; het zy genoeg den Leezer herinnerd te hebben, dat men hetzelve aan onze Nationaale offeningen verschuldigd is; daar deszelfs oorsprong in onze oude Klotsbaanen gevonden word. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het Kegelspel.

Tot dat soort van Spelen, die uit de Klotsbaanen ontstaan zyn, behoort ook nog byzonder het gemeene Kegelspel. In vroegere dagen was 'er naauwlyks eene Herberg hier te Lande, in welken men geen Houten of Steenen vierkante plekken had, die voor 't Kegelspel geschikt waren; hoedanigen 'er nog in 't hooge deel van Zuid-holland, en ook hier en daar in Noord-holland, gevonden worden; ook zyn ze in Gelderland vry gemeen; doch men vind ze heden meest in Vlaanderen en Braband. Onder ons is het Kegelen in een Kinderspel verkeerd, en 't word bykans van de Jeugd alleen geoeffend. — Het Spel zelve bestaat hoofdzaaklyk hier in. Men heeft negen kegelvormige paalen, waar van eene, met een gedraaiden knop, merkelyk boven de anderen uitsteekt. Aan dien kegel geeft men den naam van *Koning*; en daarom heette dit Spel voor deezen ook het *Koningspel*. Deeze negen Kegels worden, op een bepaalden en juist evenredigen afstand, drie aan drie nevens elkander gesteld; zoo dat ze, dus geplaatst zynde, in een juist vierkant staan. De Koning-Kegel staat op de middelste ry, en in het mid-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

middelpunt van de agt overige Kegels. Voorts heeft men twee ronde houten Klooten; en de Speelers werpen daar mede, op hunne beurt, naar de Kegels; maar vooral naar den Koning. Dewyl nu de opgezette Kegels zoo ver van elkander ſtaan, dat 'er de Kloot tusſchen door kunne rollen, zonder eenigen Kegel te raaken, of ook wel den Koning alleen te kunnen treffen, zonder dat een der andere Kegelen getroffen worde, of gevaar loope van door den gierenden Koning om te vallen, zoo beſtaat de groote kunst van dit Spel, in den Koning alleen te treffen, of, als men dien niet treft, de meeste Kegels in de minſte werpen, om te ſmyten. Op het omver ſchieten van elken Kegel telt men één; doch als men den Koning alleen doet vallen, dan telt die werp alleen negen. Dewyl 'er nu, om het Spel te winnen, een bepaald getal, ſtel dat van vyf-en twintig, 't welk men gewoonlyk verkiest, vereischt word, zoo komt het 'er op aan, om dit getal juist te behaalen, en 't niet hooger te brengen. Want indien een ſtout gooier, zyn getal omtrent bekomen hebbende, etlyke Kegels omſmakt, en 'er één meer dan het geſtelde getal, doet tuimelen, zoo is hy genoodzaakt weder met tellen te beginnen, van zoo veel af, als hy 'er over het getal omgegooid heeft; 't welk dit ſpel te konſtiger maakt. Het ſchynt my toe, dat dit Spel zyn eerſten oorſprong verſchuldigd is aan de ſtrydbaarheid onzer Voorzaaten,

die

die in deeze Kegelſchikking zekere ſlagordeningen bedoeld zullen hebben; nademaal de oude Legerſchikkingen meest vierkanten waren, in welker midden de Veldöverſten of Koningen ſtonden. Dit denkbeeld heeft iets waarſchynlyks, dog men kan 't niet wel ſtellig voordraagen; om dat de Ouden ons geen genoegzaame berigten van hunne Spelen gegeeven hebben; waar door ons verſcheiden kundigheden, hier toe behoorende, ontbreeken. Het bezef van dit gemis heeft my te meer aangeſpoord, om onze Hollandſche Spelen bepaalder na te gaan, ten einde de Nakomeling my over een dergelyk verzuim, met opzicht tot onze tegenwoordige ſpelen, niet beſchuldige. Uit dien hoofde zal ik ook, myn plan vervolgende, op den begonnen voet voortgaan, en ter deezer gelegenheid het Kolven en Kaatſen nog beſchryven.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Kolfbaanen, in de plaats der Klotsbaanen, Maliebaanen en Truktafels gekomen, zyn door den tyd algemeen in gebruik geraakt, en men heeft dit thans geliefde Spel der Natie meer ſieraad en kunst bygezet, dan 'er oudtyds in plaats had. Voor deezen was eene Kolfbaan ſlegts een vierkant of langwerpig afgeſchut perk, daar twee dunne Kolfpaaltjes in ſtonden; de grond was doorgaans maar ruwtjes met Schelpen beſtrooid; eene vierkante houten klik, aan een ſtok gevoegd, was de Kolf, daar men een ligten hairen Bal mede voortſloeg. Zulk een Bal ſloeg men toen ge-

Het Kolven.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gemeenlyk ſlegts van paal tot paal, van een hoopje Zands, door de handen als eene tuit gemaakt; waar uit het ſpreekwoord ontſtaan is, van *het balletje op het tuitje te zetten*, dat zoo veel betekende, als een friſſchen ſlag te waagen. Thans is het met dit Spel geheel anders geſteld. Men maakt nu de baanen waterpas, vast en glad; men heeft zwaare, vaste, ſpheerronde, uit ſajet ſaamgerolde, Ballen; Koperen Klikken aan de Kolfſteelen, en ronde zwaare gedraaide Kolfpaalen. En daar 't 'er voor deezen alleenlyk op aan kwam, om ligte Ballen met ligte Kolven, op een verren afſtand, tegens de paal te brengen, word 'er nu wel inzonderheid vereischt eene kunſtige beſtuuring der kragten, om den Bal van de paalen, op een zekeren afſtand, voor of agter te brengen, 't welk men *trekken* noemt. Hier door vordert het Spel nu meerder oplettenheid, en 't kolven ſluit eenigermaate eene wiskundige oeffening in; men dient ten minſte tot een merkelyken trap ervaaren te zyn, in het afperken der lynen, die de Bal zal loopen, onder zyne mindere of meerdere botſingen aan, en afwykingen van de ſchuttingen of wanden der baan. By mangel hier van zyn 'er, onder zeer veele Liefhebbers, maar weinigen die dit kunstje recht kennen. De gewoone inrigting van dit Spel komt, buiten eenige wetten van gelagen, hier op uit. Twee perſoonen ſpeelen; elk hunner legt zyn Bal by de paal, aan welke men den uitſlag ſtelt; van daar

daar ſlaan ze uit naar de overſtaande paal; word deeze door beiden getroffen, dan ſlaan ze beiden weder naar de paal van den uitſlag; mist een van beiden, dan ſlaat hy, die getroffen heeft, evenwel eerst te rug; en de ander doet vervolgens een tweeden of derden ſlag, tot zoo lange hy de paal treft; intusſchen ſpeelt de eerstgenoemde naar de Bovenpaal, en als hy deeze treft, moet hy den anderen toeſtaan nog éénen ſlag te doen; dit noemt men den *nader* of *naſlag*; treft hy 't nu in dien naſlag zoo wel, dat zyn Bal van de Paal te rug rolle, op een verder afſtand dan de Bal van den eerſten ligt, zoo wint hy ééne ſchreef, welk voordeel anders door den eerſten behaald word. Op die wyze ſpeelt men voort, tot dat de een of ander het bepaalde getal van ſchreefjes, ſtel vyf, zes, minder of meer, gewonnen heeft. Ingeval zy beiden, al ſpeelende, in den uitſlag, misſlaan, zoo word de voorſlag gegeeven aan den geenen wiens Bal naast aan de Paal ligt, en de naſlag is voor den verstafgelegenen. Elk ſlaat dus op zyn beurt naar de Paal; en 'er behoort eene ongemeene kundigheid toe, om de Ballen zoo te treffen, dat ze, ten opzichte van de andere Paal, op een goeden wederſlag, of aftrek, zoo als 't kunstwoord luid, blyven liggen. Dit geſchied zynde, komt het op den laatſten ſlag aan; en hy, wiens Bal daar mede het digtſte aan 't agterſchut der baane ſtille ligt, wint het Spel. Elders, onder anderen in 't Stichtſche, daar men 't harde ſlaan ver-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kiest, en het te rug ſpeelen tegens de ſchutting, dat men *rabatteeren* noemt, in gebruik is, wint het de verstafliggende; doch het eerstgemelde is in Holland zeer algemeen. En nadien de winst hier van afhangt, zoo ontſtaan de meeste ruziën uit dit aftrekken of rabatteeren; dewyl het wel eens gebeurt, dat twee Kolvers zoo gelyk tegen elkander aftrekken, dat beide de Ballen geen hair breedte of niets verſchillen; wanneer elk, de overwinning zo gelyk ſtaande, niet gaarne de overwonnene wil zyn; doch de gemaatigdſten houden, in zulk een geval, het verſpeelen voor 't best. Wyders ſpeelen 'er ook wel twee perſoonen tegens twee; wanneer van ieder party de een uitſlaat, en de andere te rug ſpeelt. Als 'er een groot gezelſchap is, neemt men vier of meer paaren, elk met zyn maat; en dit heet *met ploegen kolven;* ook ſpeelt men dan ſomtyds met loopende Ballen, ſpeelende ieder voor zich zelven met zynen Bal, enz. Meer byzonderheden van die natuur zyn, vooral daar 'er eene goede beſchryving van 't Kolven het licht ziet, niet noodig te melden. Buiten dit heeft men hier nog aan te merken, dat 'er meermaals onder onze Natie zwaare weddenſchappen uit dit Spel ontſtaan; als mede dat de Baanhouders, en Kasteleins der voornaamſte Kolfbaanen, hier en daar de Liefhebbers jaarlyks laaten ſpeelen, om eene net gemaakte Zilveren Kolf, gehegt aan een fraaien Stok, met een Fluweel

Goud

Goud of Zilver geborduurd Handvatſel. Voorts heeft men, om dat de open Baanen bloot geſteld zyn aan de Zon, de regenplasſen, het vallen van Boombladeren, enz., al van overlang begonnen, de Kolfbaanen met houten Lootſen te overdekken; die, allengskens kostbaarder en pragtiger geworden, thans aan veele plaatſen, in en om de groote Steden, met Schuifraamen en ruime Zittingen voor de aanſchouwers, indiervoege gebouwd zyn, dat ze, in een zeker opzicht, als trotſche Schouwburgen voorkomen. Behalven de ruime Kolfbaanen van die ſoort, te Rotterdam en te Amſterdam, daar men 'er zelfs op zolders vind, verdienen hier gemeld te worden de Kolfbaanen in den omtrek van Leyden en Leyderdorp, die der Leydſche Schooljeugd, nu de Maliebaanen in vergetelheid zyn, eene eerlyke en mannelyke uitſpanning verleenen; waar van men zig te meerder bedient, zedert dat de Raket- en Kaatsbaanen, onder de aanzienlyke Lieden, mede buiten de gewoonte geraakt zyn; van welke ſpeelvermaaken wy insgelyks nog een woord moeten melden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het Raketten en Kaatſen, benevens de voorgemelde Spelen, eene der oudſte en der Natie eigen Lichaamsoeffeningen, was in vroeger dagen zoo algemeen, dat men in de Steden overdekte en gepriviligeerde Raket- of Kaatsbaanen hadde. Het Raketten was zelfs eene gewoone uitſpanning van den Adel, ja van de Jufferſchap, op de

Het Raketten en Kaatſen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Buitenplaatſen; gelyk veele oude Schilderyen van dien tyd getuigen. Men had naamlyk eene ſoort van netswyze gewrogte Paletten, aan welker einde een zagt handvat was, waar door aan de tedere Sexe gelegenheid gegeeven wierd, om mede te kunnen Kaatſen, zonder de poezele handen, door een harden bal, te ſchenden. Ook had men een zagter en ligter ſoort van ballen uitgevonden, die, aartig met allerleie gekoleurde Vederen beſtoken, een zeker ſieraad aan 't Spel byzetten. De geestige en jokagtige aart der Natie vondt 'er dra een zoet zinnebeeld der Liefde in; des de jeugdige harten het lot der wederkaatſinge daar op toepasten; zeggende met den vernuftigen CATS:

Kaats nog Min en heeft geen val,
Zonder overſlaanden Bal.

Men gaf 'er door te kennen, dat de Liefde, zonder wederliefde, niets aangenaams in zig had, gelyk het Kaatsſpel niet vermaakelyk was, zonder eene handige heen- en wederkaatſing. Deeze manier van met het Raket te kaatſen is thans meerendeels een kinderlyk vermaak; en men vind deszelfs toeſtel heden in de Poppenkraamen, daar men, buiten de gevlogte, nog trommelraketten of paletten verkoopt. En 't Manlyk Kaatſen, met een ſtevigen bal met de hand, dat oudtyds ook zeer gemeen was, is thans alleen ten platten Lande

de in gebruik, en wel meest op onze Veendorpen, mitsgaders in Rhyn- en Delfland; elders, meen ik, maakt het mede al plaats voor het Kolven. Dit Spel, dat veelen onzer Stedelingen beſchouwen, zonder een recht begrip van 't zelve te krygen, vereischt overleg, en verleent een groot vermaak aan hun die 't wel verſtaan; doch 't is een Spel dat mannelyke kragten vordert: wy zullen het, om deszelfs byzonderheden der vergetelheid te ontrukken, wat nader beſchryven. DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Kaatsbaanen beſlaan altoos een vry groot Plein, en ze zyn des te beter, naar maate dat ze grooter en ruimer vallen. Men bepaalt dit Plein by afſpraak; dat is, men rekent van dien of deezen boom, van eene heining, muur, paal of huizing, en houd den Bal, die daar buiten geſlaagen word, voor kwaad, en de party telt 'er over en weder voor. Om dit Spel te beter te begrypen, zoo verbeelde men zig, dat het nevensgaande vierkant de Kaatsbaan zy, waar in men twee dwarslynen A A, van platte ſteenen, getrokken heeft. In deeze Kaatsbaan verſchynen eenige Gasten, die party maaken om te kaatſen, in een meerder of minder getal. Somtyds zyn 'er twaalf, dat is zes tegen zes; ook wel agt of zes perſoonen, dat is, vier tegen vier, of drie tegen drie. Veeltyds geſchied dit by manier van uitdaaging. Drie of vier perſoonen, by voorbeeld, zyn overéëngekomen, om een Cabel uit te

DE HOLLANDSCHE NATIE.

maaken; deezen eifchen een Bal; fnyden 'er met een mes zo veel kerven, of byhangende lappen, in, als 'er uitdaagers zyn; en liggen deezen, dus gefneeden, by de Baan, of fteeken hem aan de eene of andere plaats aldaar vast: dit noemt men den *Bal opfteeken*. Zoo dra zulk een opgeftoken Bal van de andere Gasten gezien word, maaken dezelven ook party; na dat ze vooraf wel eens rond geloopen hebben, om te verneemen wie den Bal opgeftoken heeft. Indien ze vertrouwen de party aan te kunnen, dan neemen zy den Bal af, en waagen het Spel met zoo veele tegenkaatfers, als 'er tekens op den Bal waren. Indien 'er by geval een enkel Man aan ontbreekt, dan word het getal onderling wel eens gefchikt naar de Cabel of Ploeg. Men verdeelt voorts de partyen in een even gelyk getal, ten ware men eens twee zwakken in de kunst, tegen een fterken, doorlaate, en op deeze verdeeling heeft men wederzydfche tegenpartyders in het Spel. Ten wille van de meeste vatbaarheid zullen wy in onze Baan drie tegen drie, dat het fterkfte Spel is, doen kaatfen. *Ary*, *Pieter* en *Leendert* zyn van de eene, en *Dirk*, *Kees* en *Jaap* van de andere party. *Ary* is de opflaander en ftaat aan de zeef; een rond net van gevlogten fnaaren, als eene zeef trommelswyze gefpannen, dat op drie pootjes, een weinig fchuins van den grond verheven, fteunt. *Pieter* en *Leendert* bevinden zig elk op een goeden af-

afstand van één gescheiden, aan of omtrent de eerste steenen dwarslyn. Op dezelfde wyze staan dan ook recht tegens hen over, aan de andere steenen lyn, *Kees* en *Jaap*, gelyk ook *Dirk*, veel verder agter uit, recht tegen over *Ary*, om den Bal te verwagten. Aan de zyde der Baan zyn voorts de aanschouwers, waar uit 'er van weerskanten één, by voorbeeld *Klaas* en *Teunis*, tot aantekenaars verkooren worden, waar op het Kaatsspel een aanvang neemt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ary steekt eerst de hand met den Bal op, en geeft aan *Dirk* het sein, dat hy zal uitslaan; hy werpt den Bal eens, twee a driemaal op de zeef, om wel te mikken; terwyl dezelve door de veerkragt der snaaren tot op de hoogte van den bedoelden slag ryst; ten laatsten slaat hy toe, en dryft den Bal naar *Dirk*. Indien nu *Ary*, dat baazenwerk is, den Bal verre over *Dirk* heen kan slaan, zoo dat *Dirk* den Bal niet kunne inloopen, noch treffen, dan telt *Ary* 2, en de Bal is vry; en doet hy zulks telkens, dan wint hy het Spel. Maar zoo *Dirk* den Bal treft, by *f*, en hem met kragt weder naar *Ary* dryft, zoo telt *Dirk* 2, indien *Ary* dan misslaat. Gebeurt het dat *Ary* treft en wederom slaat; maar dat *Dirk* den Bal, in het te rug dryven, niet wel, of maar gedeeltlyk treffe, zoo dat dezelve onder het bereik van *Pieter* of *Leendert*, de maats van *Ary*, kome, dan doen deeze beiden hun best om den Bal weder

 naar

DE HOLLANDSCHE NATIE.

naar *Dirk* te dryven; terwyl in 't omgekeerde, *Kees* en *Jaap*, de maats van *Dirk*, zig weeren, om den Bal weder naar *Ary* te ſlaan. By voorbeeld, *Pieter* ſlaat den Bal van *a* tot *b*; daar hy van *Jaap* gekeerd en weder van *b* tot *c* geſlaagen word; daar hy weder van *Ary*, of zyn maat *Leendert*, gekeerd, en zoo weder gedreeven word naar *Dirk*, of zyn medemaats, by *d*. Elk hunner doet, in zulk een geval, zyn best om den bal te keeren en te rug te dryven; het welk zo lang over en weder gaande gehouden word, als maar mogelyk is; tot dat eindelyk de Bal liggen blyft, by *d*. Is het nu dat de Bal over een van beide de ſtreepen, by *d* of *c*, zonder te rug dryving, liggen blyft, dan telt 'er *Ary* of *Dirk* twee voor: blyft de Bal aan de zyde van *Dirk*, by *d*, dan verliest *Dirk*, en blyft dezelve aan de zyde van *Ary*, by *c*, zo wint *Dirk*; waarom men, als een van beiden den Bal niet te rug gedreeven heeft, hoort roepen, *ſchryf*. Maar is het, dat *Dirk* of *Ary* den Bal tusſchen de twee perken ſlaat, en dat dezelve aldaar door de maats gehouden word, dan ſtelt men een teken ter plaatſe daar de Bal gevallen is; dit noemt men *Kaats*. *Ary*, of een zyner Medemakkers heeft, by voorbeeld, den Bal, die door *Dirk*, of een zyner Maats, van *d* tot *c* te rug geſlaagen was, gekeerd en gedompt, zoo als men zegt, by *e*; dan legt de Tekenaar *Teunis* ter dier plaatſe een ſteen, of men maakt 'er met den voet eene,

ne ſchrap. Zulks geſchied ook in een ander geval, by *a* en *b*, of by *h*; dit zyn dan kaatſen, of, om eigentlyk te ſpreeken, nieuwe bepaalingen, daar de opſlaander *Ary*, of de tegenſlaander *Dirk*, den Bal voorby moeten ſlaan, willen ze niet verliezen. By voorbeeld, *Dirk*, of een zyner Medemaats, ſlaat te rug, en de Bal blyft aan de eene zyde liggen voor de kaats *a*, dan telt *Ary* 2, en dat ook zoo lang als *Ary* en zyn maats den Bal, waar hy ook moge nedervallen, voor de kaats tegen houden; doch ſlaan *Dirk* en zyn maats den Bal over de kaats, zoo dat hy niet weder over word geſlagen, maar liggen blyft, dan wint *Dirk*, of zyne Maats, de kaats. Stel, dat de Bal *f* van *Dirk* geſlagen is na *Pieter*; doch *Pieter* keert hem by de kaats *a*, en ſlaat hem naarby *b* of g; *Jaap* ſlaat hem na *c*, dåar hy blyft liggen, en dus over de kaats *a* geraakt zynde, wint *Jaap* de kaats *a*, en dus dan ook in tegenöverſtelling met de andere kaatzen. By voorbeeld, *Ary* ſlaat, om de kaats *b* te winnen, de Bal naar *Dirk*. *Dirk* ſlaat hem van *f* te rug naar *Pieter*. *Pieter*, knaphandig, ſlaat weder te rug; doch *Kees* ſchut hem by *i*, en tragt hem te dompen, dat is, ſchuin over te jaagen; doch zyn maat *Jaap* ſchiet toe, en dryft hem te rug van g tot *c*; hier loopt *Leendert* te rug na *c*, en ſlaat den Bal friſch over alle heen, zoo dat hy by *d* blyft liggen, en dus wind *Leendert* de kaats *b*. Is het nu ook dat onder het kaatzen na de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kaats de Bal over de kaats is geslagen geweest, en valt ze, of blyft ze in den te rug slag liggen, binnen de perken A A, dan ontstaat 'er een nieuwe kaats, zoo dat dikwils, om eene kaats te winnen, 'er wel drie andere gemaakt worden. Neem eens *Dirk* slaat de Bal *d*, of *Jaap* de Bal *b*, om de kaats *a* te winnen, doch *Ary* of *Leendert* keert hem by *c*, zoo dat hy by *e* blyft liggen, dan tekent *Teunis* by *e* weder een nieuwe kaats, gelyk ook zoo de Bal *f* van *Dirk*, door *Pieter*, by *h*, gedompt word, dan tekent *Klaas* een nieuwe kaats, enz. Is het nu dat de Bal weder binnen de steenen perken blyft liggen, na dat hy voorby de kaats geweest en weder geslagen is, dan is 'er weder eene kaats. En als 'er deeze Kaatsen zyn, of wel op de eerste kaats, of ook beurt om beurt, gaan de Gasten over; zoo dat *Dirk*, met *Kees* en *Jaap*, dan gaan staan, daar *Ary*, *Pieter* en *Leendert* gestaan hebben. Dit noemt men *overloopen*, of *wisselen*; en geschied dus beurtlings, naar dat men met de meeste kunst den opslag van zyne party afwint, en dus word ook elke maat, op zyn beurt, opslaander, zoo dat by elke Caveling van wederzyde dit verandert. Ieder der partyen telt van twee tot twee op, tot dat eindelyk een van beiden twaalf, of meer, schreefjes, naar het bepaalde getal, vol telle, en een Spel winne; doch doorgaans rekent men, eer men begint, zes spellen vast. Voorts is het eene vaste wet, dat men

KAATSBAAN

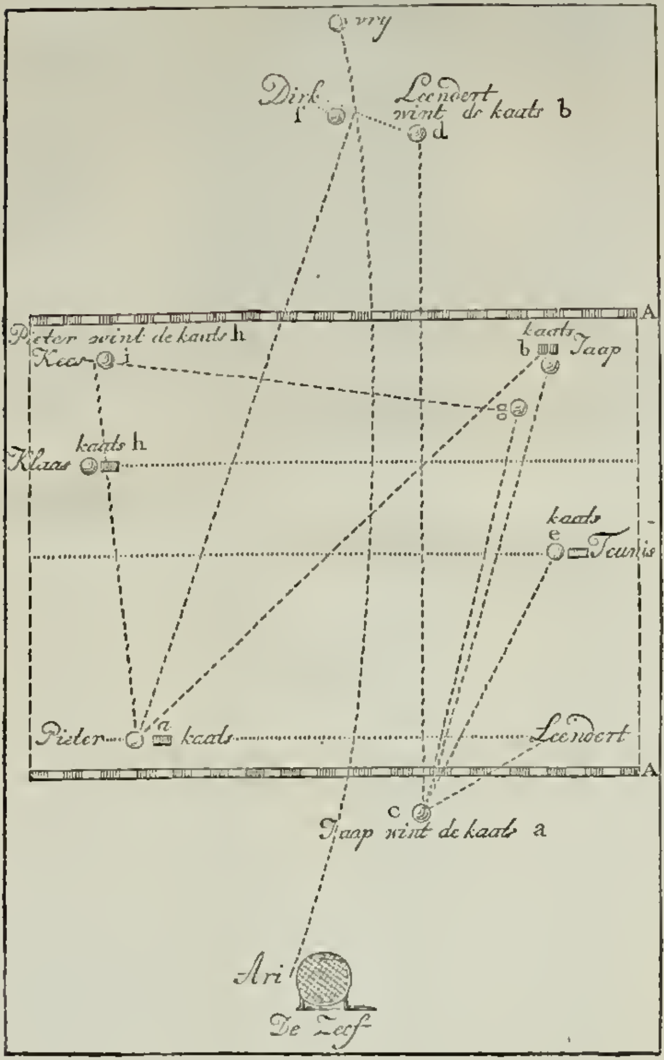
vry
Dirk
f
Leendert
wint de kaats b
d
A
Pieter wint de kaats h
Keer
i
kaats
b
Jaap
Klaas
kaats h
kaats
e
Teunis
Pieter
a
kaats
Leendert
A
c
Jaap wint de kaats a
Ari
De Zeef

men geen Bal te rug mag ſlaan, die in zyne nederdaaling tweemaal op den grond geſtooten heeft; men moet den Bal in de eerſte opſtuiting treffen. Ook mag men den Bal niet vangen of grypen; dezelve moet altoos vry in de vlugt gehouden worden; alleenlyk is het geoorlofd, om dien met het Lichaam te keeren. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wanneer men deeze verklaaring nagaat, zal men moeten erkennen, dat dit Hollandſche Boerenſpel, daar onze Stedelingen, als zy de Kaatſers zoo driftig door elkander zien loopen, zich niet gemaklyk een recht begrip van kunnen vormen, op verre na niet van de min vernuftigſte en vermaakelykſte Lichaamsoeffeningen is. Doch men begrypt ook tevens ligtlyk, (althans ik heb het beproefd,) dat 'er eene flukſche Lichaamsgeſtalte, met ſtevige vereelde vuisten, toe vereischt word. Een gezonde en rappe gast kan zig zo moede kaatſen, dat hy 't nog etlyke dagen, na eene zwaare kaatsparty, in de ſchouders voele, terwyl zyne opgezwollen handen toonen hoedanig eene werkzaamheid hy verrigt heeft. Men kan uit dit alles afleiden, dat het een recht mannelyk en gezond Spel is; waarom 'er de beroemde Geneesheer VAN ZWIETEN, een forsch welgevormd manſperſoon, die 'er zeer bedreeven in was, als een rechte Hollander, ook veel van hield. Overéénkomſtig daar mede heeft zyn tydgenoot, de Hooggeleerde ADRIANUS VAN ROIJEN, het ook als een ge-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gezond nationaal Spel, in eene zyner Latynſche Dichtmaatige Redenvoeringen, voorgedraagen; dat wy in ons *Bataafsch Athene* aldus nazongen:

De Veldknaap mag langs 't groen den ronden Schietkloot werpen,
Of, door de dunne lugt, den Kaatsbal laaten ſnerpen,
Wanneer hy, thuis gekeerd, vernoegt zyn arbeid ſtaakt,
En met zyn metgezel door ſpeelen zig vermaakt.

Hier mede zullen wy van de Balſpelen afſtappen, zonder ons verder uit te laaten over die van minder belang; als daar is het werpen van den Bal in 't Emmertje, het Kolven om 't Stoeltje, de Tafelballen, of Prins Karel over den Rhyn, het Balſnorren, het Balkneppelen, of het Amſterdamsch Casti, en meer dergelyken, welken, met weinig verandering, uit de gemelden oorſpronglyk zyn.

Voorts zou het niet oneigen weezen, op de beſchryving deezer Spelen nog te laaten volgen, eene beſchouwing van de gewoone Feesten en Vreugdebedryven der Hollanders, waarin die Spelen meest te pasſe komen. Hier toe zou men mogen betrekken de Kermisſen, de Paasch- en Pinxterfeesten, met andere oude vastgeſtelde vreugdetyden, benevens de vreugdebedryven van ſommige Gildens, op den Heiligen Dag van hun Patroon, en wat dies meer zy. Maar,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Maar, my altoos voorgesteld hebbende, om, zoo veel mogelyk is, een uitvoerig gewag van dat geene te vermyden, dat des kundige Mannen hier omtrent in onze taale geboekt hebben, zoo verzend ik in dit geval den Leezer liever tot het fraaije Werkje van den Heer VAN LOON, over de Kermisfen en Feestdagen in Holland. En wat aangaat de Vreugdebedryven der Natie, op Bruiloften, en andere plegtige omstandigheden, men kan des aangaande ten overvloede te recht geraaken, in de meermaals aangehaalde *Displegtigheden*, van de Heeren ALKEMADE en VAN DER SCHELLING. Ook hebben wy 'er, in 't *Elfde* en 't *Twaalfde Hoofdstuk* van dit *Deel*, reeds zoo veel van gemeld, dat het niet noodig zy 'er nu nog verder gewag van te maaken.

Het Speelevaaren en Ryden.

Alleenlyk konnen wy niet afzyn, van nog met een kort woord te spreeken, over de geneigdheid der Natie tot het Speelenvaaren en ryden, waarin derzelver gezellige en Vriendschapvoedende aart niet weinig uitblinkt. Dit is aan ons en onze Nabuuren byzonder eigen; en de natuurlyke gesteldheid van ons Land schynt 'er ook by uitstek toe geschikt te zyn. Dikwils toch heb ik Vreemden verbaasd zien staan over de effenheid onzer wegen, en de menigte van Speelrytuigen, Wagens, Jagten of Schuiten, welke men alomme hier te Lande ontmoet. En geen wonder; geen Gewest in Europa evenaart, in dit opzicht, ons

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ons Vaderland. 't Is hierom dat onze Dichters en Geleerden, meer dan die van eenige andere Natie, zoo veele Arcadia's opgesteld hebben, waarin zy van hunne aangenaame Speel- en Dagreisjes zingen; hunne Duinzangen laaten hooren, of ons, onder het voorstellen van fraaije wandelingen, de vermaakelyke gelegenheid der Steden en derzelver Buitencingels beschryven. Geen Natie levert hier van zulke doorslaande blyken. Nimmer hoorde Engeland haar Teems, noch Vrankryk haar Seine, noch Italie haar Pô of Taag, zoo meesterlyk en zinnestreelend bezongen, als een VONDEL, ANTONIDES, SMITS, en anderen, onze Rhyn-, Amstel-, Y- en Rottestroom gedaan hebben. Geen Buitenlandsch Schryver komt hier omtrent in vergelyking by onzen VAN HEEMSKERK, die den aart der Wagen-Speelreisjes zoo leevendig en natuurlyk beschreeven heeft, dat ik een ieder, ter rechte kennisse hier van, tot 's Mans *Batavische Arcadia* heenen wyze. Zelfs kan ik my, by deeze gelegenheid, niet onthouden van der Jeugd het leezen van dit Geschrift alleszins aan te raaden; daar 't vervuld is met nutte Vaderlandsche kundigheden, en ik voor my geen Boekken, dat beter geschikt is, om, onder 't verhaal van een vriendlyk Speelreisje, de waare Vryheids- en tevens Overheidslievende gevoelens in te boezemen; dan dit in 't voorbygaan.

Deeze Speelreisjes, om weder ter zaake te

te keeren, zyn doorgaans maar togtjes van één dag of een halven dag; men vaart of ryd, met een genoeglyk gezelſchap, naar die of deeze Stad, naar Duin, naar Zee, of elders; ieder legt het toe op eene openhartige vrolykheid, in eerlyke ſtoeijeryen, of ernſtiger vermaaklykheden; en 't plaizierreisje word met vriendlyke afſcheidkusſen beſlooten. Deeze uitſpanning is nog heden in gebruik onder onze Natie, vooral by den Burgerſtand; terwyl de Grooten zulks met meerder zwier doen. In Zeeland geſchied het inzonderheid by grooten en kleenen, op een ongemeen gezellige wyze. Een Gezelſchap, dat aldaar Speelenmeien gaat, neemt in 't Rytuig Brood en Kaas, of eenig gebak of gebraad, en Wyn mede; men ryd door de Goudgeele Koornlanden en vrugtbaare Akkers; men kiest eindelyk eene digte en aangenaam belommerde dreef of groene Laan; in welken men van den Wagen klimt. Hier zet zig het Gezelſchap op de groene zooden neder; de tafel word op den grond gedekt; en men eet en drinkt met zulk een genoegen van vriendſchap, dat iemand, die eenig gevoel heeft van 't zoet vermaak, dat eene gepaste vreugde, waare vryheid en vriendlyke gezelligheid, onbedwongen verleent, het zelve niet bywoonen kan, zonder het edelmoedig Vaderlandſche karakter der Zeeuwen daarin te erkennen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De melding van dit Zeeuwsch vermaak herinnert my een berigt, my onlangs door

den

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den Wel Eerwaarden Heer LUDOVICUS KLUIT toegezonden, waar van ik niet wel nalaaten kan, hier, in 't voorbygaan, gewag te maaken. Zyn Ed. naamlyk, schryft my, hoe 'er op zyne Standplaatse, den *Hitzert*, in Zuid-Beijerland, geene Kermissen of Jaarmarkten gehouden worden; doch dat 'er, in stede hier van, tweemaalen des Jaars, half May en op den eersten November, een zoogenaamde *Knegtsmarkt*, al van ouds her, stand gegreepen heeft, en nog volduurt. Op deeze Knegtsmarkt komen Boerenbruikers, van wel zes uuren in 't ronde, en op dezelve vertoonen zig de Boerenknegts, die een huur zoeken; en dan leeft men met dat huuren, even als men, op eene geregelde Veemarkt, met het koopen, doet; men klapt elkander in de hand, enz. Na 't afloopen van de Markt, geeven zy zig over aan hunne vreugdebedryven; bestaande in dansen, zingen en springen, onder het drinken van Wyn en Bier; waar nevens zy gemeenlyk eene goede portie warm brood nuttigen. Dit is, zo veel 't ons voorstaat, een gebruik, dat byzonder eigen is aan deeze plaats, en nergens meer gevonden word; waarom het wel eene byzondere meldinge verdiende.

Het Schouwburg.

By alle deeze dus ver opgenoemde vermaakelyke uitspanningen onzer Natie komt wyders ook nog het Schouwburg, waar van men zeggen moet, dat het zekerlyk, in onze dagen, ruim zoo veel invloeds op

op het hart der Natie heeft, als oudtyds de Rederykers hadden; doch met een aanmerkelyk onderscheid. De Rederykers hadden eenen sterken invloed door hunne recht Vaderlandsche Spelen, en hunne boertende schertseryen troffen den eigentlyken aart en de zeden des Volks; maar nu, helaas! zoekt men de zeden der aanzienlyken veelal te misvormen door Fransche en Italiaansche Tooneelen. Men zou byna denken, dat de Uitheemschen 'er op uit zyn, om tegenwoordig door hunne Tooneelspeelers in 't hart des Volks te brengen, 't geen hunne fynste Staatkunde, ten tyde onzer Voorvaderen, niet heeft kunnen doen. 't Is als of Engeland en Duitschland, nayverig over het inneemend gevolg van 't Fransch Tooneel hier te Lande, insgelyks troepen zogt aan te voeren, om 'er mede veld te winnen. Dit is niet wel te dulden! Vooral niet, daar onze Landzaaten zelven een zeer goeden en uitmuntenden voortgang in die kunst gemaakt hebben; daar wy zoo veele braave Dichters en Dichteressen bezitten, die, het zy door eigenvinding, of fraaije vertaalingen, uitmuntende stukken voor den dag brengen; en daar 't ons niet aan *Acteurs* ontbreekt, die, naar den aart onzer Natie, en den eisch der konst, bedreeven genoeg zyn, en 't nog verder zouden brengen, moesten ze niet zugten onder 't vooroordeel en den bedorven smaak, voor het piepende Italiaansch, coquette Fransch, vloekend Engelsch, pochend Hoogduitsch

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en gerabraakt Vlaamsch. 't Smert my, dat de Nazaat na ons zal moeten vraagen, hoe het mogelyk geweest zy, dat zoo veele doorkneede Vernuften zig hebben kunnen verbinden tot het opregten van loflyke Genootſchappen, om, met den zuurſten arbeid van taalblokken, onze ſpraak tot een vasten en goeden tongval en ſpelling te brengen, in een tyd, dat veelen der aanzienlyken en vermogenden als ſamenſpanden, om onze Moedertaale te vervloeken, en onze kunſtige en kostbaare tooneelen, als vermaaken van laage geesten, gering te agten? ô Zag HOOFT, en VONDEL, met anderen onzer braave Dichteren van vroeger dagen, nu eens op, wat zouden 'er niet een menigte van uitheemſche prullen aan de kaak van den Nederlandſchen Pindus ſtaan? Maar de drift zou my veelligt te ver vervoeren! Dat zy, die zig dit behooren aan te trekken, 't my vergeeven; en dat zy, die 'er met reden over klaagen, als braave Taalkundigen en Dichters toonen, dat ze genoeg ſtandvastigheid en moed hebben, om het goede vooruitzigt van verbetering, dat wy thans onder den toeneemenden Dichtlust hebben, te helpen bevorderen. Bragten de Rederykers in vroegere dagen zeer veel toe tot de beſchaaving der Natie, wy wagten dit insgelyks van veelen onzer Genootſchappen, welken daar toe niet ongeſchikt zyn.

VYF-

VYFTIENDE HOOFDSTUK.

Beschryvende de Dobbelspelen, en eenige daar toe betrekkelyke Vermaaklykheden der HOLLANDEREN.

Daar verscheiden Geleerden, en onder die onze beroemde ERASMUS, zig niet geschaamd hebben de Dobbelspelen der Ouden tot een onderwerp hunner overdenkingen te neemen, behoeven wy ook niet te schroomen, onze oplettendheid te vestigen op de Dobbelspelen der Natie; en wy kunnen dezelven, daar wy ons verledigd hebben tot het nagaan van de uitspanningen onzer Landzaaten, niet wel overslaan; nadien zy, door alle tyden heen, zeer veel invloeds op de Inwoonders onzer Gewesten gehad hebben. Het is den Oudheidkundigen over bekend, dat die soort van Spelen by de Grieken en Romeinen al in zwang was, vóór dat de Batavieren zig in deeze Gewesten ter neder zetteden; en TACITUS leert ons uitdrukkelyk, dat onze Voorvaders 'er zeer veel mede op hadden. „ Zy oeffenden, gelyk hy getuigt (*), dit „ Spel

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) TACITUS, over de *Zeden der Duitschers*, Hoofdst. XXIV.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Spel nugteren, en zelfs onder ernstige „ zaaken; ja, wanneer zy alle hunne goederen verspeeld hadden, (zo verzot waren zy op dit Spel,) dan durfden zy, „ met den laatsten worp, hunne vryheid „ en den eigendom van hun lichaam opzetten: ingevolge waar van zy ook, het „ spel verliezende, den dienstbaaren staat „ vrywillig aannamen. Dit noemden zy „ *woordhouden*". Zo zag men hen, overéénkomstig met de Latynsche Spreuk: *In dubiam Imperii Servitiique aleam ire.* Dat is. „ Spelen om Heer of Slaaf te zyn" (*). Men dobbelde oudtyds op verschillende wyzen, en 't geschiedde onder onze Voorzaaten met zoo veel verscheidenheid, als mogelyk by eenige Natie; dan voornaamlyk bediende men zig van de Bikkels of Kooten, en van de Teerlingen of Dobbelsteenen. De laatste manier houd nog heden in 't algemeen stand; maar de eerste behoort tegenwoordig al eenigzins onder de zeldzaame Kinderspelen, en is by bejaarde Lieden geheel buiten gebruik.

De Bikkels en Kooten.

Het Bikkel- en Kootspel, om daar mede in deezen aan te vangen, is, by de meeste Volkeren, een der oudste en natuurlykste Spelen geweest; daar 't gespeeld wierd met de gewrigtsbeenderen, uit de hielen en pooten van het Vee met gekliefde klaauwen. Dewyl deeze Dieren onder de voornaamste schatten der eerste Menschen, mits-

(*) Zie PITISCUS, op *Alea.* en MEURSIUS, *de Lud. Græcorum.*

mitsgaders die onzer Batavieren, waren; en 'er door de dagelykſche offeranden een groot vertier van Slagtvee by hen plaats had, zoo zyn deeze Beenderen al vroeg onder hen in gebruik geraakt. De Romeinen benoemden dit Spel met den naam van *Ludus Talorum, vel Taxillorum*; en men heeft 'er in vroeger tyd over getwist, of deeze Beenderen ook by andere Dieren, en in de Menſchen, gevonden wierden, gelyk PLINIUS meld, zeggende: *Quia vero Talus propriè animalium bisulcorum osſiculum est, in ſuffragine pedum posteriorum, non equidem rotundum planè, magna tamen parte rotunditatis particeps, quæstio movetur à Phyſicorum Filiis, num Tali etiam reperiantur in homine* (*)? Dat is. „ Dewyl de *Talus*, „ (de Bikkel in onze taal,) eigentlyk een „ Beentje van de Dieren met gekliefde „ klaauwen is, in de gewrigten der agterſte pooten, wel niet volkomen rond, „ maar egter voor het grootſte gedeelte „ rondagtig, zo word 'er onder de Zoonen der Natuurkunde gevraagd, of 'er „ ook by de Menſchen zulke Bikkels gevonden worden".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dan dit geſchil is al lang beſlist; dewyl men voor vast weet, dat de gewrigtsbeenderen der Menſchen, ſchoon ze ook Hiel- en Voetgewrigtsbeenderen, of eene zekere ſoort van Kooten hebben, 'er zeer veel van verſchillen; en dat derzelver gedaante geenzins geſchikt is

(*) PLINIUS, Lib. II. C. XLVI.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

is tot het bedoelde Spel; als mede dat men geene zulke gewrigtsbeenderen in eenige Dieren befpeurt, dan onder de herkaauwenden, of zulken die gekliefde pooten hebben. Men vind by de Ouden nog wel gewag gemaakt van den *Talus Afini Indici*, of den Bikkel van den Oost-Indifchen Ezel; doch 't is twyfelagtig, of 'er niet een ander Dier door gemeend zy; 'er is ten minfte gefchil over onder de Ouden; om dat men deeze Bikkels, en met recht, in een éénklaauwig of ééngehoefd Dier ontkent (*). — Alles nagaande, is 't voorts blykbaar genoeg, dat de *Tali* der Ouden die eigenfte foort van Bikkels waren, welken nog min of meer onder onze Jeugd in gebruik zyn. Intusfchen houden wy 't evenwel niet voor ongerymd, te ftellen, dat de Ouden ook wel eens de gewrigtsbeenderen van andere Dieren tot dat zelfde einde gebruikt of gevormd kunnen hebben; te minder, daar 't bekend is, dat zy zelfs Gouden, Zilveren en Ivooren Bikkels maakten; als mede zeer hoog liepen met de Bikkels van het een of ander Dier. Dus waren de Dorcades, die van de Damâs, of Dorcadifche Rheên of Bokken (†), de *Siphnii*, van de Bokken van 't Eiland Siph-

(*) Zie hier over ARIST., HEROD., SENECA, POLYDORUS, en vooral CÆLIUS, Lib. IV. Cap. XI.

(†) Zie ÆLIAN. Lib. XIV. Cap. XIV.

Siphnus (*), met de Lemmischen van Ivoor, *Tali eburni* by OVIDIUS (†), by uitstek geagt: en van den Gouden vind men melding by JUNIUS, in APOLLON. *Rhod.* Lib. III. *Argonaut.* DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ut pueri æquales ex auro ludere talis
Sunt deprensi ambo.

Dat is.

„ De Kinderlyke Speelgenooten wierden beiden „ betrapt, daar ze met Gouden Bikkelen speel- „ den".

Voorts staat hier nog te melden, dat de Bikkels oudtyds op de meest vlakke zyden met eenige getalen getekend waren; en nadien dezelven maar vier zulke zyden hebben, waar tegen 'er zes aan de Dobbelsteenen gevonden worden, zoo ontstond hier uit de verschillende benaaming van de *Quaterniones* en de *Seniones* (§); alwaar ons ook geleerd word, dat de *Tali*, of Bikkels, noch recht vierkant, noch recht rond waren. En men kan hier uit ten klaarste afneemen, dat het Bikkelspel onzer Kinderen van een zeer ouden datum zy;

(*) Zie CASAUBONUS, in *Notis* in THEOPHRAST.

(†) OVID. Lib. II. de *Arte Amat.*

(§) Zie RAD. ad MART. Lib. XIV. Ep. XIV.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zy; doch dat de Ouden het zelve op eene andere wyze gespeeld zullen hebben, dan 't thans door onze Kinderen gespeeld word, of liever in onze jeugd gespeeld wierd; want het is nu bykans buiten gebruik. In zoo verre het hier en daar nog stand houd, is het meest al een Spel van Meisjes, die 't, by gebrek van natuurlyke Bikkels, ook wel met Keisteentjes, Albaste Steentjes, enz. speelen; ja men vind ze zelf van Goud, Zilver, of Ivoor. Gemeenlyk speelt men met vier, vyf of zes Bikkels, naar dat de Kinder handjes een minder of meerder getal bevatten kunnen; doch doorgaans met vier. De Speelstertjes verkiezen hier toe meestal een grooten gladden Steen op eene Stoep. Men plaatst de vier Bikkels op een hoopje byéén, en elk speelt op zyne beurt. *Betje*, by voorbeeld, heeft den voorrang; zy neemt een Stuiter, werpt dien in de hoogte, en vangt hem, na het Bikkeltje verlegd of opgenomen te hebben, weder in de hand: dit doet zy ook met den tweeden; en zoo voort tot den vierden toe. Indien zy dit agter een verrigt, zonder mis te vangen, of mis te tasten, dan gaat zy weder aan het aftellen, en legt de Bikkels, den Stuiter al opwerpende, één voor één weder neder. Hierin gelukkig slaagende, werpt ze op nieuw den Stuiter in de hoogte, en neemt 'er twee te gelyk op; vervolgens drie, en eindelyk vier; blyvende de Stuiter geduurig in beweeging. Men speelt ook zonder

Stui-

Stuiter. Zoo 't nu gebeure, dat zy in dit gooien of grypen misſe, dan is het de beurt van *Keetje*, die op dezelfde wyze ſpeelt. En dit geſchied tot zoo lang, dat eene van beiden, met de minſte misgreepen, op- en aftellende, het Spel wint, en ten prys een Bikkel of een duit ontvangt. Onder dit ſpeelen hoort men de lieve Speelſtertjes, na dat zy gevorderd zyn, geſtadig zeggen, ik ben in myn éèntje, myn tweetje, myn drietje, enz.; ik ben in myn dubbelde éèntje, tweetje, drietje, en eindlyk top; dat is, als zy 'er drie in de hand heeft, en den laatſten vangen moet. Voorts geſchied dit opwerpen, onder de handigſten, ook nog wel met een enkel of dubbeld handjeklap; dat is, zy ſlaat, tusſchen het opwerpen, eens of tweemaal met de vlakke hand op den grond, doet eene greep, en behandelt tevens den Bikkel. In dit geval moet de Verliesſter ook de ſtraf van handjeplak, of knokkelvet, ondergaan.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By dit Bikkelſpel der Meisjes zullen wy nog een kort woord voegen van 't ſpeelen der Jongens met Kooten, of die Beenderen, welken tegen de Scharnieren der Bikkels aan liggen, en de eigentlyke *Tali*, of Hielbeenderen zyn; waar mede de Jongens hier te Lande, vooral in den Slagttyd, ſpeelen. De voornaamſte konst in dit Spel beſtaat hier in, dat men, onder het werpen, een zekeren draai aan de Koot weet te geeven, waar door dezelve vlak op de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

platte zyde nedervalt, waarom men wel kooten met Lood vult, om ze dus te doen vallen. Buiten deeze handigheid of list rolt de Koot ligtlyk op zyde, op het ronde gedeelte; kunnende de Kooten niet anders dan op deeze twee wyzen vallen. De eerstgemelde heet *Stoof*, om dat de Koot dan vlak ligt; en de andere *Schyt*, om dat dan het gedeelte boven ligt, het welk in den voet van het Dier agter aan lag, en dat 'er dus de drek op viel; waar van, *Schythiel*. De Jongens ſpeelen dit Spel om duiten, of veelal om de Kooten zelven; die ze dan door gooien winnen. Want hy, wiens Koot ſtoof ligt, heeft eene gooi; hy zet de Koot van de party op de hakken, en gooit 'er met zyne Koot tegen aan, zoo dat de andere verre voort rolle; rolt dan die Koot weder ſtoof zoo wint hy 't Spel; maar rolt dezelve anders, dan moet men verſpeelen. Voorts gooit men ook met de Kooten, even als met Stuiters op duiten, om derzelver munt of kruis te doen boven liggen, en daar mede de duiten te winnen; eindlyk zet men ook Kooten op een ry, en men wint ze die men omver gooit. Dog laat ons wederkeeren tot het Bikkelſpel der Ouden, dat ons den waarſchynlyken oorſprong van eenige laatere Spelen zal aanwyzen.

Het Bikkelſpel was oudtyds een Spel ook van bejaarder Lieden, en hadt zeer veel overéénkomst met ons ſpeelen met Dobbelſteenen; behoudens dit onderſcheid,

dat

dat de ronde kanten der Bikkels niet tel- den; dewyl de gedaante der Bikkels niet toelaat dat ze op die zyden liggen blyven. 'Er waren dus ſlegts vier zyden die telden, en ieder haar getal hadden; welken gemeenlyk niet door ſtippen, maar door beelden, of betekenisſen van beelden, onderſcheiden wierden. De één, de Hondsgooi, de *Hond*, *Canis*, of *Canicula* genoemd, wierd voor de ongelukkigſte gooi gehouden: dit teken ſtond, of wierd getekend, in de holle en breedſte zyde van den Bikkel. De tegenoverzyde, de ronde, of liever bolle, kant van den Bikkel, telde zes, en wierd onder den naam van *Cous*, of de betekenis van *Venus*, voor den gelukkigſten worp gehouden. De twee overige ſmalſte zyden der Bikkels *Chius* en *Senio*, telden de drie en de vier; maar de twee en de vyf hadden 'er geen plaats. Wanneer men nu met zulke getekende Bikkels ſpeelde, dan zetten de Speelers eenige Penningen in; men wierp, en trok eenige Penningen, naar dat de bepaalde getallen vielen; op eene ſoortgelyke wyze als nog heden in het zoogenaamde *Pachterſpel* geſchied. Dit Spel, dus genoemd, om dat men de Penningen, by wyze van Verpachting, in bezit neemt, en ze den Speelers, op intrest, of kans van winst of verlies, uitzet, is naastdenkelyk een overblyfſel van 't oude Bikkelſpel. De Dobbelſteenen, welken men thans in dit Spel, in ſtede van Bikkels, gebruikt, zyn, overéénkomſtig daar mede; maar

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

maar aan éénc zyde met getalstippen getekend; waar tegen men, op de eigentlyke *Tessera*, of Dobbelsteenen, de nummers van één tot zes, op de zes zyden vind. Ook is de berekening der Penningen, en 't winnen of verliezen 'er zeer wel mede overéén te brengen. Wyders komt het my niet onaanneemlyk voor, te denken, dat de nu alom bekende Ganzeborden insgelyks uit het oude Bikkelspel afkomstig zyn. Hier toe leiden my, buiten de daar toe gebruikelyke Dobbelsteenen, ook de tekening der Bikkels, en de betekenis der byzondere gooien. Dus hadt men, buiten de Hondsgooi en die van Venus, ook nog de gooi der Vultures, der Arenden of Roofvogelen, die van Hercules, en die van Regulus of den Koning. By de Grieken was *Stesichorus* de gooi van agt, naar den Griekschen Dichter STESICHORUS, die in de Stad Catana, onder eene agthoekige, of door agt pylaaren geschoorde, Tombe begraaven was. De gooi *Euripides* liep tot veertig, na EURIPIDES, een der veertig Mannen, die Athene, na de Dwingelanden, bestierd had. Andere gooien droegen den naam van *Beronice*, *Longicoma*, *Darius*, *Alexander*; ook wist men van *Alea Allegorica*, zinspeelende Dobbelsteenen, enz. (*) Kortom, de betekenissen der Bikkelworpen wierden, gelyk ALEXANDER AB ALEXANDRO, TOMAS FREIGIUS, en anderen getuigen, volgens de zin-

(*) Zie PALEMEDES, *de Tab. Luforia*, en anderen.

zinnelykheid der Volken genoemd naar hunne Helden, en edele of andere Vrouwen; als mede naar de Dieren en derzelver zinſpeelingen, of naar zulke zaaken, die onder hen in eere of in veragting waren. Wanneer men dit overbrengt op de tellingen en byzondere benoemingen der gooien, op onze Ganzeborden, word het al vry waarſchynlyk, dat zy het oude Bikkelſpel tot een grondſlag hebben. De goede en kwaade gooien toch worden, op het Ganzenbord, insgelyks door beelden uitgedrukt, als daar is de Dood, het Gevangenhuis, de Put, en 't Doolhof voor de kwaade, benevens het Gansje, het Leeven, en dergelyken, voor de goede gooien. Wyders is dit Spel, wat men ook van deeze overéénkomst moge denken, een oud Nationaal Spel onzer Voorzaaten geweest; en men heeft, terwyl 't nog heden in gebruik blyft, verſcheiden andere ſoortgelyke Spelen weeten uit te denken, die, onder andere naamen, op dezelfde manier geſpeeld worden. Als daar is het Slangenbort, het Bokje of Schaapje, en, om geen meer anderen te noemen, dat der Vaderlandſche Penningen of Geſchiedenisſen, 't welk niet onaartig en tevens nuttig is, dewyl het den Kinderen, al ſpeelende, ongevoelig een lust tot het onderzoeken van 's Lands Historien kan inboezemen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier by meende ik het oude Bikkelſpel, met de overige daar uit afkomſtige Spelen, te laaten berusten; dan ik herinner my nog ee-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eene gooi van 't zelve, die onze byzondere opmerking vordert; om dat 'er iets, daar mede overéénkomſtig, onder onze Natie, by eenige lustige Gastmaalen, niet onbekend geweest is. Ik bedoel de gooi *Baſilicus*, met welke men, op de Gastmaalen, den Voorſchenker of Ceremoniemeester, als door 't lot bepaalde. Zulk een wierd genoemd *Magister*, Meester, *Dictator*, Wetgeever, *Strategus*, Overſte, en *Pater cœnæ*, of *Rex Convivii*, Vader of Koning van 't Gastmaal. En 't komt my voor dat deeze worp dezelfde is met die van *Venus*, of de hoogſte gooi, waarop HORATIUS (*) het oog heeft, als hy zegt:

——— ——— ——— *quis udo*
Deproperare apio coronas,
Curatve myrtho? Quem Venus arbitrum
Dicet bibendi?

VONDEL vertaalt dit.

„ Wie zal Koning getrokken worden"?

Doch 'er word, naar ons inzien, tevens niet onduister gedoeld op den worp Venus, *Quem Venus arbitrum dicet bibendi?* Dien Venus, als de hoogſte worp, tot Ceremoniemeester aanſtelt, of recht geeft om te bepaalen, hoe veel 'er gedronken moet worden. Dit ſtond aan hem die de hoogſte gooi

(*) HORATIUS, Lib. II. Ode VII.

gooi wierp, 't welk PLAUTUS (*) klaarder aanduid, als hy zegt: DE HOLLANDSCHE NATIE.

——— ——— ——— *Jacet vulturios quatuor*
Talos arripio, invoco almam meam nutricem Herculem
Jacto Basilicum: propino magnum poculum ille bibit.

Dat is.

„ Hy gooit vier *Vulturios*, (vier ongelukkige
„ Hondsgooien;) ik ontneem hem de Bikkels, en
„ roep mynen vruchtbaarvoedenden of welgevoe-
„ den Hercules aan; den worp *Basilicus* gegooid
„ hebbende, breng ik hem een grooten Beker toe,
„ en hy drinkt denzelven uit".

Dat 'er nu oudtyds onder onze Landzaaten ook iets van die natuur, of eene drinkbepaaling door 't lot, bekend was, blykt uit eenige byzonder daar toe gemaakte Bekers en geblaazen Glasen, met één of twee beweeglyke Dobbelsteenen in den voet; waar mede men aldus handelde. Wanneer zulk een Beker aan den Disch, of in het Drinkgezelschap, omgong, moest hy, die denzelven aannam, den Beker zoo sterk schudden, dat de Dobbelsteenen om rolden, en hem vervolgens nederzetten. Dan telde men de oogen, en hy, die den Beker geschud had, moest zo veel Bekers drinken, als 'er oogen boven lagen: ook wier-

(*) PLAUTUS, *in Curculio*. Act. II. Scen. III.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wierden zoodanige Bekers in gezelſchap van de Vrouwen gebruikt, die dan het getal met zoo veel kusjes moesten voldoen; waar van men in de *Kusjes* en *Vrykonst* van WESTERBAAN, en andere oude Dichters, melding vind. Men vind zodanige Bekers nog by oude Familiën; en ik heb een zeer byzonderen van die ſoort gehad, waar van ik thans ſlegts de aftekening bezit; dewyl de Beker zelf onder myne Liefhebberyen verkogt is geworden, toen ik niet dagt, dat ze my immer te ſtade zou komen. In 't vervolg hoop ik 't een en ander, van deezen aart, nog wel eens in het Licht te geeven; terwyl ons zeer veel dienst zoude geſchieden, indien eenige Liefhebbers, die iets van dien aart wisten, den Vaderlande betreffende, zulks edelmoedig wilden mededeelen. Intusſchen meld VAN DER SCHELLING, echter, uit zeker Kerklyk Schryver, iets van deeze gewoonte, 't welk wy, ter nadere ophelderinge en bevestiginge van ons gezegde, hier nog zullen inlasſchen.

Nederl. Displegtigheden. II. Deel. Bl. 183, 184.

„ Ten huidigen dage", zegt zyn Autheur, „ hebben de jonge luiden ontelbaa-„ re kunsjes en grillen verdigt, ook drink-„ wetten geſmeed, om met genoegen, en „ drinkebroers-orde malkanderen het lyf „ vol te jagen. Sommigen ſpelen met „ Kaarten, Schyven en Teerlingen, en die „ verliest moet drinken. Een ander keert „ een roemer het onderst boven op een „ tafelbord, en ſlorpt den wyn van on-

„ der.

„ der. Men vlegt hand en armen door „ malkander, en weet de een den ander „ te drinken te geeven met de hand, en, „ houdende den romer tusſen de lippen, „ den wyn te gieten in des anders mond, „ en, na zulks gedaan, over te leveren „ tusſchen de lippen van zyn drinkgenoot. „ Sommige ſteken een houtje aan, gee- „ vende 't zelve in ronde over, yder zeg- „ gende, *Luitje, Luitje leeft nog*, en die, „ in welkers hand *Luitje* uitgaat, moet „ een glas in 't lyf zetten op *Luitjes uit-* „ *vaart*. Men heeft Koppen en Kroezen, „ met een teerling daar in; en die ge- „ dronken, en een ander het gebragt „ heeft, hutzelt den teerling om, en is, „ die de Kroes ontvangt, verbonden zoo „ veele glazen te drinken, als 'er oogen „ zyn geworpen. Men drinkt den Abt „ met zyne Monniken, dat is, den groo- „ ten Romer, met eenige kleine daar by". Dus verre dit uittrekſel, dat ons den drinkdwang van vroeger dagen herinnert; daar onze thans in dit ſtuk beſchaafde Landzaaten een afkeer van hebben. Dan laat ons dit onderwerp, dat wy reeds vroeger overwoogen, niet weder hervatten; en liever, daar dit uitſtapje ons tot de Dobbelſteenen gebragt heeft, het ſpeelen met dezelven nog wat bepaalder nagaan. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit ſtuk zullen wy, ſchoon 'er niet minder over te zeggen valle, beknopter kunnen afhandelen, om dat de *Tesſeræ*, of Dobbelſteenen, nog heden van het zelfde ge- De Dobbelſteenen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gebruik en de eigenfte gedaante zyn, als ze oudtyds waren; en men zeer veel van het gezegde over de Bikkels, ligtlyk, op de Dobbelfteenen kan overbrengen. Men heeft de Dobbelfteenen, denkelyk, in navolging van de Bikkels, uitgevonden, met dezelven in den vorm van een *Cubus*, of Teerling, met zes evengelyke zyden, te brengen. Op die zes zyden ftaan nu, van één tot zes, ingegroefde ftippen ingedrukt, die de kansworpen uitmaaken. Wat de onderfcheiden behandelingen dier Steenen betreft, dezelven zyn te menigvuldig, om 'er in 't breede van te gewaagen. 't Zy genoeg te zeggen, dat men, naar de verfchillende foorten van fpelen, met twee of drie, tot zes of meer Steenen te gelyk gooit; en gemeenlyk die worpen 't voordeeligst rekent, welken de hoogfte oogen, of in zekere fpelen, als op het Tiktakbord, de kansworpen aanbrengen. Deeze Teerlingsworpen hadden, evens als die der Bikkels, by de Ouden, verfchillende benaamingen. Men fprak van *Midasfen* en *Abullás*, naar eene zekere kleeding, ten prys voor den winnenden gooier gefteld; (hiervan het lot werpen over de klederen van CHRISTUS); van *Supines*, dus geheeten, om dat de Steen dan niet vlak ligt; hoedanig een gooi onder ons kwaad gekeurd en vergooid word; van de worpen *Chio* en *Kio*, als mede van de *Azinus*, of Ezelsgooi, die, volgens de verklaaring der Oudheidkundigen, zoo veel aanduid, als Koning of Ezel, dat is, ge-

gewonnen of verlooren; of, zoo als wy 't uitdrukken, onder of boven, Slaaf of Keuning, enz. Zulke en soortgelyke benaamingen der Dobbelsteenworpen en Spelen ontmoet men ten overvloede by de Ouden; waar van hy, dien 't geluste, eene breedere onderrigting kan vinden, by MEURSIUS, ERASMUS, de hier bovengenoemde, en andere geleerde Autheuren, die over de Dobbelspelen der Ouden geschreeven hebben. In onze dagen zyn deeze Spelen meestal op de volgende wyze in gebruik. DE HOLLANDSCHE NATIE.

De gemeenste manier is, dat men met twee, drie, vier of meer Steenen, in een zeker getal van worpen, naar de hoogste oogen gooit. Dit speelen heeft meest plaats onder de Landlieden, die zig zeldzaam met ingewikkelde worpen bemoeien; en gemeenlyk om eene geringe winst, om een Kermiskoek, of iets dergelyks. Van daar is het Koekgooien onder hen zeer gemeen, inzonderheid by de Noord-hollanders, die geen geringe Liefhebbers van Koek zyn. Hier door verkrygt dit spel ook eenige betrekking tot het Koekhakken en Kneppelen; om naamlyk een Koek met een ijzeren byl, in de minste houwen, door te hakken; of dien met een stok, langs een ijzeren beugel, die de Koek gekneld houd, door 't midden te slaan. Voorts is het in onze dagen zeer gemeen geworden, te gooien naar eene vette Koe, een Paard, Chees, Karre of Wagen, wanneer men veeltyds door een Tregter, in

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een ketel gooit. Men heeft naamlyk een grooten blikken Trekter boven een koperen Ketel hangen, waar door men de Steenen werpt, uit een houten of hoornen Bekertje, en dit niet by de hand zynde, gebruikt men 'er een Bierglas toe. Dit gefchied, om alle verdenking weg te neemen; doch in veele gevallen gooit men flegts met de hand. Gemeenlyk heeft hy, die in één, twee of drie worpen de hoogfte oogen gooit, de Koe; maar dikwils ftelt men, by zulk een prys, nog wel bypryzen. Men neemt, by voorbeeld, drie Koeien, eene voor den hoogften gooier, en deeze heeft de eerfte keus; eene voor den gooier, die 't naast aan de hoogfte oogen komt; deeze heeft de tweede keus; en eene voor hem die de laagfte oogen gooit, die, fchoon geen keus hebbende, egter doorgaans met het overfchot wel te vreden is. In onze dagen heeft men dit gooien naar, of looten om deeze en geene dingen, zelfs om Meubelen en Huiscieraaden, al zeer fterk in zwang gebragt. Dan 't begint tegenwoordig reeds vry wat te flyten, om dat de kanfen gemeenlyk te fterk, ten voordeele van den Eigenaar, berekend worden; waar by dan ook wel eens komt, dat hy, die werpen laat, de meeste kanfen onder zig en zyne makkers heeft, waar door hy met half geld kamp fpeelt. Ondertusfchen is dit werpen door een Tregter mede al zeer oud; de *Buxus*, *Turricula*, *Pyxis*, *Orca* en *Pyrgus* der Ouden, waren foortge-

gelyke Tregters, of Bakken, in welke men de Steenen uit den *Fritillus* wierp. Men maakte dezelve ook wel by manier van wyde Trompetten, in dien ſmaak als wy ze op onze Kermisſen, ſchoon ze nu ook al afgaan, nog zien. Daar toe behooren ook die Tregters, welken, by wyze van een gekromden hoorn, of wervelwenteltrap, inwendig uitgehoold zyn; hoedanigen men nog vind in de zoogenaamde Looterykraamen, die, om de menigte van valſche kneepen, ten billykſte overal verboden worden. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Behalven dit gemeene Dobbelſpel is 'er nog een ander van wat meer omſlag en konst; te weeten het *Tiktakken*, of, gelyk men 't oudtyds heette, het *Quaacken*; dat eertyds zo ſterk als eenig ſpel onder de Hollanders in zwang was; doch nu niet zeer gemeen, en bykans alleen by eenige oude gezellen bekend is. Men noemt het ook *Verkeeren*, om de wisſelvalligheid die het zelve door de kansgooien onderworpen is; waarom BREDERODE tot zyne Dichterlyke ſpreuk nam: *'t Kan verkeeren*; en wy nog, naar hem, zeggen: *'t Kan verkeeren, zegt Brero.* Dit ſpel, vooral een dier ſpelen, welken ons van de Romeinen overgebleeven zyn, was by hen bekend onder den naam van *Lineæ*, of Lynen. Men tekende naamlyk, op eene zekere vlakte, Lynen, met zulke doorſnydingen, dat die doorſnydingen in driehoekige punten uitliepen. Hier op ſtelde men dan Penningen, Het Tiktakken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gen, die men naar de worpen, welken men met de Dobbelfteenen gooide, verplaatfte; tot dat eindelyk de een of de ander, alle de verplaatfingen, die 'er op de worpen konden vallen, en door de Speelers op de punten der driehoeken gezet wierden, ingenomen zynde, het Spel verloor. Onder deeze Lynen was ook de *Sacra Linea*, of Heilige Lyn; onzes agtens die dwarslyn op het Dambord, waarop de Speeler zig wel tragt te houden, om dat de kragt van 't fpel genoegzaam daar in beftaat. Voorts heeft men ook de kansworpen in dit fpel, met verfcheiden benaamingen, naar 't getal der oogen, uitgedrukt; als daar zyn die van *Cinque Six*, *Quater Troy*, *Deux Aas*, *Deux Cinquen*, *Sixen*, *Troyen*, enz. Hier uit is ontleend het bekende versje, dat men, by manier van aantekening, in fommige oude uitgaven onzer Nederduitfche Bybels vind; die van daar den naam voeren van Bybels van *Deux Aas*. Men leest 'er naamlyk in de randtekening, op Neh. III: 5,

De Armen moeten het Cruyce dragen; de Rycke en geven niets,
Deux Aas en heeft niet, Six Cinque en geeft niet,
Quater dry, die helpen vry.

Het laatfte word ook wel in deezervoege uitgedrukt:

Quater Troy moet geeven,
Daar Deux Aas en Cinque Six van leeven.

Het

Het zegt zo veel als: DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Arme heeft niet, en de Ryke geeft niet;
Maar de Burgerſtaat geeft, daar Arm en Ryk van leeft.

My is, met betrekking tot deeze en ſoortgelyke benaamingen der kansworpen, in handen gekomen, een oud Hoogduitsch versje van zekeren HUG VAN TRUMBERG; 't welk ik, als hier niet ongepast, in verſtaanbaar Duitsch nagevolgd, nog zal mededeelen: het gaat over de meeste gooien der Dobbelſteenen, en luid na genoeg aldus:

Cincken quaters aeſen
Maeckt hongherige baeſen.
Van cincken quaters dryen
Sit meinigh een te ſchreyen.
Van cincken quater deux
Word raedelooſe heus.
Van quaters troijen cincken
Moet menich water drincken.
Van cincken troijen quater
Treurt dickwil Moeder en Vader.
Van cincken quater deux en ſes
Moet Meije, Luckart en Agnes
Onberaden blieven, als men 't lange doet,
Zoo God Vader niet erbarme, en haar behoed.

Ik zal my verder niet inlaaten in eene naauwkeuriger beſchryving van dit Spel,

 dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dat niet minder ingewikkeld is dan het Schaakſpel, 't welk ook hier te Lande weinig, en alleen van eenige vernuftige Speelers gehanteerd word. De des begeerende kunnen 'er, uit andere Schriften, genoegzaame berigten van bekomen; en om 'er het kunſtige recht van te verſtaan, moet het, gelyk de Liefhebbers ſpreeken, daadlyk geoeffend worden; dat men ook min of meer van het gemeenzaamer Dambord mag zeggen. Alleenlyk ſtaat hier nog aan te merken, dat die hedendaagſche wyze van ſpeelen na genoeg overéénkomt met de manier onzer Voorzaaten; onder welken dit tiktakken een by uitſtek bemind Spel was, waar door 't ook wel eens misbruikt wierd; dat zelfs der Overheid aanleiding gaf, om het door Plakkaaten te beteugelen. Men wil dat hier uit ontſtaan is het bekleeden der Tiktakborden met Laken, en dat zelfs ſommigen der geenen, die de ieverigſten waren om het als een zielverdervend Spel te veroordeelen, de eerſten geweest zyn, die ze met Laken bekleed hebben, op dat het gerammel der Schyven en Steenen by de Gebuuren niet gehoord zoude worden. In onze dagen denkt men onder onze Natie, over ſoortgelyke onderwerpen, wat zagter; en 'er is, nog onlangs, zelfs een nieuw Spel gebooren, welks uitvinding veelal den Predikanten toegeſchreeven word, en dat althans den naam van het *Domineesſpel* draagt. Dit Spel, ſchoon het den naam van Dobbel-

belſpel niet moge voeren, kan egter niet wel uitgedagt zyn, zonder een grondige kennis der Dobbelſteenen; om dat alle de getalen der Dobbelſteenen op de plaatjes, daar men mede ſpeelt, gevonden worden, en de wisſeling, benevens de ſamenvoeging dier getalen, het fyne van 't ſpel uitmaaken. Het eenige wezenlyke verſchil is, dat de getalen niet met zeskantige Teerlingen geworpen, maar met platte plaatjes tegens elkander geleid worden. Dit ſpelletje behoort, ter oorzaake van deszelfs eenvoudigheid, onder de onnozele Kinderſpelen, die van het Dobbelſpel afgeleid zyn; waar toe ook betrekkelyk is het ſpel met het Tolletje, gemerkt met de vyf Vocaalletters *A*, Al, *E*, Een, *I*, In, *O*, Nul, *U*, Uit; of wel, gelyk men het Tolletje nog al meest getekend vind met zes Letters, in overéénkomst met de Teerlingen, *A*, Al, *B*, By, *S*, Set, *T*, Trek, *D*, Dubbel, *N*, Niet. Dit Tolletje word rond gedraaid, en naar dat de Letters, gelyk de Oogen der Dobbelſteenen, by 't lot vallen, trekt men Iets of Niets uit den Pot, of ſet 'er iets by, 't zy enkel of dubbel, naar de beduiding der bovenvallende Letters, terwyl de *A* het alles, of den geheelen Pot doet winnen. De winst of het verlies beſtaat doorgaans in Peperneuten, of eenige kleine Penningjes. Voorts zyn onze Nationaale Kinderen, uit hoofde van 's Lands gelegenheid aan de Zee, ook wel gewoon, zulke en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dergelyke ſpelen, met mooie Schelpjes en Kinkhoorntjes te ſpeelen. Ja 'er is, in de voorige Eeuw, een Spel, onder den naam van 't *Hoornſpel*, bekend geweest, 't welk zeer algemeen, en alleen met Hoorntjes, byzonder met de Oost-Indiſche Cauni, geſpeeld wierd. Men ſpeelde het, naar 't ſchynt, by manier van overtelling, in eenige Bakjes, of uitgehoolde holligheden, in een zeker vierkant Bakje; hoedanige Bakjes of Borretjes ik dikwils gezien, en zelf bezeten heb; maar ik kan tegenwoordig geen nadere berigten van dit Spel krygen, dan die, zoo gemeld is, van de overtelling gewaagen. 't Is egter, dit weet ik zeker, van ouds meer dan een Kinderſpel geweest, en ſtond eenigzins gelyk met een Spel, dat onder de Romeinen met Paarlen geſpeeld wierd; ook wil men, dat het in Zeeland nog hier en daar in zwang zou weezen.

'Er zyn, buiten de dus ver gemelde, nog verſcheiden andere ſpelen, uit het Bikkel- en Dobbelſpel afgeleid; dog de meesten, die thans niet in vergetelheid geraakt zyn, hebben te veel overéénkomst met de opgenoemden, waar van ze niet zelden ſlegts in ſchikking en naam verſchillen, om 'er op ſtaan te blyven. Wy zullen derhalven hier mede van dit ſlag van ſpelen afſtappen; en alleen nog, in 't voorbygaan, melden, dat het eertyds, volgens de Duitſche Krygswetten en ſtraffen, ook onder onze Natie vry gemeen was, in

in eenige gevallen van ſtrafoefening, gebruik te maaken van de Dobbelſteenen. In gevalle naamlyk, dat eene doodſtraf op eene geheele bende viel, en men aan eenigen pardon wilde verleenen, was men gewoon de ſtrafſchuldigen op de Trom te laaten dobbelen, ter kanswaaginge van Leeven en Dood. Eene bittere en harde kanswaaging! DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wyders ſtaat hier, met opzicht tot de Dobbelſteenen zelven, nog aan te merken, dat men in Duitschland, in Zwitzerland, en, zoo men wil, ook in eenigen onzer Provinciën, onder den grond graavende, verſcheiden ſoorten van Dobbelſteenen gevonden heeft, die ſommigen voor natuurlyke gedeelten van dierlyke Wervel- of andere Beenderen gehouden hebben. Men meende, omtrent de getalgroeven, de overblyfſels van eenige aanéénhegtingen van Spieren of Zenuwen te zien; doch zulks is den ſchranderen beuzelagtig voorgekomen, na dat ze bemerkt hadden, dat deeze Steenen meest gevonden wierden, in die Streeken, daar men de grondſlagen en overblyfſels der oude Romeinſche Burgten, of Legerplaatſen, ontdekte. Men zie dit betoogd in eene opzetlyke Verhandeling van den beroemden JOANNES SCHEUCHZER, *de Teſſeris Badenſis*, of de Dobbelſteenen van Baden; waar uit ten klaarſte blykt, dat deeze Steenen door Menſchen handen gemaakt zyn, en dus de oud-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

oudheid van dit Spel in Duitschland, en elders, bevestigen.

Het ſpeelen met Geldſtukken.

Naast de zugt onzer Voorzaaten tot het Dobbelſpel komt hier verder in overweeging hunne neiging om oude Munten te bewaaren, en met dezelven, of met andere Penningen en Munten, te ſpeelen. Hier van ſtrekt TACITUS ten getuigen, wanneer hy ſchryft (*): „ Zy hebben een behaagen „ in oud Geld, en 't welk van over lange „ bekend is, gelyk daar zyn de Penningen, „ die *Serrati* en *Bigati* genoemd worden"; welk gezegde eene nadere opheldering vordert, waarom wy 'er een kort woord over zullen mededeelen. De *Serrati* waren Penningen, aldus geheeten, ter oorzaake dat zy, om den rand, zaagswyze inkervingen hadden, naar de gedaante der tanden van eene *Serra*, of Zaag; min of meer overéénkomſtig met onze tegenwoordige gekartelde, rand- of zaagduitjes, daar de Jongens nog veel mede ophebben. Het is blykbaar dat deeze zaagswyze inkartelingen dier Penningen, even als die onzer duiten, by *Fig*. L, 'er niet by de munting, maar laater, in gemaakt wierden; daar men uit eenige weinigen, welken nog onder de Liefhebbers berusten, duidelyk bemerkt, dat 'er eene Zaag of Vyl toe gebruikt is. Men zie op *Plaat* X. *Fig* G, eene afbeelding van zoodanig een Penning, wel-

(*) TACITUS, *over de Zeden der Duitſchers*, Hoofdſt. V.

welke my, benevens veele anderen, door den, in de oude Penningkunde en Historien, by uitneemendheid ervaaren Heer PIETER VAN DAMME, uit een getal van twaalf verſchillende *Serrati*, gunſtig ter hand geſteld is. Myne verpligting noopt my om dien Heer hier ter plaatſe openlyk dank te zeggen, niet alleen voor deeze zyne goedheid, maar ook voor veele andere gunstbewyzen, zoo gulhartig aan my betoond, onder het opſtellen myner *Natuurlyke Historie*; door my zoo oude en zeldzaame Boeken, als min bekende oudheidkundige Stukken en byzondere onderrigtingen, edelmoedig mede te deelen. Wat nu verder de *Bigati* betreft, deezen wierden dus genoemd naar eene zekere ſoort van triumfwagens, welken, met twee of met vier Paarden beſpannen, op deeze Penningen verbeeld waren; dat hen, naar gerade hier van, den naam van *Bigati* of *Quadrigati*, zoo veel als twee- of vierpaardige Stukken, deed draagen. Wy hebben, ter nadere ophelderinge deezer byzonderheid, ook zulk een *Bigater* by den gemelden *Serrater* gevoegd, en tevens op dezelfde *Plaat* nog eene afbeelding gegeeven van de Romeinſche *Denarii*, of Penningen, met een *Cymba*, of Roeiſcheepje, zie *Fig.* I; hoedanigen men *Ratiti*, zoo veel als Scheepjesſtukken, noemde. Met deeze laatſten, die, gelyk ook de voorgemelden, op de tegenzyde een Kopſtuk vertoonden, waren de Kinderen der Romeinen gewoon te ſpeelen:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie *Plaat* X. *Fig.* H.

zy

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zy wierpen dezelven op, en riepen onder 't nedervallen, *Hoofden* of *Scheepen*, om dus te laaten raaden op welke zyde dezelve nedervielen (*). En vermoedelyk heeft men hierin den oorſprong te zoeken van het pleiduiten onzer Jongens, mitsgaders van hun Kruis- of Muntgooien, en 't raaden naar 't zelve. Naar allen ſchyn is dit raaden naar Hoofden of Schepen vervolgens overgebragt, op ons Kruis en Munt; dus geheeten, om dat men, onder de regeering der eerſte Christen Keizeren, veelal Kruiſen op de eene zyde der Penningen ſloeg; terwyl men op de andere zyde het Beeld, of eene zinſpreuk des Munters, en dergelyken, ſtempelde. Zie de Afbeelding van onze Hollandſche, op *Plaat* X. *Fig*. O en N. Van daar is de benaaming van *Kreutſcher*, of Kruispenning, nog overgebleeven in Duitschland; en uit dien hoofde vind men ook Drinkglazen, in welker voetſtuk zulk een Penning ligt; die, geſchut zynde, en Kruis of Munt vallende, den dronk bepaalt. En zoo ſchynt ook het voornaamſte ſpel met de *Serrati* en *Bigati* geweest te zyn, om te laaten raaden of men een *Serrater*, of een *Bigater*, als mede of men even of oneven Penningen in de hand had; gelyk het, nog niet overlang geleeden, ſchoon 't nu bykans vergeeten zy, onder onze Jongens zeer gemeen was, dat

(*) Zie MACROB. *Saturn.* L. VII.

dat zy, om Kartelduiten, of andere Duiten, naar even of oneven raadden; hoedanige Kartelduiten veeltyds uit de Wyfjesduiten bestonden: ook is my toevallig in handen gekomen eene zeer oude Munt, met het Wapen van *Holland*, en het revers *Batenburg*, welk duitje blyken draagt van gemaakte inkartelingen, en dus, als zeer oud gemunt, niet ongegrond aantoont, het gebruik der *Serrati* van onze Munten. By de Verklaaring van dit Muntje, dat op *Plaat* X. *Fig.* K. staat afgebeeld, zal ik 'er iets naders van melden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Verder is hier omtrent nog in agt te neemen, dat onze Voorzaaten, inzonderheid, zeer veel op hadden met zulke *Serrati*, of gekartelde Penningen, op welken twee hoofden gestempeld waren. Men heeft 'er verscheiden van die soort hier te Lande verzameld, en, 't geen zeldzaam is, men heeft 'er veelen gevonden, die midden door gebroken of gezaagd waren; en welker stukken, hebbende ieder een hoofd, saamgevoegd, een tweehoofdigen Penning uitmaakten. Deeze Penningen, waar van wy by de Huwelyken, als Trouwpenningen, gewaagden, zyn by onze Natie ook als Dobbelsteenen of Speelpenningen in gebruik geweest. Althans SMETIUS, die zulke Penningen gevonden en gekend heeft, meld 'er in zyne *Antiquitates Neomagenses*, pag. 172, het volgende van: *Sunt (scil. nummi) divisi seu secti Germani enim, quod Romanorum civibus*

Zie Bl. 1114.

Le-

DE HOLLANDSCHE NATIE. *Lege erat prohibitum, nummos medios secabant partibusque tesserarum vice utebantur.* Dat is. „ 'Er zyn Penningen, die verdeeld of doorgesneeden zyn; want de „ Germaanen sneeden, het geen de Romeinen by de Wet verbooden was, de „ Penningen door, en gebruikten de stukken om 'er mede te dobbelen". Voorts had men ook *Roti* en *Concavi*, of Rol- en Holpenningen; waar van nog by ons de Rol- en Holduiten. Men gebruikte deeze en andere Penningen in veelerlei Spelen, op eene dergelyke wyze als de Jongens tegenwoordig doen; die dezelven werpen, onder den voet trappen, door lederen foeffels voortslaan, tegen dezelven aan knikkeren, of 'er met Stuiters op gooien, en welke kinderlyke vermaaken 'er van die natuur meer zyn. Eindelyk vind men mede nog gewag van *Perforati*, of doorboorde Penningen, niet ongelyk aan onze gaatjes duiten. De Ouden doorboorden dus somtyds eenige Penningen, ten einde dezelven aan een snoer om den hals te draagen; welke gewoonte van Penningen te draagen, in onzen jongen tyd, als boven gemeld is, nog plaats gehad heeft.

Zie *Plaat* X. *Fig.* M.

Zie *Plaat* X. *Fig.* L.

Benevens dit alles doet ons het behaagen, dat de Batavieren, volgens TACITUS, in oud Geld hadden, ter deezer gelegenheid gedenken aan de loflyke zuinigheid onzer Voorvaderen; waar van 'er hier en daar, inzonderheid in Noord-holland, en vooral by onze deftige Boeren ten platten Lande, nog

VERKLAARING

VAN

PLAAT, X.

Fig. A. Is de bovenzyde van een tweehoofdigen Romeinſchen Penning, en *Fig.* B. deszelfs rugzyde, zo als dezelve van een geſpleeten is; waar nevens *Fig.* C. een ſoortgelyken tweehoofdigen Penning, of wel het revers van den penning, verbeeld: hoedanige Penningen, of gedeelten van dezelven, de Batavieren tot Trouw- en ook wel tot Speelpenningen gebruikten. Zie Bladz. 1114 en 1441.

— D. Is een zeer oude Romeinſche of Bataafſche Zegel- of Trouwring van Yzer; en *Fig.* E. een gouden Trouwring van laater tyd, doch van zeer egt oud Hollands maakſel. Zie Bladz. 1115.

— F. Is eene Hazelnoot in Zilver gevat, hangende aan een Ringetje, zoo als die door de oude Hollanders tegen Ziekten gedraagen wierden. Zie Bladz. 1270.

— G. Is een opregte Zilveren *Serrator* of Zaagpenning, waar mede de Batavieren ſpeelden; gebruikende hiertoe veelal zulk ſlag van Romeinſche Penningen. Zie Bladz. 1438.

— H. Is eene ſoortgelyke Speelpenning onzer Batavieren; zynde een Romeinſche *Quadrigater*, op welks rugſtuk een Wagen, met vier Paarden beſpannen, gezien word. Zie Bladz. 1438. en lees aldaar *Quadrigater*, in ſtede van *Bigater*.

— I. Is een *Ratitus*, hebbende op de rugzyde een Roeiſcheepje; hoedanige Romeinſche Penningen de Batavieren even als de bovengemelden gebruikten. Zie Bladz. 1439 en 1440.

— K. Is een ingekarteld Muntje van *Batenburg*, mede tot een *Serrator* gevormd; 't welk ten bewyze dient, dat zulks, ook in laater tyd, by de Natie in gebruik gebleeven is. Wy merken hierby aan, dat de eigen

gen naam der *Batavieren*, in de benaaming van *Batenburg* opgeflooten ligt; en dat het, daar de Munt van dat over oude Batavifche Gewest juist den Hollandfchen Leeuw voert, te meerder opmerking verdient. Zou men 'er niet eenigermaate uit mogen gisfen, dat de Hollandfche Leeuw, en zoo ook de Gelderfche Leeuwen, op onze Munten, van Batavifchen oorfprong zyn? Op dien grond zou men dan mogen vermoeden, dat ze geenszins afkomftig zyn van het Wapenfchild der Graaven; maar dat die veeleer hun Wapenfchild uit deeze Gewesten overgenomen hebben, of, by 't verkrygen van hun Graaflyk bewind, daar mede vereerd zyn geworden. Dan wy geeven dit flegts op als eene gisfing. Zie Bladz. 1441.

Fig. L. Is een hedendaagfche *Serrator* of gekartelde Wyfjes-Duit, met twee gaatjes, als een *Perforatus*, of doorboorde Penning; en *Fig.* M. een hedendaagfche *Rotus* of *Concavus*, by ons Rol- en Holduiten geheeten. Zie Bladz. 1442.

— N. Is eene oude Speel- of Kruismunt, zoo als ze naderhand op de Kaarten gedrukt zyn, en op de oude Spaanfche *Tarroque* ftaan. Daar naast geeft *Fig.* O. de afbeelding van eene der oudfte gouden Munten hier te Lande geflaagen; zynde de regte Hollandfche Kruispenning. Op de eene zyde ftaat een Kruis met het Omfchrift ADELBERTUS, en naar 't fchynt eene bygevoegde M, vermoedelyk *Monetarius*, ter aanduidinge van zekeren *Muntmeester*, met naame *Adelbertus*, die dit Penningje te Utrecht geflaagen zal hebben; als af te neemen is, uit de tegenzyde, die een Hoofd, mogelyk de afbeelding des Muntmeesters vertoont, met het Omfchrift TRIECTO FIT; dat is, *wierd te Utrecht gemaakt*. Zie Bladz. 1440 en 1446.

A

B

C

D

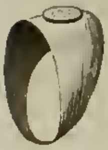

E

F

G

H

I

K

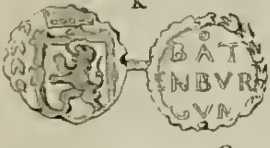

L

M

N

O

nog al eenige ſpooren te vinden zyn. Immers beſpeurt men, in het verzamelen van oud Geld, het bewaaren van Potſtukken, en 't vergrooten van de Spaarpotten der Jeugd, vooral Ducatonnen met twee Hoofden, onder dezulken duidelyke overblyfſels van dien ouden aart der Natie; ten bewyze dat dezelve nog niet geheel verbasterd is. Ondertusſchen is zulks in onze Steden al vry kragtig afgenomen, en de verbastering verſpreid zig allengskens alomme. De weelde en hovaardy duld tegenwoordig veelal geen oude beſchimmelde Dukatonnen. Eene met den *bon ton* nieuwe ingevoerde welleevendheid heeft, aan de oude Hollandſche eerlyke Spaarzaamheid, zo fyntjes den ſchyn van ſchandelyke Gierigheid weeten te geeven, dat veelen, uit vreeze van aan zulk eene ſnoode zonde ſchuldig te zyn, zig ſchaamen, om met een ouden Dukaton aan de Speeltafel te verſchynen; alwaar de edelmoedige Vreemden liever Hollandſche Ducaaten, Engelſche Guinjes en Franſche Pistoletten zien. Dit heeft in verſcheiden van onze Spelen plaats; maar bovenal in 't Kaartſpel; welks eerſte gebruik men hier te Lande verſchuldigd is aan de Spanjaarden, die onze Natie een Spel geleerd hebben, 't welk thans zoo algemeen geworden is, dat het hier, by de voorgaanden, nog een kort woord vereiſche.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het Kaartſpel, voor zoo ver het de Druk- en Printgraveerkunst vooronderſtelt, kan

Het Kaartſpeelen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kan geen Spel der oudſte Volkeren, die deeze Kunſten niet gekend hebben, geweest zyn. Dog men kan des niettegenſtaande met veele Geleerden nogtans wel beweeren, dat de grondſlag van dit Spel te zoeken is in een zeker gebruik der Ouden, die gewoon waren op de vingeren te tellen, en elkander, door het opſteeken van één, twee, drie, vier, vyf of meer vingeren wisten te verſtaan; zelfs zoo dat zy op deeze wyze Vee kogten en verkogten. Uit dit gebruik ſchynt zelfs een Spel ontſtaan te zyn, het welk *Micatio*, of *Micare digitis* (*), zoo veel als iemand iets op de vingeren te raaden te geeven, genoemd wierd; dan dit Spel is in Holland niet algemeen bekend. Op de laatſte Kermis heb ik deeze Vingertaal door eenige Franſche en Italiaanſche Kramers, die voor myne deur ſtonden, toevallig zien oeffenen, met zulk eene handige gezwindheid, dat ik 'er over verzet ſtonde. Van dit tellen op de vingeren is vermoedelyk ook het oude tellen met Penningen, hier te Lande, oorſpronglyk. Men bediende zig naamlyk eertyds, in 't oprekenen van geldſommen, van daar toe geſchikte Penningen, op eene ſoortgelyke wyze, als men thans met het zoogenoemde Boerenkryt rekent. Men lag die Penningen, van daar *Leg-* of *Rekenpenningen* geheeten, op vyf of meer Lynen, en wist de getalen, door

(*) Zie SENFTLEBEN, *de Alea Veterum*. Cap. XVIII.

door de verschillende plaatsing dier Penningen, naar eisch te verdeelen of te verdubbelen, en ten laatste de grootte der somme op te maaken. Mr. GERARD VAN LOON geeft 'er in zyne *Hedendaagsche Penningkunde*, Bladz. 158—165, een breedvoerig verslag van, met aanhaling eeniger vroeger Schryveren, die deeze manier van rekenen ontvouwd hebben. Een dier Schryveren, te weeten, MARTIN CAROLUS CRESZFELDT, heeft in 't jaar 1557, te Deventer een Rekenboekje uitgegeeven, 't welk my ter hand gekomen is. In 't doorbladeren van 't zelve vond ik, onder anderen, het volgende Versje, dat my aanmerkelyk genoeg scheen, om het over te neemen, en hier te plaatsen; nadien het duidelyk toont, dat de opgemelde Vingertelling, in vroegere dagen, al onder de Nederlanders bekend was. De Autheur drukt zig in deezervoege uit: DE HOLLANDSCHE NATIE.

—— van settinghe des fingers vluchterhand.
Op welcke lienie mercket hier by /
Die vinger wert gesettet / betekent dy
Eyne / dat negeste spatium sult verstaen
Van die linien eyn halve teyckent aen /
Dat spatium daer over vyve melt.
Die ander linia thiene telt.
Die derde hondert mercket recht.
Die vierde dat dusent secht /
Unde soe voert an hent toe dem eynde

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Der rekenbanck / wert dan afgewent
Van den lynien die vinger dyn /
So beduden ſie gelyck als voerhyn.

Uit deeze manier van tellen met de Vingeren, en dit plaatſen van Penningen op eene Rekentafel met Lynen nu, is naastdenkelyk ontſtaan het tellen met Tafeltjes of Kaarten. Van daar was men gewoon op de oude Kaarten Penningen af te beelden; en wel die ſoort van Penningen, welken *Kruispenningen* genoemd wierden; hoedanig een 'er op *Plaat* X. *Fig.* N. is afgebeeld. Zulke Penningen wierden 'er oudtyds, van één tot twaalf, of meer, op de Kaarten geprent, zoo als nu onze Schoppen, Klaveren, Ruiten en Harten op de Kaarten ſtaan; waar by men, in laater tyd, Printen en Beeldteniſſen, vooral van Vorſten, Helden en Koningen, uitgedagt heeft, in navolging van de Munten, en de bovengemelde benaamingen der Bikkel- en Dobbelſpelen. Vervolgens kwamen 'er Wapentuigen op, en eindelyk ook zinſpeelingen, op de verſchillende Staaten des menſchelyken leevens, en dergelyken. Hier uit ontſtonden de afbeeldingen van Koning, Koningin, Edelman, Boer, enz.; mitsgaders die van den Dood, het Leeven, den Duivel, den Hemel, de Hel, en meer andere zinnebeelden, naar den aart der Natie geſchikt. Van zulk eene ſoort zyn nu de zogenaamde Tarrocque Kaarten; welken onze oud-

ſten

ſten zyn, en in deeze Landen nog een Spel hebben nagelaaten, dat men *Trisje* heet; het welk hier te Lande, in navolging van 't oude Spaanſche Kaartſpel, is ingevoerd. Deeze Kaarten zyn thans ſlegts onder de Kinderen van geringe lieden in gebruik, die dezelven *het Flikje*, of de *Kriewelkaart*, en 't ſpeelen *Flikken*, noemen. Het geheele Spel beſtaat uit tweeen dertig Printjes, die verſcheiden Staaten verbeelden, en met getalen genummerd zyn; waar van de Dood, het Leeven, en de Koning, die de Jongens *ſlint*, *bul* en *tris* noemen, de voornaamſten zyn. Daar 'er nu, voor zoo verre ik weete, geen ſpoor van eenig Kaartſpel hier te Lande, vóór de komst der Spaanſchen in onze Gewesten, te vinden zy, zoo is 't ten hoogſte waarſchynlyk, dat de Spanjaarden, als boven gezegd is, het zelve hier te Lande ingevoerd hebben. En 't komt my voor, dat de Spanjaarden, die, van oudsher, voor de grootſte Speelers gehouden wierden, het Kaartſpel ook niet lang vóór den tyd van Keizer KAREL gekend zullen hebben. De eerſte uitſluitende Privilegie, tot het maaken en vertieren van Kaarten in Spanjen, is althans, door dien Vorst, verleend, aan zeker Koopman, welke binnen tien jaaren 'er zoo veel mede won, dat hy voor een der rykſte Ingezetenen van Spanjen gehouden wierd. Onder myne Liefhebbery berust nog eene van de oudſte dier Kaarten, door één myner Voorzaaten,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nu twee honderd en twee jaaren geleeden, in 't Leger der Spaanſchen, voor Leyden, gevonden; en men kan 'er duidelyk uit nagaan, dat deeze Kaarten, overéénkomſtig met het voorheen gezegde, uit de oude Penningſpelen en taltellingen oorſpronglyk zyn. Voorts hebben deeze Spaanſche Kaarten, hier te Lande, in laater dagen, plaats gemaakt voor de Franſche Kaarten, die reeds in 't afloopen der Veertiende Eeuwe uitgevonden waren, om Koning KAREL DEN VI, in zyne zwaarmoedigheid, eene nieuwe manier van uitſpanning te geeven (*). De thans, zoo hier als elders, alom gebruikelyke Franſche Speelkaarten zyn door eenige andere tekenen onderſcheiden, en draagen de beeldtenisſen van Ruiten, Harten, Schoppen en Klaveren. De Ruiten ſlaan, zoo men wil, op de oude Wapenblazoenen, die altoos ruitswyze waren, en betekenen dus den Adel. De Harten verſtrekken tot een zinnebeeld der Liefde, en doelen dan inzonderheid op de Jufferſchap. De Schoppen of Spaden betekenen den Landbouw, en behooren tot de Boeren. De Klaveren eindelyk hebben betrekking tot de Ruitery, als zynde de Klaver een ſmaakelyk voedſel der Paarden. Doch wat 'er ook zy van deeze betekenis der vier onderſcheiden beeldtenisſen, zeker is 't, dat men dit Spel oudtyds een *Quairtſpel*, of Spel van vieren, en 't ſpeelen zelve *Quair-*

(*) Zie verder *Vaderlandſche Letteroefeningen*, VI. Deel, 2de Stuk, Bl. 93.

Quairten genoemd heeft; dat waarſchynlyk uit deeze vierderleie afbeeldingen ontſtaan is. Voorts zal het niet noodig zyn, de wyzen, op welken men met deeze Kaarten ſpeelt, te melden; daar 'er genoeg Schriften voorhanden zyn, die 'er in 't breede van gewaagen. Ook geſchied zulks op zoo veelerleie manieren, dat het niet wel mogelyk zy dezelve te ontvouwen, zonder een geheel Boek te ſchryven. Genoeg zy het te zeggen, dat men zig vry algemeen vermaakt, met Scheepje zeilen, Kometten, Lanterluwen, Schrevenſelen, Belle Bruiden, Frans- en Boeren Jasſen, Modernen, met meer dergelyken; terwyl het Omber- en Quadrille-Spel, dat zeker onder de fraaiſte en vernuftigſte Kaartſpelen behoort, by de aanzienlyken de overhand heeft. Men merke hier omtrent eindelyk nog aan, dat het Kaartſpelen onder onze Natie zoo ſterk in zwang gekomen is, dat het genoegzaam alle andere Spelen verbanne; in diervoege, dat de Dobbelſteenen, met het Verkeer- Schaak- en Dambord, benevens eene menigte van andere Spelen, bykans geheel uit de mode geraaken. Alles wel ingezien zynde, is 't mogelyk ten goede onzer Landsgenooten, daar veelen onzer Kaartſpelen, en vooral de Omber- en Quadrille-Spelen, veel oplettendheid en nugtere hersſenen vereiſchen. Het Kaartſpel verleent dus, wanneer 't niet misbruikt word, een ſtil vermaak, dat als een eerlyk tydverdryf, in eene beſcheiden

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſamenleeving, geoefend kan worden; terwyl het buitenſpoorig drinken, en de gevolgen der dronkenſchap, die den Dobbelſteenen en ſoortgelyke Spelen meer eigen ſchynen, onder 't zelve natuurlyk niet zeer te dugten zyn.

Kinderſpelen.

Laat ons nu eindelyk, om deeze onze beſchouwing van de Spelen, Vermaaken en Uitſpanningen der Hollanders ten einde te brengen, het oog ſlaan op een Kinderſpel der Romeinen met Nooten, en deszelfs overblyfſels hier te Lande, niet alleen in onze Kinderſpelen, maar ook in ernſtiger omſtandigheden. Van dit ſpeelen met Nooten gewaagt OVIDIUS in zyn Dichtſtuk, *de Nuce*, of van den *Nootenboom*, wanneer hy zich deswegens aldus laat hooren: „ Men ſpeelt om vier nooten, en niet meer, te gelyk, en één, „ in 't midden van drie geſplitst, doet het „ Spel winnen. Anderen laaten de nooten langs een nederhellend bord rollen, „ en wenſchen, onder veelen op eene ry, „ al ware 't maar ééne noot te raaken, en „ na zich te neemen. Ook is 'er een Spel „ van raaden, even of oneven, waarin „ hy, die 't raad, het geraaden getal wint. „ Voorts ſchryven zy met kryt een afgetekend perk, als eene Griekſche Δ: als „ dit perk ordentlyk met nooten beleid is, „ ſlaat hy, die 'er in ſtaat, met een teenen rysje, en wint de nooten, die hy „ 'er uitſlaat. Dikwils maaken zy ook „ van verre een holletje, om 'er, in een „ los-

„ losſen worp, met noot voor noot naar „ te ſchieten”. Een overblyfſel van dit Nootenſpel ziet men in 't Nootje-rol onzer Kinderen, in 't ſchikken van Nooten op eene ry, in 't rollen of werpen der Nooten naar dezelve, met meer dergelyken; waar uit ook naastdenkelyk het Knikker- of Marmer- en Stuiterſpel ontſtaan is. Verder mag men 'er insgelyks wel toe brengen, het ſchikken der tappen uit de Biervaten, of het Spel, dat men *tipje op tapje* noemt. Zelfs komt het my niet vreemd voor, om 'er uit af te leiden, het hinkelen in afgeperkte Krytbaanen, wanneer de Jongens, op éénen voet voorthinkende, een ſteen, of eene houten ſchyf, over de afgeperkte Krytſtreepen heen ſchoppen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Even zoo is 'er een Spel onder de Natie bekend geweest, welks melding ons, dit ſchryvende, door den Heer CORNELIS HEILIGERT, uit een oud Boekje, word medegedeeld, dat men *Eierdanſen* noemde. Het beſtaat, volgens de afbeelding daar van, in te hinkelen op één been, in een ronden kring, in welks midden een hoop Eiers ligt, die de Hinkelaar, of Danſer, 'er met den voet, tot een zeker getal, ongeſchonden moet uitſtooten. Dit Spel is my gantsch onbekend, en zelfs kan ik 'er, uit de bygevoegde Versjes, niet veel meer lichts van krygen: alleenlyk is uit het Duitſche Versje blykbaar, dat het onder de onzen in zwang geweest is; dus luid het:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Van de dansſers om d'Ey.

Ghys bollaert / Bouwen blawpype / en manneken Claes /

Teunen stortbier / Koeltgen dragsac en Diel fransen /

Moenen flodderbroeck / Hein droogbroot / en Huiben maes /

Ick beroep uw alle over d'Ey te dansſen.

Verder toont het Latynſche Versje, dat dit Spel op eenige Feesten, misſchien de Vastenavonden, geoeffend wierd: de Schryver althans noemt het *palmare ovum*. Dat is. „ Om prys naar 't Ei ſpeelen", en zegt:

Hic pretium choreæ galinæ ponitur ovum.
Si victor fueris, tibi bachanalia fient. (*)

Maar om weder te keeren tot de Nooten- en Knikkerſpelen, waar toe men veelligt verſcheiden andere zulke Spelen betrekkelyk zou kunnen maaken; 't is zeer waarſchynlyk, dat men in dit Nootenſpel heeft te zoeken, den oorſprong der wyze van verkiezing der Magiſtraatsperſoonen, in ſommigen onzer Steden, by looting, of door Perſoonen, die 't lot kend

(*) Zie *Emblemata Secularia*, a JO. THEOD. DE BRY, *Emblema.* XXXI. By deeze gelegenheid herinnere zig de Leezer ook myne beſchryving van het Turfraapen, en de daar by gevoegde aanmerkingen, in ons *Tweede Deel*, Bladz. 589 en 590.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tot Kiesheeren gesteld heeft. Men heeft naamlyk, zedert dat de Draaibanken bekend geworden zyn, houten Balletjes gedraaid, waar van men zig op eene soortgelyke wyze als van de Nooten bediende; en de winst wierd gerekend naar de nummers, met welken zy gemerkt of beschilderd waren. Men bedagt toen, om deeze Balletjes uit een zak te laaten trekken, en deed, ten dien einde, een goed aantal genummerde Balletjes in een zak; waarop de trekker, de hand 'er insteekende, 'er zoo veele Balletjes uitgreep, als zyne hand bevatten kon: vervolgens telde men de nummers op, en hy, die de hoogste oogen getrokken had, won het van een anderen trekker. Naderhand heeft men ook zulke Balletjes, met verschillende koleuren geverwd, waar onder dan de eene coleur eene zekere winst, en de andere een *niet* betekende. Dus hadden ook de Ouden hunne *Nuces Ocellatæ*, of geöogde Nooten, die, naar sommiger gedagten, met oogjes besneeden, of, volgens anderen, met koleuren onderscheiden waren; en 't was, volgens de beschryving van MACROBIUS, zeer gemeen onder hen, over tafel, of, zoo als men nu zegt, op het *desert*, met onderscheiden soorten van Nooten te speelen. Alle deeze gebruiklykheden nagaande, en tevens in opmerking neemende, dat onze Vaderlanders, van ouds her, zeer geneigd waren, om zich, in 't verkiezen van Persoonen en Oversten, of

het

DE HOLLANDSCHE NATIE.

het beſliſſen van gewigtige zaaken, aan den eenvoudigen uitſlag van het lot over te geeven; zoo komt het my zeer waarſchynlyk voor, dat men ook hier uit de lotswyze verkiezing der Magiſtraatsperſoonen, in ſommigen onzer Steden, heeft af te leiden. Het is naamlyk in eenige Steden gebruikelyk, dat de Burgers, die geregtigd zyn tot het verkiezen der Magiſtraat, op een vastgeſtelden tyd te ſamen komen, ten einde ieder een Boon trekke, uit een zak, met een bepaald getal van witte en zwarte Boonen; waarop die geenen, welken eene zwarte Boon trekken, tot de verkiezing der Magiſtraat overgaan. Men noemt de daar toe geregtigde Burgers *Boonlieden*, en de laatstgemelde *Kiesheeren*, *Keurmannen*, enz. (*) Hier en daar laat men, om de onpartydigheid te duidelyker te toonen, deeze trekking ook wel door een Kind verrigten; op eene ſoortgelyke wyze als de Loten onzer geoctroijeerde Lotſpelen of Loteryen, (welke manier van looting denkelyk al mede van het trekken der Nooten afkomſtig is,) door Kinderen uit de Buſſe getrokken worden.

Het Rad van Avontuuren.

By het dus ver gemelde, raakende verſcheiden Spelen onzer Natie, moet ik, eer ik hier van afſtappe, nog iets voegen, no-

(*) Zie eene uitvoerige beſchryving van dit gebruik te Hoorn, in VELIUS, *Chronyk van Hoorn*, met de Aantekeningen van CENTEN, bladz. 577—584.

nopens het Haagſche Rad van Avontuuren; te meer, daar 't eene der zeldzaamſte oefening hier te Lande, en ſlegts op eene plaats, te weeten in 's Hage, in gebruik is; zynde het voorts, myns weetens, nergens in onze Nederlanden bekend. Onder de Turken is het, by 't vieren van hunnen Bairam, zeer gemeen. Dit onder ons zogenoemde Haagſche Rad van Avontuuren beſtaat, uit een zeker gevaarte, in welks midden een ſterke As op zyne ſpillen draait. Uit dien As ryzen, kruiswyze door elkander, lange balken, by manier van Molenroeden; doch zoo, dat 'er twee balken, op zekeren afſtand, in eene gelyke rigting ſtaan; die dan twee aan twee elkander doorkruisſen; des zy een Rad vormen, dat, by wyze van een Windmolen, omdraait. Voorts zyn 'er, aan het einde der balken of roeden, twee dwarsbalken, of ijzers, gehegt, die, ter wederzyde, als de ſpillen, mede draaien kunnen; en aan deeze dwarsſpillen hangen van hout gemaakte Stoelen, die zoo gefatſoeneerd zyn, dat 'er zo wel Vrouwen als Mannen in kunnen zitten. Deeze Stoelen nu blyven, hoe het Rad ook draaie, altoos in hunne rechte geſtalte hangen, en ondergaan dus geene andere plaatsverandering, dan die de uiterſte einden van dit Rad in den omzwaai van den Cirkel beſchryven. Het geheele vermaak beſtaat gevolglyk hier in, dat zy, die in de Stoelen zitten, terwyl anderen het Rad omdraaien,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

draaien, nu de een dan de ander, ondergaan of boven komen: vanwaar dit Rad niet oneigen een Rad van Avontuuren heet. In zodanig een geval gebeurt het wel eens dat zy, die zig al zittende laaten draaien, door de ſchielyke verzwinding, duizelig worden, en, zonder egter eenig letſel te ontvangen, uit de Stoelen rollen, 't welk dan een algemeen gelach veroorzaakt. Ter zelfder plaatſe vind men ook nog een houten Leeuw, die aan een touw hangt; waar op iemand als te paard gaat zitten, met eene Speer in de hand, om al wippende na een Ring te ſteeken. Dit doet my denken, dat het een en 't ander nog overblyfſels zyn van de oude Steekſpelen en uitſpanningen ten Hove; 't is althans zeker, dat dit Spel in 's Hage van zeer ouden datum, en aan die plaats byzonder eigen, is. Men ontdekt 'er wyders eene ſoort van navolging van in de alombekende Draaimolens, die, tot vermaak der Jeugd, op onze Kermisſen gevonden worden, en by wyze van een Grutters-Moolen omdraaien. Aan 't draaiende Rad hangen dan gemeenlyk Schepen, Paarden, en dergelyken, waarin of waarop de Jongens zitten; die ſomtyds ook een ſtok of eene ſpeer in de hand gegeeven word, om een in 't midden hangenden Ring, onder het draaien te ſteeken, daar eene zekere handigheid toe vereischt word, waarin de eene Jongen boven den anderen tragt uit te munten.

Zie

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie daar, befcheiden Leezers, hoe men, in Kinderlyke bedryven, eene ruime ftof van verdere overdenkingen kan vinden; en men bemerkt gereedlyk dat dezelve ons nog een veel grooter voorraad zouden kunnen verleenen; doch ik durf 'er niet naar zoeken, uit vreeze van al te ver te zullen uitweiden. Ook vertrouw ik dat de bygebragte ftaalen, voor tegenwoordig, genoeg zyn, ter ontvouwinge van dit onderwerp; welks nafpeuring my nog aan onze Volkskunde fcheen te ontbreeken, en hier ter plaatfe, zo my dunkt, zeer wel ter fnede komt. Maar veelligt zal iemand, op het doorbladeren van alle deeze oudheidkundige befpiegelingen en navorfchingen, my nu nog vraagen; wat betrekking heeft toch dit alles op de *Natuurlyke Historie* onzer Natie? Denzulken antwoord ik, dat het 'er wel degelyk betrekking op heeft, voor zoo verre, uit die oudheidkundige overbrengingen, ten duidelykfte blykt, dat de eigenlyke oude Volksaart, 't geen wy meermaals genoodzaakt zyn te herinneren, grootlyks met dien der Romeinfche Volkeren overééngeftemd heeft, en ook nog heden onder ons ftand houd; het geen de opgenoemde Spelen, in hunnen oorfprong en tegenwoordig gebruik nagegaan, ontegenzeggelyk toonen. Daar nu de Spelen der vernuftige Grieken en Romeinen meermaals aangevoerd worden als geen geringe bewyzen van hun fcherp vernuft; en daar geleerde Mannen 'er, uit dien hoofde,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

op geblokt hebben, om ze der vergetelheid te ontrukken; wie zal my dan met grond berispen, wanneer ik zulks op onze Natie overbreng? Men bespeurt ook hierin ten klaarste, dat onze Hollanders, wel verre van zoo log en onnozel te weezen, als een Fransch- of Engelschman 'er somtyds van denkt, integendeel vernuftig genoeg zyn, in 't hanteeren van voordeelaanbrengende Spelen. Overéénkomstig daar mede vind men de Natie ook zoo wel gevat op het berekenen van kansſen, dat andere Volkeren, met alle hunne finesſen van munten en windhandel, voor de egte oude Hollandsche doorzichtigheid moeten onderdoen. Ja, zou ik het stuk wel te verre trekken, wanneer ik de Nationaale geneigdheid tot Koopmanschap en winst, grootlyks, uit deeze byzondere oeffeningen, en oude ingewortelde Speelkunde, bestond af te leiden? My dunkt 'er althans eene rede in te vinden, waarom eenige andere Volkeren minder goede Kooplieden zyn; zy hebben minder gelegenheid om die neiging door geoorlofde kinderlyke en mannelyke oeffeningen aan te kweeken, en dezelve kleeft hun van jongs af dermaate niet aan. Uit deeze en soortgelyke overdenkingen kan men afneemen, dat ons tot dus ver behandelde onderwerp in geenen deele buiten onze taak is; maar weezenlyk dienen kan, tot het vormen van een recht begrip, wegens den aart onzer Natie in 't algemeen. En men kan

niet

niet wel twyffelen, of Geleerde Oudheidkundigen zouden dit ſtuk nog al vry wat lichts kunnen byzetten, indien ze zich ter verdere naſpooringe hier van geliefden te verledigen; dat, naar ons inzien, der moeite wel waardig zou zyn. Den zulken dan dit onderwerp voorts aanbeveelende, zal ik het zelve voor tegenwoordig laaten berusten; en my, volgens het geleide van myn plan, wenden tot het mededeelen van myne onderzoekingen, nopens den Natuurlyken ſtaat der Hollanders, met betrekking tot hunne Gezondheid, Ziekte en Leeftyd, met het geen daar omtrent verder in aanmerking komt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Behelzende eenige Aanmerkingen over de Spys en den Drank der HOLLANDEREN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Naar het voorgeſtelde plan ſtonden wy thans over te gaan, tot het beſchryven der Ongemakken en Ziekten onder de Hollandſche Natie; doch wy kunnen zulks niet wel doen, zonder eerst een algemeen verſlag van hun Diëet of Leevenswyze, ten aanzien van hun Voedzel, te geeven. Hunne Leevenswyze, met opzicht tot gewoonten en zeden, is, voor zoo verre wy deswegens beſcheidenlyk konden ſchryven, reeds voorgedraagen; zelfs hier en daar met eenige melding van hunne Spys en Drank; dan 'er is van dit laatſte niet genoeg gezegd, om 'er eenige noodige aanmerkingen, betreffende de Ziekten der Natie, op te vestigen. Ter dier oorzaake zullen wy dit *Hoofdſtuk* tot het behandelen van dat onderwerp ſchikken; niet twyfelende of de Leezers zullen het zelve, met ons, voor een der noodzaaklykſte Hoofdſtukken van dit *Deel* onzes Werks agten; wanneer ze bemerkt zullen hebben, dat het zelve voorkomt, als eene handleiding,

ding, en noodig Voorberigt, tot de volgende gewigtige Hoofdſtukken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De gewoone Spys der HOLLANDEREN.

Gelyk 'er geene Natie bekend is, welker gewoone Spys en Drank niet geſchikt zy naar de voortbrengſels van het Land, dat zy bewoonen; zoo is ook het gebruikelyke Voedſel der Hollanderen natuurlyk ingerigt, volgens den aart der voortbrengſelen van hun Land. Maar, even als onder alle Volkeren, die, door een uitgebreiden Handel, de vrugten en voortbrengſelen van andere Landen onder zich gemeen maaken, het natuurlyk Landseigen Voedſel vermengd word met het uitheemſche; zoo heeft ook de toevoer van genoegzaam al het voortreffelykſte, aangenaamſte en ſmaaklykſte uit de Vier Waerelddeelen, in dit ons Holland, niet weinig invloeds op de daaglykſche Spys en Drank der Natie. Hier uit ontſtaat dan, dat de gemeenſte Landeigen Spys en Drank, meerendeels alleen by de gemeene Landzaaten, of den Boerenſtand, gevonden word; en zelfs daar nog niet, zonder vry veele vermengingen van vreemde Spyzen, en meest van vreemde Dranken, als Thee, Coffy, enz. Intusſchen blyft dit egter vast, dat 'er, niettegenſtaande de veelerleie Spyzen en Dranken, nogthans zoodanigen zyn, die volſtrekt onontbeerelyk, of aan dit Land eigen genaamd mogen worden; welker gebruik, zedert den tyd onzer alleroudſte Landzaaten, tot nog onder ons is overgebleeven: en deezen, als

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Vergelyking van de Spys der Ouden met die der Hedendaagfchen.

vooral tot ons beftek behoorende, zullen wy, ons vooreerst tot de Spys bepaalende, tegenwoordig nagaan.

Om met eenigen grond van de Spyze onzer Voorvaderen te fpreeken, moeten wy weder het Boek van TACITUS, als den Bybel, om zoo te fpreeken, onzer eerfte Vaderlandfche Oudheden, opflaan; ten einde, gelyk wy telkens, uit dien Romein, onze zekerfte berigten trekken, ook in dit geval met hem te raadpleegen. Zie hier 't geen hy des aangaande van de Duitfchen in 't gemeen, en dus ook van onze Voorzaaten meld (*). „ Hare fpyze is flecht; „ fy hebben wilde appelen, of een versch „ wilt gediert, of ook geronnen melk: „ want fy verdryven haren honger fon- „ der eenighe kostelyke toebereidinghe of „ eenighe bekoringhe van verfcheyden „ sausfen. Het Aardryk wordt alleen van „ hun gevergt om Koorn; en hun drank „ bereiden fy uit gerst of koorn". Men kan uit dit berigt, waar mede die van CÆSAR en PLINIUS overéénftemmen, opmaaken, dat de Graanen en Vrugten, die in dit Land groeiden, de Melk, die het Vee hun leverde, en het Vleesch der Dieren, welken zy op de Jagt vongen, hun inzonderheid tot voedfel ftrekten. Zy leefden des van de voortbrengfelen des Lands, zoo en in diervoegen als dezelven tot heden nog

(*) TACITUS, *Zeden van oud Duitschland*, Bl. 690, 692.

nog natuurlyk aan dit Land eigen zyn; met uitſluiting van zodanige Dieren, Gewasſen en Vrugten, die, van Eeuw tot Eeuw, onder ons als genaturalizeerd gevonden worden; waar tegen ook andere Dieren weder vertrokken zyn. Het zou toch zeer tegens alle reden ſtryden, indien men beweeren wilde, dat Kalkoenen en Paauwen, of Perſiken, en zeer veele vreemde Boomvrugten, een gemeen voedſel der Batavieren geweest zyn. 't Is zelfs niet aanneemelyk, dat zy, die zeer weinig op hadden met bekooringe van Sauſen, en byzondere ſpysbereidingen, immer gebruik gemaakt hebben van zoo veele Dieren, als het Land wel oplevert, en in deeze dagen, by de toeneemende gasteryen, zeer algemeen zyn. Men kan althans niet gelooven, dat een gezond en frisch Volk, gewoon aan vast Vleesch, en vermoedelyk ook Visch, dien zy, gelyk 'er gemeld word, in overvloed bezaten, zig opgehouden zullen hebben met geplukte en gebraade Vinken, Leeuwrikken, Lysters, Patryzen, Faiſanten, enz. te vangen of te eeten; hoedanige lekkernyen nog heden, onder ons Landvolk en den Burgerſtand, niet geagt zyn. Wy meenen integendeel, op goeden grond, met betrekking tot de Natie in 't algemeen, vast te mogen ſtellen, dat dezelfde ſoorten van Spyzen, daar onze Voorzaaten zig mede gevoed hebben, nog meerendeels door de tegenwoordige Hollanders gebruikt worden. Maar hier

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

van moet men aan de eene zyde uitzonderen, eenige verandering van bereiding der Spyze, mitsgaders eenige Vrugten, als by voorbeeld, de Aardappels, die in laater tyd gemeen geworden zyn; als mede, aan de andere zyde, de Herten en wilde Zwynen, benevens de Korhoenders, en andere Vogelen, welke hier oudtyds gemeen waren; doch met de toeneemende bevolking en de flooping der Bosfchen vervreemd zyn.

Melkfpyzen.

Overéénkomftig hier mede was eertyds, en blyft nog heden, het Vleesch van Osfen, Koeien, Schapen en tamme Zwynen, een algemeen Voedfel der Natie; en even zoo is 't gefteld met verfcheiden foorten van Melkfpyzen; waar omtrent TACITUS wel byzonder gewag maakt van *geronnen Melk.* Men mag 'er gegrond uit afleiden, dat de Ouden de Melk nog byzonder gebruikt hebben, behalven tot het maaken van Boter en Kaas: want deezen waren den Romeinen bekend; dewyl zy zelfs de onderfcheidene foorten daar van kenden, en de Cherfonefifche Kaas boven de anderen waardeerden. Onze Batavieren zullen des de geronnen of geftremde Melk, waarfchynlyk, op de eene of andere manier toebereid, tot fpyze gebruikt hebben; van waar dan, zedert hunnen tyd, de Melkfpyzen by de Nakomelingen overgebleeven zyn. Zulks heeft inzonderheid plaats onder onze Landzaaten, die, tot heden toe, zeer veele onderfcheiden geregten van Melk weeten te maaken. Zy, die zig met Vee-

Veehouden, met Boter- en Kaasmaaken geneeren, zyn zeer gewoon geronnen Melk te eeten, en de Melk, na dat 'er de Room en Boter afgekarnd is, als gekarnde Melk te gebruiken; mitsgaders de Hui of de Wei der Kaas te drinken. Voorts word de Melk ook in de Steden zeer ſterk vertierd, en door veelen gebruikt; in zoo verre, dat en de gekarnde en de ongekarnde Melk een vry algemeen Avondvoedſel der Natie zy. Boven dien heeft men ook gewrongelde Melk; doch dezelve is minder gemeen, en word bykans ſlegts door de Boeren, die zelven melken, gebruikt; dan men weet, by manier van doorlekking, en andere byzondere bereidingen, eene ſoortgelyke dikke Melk te maaken; die in verſcheiden Steden en plaatſen byzondere naamen heeft; by voorbeeld, *dikke Melk*, *Hangebast*, *Wrongel-* of *Kaasmelk*, *Kramery* of *dikke Prut*, zoo als men te Amſterdam, en nergens anders, zegt. Alle deeze en meer dergelyke bereidingen der Melk zyn overblyfſels van de oude natuureigen Melkſpyzen, onder den naam van *geronnen Melk* door TACITUS bedoeld. Zoo veel ik heb kunnen nagaan, is dit gebruik van Melkſpyzen, nog heden, by andere Volken, op verre na zoo algemeen niet, als onder ons; en 't is bekend, dat de Hollanders, benevens de Zwitſers, en de Inwoonders van eenige Engelſche, vooral Yrſche, Provinciën, daar de hoofdwelvaard des Volks in Vee beſtaat, boven DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE

alle andere Volkeren in gantsch Europa, zoo niet in de geheele bekende Waereld, de ſmaakelykſte Boter en Kaas, en gewrongelde Melk uitleveren. Intusſchen heeft men evenwel niet te twyffelen, of de konst, om zoo veelerleie en ſmaakelyke ſoorten van Kaas te maaken, zal in laatere Eeuwen, van tyd tot tyd, verbeterd, en hier te Lande toegenomen zyn, inzonderheid na dat derzelver vertier een tak van Buitenlandſchen Handel onder ons geworden is. Uit de moeilykheid der Zoutbereidingen onzer vroegere Voorzaaten, kan men zeer wel gisſen, dat zy de konst, van Kaas en Boter te bereiden, tot zoo hoog een trap niet gebragt hebben, als dezelve thans geklommen is; veel minder wisten zy de Kaas, gelyk men heden doet, door Oosterſche Speceryen, ſmaaklyker te maaken. Egter zullen ze, door de naderhand bekomen overvloed van Zout, in dit Gewest, hunne Kaas en Boter al beter hebben leeren zouten, en de konst al vroeg tot meerder volkomenheid gebragt hebben; doch hier van in 't vervolg nader.

Ik houde het des, na dit alles, daar voor, dat de oude Hollanders, leevende alleenlyk van hun Vee, van deszelfs dagelykſche Melk, zoo veel hun huishouden betrof, dagelyks gebruik gemaakt zullen hebben; waar toe zy dezelve dan lieten ronnen of verdikken. In laatere dagen, toen onze Landzaaten niet ſlegts van hun Vee leefden, maar ook anderen Handel

dree-

dreeven, maakte het vertier van Kaas en Boter, voor gemunte Penningen of geld, eene zekere bereiding, waar door het zuivel langer kon duuren, noodzaaklyk; en hier in zullen ze trapswyze gevorderd zyn. Midlerwyl is het gebruik van Kaas en Boter, en andere Melkſpyzen, beſtendig onder ons gebleeven; vooral onder den Burgerſtand en de Arbeidslieden; welke laatſten 'er zig wel van bedienen des morgens; wanneer een gezond Arbeidsman, met een dik ſtuk van Tarwe- en Roggebrood met Kaas, te werk gaat; om daar mede, zoo als men hier te Lande zegt, zyn Schoftuur, eigentlyk Schafüur, te houden. Men heeft naamlyk, om dit hier in 't voorbygaan te melden, onder de Arbeidslieden en den Boerenſtand, eene verdeeling van den dag, naar welke het gebruik van ſpyzen geregeld is; waar uit de benoeming van Schofttyd, of Schaftyd, ontſtaat. Dus is 'er eene Morgenſchoft, doorgaans tusſchen agt en negen uuren; eene Middagſchoft, gemeenlyk tusſchen twaalf en één uuren; en eene Avondſchoft, veelal tusſchen vier en vyf uuren; maar deeze uuren verſchillen, en worden verzet, naar het langen of korten der dagen, of ook wel naar gelang van den arbeid. Op veelen onzer Dorpen en de meeste Buitenplaatſen, worden die Schofttyden, om dat juist alle de Arbeiders geene Horologien by zig hebben, door het kleppen of luien eener klok aangekondigd. Dan laat ons, na deezen

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zen uitſtap, weder tot de Spyze zelve keeren.

Spyzen uit de Viervoetige Dieren.

Naast de Melkſpyzen komt, als een Landeigen voedſel, voor, het gebruik van 't Vleesch der viervoetige Dieren van dit Gewest; als daar zyn, buiten de Osſen, Koeien en Schaapen, de Zwynen, benevens de Konyntjes; welke beide Dieren mede aan dit Land byzonder natuureigen zyn. Het mesten en voeden van Zwynen, het bereiden, zouten en rooken van derzelver vleesch, tot voedſel, is van oudsher Nationaal onder de Nederduitſchers, byzonder ook in het oud Batavien, en voorts in Holland en Zeeland geweest. Van daar heeft men in de laatstgemelde Provincie, gelyk ook elders in Holland, op de vermeende ontdekte Offerplaatſen der Godinne NEHALENNIA, een groot getal Zwynenbeenderen gevonden. Daarenboven hebben onze Voorzaaten, die zig ook met het vleesch van Jagtdieren geneerden, zig niet weinig met de Jagt van wilde Zwynen en Herten opgehouden; welke Dieren, als uit 's Lands Plakaaten blykt, in vroegere dagen, hier te Lande veel meer gehuisvest hebben, dan heden. De toeneemende bewooning van 't Land, door meerdere Volkrykheid, en 't ſloopen der voornaamſte Wildernisſen, heeft deeze wilde Dieren verdreeven: zints dien tyd heeft men de Zwynen niet in 't wilde belaagd, of in de Bosſchen laaten loopen, gelyk nu nog in eenige Gelderſche en Westphaalſche Kwar-

Kwartieren geſchied; daar ze veelal met Eikels gemest worden; waar tegen men dezelven, by ons, in eene groote menigte, in geſlooten Hokken en Verkenskotten, (waar van by eene andere gelegenheid breeder,) voert en vetmaakt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het gebruik van 't Vleesch en Spek deezer Dieren is thans zo algemeen, dat het grootſte gedeelte der Natie, ten minſte in den winter, en de Boerenſtand genoegzaam het geheele jaar door, het zelve by hunne toeſpys opzetten. Men bereid het, behalven in de groote en kieſche Keukens, zeer eenvoudig. Het word, 't zy gezouten of gerookt, naar eisch gaar gekookt; en veelen kooken, in het nat, Wortelen, Raapen en Aardappels, of Appels en Peeren; en ook wel Ryst of Gort, en dergelyken; by welke gelegenheid ſommigen het Varkensvet met Stroop tot eene Sauſe maaken. In onguure huishoudens worden de Ingewanden wel eens aan ſtukjes geſneeden, en met Meel en Appels bereid; dat men *Appelkost* noemt: dog dit is meest een kost der Armen, of van vrekke Gierigaarts, die, gelyk onze Landslieden zeggen, hunne eigen vuiligheid, zoo 't mogelyk ware, zouden eeten, eer zy den armen iets gunden. Voorts is de Natie zeer gezet op eene gezoute en gerookte Ham, als mede op Worſten, 't zy van Runderen of Zwynen, die elk, naar zyne zinlykheid, ſmaaklyk weet te bereiden: en welk eene lekkerny wyders een goede Spek-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Spekpannekoek, uit Spek en Eierſtruif gebakken, voor eene gezonde Hollandſche en Gelderſche maag is, weet elk, die zig ooit op een gul landgeregt heeft laaten onthaalen.

Het geene we dus ver, inzonderheid van het Vleesch der Zwynen, gezegd hebben, heeft men ook meerendeels tot het Vleesch van Osſen, Koeien en Schaapen over te brengen: met dit onderſcheid, dat het laatstgenoemde meer dan het eerstgemelde versch gegeeten word. Egter is het ook, vooral tegen den winter, zeer gebruikelyk, het Rundervleesch, op eene ſoortgelyke wyze, te zouten of te rooken: en hier in, zoo in 't eene als 't andere geval, houd men de Hollanders voor baazen; ſchoon de Gelderſchen, Overysſelſchen en Vriezen 'er mede by uitſtek in bedreeven zyn. Deeze behandeling van het Vleesch is voorzeker iets Nationaals; als voortſpruitende uit de natuur van ons Lugtgeſtel. Aan de eene zyde is de hitte hier te Lande niet ſterk of aanhoudend genoeg, om het vleesch in de lugt te kunnen droogen; en aan den anderen kant is de lugt 'er te voggig en veranderlyk, om het vleesch een langen tyd, zonder Zout, te bewaaren. Uit het berigt van TACITUS alleen van „ een versch wilt gediert", als de Spys onzer Voorzaaten, gewaagende, zou men mogen denken, dat ze zig weinig met inzulten opgehouden zullen hebben; ſchoon 't evenwel waar zy, dat ze het gebruik van 't zout gekend hebben; nademaal zy des-

zelfs

zelfs bereiding alhier bragten. En dit geeft ons grond om te vermoeden, dat zy, hoewel ze in 't eerst weinig werks maakten van 't Vleesch te zouten en te rooken, nogthans van tyd tot tyd beschaafder en geregelder spysbereiding verkiezende, het rooken en zouten van vleesch in een algemeener gebruik gebragt zullen hebben; en dat het van hun nog onder ons overgebleeven is.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat aanbelangt het Konynen- en Haazenvleesch; deszelfs gebruik is zo algemeen niet, als dat van Runder- en Zwynenvleesch. Het word meest door de Stedelingen gegeeten; de Landlieden, zelfs dezulken, die aan den Duinkant woonen, en ze vangen, geeven 'er niet veel om. In de Veendorpen, en omtrent de Bouwlanden, is het integendeel wat uitheemsch, op Konynen vergast te worden; men houd de Konynen aldaar voor eene lekkerny. Dus is door zekere adelyke Dame op Wyk op Zee, aan het Gasthuis aldaar, gelegateerd, dat de oude Lieden jaarlyks op Konynen onthaald moeten worden; 't welk vry zeldzaam inkomt, op eene plaats daar de Konynen in grooten overvloede zyn. De Haazen, welken hier en daar in de handen van den eenen of anderen Boerengast vallen, of die zy, om het plat te zeggen, wel eens stroopen, worden meerendeels om de huid verkogt, en zelden door hen gegeeten. Men agt dit vleesch te droog voor eene Boerenmaag; en laat des de

toe-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

toemaaking en 't gebruik hier van aan den Adel over: zelfs kent men, in veele Burgerhuishoudens der Stedelingen, naauwlyks derzelver gebruik en bereiding; men schrikt 'er voor den geur van den adelyken Haas. Dit Gedierte word gevolglyk meer uit vermaak van de Jagt, dan wel als eene weezenlyke Vaderlandsche Spyze, gezogt. Meerder viervoetig Gedierte, dat onzen Vaderlanderen ter spyze strekt, ken ik niet; ten zy men, ten sterkste genomen, schoon 't vreemd luide, hier ook melden moeste, hoe sommige arme Lieden, en onguure Boeren, vry heet op het Kattevleesch zyn; en anderen dat der Otters, als zy ze bekomen kunnen, eeten; dan alle zoodanige veragtelyke Spyzen kan men geenzins onder de Nationaalen betrekken.

Spyzen uit de Vogelen.

Gemeenzaamer, schoon niet algemeen, is het gebruik van 't Vleesch der Hoenderen en Endvogelen, benevens derzelver Eieren; waar van de menigte van Vogelkooien en Hoenderteelteryen in Noordholland, en elders, ten getuige dienen. Meest egter word dit Gevogelte door de Stedelingen genuttigd; en wel op 't laatste van den zomer, in den herfst en in den winter, wanneer byzonder de Endvogels het vetste zyn. 'Er komen dan mede niet weinig Ganzen ter markt. Deeze laatsten worden nog al dikwils op een Boerentafel opgedischt; somtyds schaffen zy ook Endvogels; maar van Hoendervleesch maakt de

de Boer geen werk; alleenlyk zyn 'er eenigen, die 'er een goede ſop van kooken; dat meest Zondagskost is. En hier omtrent ſtaat ons te melden, dat het in 't geheel onder de Natie vry algemeen is op Zondag eene Soep, 't zy van Schaapen-Kalfs-of Hoendervleesch, met ryst en groente gekookt, te eeten; het gros van den Burger-en Boerenſtand, mag men wel zeggen, doet dit gewoonlyk eens ter week, en meest op Zondag. Betreffende Patryzen, Faiſanten, Duiven, genaturalizeerde Kalkoenen, Lysters, Vinken, Leeuwrikken, enz.; die allen zyn geene gemeene ſpyzen, maar lekkernyen voor Adelyke tafels, en die der aanzienlyke Kooplieden. Als men een Hollandſchen Boer, of eenvoudigen Stedeling, op eene ſchotel gebraden Vinken noodigt, doet men den eerſten tort aan, brengt den laatſten in verlegenheid, hoe ze te eeten; de een duwt 'er een of twee gelyk tusſchen de kaaken, terwyl de ander zit te kieskaauwen; en beiden gaan ze hongerig van tafel. Zoo veel verſchilt, in dit ſtuk, de Hollandſche Landman, van de Brabandſche en vooral van de Franſche Boeren, die nog al veel op hebben met het eeten van klein wildbraad. Dog wie weet of zy, als hun Gewest zulke ſchoone Osſen, Schaapen- en Varkensvleesch, zulke ſmaaklyke Boter, en hartige Kaas, opleverde, of zy niet wel dra den Hollandſchen Hutspot, voor

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

voor eene tafel met schraale Vinken, zouden verkiezen!

Naast de opgemelde Spyzen is 'er voorts, onder de Hollanders, niets gemeener, dan het dagelyksche gebruik van Eieren, vooral in den legtyd der Hoenderen. In dien tyd houd, zo wel de Vermogende, als de Burger en den Boer, zyn avondmaal met een Slaatje met een Eitje. Zulks is zoo algemeen, dat men, by eene eenvoudige en gemeenzaame uitnoodiging, te kennen willende geeven, dat men geen omslag zal maaken, en iemand maar op den dagelykschen kost noodigt, gewoon is te zeggen: „ *a la familiaire*, op de portie, een Slaa- „ tje en een Eitje"; daar egter de Burger nog wel wat gerookt Vleesch, en de Boer een stuk Spek byvoegt; terwyl de familiaire portie der Vermogenden eene soort van Burgeronthaal uitmaakt. Wyders worden 'er, door middel van Eieren, zoo veelerleie spysbereidingen toegemaakt, dat 'er byna geene toebereide spyze op eene geregelde tafel opgedischt worde, waarin men de Eiers niet bezigt. Boter en Eiers van pas te gebruiken is, uit dien hoofde, eene der proefstukken van eene Hollandsche Keukenmeid; dog wy zullen in derzelver werk niet treeden. Genoeg zy het te zeggen, dat onze Landzaaten wel eens hunne maaltyd doen alleen met Eieren: in dat geval laaten zy dezelven meerendeels weinig kooken; om ze als weeke Eiers uit te drinken; van waar ze oudtyds *Zuip-eiers* heet-

heetten: anderen zyn integendeel voor harde Eiers, die zoo lang gekookt worden tot dat de dooier verdikt zy. Het laatſte is meest naar den trant der Boeren, die ze dan met Mostertſauſe of met Azyn en Boter eeten. Deeze kost, dien men *Kamperſteur* noemt, (eene benaaming, ontleend van zekere bekende ſchertzery op de Stad Kampen, welke wy, als te beuzelagtig, overſlaan,) is voorts al vry gemeen onder de Natie, in dien tyd, als 'er de Eiers overvloedig zyn; wanneer veelen ook te gast gaan op geklutſte Eiers, met Appelen of Spek, tot een ſtruif in de pan gebakken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Van dit Eier-eeten gewaagende, kunnen we niet wel voorbygaan, nog in aanmerking te neemen, het gebruiken van Kievits-, Meerels- en Taling-Eiers, als behoorende onder de ſpyzen der Natie, met opzicht tot het Gevogelte en derzelver voortbrengſelen. Deeze Vogels broeden hier te Lande, gelyk ook in het nabuurige Vriesland, in zoodanig eene menigte, dat 'er geen ander Gewest in Europa bekend zy, daar men zulk een aantal van derzelver Eiers vind. Ze worden evenwel, inzonderheid de Kievits-Eieren, meest door de aanzienlykſte Lieden, gegeeten, en zelden of nooit door de Boeren, die ze naarſtig opzoeken, en voor goed geld verkoopen, of aan hunne kalanten en Landsheeren ten geſchenke zenden. Egter eeten de Boerenlieden, benevens de Hoender-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

der- en Eenden-Eieren, ook welk de Meerel- en Taling-Eiers; en de jonge gasten, die liefhebbers zyn van nestjes te ſtooren, zuipen alle ſoorten van Eiers, die ze vinden, zonder onderſcheid, uit. Op het Eiland Texel, of het Eierland, mitsgaders in onze Duinvaleien, maakt men ook veel werks van de Eieren der Meeuwen, Scholfers en Zeeaxters; welke Vogels hunne Eieren, in den broeityd, by menigte in onze Duinen leggen. Dan hoe hoog men ook loope met de Eieren dier Vogelen, derzelver Vleesch is nogthans niet gewild; alleenlyk worden de Kievieten ſomtyds gegeeten; gelyk 'er zoo ook gevonden worden, die gebruik maaken van de Plevieren. Veelligt zouden de Kievieten, by den Rykdom, voor lekkere beetjes doorgaan, indien zy minder gemeen gevonden wierden. Even zoo is het met meer ander Gevogelte geleegen; dog de voornaamſte ſoorten, die men tot voedſel gebruikt, opgenoemd hebbende, zullen wy 't hier by laaten berusten, en liever overgaan tot de ſpyzen uit de Visſchen; waar omtrent nog al iets te zeggen valt.

Spyzen uit de Visſchen.

De natuurlyke gemeenzaamſte ſpyzen, die onze Hollanders zig, uit de menigte van Visſchen, ten nutte maaken, nagaande, mag men 'er met ruimte van zeggen, dat zy, boven alle andere Europiſche Volkeren, de eelſte Visſchen, niet alleen uit de Zee en Rivieren, van hun waterryk Land, maar zelfs uit de afgeleegene Zeeën, ten ſpy-

ſpyze gebruiken. Zy verkrygen en bezitten tog den overvloed van Haring, Zalm, Schelvisch; verſchen en gezouten Cabeljaauw, Stokvisch, Schol, Tarbot, Bot, Baars, Voorn, Snoek, Zeelt, Karper, en ontelbaare andere ſoorten; te veel om ze hier allen op te noemen, dat ook meer tot eene laatere Verhandeling behoort. Onder die ſoorten, uit welken het meerendeel der Natie een zeer algemeen voedſel trekt, waar toe wy ons thans inzonderheid bepaalen, heeft men voornaamlyk de opgenoemden te rekenen; tot welker ſmaaklyk genot derzelver byzondere bereiding niet weinig toebrengt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Haring, wel gekaakt, en naar eisch gezouten, ook *Pekelharing* geheeten, een gebruikelyk voedſel der Hollanderen, byna het geheele jaar door, is onder hen bovenal eene zeer algemeene ſpys in den Zomer, of van Juny af, tot in September. In dien tyd, byzonder in July, vind men denzelven, onder Ryken en Armen, onder Burgers en Boeren, bykans altoos op tafel. 't Is ook in dien tyd, dat de Hollanders, over 't geheel, het minst Vleesch eeten, en men houd het voor wat vreemds, iemant te ontmoeten, zoo als 'er evenwel zyn, die geen Haring lust. Men gebruikt deezen Visch dan, op het Land en elders, als eene gewoone toeſpys, tot Boereboonen, Erwten, Salade, enz.; en ſommigen maaken 'er ook hun Morgenontbyt van. Met het afneemen de jonge

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Groente, eindigt insgelyks het gebruik van den nieuwen Haring, die bovenal begeerd word; men merkt hier omtrent op, dat de Natie, geduurende dien tyd, gemeenlyk het gezondste is; waarom de Heeren Doctoren dien tyd *den nieuwen Haringtyd*, en hunne *Vacantie*, noemen; willende te kennen geeven, dat men dan weinig om den Apotheek denkt, en dat 'er niet veele Zieken zyn. Ook schynt het inderdaad zulk een algemeene regel te weezen, dat 'er geen twyffel overblyve, of het sterke gebruik van Haring, in dien tyd, is der Natie zeer gunstig. Het Lichaam, mag men denken, word 'er door gezuiverd, van 't kwaade, dat het langduurige gebruik van Winterspyzen te wege gebragt heeft; en de Wintersche verstoppingen verdwynen, voor de openende kragt van dien zegenryken Visch.

Als de beste Pekelharingstyd verloopen is, word het gebruik van den gerookten Haring, of den Bukking gemeener; doch deeze laatste word op verre na zoo algemeen niet gegeeten, als de eerste. Men houd de Bukking meestal voor een Avondkost, of hartig beetje, by de Salade en dergelyken; egter word ze by den Burgerstand ook wel tot Middagkost, met Appelmoes, Kool, enz. gebruikt. Onze Aanzienlyken geeven 'er weinig om, dan alleen, wanneer zy eerst uitkomt, of zoo lang zy als wat nieuws op tafel kan staan. De weelde toch keurt niets voor lekker

dat

dat gemeen is; dit heeft plaats omtrent de meeste ſpyzen, en byzonder omtrent den Haring en de Bukking; die voorts, onder de Visſchen, ruim zulk een algemeen voedſel der Natie genoemd mag worden, als het Vleesch en Spek der viervoetige Dieren. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Niet minder is, het komt ten minſte zeer naby, het gebruik van den Zouten Visch en den Stokvisch, die van Leng en Cabeljaauw bereid word; en waar van men, byzonder van de laatſten, mede den ſtapel hier te Lande vind. De Zoute-Visch althans word zeer algemeen onder ons gebruikt: met Stokvisch heeft de Boerenſtand niet veel op; dezelve is meer het voedſel der Zeevaarende Lieden. Naardemaal men deezen Visch, door eene zekere manier van bereiding, tot zodanig eene droogte brengt, dat dezelve lang kan duuren, en, na eenigen tyd weekens, zonder veel omſlags, gekookt worden, zoo is die ſpyze byzonder nuttig op Zee; en 't is om die reden, dat dezelve op de Schepen, en vervolgens ook aan Land, meest door Zeevaarenden of Visſchers genuttigd word. De beste Stokvisch levert egter, nu en dan, een lekker geregt, op eene deftige Burgertafel, en eene geringer ſoort is nog al dikwils een maaltyd voor minvermogende lieden. Met dit alles heeft men den Stokvisch voor eene min algemeener ſpyze, dan den Zouten-Visch, Abberdaan, of Labberdaan, te houden. Deeze is meer in ge-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gebruik, vooral by den Boerenſtand. By hen, die van de Roomsch-Catholyke Geloofsbelydenis zyn, is, geduurende de Vaste, Zouten-Visch en Haring, met Aardappelen, of andere ſpysbereidingen uit het Ryk der Planten, niet zelden het gewoone voedſel. Verder behoort dezelve onder die ſpyzen. welken beurtlings met anderen, naar de verkiezing der huishoudingen, genuttigd worden.

Hier benevens is ook vry gemeen, en mogelyk veel algemeener, dan men doorgaans denkt, het gebruik van Schelvisch, Rog en Schol, om niet te ſpreeken van Zeehaanen, Pieterman, Tarbot, Heilbot, Spiering, en veele andere Visſchen. Het is zeker, dat veele Burgerhuishoudens, in de Steden, die na by Zee liggen, in den tyd der Schelvischvangst, wel drie maal in de week Schelvisch eeten; als mede dat de arme Lieden, in den Scholtyd, zig dagelyks byna met Schol en Aardappelen geneeren. Beide deeze ſoorten van Visſchen zyn hier ſomwylen zoo overvloedig, dat een arm mensch dezelven, om zoo te ſpreeken, voor niet kan krygen; ook worden ze wel eens weggegeeven. Voor nog weinig jaaren, en dit gebeurt meermaals, zyn 'er, op den afſlag te Katwyk, twintig ſnees Schelvisch, een ſnees op twintig Visſchen geſteld, verkogt voor twee ſtuivers. Even zoo gaat het met de Rog, die, in grooten getale gevangen, en veelal, voor klein geld, aan minvermogenden, gelaaten word.

Dit

Dit zoo zynde, kan men ligtlyk nagaan, hoe algemeen dat voedzel, in zulke plaatzen en ſteden, moet weezen. Met den Cabeljaauw is 't anders geſteld; deeze is alleenlyk voor de Tafels der Grooten, en die der deftige Burgers; of dezelve moet, by eene ryke vangst, overvloedig ter markt komen. Op een Boeren-Disch word de Cabeljaauw zeldzaam vertoond; en genoegzaam alleen by zulke Boeren, die digt aan Zee woonen. Daarentegen vind men de Schol gemeener onder minvermogende lieden, alzoo ze laager verkogt word; te meer, om dat men hier te Lande in 't vooroordeel is, dat Schol koorts verwekt; waarom de liefhebbers van Visch ook vry naauwkeurig op den tyd en de deugd der Schol letten. Buiten dit worden de Schollen en Scharren, by wyze van verſnapering, vry ſterk gegeeten. Zulks ſchynt, by uitſtek, plaats te hebben onder de Zeeuwen, die ze zelfs wel eens als eene gewoone ſpys gebruiken: althans de verzending van gedroogde Schollen naar die Provincie, is een voornaam gedeelte van 't beſtaan der Visch- of Scholledroogers. Zy worden aldaar den geheelen winter door vertierd: men weekt, men kookt en eet ze als eene lekkerny. Onder de Hollanders is dit niet gebruikelyk, ten ware in eenige Overmaaſche, aan Zeeland grenzende, ſtreeken, en by de Zeelieden, welken deeze Schollen bereiden. Dit vertier van gedroogden Visch ſtrekt zig zelfs uit

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tot in Vlaanderen en Braband, daar het den Roomſchen eene groote vervulling in de Vaste verſtrekt, alzo dit Gewest ongelyk minder Binnenwateren en Vischryke Meeren heeft, dan ons wateragtig Land. Hier toch kunnen de Roomschgezinden, door een overvloed, zoo van Rivier- als Zeevisch, de wetten hunner kerke, ten dien opzichte, onverhinderd waarneemen: ook vieren ze, ter deezer oorzaake, hunnen Vastentyd gemeenlyk zeer naauwkeurig; en meer dan eens heb ik weldenkenden onder hen de waardy van dit hun Vaderland, ook uit dien hoofde, zeer hoog hooren ſchatten. Misſchien is 'er zelfs ééne der redenen in te vinden, waarom deeze, na de Nederlandſche beroerten, by veelen zoo zeer verſmaade Gezintheid, ondanks haar gefnuikt kerkvermogen, nogthans zoo volkryk hier te Lande zy, en met de grootſte onderdaanigheid, in liefde voor de Vaderlandſche Vryheid, verblyve; daar derzelver Leden anders in het nabuurige Braband, met open armen, ontvangen zouden worden. Zoo veel vermag het genoegen, van in een Land te woonen, daar men overvloed en welvaart kan genieten. Wanneer men hier op zyne gedagten vestigt, en tevens nagaat, hoe, (eenige Zeedorpen uitgezonderd,) de meeste Roomschgezinden op het platte Land, digt by of aan de Veenplasſen, Vischryke Meeren en Stroomen, woonen, begrypt men ligtlyk, dat derzulker algemeene ſpy-

ze

ze grootlyks uit Visch bestaat. Hierom is 't, dat zy hunne Gasten gewoonlyk onthaalen op een frisch waterzootje van Snoek, Baars of Voorn. Byzonder schaffen zy, als 't de tyd is, uitneemend goede vette Paling; en men eet ze, hoe zeer de rykdom de tafel met het eelste en eerste versiere, nooit beter en smaaklyker, dan aan een Boeren Spit gebraaden. Men merke, ter deezer gelegenheid, nog aan, dat dit eeten van Waterzootjes, bovengemeld, der Natie als eigen is; terwyl het den Brit, Franschman en Duitscher, zoo vreemd voorkomt, als den rechten Hollander, een Ragoût van Champagnons en Knuflook; een Rostbief van half gaar gekookt vleesch; een Zauwrkraut, of eene Zwitzersche Kaasfoep. Ondertusschen is het 'er, in diervoege, mede gelegen, dat veelen hunner ligtlyk smaak krygen in onzen Baars uit den Water. Sommigen hunner worden, als zy deeze spyze, veraangenaamd door behoorelyk zouten, en 't byvoegen van geurige Peterceliewortelen, met een gezonden Boterham, dien de versche graasde Hollandsche Boter by uitneemendheid smaaklyk maakt, hebben leeren kennen, en weeten, hoe eene frissche teug recht smaakt op zulk een Waterzootje, 'er zelfs als geheel op verlekkerd; des dit eenvoudige onthaal weleens geschat worde, boven de kruidrykste toebereide geregten. DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Zalm, insgelyks een gezegend voortbrengsel onzer Rivieren, is, ter oorzaake

DE HOLLANDSCHE NATIE.

van den hoogen prys, niet te tellen onder de algemeene ſpyzen der Natie. Men vind denzelven, inzonderheid versch, alleen op de tafel der Stedelingen; en veelen onzer Landlieden kennen den Zalm niet anders dan gerookt, gelyk den Elft, welke veelal de ſpyze der minvermogenden is. Voorts word de Zalm en Elft, hier te Lande gerookt zynde, zeer veel naar Braband en elders verzonden. — Men zou verder nog al etlyke andere ſoorten van Riviervisſchen tot de gemeene ſpyze der Natie kunnen brengen; als daar is de Zeelt, Bley, Braſem, Spiering, Winden, en meer dergelyken; doch alle deezen worden ſlegts gebruikt, naar dat de tyd, plaats en gelegenheid zulks aanbiede. Even zoo is 't gelegen met de Mosſelen en Oesters; welke Schelpdieren, onder ons, op verre na zoo algemeen niet gegeeten worden, als wel op de Eilanden. In Zeeland en op Texel zyn 'er nog al veelen, die de Oesters gebruiken; en in de eerstgemelde Provincie, mitsgaders by de Inwooners om en aan de Vlaamſche Banken, zyn de Mosſelen eene vry algemeene ſpyze der Visſchers. In Holland verſtrekt dit Schelpgedierte meerendeels ſlegts voor eene verſnapering van eenige Stedelingen: de Oesters zyn grootlyks voor de Vermogenden, en de Mosſels voor het Gemeen, of eenige Burgers; maar de Boerenſtand nuttigt gewoonlyk noch het een, noch het ander.

Wy zouden van alle deeze Land- en Water-

terdieren, waar mede de Natie zig voed, nog verfcheiden byzonderheden kunnen melden; dan wy moeten zulks fpaaren tot eene uitvoeriger befchryving deezer Dieren zelven. Ons tegenwoordig oogmerk vordert alleen te toonen, hoe de Natie dezelven ter fpyze gebruike; en dit, onzes agtens, voldoende voorgefteld hebbende, eischt de rangfchikking nu verder, dat wy nog iets melden, wegens de fpyzen, die het Ryk der Planten voortbrengt; waar van 's Lands Inwoonders insgelyks niet weinig gevoed worden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ten aanzien van de Veldgewasfen is het by ons, gelyk by de meeste Volkeren; men vordert van het Aardryk Graanen, om 'er brood van te bereiden. Zoo was het reeds in de dagen van TACITUS; dan 'er is, zedert zynen tyd, eene merkelyke verandering, ten dien opzichte, by de Natie ontftaan; ter oorzaake van den toeneemenden Handel, de uitgebreide Zeevaart, en Volkryke bewooning des Lands, door Vreemdelingen. Onze Batavieren, een onvermengd Volk zynde, konden, in die dagen, leeven, en hun onderhoud hebben, uit de voortbrengfelen des Lands zelven, zonder eenigen buitenlandfchen toevoer. Zy bezaten het geen zy begeerden, in zulken overvloed, dat ze geheele dagen en nagten banketteerden, of, zoo als 'er gemeld word, in ledigheid doorbragten, eifchende niets van 't aardryk, dan 't geen zy noodig hadden, 't welk TA-

Spyzen uit de Veld- en Boomgewasfen.

CI-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

CITUS te kennen geeft, wanneer hy hunnen vergenoegden ſtaat beſchryft, met te te zeggen: *Alleen werdt het Aardtryk van hun gevergt om koorn.* Gantsch anders is het 'er mede gelegen, in onze dagen; nu men wel, hier en daar, in ons Holland, overvloedige vrugtbaare Koornvelden heeft; doch op verre na zo veel niet als 'er noodig zouden zyn, tot onderhoud der Natie. Eene menigte tog dier velden, welken met Graanen bezaaid zouden kunnen worden, zyn thans Weilanden, Hoven, Moestuinen en geregelde Boomgaarden; veelen van dezelven dienen tot uitgraavingen van Potte- of Pannebakkers-Klai; en daar benevens vind men een aanzienlyk gedeelte onzer Landeryen met Aardappelen beſlaagen. Dit laatſte gewas, eenigermaate aan te merken als een nieuw uitgevonden ſoort van Brood, is byna zulk een algemeen voedſel der Natie geworden, als het Koorn zelve: en men mag deeze twee Veldvrugten thans in Holland wel houden, voor de voedzaamſte ſpyzen, die, nevens Vleesch, Spek, Zee- en Riviervisch, zeer algemeen onder de Natie in gebruik zyn.

Overtollig zou het weezen, hier in 't breede te melden, hoe men 't Graan tot Brood bereid; het word toch, de geheele waereld door, tot meel gemaalen, tot deeg gekneed, en tot Brood gebakken: ook is het onderſcheid van Tarwe- en Roggebrood over bekend. Alleenlyk verdient hier nog opgemerkt te worden, dat 'er in Hol-

Holland eene gewoone bereiding plaats heeft, welke, in onze nabuurige Provinciën, Gelderland, Overysſel, het Sticht en elders, zo algemeen niet is. In die Streeken bakt men het Brood, meestal van 't Meel, zoo als het van den Molen komt. Dit was oudtyds ook de Hollandſche Mode; maar de weelde heeft onze Landzaaten geleerd, het Meel, door middel van Zeeven of Builen, van de gekneusde ſchillen der Graanen af te ſcheiden; en vervolgens het fyne witte Meel der kern alleen te bakken. Zulks niet genoeg zynde, is men bedagt geweest op eene nog fyner afſcheiding, of naauwer zifting; waar door men, gelyk men zegt, Blom-Meel verkrygt, aldus geheeten in onderſcheiding van 't min fyn gebuilde, dat men *Meel*, of *Grof-Meel*, noemt. Van 't laatſte, ook *Tarwe-Meel* geheeten, bakt men Tarwebrood; en van 't eerſte, dat men wel enkel *Blom* noemt, word het Wittebrood gebakken; dat, van wegen deszelfs keurigheid en fynen ſmaak, hier en daar, nog den naam der Uitvinders behoudt: dus by voorbeeld, te Leyden, daar 't *Profesſors Brood* heet. Ten laatſten heeft men, als of wy niet wisten wat tot goed Brood behoort, 'er het lugtige Franſche Brood nog bygevoegd. Op het platte Land gebruikt men egter gemeenlyk tot nog bykans niets anders, dan Tarwe- of Roggebol en Huisbak. Het eerſte is Brood van gewoon gebuild Meel; het tweede van Roggemeel, en het derde van ongebuild Meel.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Meel. Men bakt deeze Brooden veelal ter zwaarte van twee tot zes ponden; en 't zwaarste word op veele plaatsen een *Tuimelaar*, of *dubbelden Bol*, genoemd. Voorts gebruiken Ryken en Armen, min of meer Broods, naar elks smaak en verkiezing, tot hun ontbyt, en by hunne spyze; doch men houd het thans meerendeels voor overtollig, Brood te nuttigen, als men Aardappels eet. Van deeze Vrugt, die veelen voor Brood verstrekt, zoo wel als van Koorn, bezitten wy hier te Lande zoo vollen overvloed, dat wy deswegens ruime stoffe hebben, om onzen Schepper met waare eerbied en dankbaarheid te looven, en de zorg onzer Overheden erkentlyk te pryzen. Toen, voor weinig jaaren, een algemeene Hongersnood schier gantsch Europa scheen te dreigen, mogt men ons Vaderland, door de zorg van deszelfs Overheden, onder de gunstige bestiering der Goddelyke Voorzienigheid, beschouwen als de Koornmarkt van Europa. De Geldkas der Hollanderen, op eene aanmerkelyke wyze voor den inkoop van Graanen geopend, stelde onze Koornschuuren in staat, om het gebrek veeler Volkeren te vervullen; en vergoedde het geen ons Land, hoe vrugtbaar het anders zy, ter oorzaake van deszelfs geringe uitgebreidheid, te kort schoot.

Buiten de Graanen, waar van men Brood bakt, vind de Natie niet minder een zeer gemeenzaam voedsel, in de Weit of

Boek-

Boekweit en Garst, het zy tot Meel gemaalen, het zy tot Gort gemaakt. Dit Meel en deeze Gort, benevens de zoo genoemde Alkmaarſche Grutten, het Relſel, de gebroken of gepelde Garst, met de Parelgarst, zyn zoo gebruikelyk in veele Burgerhuishoudens, en inzonderheid by den Boerenſtand, dat men deeze ſpyze wel moge tellen onder de voornaamſten, met welken dit ſlag van lieden zig geneert. Men mag genoegzaam vastſtellen, dat 'er, ten platten Lande, onder de geringen, en zelfs de middelmaatig Vermogenden, doorgaans, tweemaal in de week, Boekweiten Koeken, en Grutten met Siroop, gegeeten worden. 't Is 'er zelfs zeer gemeen, dat de Kinderen Boekende-Koeken, gelyk ze meermaals genoemd worden, met groote graagte, in ſtede van Brood, tot hun ontbyt, gebruiken; dat vooral plaats heeft by de Strandbewoonders, die meerendeels zeer groote liefhebbers van Koekebak met Siroop, of Stroop, zyn. Dikwerf ontmoet men een friſchen Hollandſchen Boerejongen, met een dikken Koekebak, wel geſiroopt, en een ſtuk Spek in de hand: 't is een vermaak te zien, hoe hy de bolle wangen, door een ſmaakelyken hap, met Siroop beſmeurt; men voelt zig opgewekt om te glimlachen, en die gezonde Knaapen, in 't genoegelyke eeten, vrolyk te beſchouwen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Naast deeze Graan- en Meelſpyzen, om van de verdere byzondere bakſels, bekend on-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

onder de naamen van *Wafels*, *Poffertjes*, *Zusters*, *Broeders*, en dergelyken, als eigenlyk buiten onze taak zynde, niet te gewaagen, volgen natuurlyk de reeds een- en anderwerf gemelde Aardappels. Deeze Veldvrugt, of eigentlyk dit Wortelgewas, hebben onze Landzaaten, buiten de fchamele Gemeente, voor eene halve Eeuwe, nimmer tot een gewoon voedfel gebruikt: en men vind nog lieden genoeg, dien 't heugt, dat men zich fchaamde Aardappels te eeten. Men hield dezelven, in vroegere dagen, voor eene nadeelige fpyze, die ziekten verwekte; dan het algemeene gebruik, inzonderheid in de laatfte dertig jaaren, heeft dit vooroordeel der maate verwonnen, dat zelfs de aanzienlykften, in onze dagen, Aardappels op hunnen Disch laaten brengen. In de gemeene Huishoudens niet alleen, maar ook by fommige Burgers, en vooral by den Boerenftand, zyn de Aardappels een zoo gemeenzaam voedfel, als het Brood. Onder de arme Lieden is het tegenwoordig genoegzaam eene dagelykfche fpyze; en veele behoeftigen in de Steden doen dikwerf driemaal daags hunne maaltyd met Aardappelen; en men vind 'er, die een gantsch jaar door fchier niets, of weinig anders, nuttigen, dan gekookte Aardappels, met vet en azyn, of een van beiden afzonderlyk. In hoe verre dit veelvuldige gebruik voor- of nadeelig zy, ftaat ons in het onderzoek der Landziekten te melden; en wy kunnen 'er ons hier ter plaat-

plaatze nog niet over uitlaaten; het thans bygebragte dient alleen om te toonen, hoe algemeen dit voedſel tegenwoordig zy. Alles nagaande, heeft men zelf reden om te ſtellen, dat het gebruik der Aardappelen, hier te Lande, het gebruik van Brood ten minſten evenaare, zoo niet overtreffe: en indien men 't eens opzetlyk wilde naſpeuren, zou men, vermoed ik, bevinden, dat 'er, in Zuid-holland, ruim zoo veele Landen met Aardappelen, als met Tarwe en Rogge beſlaagen zyn. Voorts heeft men 't, als een zegenryke eigenſchap van dit Gewas, te beſchouwen, dat het, door deszelfs taaiheid, geſchikt is, om op allerleie gronden, zelfs op nieuwe ontgonnen, ja op ſchraale Zand- en Duingronden, te kunnen groeien.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By het gebruik der Aardappelen zou men wyders mogen ſtellen, dat van Knollen, Wortelen, en dergelyken; benevens dat van onderſcheiden Koolſoorten, en andere Moeskruiden. Dog van die en ſoortgelyke ſpyzen, welken alleen, of meest op zekere tyden, gegeeten worden, hebben wy niets anders te zeggen, dan dat ze onder de gemeenzaame Landvrugten, welken men tot voedſel gebruikt, behooren; en dat de Hollanders dezelven zeer keurig kunnen voortteelen.

Van de verſchillende Saladegroenten zou men hier inzonderheid nog mogen aanmerken, dat ze bovenal onder de Nationaale Moesſpyzen te tellen zyn; dewyl en Ste-

DE HOL-LAND-SCHE NATIE.

delingen en Boeren 'er veel werks van maaken, om, des Zomers, hun Avondmaal met Salade te doen: en by den Rykdom vind men gemeenlyk, 't zy middag of avond, die ſoort van groente, op de eene of andere wyze toebereid, onder de Dischgeregten. Ter oorzaake van die algemeene graagte onzer Ingezetenen, naar deeze groente, is men ook in Holland verder, dan elders, gevorderd, in de konst, om veelerleie ſoorten van Salade, geduurende de felſte Winters, voort te teelen; des men, zelfs in den ongunſtigſten tyd, zeldzaam een Vriendendisch, zonder Saladegroente, in Holland ziet. Van daar is 't, dat ook de Boerenſtand, die zig anders met geene kostbaare broeijeryen kan ophouden, ten uiterſte gezet zynde op groene Salade, alle zorgen aanwend, om, niettegenſtaande het guure ſaiſoen, evenwel hunne Winterſalade, of zoogenoemde *Vetſla*, te hebben. En 'er is geen welgeſchikte Boerentuin, of men vind denzelven overvloedig voorzien van Salade, Seldery, Endivie, Bete, en ſoortgelyke Moeskruiden.

Het geen we dus ver gezegd hebben, raakende het veelvuldige gebruik der opgenoemde Aardvrugten, mag men insgelyks wel overbrengen, op dat der Erwten, Boonen, en andere Peulvrugten; daar onze Landzaaten zeer veel ſmaaks in hebben. Dit voedſel is zelfs eene der oudſte Nationaale ſpyzen, die den Duitſchen Volkeren,

en

en ook onzen Nederlanderen, byzonder eigen schynen. Geen Franschman is meer gesteld op zyn Groen-nat en Hoendersoep, dan een Duitscher verlekkerd is op zyn Erwten of Linsensoep, met Spek of Vleesch gekookt. Even zoo is, als het grootste en hartigste onthaal, voor een rechtschaapen Hollander, eene beste welgebraaden Runderrib, met nieuwe graauwe Erwten; of eene welgevoede Ham, met toespyze, uit Groenten en Peulvrugten bereid. Zoo dit gevolgd word van een nageregt, bestaande uit Brood, Beschuit, Boter en oude Kaas; dan heeft men eene rechte Hollandsche Maaltyd. Deeze laatstgenoemde spyzen mag men, met uitsluiting van veelerleie anderen, voor de hoofdgeregten houden, waarop de Natie haare Gasten, als op het voortreflyke en gezegende voedsel des Lands, onthaalt; terwyl de overige voorheen opgetelde spyzen, elk naar derzelver aart, tyd, plaats en omstandigheden, genuttigd worden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't Is ondertusschen, met dit alles, zeker, en 't geen wy, betreffende het voedsel onzer Natie, gezegd hebben, duid zulks mede aan, dat 'er een zeer groot onderscheid tusschen onze Landzaaten, ten dien opzichte, plaats heeft. 'Er zyn Vermogenden, die veel op hebben met een ruimen Disch, van allerlei wildbraad, keurige geregten en vreemde nieuwigheden; 'er zyn Burgers, die hunne tafel, eenvoudig, van een goed en voedzaam geregt voorzien;

DE HOLLANDSCHE NATIE.

'er zyn Landlieden, die zig met de zwaarste spyzen voeden; en 'er zyn eindelyk Armen, die zig meest met Aardappelen, Boekweiten-Koeken en Grutten geneeren. Dan des niettegenstaande zou men, indien 't mogelyk ware, het meerdere of mindere getal der Persoonen en Huishoudens van onderscheiden standen te bepaalen, vermoedelyk, bevinden, dat het meerendeel der Hollanderen de voornaamsten der opgemelde spyzen voor hunne Nationaale geregten houden. Te weeten, Rundvleesch, Spek, Brood, Kaas, Boter, Schelvisch, Zoutevisch, Stokvisch, Schol, en vooral Haring; benevens Aardappels, Erwten, Boekweiten-Koeken, Grutten, en allerleie Moeskruiden, inzonderheid Salade.

By dit alles heeft men eindelyk, als eene Nationaale spyze, ter versnaperinge, te voegen, een overvloed van allerlei Boomooft, welks verschillende soorten byna ontelbaar zyn; als Peeren, Appels, Kersen, Pruimen, en meer dergelyken, onnoodig op te tellen. Dan, ter deezer gelegenheid, komt hier nog in aanmerking, de oude smaak der Natie; alzoo uit het verhaal van TACITUS schynt te blyken, dat de Boomvrugten reeds een algemeen voedsel onzer vroegste Voorzaaten geweest zyn; daar hy uitdrukkelyk meld, dat zy zig ook geneerden *met wilde Appelen*. Wy zullen den Leezer hier niet ophouden met een angstvallig onderzoek naar de soort van wilde Appelen, door TACITUS bedoeld. 't Zou

tog

tog op wild gisſen uitkomen; daar 't bekend is, dat ons Land verſcheiden eigen ſoorten voortbrengt; die men nog heden *wilden* zou noemen, indien de Ingezetenen dat ſlag van Boomen niet veelal in omtuinde Hoven en geregelde Boomgaarden hielden. In en omtrent het Stigt, en 't Gooi, als mede byzonder langs den Binnen-Ysſel en omtrent Ysſelſtein, groeien veele Boomvrugten als in 't wilde; onder dezelven heeft men te tellen de Kan-appelen, of Kannetjes-appelen, benevens de zoogenaamde Bloem- en Witte-Zoeten, de Mandjes- of Maatjes-Peeren, Sopperdegroentjes, en eenige Winter-Peeren; verder de Nooten, Pruimen, Kersſen, enz. Alle deeze en meer dergelyke ſoorten kunnen, in vroeger dagen, geheel in 't wilde gegroeid hebben, toen onze Voorzaaten, gelyk TACITUS getuigt (*), *geen grooten arbeid deeden om Boomgaarden te planten.* Men heeft ze althans zekerlyk voor volſtrekt natuurlyke Boomvrugten van dit Land te houden; welken niet alleen in die plaatsſen, daar ze overvloedig, en als in 't wilde voortkomen; maar ook, het gantſche Land door, vertierd, en met ſmaak gegeeten worden. Het gebruiken van verſcheiden dier Vrugten, in den pluktyd, niet alleen in de ſtreeken daar ze overvloedig

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) TACITUS, *Zeden van oud Duitschland*, Bl. 692.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dig zyn; by voorbeeld, de Pruimen en Kersſen om en by Ysſelſtein, en de Krieken in 't Overmaaſche, maar ook in de overige Steden en Dorpen, werwaards dezelven verzonden worden, gaat, door derzelver overvloed, en de graagte der Ingezetenen, wel eens zo buitenſpoorig, dat de Overigheid het hier en daar noodzaaklyk oordeele, om zulks op de eene of andere wyze te keer te gaan, ter voorbehoedinge tegen de Ziekten der Natie. Maar, ſchoon zulk een ongeregeld gebruik, omtrent eenigen dier Vrugten, plaats hebbe, kan men evenwel de Boomvrugten tegenwoordig niet aanmerken als een algemeen voedſel der Ingezetenen; gelyk het in de dagen van TACITUS ſchynt geweest te zyn.

Meerder nopens dit onderwerp te zeggen, agten wy niet noodig; weshalve wy, de Spyze der Natie dus overwoogen hebbende, nu voorts derzelver Drank zullen nagaan. Heeft iemand inmiddels lust, om nog iets gevalligs over de Spyze onzer Landzaaten te leezen, hy neeme dan BEVERWYKS *Schat der Gezondheid;* waarin hy de ſpyzen der Hollanders, byzonder in de Zeventiende Eeuw, niet onaartig afgeſchetst zal vinden. Ook ontmoet men, in PETRI HONDII *Mouſeſchans*, verſcheiden aanmerkelyke, en, naar den ſtyl van die dagen, geestige versjes, met betrekking tot de gebruikelyke ſpyzen in Holland en Zeeland.

Wat

DE HOLLANDSCHE NATIE. De Dranken der HOLLANDEREN.

Wat nu voorts den Drank der Hollanderen aangaat, dezelve is hun Nationaal; waar omtrent ze byzonder zyn in verſcheiden bereidingen; of beſtaat uit ingevoerde Dranken, als, by voorbeeld, de Wynen, de aftrekſels van Thee en Coffy, die ze gemeen hebben met andere Europiſche, en, (wie zou 't zeggen?) met de Indiſche Natiën. Omtrent den eerstgenoemden of Nationaalen Drank, ſtaat hier vooraf aan te merken, dat dezelve geſchikt is, of ter dorstlesſchinge, of ter verheuginge en verſterkinge. Eene onderſcheiding, die, zoo zy onder eenig Volk zeer kenbaar is, by uitſtek plaats heeft onder de Duitſchers en Nederlanders, en dus ook onder de Hollanders; waarom het niet oneigen geoordeeld kan worden, dat wy, eer wy gewag maaken van onze byzondere Hollandſche Dranken, een oogenblik ſtilſtaan, op den algemeenen trek onzer Natie, tot verheugende Dranken. Immers ſtaan de Hollanders en hunne Nabuuren, van oudsher en nog heden, meestal bekend voor Menſchen, die behaagen ſcheppen, in eene vervrolykende teug; en inderdaad niet geheel ten onrechte. Zeker is het, dat onze Landzaaten, over 't geheel, hier in zeer veel verſchillen, van de Franſchen, Italiaanen, en genoegzaam de meeste Zuidlyke Volken. Water te moeten drinken, is voor een Hollandſchen Boer, of geringen Arbeidsman, de grootſte nooddwang; doch by gemeene Franſche Landlieden, zoo men

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wil, zeer gebruikelyk. Daar nu de Franſchen, dit onze Natie, haar willende beſchimpen, wel eens als een ongebonden en dronkenſchaplievenden aart aanwryven, kan ik voor my dit ſtuk zoo ligt met geene lachery overſtappen; maar voel my deswegens gedrongen, om, ter deezer gelegenheid, te toonen, hoe de natuuurlyke eigenſchap van ons Land het eenigzins noodwendig maakt, dat de Natie het Lichaam, door verheugende Dranken, poogt te verſterken. Ik vertrouw vastlyk, dat beſcheiden Leezers my zulks niet ten kwaade zullen duiden; te minder, nadien 't blykbaar genoeg is, dat myne aanmerkingen over dit onderwerp, daar ze voortkomen uit eene zuivere zugt voor de eer, en het welvaaren, der Natie, in geenen deele ſtrekken ter aanpryzinge van een misbruik, dat ten uiterſte te wraaken is.

Het is 'er dan, om dit met weinige woorden af te doen, zoo mede gelegen, dat niet alleen de wateragtige geſteldheid van onzen Dampkring de lichaamen zeer verſlapt, maar dat ook de wisſelvalligheid van ons Klimaat een veranderlyken invloed op dezelven heeft; daar ze dikwils aan eene ſchielyk opkomende koude of warmte worden blootgeſteld. Dit nu, hier te Lande zeer gemeen zynde, heeft natuurlyk veroorzaakt, dat de Volkeren, die deeze Gewesten bewoonen, zig tegens de daar uit volgende ongeſteldheden hebben leeren verharden, door het gebruiken van Spyzen

en

en Dranken, welken hunne lichaamen tegen dezelven verſterken. De verſchillende leevenswyze der Europeäanen, ter oorzaake van hunne onderſcheiden Lugtgeſteltenis, is toch voor den minstoplettenden terſtond blykbaar. Een Italiaan, een Franschman, in een geregelder Klimaat woonende, gewent zig natuurlyk aan een evenredig gebruik van ligte Spyzen en Dranken; een Spanjaard kan insgelyks, met zoodanig voedſel, lang en gezond leeven, om dat zyn Klimaat, ſchoon heet, niet zoo veranderlyk is als het onze: zelfs zyn hun de Wynen, welken in die Landen overvloedig gevonden worden, nadeelig; en zy gebruiken ze, uit dien hoofde, ſpaarzaam. Maar in de Nederlanden, in 't Duitſche Ryk, en de overige Noordelyke Gewesten, is het eeten van zwaare ſpyzen, en het drinken van ſterke Dranken, gemeener; zelfs ontdekt men dat de Bewoonders, hoe Noordelyker men komt, des te meerder de ſterke Dranken kunnen verdraagen. Men zie, by voorbeeld, de Deenen en Zweeden, welken zig, hier te Lande, in dienst der Koopvaardy begeeven; men lette verder op de Rusſen en Moskoviters; welken onder ons verkeeren; en gaa na, hoe zy de ſterke Dranken, veel meer dan onze Ingezetenen, verdraagen, ja tot eene ongeloovelyke ſterkte gebruiken kunnen; waar van ik verſcheiden proeven, ten ontegenzeggelyken bewyze, kan aanvoeren. Onder anderen heb ik een Rus

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gekend, die, hoewel een Man van diepe geleerdheid, zig niet gemaklyk van ſterke Dranken kon onthouden; en, by een myner Vrienden, een voornaam Koopman in Medicinaale Waaren, gelogeerd zynde, gewoon was, dat hem dagelyks, 's morgens, Liqueur wierd aangebooden. Hy verkoos gewoonlyk van de ſterkſten; en toen, op een zekeren tyd, de gewoone fles ledig was, verzogt hy de ſterkſte Liqueuren te mogen hebben. Men gaf hem, ter beproevinge, eene fles met *Spiritus vini rectificatisſimi*, tot den trap van Alcokol overgehaald; hy dronk 'er hartig van, en verduwde deezen zoo ſterken Drank, zonder letſel. Zelfs heb ik hem, Chimicaale proeven over het eene of andere geestryke vogt doende, dikmaals de ſcherpſte vogten, welker waasſem my min of meer bedwelmde, zien proeven en drinken. 'Er zyn meer dergelyke voorbeelden van de Rusſen bekend; en ſchoon men zeggen moete, dat dit misbruik, onder de thans meer beſchaafde Grooten, vry wat beſnoeid word, zoo weet nogthans een Hollandsch Zee-Kapitein wel, wat Brandewyn by de Rusſen doen kan. Ondertusſchen bevestigt het hier aangemerkte myn beweerde; naamlyk, dat de natuur der Noordelyker Volken geſchikter is, ter verduwinge van ſterke Dranken, dan die van de Zuidelyker Landen; te meer, daar zy 'er gewoonlyk kost naar eeten. Men verhaalt, ten dien opzichte, een voorval van een

een der Ambasſadeurs van deezen Staat; dat hier te wel ter ſnede komt, om 't niet kortlyk te melden. Hy bevond zig, ten tyde, toen de Nederlanden door Spanjen vry verklaard waren, aan het Hof van Spanjen, en wierd door een der Ministers ter maaltyd genoodigd. Aan den Disch zynde, dronk hy zo hartig een teug wyns, dat het den Spaanſchen Minister in 't oog liepe; des hy 'er zig nu en dan eene ſchimpſchoot over liete ontvallen. Onze Ambasſadeur verduwde het diestyds; doch 't geviel, eenigen tyd laater, dat deeze Spaanſche Minister, in bezending aan hunne Hoog Mogenden, in 's Hage kwam; alwaar onze geweezen Ambasſadeur toen reeds te rug gekeerd was. Wat gebeurt 'er? Onze Hollander, des ſchimps gedagtig, noodigt den Spaanſchen Edelman ten eeten: 'er word eene welgezouten Waterzoode, nieuwe Haring, doorvoed Rundvleesch, en voorts op 't nagerecht ook Hollandſche Kaas, opgedischt; met vermydinge van allerleie ligte ſpyzen. De Spanjaard, dus op zyn Hollandsch ontvangen, at hartig, en dronk braaf, buiten zyne gewoonte; waarom de Hollander, onder 't ledigen eener Bokaal, het woord opvatte, en zynen Gast vroeg: Waarom hy nu zo ſterk dronk, daar het den Hollanderen, in Spanje, ter ſchertſerye ſtrekte? Dit deed, zo men zegt, den Spanjaard antwoorden: „ Mynheer, ik begryp „ u; ik heb nu, by ondervinding, de na-

„ tuur-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ tuurlyke reden daar van ontdekt; drinkt „ een Hollander een frisſche teug, hy eet „ 'er ook ſpyze naar'; dus aanduidende, dat het gebruik der ſpyzen, overéénkomſtig met den aart van 't Land, en de geſteldheid der Natie, medebrengt, dat ze ook ſterker Dranken, dan andere Volken, kunnen verduwen.

Drank der Batavieren.

Wanneer men nu de bovengemelde neiging onzer Natie, tot verheugende Dranken, uit dat oogpunt beſchouwt, kan 't niet vreemd voorkomen, dat de bereiding van den Vaderlandſchen Drank, gelyk men den Genever noemt, door onze Landzaaten, of de Nederduitſchers, is uitgevonden; daar de Natuur hun den Wyn van hunnen eigen Wynſtok weigerde, en zy nogthans een verſterkenden Drank noodig hadden. Men weet toch dat de Wyn hun niet bekend is geweest, vóór de komst van JULIUS CÆSAR, naar uitwyzen van zyn Vierde Boek der Franſche Oorlogen; en dat zy zig een Drank uit Gerst en Koorn bereid hebben, getuigt ons TACITUS (*), daar hy zegt: „ De vochtigheyt van haren „ dranck beſtaat uit gerst of koorn, wiens „ kracht in 't ſelfde vermenght, den drank „ is na de gelykenisſe van wyn"; of, gelyk men zyne woorden wel zoo duidelyk vertolkt: „ Hun Drank is een vogt, uit „ Gerst of Koorn verdorven, en eeniger-

„ maate

(*) TACITUS, *Zeden van oud Duitschland*, p. 690.

„ maate naar de gelykenis van Wyn veranderd". Die Historieſchryver voegt 'er tevens by: „ Doch die aan den Rhynkant woonen, dezelfde kopen ook Wyn"; het welk, gelyk de Vertaaler FENAKOLIUS te recht aanmerkt, van hun, die Wyn begeerden, wel geſchieden moest, „ om dat 'er toen nog geen Wyngaarden of Wynbergen in Duitschland waren". In laater tyd egter heeft men, gelyk bekend is, de Wynſtokken, met zoo goeden uitſlag, aan en omtrent den Rhyn geplant, dat de Rhynſche Wynen weldra, voor geene anderen in Europa behoefden te zwigten. Van daar is de Rhynſche Wyn zeer lang genoegzaam de algemeene Vreugdewyn der Hollanderen, op hunne aanzienlyke Feesteryen, geweest; en zulks houd ook nog min of meer ſtand; ſchoon men heden de Franſche Wynen ſterker ingevoerd hebbe; waar van ſtraks nog iets naders.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Drank dan, (om by ons onderwerp te blyven,) die, naar de gelykenis van Wyn, uit Gerst of Koorn bereid wierd, is van ouds de Wyn, of liever, de verſterkende Vreugdedrank der Natie geweest, waarvan zy, zoo als TACITUS meld, zelfs tot overdaadigheid, gebruik maakten. Overéénkomſtig hier mede heeft ook nog eene ſoortgelyke bereiding van zulke Dranken onder ons plaats; en onze Bieren, zoo wel als onze Genever, Mout- of Koorn-Wynen, zyn nog heden de algemeene verſterkende en vreugdeverwekkende dranken der

Na-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Natie. Intusſchen blyft het een onderwerp van twyfeling, dat de Liefhebbers der Oudheden onderzoeken; of de Drank der Ouden, dien zy van Gerst of Koorn bereidden, meer met den Genever, of meer met het Bier overéénkwame. De ſpreekwyze van TACITUS, *in quandam ſimilitudinem vini.* Dat is. „ Eenigermaate naar de „ gelykenisſe van Wyn", is twyfelagtig. Als men egter woordlyk ſtaan wil blyven op de gelykenisſe van Wyn, zoo is het zeker, dat de Genever 'er naast aankomt. Dog dan valt de vraag, of het wel waarſchynlyk zy, dat onze Voorzaaten de kunst van het vergaderen der geestryke deelen, door middel van *distillatie*, of overhaaling, tot Wyn gekend hebben; en 't heeft zekerlyk al wat in, dit te willen bewyzen. Indien men evenwel in aanmerking neemt, dat de oude Landzaaten de kunst om te kooken, en den aart van uitwaasſeming zoo wel gekend hebben, dat zy uit het Zeewater en de Zeeſlibbe Zout wisten te bereiden; kan men 't niet geheel verwerpelyk agten, te onderſtellen, dat zy de geestryke kragten van gekookt of geweekt Koorn en Gerst, tot zulk een trap hebben weeten te bereiden, dat ze 'er een Vogt, naar de gelykenis van Wyn, uit maakten; en mogelyk heeft TACITUS hier op 't oog gehad, als hy ſpreekt van een *humor corruptus*, of een verdorven Vogt, dat zeer wel op deeze bewerking zou kunnen ſlaan. Wanneer men verder, daar be-

benevens, agt geeft op de vrugtbaare voortbrengſels van Duitschland, langs den Rhyn, zal men wel dra bemerken, dat 'er de Geneverbeziën natuurlyk en overvloedig groeien. En dit zoo zynde, is het, dewyl toch de Beziën, by meest alle Volkeren, gebruikt worden, om 'er uitgeperſte ſappen, of zekere ſoorten van Wynen, van te maaken, zeer eigen te denken, dat men den oorſprong der Geneverbereiding by de oude Duitſchers heeft te ſtellen; en mogelyk wel by de Inwooners omſtreeks Keulen, alwaar de Batavieren in hunnen grootſten bloei geweest zyn. Eenſtemmig hier mede agt men deezen Drank veelal van oudsher van daar oorſpronglyk; en de Keulſche Genever word nog heden, by uitſtek, voor den besten gehouden. Hoe 't ook zy, elk denke hier over zoo 't hem goeddunke (*). Men noemt althans, in onze dagen, den Genever, by uitneemendheid, met den naam van *Vader-*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Heeft iemand lust om het denkbeeld, dat TACITUS eene ſoort van Mout- of Koornwyn, eenigzins overéénkomſtig met onzen Genever, bedoeld hebbe, nader verdeedigd te zien, hy doorbladere dan de *Korte Verhandeling der oude Batavieren*, geſchreeven door Mr. D. DE LANGE, die 'er zig met voordagt over uitlaat, Bladz. 6—26. Men vergelyke daar mede, *Nederlands Displegtigheden*, byéén verzameld, door K. VAN ALKEMADE en Mr. P. VAN DER SCHELLING, I. Deel. Bladz. 44—47; ter welker plaatſe de laatstgenoemde Schryver egter meer overhelt tot het gevoelen van hun, die in deezen op Bier denken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

derlandſchen Drank; en de Duitſchers heeten denzelven, naar den naam der Geneverbeziën, die zy *Wacholbeziën* noemen; ook wel byzonder *Theutſcher Wacholerwasſer;* dat de ſnaakſche ROBBERT HENNEBO, in zyn *Lof van den Genever*, doet zeggen:

De Duitſcher riep tot zyn Confrater,
Herr, Broeder, had er wacholerwater.

Genever-Drank.

Wat nu wyders de bereiding van onzen tegenwoordigen Genever, hy zy dan al of niet ſoortgelyk met den gemelden Drank onzer Batavieren, betreft, dezelve word veelal geſtookt uit Gerst en Rogge, ſomtyds ook wel uit Koorn; doch niet dan in een tyd van overvloed; anders ſtelt 'er de Hooge Overigheid eenige bepaalingen op. Men weekt deeze Graanen eerst tot een zekeren trap, doch nooit tot die van uitbotting, zoo als in de Bieren geſchied; vervolgens word dit geweekte graan in een grooten Distileerketel gekookt, en men verzamelt dan deszelfs fyne geesten by overhaaling. Op deeze behandeling verkrygt men een zeer ſterken en geestryken Drank; dien men, gelyk in alle overhaalingen, by trappen, in eene ſterker of zwakker maate kan vergaderen, dat men meer of min *proefhouden* heet. De tot dus ver bereide Drank draagt dan nog ſlegts den naam van *Koornwyn*, *Moutwyn*, of *Koornbrandewyn;* maar zal het de rechte Genever weezen, dan word 'er nog een mengſel van

van Geneverbeziën by vereischt. Met het byvoegen deezer Beziën, of liever, van derzelver overgehaalde afkookzels en aftrekzels, doet men den ſmaak en geur der Geneverbeziën, in zekeren trap in deezen Drank doorſtraalen; waarin onze Geneverſtookers of Branders, gelyk men hen gewoonlyk noemt, zeer wel ervaaren zyn. Deeze Drank, 't zy door onze eigen Branders aldus bereid, of te Keulen geſtookt, en van daar herwaards gezonden, is onder de geestryke Dranken, hier te Lande, zoo gemeen, dat men naauwlyks een Hollander vinde, die denzelven niet kent. By de Boeren ontbreekt het nimmer aan Genever; de Burgerſtaat gebruikt dezelve gewoonlyk voor een Morgendrank; en 'er is geen Koffyhuis van Kooplieden en aanzienlyke Heeren, daar de Genever niet zeer algemeen gedronken word; 't zy onder den naam van *een Vaderlandertje*, *een Keulenaar*, *eene heldere*, *eene klaare*, *eene bittere Borrel*, met meer dergelyken. En de Franſche *Politesſe*, die de gewoonte van den gemeenen Man ſtatieus weet te tourneeren, ſpreekt van *liqueur*, of eischt *une petite goute*, dat onze Wyfjes *een dropje voor de koude* noemen. Wyders is het den Officieren, in 't handhaaven der Krygstugt, overbekend, van hoe veel invloeds deeze Drank op de Duitſche of Hollandſche Soldaaten zy; en hy, die maar eenige verkeering met onze Zee- en Handwerkslieden heeft, weet hoe ſterk dezelven meerendeels op

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

deezen Drank gesteld zyn. Overgeestig, en tevens naar waarheid, heeft de reedsgenoemde HENNEBO, dit uitgedrukt, in zyn *Lofdicht op den Genever.* Men staa ons toe, een gedeelte van zyne schertzery, als ter verpoozinge, hier over te neemen, en 'er het zaaklyke, naar ons bedoelde, uit te kippen.

Jenever? want waar ooit een Tent
Wierd in de Vlaamsche grond gepent,
Waar immer heir ter neer geslagen,
Waar ooit van voetknegt, paerd of wagen,
Geschut, kruid, kogels, wierd gehoord,
Jenever was het eerste woord.

Oost-Indiaensche Maatschappye,
Wat nut dat de Jeneverbeijen
Bybrengen, is u best bekent.
Wat Schip zou van de wal afsteeken,
Indien 't Jenever moest ontbreeken?
Des Zeemans allerbest Compas
Is een gevult Jeneverglas.

Geen Ambachtsman, met naam te noemen,
Of hy zal de Jenever roemen.
De Timmerman klaegt dat zyn byl
Te stomp is, en zyn maeg te yl;
Dat hy te slap valt onder 't werken,
Komt hem Jenever niet versterken.
De Metselaer klaegt dat de steen
En kalk niet hechten wil op een.

De

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Smit klaegt over vuur en vonken,
Eer hy Jenever heeft gedronken.
Kladſchilder klaegt dat zyn couleur
Geen glans en geeft op plank en deur.
Ik kan niet bakken zegt de Bakker,
Ten zy ik eerst een brave zakker
Stuur door myn keelgat na myn maag.
De Arrebeiders aan de waeg
Die klagen, dat hunn' leden ſtram zyn;
De Schuitevoerders dat ze lam zyn.
Het zelve zegt de Kruier mee.
De Drukkers zetten C voor B.
Het is onmooglyk dat de Wever
Kan werken zonder de Jenever.
Droogſcheerders, Spinders, Schrobbelaer,
Die klagen over wol en ſchaer.
Geen ſleper kan zyn paerd regeren,
Zo hy Jenever moet ontberen.
De Binneſchipper roept op 't veer,
't Sa Mannen wakker in de weer,
Hebt gy uw fleſſen vol doen maken?
Dan kunnen we onderweg eens kraken.
't Gild van Crispyn en Crispiniaen
Dat zou geen hand aen d'arbeid ſlaen,
Ten zy hun ſwart gepikte draaden,
Geſmeert, glad gingen door de naeden.
De Pottebakker zegt, de aerd
Zit in myn keel en om myn baerd;
Kom laet ons eens Jenever zuipen.
De Kuiper zegt, ik kan niet kuipen.

———— ————

En zoo klaegt ieder een zyn leet.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit ſnaakſche Rym, ſchoon een al te ernſtig Leezer het hier te onpas mogte oordeelen, is zoo waaragtig overéénſtemmend met het algemeene gebruik van deezen Drank, dat zulks niet wel natuurlyker te ſchetzen zy. 't Geen 'er verder in voorkomt, met betrekking tot het misbruik dat 'er veele Vrouwen van maaken, ſlaan wy, met opzet, over; daar 't bekend is, dat zulks maar al te dikwerf vry hoog loopt, vooral onder 't Gemeen, en ook wel eens onder den Burgerſtaat. Ongelukkig hy, die geplaagd is met een Wyf, op Genever verzot; te ongelukkiger, alzoo 't haar gemeenlyk niet mangelt aan listen en ſluikeryen. Deeze veinst, aan eene ongeſteldheid, flaauwte, ſchorbutike kwaalen, of wat meer van die natuur zy, onderworpen te weezen; en weet zig, onder dat voorwendſel, den Genever op Lepelblad, Anys of Karwei, en dergelyken, ten nutte te maaken. Geene maakt gebruik van eene gedienſtige Buurvrouw, die haar, op eene geheime wyze, behulpzaam is. En ik heb 'er gekend, die, zig ſchaamende van Genever in eene Fles te haalen, zig bedienden van haare Vuurtesten; welken zy, in ſtede van Vuur, met Genever gevuld, in de Stooven plaatſten. Zoo wil men, dat de thans in zwang zynde Boekkistjes en Koffertjes, hunnen oorſprong verſchuldigd zyn, aan de listigheid eener Vrouwe; die haaren Bybel uitſneed, om 'er een verborgen Liqueurkeldertje van te maaken. Dan

al

al genoeg van deeze buitenſpoorigheid, welke, hier te Lande, zelfs gelegenheid gegeeven heeft tot het oprigten van Verbeterhuizen, om de zulken, 't zy Mannen of Vrouwen, die 'er zig in verloopen, weder te regt te brengen. Wy konden dit ſtuk, als een te doorſlaand misbruik, niet wel onaangeroerd laaten; dan 't is ons aangenaam, te gelyk te mogen melden, dat het zelve ondertusſchen, in de laatſte dagen, by 't Gemeen, en inzonderheid by den Burgerſtand, merkelyk is afgenomen. Het verminderen van dit ſlag van Verbeterhuizen toont, ontegenzeggelyk, eene verbetering der Natie, in dit opzicht. Inmiddels blyft dit egter zeker, dat een geregeld gebruik van geestryke Dranken, zoo als ik boven gemeld heb, onzen Hollanderen eigen en nuttig is; van waar de Geneesheeren, hier te Lande, eenpaarig getuigen, dat zy den Genever, en ſoortgelyke geestryke Dranken, meerder zouden aanbeveelen, zoo zy met het misbruik minder te ſtryden, of het zelve minder te dugten hadden. Zy, die eenige ondervinding in de praktyk hebben, weeten te wel, hoe gevaarlyk het zy, daar ze deezen Drank dikwils, in ſchyn van eenig Medicament, op tafel vinden; en als een ſchrandere Arts een Theekopje, buiten tyds, op tafel ziet ſtaan, geeft het hem reden tot nadenken. Voor 't overige is 't bekend genoeg, welken invloed de fyne Dranken op de Natie hebben; daar de Grooten ze

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zelfs op het Desſert invoeren; onder voorwendzel van derzelver noodzaaklykheid ter gezondheid.

Men maakt wyders, om dit ten beſluite nog van de Genever te melden, van deezen Drank, even als van den Brandewyn, verſchillende mengzels; door denzelven op Oranjeſchillen, en allerleie Kruideryen, te zetten; doch vooral, en dit is recht Hollandsch, zet men den Genever op zwarte Aalbeziën, of derzelver Schillen. Dit levert een zeer gezond en ſmaaklyk aftrekzel; dat, met maate gebruikt, voor graveelagtige en zwaare Lichaamen eene goede afdryving van 't Water veroorzaakt. Kortom, de Genever is een volſtrekt Nationaale Drank, genoegzaam in alle onze Provinciën. In Gelderland en Overysſel, op het platte Land, verſtrekt dezelve nog voor Wyn; en als men 'er de Dorpen, vooral de afgelegenen, doorreist, kan men 'er gemeenlyk voor Drank niets, dan een Glas Genever of Bier, bekomen; zelfs zyn 'er op ſommige Dorpen, in die Gewesten, wel twee of drie Geneverſtookers: ook bereiden veele Inwoonders hun eigen Bier. En dit bevestigt, zoo men den Ouden, minst verbasterden, Bataafſchen aart, in deezen Oord, gelyk waarſchynlyk is, te zoeken heeft, het vermoeden, dat een ſoortgelyke Drank, als onze tegenwoordige Genever, de Drank der oude Batavieren geweest is.

Naast den Genever komt vervolgens, on-

onder de Nationaale Dranken, in aanmerking, de Lavas; van welker Zaad men, door afkooking, een van ouds geagten Drank weet te maaken. Onze Voorzaaten hadden 'er zeer veel mede op; als zynde een verwarmende en gezonde afdryvende Drank. Men vind denzelven nog vry veel in de Distillateurs Winkels, met Genever overgehaald; doch de Schaatsryders gebruiken meerendeels de gekookte Lavas, wanneer zy zig op het Ys vermaaken; daar men genoeg weet, wat een *leg reis an, heete Lavas*, en *koude Genever*, beduid. Deeze Drank was, in de dagen onzer Voorouderen, als een beproefd Huismiddel, inzonderheid voor verkoude Maagen, altoos by de hand. Men had zelfs daar toe gebakken Trekpotten; en ik meen dat ook zekere Porceleinen Flesfen, die men *Gorgeletten* noemt, 'er toe gefchikt waren. Dan heden, nu de Thee en Koffy in de plaats der Lavas gekomen is, weet men 'er onder den Burger naauwlyks meer van; ten zy in Gelderland en Overysfel, daar de Lavas nog in groote waarde gehouden word. Op eene foortgelyke wyze maakt men, hier te Lande, ook afkookfels van Salie, Rosmaryn, en de bladeren van andere Plantgewasfen, die men meestal in melk en water afgekookt gebruikt. En zeker, de zoo lieflyke als hartfterkende geur dier Gewasfen, vooral der Salie en der Rosmaryn, levert, wanneer eene kundige Huismoeder dit kookfel naar eisch

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Lavas-Drank, en dergelyken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

behandelt, een aangenaamen drank; ten onloochenbaaren getuigen, dat onze Voorzaaten zeer wel een goed gebruik van hunne Vaderlandſche Kruiden wisten te maaken. En 't ſtrekt hun, daar 't onzer Eeuwe ter ſchande is, niet weinig tot eer, dat de tegenwoordige Chineezen ons beſchimpen; om dat wy lekkerder Kruiden, dan hunne Thee, bezittende, 'er geen gebruik van maaken, en de Thee in derzelver plaats verkiezen. Men weet immers, en ik heb 'er voldoende berigten van, dat de Chineezen de fyne Salie, wel gedroogd, naar de wyze van Thee, veel hooger dan hunne eigen Thee waardeeren; maar van deeze ſoort van Dranken zal ik, wat laater, byzonder gewaagen.

De Bierdranken.

Wyders behoort onder de algemeene Dranken der Natie, die onder haar eigen zyn, en uit 's Lands voortbrengſels bereid worden, bovenal het Bier. Deeze Drank, hoewel dezelve ook tot zulk een trap van ſterkte bereid kunne worden, dat derzelver kragt iemand een goeden roes aanzette, is egter op verre na zoo geestryk en vlug niet, als de Genever. Ter deezer oorzaake plaats ik dien in den tweeden rang onzer Vaderlandſche Dranken; als zynde, naar de gewoone bereiding, minder een verheugende, dan wel een verſterkende, en, in veele opzichten, ook voedſaame Drank. Onze Voorzaaten hebben het zelve al vroeg vry veelvuldig gebrouwen, en men kende hier te Lande, voor het

het overvloedige vertier van Wyn, en 't invoeren van Koffy en Thee, uit andere Gewesten, buiten den Genever, genoegzaam geen anderen Drank, die van algemeen gebruik was. Het voorheen ontzaglyk groot getal van Brouweryen in de Steden, buiten die, welken men eertyds ten platten Lande, en zelfs in byzondere Huishoudens, had, getuigt dit ten overvloede: even als nu de zoo doorstraalende vermindering dier Brouweryen ten bewyze strekt, van het sterk afgenomen gebruik. Het Bier moet heden voor de Wynen, en nog meer voor de Koffy en Thee dermaate onderdoen, dat men by dien voortgang, zoo 't mogelyk ware, een gezond Werkman en Boerenärbeider met Water te paaien, veelligt, na verloop van nog ééne Eeuwe, hier te Lande niet meer zou weeten wat Bier was. Maar 't is nog niet tot dat uiterste gekomen; schoon 't gebruik zeer afgenomen zy, houd het egter stand onder de algemeene Dranken der Natie; en men gaat in deszelfs bereiding hoofdzaaklyk op de volgende wyze te werk. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men legt Gerst, het zy in Holland, of de nabuurige Provintiën geöogst, te weeken; door dezelve in groote platte, met Steen bevloerde, Bakken, op eene zekere maate, met water overgepompt; daar na word ze op eene daar toe gemaakte Vloer, die men *Moutvloer* noemt, uitgespreid; ten einde haare uitbotting

DE HOLLANDSCHE NATIE.

of ſpruiting te bevorderen. Wanneer nu de Gerst, langs dien weg, tot den vereischten trap van uitbotting gekomen is, word dit vervolgens gedroogd op een groot kleed, dat op een daar toe byzonder gemaakt Roosterwerk uitgeſpreid ligt, en waar onder vuur geſtookt word, om de drooging te verhaasten. De hier toe geſchikte plaats noemt men een *Eest*; van waar ook het droogen *Eesten* heet: even zoo draagt het dus uitſprooten Graan den naam van *Mout*, en de bewerking zelve dien van *Mouten*: op eene dergelyke wyze ſpreekt met ook van andere Graanen, als by voorbeeld, Spelte, Haver, enz.; wanneer men zig van dezelven in 't brouwen bedient; welken dan den naam verkrygen van *Haver-* of *Speltemout*, enz. Het laatſte is by de Amſterdamſche en Dordrechtſche Brouwers veel meer in gebruik, dan by die van Leyden en andere Hollandſche Steden. Doch het zy men deeze, het zy men andere ſoorten van Graanen, tot het Brouwt ſchikke, men laat die Graanen, na de mouting of ſpruiting en drooging, tot eene zekere groſte kneuzen of maalen, op daar toe ingerigte Windmolens, naar dit gebruik *Moutmolens* genoemd. Deeze gekneusde Mout word voorts in een grooten Kuip, die men *Bostelkuip* noemt, geſtort; dien men tot eene gevoegzaame hoogte, met zoet Rivierwater, op daar toe beſtemde plaatſen, buiten de Steden, uit de Rivieren gehaald, opvult, en aan het af-

trek-

trekken brengt. Inmiddels doet 'er de Brouwer een mengſel, of liever, eene bepaalde hoeveelheid van Hop in, ook doet men 'er wel eens de Scarlei by; waar door men eene aangenaame hartigheid of bitterheid aan het Brouwt geeft. Dit aftrekſel word eindelyk in den Kookketel overgepompt, en word daar in tot eene bepaalde dikte en kragt afgekookt; waarop men dit afkookſel, nu *Bier* geheeten, wederom uit den Ketel overpompt, in daar toe gemaakte Koelbakken; en, daar in gekoeld zynde, in een zekere Kuip, die men *Geilkuip* noemt, wanneer 'er de Gest word bygedaan. Ter bevorderinge van dit laatſte, heeft men altoos eene gestingverwekkende ſtoffe, in de Brouweryen; en draagt wel zorge, om iets van die zelfde ſtoffe, van het eene Brouwt tot het andere, over te houden. Deeze Gest, om dit in 't voorbygaan te melden, word ook door de Broodbakkers, in hun Brood, en door anderen, in Meelkoeken, of dergelyken, ter gestinge van het Meelbeſlag, gebezigd. Eindelyk word dit Bier in Vaten gedaan, in welken het uitgest en ſtrykt of doorzinkt; waar na het, doorgezonken zynde, tot een gemeenzaamen Drank opgelegd en afgeleverd word.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Voorts hebben, hier in, veelerleie ſoorten van bereiding, en verſchillende trappen van uitkooking, plaats; waar uit dan een groot verſchil van kragt en geestrykheid der Bieren ontſtaat. Dit onderſcheid

is

DE HOLLANDSCHE NATIE.

is zoo veelvuldig, dat men 't in andere Landen, daar men geene Hollandſche Bieren kent, ligtlyk voor beuzelpraat zoude agten, als men zeide, dat 'er bykans zoo veel onderſcheiden Bieren, als voornaame Steden zyn; ja dat zelfs in ééne en dezelfde Stad verſchillende ſoorten, van onderſcheiden kragten en ſmaak, gebrouwen worden; ten pryże van drie tot veertig Guldens het vat. Even zoo heeft 'er, in de verdere behandeling, eene zeer groote verſcheidenheid plaats; waar omtrent genoegzaam ieder Brouwer iets byzonders eigen is. 't Zou ons, en misſchien zelfs kundigen Bierbrouwers, al wilden zy, niet wel mogelyk weezen, alle de veelvuldige ſoorten van Bieren, en derzelver behandelingen, te beſchryven; ook bedoelen wy hier geenzins de kunst van 't Bierbrouwen naauwkeurig na te gaan; een kort berigt van 't geen bovenal in aanmerking komt, is genoeg tot dat oogmerk; en 't is zeker, dat ook hier, gelyk in veele andere dingen, den ſlag te hebben, de groote zaak is. De een brouwt goed Luiks, en de ander goed Loender, zoo als men te Leyden en Haarlem zegt; deeze goed wit, en geene goed bruin, of Princesſebier, zoo als men te Amſterdam ſpreekt, als mede zwaar Rotterdammer en Breda's of Bremerbier, gelyk men 't bykans overal noemt. Alle deeze en ſoortgelyke onderſcheidingen hangen grootlyks af van het meer of minder afkooken, of lugtig aftrekken; van waar dan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dan ook dun en dik Bier; dat, naar 't kooken, en 't byvoegen van *ingredienten*, in kleur en ſmaak verſchilt; daar ſommigen het door Hop en Scarlei bitterder; anderen het door Drop en Zoethout zoeter; en eenigen het, door 't afkooken van Osſenpooten, en andere ſtoffen, ſcherper maaken. In Brabant en Vlaanderen weet men, door veelerleie toebereidingen, ongemeen lekkere Bieren te brouwen; dog ze zyn, in 't dagelykſche gebruik, te geestryk, en voor iemand, des ongewoon, zeer koppig. Ook worden deeze en meer andere zoogenoemde kunſtige bereidingen, by onze goede Bierbrouwers, weinig geacht; en men houd zuiver Bier, van Graanen, voor het beste. Wat verder aanbelangt het geestryke vermogen van het Bier; het zelve word 'er aan gegeeven, zoo door de ſterkere uitkooking, als door de meerdere zwaarte, en wel byzonder door het uitgesten, opvaaten en bewaaren. Wanneer men daar toe geſchikte Bieren, een geruimen tyd, op hun eigen *Strykſel*, of *Moer*, gelyk men 't noemt, laat liggen, zoo ontſtaat 'er, door den ouderdom, eene meerdere *concentratie*, ſamenmenging of verééniging der geestryke kragten in; even als oude Wynen, onder 't liggen, in geestryk vermogen toeneemen. Men vind onder de Hollanders nog al Liefhebbers van oude Bieren; doch men houd ze evenwel zeldzaam, (enkele proeven tel ik niet,) langer dan één Jaar; en veeltyds ſlegts een half

DE HOLLANDSCHE NATIE.

half Jaar. Men noemt ze dan veelal *belegen Bieren;* en ſpreekt van nieuw of oud Loender, nieuw of oud Luiksch, naar den tyd, dien ze gelegen hebben. Bovenal heeft men hier te Lande meest op met het Maarts- en November Bier, dus genoemd naar de maanden in welke het gebrouwen word; waar voor men zekerlyk gegronde redenen heeft. Onze Wateren zyn dan op 't zuiverſte, althans zuiverder dan in den Zomer; wanneer ze met te veel Honigdauw en andere verdorven ſtoffen vermengd zyn; waar door ze natuurlyk te eerder tot verderf overſlaan. Hier by komt nog, dat onze Zomerhette, welke ſchielyk vat heeft op de gesting, de Bieren ſterker zuuren doet. Daarom is 't ook dat onze Azynbereiders, 't zy ze Azyn van Rozynen en andere toebereidingen, of van Bier maaken, dat insgelyks tot onze Vaderlandſche bereidingen van Dranken behoort, zig inzonderheid van den Zomer bedienen; als wel weetende, dat ze dan best bereid worden.

Slaan we nu wyders het oog op het gebruik van Bier onder ons, zoo bemerken wy wel dra, dat het zelve, ſchoon 't zekerlyk, als reeds gemeld is, oudtyds gemeener ware, egter ook nog heden de algemeene Drank is, van welken de Burger en Landman, zoo over den Disch, als onder den arbeid, gebruik maakt; en dat veelen hunner het Bier nog drinken, als een vervrolykenden gezelligen Drank. Uit

dien

dien hoofde vind men overal hier te Lande een onnoemelyk getal van Bierhuizen; welken men te Leyden, en elders, *Vaantjes* noemt; om dat ze, als vroeger gezegd is (*), een houten Vlagje, of Vaantje, voor de Deur hebben hangen. Te Amſterdam zyn het gewoonlyk Bierkelders, voor welken een bordje, met de woorden, Maarts- en November-Bier, Bremer, Rotterdammer, Mol, enz., uithangt. Het Bierdrinken in zulke Huizen is, alhoewel zoo gemeen niet als van ouds, egter onder den laagen Burgerſtand nog niet geheel buiten gebruik; doch de toeneemende gewoonte van Wyn te drinken, gepaard met de ſtaatiger leevenswyze in 't algemeen, heeft 'er, voor een braaf Burgerman, eene zekere ſchande aan gehegt. Een deftig Burger, die het maar even en zeer krap van zyne winst kan afknypen, gaat om zyne fles; en ſchaamt zig te zeggen dat hy om een pintje Bier gaat: waar tegen, in voorige dagen, aanzienlyke Heeren, ja te Leyden de Profesſoren en Doctoren gewoonlyk om een pintje Bier gingen. Dit tegenwoordige gebruik ſtrekt inderdaad niet weinig ter vernielinge van veele Huishoudingen, in welken, daar de winst naauwlyks Bier kan veelen, het Wyndrinken nogthans, om 't fatſoen te houden, in zwang is. Ter dier oorzaake ſchaamt zig menig Winkelier, iemand een glas Bier aan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Zie boven, bladz. 1057.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

aan te bieden; Bier, zegt men, presenteert men een Kruier, en geen fatsoenlyk Man. Door zulke buitenspoorigheden gebeurt het niet zelden, dat men, overmits de duurte van Wyn tegen Bier, zeer verre misrekent, waar by men tevens, door de vervalsching der Wynen, zig ontallyke ziekten op den hals haalt, waar van in 't vervolg nader. Wanneer men de leevenswyze onzer Voorzaaten, in dit opzicht, by de onze beschouwt, is de verandering uitneemend groot. Oudtyds kwam het gebruik van Bier in geene vergelyking by dat van andere Dranken. En als men nu den Burgerstaat, de Aanzienlyken en Grooten, benevens de vermogende Kooplieden, eens stelt, tegen den Boerenstand, en de geringe Gemeente, zal men, na genoeg kunnen raamen, dat het gebruik van Wyn, onder de Hollanders, over 't algemeen gegist, ten minste gelyk staat met dat van Bier. Voegt men 'er dan verder den Genever by, zoo zullen 'er naastdenkelyk wel twee derde deelen van Wyn en Genever te samen, tegen een derde gedeelte van Bier gedronken worden. Gaat men hier op wyders nog over tot het gebruik van Thee en Koffy, dan zal deeze Drank alleen, althans ruim onder de Vrouwen, naar gissing, wel gelyk staan met alle de bovengemelden.

De Mededranken.

Maar is deeze verandering groot, ze is nog sterker in 't gebruik van de Mede, en soortgelyke Suikerdranken. Het Bier blyft, hoe

hoe zeer deszelfs gebruik verminderd zy, egter nog een Nationaale en vry algemeene Drank; maar de laatstgenoemden, die, voor nog geen twee Eeuwen, by wyze van Wynen of Morgendranken, algemeen waren, zyn nu, door 't gebruik der Mallaga, Spaansche, en andere zoete Wynen, dermaate in vergetelheid geraakt, dat veele Hollanders dezelven naauwlyks meer kennen. Voorheenen was de Mede, inzonderheid, zoo gewoon een Drank, dat men in de oude Almanachen, by uitstek, aantekende, op wat Dag, of onder welk een Zonneteken, het goed ware Mede te drinken. Onder anderen vind ik dit in den bekenden, doch onder de Liefhebbers zeldzaamen Bredaschen *Schapers Kalengier* dikwerf aangeweezen; waarin my ook, met opzicht tot den Suikerdrank, den Wyn en het Bier, deeze aanmerkelyke melding is voorgekomen:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit het Regiment in den Somer, Majus, Junius, Julius.

Si eten suere ampere dinghen / om appetyt te crighen. Si wachten haer van veel ghesoutens te eten / drinckend dicwils watere met suicker ghesoden / dunne bierken / en alderhande coelende water. Maer des noenens eñ des avonds drincken si cleyn groen wynken / ghemengt met water.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit dit Regiment der Schapers blykt, dat 'er, althans in het jaar 1516, (want van dien datum is het Boekje,) onder ons bekend waren, Wateren met Suiker gezooden; van welken men thans niet meer weet; ten ware eenige ſoorten van witte Wynen, die men van Suiker en Zyroopen toemaakt, hier toe gebragt moesten worden; doch deezen zyn, gelyk men weet, vervalschte Wynen. Zoo vind ik ook nog melding van een Wyn met Peper bereid, by NYENBURGS *Graftombe*, *Medicyn Rymen:*

In November geſont zyn
Honigh, Meede, Peperwyn.

Waar uit dan blykt dat 'er oudtyds ook een Peperwyn onder ons bekend geweest is.

Wat bepaaldlyk de Mede betreft; deeze lieflyke Drank, eertyds zo gemeen, en tewoordig byna geheel buiten gebruik, beſtaat uit een ſamenmengſel van Honig en Water, dat men tot een zekeren trap van aftrekking en gesting brengt; tot welks vereischte brouwing al vry wat kunde en oplettendheid vereischt word. Het drinken van deezen Drank was, nog geen vyfen twintig jaaren geleeden, eene algemeene verſnapering van den Burgerſtand en Landlieden. Ook werd ze by de Aanzienlyken, met Beſchuit of Koek, ter verkwikkinge, aangebooden: verſtrekkende tot een Mor-

gen-

gendrank, gelyk heden de Mallaga, de Kaapſche, de Spaanſche Wynen, en menigerleie Liqueuren, die in de plaats der Mede gekomen zyn. Men ſchonk de Mede uit eene daar toe geſchikte ſoort van Tuitkannen, in kleine Glaasjes of Roemers; en men had byzondere Medehuizen of Tapperyen, in welken men op Mede ten gelage gong. Zodanige Huizen vind men tegenwoordig in het geheel niet: zelfs zyn 'er maar weinig Drinkwinkels, daar men de Mede uittapt; en op veele plaatſen vind men dezelve bykans niet, dan in de Apotheeken; in Rhyn- en Delfland egter, als mede omſtreeks Gouda, is deeze Drank nog al vry bekend. DE HOLLANDSCHE NATIE.

By de dus ver gemelde Nationaale Dranken, die der Natie meestal natuureigen zyn, en die de Hollanders, 't zy van ouds dronken, of nog heden, zoo ter verſterkinge, als ter verheuginge, gebruiken, ſtaat ons nog te voegen een verheugenden Drank, die, zedert weinig jaaren, onder de Hollanders, al vry gemeen in zwang geraakt is; en welke, hoewel eenigermaate bekend voordeezen, nu als wat nieuws onder eenige Huisgezinnen bereid word. Ik bedoel hier mede den zeer kragtigen en geestryken Wyn, van Aalbeziën, of dergelyke Vrugten, bereid. Men weet naamlyk het ſap van zoodanige Vrugten, met toevoeging van eene vereischte hoeveelheid Suikers en Waters, door middel van aftrekking, gesting en ſtryking, tot zulk Aalbeziën-Kerſen-Wyn, enz.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een trap van geestrykheid te brengen, dat ze den drinklust uitlokke. Ja, men weet dien Drank zoo lieflyk van smaak te bereiden, dat dezelve met eenigen der beste Roode of andere Wynen gelyk staa, en die, als 't zeer gelukkig slaagt, schyne te overtreffen. Men brengt bovenal den Aalbeziën Wyn tot zoodanig een helderen en tintelenden doorschynenden Rooden Wyn, dat hy, wiens tong niet zeer fyn op Wynproeven is, denzelven voor ongemeen fynen Wyn proeve. Ik ken Liefhebbers, in deeze bereiding ervaren, die denzelven, door eene byzondere kunstgreep, in het opvaaten als anderzints, by kenners van Wyn, voor Kaapschen Wyn hebben doen doorgaan. En een myner Vrienden heeft my, en veele anderen, die, ter versterkinge, meerder kennis van een zuiver glas Wyn, dan van oud Bier of Genever, meenen te hebben, meer dan eens, zulk een Wyn van Aalbeziën, met byvoeging van geheime *ingredienten*, als een Morgendrank, voor zuiveren Kaapschen Wyn laaten drinken.

Even zoo maakt men, onder ons, Wyn van Kersfen en Morellen; zelfs is 'er, weinig jaaren geleeden, te Rhynsburg, eene volkomen Plantaadje van Morelleboomen, en eene Morellen Wynmaakery geweest; uit welke men deezen alleszins bereiden Wyn, met fust of in Vaatwerk afleverde. Deeze Morellenwyn was tot zulk een trap van volmaaktheid gebragt, dat dezelve zeer veele zwaare en kragtige Wynen over-

overtroffe; doch die Wynbereiding is, na verloop van weinig tyds, weder te niet gegaan; 't zy door de vooringenomenheid voor vreemde Wynen, of uit hoofde van de kostbaarheid der onderneeminge, of uit andere oorzaaken, die my met geene genoegzaame zekerheid bekend zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men mag ondertusſchen hier uit afleiden, dat het der Natie, indien deeze Landen een ruimen overvloed van Druiven, of andere Beziegewasſen, konden voortbrengen, aan geen vernuft zou ontbreeken, om 'er goede Wynen van te bereiden. Dit nagaande, is 't my altoos, (en ik kan niet wel nalaaten 'er kortlyk van te gewaagen,) zeer vreemd voorgekomen, dat onze Natie, daar de oude Batavieren, of andere Ingezetenen van vroeger tyden, zoo veel werks van geestryke Dranken maakten, en al vroeg gemeenſchap hadden met de Britten, in 't geheel geen kennis ſchynen gehad te hebben van den zoo gemeenzaamen Cider- of Appeldrank der Engelſchen. Dit is te aanmerkelyker, als men in agt neemt, welk een overvloed van Appelen en Boomooft, inzonderheid ons Holland, Gelderland en Overysſel, uitlevert; als mede, hoe algemeen deeze Vrugten, oudtyds, ter voedinge onzer Landzaaten ſtrekten. Ik kan 'er tot nog geene, my voldoende, reden voor gisſen, of 't zou deeze moeten zyn; dat de Ciderdranken, 't zy ze aan Engeland, Schotland of Ierland behooren, eerst uitgevonden zyn

DE HOLLANDSCHE NATIE.

na de affcheiding dier Volkeren. Inmiddels zou men wel mogen denken, dat het invoeren van den Ciderdrank, onder ons, minder kwaads veroorzaakt zou hebben, dan het tegenwoordige vertier van de in menigte vervalschte Wynen, benevens dat van de Theebladen en Koffyboonen; dewyl men ziet dát de Engelfchen, die deeze Ciderdranken veel drinken, gezonde fterke Lichaamen hebben. Dan 't is egter ook tevens blykbaar, dat wy de Ciderdranken niet behoeven; nademaal onze Bierdrinkers, die 'er goed Vleesch en Visch by eeten, hier in voor geen Engelschman hebben te zwigten; en 't gaat vry algemeen door, dat veele onzer Zeelieden of Strandbewoonderen, die zig meestal met zwaar Bier en vaste Spys geneeren, onder ons de boutigften zyn, en by uitftek vaste Lichaamen hebben; byzonder in tegenftelling van de zulken, die zig aan 't Geneverdrinken gewennen. Maar wy zullen tegenwoordig niet uitweiden over een onderwerp, dat nog wel bepaalder te berde zal komen: liever flaan wy nu verder het oog op de vreemde, doch, door derzelver grooten toevoer. en algemeen gebruik, Nationaal geworden Dranken.

Ingevoerde Dranken.

Onder deezen zyn voornaamlyk te tellen, de Wynen en Brandewynen, als geestryke; mitsgaders de aftrekzels van Theebladen en Koffyboonen, als Waterdranken. Wat die beiden betreft, wy behoeven ons niet breedvoerig uit te laaten,

ten, over alle de byzonderheden, welken omtrent derzelver gebruik hier te Lande plaats hebben: 't zy genoeg te herinneren, het geen al een en andermaal deswegens in dit *Hoofdſtuk*, of elders, door ons gezegd is, en 'er nog eenige aanmerkingen by te voegen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Raakende den Wyn, is 't bekend, dat dezelve heden onder ons zoo gemeen is als eenige andere Drank; dan hier omtrent ſtaat verder nog in agt te neemen, dat 'er in 't gebruik der Wynen, even als in dat der Bieren, een zekere ſmaak en eene verkiezing heerscht, welke niet weinig van de Mode afhangt. Met het invoeren van den Rhynſchen Wyn in onze Gewesten, heeft men deezen Wyn, hier te Lande, in vroeger dagen, vry algemeen gedronken; en naastdenkelyk word dezelve, in de bovenaangehaalde plaats, uit den *Schapers Kalengier*, onder den naam van *groen wynken*, bedoeld. Men had diestyds zoo veel op met groenen Wyn, dat men, om denzelven die koleur te doen vertoonen, voorbedagtlyk groene glaazen Wynroemers maakte, zoo als nog de Rhynſche Wynroemers zyn. Dit heeft ſtand gehouden, tot dat de witte zoete Franſche Wynen in de Mode geraakten; toen viel men op de heldere witte koleur, en men blies witte Wynglazen; welken men, in onderſcheid van de groene Roemers, *Kelken* noemde, en min of meer in de gedaante van Bloemkelken vormde; van hier is 't nog heden De Wyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gebruikelyk, dat men den Rhynſchen of Moezelwyn uit Roemers, en den Franſchen Wyn, zoo witten als rooden, uit Kelkjes drinkt. Hier benevens wist men oudtyds van Fluiten, of lange enge Glazen, van Napkens, Kopjes en dergelyken, waar over men VAN DER SCHELLING kan nazien. Daar wy 'er inzonderheid van ſpreeken, zoo als 't betrekking heeft tot de verandering van den ſmaak, en de wyze van den Wyn te gebruiken, mogen wy ons verder met de verſcheidenheid der Drinkglazen niet ophouden. Alleenlyk kunnen wy niet nalaaten nog te melden, dat de toeneemende Broederſchappen der Vrye Metzelaaren, met het maaken en vernieuwen van gulhartige en heuſche drinkwetten, ook nieuwe Drinkglazen op de baan gebragt hebben, die, naar hen, *Maçons*, of Metzelaars, genoemd worden; welker gebruik den zindelyken Hollandſchen Vrouwen niet ongevallig is; nadien ze, op een zwaaren platten voet, vaster ſtaan, dan de Kelken. Uit deeze en dergelyke Glazen, terwyl men de groenen voor den Rhyn- en Moezelwyn houd, drinkt men nu meestal de roode en witte Wynen; dan het ſchynt, dat de roode Wyn, welke thans zo ſterk onder de Natie in zwang is, ook al eenigen invloed heeft op onze Glazen; daar ſommigen onzer Kelken eenigzins in het roode beginnen te kleuren. Vermoedelyk is men ook aan onze Hollanders, als van ouds Liefhebbers, om hunne Wynen met Kruiden te vermengen, verſchuldigd,

de

de hedendaagſche zoo friſche Kruiderwyn; met daar toe byzondere gemaakte Glazen. Doch dit is ſlegts eene loſſe aanmerking in 't voorbygaan: zekerder is het, om nader by onze zaak te blyven, dat de Mode, die altoos veel invloeds had op de Natie, ook in 't Wyndrinken zeer zigtbaar haare rol geſpeeld heeft. Allereerst was de Rhynſche of Moezel-, vervolgens de Witte en heden de Roode Wyn, de heerſchende Wyn der Mode; 't welk zoo ver gaat, dat een Boerengast, die anders natuurlyk tot zwaare Bieren, zoete Wynen, Mede, of Brandewyn met Suiker geneigd was, nu, 't ga hoe 't ga, zig verwringt, om zuure, wrange en ſlegte bogt van rooden Wyn te drinken. Met zulk een geweld heerscht de Mode, en zoo veel invloeds heeft de zugt om de Grooten na te volgen, zelfs op den ſmaak in het drinken, ſtrydende met den natuurlyken aart des Volks. Dan daar de Eeuwen ons leeren, dat de ſmaak dikwils verandert, is het, tot welzyn van de Natie, te hoopen, dat deeze verdervelyke brouwſels, waar door men de anders goede en kragtige Wynen met ſlegte Wynen vermengt, en dezelven, door middel van beteſap, rooden ſantal, en andere ſtoffen vervalscht, eenmaal plaats zullen ruimen voor beter, kragtiger en zuiverder Dranken. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Naast den Wyn komt hier nu verder in aanmerking de Brandewyn; die, ſchoon mede geen eigen voortbrengſel des Lands, eg- De Brandewyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

egter zoo ſterk onder ons in gebruik is, dat men denzelven met ruimte een algemeenen Drank moge noemen; als ſtaande eenigzins gelyk met den Genever. Daar ons vervolgens nog ſtaat te ſpreeken van de voor- en nadeelen van deezen geestryken Drank; en 't beſchryven van deszelfs bereiding, als niet Nationaal zynde, in 't geheel buiten onze taak loopt; zoo hebben wy, voor tegenwoordig, niet veel nopens denzelven te zeggen. Buiten het dagelykſche gebruik, dat 'er veelen van maaken, gaat de Brandewyn bovenal, onder den Burgerſtaat, in zwang op hunne Kraammaalen, en by onze Landlieden, als mede onder 't Gemeen, op hunne Feesteryen, Bruiloften en Kermisſen, als uit onze vroegere beſchryving van dezelven reeds bekend is; ter welker oorzaake de Zilveren of Tinnen Brandewynskommetjes ruim zoo gemeen zyn, by de Landlieden, als de Fluiten en Bokaalen by den Adel.

Wyders ſchynt 'er zig alrede eenige voorbereiding op te doen, ter vernieuwinge van 't gebruik van zuivere verfrisſchende geestryke Dranken; dat, myns oordeels, al merkelyk doorſtraalt, in het bereiden van warmen Wyn of Brandewyn, met deeze en geene *ingredienten* vermengd. Hier toe behoort de Punch, in navolging der Engelſchen, de Bisſchop, de Advocaaten-Drank, de zogenaamde Wynſlemp, en anderen: vooral des Winters de Wip en Kandeelwyn, gelyk des Zomers de

Li-

Limonade, het Citroenſap en de Orſade, met meer dergelyken; welken, behoorelyk vermengd, ongemeen aangenaame, verſterkende, en, op zyn tyd gebruikt, recht verkwikkende Dranken zyn. Ik noem dit eene vernieuwing; om dat onze Voorzaaten al veel werks maakten van ſoortgelyke verfriſchende Dranken; te weeten, de Voorzaaten, welken in die dagen leefden, toen onze Oost- en Westindiſche Maatſchappyen de Speceryen, benevens de Handel met andere Gewesten, de Citroenen en Oranje Appels, hier overvloedig aanbragten; by welke gelegenheid 's Lands Ingezetenen de geurige Speceryen, en aangenaame Sappen deezer Vrugten, in eene ruime maate, onder hunne Dranken mengden. Het was althans in de Zeventiende Eeuwe zoo gemeen, hier te Lande Speceryen, Citroen en Suiker in de Dranken te mengen, dat men geene Schildery van die dagen, welke eenige Feestery verbeeld, vinde, of men ziet 'er een friſchen vollen Fluit, met een geſchilden Citroen, en eene Kom met Speceryen en Suiker by afgemaald; ten duidelyken bewyze dat men in die dagen wel wist wat goed was. Ook houde ik het daar voor, dat men hier uit heeft af te leiden, het gebruik der Bottelbieren, als een Nationaalen Drank; dien men te Amſterdam en te Leyden by uitſtek wel weet te maaken; en die vooral eene lekkere teug verleent, als men het Bier met witten Wyn en Kruidnagelen aan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't ges-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't gesten helpt. Het dus ver gezegde, wegens de vreemde geestryke Dranken, en derzelver bereiding, zal, zoo ik vertrouwe, genoeg zyn, om te toonen, hoe veel invloeds dezelven op de Hollandſche Natie hebben: des wy nu voorts ten ſlot nog iets van de Waterdranken, of het zoo algemeene gebruik van de Thee en Koffy, zullen melden.

De Thee.

De aftrekſels van het Indiaanſche Kruid, dat men *Thee* noemt, mitsgaders van het Zaad der Koffyplant, zyn heden onder de Hollandſche Natie, als Huishoudelyke Dranken, zoo bekend, dat het, voor 't tegenwoordige Geſlagt, overtollig zoude zyn, eene naauwkeurige beſchryving te geeven, van de wyze, op welke derzelver algemeene gebruik onder ons in zwang gaa. Evenwel mag ik niet voorby, voor den Nazaat te boeken, hoe 't gebruik deezer Dranken, zedert nog geen Eeuw geleeden, dermaate onder ons zy toegenomen; dat 'er genoegzaam alle oude Vaderlandſche Dranken door uit de Mode geraakt zyn. Hoe 'er daar en boven, door deeze gewoonte, zulk eene doorſlaande verandering, in het huishoudelyke, de *Diëet*, of den leefregel, ten aanzien van Spys en Drank, en zelfs in 't natuurlyke Geſtel der Natie, ontſtaan zy; dat de Hollanders van over anderhalve Eeuw, indien zy nu eens opzagen, zeer verbaasd zouden toehooren, wanneer men hun betuigde, dat die veranderingen grootlyks ontſtaan zyn, door het

DE HOLLANDSCHE NATIE.

het veelvuldige gebruik van Thee en Koffy. De Porceleinkasſen, opgeſchikt met ontelbaare ſoorten van Thee- en Koffykoppen, Thee-Serviefen, Trekpotten, Kannetjes, en wat dies meer zy, zouden dezulken zekerlyk naar 't oogmerk van dien toeſtel doen vraagen. De gedraaide en konſtig gemaakte Schotelrakken, oudtyds vervuld met eene reeks kloeke Schotelen, van Zilver, Aardwerk, of ook Koper en Tin, zoo glad geſchuurd, dat ze als Spiegels blonken, nu opgepropt te zien met kleene Theekopjes en Schoteltjes, zou hen verwonderd doen ſtaan. En indien men hun te kennen gave, dat de Hollanders zig hier van aan hunne Tafels bedienen, zouden ze ligtlyk in het denkbeeld vallen, dat hunne Nakomelingen eene kleener Maag gekreegen hadden; en dus geſchikt waren om uit Vinkepotjes te drinken, en uit Sauſiertjes te eeten. Wierden ze dan eindelyk daar benevens zoo veele bleeke en geleuverwige Vrouwen, mitsgaders ſchraale Mannen, die zig, den geheelen dag door, met den Thee- en Koffypot ophouden, gewaar; ze zouden naauwlyks gelooven kunnen, een deel van dat Volk te zien, dat uit hun afkomſtig is; daar de verſlapte Lichaamsgeſtellen veeler onzer Hollanderen van den vasten gezonden aart der Batavieren verbasterd zyn. Dit alles zou hen, met ons, te kragtiger overtuigen, dat de Volkeren, door den tyd, in leevenswyze en zeden veranderen; en doen zien

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zien hoe de Spreuk: *Tempora mutantur & nos mutamur in illis.* Dat is. ,, De tyden ,, veranderen, en wy veranderen met de- ,, zelven", als eene gewisſe Spreuk, beſtendig doorgaat; en ook in de Hollandſche Natie bewaarheid word.

Wat nu wyders de manier van het Theegebruik aangaat, ter geheugenisſe voor 't laatere Geſlagt, of zulks ook, ten eenigen tyde, uit de Mode mogte geraaken, kan ik volſtaan, met te zeggen, dat tot den toeſtel der Theebereidinge het volgende behoort. Men heeft hier toe een Pot, met een ringswys Handvat, *het Oor* genaamd, en eene tegenoverſtaande Tuit. In deezen Pot doet men eene zekere hoeveelheid gedroogde Theebladen, waarop men kookend Regenwater, of ſomtyds, doch zeldzaam, ook wel Putwater, giet. De Thee, zynde de Pot met een Dekſel geſlooten, eenige minuten te trekken geſtaan hebbende, word, tot op eene zekere hoeveelheid, in Kopjes, die in Schoteltjes ſtaan, geſchonken. Voorts heeft men een Ketel met Water, die op een Komfoor met vuur aan de kook gehouden word, by de hand. Hier mede verlengt of verſlapt men het aftrekſel der Thee, in kopje voor kopje; ook giet men op nieuw kookend Water in den Trekpot; en houd hier mede aan, tot dat het aftrekſel zyn koleur, ſmaak en kragt verlooren hebbe; wanneer men, zoo zulks het Gezelſchap welgevalt, een tweede aftrekſel zet. Veelen van den Burgerſtand,

ſtand, en vooral de Buitenlieden, doen ook Saffraan in de Thee, het zy ſmaakshalven, of om de Thee meer te doen koleuren. Oudtyds had men ook afzonderlyke Trekpotjes, om de Saffraan op zig zelve te laaten trekken; en die dan in de Geſchonken Thee te ſchenken. Op deeze wyze drinkt men hier te Lande gemeenlyk, des namiddags, Thee; dat op onderſcheiden uuren geſchied, naar de verſchillende inrigting der Huishoudingen. De Ambagtslieden doen het veelal kort op het eeten; doch onder den Burgerſtaat is half vier, vier uuren, of half vyf, de gewoone Theetyd. Het gantſche Huisgezin voegt zig dan om de Theetafel, en elk drinkt zyn kopje uit; neemende doorgaans te gelyk een klompje Zuikers, eene daar toe bereide Kokinje of Balletje, hoedanigen men in Rhynland *Smousjes*, en elders *Kusſentjes*, noemt. Men gebruikt deeze zoetigheden dikwils zoo ryklyk, dat men byna moete twyffelen, of de Thee om de Suiker, dan of de Suiker om den Theeſmaak te verdryven, gebruikt worde: en ik zou byna gelooven, dat de Thee, indien men dezelve zonder Suiker onder ons had willen invoeren, hier te Lande nimmer algemeen geworden zou zyn. Intusſchen is het 'er thans zoo mede geſteld, dat veele Vrouwen dermaate op de Thee verhit zyn, dat zy een gantſchen namiddag, tot diep in den avond, Thee drinken: ja ſommigen ſchynen om ſtryd te beproeven, wie de meeste Thee kan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kan verdraagen. Even zoo vind men niet weinig Mannen, die zig aan den Theepot overgeeven; en daar onder verſcheiden ſtudeerende Perſoonen; die, van den morgen tot den avond, op hunne Studeerkamers zitten, met den Inktpot aan de eene, en den Trekpot aan de andere hand. 't Is of ze allen BONTEKOE geleezen hadden, en door zyne taal, in 't XI Hoofdſtuk zyner *Verhandelinge van de Thee*, overtuigd waren, dat de Thee ſchrandere Hersſenen maakt; doch hier van nader, onder de uit de Thee veroorzaakte Landkwaalen. Onder de Grooten, en by Kooplieden van ſtaatſie, is het Theedeſert zulk een omſlag van aanbelang in 't Huishouden, dat het niet wel mogelyk zy, de onderſcheiden gebruikelykheden deswegens te melden. Ieder Dame, of Huishoudſter, maakt 'er byzonder werk van, om eenig nieuw Theegereedſchap, of plegtiger behandeling, uit te denken; des de Theetafel dikwerf zo ſtaatlyk een omſlag hebbe, als een opgepronkt Nadeſert, aan 't einde der Maaltyd. En geen wonder; dewyl de Theebezoeken, by onze Vaderlandſche Vrouwen, tot geregelde ſamenkomſten gehouden worden. Ze onthaalen elkander, des namiddags, op haare Theeviziten, of Theebezoeken, op meer of min beste aftrekſels van Thee; en voegen 'er, ter verdryvinge van wateragtige humeuren, eenige verſnapering by. Onder de Stedelingen geeft men een blaadje met Banket, of ander Meelgebak, 't zy

Kra-

Krakelingen, Koekjes, of ook wel Koek; maar ten platten Lande krygt men, in zulk een geval, meest altyd Beſchuit en Brood, met Kaas en Boter; doch als dit by de laatstgemelden geſchied, is 't een buitengewoon bezoek. Wanneer men dit nagaat, valt het niet moeilyk te begrypen, hoe 'er zulk eene ontelbaare menigte van Theebosſen, Kistjes, Blaadjes, Lepeltjes, Suikertangetjes, en wat dies meer zy, in zoo veelerleien ſmaak voorkome; en dat zy, die 'er belang in hebben, nog dagelyks nieuwe ſnuisteryen, daar toe betrekkelyk, uitvinden: de algemeenheid van het gebruik, en de bovengemelde gewoonten verklaaren dit verſchynſel volledig. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Op eene ſoortgelyke wyze als wy van 't gebruik der Thee geſprooken hebben, is 't ook gelegen met dat der Koffy; een Drank, omtrent van den eigenſten ouderdom hier te Lande. Dezelve is een aftrekſel van de binnenſte kernen, die in de Beziën of Vrugten van de Koffyplant, gewoonlyk *Koffyboonen* geheeten, gevonden worden. Men heeft ons dit Gewas insgelyks uit de Oost-, doch meest uit de Westindiën, gebragt, en onze Kooplieden dryven 'er zoo groot een handel in, als in de Thee. Ter voorbereidinge worden deeze Kernen, of Boonen, gedaan in eene byzondere ſoort van trommelvormigen Ketel, die ter wederzyde in 't midden eene Spil heeft; des hy op twee Standaards, by wyze van een Spit, over 't vuur gedraaid kun- De Koffy.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kunne worden. In zodanig een Ketel worden deeze Kernen gebrand, of eigentlyk geroost, tot zulk een trap van hardheid, dat 'er de taaiheid en olieagtige inhoud, als 't ware, in verschroeie. Vervolgens maalt men dezelven, dus geroost zynde, door middel van Schroefmolens, in Holland uitgevonden, die met de hand gedraaid kunnen worden, tot een groover of fyner poeder, naar ieders welgevallen, of verschillenden smaak.

Dit branden van Koffyboonen, en de nabykomende gelykheid dier Kernen met eenige Graanen of Peulvrugten van dit Land, heeft aanleiding gegeeven, om ook het branden of rooken van dezelven te beproeven; en men is 'er zoo verre in geslaagd, dat men eene zekere soort van Linsen, Erwten, of Erwtjes, *Cissers* geheeten, mitsgaders Rogge geroost, als Koffy getrokken, en derzelver aftreksel gedronken hebbe. By die gelegenheid heeft men, vooral in tyden dat de Koffy schaars en duur was, 'er zelfs de gemaalen Koffy mede vervalscht; dan de smaak verraadde wel dra het bedrog. Zints dien tyd handelde men meer openbaar, en verkogt, om des te beter koop te geeven, nagemaakte Koffy, onder den naam van *Cisser-* of *Rogge-Koffy*, naar de hiertoe gebruikte gewassen. Doch deeze nagemaakte Koffy kon geen stand houden, toen de weezenlyke Koffy weder ten gewoonen pryze, en zelfs laager, daalde. Intusschen durf ik

wel

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wel beweeren, dat men deeze Vaderlandſche Koffy, (indien ik dezelve zo noemen mag,) byzonder de Rogge-Koffy, even zoo gerust als de weezenlyke Koffy kan gebruiken. En 't zou veelligt niet ongepast zyn, dat eenige Liefhebbers der Kruidkunde, geoeffend in 't Tuinieren, 't 'er op toeleiden, om na te gaan, of 'er onder de Graanen, onder de Peul- of Haauwdraagende, of andere Gewasſen, geen Kern of Graan te vinden zy, 't welk in onze Gewesten tieren wil, en met vrugt geteeld zou kunnen worden; dat de Natie, indien men 'er aan gewoon was, op eene ſoortgelyke wyze, als nu de buitenlandſche Koffy, zou mogen gebruiken. Doch laaten wy, na deezen uitſtap, tot ons bepaalde onderwerp wederkeeren.

De Koffy, als boven gemeld is, gemaalen zynde, word gemeenlyk in Blikken Trommels, ten gebruike, bewaard en verkogt; omtrent welk laatſte, inzonderheid van de Thee, het volgende meerendeels plaats heeft. Een Theetrekſel word op de gis gezet; en uit dien hoofde koopt men de Thee, (uitgezonderd by heel gemeene Lieden,) niet zo zeer by kleene gewigten, als wel by 't Pond of Ponden. Sommigen handelen zoo ook met de Koffy; maar de meesten verkiezen gewoogen aftrekſels; en van daar word de gemaalen Koffy veelal by kleene gewigten, zelfs tot één Lood, een half lood, en een vierendeels Lood, verkogt. Men neemt dezelve in eene mindere of meerdere

DE HOLLANDSCHE NATIE.

re maate, naar de hoeveelheid van kookend Water, dat 'er op gegooten zal worden, in eene daartoe gemaakte Koffykan, of een gewoonen Tuitketel; waarin men de Koffy, met of zonder vuur daar onder, naar welgevallen, te trekken zet. Agtervolgens dit gebruik heeft men ook Kannen of Ketels, die juist zoo veel Waters houden, als 'er, naar maate der Koffy, tot een geregeld aftrekſel vereischt word; van waar ze den naam draagen van *Loods, half Loods*, ja ook *Vierendeelloods Ketels* of *Kannen*; doch de een zet de Koffy wel wat ſterker dan de ander, naar den verſchillenden ſmaak. Het Gemeen gebruikt nog al Ketels, maar in geregelde Huishoudingen vind men meest altoos Kannen met Kraanen, waar uit men de Koffy, als het aftrekſel geſtreeken is, tapt in Kopjes, die in Schoteltjes ſtaan, om ze even als de Thee te drinken. Deeze ſchenkt men integendeel, als boven gezegd is, uit Tuitpotten, 't welk egter ten gevolge heeft, dat men meestal bladeren of gruis in de Thee ziet dryven: dan hier tegen hebben onze zindelyke Vrouwen, al voor eenigen tyd, uitgevonden, Zilveren Zeef-lepeltjes, en nog onlangs heeft men Zilveren Zeefjes uitgedagt, welke in diervoege aan de tuit gehangen worden, dat men de Thee door 't Zeefje ſchenke. Met de Koffy is zulks niet noodig, dewyl men de opgenoemde Kraanen zoo hoog plaatst, dat ze boven het nederſtrykſel ſtaan; des men de Koffy,

zoo

zoo de Kan in rust gelaaten worde, altoos zuiver drinke. By mangel van oplettendheid, met het schudden of verzetten der Kan, geraakt het ſtrykſel in beweeging, en de Koffy word troebel; dat ſommigen (en derzulker getal is niet gering,) moedwillig te wege brengen, uit eene zekere belustheid tot, en vreemden ſmaak in, het dik van Koffy. Dan nog vreemder is het, dat men onder ons Gemeen kalagtige Vrouwlieden ontmoet, die voorgeeven, uit de figuuren van 't Koffydik in de Kopjes het toekomſtige te kunnen voorſpellen; door welk middel zy veelen Bygeloovigen, en inzonderheid jonge Dienstmeiden, niet weinig grollen diets maakten. Doch dit ſlag van Bedriegſters, bekend onder den naam van *Kopjeskykſters*, word, door de Overigheid in onze Steden en Dorpen, ten ſtrengſte geweerd.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wyders ſtaat hier nog omtrent den tyd van 't Koffygebruik aan te merken, dat, daar de Thee over 't geheel des namiddags gedronken word, de Koffy in tegendeel meestal tot een Morgendrank verſtrekt. Zedert eenige Jaaren herwaards, heeft men, vooral onder de groote lieden, de gewoonte ingevoerd, van des morgens Thee, in ſtede van Koffy, te drinken: 't welk naastdenkelyk uit een vooringenomen begrip, dat de Thee lugtiger is, ontſtaat; doch over 't algemeen houd zig de Natie, in allerleie Huishoudingen, des morgens aan de Koffy. Hier en daar ontmoet men

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nog onder ons eenige ouwerwetſche lieden, hoedanigen ik 'er genoeg ken, die, naar de oude Landswyze, des morgens een ſtout glas Bier, in de plaats van Koffy, drinken; maar ver het meerendeel der Natie gebruikt Koffy by hun ontbyt; wanneer ze ook, naar myn inzien, geen ongezonde Drank is. Dan hier by blyft het dikwyls niet; veelen onzer Ingezetenen hebben de Koffy en Thee, van 's morgens tot 's avonds, over den vloer, en maaken dus een zeer groot misbruik van deeze Dranken. Dit valt den Burger, als dagelykſche kosten maakende, ſchadelyk; doch by Winkeliers, en vooral by dezulken, die veel met Buitenlieden handelen, is het voordeel. Zy, die neering zoeken, of dezelve willen behouden, en kaarig zyn op een kop Koffy, verſtaan, naar de tegenwoordige handelwyze, hun belang niet. Zulks heeft, 't is waar, bovenal plaats onder onze Vrouwen; maar 't is 'er zoo mede gelegen, dat de Koffy ook, by veele Mannen, op verre na geen veragtelyke Drank zy. Hebben de Vrouwen haar half elfje, drinken zy gaerne, op dat uur, een kop Koffy; de Mannen, vooral die van den deftigen Burgerſtand, en onze Kooplieden, hebben hun half twaalfje, 't welk zy, in de alombekende Koffyhuizen opneemen. Voor deezen gong men ook meest des avonds ten Koffyhuize, om een kop Koffy; dan tegenwoordig word 'er des avonds veelal ook Wyn geſchonken. Het

veel-

veelvuldig gebruik der Koffy en Thee heeft verder veelligt aanleiding gegeeven, om ze beiden, ter voorkominge van te veel verflapping, met Melk te gebruiken. En zulks heeft te gereeder ingang gevonden, alzoo 't niet ongevallig voor den fmaak is. De Suiker en andere zoetigheden, zo wel by de Koffy als de Thee in gebruik, gepaard met de Melk, maatigen het bittere en het famentrekkende dier Dranken. Men vind 'er, die zelfs hunne geheele Avondmaaltyd doen, met een Boterham te eeten, onder het gebruiken van eenige kopjes Koffy met Melk; en fommige zuinige Vrouwen fpyzigen 'er haare Dienstbooden des avonds mede; 't welk veelen, fchoon 't eenigen mishaage, dermaate gevalt, dat zy dit onthaal boven de gewoone Avondfpyze verkiezen. Men kan uit dit alles ten klaarfte bemerken, dat de aftrekfels van Koffy en Thee, fchoon eigenlyk buitenlandfche Dranken, thans hier als natuureigen zyn, en zeer wel onder de meest gewoone Dranken der Natie geteld mogen worden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Voorts is 'er onder den Boerenftand, en elders in de Steden, nog eene bereiding van de Koffy, die men *Boeren-Kandeel* noemt; wanneer de Koffy in Melk met Suiker opgekookt word. Maar met deeze en foortgelyke bereidingen, hoedanigen 'er ontelbaar veelen bekend zyn, die ter byzondere verfnaperingen ftrekken, mogen wy ons niet ophouden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Even zoo is 't gelegen met de Chocolade, die men, als zynde een byzondere voedende Drank, zoo gereed onder de Spyze, als onder den Drank, der Natie zou mogen betrekken. Ze bestaat toch, gelyk bekend is, uit het vette en verkwikkelyke merg van de Cacauvrugt, dat men in Water of Melk opkookt, en met Beschuit nuttigt. De Chocolade komt des niet zoo zeer onder de algemeene Dranken, als wel onder de Melkspyzen der Natie; die meermaals Melk met Lauwrier, Saly, Rosmaryn, Amandelen, en dergelyken, ter versnaperinge gebruikt, en 'er Kinderen op onthaalt.

Hier mede agt ik het voornaamste, dat betrekking heeft tot de Spyze en den Drank der Hollanderen, ontvoud te hebben; dan, eer ik dit *Hoofdstuk* besluite, kan ik niet voorby nog melding te maaken van een Plantgewas en deszelfs gebruik, dat zeer gemeen is onder de Natie; 't welk noch Drank, noch Voedsel genaamd kan worden, en egter in 't gebruik iets heeft, waar door 't aan beiden zeer naby komt. Ik bedoel hier mede de Tabak; welker rook men, door middel van eene pyp, zuigt, en, als 't ware, opdrinkt; ter welker oorzaake men het Tabak-rooken oudtyds *Tabak-drinken* noemde, en sprak van een Soopje Tabak te neemen. Dus spreekt A. VAN DE VENNE, van een Soopje te doen, als hy, in zyn *Wys-Mal*, op zyne ma-

manier de omtrent die dagen uitgevonden Pypen aldus beſchryft: DE HOLLANDSCHE NATIE.

By my is noch een greep bedocht,
Of buyten af in 't hooft gebrocht,
Hoe dat ick ſal van aerd' en kley
Bevormen, uit de ſtoffen bey,
Verſcheyden pyp, langh, reght, en hol,
Op 't eynde groff, ſmal, broos, en bol,
Gelyck men aen de ſtucken merckt,
Die vondigh nieuw zyn uitgewerckt.
Men kan daer mee in ſtilheit oock
Een Soopje doen van heete ſmoock.

Uit dit Versje mag men afleiden, dat de Pypen in den tyd van VAN DE VENNE, met den aanvang der Zeventiende Eeuwe, eerst tot die volkomenheid gebragt zyn, dat men 'er de Tabak uit rookte; als mede dat dit rooken of zuigen, niet ongelyk aan het zuigen uit eene ouwerwetſche Tuitkan, of een Berkemeier, Tabak zuigen, en dus by uitſtek een Soopje doen, genaamd wierd. Ik val hier te meer op dit woord, om dat, onder de oude Houten Berkemeiers, de eigentlyke Drinknappen, of Bekers, in vroeger dagen, hier te Lande, veelen gevonden worden, (hoedanigen ik zelve bezeeten heb,) in welken dwarſe, of kruiswyze houten pypjes gewerkt waren; door welken men den Wyn of Drank uit den Kroes zoog; en dus, gelyk men nu zegt, een ſlokje of een teugje nam. Dit heette

 oud-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

oudtyds een ſoopje, dat zoo veel zegt, als een ſlokje of zuigje, te doen; en dus ſprak men dan ook, nademaal de rook der Tabak door de Pyp gezoogen word, niet oneigen van een ſoopje, een zuigje Tabak; waar voor men nu beter zegt, een trek Tabak. Maar, om hier over niet te breed uit te weiden, zullen wy alleen, ten aanzien van 't Tabakrooken, nog in aanmerking neemen, dat het zelve, ſchoon 'er onder de Hollanders eenige Mannen gevonden worden, die geen Tabak rooken, nogthans zoo algemeen in gebruik is, dat het tegenwoordig volſtrekt Nationaal zy: zelfs ſlaat het, gelyk wy in de beſchryving der Gooilanders gemeld hebben, tot de Vrouwen over (*). Bovenal is 't vry zeldzaam onder den Boerenſtand, by Zeevaarenden en Arbeidslieden, een Mansperſoon te ontmoeten, die geen Tabak rookt; en onder de tien Zeehagjes, zyn 'er naauwlyks twee, die geen Tabak, in eene zekere hoeveelheid, naar de gelykenis en grootte eener Pruim, in den mond ſteekende, kaauwen, vanwaar zy 't ook *pruimen* noemen. Onder de Aanzienlyken is het Tabakſnuiven wel zoo ſterk in zwang, als het Tabakrooken; om dat het veelen der

(*) Zeker Schryver, met naame J. J. W. BEINTEMA VAN PEIMA, verdedigt, by uitſtek, het Tabakrooken voor de Vrouwen, in zyn Werkje, gedrukt in 's Hage, 1690; doch dat vry wat te ver gaat in de vooringenomenheid voor de Tabak.

der Dames hinderlyk ſchyne te weezen. Dan dit neemt niet weg, dat het over 't geheel, zelfs onder den deftigen Burgerſtand, by de Natie in een doorgaand gebruik blyve, en wel zoo algemeen zy, dat de Mannen elkander op een Pypje, gelyk de Vrouwen haare Vriendinnen op een Kopje verzoeken. In deeze Rookviſiten word, hoe zeer men het Tabakrooken by drinken vergelyke, de aanſlag van den rook veelal met een friſſchen dronk doorgeſpoeld; en de in Holland bekende ſpreuk: *Ore vinoſo bene fumatur.* Dat is. „ Een „ met Wyn beſproeide mond rookt wel", toont ten klaarſte, dat onze Geleerden zelfs niet vreemd zyn, van een opdroogend Soopje Tabak, met een verkwikkende teug Wyn te vermengen. Ook word 'er daadlyk onder onze Geleerden al vry wat Tabak gebruikt; veelen geeven voor, dat het hun, in 't ſtudeeren, van een weezenlyken dienst is; maar anderen houden ſtaande, dat het, even als het ſnuiven, eene enkele gewoonte is. Ik zal my niet vermeeten, dit gewigtig geſchil te beſliſſen; miſſchien verſterkt de Snuif de Herſſenen, en veelligt leert het ſpeculeeren op den Tabaksrook denken. Dan dit in 't voorbygaan; eene heuſche ſchertſery mag 'er met een gezellig onderwerp wel eens door; en hier mede laaten wy voorts de Tabak berusten; te meer daar wy over de Tabakspypen, benevens derzelver bereiding, in ons *Tweede Deel*, breedvoerig gehandeld heb-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hebben; en wy ons, nopens de Tabak, in 't vervolg nog nader zullen moeten uitlaaten.

Wy houden ons derhalven, met dit verſlag van 't geen, op de eene of andere wyze, tot de Hollandſche Dranken behoort, ontſlaagen van alle verpligting, om op meer byzonderheden ſtil te ſtaan, en ſtaaken des ook hier mede een verdere optelling van veelerleie andere Drankbereidingen, die in deeze of geene Stad, Dorp of Vlek plaats hebben; en, 't zy ter verheuginge van den geest, of ter lesſchinge van den dorst, onder onze Landzaaten, zoo zuiver als vermengd, in zwang zyn. Men kan toch, onzes agtens, uit het verhandelde in dit *Hoofdſtuk*, genoegzaam opmaaken, welke Spyzen en Dranken der Natie, in onze dagen, algemeen eigen zyn; mitsgaders in hoe verre dezelven, uit de natuurlyke voortbrengſelen van ons Land, of uit vreemde Gewasſen, toebereid worden; weshalven men, ten deezen opzichte, niets meer van ons kunne vorderen. 't Komt ons, daar benevens, voor, dat het involgen van allen verderen eisch, hier omtrent van zeer veel omſlags, en weinig nuts, zoude zyn; waarom wy 'er geheel van afzien; te meer, daar onze taak ons roept, om op ernſtiger zaaken te letten; te weeten op de Landziekten en natuureigen Lichaamskwaalen der Natie, waartoe wy het volgende *Hoofdſtuk* ſchikken.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Natuurlyke Lands- en Volks-Ziekten der HOLLANDEREN; *welken, zo uit de gesteldheid der Lugt en des Lands, als uit die des Volks zelven, en hunne Leevenswyze voortvloeien.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

INLEIDING.

Thans ga ik over, tot het verhandelen van een onderwerp, dat ik, niet zonder vreeze, onderneem; en nimmer heb ik zorglyker de penne opgevat dan nu. Noch de vermoeiende wandelingen, in weêr en wind, door onze Gewesten, noch de versuffende naleezing onzer oudste Chronyken; noch de afmattende berekeningen onzer Winden, Geboorte- of Sterflysten, en wat meer van die natuur zy, niets van dit alles is my zoo bezwaarlyk voorgekomen, als het juiste bepaalen onzer Natuureigen Landsziekten. Stelde de vermenging onzer Natie, met ontelbaare Vreemdelingen, ons, in 't opmaaken van 's Volks Character, buiten staat om de Hollanders, over 't geheel, één en gelykaartig te beschouwen; dit heeft nog veel meer plaats, ten opzichte van hunne Ziekten; en maakt zulks, dat sterker is, niet doenlyk, zonder ook in den

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den natuuraart van andere Volkeren te vallen. Wetten en Gewoonten, mitsgaders Landeigen gebruiklykheden laaten zig nog al eens onderſcheiden; om dat derzelver bepaalingen van de Menſchen zelven afhangen. Maar wie kan de oneindige menigte van overfyne onnaſpeurlyke betrekkingen der natuurlyke invloeden zoo naauwkeurig onderſcheiden, dat hy zich vermeete, de verſchillende werkingen der *Elementen*, of Hoofdſtoffen, op onze Lichaamen, van Land tot Land, en nog minder van Stad tot Stad, te bepaalen? De Natuur maakt hier gewoonlyk zulk eene enge beperking niet, als men gewoon is in Landkaarten te bepaalen; en daar zy dezelve nog al mogt maaken, onduikt haare uitwerking de oplettendheid der ſchranderſte Vernuften. 'Er blyft des, en 'er zal, hoe naby men moge komen, aan eene voldoende bepaalende beſpiegeling der Landsziekten, eeuwig overblyven, eene overéénkomst van dezelven, met die van andere nabuurige Gewesten, Landen en Steden.

Dan dit is nog de grootſte zwaarigheid niet, welke zig in dit onderwerp opdoet. De natuur te volgen zoo na mogelyk zy; derzelver verſchynſelen eenvoudig en getrouw voor te draagen, zoo verre zy onder ons bereik komen, en door de gezonde Rede voorgeſteld kunnen worden; dit alles is doenlyk; dit kan men ordentlyk verhandelen. Maar hoe veel moeite heeft het in zig, de Natuur in zoo veel herſenſchim-

ſchimmen te hervormen, als 'er ſchier Geneesheeren zyn? Hoe bezwaarlyk valt het zyne proefneemende onderzoekingen te wringen naar denkbeelden, die de fynſte vernuften in verwarring brengen; en welken, noch met het bondige en beproefde van het Oude, noch met het gezonde van het Nieuwe Stelzel overéénſtemmen? En doet men dit niet, hoe groot een gevaar loopt men dan, van zig eensklaps tusſchen de woedende twistharpyen der hedendaagſche nieuwe Systemazoekers te werpen, om 'er ſmaadlyk van behandeld te worden? Schoon ik zulks nog al mogte ontgaan, 'er is daarenboven een doorſlaand zwak, dat heden onder onze Hollanders heerscht, en in welks beoordeeling ik volſtrekt vallen moet, naamlyk de algemeene Ziekte-mode. De gewoonte van te Medicineeren is, vooral in de groote Steden, dermaate toegenomen, dat men zeldzaam een Huishouden vinde, 't welk, onder de Nieuwjaars rekeningen, niet eene lange Apothekers Cedel heeft. En hoe dikwils komt een Doctor ter maaltyd, daar de last, van elke vraag der ingebeelde zieke Vrouwen of Mannen te beantwoorden, hem belet ſmaaklyk te eeten. Men brengt thans de kunst hooger dan de Natuur; de Boeken krielen van uitvindingen; en eene reeks van Geneesheeren zwoegt, onder een ondraagelyken last van optellingen van Gevallen, Operatien, en Aantekeningen, waar door men dikwils niets anders uitvoert,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

voert, dan dat men oude zaaken onder eene nieuwe gedaante voordraagt, of eenerleie koorts tot drie ſoorten maakt. Hier by komen menigvuldige beproevingen van nieuwe remediën en uitvindingen; die, ſchoon 'er al eenigen van nut mogten weezen, nogthans meermaals de oorzaak zyn van eene onredbaare verwarring in de waare Ziektenkunde. Menig Geneesheer, die ze beproeft, waagt 'er zyn Lyder aan; en hy word ſomtyds, om zyne uitvinding te bevoordeelen, een uitvinder van nieuwe toevallen en ziekten, die noch Volk- noch Land-eigen zyn. Een enkele Wortel, die voor jaaren lang bekend, en onder de Indiaanen goed was, word hier, uit win- of eerzugt, een gevaarlyk middel, ter beproevinge of invoeringe van onbekende ziekten. Naar deeze denk- en handelwyze zou men zig mede al moeten ſchikken, in 't opmaaken van de lyst der Landziekten, ſchoon ze 'er geenzins onder behooren; indien men geen gevaar wilde loopen van voor een onkundigen uitgemaakt te worden: allergenadigst zou men 'er nog afkomen, met den naam van een *koppigen Boerhaviaan.*

Dit alles egter is over te komen, en de vrees voor iets van dien aart belemmert my minst; gewigtiger bedenkingen doen my ſchoorvoetende deeze taak aanvangen. Wanneer ik het oog ſlaa op den arbeid van den onſterſſelyken BOERHAVE; op dien van den beroemden VAN ZWIETEN; en myne

aan-

aandagt vestige op de lesſen myner geëerde Leermeesters, den hooggeſchatten GAUBIUS, VAN ROIJEN en WINTER, met die van de voortreffelyke ALBINUSSEN; dan, dan aarzel ik. Zulks doet my ſterker aan dan alle de voorgemelde redenen. In het opdisſchen van nieuwigheden toch ſtaat myn recht gelyk, met dat van alle de hedendaagſche Ziektenverdichters. Maar, om een uitvoerig, alleszins doorkneed, en mannelyk ſamenſtel, waarin, onder de Ziekten des Menſchelyken Geſlachts, byzonder die van ons Land voorkomen, naar een wel ingerigt Plan, voor te draagen, daar toe zou ik een andere BOERHAVE, GAUBIUS, VAN ZWIETEN, VAN ROIJEN, of een dergelyke, moeten zyn. En genomen, ik was eens zoo ſtout, of hooggevoelend van my zelven, om dit te durven onderneemen, wat zoude ik al veel anders kunnen doen, dan, (even als anderen, die dit onderwerp, ſchoon kundig, behandeld hebben,) de waaragtige en aan de natuur getoetſte voorſtellingen dier groote Mannen uitſchryven, of onder een nieuwmodisch kleed verplooien? Beſloot ik hier toe; welk een uitgebreid Werk zou ik dan myne Leezers op den hals ſchuiven? Een Werk zekerlyk, dat, door zyne Stelkundige regels en gevolgtrekkingen, met de opgave der kentekenen, en beſchryving van de geneezing der Ziekten, ten minſte nog al één of twee Boekdeelen zou beſlaan; en egter niets behelzen, dan eene navolging, of, zoo 'er nog al iets byzonders in

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

voorkwame, eene herinnering van het geene door wyzer Mannen geboekt is.

Wyders ben ik nog wel byzonder te rug gehouden, van in eene ſtelkundige Verhandeling, over onze Landeigen Ziekten, te treeden, op de zoo loflyke aanbieding der *Hollandſche Maatſchappye*, van een Eerprys op dit onderwerp; waar mede ook myn hooggeagte Vriend, Doctor IMAN VAN DEN BOS billyk bekroond is; van wiens beproefde en doorkneede ervarenheid, in de beoeffenende Geneeskunde, ik en alle rechtſchaapen kenners hier omtrent een keurig ſtuk verwagten. Ik had zelfs een goed deel van waarneemingen, ja eene gantſche Verhandeling opgeſteld, om naar dien Eerprys te dingen; doch op raad van een edelmoedig Beminnaar der Weetenſchappen, en aanzienlyk Lid deezer Maatſchappye, die my juist onder den arbeid verraste, heb ik 'er van afgezien, en beſlooten, om het byéén verzamelde in te korten; ten einde 'er gebruik van te maaken, in myne *Natuurlyke Historie.* En ik wierd in dit beſluit verſterkt, toen ik, kort daar na, ontdekte, dat de gemelde Heer 'er met yver aan werkte, en zyn ſtuk, by herhaalde opgaven van de Maatſchappy, des te beter voltooide. Gaarne had ik hetzelve reeds in 't licht gezien; wanneer ik 'er my, daar 't my aan genoegzaame berigten mangelt, tot 's Mans eer, vrymoedig van bediend zou hebben.

Wanneer men dit alles te ſamen neemt, kan

kan men duidelyk begrypen, dat ik niet zonder reden vreeze, om dit ſtuk omſtandig en uitvoerig te behandelen. Nadien ik evenwel, hoedanig eene plooi ik 'er aan zoude willen geeven, my van 't behandelen deezer tedere ſtoffe niet ontſlaan mag noch kan, zoo wil ik in deezen alles toebrengen wat in myn vermogen is. En gelyk ik, in alle myne Schriften, altoos myne eigen zinlykheid vrymoedig volg, terwyl ik de waarheid met de ondervinding onbeſchroomd raadpleeg, zoo zal ik mede in dit geval te werk gaan. Op die wyze heb ik tot nog myne gedagten in deeze *Natuurlyke Historie* voorgedraagen; en dus ſtel ik my voor, ook dit ſtuk, naar myne vrye manier van denken, af te handelen; in hoope, dat het den beſcheiden Vaderlandlievenden Leezer niet onaangenaam zal zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ter nadere verklaaringe van myn oogmerk daar omtrent dient, dat ik voorhebbe, dit onderwerp meer redeneerkundig, dan ſtelkundig, te ontvouwen; wel inzonderheid, om dat zulks best geſchikt is voor alle zoodanige Leezers, die niet ervaaren zyn in de regelen en kunstſpreuken der Geneesheeren, zoo als 't, vermoedelyk, met verre de meeste myner Leezeren gelegen zal zyn. Langs dien weg zal ik ook hun eene vatbaare beſchryving tragten te geeven van 's Lands eigen Ziekten, en 's Volks oorſpronglyke ongemakken, die uit de Lugtsgeſteldheid, of de natuur van

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't Land, of het misbruik van Spyze en Drank, of verkeerde Gewoonten ontſtaan. Hier door kan ik ook, in veele ongevallen, te gereeder vermyden, de geduurige lastige herhaalingen van de eerſte, de naastkomende, de bykomende oorzaaken, de trappen der Ziekten, en meer dergelyken. Wanneer egter voorſtellingen van die ſoort te pas mogten komen, zullen ze, op eene redeneerende wyze, in de beſchryving ingevlogten worden. Ten gevalle van den Nederduitſchen Leezer zal ik de Kunstwoorden veeltyds verduitscht gebruiken; doch 'er tevens, ten wille van anderen, de oorſpronglyke woorden byvoegen. Verder zal ik my, met voordagt, onthouden van 't melden der algemeene behandelingen, die in de beoeffenende Geneeskunde voorkomen, gelyk ook van 't optellen veeler byzondere gevallen. In de berigten der Maatſchappyen, en de geſtadig uitkomende Week- of Maandſchriften, is 'er zoo groot een overvloed van te vinden, dat het waarlyk, indien men zig daar toe wilde inlaaten, weinig moeite zou zyn, om 'er meerder Boekdeelen mede te vervullen, dan deeze geheele *Natuurlyke Historie* zal beſlaan. Wyders zy nog gezegd, dat het myn oogmerk niet is, te minder, daar de zaak zelve my onuitvoerlyk voorkomt, om van Landſtreek tot Landſtreek, of van Plaats tot Plaats, juiste proeven en voldoende bepaalingen van Ziekten te geeven. Het komt hier, volgens myn bedoelde, meer op het al-

algemeene Landeigen, dan op zulke byzonderheden, aan. Eindelyk voorbehoude ik my eene vrye beoordeeling van alle zoodanige begrippen, waar omtrent ik van de gemeene gevoelens mogte verfchillen; omtrent welken ik myne geringe waarneemingen, befcheidenlyk, en zo beredeneerd het my mogelyk is, zal voorftellen; overéénkomftig met de reeds verhandelde natuureigen Lugtsgefteldheid des Lands, en de naauwkeurig genoeg bepaalde Temperamenten en Gemoedsneigingen der Natie; waar in ik my zelven in dit Schrift gelyk moet tragten te blyven.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

In de uitvoering van dit myn oogmerk vertrouw ik voorts op de infchiklykheid myner Leezers, zoo ik hun deeze of geene byzonderheid niet klaar of breedvoerig genoeg voorgedraagen mogte hebben. Midlerwyl verlaat ik my tevens wel byzonder op de befcheidenheid van alle verftandige Geneesheeren, omtrent het beoordeelen dier ftukken, waarin ik van hunne begrippen mogte verfchillen, terwyl ik my wel verzekerd houde, dat ze 't my niet ten kwaade zullen duiden, wanneer ik de misbruiken der hedendaagfche Ziektemode hier en daar vrylyk affchetfe. Dus, gehard tegens den fluisterenden nayver, ga ik, met de wapenen van waarheid en Vaderlandlievende rondheid toegerust, tusfchen wyduitgeftrekte Legeringen der twistende heirkragten van Geneesheeren door, en treede ter zaake.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dat 'er tot eene gegronde kennis der Ziekten van eenig Land vereischt word, eene voorafgaande kennis van den natuurlyken aart en de Lugtsgefteldheid van het Land, welks Ziekten men onderzoeken wil, is buiten kyf. Eene gegronde kundigheid hier van is genoegzaam de Spil daar al het overige op draait; naardemaal men den invloed der Lugtsgefteldheid, en van den aart des Lands zelven heeft aan te merken, als eene der voornaamfte bronwellen van de meeste Landsziekten. In gevolge hier van, zou dit ftuk, in deezen, in de eerfte plaatfe, in aanmerking komen. Maar 't zal niet noodig zyn dat ik 'er my tegenwoordig mede ophoude, alzoo ik dit onderwerp, met alle deszelfs betrekkingen tot ons Vaderland, in het *Eerfte Deel* reeds zoo uitvoerig behandeld hebbe, als my doenlyk was; zelfs hier en daar met nevensgaande aanmerkingen over de uitwerkfelen van dit alles op onze Landzaaten. Ik zal derhalven, om noodelooze herhaalingen te vermyden, dit onderwerp niet hervatten, en my, daar 't pasfe geeft, flegts op het voorheen gemelde beroepen; terwyl ik verder deeze orde, in 't behandelen van dit ftuk, denk te houden, dat ik zal nafpooren:

I. De gewoone nadeelige natuurlyke oorzaaken, voor de gezondheid der Hollanders, die men in den Dampkring, of de Lugt, te zoeken heeft.

II. De

II. De voornaamſte ongeſteldheden der Hollanders, die uit het misbruik van Spyze en Drank ontſtaan. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het naſpooren van den invloed deezer twee hoofdoorzaaken onzer Ziekten zal ons voorts nog wel aanleiding geeven, om het oog te ſlaan, zoo op de geſteldheid van ons Gewest, als op de zeden onzer Landzaaten; voor zoo verre die medewerken, tot het koesteren van Kwaalen, welken uit een ſamenloop deezer oorzaaken gebooren worden.

ZIEKTEN UIT 'S LANDS LUGTSGESTELDHEID.

Het eerſte gedeelte raakt dan den invloed van den Dampkring of dien der Lugt, op de geſteldheid onzer Natie. Wy noemen hier, ingevolge de eenpaarige ſtelling onzer Natuurkundigen, en byzonder eenſtemmig met den Heer BASTER, *Dampkring*, die dunne, ons gezigt ontſlippende vloeibaare ſtoffe, welke, vermengd met de alleronnaſpeurlykſte fyne geesten der Lugt, en uitwaasſemingen van den Aardbol, ons, benevens het Land dat wy bewoonen, van alle kanten omringt. Dezelve is dus als het Element, waar in wy ons beweegen, of de Lugt, zonder welke wy niet kunnen leeven; welker in- en uitademing een geduurigen ſterken invloed op 's Menſchen Lichaam heeft; om dat zy tot alle, zoo vaste als vloeibaare, zelfſtandigheden, die dat Lichaam uitmaaken, oneindig fyn, door derzelver *porien*, of openingen, met derzelver Vogten indringt, en

Zie *Verhand. van de Holl. Maatſch.* III. D. Bl. 43.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en zelfs alle tusschenruimten der deelen vervult.

In deezen Dampkring worden, zoo door deszelfs eigen Lugtaartige zelfstandigheid, als door eene onophoudelyke aantrekking van, of vermenging met veelerleie uitwaasfemingen, medegevoerd allerleie soorten van stoffen, het zy vlugge en vloeibaare, of vaste, smeltbaare of onsmeltbaare, die uit onze Aarde getrokken of opgeheven worden; en welken meerendeels van zulk eene fynheid zyn, dat dezelve, zoo lang zy in de Lugt omzweeven, door geene konst tot vaste deelen gebragt kunnen worden.

Verder omschryft men den Dampkring, ter nadere ophelderinge, als eene zwaare, of ook, in het tegengestelde, ligte drukkende Lugt, die het Menschelyk gestel, en alle andere Lichaamen, bestendig van alle kanten omringt, en drukt. Met deeze drukking doet die Lugt de oppervlakte onzer Lichaamen aan, dringt door de *porien* heen, en oeffent dus eene vaste samentrekkende medewerking, met de fynste uiteinden der Vaten, op de vogten die 'er in opgeslooten zyn. Dit gaat zoo verre, dat zy, dringende zelfs in die Vaten, welken door geene uitwendige drukking aangedaan worden, aan dezelven haare uitzettende en inkrimpende kragt gestadig mededeelt. Hoe zwaarder en inéénge drongener nu deeze Dampkring zy, des te meer behoud het Lichaam deszelfs vlugge deelen, om dat

ze minder kunnen uitvlieden: waar tegen een ligter Dampkring de vlugge deelen verdunt, en aan de Lichaamen onttrekt. Men word dit duidelyk in de Ademhaaling gewaar: dezelve word in een zwaaren Dampkring gedrukt, en wy haalen, daar door, benaauwder adem, dan wanneer de Dampkring ligter is, in welken wy ligter ademhaalen. Daar benevens heeft de Dampkring, of liever hebben de met de Lugt veréénigde dampſtoffen, een uitzettend en inkrimpend, een veerkragtig of *Elaſtik* vermogen; waar door zy de vaten des Lichaams, in welken zy dringen of gedrongen zyn, zig doen uitzetten en opzwellen, of ook weder inkrimpen en ſamentrekken. En dit vermogen is zelfs werkzaam, buiten een ongemeen zwaaren Dampkring; nademaal het Lugtgeſtel hier omtrent veranderd kan zyn, lang te vooren, eer dat het zelve nog volſtrekt die verandering op het Lichaam oeffent.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Alle deeze verſchillende werkingen van den Dampkring, op 's Menſchen Lichaam, hangen voorts grootlyks af van de koude en hette, die den Jaargetyden, of de Lugtſtreeken eigen zyn; en de dampen zwaarder of lugtiger maaken, *concentreeren* of *dilateeren*, dat is ſamendrukken of verſlappen. Hier door oeffent de Lugt, waar mede de dampen vermengd zyn, haare kragt zoo buitengemeen, dat men, in de hette, eene zeer merkbaare ſterker uitzetting in de Lugtblaasjes en Vaten der Longen beſpeure,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſpeure, dan in de koude. Wanneer de Dampkring tot een zekeren trap van warmte gebragt is, zet de Lugt de Vaten uit, en tevens de ſtoffen in dezelven; welken als dan, door die uitzetting, een grooter omtrek beſchryven, en zig dus ſchynen te vermeerderen. Dit heeft bovenal plaats in de vloeibaare deelen, die geſchiktst zyn om zig ſpoedig met de uitzettende vloeibaare dampen te veréénigen. Voorts worden de vlugge deelen ontbonden, en haare veréénigde, of, zoo men wil, eigentlyke zwaarte verminderd. In dien toeſtand ontſtaat 'er te gelyk eene ſterker gesting, die verderf en rotting ten gevolge kan hebben (*). Het tegenövergeſtelde hier van heeft plaats in een kouden Dampkring, die de vaste deelen ſamentrekt en de vogten verdikt. Ter dier oorzaake heeft men verſchillende uitwerkingen van den Dampkring, op verſcheiden geſtellen; doch allermeest op ſterke en bloedryke Lichaamen; welken hunne gewaarwordingen ten zigtbaarſte vertoonen. Men voege hier by, dat deeze uitwerkſelen der hette of koude oneindig verſchillen, naar maate de Dampkring, meer of minder, met wateragtige of aardſche dampen en uitwaasſemingen, bezwangerd zy. Doch in 't algemeen maakt dezelve, dus in de vaste Lichaamsdeelen indringende, de deelen weeker en leeniger, of vaster en ſterker. Zulks veroorzaakt dan

(*) Zie BOERHAVE, *Chem.* Tom. I. p. 85.

dan ook, in eene mindere of meerdere maate, eene ſlapheid of ſtevigheid der vezelen; dat is, de Dampkring maakt, min of meer geſpannen, ſlappe of ſtevige vezelen, (*Fibræ debiles vel rigidæ.*) DE HOLLANDSCHE NATIE.

Aangezien nu deeze invloed van den Dampkring en der Lugt onafſcheidelyk is, van het leeven en de beweeging der deelen van 't Menschlyk Lichaam, zoo valt het niet moeilyk te begrypen, dat de Landsziekten der eene of andere Natie grootlyks af te leiden zyn, uit de gewoone geſteldheid van den Dampkring en der Lugt, in het Land, dat dezelve bewoont. Dit blykt te klaarder, als men bezeft, dat 'er nog ontelbaar veele nevensgaande oorzaaken bygebragt kunnen worden, welken, uit die verſcheidenheid van den Dampkring, in het eene Land meer dan in het andere plaats hebben. Als daar is, by voorbeeld, de Regen, de Sneeuw, de Hagel, de Rym, de Dauw, met meer dergelyken, en vooral de Winden. Alle deeze en andere Verhevelingen heeft men aan te merken, als zoo veele ſoorten van onderſcheiden uitwerkingen van den Dampkring; welken niet weinig toebrengen tot den verſchillenden invloed der Lugtſtreeken of *Klimaaten*, en gevolglyk tot de daar onder heerſchende Ziekten. Het optellen van alle die byzonderheden zou hier te wyd uitloopen; ook heb ik dezelven in het *Eerſte Deel*, met betrekking tot ons Land, genoeg aangeſtipt; des ik tegenwoordig volſtaan kunne,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ne, met het gezegde, ten grondslage der hoofdkennisse onzer Landeigen Ziekten, volgens de onwrikbaare Leerstellingen van den grooten BOERHAAVE, en onze Vaderlandsche Natuurkundigen, geleid te hebben. Laaten wy dan nu het oog vestigen, op de ligging en gesteldheid van ons Vaderland; ten einde nader te bepaalen, in hoe verre onze Lugtsgesteldheid betrekking heeft op onze natuurlyke Landsziekten.

Wat de ligging van Holland, benevens deszelfs naastaangrenzende Landen, betreft, men stelt gemeenlyk, dat deeze Provincie gelegen is, na genoeg, tusschen een- en vyftig en een halven en drie en vyftig en een halven graad Noorderbreedte. 't Is wel zoo, dat deeze berekening van den eenen wat stipter genomen word dan van den anderen; wel byzonder zedert men meent opgemerkt te hebben, dat 'er, zints etlyke jaaren, eenige verandering hier omtrent in Europa, en gevolglyk ook in dit Land, bespeurd is: edog, wy kunnen ons, schoon het verloopen der Jaargetyden, zedert eenige jaaren, zeer veel aanleiding tot een vermoeden van dien aart geeve, met die fyne berekeningen niet ophouden. Wat hier van ook zy, de Aardrykskundigen stemmen daar in samen, dat ons Holland te tellen is onder de Noorder Landen, bepaaldlyk behoort onder het negende Klimaat, en diensvolgens onderhevig is aan een kouden en tevens zwaaren wateragtigen drukkenden Dampkring. Voegt hier

hier by, dat dit Land, zoo als het by de Ouden alrede bekend ſtond, nog heden onder de laagſte en vlakſte Landſtreeken van Europa geteld word, ja, gelyk DE BUFFON wil, het laagſte Land van de geheele Wereld is. Merkt dan te gelyk nog op, hoe drasſig en moerasſig het zy, daar het in zynen boezem ontvangt twee der waterrykſte Rivieren van Europa, de Maas en den Rhyn; welken zig hier met de Zee veréénigen. Dit maakt het Land zoo vol Meeren, Poelen, en doorſnydingen van Vaarten; dat het, van wegens deszelfs natuurlyke moerasſigheid, onbewoonbaar zoude zyn, zoo niet de kunst en yver der Ingezetenen het bewoonbaar hielde, door middel van ontelbaare Dyken, Waterleidingen, Sluizen, enz. Als men deeze geſteldheid des Lands in agt neemt, begrypt men ligtlyk, dat de uitwaasſemingen van zulk een waterryk en moerig Gewest, veréénigd met die van de groote Noordzee, en de uitgebreide binnenlandſche Zuiderzee, ons natuurlyk Klimaat, nog ſterker dan elders in de Noorder ſtreeken, met waterdampen, en gevolglyk drukkende verhevelingen, bezwangeren. Uit dien hoofde heerscht 'er ook in ons Klimaat, gelyk de dagelykſche ondervinding leert, eene geduurige ongeſtadigheid van hette en koude; die veelvuldige wisſelvallige veranderingen te wege brengt; zoo dat de Saiſoenen nu gerekt dan verſneld ſchynen te worden, ja ſomtyds in weinig uuren elkander

DE HOLLANDSCHE NATIE.

der

DE HOLLANDSCHE NATIE.

der ſchynen op te volgen. Hier toe brengen wel inzonderheid de Winden in dit Gewest niet weinig toe, daar ze 't eene oogenblik eene vogtige, en 't andere eene drooge, nu eene heete, dan eene koude Lugt aanvoeren. Van alle deeze byzonderheden heb ik, in het *Eerſte Deel*, vooral in het *Zesde*, *Zevende* en *Agtſte Hoofdſtuk*, uitvoerig gehandeld; des ik den Leezer, na dit hoofdzaaklyke herinnerd te hebben, ernſtig verzoeke, het aldaar verhandelde in te zien, en het zelve, daar 't noodig is, op ons tegenwoordige onderwerp over te brengen.

Op de beſchouwing van dit alles mag men den Dampkring, of de Lugtsgeſteldheid, met betrekking tot het Klimaat van Holland, en naastleggende Landen, gegrond, in deezervoege beſchryven. Onze Dampkring, die, ingevolge van deszelfs aart, de Lichaamen der geenen, die dit Gewest bewoonen, omringt, en op dezelve drukt, is inzonderheid vervuld met koude, vogtige, zoo aardſche als Zeezoutagtige Dampen, welken uit het moerasſige Land, de Rivieren, veelvuldige Waterplasſen, de groote Noordzee, enz. uitwaasſemen. Hier door is onze Lugtsgeſteldheid bovenal onderhevig aan de ſpoedigſte, ja oogenbliklyke, veranderingen, ter oorzaake van den ſnellen invloed van hette en koude, op zoodanigen Dampkring. En deeze wisſelvalligheid is te grooter, door de veranderlykheid der Winden, die den Damp-

Dampkring verſchillend beweegen, en de Lugt onderſcheiden vogtig maaken. Een Zuidweste- en Weste Wind voert zeer vogtige Dampen met zig; maar een Noordweste, en ook wel eens een Zuidelyke Wind, geeft aan den Dampkring eene gemaatigde vogtigheid; daarentegen maakt een Noorde- of Ooste-Wind ons Lugtsgeſtel droog en ſchraal; terwyl de Noordooste-Wind, één onzer best lugtzuiverende Winden, allermeest eene gemaatigde droogte aan onzen Dampkring verleent.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

In zulk een Dampkring heeft zoodanig eene Lugtsgeſteldheid op onze Hollanders, natuurlyk, de volgende uitwerking.

Zy maakt de vogten lemig en taai; vermindert dus de ſchielyke vaardige beweeging, of liever het uitzettende en inkrimpende vermogen der vezelen; en brengt een zekeren trap van traagheid in derzelver beweegingen. Dit veroorzaakt zy zelfs in Menſchen, wier geſtel anders van natuure ſterk, met taaije geſpannen Spieren, en een leevendig beweegend bloed bedeeld is. Zulks is een gevolg van de drukking der veranderlyke, koude, wateragtige buitenlugt, die eene geregelde doorwaasſeming belet; welke, integendeel, in een anders beſtendiger Klimaat, geregelder bevorderd word. Daar en boven dringen de wateragtige deelen der Lugt, in ſtede dat derzelver drooge deelen de uitwaasſeming zouden inſlurpen, of mede voeren, in de *porien* in; en dus word het bloed, benevens des-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

deszelfs weivogten, verdund en wateragtig; terwyl tevens de met den Dampkring vermengde verdervelyke deelen in hetzelve indringen. Ter dier oorzaake worden, gelyk zoo het Water allerleie Lichaamen, met zig vermengt, te gereeder doet rotten, ook de natuurlyke gezonde vogten, door den gemelden vermengden Dampkring, of de met 's Lands uitwaasſemende zelfſtandigheden vermengde Lugt, te eerder vatbaar voor het verderf: hier uit volgt ook, dat de natuurlyke getemperdheid, door die wateragtige indringing of drukking, vermindert; en gelyk dat de uitwaasſeming, (*Transſpiratie*,) een minder trap van vermogen, ter noodige uitdampinge, (*Exhalatio*,) heeft; welke in dit ons Vaderland meermaals verhinderd word, door de zoo ſchielyk onverhoeds opkomende koude Lugt; die de *porien*, als zy ter natuurlyke uitwaasſeminge geſchikt zyn, door haare drukking, zig eensklaps doet inkrimpen en ſluiten.

Men vind, myns bedunkens, een vry voldoend bewys hier van, in 't geene men opmerkt, omtrent den wasdom van ons Rundvee. 't Is naamlyk, by ondervinding, bekend, dat onze Beesten, na zwaare dampige Voorjaaren, en daar op volgende regenagtige, of liever middelmaatige Zomers, zig over 't geheel zwaarder vertoonen, en meer ſmeers afleggen, dan in heete of drooge Zomers. De rede hier van is, dat de omringende koude en vogtige Dampkring, met

DE HOLLANDSCHE NATIE.

met zyne veelvuldige waterige ſappen, zoo ſterk in de Lichaamen deezer Dieren indringt, en de uitwaasſeming zoo gering doet zyn, dat ze daar door meerder uitdyen. Uit dien hoofde is 't ook, dat zy, gelyk de Vleeschhouwers weeten, by 't ſlagten, meer wateragtige Vogten afleggen. Zelfs ontdekken die Slagers, wanneer een anders vet en welgevoed Beest, in het Najaar, ſlegts één of twee dagen in ruw Weêr, en eene zwaare mistige Lugt, kort voor de ſlagting, in 't Veld loopt, dadelyk na deszelfs dood, in den omloop, of tusſchen het vet, een deel uitſypelend water. En waar uit ontſtaat dit water anders dan uit eene ſcheiding der Vogten, door eene ſchielyk belette natuurlyke uitwaasſeming veroorzaakt? Aan den anderen kant leert ons de ondervinding, dat de Runderen in drooge Voorjaaren, en daarop volgende heete Zomers, minder vet, en over 't geheel minder uitgedyd zyn; ten ontegenzeggelyken bewyze, dat een ligter Dampkring, eene droogere Lugtsgeſteldheid, de uitwaasſeming meer bevordert; doch hier van, onder de beſchouwing der Runderen, nader.

De bewyzen voor deeze ſtelling zyn verder niet minder blykbaar in ons Menschlyk geſtel. Van daar die benaauwde aandoeningen in aamborſtige Menſchen, in zulken die met Borstkwaalen bezet zyn, of een plat kortſpierig Borstgeſtel hebben. Hier uit ontſtaat by zeer veelen, op de minſte

DE HOLLANDSCHE NATIE.

verandering van de Lugt in eene drooger geſteldheid, een drooge prikkelende Hoest, die wel eens vergezeld gaat van eene flaauwe Koorts, of gevolgd word van eene Bloedſpuwing en rottende Borstteering. De voornaamſte oorzaak hiervan is meermaals alleen te zoeken in die ſchielyke Lugtsverandering; welke de, door den vogtigen Dampkring en ingedrongen humeuren, eensklaps, door eene droogere Lugtsgeſteldheid als met geweld poogt te doen ruimen; daar ze intusſchen alrede dermaate vast gevestigd zyn, dat ze zoo ſchielyk niet vlug kunnen geraaken. Zulke ſpoedige Lugtsveranderingen brengen zoodanige uitwerkſelen te wege, niet alleen in Menſchen, die reeds aan de eene of andere Ziekte kwynen, maar zelfs in welvaarende Perſoonen. Iedereen, die maar eenigzins op zyn geſtel let, kan dit byna dagelyks gewaar worden. Op den eenen dag, ja zelfs op het eene uur, ademen wy bezwaarder, en, om zoo te ſpreeken, drukkender dan op het andere; onze trek tot den Slaap is nu loomer, dan lugtiger; onze Eetlust is nu graager, dan minder opgewekt; en alle onze beweegingen deelen in die verandering. Onze Ledemaaten en Gewrigten zyn, in eene zwaare Lugt, loom en zwaarmoedig; waar tegen zy zig, in een lugtigen Dampkring, vlug, rad en leevendig beweegen; dermaate, dat wy, in dezelfde maate van beweeging, onder eene verſchillende Lugts-

ge-

gesteldheid, een merkelyk onderscheid in de vermoeidheid bespeuren. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit alles hangt dus af van de Lugtsgesteldheid, die, volgens haare natuurlyke werking, eene mindere of meerdere voor of tegenstellige beweeging in het Bloed en deszelfs Vaten veroorzaakt; ook wel inzonderheid, naar dat de Dampkring bewoogen, of dat de Dampen, door de Winden, af- of aangevoerd worden.

Hier van spreekende, kan ik niet wel nalaaten, ter staavinge van myn gezegde, een wettig gebruik te maaken, van eene aanmerking van mynen veel geagten en hoogst dierbaaren Vriend, den Geleerden BASTER; nu onlangs, tot leedweezen aller Vaderlandlievende Natuuronderzoekers, ons te vroeg ontrukt; doch wiens naam, zoo lang men van Wysgeeren spreeken zal, die hun eigen Vaderland gekend en deszelfs belangen behartigd hebben, eeuwig leeven zal. Hy wil dat men wel in agt zal neemen, „ hoe „ de Wind, schoon die op zig zelve geene „ koude voortbrenge, een Mensch egter ver- „ koelt, door de warmte weg te neemen". Dit heldert die Natuurkundige aldus op.

Zie *Verhand. van de Holl. Maatsch.* III. D. Bl. 57, 58.

„ Om dit klaarder te begrypen, zoo on- „ derstelt, dat iemand zig door sterke be- „ weging zoo zal verhit hebben, dat hy in „ een volmaakte stilte warm is tot 100 gra- „ den, en dat de Lugt rondom zoo iemand „ gematigd warm is, tot 48 of tot 50 graden. „ De Klederen die dit verhitte Mensch aan- „ heeft, en de Lugt, die hem het naaste om-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ cingelt, zullen door hem verwarmd wor-
„ den, onderſtelt tot 60 graden. Zyn
„ Zweetgaten zullen meer open, zyn Ze-
„ nuwen en andere vaste deelen, wat min-
„ der geſpannen zyn.

„ Als nu dit Mensch blootgeſtelt word
„ aan een Wind, die maar zes voet in één ſe-
„ conde voortloopt, zo zal door dien Wind
„ de warmte van 60 graden, daar het Mensch
„ mede omcingeld is, in den tyd van één ſe-
„ conde minuut, van hem weggenomen, en
„ eene, van minder dan 48 of 50 graden, aan
„ hem toegevoegd worden; waar door dat
„ Ligchaam 12 graden om zyne Oppervlak-
„ te zal verkoud worden. Wanneer men nu
„ onderſtelt, dat zoo een Wind continueert,
„ zoo moet zulk een Mensch tot in zyn bin-
„ nenſte Ingewanden koud worden, terwyl
„ de koude hem van buiten toegevoegd, elk
„ moment, zoo veel van zyn eigentlyke en
„ innerlyke warmte wegneemt. Zo men
„ nu, in plaats van zulk een warm Mensch,
„ een Thermometer aan zoo een Wind
„ blootſtelt, zoo zal men egter daar geen
„ vermindering van warmte aan gewaar wor-
„ den; terwyl die Thermometer niet war-
„ mer is dan de Lugt, waar in hy geſteld is,
„ of die hem van buiten word toegevoerd".

Als men deeze aanmerkingen nu toepast op de natuurlyke geſteldheid van dit Land, en 't geſtel der Inwoonderen, kan men gereedlyk bezeffen, dat 'er uit die omſtandigheden veele Ongemakken en Ziekten voort kunnen ſpruiten. Men heeft tog naar on-

ze

ze voorige opgave, volgens de Lysten op *Zwaanenburg* en elders gemaakt, hier te Lande, somtyds op een en denzelfden dag, des morgens een warmen Zuiden-Wind, met eene zoele heldere Lugt; op den middag een Zuid-Westen, met eene dampige betrokken Lugt; en des avonds een Noorden of Noord-Westen, met Regen, Mist of Nevel. En dit, schoon 't meest in 't Voor- en 't Najaar plaats hebbe, valt egter ook wel eens voor in 't midden der Zomermaanden. Voegt hierby, dat de koude vogtige Zuid-Weste Wind, hoewel die in den Zomer uit de Westelyke Streeken somtyds warmte aanbrengt, nogtans doorgaans een walmig of verdikkend Vogt met zig voert. Dit nagaande, is 't ligtlyk te bevatten, hoe 't bykome, dat de vaste deelen en de Vogten in 's Menschen Lichaam, door deeze Lugtsgesteldheid van ons Gewest, onvoorziens verkoud, log en loom worden: en men kan hier uit met weinig moeite nagaan, hoe die uitwerkselen, naar 't beloop der Windstreeken over onze nabuurige Gewesten verschillen kunnen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Na dus, zoo kort ons doenlyk was, de werking eener koude en vogtige Lugt, of der koude en vogtaanvoerende Winden, voorgedraagen te hebben, laaten wy nu zien, wat, aan de andere zyde, de schielyk opkomende warmte natuurlyk op de gesteldheden der Hollanders kan uitwerken. De invloed van 't laatste is niet minder dan die van 't eerste, want, gelyk de onverhoeds

DE HOLLANDSCHE NATIE.

opkomende koude ons ſlap en loom maakt, of liefst gezegd eene geſtremde loomigheid in de Vezelen en Vaten veroorzaakt; zoo brengt eene warmte, welke ſchielyk op eene koude Lugt komt, eene tegenöverſtaand uitwerkſel te wege. De Vogten die te vooren, door de koude, dik of inééngedrongen waren; terwyl de Vezelen en Vaten geſpannen ſtonden, worden in het ſamenſtel der Vaten onverhoeds verdund, en te gelyk worden de Vezelen en Vaten ontſpannen en ſlap. Hier door verkrygen de Vogten, in de eerstgemelde omſtandigheid, meerder opééngedrongen, en minder vlugvloeiende zynde, ſchiélyk eene meerdere vloeibaarheid en een ruimer doortogt, dat vergezeld gaat van een ſneller aandrang op de meest inwendige Vaten. Ter dier oorzaake ondergaat het bloed, benevens de vogten die tot voedinge van het Lichaam in een geregelden ſtaat, en als men 't zoo eens uitdrukken mag, naar den aart van ons Klimaat, in eene evenredige werking waren, eensklaps eene aanmerkelyke verdunning en een heftiger omloop.

Uit deeze ſpoedige verandering ontſtaan, vooral in *Plethorici* of Bloedryke Menſchen, zeer gedugte toevallen; zulks ſleept, daar hun bloed door eene zoo ſchielyke opkomende warmte aangedaan word, meermaals, en al dikwils onvermydelyk, eene beroerte met zig. Van daar veelen dier onverwagte ſterfgevallen in den Zomer, meest in bloedryke, ſterke, en op het aanzien

zien zeer gezonde welgeſpierde Menſchen. Hunne Bloedvaten, vast en ſterk zynde, kunnen zig by eene ſchielyk opkomende hitte, niet ſpoedig genoeg uitzetten of verſlappen, noch hun bloed zig ſpoedig genoeg verdunnen. Daarop ondergaat het bloed in deszelfs omloop, min of meer, een onverhoedſchen ſtilſtand; die, zonder eene ſpoedige vermindering van deszelfs aandrang, door Aderlaating, kragt van Ademhaaling, of andere ontlasting, een geheelen ſtilſtand, en verder den dood ten gevolge heeft. Dit alles toont ten klaarſte, dat de ſchielyke Lugtsveranderingen van zeer veel invloeds op onze Landzaaten zyn; en hoe meer iemand dit onderwerp nagaat, des te duidelyker zal hy bemerken, dat 'er, buiten de reeds opgemerkte gevolgen, in beiden de gevallen, doch allerſterkst, als eene ſchielyk opkomende koude op eene gemaatigde of hooggaande warmte volgt, zeer veele andere ongemakken natuurlyk uit ontſtaan. DE HOLLANDSCHE NATIE.

In zulk eene warme Lugt zyn de *porien* der huid open; en de uitwaasſeming geſchied dan zeer ſterk; maar by de ſchielyk opkomende koude ſluiten zig die *porien* ſpoedig, en zy worden ſamengetrokken: deeze ſamentrekking doet voorts de Vogten tot in de afſcheidende Vaten, (*Vaſa Secretoria*,) verdikken; en word dus de oorzaak van veele verſtoppingen, die tog de grondoorzaaken van meest alle Ziekten zyn. Hier aan heeft men wel byzonder in dit Land toe

DE HOLLANDSCHE NATIE.

te ſchryven, die menigvuldige zwaarmoedigheden in 't Hoofd, den Neus en de Lugtvaten; de ongemakken welken hier te Lande genoemd worden, ſchorheid, verkoudheid, doffigheid, ſcheele hoofdpyn, en vooral koude; welker uitwerkingen zoo algemeen zyn, dat een Geneesheer, al heeft hy maar ſobere kundigheden, 'er meestal wel uit kan met zyn Lyder, ſchoon dezelve heete of andere Ziekten hebbe, te beduiden, dat hy koude gevat heeft. Deeze althans is de gebruikelyke benaaming van zeer veel Apothekers, die zig voor Docters uitgeeven, en nog algemeener die van Bakers, Vroedvrouwen, en veele anderen, onder onze Vaderlanders, die hunne zoogenoemde proefondervindelyke raadgeevingen mildlyk uitdeelen. Braave en welgeſtudeerde Geneesheeren zyn egter niet onkundig van naauwkeuriger bepaalingen; en zy zullen ongetwyfeld met my daarin overéénſtemmen, dat men dus doende te algemeen te werk gaat. Schoon men ruim genoeg beweeren kunne, dat deeze uitwerkſels algemeen zyn, en ontſtaan uit de onregelmaatige getemperdheid van hette en koude in ons Climaat; zoo is 't evenwel, gelyk gegronde Geneeskundigen weeten, zeker, dat 'er nog ontellyke bykomende kwaalen uit gebooren worden; welken, met dat algemeene en tot beſpottens toe herhaalde gezegde, van koude gevat te hebben, zoo ligt niet voorby geſtapt kunnen worden.

Men zou gewislyk hier omtrent voorzigti-

tiger zyn, wanneer men behoorelyk in agt name, hoe 'er uit deeze uitwerkſelen van verſtopping, verſtyving enz. tot de vaste Vezelen, Zenuwen en Vliezen overſlaande, daadlyk eene zugt of afſcheiding van humeuren, tusſchen of in de Ledemaaten, ontſtaan; en een heir van jigtige, podagreuze en zwaarmoedige knaagende pynen gebooren worden. Deeze pynlyke kwaalen, maar al te gemeenzaam, onder den naam van vliegende koude, jigt of gigt, oudtyds *Phlerecyn*, bekend, en door Geneesmeesters *Arthritis*, *Podagra*, *Dolores Rheumatici* enz. geheeten, kruipen vervolgens zoo verre voort, dat ze tot geheele inkrimpingen van zenuwen, tot kramp en ſtuiptrekkingen overſlaan, en eindelyk den dood naſleepen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Begeert men nog een nader bewys van den grooten invloed der veranderingen onzer Lugtsgeſteldheid, men ſlaa dan gade, hoe de uitwerkſels hier van dermaate ſterk bevonden worden, dat, zoo niet de meesten onzer Landzaaten, ten minſte die geenen, welken 'er by uitſtek vatbaar voor zyn, dezelven al vroegtydig gevoelig ondervinden. Veelen hunner beſpeuren by eene ſchielyk opkomende warmte, en vooral koude Lugtsgeſteldheid, byzonder omtrent de verandering der Jaargetyden, zelfs dagen en uuren te vooren, door pynen of zinkingen, eene gewaarwording, die hun eene verdere verandering in den Dampkring of Lugt voorſpelt. Zy noemen dit een Al-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

manach, een Barometer of Thermometer, in hun bloed te hebben. En 't is der moeite wel waardig hier op agt te geeven; nadien de invloed van Weêr en Wind, in ons Vaderland, van een weezenlyk gewigt is, hoedanig de Ziekte ook moge zyn; het zy dezelve van buiten ingevoerd, of dat ze ontfteekend (*Epidemic*) zy; ja zelfs in gevallen van wonden, zoo verfchen als verouderden. Een Geneesmeester, die dit veronagtzaamt, loopt dikwerf gevaar van den bal deerlyk mis te flaan; en ik heb my by die oplettendheid altoos zoo wel bevonden, dat ik niet twyffele om deeze aanmerking, op het credit myner Ondervindinge, den Geneeskundigen nederig aan te beveelen.

Na het dus ver gezegde, wegens den invloed van een kouden en warmen Dampkring, en der in dien ftaat aangevoerde Lugt, hebben wy verder nog te overweegen wat 'er te denken zy, van de natuurlyke uitwerkingen van den meestgemaatigden Dampkring op onze Landsgenooten. Onze ervaren Geneeskundigen, die op dit ftuk aandagtig zyn, weeten zeer wel, dat 'er, ook ten deezen opzichte, niet weinig oplettendheid vereischt word, dan 't is my voorgekomen, dat 'er nog maar al te veel Geneesheeren gevonden worden, die genoegzaam alleen of meest aan de twee voorgemelde uiterften hangen blyven. Ondertusfchen meen ik met grond te mogen beweeren, dat veele Ongemakken en Landkwaalen, of, zoo men wil, bekende Ziekten, voor al die

men

men *Chronici*, of kwynende, noemt, zig in eene gemaatigde Lugtsgesteldheid ontdekken. Verscheiden ongemakken die uit ééne der twee voorgemelde oorzaaken, door eene schielyke verdikking of verdunning, door eene verstopping als andersins veroorzaakt waren, komen dan te voorschyn. Dit heeft by uitstek plaats in zulke ongemakken, die door de Lugtsverandering in 't Lichaam verborgen gebleeven zyn. Somtyds ontstaan dezelven uit de eene Lugtsverandering; maar worden door eene andere tegenovergestelde daarop volgende weder verzagt; en 't Lichaam behoud van beide die invloeden iets nadeeligs. Zoodanige kwaalen kunnen, in sterke Gestellen, wel een merkelyken tyd verborgen blyven; doch ze moeten gemeenlyk, in eene bestendig aanhoudende gemaatigde Lugtsgesteldheid voor den dag komen, dat veelal de volgende uitwerking heeft; wanneer 'er hier te Lande een geruimen tyd agter één gemaatigd Weêr heerscht, onder het geblaas van een zagten Zuiden- of Zuid-Oosten Wind, en inzonderheid als wy een droogen Zomer hebben, dan neemen de Vogten in 't Lichaam eene geregelde getemperdheid aan. Zy worden dunner, meer vloeibaar en gelykmengende. Dit brengt de Lichaamen, die anders aan eene onregelmaatige getemperdheid gewoon zyn, tot eene ongewoone regelmaatige getemperdheid. Hier uit onstaan dan, vooral in den Zomer, gemeenlyk verslappingen in de vezelen; en de verstoppin-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

pingen, die zig in den Winter met de Voorjaars veranderingen gezet hadden, maar tot dien tyd als in 't gras gedooken, onzigtbaar en ongevoelig gebleeven waren, ontbinden zig alsdan en komen met geweld te voorſchyn; na dat zy in veele geſtellen, door den tyd alrede verdervelyk geworden zyn. De Natuur, die tog altyd eene koesterende Moeder tot 's Menſchen welvaart is, tragt, in die omſtandigheden, de getemperde Lugt gretig in te ſlurpen, of het ook mogelyk ware de verdervelyke humeuren daar door te verdryven. En dit is, gelyk men hier te Lande in eene aanhoudende getemperde Lugtsgeſteldheid zonneklaar beſpeurt, niet zelden van die uitwerking, dat de kwaade humeuren, los wordende, des te ſterker met de goeden gesten. Van daar dan daadlyk de heete Ziekten; en, zoo 'er eene ſterke warmte bykomt, de gemeene Galziekten; welken onder ons meest na Augustus gebooren worden; in welke maand de Lugt hier te Lande op 't geregeldſte is, waar van vervolgens nader.

Zulks word men, buiten dat het zig in de Steden doet opmerken, vooral op het platte Land gewaar. Men ontdekt 'er bykans altoos in de getemperdſte Zomerdagen, een uitſlag, eene vuurigheid, en veele roode plekken, die ſpoedig opkomen en ook ſchielyk weder verdwynen. In de Geſtellen die zig, door eene geregelde uitwaasſeming, niet hebben kunnen ontlasten, ontſtaan dan heete koortſen, ja ook wel rotkoortſen; wel-

welken, zoo de Natuur of de kunst geene ſterke doorwaasſeming kan opwekken, genoegzaam altoos doodelyk zyn. Men agtze daarenboven buiten dit met reden voor zeer gevaarlyk; om dat ze, zoo de Zieke ter krankbedde uitryst, en hy niet volſtrekt geneezen zy, meest altyd den grondſlag tot eene kwynendeTeering, Long- of Borstkwaal leggen. Ook leert de ondervinding, dat de meeste teeringagtige kwaalen zig, in ons Land, in de getemperdſte Zomers ontdekken, zoo ze als dan niet gebooren worden. En 't ſtaat by my vast, dat de alledaagſche koortſen, en die zoogenoemde traage of ſluipkoortſen, (*Febres Lentæ*), onze Zieken in dien tyd meest altoos verzellen; daar men in tegendeel, in de Voor- en Najaars Lugtsgetemperdheid, (de kwynende Ziekten uitgezonderd,) de anderendaagſche koortſen meer gewaar word. Verder ben ik ſtout genoeg, om, met het geringe gezag, dat ik my, op myne Ondervinding, durf aanmaatigen, te bepaalen, dat de meeste *quartana* of derdendaagſche koortſen, geen geringe Ziekten onder ons Landvolk, altoos beginnen post te vatten, in de getemperde Lugtsgeſteldheid; en dat een Arts, die met een geneezing van eene *tertiana* of anderendaagſche koorts worſtelt, in het getemperde Zomerſaiſoen, meer tegenſtands ontmoet, dan by de verandering der Jaargetyden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Tot hier aan toe heb ik meestal geſproken van de gemaatigde Lugtsgeſteldheid in den Zomer; dat wy nu nog nagaan, hoeda-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

danig een invloed dezelve op onze Landzaaten in den Winter hebbe. Men zegt dat het frisch Weêr is, als de Lugt zig helder vertoont, en 'er een Noord-Ooste Wind waait. Dit is ook waar voor gezonde geftellen; de Ademhaaling is ligt en vry; en de beweeging der Ledemaaten zyn lugtig. Maar de zulken die teder van Longen zyn, en vooral die de eene of andere verborgen Ziekte voeden, ondervinden wel dra, dat die fyne Lugt nadeelig voor hun geftel is. Hunne humeuren worden fchielyk vlug, en willen zig fterker beweegen dan zy kunnen; 'er ontftaan priklingen, kuchingen, en in de kinderen gewis verkoude fnotrige uitvloeijingen. Dat Weêr is frisch! ja. Maar! maar! wat is die helder waaiende Noorde-Wind eene fcherpe roede voor het geftel onzer Hollanders! Ik durf naauwlyks voorftellen, het geen ik desaangaande vermoede: best waag ik het, vraagswyze. Zou die Noorde-Wind ook verdervelyke ftoffen aanvoeren, welken in onze *porien* en Vaten indringen; of zou deszelfs fcherpe fynheid alleen de Lugt dermaate verdunnen, dat wy zyne aankomst lang te vooren in onze Lichaamen gewaar worden? Een van beiden moet waar zyn; daar het onder onze Landzaaten, in welker geftellen de Jigtziekten en de gevolgen van verkoudheden heerfchen, zoo algemeen is, dat zy, dagen te vooren, den invloed van den Noorden-Wind gevoelen. Ook is 't, voor zoo veel ik op myne ondervinding iets mag voordraagen,

gen, byna een vaste regel, dat de meeste teeringagtige gestellen, vooral dezulken, welken die kwaal in verrottende Longen voeden, sterven voor de aankomst of het vertrek van Noordlyke Winden. En dit is de reden dat de Lyders, aan deeze of andere kwynende Ziekten, altoos beeven voor de maanden Maart en November, als zynde, volgens 't algemeene gevoelen, die Maanden, in of omtrent welken de meeste Noorde-Winden waaien; dat egter naar onze Tafelen, in de Maanden April en October plaats heeft; 't welk met den Zonnestand nagenoeg overéénstemt. Omtrent die tyden en byzonder in 't Voorjaarsaisoen, ontstaat mede de Kinkhoest der Kinderen, aan welk ongemak zy dikwerf den geheelen Zomer sukkelen; en waardoor veele Wigten, als het zig in de warmte schielyk ontdekt, ten grave gesleept worden. Zoo dit nu afhinge van de fynheid des Winds, dan zou men 't by Ooste-Winden insgelyks gewaar worden. Doch deeze doet ons minder aan, en laat zelden kwaade gevolgen agter. Is 'er dan stoflyk iets byzonders in den Noorden-Wind? Ik durf het niet volstrekt bepaalen; dan dit weet ik zeker, dat deeze Wind een meer dan gemeenen invloed heeft, op Menschen, Dieren en Planten. En 't is ieder een bekend, dat de Boom- en Plantgewassen, in 't Voorjaar, als de Noorde-Winden komen, een geweldige schroeijing ondergaan; ja dat een schraale Noorde-Wind, zelfs in den Zomer, alles doet verdor-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dorren wat in die ſtreek ſtaat, welke hy doorloopt. Wanneer men dit gadeſlaat en te gelyk agt geeft op de uitwerking van het Noorderlicht, word men waarlyk opgeleid om te vermoeden, dat de Noorde-Wind, buiten de gewoone uitwaasſemingen van onzen Dampkring, waarmede hy zig noodwendig moet vereenigen, ook met zig voert, eene byzondere ſcherpe, om zoo te ſpreeken, roostende of ſchroeiende ſtoffe, die zig op onze deelen vastzet. Maar wie zal ons zeggen welk eene vloeiſtoffe deeze Wind dus aanvoert? Wie weet of de algemeene toevloeijing der Magneetiſche of Zeilſteenkragtige vloeiſtoffen naar het Noorden 'er niet onder werke? Maar ik ſtap 'er af, met erkentenisſe myner onkunde; om de overige natuurlyke uitwerkingen onzer Lugtsgeſteldheid, ten nadeele der gezondheid, verder na te ſpeuren.

Onder alle de byzonderheden welken daaromtrent nog in aanmerking komen, is 'er niets dat meerder invloeds op onze geſtellen heeft, dan de Dauw in de allerliefſlykſte Zomerdagen; wanneer wy hier te Lande, gelyk in ons *Eerſte Deel* gebleeken is, meermaals een vry ſterken en ſchielyk opkomenden Dauw gewaar worden. Ten aanzien nu van deezen Dauw ſtaat te melden, dat 'er geen reden zy om denzelven, zoo als die, in eene getemperde Lugtsgeſteldheid, uit de Aarde opryst, ſchadelyk te agten; doch, als men de bekende ongeſtadigheid van den Dauw nagaat, bevroed men

men terſtond, dat deszelfs uitwerkſelen ook zeer ongeſtadig moeten zyn, dat verſchillende gevolgen kan hebben. Wyders valt 'er op den Dauw, zoo als dezelve in ons Lugtgewest vermengd word, met de uitwaasſemingen van onze Moerasſen, en in den Zomer rottende en gestende Poelen, al vry wat aan te merken; waarby dan tevens de verdere uitwaasſemingen van onze Meeren, Rivieren en Zeeën mede in agt genomen dienen te worden. En 't nagaan deezer uitwerkingen leid ons als met de hand, tot het onderzoeken der voornaamſte omſtandigheden, die tot de geſteldheid van ons Land behooren, voor zoo veel zy inkomen, als Hoofdbronnen onzer Landziekten; waarom wy 'er te meer afzonderlyk op ſtaan zullen blyven.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Maar eer ik dit onderwerp, die uitwaasſemingen hier te Lande betreffende, aanvang, komt by my in bedenking, of ik wel of kwaalyk doe, met, ter verkortinge, voorby te gaan, een aantal van waarneemingen, die op de gemelde uitwaasſemingen gemaakt zyn. Ik aarſel, om hier in eene juiste berekening van de hoeveelheid van het gevallen Regen-Sneeuw- of Hagel-Water te treeden; mitsgaders eene voldoende bepaaling op te geeven, wegens de betrekking die zulks tot de byzondere ligging van onze Poelen of Meeren hebben kan. Uit eene naauwkeurige opneeming hier van, zou men, 't is waar, misſchien den meerderen of minderen invloed van onzen Dampkring, door

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de onderſtelde uitwaaſeming, in dit of dat gedeelte van ons Gewest, moeten bepaalen. Dan om des aangaande recht uit te ſpreeken; ik heb 'er ten aanzien van den kleenen omtrek van ons Holland niet veel mede op; en ik kan tot nog niet in 't begrip vallen, dat het mogelyk zy, dit zoo byzonder te bepaalen. Veelligt zyn 'er bepaalende oorzaaken, welken van die Diſtrikten afhangen; doch ze kunnen, myns oordeels, uit hoofde van de ongeſtadige en oogenbliklyke vermenging onzer Dampen, nooit ſtelkundig bepaald worden. Daarenboven vind ik my, lettende op de onvermydelyke uitgebreidheid, welke het boeken van die waarneemingen en de daar uit volgende redeneeringen zou beſlaan, als gedwongen om 'er van af te zien. Ondertusſchen zullen 'er zig van zelven, terwyl wy ons by het zaaklyke houden, nog al etlyke merkwaardige byzonderheden opdoen, die in het voornaame van dit onderwerp te pasſe komen.

Zeker is het (om hier mede dit onderwerp aan te vangen,) dat de uitwaasſemingen der Zee voor onze Kusten, het zy de Winden koude of warme Dampen aanvoeren, het zy het Klimaat die onderſcheidingen in den Dampkring aantoont, of dat zelfs de Dampen van andere Gewesten aangevoerd worden. Zeker is het, zeg ik, dat de uitwaasſemingen der Zee, in alle Jaargetyden, het zy Winter, Lente, Zomer of Herfst, altoos haaren tol aan de

ver-

verhevelingen betaalen; en dat 'er Holland, aan Zee liggende, niet weinig in deele. DE HOLLANDSCHE NATIE.

De algemeene bepaaling die 'er de Natuurkundigen op maaken, komt hoofdzaaklyk hier op uit: dat men de uitwaasſemingen der Wateren, over den geheelen Aardbodem, nagenoeg ſtellen kan op een halven duim, min of meer, daags; vooral indien men 't Land en 't Water even breed beraamt.

Wanneer men nu Holland, dat men vol uit wel doen mag, ſchatte op zoo veel Water als Lands, dan zal men wel mogen ſtellen, dat 'er, in eene zekere evenredigheid, zoo veele Dampen over Holland uitwaasſemen, als naar gerade ruim genomen over de geheele Waereld. Dat is, om hier tog klaar te zyn, dat ons Land om zyne geſteldheid, voor zyn deel, natuurlyk zoo veel meer ontvangt, als andere Landen van die zelfde grootte, doch van een ander Lugtgeſtel, minder verkrygen; doch, ter evenredige berekeninge met de uitwaasſemingen over den geheelen Aardbol, zoo, dat alles tot evenredigheid gebragt worde.

Als men nu verder, volgens de aangenomen natuurkundige berekeningen, beweert, dat 'er met het nedergevallen Regenwater veel minder op onzen Aardbol wederkomt; dat gevolglyk alles, wat 'er uitgewaasſemd word, dus niet tot ons wederkeert; zoo word men, als men dit tot den geheelen Aardbol overbrengt, naar die berekeningen, geleid, om te ſtellen dat 'er drie vierden van te kort komen. 'Er moeten dan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

drie vierde deelen, zoo men wil, in de Lugt blyven zweeven, of, 't geen aanneemelyker ſchynt, door de Menſchen, het Vee en de Planten, ingeſlurpt worden. Zoo dit, dat bondig genoeg betoogd kan worden, waar toe ik my, volgens het geſtelde Plan, niet kan inlaaten, doorgaat, dan blyft 'er in ons Holland, van de vier deelen uitgewaasſemd Water, ſlegts één deel in den Dampkring; en de drie overige deelen blyven in de Menſchen, het Vee en de Planten, Aarde en Water verſpreid; of, 't geen ik 'er gerust byvoege, ze keeren grootlyks weder tot onze Zee en Wateren, eer ze in de hoogte opgeheven zyn.

Naast deeze ſtelling, die op de gemeenst aangenomen gevoelens rust, hebben wy verder het oog nog te ſlaan, op de meer of min vlugge uitwaasſeming der Waterdampen in ons Land. 't Is tog bekend dat eene ſchielyk opkomende koude, of hette, byzonder werkt op de verdikking en verdunning van den Dampkring; gevolglyk moet ze ook byzonder werken op de uitwaasſemingen der Wateren; dat derhalven wel in agt genomen behoort te worden. Als men naauwkeurig let op de doorgaans zwaare drukking van onzen Dampkring, zal men ligtlyk opmerken, dat de Dampen, uit de Zee en Wateren uitwaasſemende, by ons minder ſpoedig opgeheven worden, dan in die Landen, daar de Lugt fyn en ligt is. Hier uit volgt dan, dat, ſchoon 'er, ingevolge de opgegeeven berekening, over

over 't geheel, zoo veel Waters in de uitwaasſemingen verlooren gaat, dat dit nogtans in Holland langzaamer geſchied. Dus lyd de berekening, ten onzen opzichte, eenige uitzondering; dat ook overéénkomt met het geen wy in ons *Eerſte Deel*, over de hoeveelheid van 't gevallen Regenwater, bygebragt hebben; waar uit men wyders met ons heeft af te leiden, de reden, waarom 'er meerendeels zulk eene menigte van Waterwolken, Nevelen en Dampen over ons Land zweeft. Eenſtemmig hier mede, beſpeurt men 'er ook, aan onderſcheiden plaatſen, de verſchillende uitwerkzelen van. Hier in mag men zeggen ligt de reden, waarom men te Amſterdam dikwils Keelontſteekingen en andere kwaalen ontdekt, daar men veeltyds in 't nabuurige Haarlem niet van weet. Zoo was 'er in 't Jaar 1775, binnen Amſterdam, genoegzaam geen huishouden, daar men geen Zieken aan rotaartige Koortſen, van meer of minder gevaar, Bedlegering vond, waar aan 'er ook vry veelen geſtorven zyn; terwyl men zulks in een minderen trap te Haarlem beſpeurde, en 'er te Leyden volſtrekt niets van dien aart heerschte. Even zoo heeft men, aan den Maaskant, ſomtyds heerſchende Rotkoortſen; als men 'er in Noordholland, en langs de Zuider-Zee, niets van weet. Daarentegen heeft men in Noordholland, veelmaals, een verdervelyken *Scorbutiken* uitſlag, met daaraan verknogte kwyningen; die weder aan den Maaskant en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vooral in 't hooge gedeelte van Zuidholland, niet heerschen. Op deeze en soortgelyke waaragtige ondervindingen, mag men met reden vastſtellen, dat zulke onderscheiden uitwerkſelen afhangen, van den, naar de gelegenheid der plaatſe, veranderlyken invloed der uitwaasſeminge onzer Aarde en Wateren, in vereeniginge met den algemeenen Dampkring.

Met opzicht tot dit onderwerp verdient ook onze aandagt, het berigt van éénen myner Vrienden, een ervaren Arts; getuigende, hoe 'er in Gelderland opgemerkt word, dat eene heerſchende ontſteekende, of *Epidemike*, Ziekte, wanneer dezelve aldaar ontſtaat, zig gemeenlyk over eene uitgebreide Landſtreek, en veelal over de geheele Provincie, verſpreid. Dit ſchynt Gelderland meer eigen dan Holland; alwaar men zeer zelden eene doorgaande *Epidemie* over de geheele Provincie vind: dezelve heeft zig integendeel, van onheugelyke tyden af, bykans altoos nu in de eene dan in de andere Stad, zelfs by pesttyden, gevestigd; als uit de veelvuldige aantekeningen van Pesttyden, in byzondere Steden van dit Land, duidelyk beweezen kan worden. De Hooggeleerde VAN DOEVEREN, de gezondheid van Groningen zoo treflyk betoogende, heeft, wegens Vriesland, hier omtrent ook zeer gewigtige aanmerkingen, der leezing, ter opheldering van myne aanmerking overwaardig. Als men deeze waarneemingen met elkanderen vergelykt,

is

is 'er dan niet uit af te leiden, dat dit uitwerkſel afhangt van de ſtreek, die eene met verdervelyke Ziekteſtoffen bezwangerde Lugt neemt? of van die ſchadelyke uitwaasſemingen, welken de Dampkring in de eene ſtreek meerder opſlurpt dan in de andere? En zoo hangt dan ook het verdere onregelmaatige van veelen dier uitwerkſelen, (voor zoo verre men hier op de Ziekten, welken uit de medegevoerde en uit het Land uitwaasſemende Dampen ontſtaan, te letten hebbe,) grootlyks af, van de onregelmaatigheid der verhevelingen, der uitwaasſemingen en der veranderlyke Windſtreeken. Ik zeg, voor zoo verre; want, en hierop dient gelet te worden, 'er kunnen oorzaaken van buitengewoone Ziekten liggen, in een byzonderen tak van Handel of Fabriek, of de zeden en huishouding van dit of dat Diſtrikt. Hier toe kan men, by voorbeeld, brengen, onze Droogmaakeryen, de Veenplaatſen, de Hennepwerkers, Spinders, Loodgieters, Koperſlagers, en met één woord allerleie Ambagten van een gelyk aanhoudenden arbeid; waar van veelligt in 't vervolg nog wel iets naders. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Laaten wy tegenwoordig bepaalder wederkeeren tot ons voornaame onderwerp. Het ſtaat, uit kragt van 't voorgemelde, vast, dat de Zee geduurig eene zekere hoeveelheid Waters over Holland uitwaasſemt; en wel het grootſte gedeelte over 't Land, dat naast aan of digtst by Zee gelegen is. Maar dit geſteld zynde, komt ter

DE HOLLANDSCHE NATIE.

overweeginge, in hoe verre men die uitwaasſeming, afzonderlyk, voor- of nadeelig hebbe te noemen? En zulks geeft aanleiding tot de vraag, of 'er buiten den reeds betoogden invloed van den gemeenen Dampkring en deszelfs veranderingen, in de Zeedampen, of de uitwaasſemingen der Zee, eene ſtoflyke zelfſtandigheid zy, die eene Land-eigen Ziekte of ongeſteldheid te wegen brengt?

't Is zekerlyk voor eene ten overvloede beweezen zaak te houden, dat het Zeewater eene zekere hoeveelheid van gemeen Zout, met een Bitumineus bitter, of een aardagtig Zwavelmergel, van een byzonderen aart bezit. Naar uitwyzen der Scheikundige proeven, heeft ons Zeewater minder Zout in zig dan dat van andere Zeeën. Wy hebben het, volgens onze proeven, op een dertigſte gedeelte geſteld; en aangeduid hoe 'er reden zy om te denken, dat ons Zeewater met meer Zout bezwangerd is, naarmaate dat het verder van onze Kusten af geſchept worde. Doch het zy hier mede zoo 't wil; het geen we ter dier gelegenheid gezegd hebben, geeft ons gronds genoeg, om 'er ter deezer plaatſe uit af te leiden, dat de Zee, met die ſtoffen natuurlyk vermengd, en bezwangerd zynde, die vermengde ſtoffen te gelyk met haare Waterdampen, uitwaasſemt; en gevolglyk haare fyne Zoutdeeltjes ook mededeelt aan de Lichaamen, die door den Dampkring gedrukt worden. Deeze Zoutdeelen nu bezitten, volgens de ſtelling

Zie *Eerſte Deel*, Bl. 481. en verv.

ling

ling der Scheikundigen, een zuur van Zout, (*Acidum Salis*,) 't welk, met Salpeterzuur tot verzadiging gebragt zynde, een Salpeterzout gebooren doet worden. Voorts heeft 'er, volgens hen, in het Zeezout, buiten het gemelde zuur, nog plaats eene ſcherpe olieagtige, bitteragtige Bitumineuze ſtoffe, die, in het zelve vermengd, medewerkt; en aldus met de Verhevelingen, uit de Zee opgereezen, vermengd word. Deeze bepaalingen gaan ver, en vereiſchen al vry wat onderzoeks; maar 't lust my niet 'er zoo bepaaldlyk in te treeden. Ik ſtaa wel toe eene verſchillende ſoort onder de Dampen, naar gerade dat ze uit deeze of geene Landen of Zeeën opryzen; en dus twyffel ik ook niet aan eene werkdaadige ſtoflyke uitwaasſeming der Zee; maar 't loopt my wat hoog, derzelver vermenging, zoo afgeſcheiden in de Lugt, zoo juist te bepaalen. Liever neem ik hier toevlugt tot het algemeene mengſel, als een Chaos onder een; beſchouwende deeze vermenging met onzen beroemden GAUBIUS, als een *Regnum Chaoticum*. Ook zal het in 't weezenlyke der zaake niets doen, ter oplosſinge der voorgeſtelde vraage, welke eenvoudig hier op uitkomt: veroorzaaken de Zeedampen uit onze Noordzee, door hunne natuur-eigen ſtoffen, ook byzondere en wel nadeelige Ziekten in dit Land?

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zeer veelen, zoo niet de meesten, onzer Geneesheeren zyn hier aan de bevestigende

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zyde, daar zy 'er de hoofdoorzaak der *Scorbutike* of ſcheurbuikige Ziekten uit afleiden, of ten minſten in de ſtoflykheid der Zeedampen al vry wat oorzaaken van Ziekten ſtellen; dan myne ondervinding en overdenking leid my veeleer tot de ontkennende zyde. Als ik nagaa, hoe bykans alle onze Hollanders, die aan de Zee en aan de Zeeboezemen woonen, by uitſtek friſsche gezonde geſtellen zyn; en dat veelen, ja de meesten onder hen, een hoogen gezonden ouderdom bereiken, kan ik dit algemeene gevoelen zoo gereedlyk niet toeſtemmen. Ook beantwoord het denkbeeld, dat de uitwaasſeming der met bitteragtig Zout bezwangerde Zeedampen, het *Scorbut* of de Scheurbuik zou veroorzaaken, in geenen deele aan den uitſlag van herhaalde waarneemingen; daar men by ondervinding weet, dat de ſlymerige *Scorbutike* Klieren, vooral in aankomende Kinderen, door het drinken van Zeewater herſteld worden. Ik heb althans dit middel beſtendig, met een gewenscht gevolg, aangepreezen, en gezien dat het gebruik de bedoelde uitwerking heeft, indien men de Kinderen 'er maar toe krygen kan, om één of twee glazen daags te drinken; mits dat men wel weete dat de Klieren met geen ſterke verhardingen bezet zyn. Wyders kan ik hier niet wel nalaaten, de ongegrondheid van het gevoelen, dat de Zeedampen in ſommige Steden zeer ſchadelyke Ziekten te wege brengen, te betoogen, uit een aller-

vol-

voldoenendst berigt van den Wel Ed. Heer J. KLUIT, in den Briel woonagtig. Die Heer heeft my dermaate in ſtaat geſteld, om myn voorlang gekweekte gevoelen, door nieuwe bewyzen, te bevestigen, dat ik my ten hoogſte verpligt agte, hem myne openlyke dankzegging voor de door hem aangewende moeite te betuigen. Het verveele den Leezer niet dit berigt genoegzaam in zyn geheel geplaatst te zien; te meer, daar het zoo bondig ter zaake doet als mogelyk eenig berigt tot nog gedaan heeft. Dit zyn 's Mans woorden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Zonder den minſten grond, is het vooringenomen gevoelen, dat 'er by eene menigte Inwoonders van onze binnen Provincie heerscht, dat men namentlyk in den Briel, om de nabyheid der Zee, eene ongezonde Lugt inademt; en dat men, daar zynde, reeds als in Zeeland is; ja dat, daar ter plaatze, wel degelyk de Zeeuwſche Koortzen regeeren, over welke ongegronde denkbeelden ik my dikwils verwonderd heb. Men geeft voor, de Lugt is alhier een weinig hard, en de grond en het water brak (*). Doch voor een oogenblik geſteld zynde, dat 'er hier ter plaatze eene harder Lugt als elders was, wat reden is 'er dan dat men in 's Hage, Maaslandſluis en andere plaatzen, die even zoo naby, ja zelfs, by voorbeeld, den Haag en Leyden aan de Zee

(*) Zie BOXHORN, *Toneel van Holland*, bladz. 283

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zee gelegen zyn, dat die plaatzen, zeg ik, zagter Lugtſtreek gewaar worden dan wy in den Briel? Zou, indien de gevolgtrekking van de nabyheid aan de Zee door moest gaan, de Lugt van den Haag en Leyden niet ongezonder moeten zyn? Wy ontkennen niet dat de grond alhier brakker is dan binnen in de Provincie; daar meest veenagtige, ligte en zoete gronden zyn. Doch ik behoeve niet te herhaalen 't geen wegens de vruchtbaarheid onzer gronden, vooral met betrekking tot de Mede, bekend is; maar ik moet, ter ontzenuwing der tegenwerping, alleen zeggen, dat hier uit nooit eenig nadeel aan de gezondheid word ontdekt: waar by wel zeer uitdruklyk moet opgemerkt worden, dat, wat het water betreft, men hier zulk goed Welwater heeft, als elders in geheel Holland. Zelfs is het Rivierwater, voor deeze Stad, zoo min zout, (uitgezonderd by hooge Vloeden en langduurende Ooste-Winden,) dat de Schepen, die alhier op de Rhede liggen, by laag water hun Proviſiewater 'er van opdoen. Dampige noch moerasſige ſtreeken heeft men hier niet; alleenlyk zoude ik Hellevoetſluis daar van afzonderen. Het water gaat hier maar 5 a 6 voet op en neder, en geen 15 a 16 voet, gelyk in Zeeland; waar door men dan alhier ook bevryd is, van die ſchadelyke Dampen en onmeetbaare Slikken, welke met het afloopen der Ebbe rondom de Provincie Zeeland gevonden worden.

„ Men

„ Men woont hier vry en luchtig, en men ademt 'er, onder een aangenaamen en vriendelyken ommegang, eene frisſche lucht; waar toe het doorſtroomend Maaswater niet weinig toebrengt, benevens de aangenaame verkoeling, die men in de heete Zomerdagen, in eene kleene wandeling naar den Maaskant, gewaar wordt; en dus niet zeldzaam de Rivier met eene menigte van Schepen als bedekt, het oog met aangenaame gezigten tot zig trekt. Wanneer ik nu hier op acht ſla, heb ik billyke reden om te moeten betuigen, dat het my voorlang heeft tegen de borst geſtooten, ja verveeld, dat men zoo ongunſtig over ons Klimaat dacht: en 't heeft my ook te meermaalen gelegenheid gegeven, om deswegens nauwkeurige waarneemingen te doen; ten einde de Waereld te overtuigen, dat de Brielſche Lugt de gezondſte van ons Vaderland kan evenaaren.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Ik nam derhalven, in den Jaare 1767, de moeite om zelve op te neemen, 't getal der Huizen en openbaare Gebouwen binnen deeze Stad, en der Inwoonders, die in dezelve gevonden wierden.

„ 'Er waren toen door my opgenomen 941 Huizen en Gebouwen; die bewoond wierden door 602 paaren getrouwde, en door 188 ongetrouwde Burgermans, mitsgaders 439 ongetrouwde Burgervrouwsperſoonen, benevens 1544 Kinderen; en het geheel getal der Inwoonders bedroeg toen 3861 Perſoonen; de Militie, daar weinig getrouw-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

trouwde onder waren, 'er by gerekend. Vervolgens nam ik de moeite, om, van den Jaare 1747 tot 1766 ingeſlooten, op te neemen, 't getal der getrouwde Perſoonen, en dat der gedoopte Kinderen, benevens eene lyst der Overledenen. Uit die twintig jaarige lyst bleek my, dat 'er in den voornoemden tyd, binnen deeze Stad, waren gedoopt 2163 Kinderen; en in deezen tyd overleden 2422 Menſchen; dus waren 'er 259 Perſoonen meerder overleden, dan gebooren of gedoopt.

„ Doch de oorzaak van dit verſchil ontdekt zig, in de Jaren 1747 en 1748; in welke twee Jaaren alleen 'er 247 Perſoonen meerder zyn geſtorven dan gebooren of gedoopt. Maar men gelieve daar omtrent op te merken, dat men in die Jaaren alhier belast was, met een gebilletteerd ſterk Guarniſoen, beſtaande meest uit Bergſchotten; die, door hunne ruwe manier van leeven, zoo wel te Gornichem als te Breda, in deeze Stad en elders, meest allen zyn uitgeſtorven; om nu deeze byzondere buitengewoone ſterfgevallen van het Schotſe Guarniſoen af te ſnyden, zoo nam ik de laatſte tien Jaren, en bevond dat 'er in dien tyd waren gebooren 1086 Kinderen, en maar 1019 Perſoonen overleden; en dat dus het getal der Geboornen 67 meerder was dan dat der overledenen. Hieruit blykt dan klaar, dat, in de laatſte tien Jaren, door elkander, jaarlyks 102 Perſoonen zyn geſtorven. En deeze door 38 gemultipliceerd zynde, zal men het Facit

cit bevinden te zyn 3876; en dus nagenoeg overeéénkomende met 3861; dat het ware getal der Inwoonders binnen deeze Stad was: welke regel zeer wel ſtrookt met de uitrekening van den Heer BUSCHING (*); wordende hier door ten vollen beweezen dat 'er, binnen deeze Stad, geen meerder Menſchen ſterven, niet alleen dan in Nederland, maar zelfs dan in het voor gezond vermaarde Duitschland.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Dit ons getal van de overledenen, tegen de nog leevende, is waarlyk klein. En als men van de twintig Jaaren, de twee grootſte ſterfjaaren van 1747 en 1748, afrekent, dan blyven de in de agttien Jaaren 1982 overledenen, tegen de nog leevende, te ſtaan als één tegen 35½: en rekent men de 20 Jaaren vol, dan komt het getal der overledenen door één, Jaarlyks op 121; en dat der overledenen wyders tegen de nog leevenden als 1 tegen 32. Ik twyfel nu niet, of dit klein getal overledenen tegens de leevenden, naamlyk als 1 tot 32, zal zeker der oplettendheid waardig zyn; te meer, als men dit vergelykt met de keurige Verhandeling van den Wel Ed. Geſtr. Heere R. PALUDANUS, over het getal der Inwoonders van de Stad Alkmaar; welker getal van Menſchen tot de Jaarlykſche geſtorvenen ſtaat, als 1 tot 21½. Dit different is waarlyk groot. Maar geloof, myn Heer! dat men altoos hier ver-

Zie *Verhand. van de Holl. Maatſch.* XIV. D. Bl. 549 en 586.

(*) Zie BUSCHING *Geogr.* III. D. 4de ſtuk, pag. 2181.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vermyd heeft, het Jaarlyks getal der overledene Menſchen in de Jaarboeken te doen plaatzen; om dat derzelver getal, tegen dat der eigentlyke Inwoonderen, altoos zeer gering is voorgekomen. Verder moet, niet zonder reden, te deezer plaatſe bygebragt worden, 't geen zekerlyk ter verwondering ſtrekken moet, en hier van gewigt is, dat 'er, op den 29 Juny 1770, binnen deeze Stad in Guarnizoen zyn gekomen vyf Compagnien van het tweede Battaillon van den Luitenant Generaal, Grave VAN RECHTEREN, die, tot op den 11 April 1772, alhier zyn gebleven; en toen geëmplaceerd door het eerſte Battaillon Schotten van den Generaal Majoor GORDON; die wederom, op den 11 April 1773, zyn vervangen door tien Compagnien van het derde Regiment van ORANJE NASSAU, welke thans, A°. 1774, alhier nog Guarniſoen houden. En dat nu wyders van de eerstgemelden, in den voornoemden tyd van twintig Maanden, maar drie Perſoonen zyn overleden; dat van de zeven Compagnien Schotten, in den juisten tyd van één Jaar, dat dezelven hier gelegen hebben, Man, Vrouw noch Kind geſtorven is; alleenlyk is 'er één Man in 't Hospitaal agter gebleeven, die aan de gevolgen van Kinderziekte overleden is. En dat eindelyk van de thans alhier in Guarniſoen liggende tien Compagnien van het derde Regiment van ORANJE NASSAU, tot den 1 January 1774, mede geen één Man geſtorven is. Ten overvloede zoude ik hier nog by

by kunnen voegen, dat 'er van het eerſte Battaillon van den Luitenant Generaal LINDMAN, ſederd April 1757 tot November 1762, zynde ruim vyf en een half Jaaren, dat het zelve diestyds alhier gelegen heeft, alleen maar zes Man overleden zyn; waar van 'er één aan eene langduurende teering, en nog een ander aan razerny, geſtorven is. DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Zie daar, myn Heer! drie of vier op elkander gevolgde voorbeelden, van welke mogelyk geen wedergaê in ons Vaderland zal gevonden worden; te meer, dewyl de meeste Ziekten zig toch openbaaren by verandering van grond en woonplaats. En het is bekend, dat de voorgemelde Militairen, meest allen, of Schotten of Duitſchers zyn; waar uit ik dan ook met zeer veel geloofbaarheid beſluiten mag, dat de Lugt, die men in den Briel inademt, zoo ze al niet voor de gezondſte te houden zy, tegen de gezondſte van Nederland kan geſteld worden. Evenwel ben ik niet dwaas genoeg om daar uit te beſluiten, dat alhier niet zoó wel als elders, in ons Vaderland, heerſchende Ziektens kunnen regeeren, die eigen aan onzen Landaart zyn. Maar dit is ook waar, dat ik al ſederd langen tyd zeer naauwkeurig opgemerkt heb, dat, zoo wanneer 'er in de Lente of Herfst Verkoudheden, Galkoortzen of anderendaagſche Koortzen regeerden, dezelven in nabuurige plaatzen van ons Vaderland ruim zoo ſterk grasſeerden, als hier. En wan-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

neer ik, met kundige Doctoren onzer Stad, over de natuur en oorzaaken der Herfstkoortzen gesproken heb, verzekerden dezelven my, dat ze in den Briel niet zoo zeer af te leiden zyn van eene kwaade Lugt of Zeelugt, als wel van de slegte gewoonte van den Arbeidsman; die, des daags door de hitte der Zonne en zyn arbeid verhit zynde, des avonds zig in de Lugt stil zittende voor het huis begeeft; waar door dan des daags het bloed verhit, en des avonds de uitwaasseming belet wordende, de voorschreeven Koortzen gebooren worden, en dat zulks zoo is, bewyst de ondervinding, want niet de fatsoenlyke of liefst de op hunne diëet levende Inwoonders; maar de geringe lieden in deeze Stad, worden grootendeels door die Herfstkoortzen aangedaan; en dit bewyst nagenoeg, dat dezelven van hunne levenswyze, en niet van de byzondere Lugt alhier, af te leiden zyn". Dus verre het berigt van den Wel Ed. Heer KLUIT.

Wanneer men nu dit berigt overbrengt op myne stelling, te weeten, dat de uitwaasseming van onze Zee zoo schadelyk niet is, ten minsten geen algemeen *Scorbutik* uitwerksel heeft, zal men 't voor my bykans beslissende vinden. Het strekt tog niet weinig ter staavinge van myne gedagten, te kunnen aantoonen, dat 'er zig onder zulk een aanzienlyk getal Militairen, en dat meerendeels gestellen aan ons Klimaat ongewoon, zoo weinig invloeds van die al-

algemeen geſtelde ſchadelykheid onzer Zeelugt, vertoond hebbe. En men ziet 'er wyders, met opzigt tot de Inwoonders of eigentlyke Landzaaten, uit, dat men grovelyk gedwaald heeft en nog dwaalt, in de voornaamſte Landkwaalen byzonderlyk aan de Zee toe te ſchryven. Voor 't overige ſtemt het gevoelen der Brielſche Geneesheeren nagenoeg overéén met het geen ik te vooren betoogd heb; te weeten, dat eene ſchielyke verhitting en verkouding de meeste Najaars- en Voorjaarsziekten veroorzaaken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het dus ver beſchouwde berigt verſterkt my ten kragtigſte in 't gevoelen, dat en reden en ondervinding my voorlang aan de hand gegeeven hebben, en 't geen ik dadelyk nader betoogen zal; naamlyk, dat 'er tot onze Landkwaalen nog al vry wat ſterker werkende oorzaaken ſamenloopen dan die men van de Zeedampen afleid, en vooral, dat het *Scorbut* geene Landeigen kwaal, of liever geen kwaal van dit ons Land alleen, is. Na een oplettend onderzoek houde ik het daar voor, dat de invloed der uitdampingen van dit Land op het invreetende *Scorbut*, zoo men nog iets van dien aart ſtellen wil, in geenen deele ontſtaat uit de eigentlyke geſproken zoute en bitumineuſe deelen, die met de uitwaasſeming der Zee opgeheven worden. Het ſchynt eerder dat dezelve gedeeltlyk een gevolg is, van de vermenging der uitwaasſemende vuile Waterdampen uit de Veenen, Brakke-

DE HOLLANDSCHE NATIE. gronden, Oehrgronden en onze Rivieren, met die schadelyke Landnevelen, welken, als rottende en zuure invreetende geesten, uit onze Droogmaakeryen, Veenpoelen, Meeren, en de menigte van weeke Oehrgronden voortkomen. En wie weet, ik geef het hier maar op als eene veronderstelling, die overweeging verdient; wie weet, zeg ik, of niet die menigte van uitwaassemingen, van zuure, vlugge Zwavelbronnen en Mineraale Wateren, welken in de nabyheid van onze Vereenigde Nederlanden liggen, in Gewesten, die ten opzigte van den Wind, de Lugt en het Klimaat zeer weinig van ons Gewest verschillen, niet een geweldige invloed op de oorzaak van dat zoogenaamde *Scorbut* heeft. Voeg hier by de uitwerkingen van de Noorde-Winden, en de ongemakken, die men uit het drinken van onze brakke Wateren te vermoeden heeft. Wat aangaat de Ziekte, die de Tanden der Romeinsche Soldaaten losmaakte, welke sommigen het *Scorbut* noemen; men weet dat de oorzaak dier kwaale lag in het drinken van Water uit zekere Welle, waar tegen zy zig met vrugt van 't Kruid *Britannica* bedienden. Uit dit voorval heeft men, naar myn inzien, niet ongegrond af te leiden, dat, zoo men al eenigen invloed van die *Scorbutike* stoffen uit de Waterdampen hebbe te stellen, dezelve niet ontstaat uit de eigentlyke Zeedampen alleen, maar ook uit eene vermenging der uitwaassemingen van die brakke Gronden, die

Zie Eerste Deel, bl. 248, 249.

die door de onbestendigheid van hette en koude, aan 't gesten geraaken, en ook door het drinken dier Wateren. En zulks heeft, ten aanzien van het *Scorbut*, hier niet meer dan elders in de Landen aan de Noordzee plaats; dewyl de vermenging der Nevelen, in de naastaangelegen Gewesten, zoo wel als hier te Lande, voorvalt. Zoo ziet men ook dat het *Scorbut* overal in Duitschland heerscht, en dat de oorzaaken, waaruit vooral de Zinkingen en het invreetende *Scorbut* ontstaan, insgelyks aldaar gevonden worden. Ja, 't zou misschien wel te bewyzen weezen, dat deeze Ziekte aldaar in de Noordelykste streeken het sterkste heerscht; nademaal de ervarenste Kiezen en Tandentrekkers, de Bergwerkers en Kwakzalvers, uit Duitschland komende, bykans alle kwaalen *Scorbutik* noemen. Dan, 't is hier de plaats nog niet om bepaaldlyk over het *Scorbut*, als een onzer Landziekten, te handelen; wy moeten des, om ons te houden aan het hoofdbedoelde van dit gedeelte van ons Plan, wederkeeren tot de uitwaassemingen van ons Land. 'Er staat ons gevolglyk, voor dat wy tot het bepaalen der Landeigen Ziekten treeden, eerst en vooral oplettend na te gaan, de uitwerkselen van onze Landnevelen, Meeren en Poelen, mitsgaders van onze hooge en laage Landen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Raakende onze Meeren, Poelen, Rivieren enz. is 't over bekend, dat ze eene zeer groote hoeveelheid van Dampen uitwaassemen; en 't zou ons weinig moeite zyn

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eene reeks van waarneemingen van oplettende Natuurkundigen in ons Vaderland, deswegens, te berde te brengen. Maar ze zouden ons Werk, buiten noodzaaklykheid, daar ze tog meerendeels wel bekend en grootendeels alvoorens aangeweezen zyn, uitbreiden. Genoeg zy het, ter deezer gelegenheid, nog gewag te maaken van de waarneeming van den Heer NIEUWENTYD, wegens de uitwaasfeming der Wateren in de Purmer; welke hem toonde dat het Water aldaar binnen drie dagen anderhalven duim verlooren had. Wanneer wy deeze waarneeming nu eens overbrengen op het Haarlemmermeer, het Y, de Maaze, den Rhyn, en ontellyke doorfnydingen van Vaarten en Slooten in ons Land, zal men in eene ruimfchootfche berekening, by gisfing, eene onnadenkelyke hoeveelheid van uitgewaasfemde Dampen verkrygen. Men ftelle, in ftede van anderhalven duim in drie dagen, maar één duim, en al wilde men het geheel Jaar dooreen geflaagen, over het gantfche Land, flegts een halven duim rekenen, welk eene ontzaglyke menigte van Water moet 'er zelfs dan niet uitwaasfemen, uit een Gewest dat bykans half uit Water beftaat. Alle deeze uitwaasfemingen, vereenigd met de Zeedampen, veroorzaaken zekerlyk eene vogtige Lugt; die, al fchynt de Dampkring zeer helder, lugtig en hoog, nogtans vol Waterdeelen is; zynde tevens doorgaans bezwangerd met eene ftoffe, welke, gelyk ieder weet, op

op het Yzer vat, en Roest verwekt. Schoon nu dit alles, vergezeld van eene veranderlyke drukking, ingevolge van ons reeds betoogde, een grooten invloed op de geſtellen der Natie hebbe, en wel zo verre dat 'er ook Ziekten uit kunnen ontſtaan, verleent het egter geen grond, om, by geregelde gevolgtrekking, te beweeren, dat 'er onze Landziekten alleen uit geboren worden. 'Er is wyders geen kleene bykomende en medewerkende oorzaak van dezelven te beſpeuren, in de uitwaasſemende Dampen van onzen Grond zelven. De doordringing van 't Water in ons Land is dermaate ſterk, dat men geen Land, hoe hoog gelegen, ſommige Duinen uitgezonderd, vinde, daar men op vyf, zes of zeven voeten, wat hooger of laager, geen Water ontdekke: en, dat meer is, men word in de meeste ſtreeken, eene duidelyke onderſcheiding van zoet en brak Water gewaar. Onze Gronden zyn dan natuurlyk doorweekt met Water; dus is 'er onder den grond, eene geſtadige vermenging van die deelen, welken in dien grond liggen, met het Water; en gevolglyk waasſemt het Water zoo veele van die deelen mede uit, als de Natuur, het zy door een gesting of enkele vermenging, daar in ontſloopt heeft. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Gelyk nu voorts de gronden onzer Landen geweldig verſchillen, zoo verſchillen ook de vermengingen der Wateren. In onze Veenplasſen zyn de Wateren bruin; zelfs neemen de Visſchen en Dieren die 'er in lee- Zie *Eerſte Deel*, over de Wateren.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

leeven, gelyk ik voorheen gemeld heb, deeze bruine verwe aan. Die Wateren zyn dus ſterk met Bitumineuze deelen vereenigd, en geweldig zwaar. Hier door ontdekt men, althans volgens myne waarneemingen, wanneer het des Zomers dauwt, eene merkelyke blaauwigheid tegen den Dauw of witten waasſemdamp, die op een hoog Land of een wyd Water, by voorbeeld het Haarlemmermeer, gezien word. In de laage Landen van Noordholland, langs de Zuiderzee en het Y, vooral in Waterland, daar de grond met zout en brak Water doortrokken is, delft men naauw drie voeten diep, of men ontdekt in het graaven eene yzerroestige uitſypeling. Zelfs blyft 'er, in het helderſte van die wateren, nog een zeker iets ſtoflyks ſamentrekkende, dat 'er met Scheikundige proeven niet dan bezwaarlyk is af te ſcheiden. Ja, in onze heldere Duinwateren, die, als 't ware, door het Zand gezuiverd, (*gefiltreerd*) worden, blyft 'er nog iets van een Okeragtigen aart; 't welk zig in dien ſtand aan onze Duinen aanzet, by uitſtek in de valeien inwelt, des Winters aldaar verzamelt, en al vry wat verrotting veroorzaakt, die des Zomers weder uitwaasſemt. Eindelyk vind men ook de Dampen, welken uit onze kleigronden of andere Landen uitwaasſemen, naar den aart dier Landen, met derzelver deelen vermengd.

Men bezeft ligtlyk dat men alle deeze verſcheidenheden zeer hoog kan trekken; en

en daar op onderzoeken, of, en in hoe verre, die verschillende uitwaassemingen van byzondere plaatsen, een onderscheiden invloed hebben, en verschillende Ziekten veroorzaaken, by de Inwoonders van Holland, die omtrent zulke plaatsen woonen. Is 'er iemand die dit alles zoo byzonder kan bepaalen, *Magnus mihi erit Apollo;* ik zal hem een Groot Meester noemen. Ik voor my geef het op, om zulks zoo naauwkeurig te doen; doch over 't algemeen, en vrylyk naar myne ondervinding spreekende, maak ik geen zwaarigheid van het volgende desaangaande te melden; onder voorbehouding egter, dat ik het niet hooger dan voor redeneeringen, die naast aan de zekerheid komen, te boek stel.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het schynt my vry duidelyk toe, dat 'er een byzonder verschil te bespeuren is in den aart en de gezondheid der gestellen onzer Landzaaten, die in onze Veenen, aan de oevers van het Y, en omtrent het Haarlemmermeer woonen; tegen die geenen welken hooger op, of aan hooge drooge plaatsen gehuisvest zyn; en eindelyk tusschen die geenen die aan onze Stranden leeven. De voornaamste byzonderheden, hier toe betrekkelyk, hebben wy, zoo na ons doenlyk was, reeds te vooren aangetekend; des wy 'er ons tegenwoordig niet breeder mede behoeven op te houden; zynde dit gezegde genoeg ter herinneringe. Hier uit mag men gegrond afleiden, dat 'er eene medewerkende oorzaak van dit

Zie, inzonderheid, de Aanmerkingen over de Temperamenten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

verſchil plaats heeft, welke buiten de gemeene oorzaak ook uit de bewooning van die ſtreek, en de uitwaasſeming der Dampen aldaar, ontſtaat. Edog, hoewel dit waarheid zy, zoo veroorzaakt deeze invloed, naar myn oordeel, zoo zeer geene byzondere Ziekten; maar dezelve kan de heerſchende Landziekten, nu in een minder dan in een meerder trap, voeden, of in een anderen ſchyn vertoonen. Zulks heeft vooral plaats by heete Saiſoenen, in zulke ſtreeken, daar de vermengingen van verdervelyke deelen, den eerſten en ſterkſten invloed hebben, en gevolglyk ſchadelykst zyn.

Zoo is het zeker dat het *Scorbut*, indien men al eens toeſta dat deeze kwaal voor eene eigentlyke Landkwaal, welke uit de gelegenheid des Lands, de uitwaasſeming der Dampen, en een ſamenloop van ſchadelyke omſtandigheden ontſtaat, te houden zy, in Waterland allerſterkst woed. En zoo de wateragtigheid en brakkigheid des Lands ergens invloed heeft, of haare uitwerking op de lenigheid en den wateragtigen aart der Vrouwen vertoont; dan is het in dat Gewest, alwaar vooral die bittre plaag veeler Vrouwen in ons Land, de *Witte Vloed* geheeten, meest alle de Vrouwlyke geſtellen aandoet, waaromze ook meest alle bleek zyn.

In de Veenen vind men de Vrouwen doorgaans bruin geluwagtig; en de Ziekten, die uit verrotting ontſtaan, zyn 'er allergevaarlykst; ook vallen 'er, dat ik zeer wel meen

te

te weeten, de wonden en etteringen allertraagst om te geneezen, en de Jigt heerscht 'er ſterk en ſleepende; daarenboven heerscht 'er, in beiden die ſtreeken, zekerlyk eene grooter verſcheidenheid van uitwerkſelen, in de aankomst en geneezing der Ziekten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Daarentegen gaat het door, dat men, hoe nader men aan het hooge en drooge gedeelte van Holland komt, daar niet veel Moerasſen, noch zoute of brakke uitwaasſemingen zyn, dat men des te minder ſleurende Ziekten, mitsgaders ſterker uitwerkzelen van *Scorbut* beſpeure. Ik moet, hoe gaarne ik van deeze Ziekte afzonderlyk wille handelen, dezelve geduurig tusſchen beiden op de baan brengen; om dat my die Slang, door de ſtelling der meesten, geſtadig in 't gras, dat ik hier te doorſnuffelen heb, in den weg geworpen word. Hoe het zy, ik ſtem zeer gewillig toe, dat de byzondere gelegenheid van deeze of geene ſtreeken in ons Land byzondere aanleiding geeft tot uitwaasſemingen, die eene ſchadelyke uitwerking op onze Landzaaten kunnen hebben; en dat dus ſommige gelegenheden, by uitſtek, daar onder te tellen zyn. Ik zeg, met voordagt, ſommige gelegenheden; om dat my hier van deezen ſtaat te ſpreeken, en ik 'er onze friſche loopende Maas, Ysſel- en Rhynwateren van moet uitzonderen. Ik ſlaâ des hier inzonderheid, buiten het reeds gemelde, ten voorbeelde, ook myn oog op de moeragtige gronden, by en om Amſterdam, mitsgaders, en vooral op de menig-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nigte van verrottende en verdervelyke ſtoffen, die uit derzelver Gragten uitwaasſemen. Van daar immers komt die ondraagelyke bittere ſtank, welke ons een half uur van die Stad, aan de Haarlemſche zyde, op het hart ſlaat, en ſommige Menſchen tot ſlaauw wordens toe aandoet; wanneer de Wateren, vol vuil en ſlyk, in heete dagen aan 't gesten geraaken. Van daar die zwarte uitſlag aan alle de Huizen, byzonderlyk aan dezulken die over de Princegragt ſtaan. En even zoo heeft men ook aan deeze uitwaasſeming der Wateren, met die verdorven ſtoffen vermengd, meerendeels toe te ſchryven, dat gedugte heir van heete Ziekten en gevaarlyke Koortzen, die Amſterdam dikwils, en nu nog in 't Jaar 1775, ondervonden heeft. Op eene dergelyke wyze ſchynt de uitwaasſeming van verrotte krengen, op de Zeeuwſche Schorren, den Heer BASTER toe, grootlyks mede te werken, tot eenige ſchadelyke Dampen in Zeeland. Maar als men zulke oorzaaken van Ziekten wel inziet, kan men dezelven, als, by voorbeeld, die van Amſterdam, niet afleiden uit de byzondere natuurlyke geſteldheid van het Land zelve; ze komen (het brakke Water uitgezonderd) veel eer voor als natuurlyke gevolgen, die over de geheele Waereld, by alle digtbewoonde Gewesten en volkryke Steden, beſpeurd worden. Zoo men dan deswegens eene oorzaak wille bepaalen, zal dezelve afhangen van den toeſtand der Menſchen; en als men de zaak

zaak indiervoege beſchouwd, dan is 't niet te loochenen, dat 'er uit die uitwaasſemingen hier te Lande Ziekten kunnen ontſtaan. Zeker is het, en alle kundige Amſterdamſche Geneesheeren zullen dit eenpaarig toeſtemmen, dat de Lyders in die dagen, als de Wateren met het Somerſaiſoen gesten, en de ſtinkende Dampen in den Amſterdamſchen Dampkring, dien men van verre altoos over de Stad ziet hangen, omzwerven, in alle ſoorten van Ziekten, van wat aart zy zyn, zwaarmoediger en traager te geneezen vallen; dat de meeste kwynende Ziekten dan toeneemen, en de ontſtaane doorgaans naar het rottende hellen; als mede dat wonden en etteringen ſterker aanzetten. Myne meeste kennisſen onder de Doctoren te Amſterdam, die ik nopens de praktyk daar over onderhouden heb, zyn het hierin met my eens: zoo egter ondertusſchen, dat 'er geen regel zonder uitzonderinge zy. Ik haat het optellen van gevallen, als de zaak zelve genoeg ſpreekt; anders zou ik ſtaat zyn om 'er ter deezer plaatſe een goede menigte van in te lasſchen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Verder moet ik hier, met betrekkinge tot de uitwaasſemingen in ons Land, nog herinneren, hoe 'er, behalven de gemeene vermenging der Wateren met onze Gronden, en de uitwaasſemingen van die beiden, niet weinig ſchadelyke Dampen ontſtaan, uit de verrotting eener menigte van Waterplanten in onze Poelen en Moerasſen. Men ontdekt dit duidelyk aan een groen en veel-

kleu-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie, hier over, ons *Eerste Deel.*

kleurig Vlies, het welk in die dagen, als de hette haaren ſterkſten invloed heeft, op onze Wateren dryft. Dat 'er wyders by de verandering der Saiſoenen, of by eene ſchielyke wisſeling van een zwaaren Dampkring in een ligter, uit onze Aarde en Wateren, een ſchadelyke Damp met den Dampkring vermengd word, blykt uit de gevolgen. Zoo dra toch als 'er eene zwaare walm uit het Aardryk opryst, en dezelve, by broeiend weêr, vooral met of tegen eene opkomende Donderbui, uit ons Water uitwaasſemt, beſpeurt men terſtond een ſchadelyk uitwerkzel op de Visſchen, die daar op by menigte als in flaauwte dryven en ſterven. Naastdenkelyk hangt zulks af van de werking der ſchadelyke uitdampinge op den bodem der Wateren; en tevens van de werking die de drukkende en opſlurpende Lugt als dan veroorzaakt. Ik voeg 'er dit laatſte uitdrukkelyk by, om dat men dit uitwerkſel, naauwkeurig geſproken, niet kan afleiden, alleenlyk van de ſchadelyke ſtoffen, welken zig in die Wateren bevinden; want die zyn 'er den gantſchen Zomer door: maar te gelyk ook van de gisting, die 'er de Dampkring in veroorzaakt. En dus kan en moet men deeze reden ook op de inademing der Lugt onder ons Menſchen overbrengen: want, ſchoon 'er met onzen Dampkring altoos eene menigte van ſtoflykheden vermengd zy, die, het zy ze uit onzen grond of van elders ontſtaan, voor onze Landzaaten ſchadelyk zyn, zoo heb-

hebben die ſtoffen nogtans altoos geene gelegenheid om zig tot ſchadelyke oorzaaken van Ziekten te ontbinden. Hier in ligt ook, naar 't my voorkomt, al een groote reden, zoo men toeſta, dat 'er, byzonder in Zeeſteden, eenige Ziekten ontſtaan; het waarom is, uit hoofde, dat de natuurlyke Landsgeſteldheid aldaar meerder gelegenheid heeft, om die ſtoffen, welken door eene ſchielyk veranderden invloed beweegbaar zyn, in beweeging te brengen: terwyl men 'er voor 't overige, als gezegd is, ruim zoo gezond en lang leeft als elders. In hoe verre nu zuik een uitwerkſel van ſchielyk in beweeging of in gesting raakende Dampen ook onder ons gevonden worde, meen ik niet duister opgemerkt te hebben, in verſcheiden ſpoedige ſterfgevallen, die men, by broeiend Weêr, en vóór een opkomenden Donder, in veele, vooral Bloedryke, geſtellen beſpeurt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Naar uitwyzen van dit alles, ſtel ik vast dat 'er geen ſchadelyker oorzaak, welke aan ons Land natuurlyk eigen is, uit eenige Lugtsverandering afgeleid kan worden, dan die van eene ſchielyk broeiende Lugt en zwaaren Dampkring in den Zomer. Onze Wateren zyn dan ten hoogſten ſchadelyk; en derzelver uitwaasſemingen, het zy die in den Dampkring opgeheven en met de Lugt ingeademd, of, als regen nedergevallen, met het Regenwater uit de Regenbakken geſchept en opgedronken worden, veroorzaaken veeltyds Kolykpynen.

Ver-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Verſcheiden Doktoren, (men verſchoone myne vrymoedigheid!) die deeze onverhoedſche Kolyken, in den Zomer, by hunne Lyders aantreffen, vergeeten dikwerf in dit geval te letten op de Lugt en het Landgeſtel, en vooral op de oorzaaken, die in 't gebruik der Wateren in dien tyd verborgen liggen. Ik voor my durve hier althans wel melden, hoe ik dit gevolg opgemerkt hebbe in 't gebruiken van Water, na een Donderbui en daarby zynde zwaare Regenvlaag, met eene ſterke beroeringe der Wateren. Het Water, tot Thee en Koffy gebruikt, vooral indien men 't by zulk eene beroering, uit zoete Rivieren ſchept, veroorzaakt meer of min Snydingen en Buikpyn. Jammer is het dat de geoeffende Geneesheeren, die op het Land woonen, zulke en ſoortgelyke omſtandigheden niet wat meer gade ſlaan. Zy zouden denkelyk met zoodanig eene oplettendheid, ten aanzien van ons Land, meer afdoen, vorderen, etlyke byzonderheden volſtrekter kunnen bepaalen, en den Ingezetenen nuttiger zyn; dan dezulken die 't 'er op toeleggen, om zig een naam te maaken, door het tenteeren van onbekende middelen, terwyl ze het in agt neemen der geſteldheid van ons Land en Volk, en de kennisſe van onze beproefde hulpmiddelen, verwaarloozen.

Te recht hebben daarom ook veele Mannen van ondervinding, vooral onder de Amſterdamſche Geneesheeren, hunne aandagt

dagt op dit ſtuk gevestigd; en opgemerkt hoe het onvoorzigtige gebruik van Regenwater, 't welk door verrottende ſtoffen aangedaan is, zeer veele Ziekten veroorzaakt; als voornaamlyk ontſtaande uit de Bladeren der Boomen, die in de Gooten der Huizen by hoopen opſtapelen, rotten, en vervolgens het Regenwater aandoen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wel byzonder heeft Doctor TRONCHIN de ſchadelyke gevolgen van het onzuivere Regenwater, in Amſterdam, met bondige reden, aangetoond. Die Heer is insgelyks van oordeel, dat de bovengemelde verrotting der afgevallen bladeren in Looden Gooten, op Looden Plattingen enz. ten hoogſten nadeelig is; ja, hy leid 'er veelal de kwynende Kolyken, en inzonderheid ook de *Colique de Poitou* van af. En 't verdient voorwaar onze opmerking, dat men, in ons Gewest, ten platten Lande, vry wat minder van dergelyke Kolyken weet dan in de Steden. Ook zal men deeze waarneeming van te meerder gewigts oordeelen; als men wel lette op de ſchadelykheid van het ontſloopte Lood, en den aart van deszelfs Zout; het welk zulke veelhoekige cristallen ſchiet, dat dezelven niet gemaklyk uit de Lichaamen verdreeven kunnen worden. Te meer nog, als men daarenboven in aanmerking neemt, hoe het zuur der verrotte Planten, mitsgaders de kragt van roesting in onzen Dampkring, zoo veel invloeds op de Metaalen heeft, dat het beste Staal, in een uur tyds, roestig worde; ja dat een met

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kruid gelaaden Snaphaan, in dampig Weêr, die ſcherpe geesten dermaate aantrekt, dat dezelve in een oogenblik met roest beſmet zy; 't welk onze Jaagers, die in 't Na en Voorjaar ter Sneppenjagt gaan, tot hunne ſpyt, maar al te wel weeten. Het kan hem, die dit alles opmerkt, niet vreemd voorkomen, dat onze Looden Gooten, Plattingen enz., door zulke ſterke ontbindende middelen aangedaan, zoodanige bittere gevolgen van Kolyken met zig ſleepen. Op dien grondſlag moeten we zeggen, dat het eene onvergeevelyke zorgeloosheid onder onze Landzaeten, vooral in de groote en andere Steden, is, dat men, byzonder in 't Najaar, zoo weinig agt ſlaat op het zuiveren der Gooten enz. van de afgevallen Bladeren.

Dit ſtuk is zekerlyk, naar myn inzien, van geen klein belang; nademaal de meeste Gragten onzer Steden, mitsgaders de Straaten onzer Dorpen en Vlekken, veelal beplant zyn met ſchaduwryke Linden, Castanje Equina's, en byzonder met ſchadelyke waasſemende Ypen, welker toppunten boven de Daken uitſteeken. Alle deeze Boomen laaten in den Herfst eene menigte van Bladeren, en in de Lente den bloezem, vallen, die vervolgens in de Gooten enz. verrotten, en het Regenwater beſmetten.

Het eene en 't andere werkt dan niet weinig mede, tot nadeel der Vaderlandſche gezondheid: en men ziet daar uit, hoe nadeelig de Wateren over het algemeen, in ſom-

ſommige, zoo niet in de meeste, Zomers en Najaaren kunnen worden, door de vermenging met verrotte ſtoffen, die zy aan onze Lichaamsvogten mededeelen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Maar leveren ons de Water- en Dampvermengingen van den Zomer en Herfst een onderwerp van oplettendheid, met betrekking tot onze Ziekten, 'er zyn ook natuurlyke oorzaaken, die voornaamlyk des Winters ontſtaan; waar onder het veelvuldig vallende Sneeuwwater byzonder in aanmerking komt. Men weet immers dat het gebruiken van Sneeuwwater, indien het niet eenigen tyd geſmolten, en met Regen- of Rivierwater gemengd zy, krimpingen veroorzaakt. Het Sneeuwwater ſchynt ook inderdaad aanprikkelende, en althans iets nadeeligs voor de Dieren te bezitten, dewyl de Viſchen, en vooral de taaie Palingen in de Slooten en Vaarten, daar veel Sneeuwwaters toevloeit, meermaals ſterven. Zie *Eerſte Deel*, Bl. 461 en 462. 't Is wyders bekend, dat het Sneeuwwater in Looden, vooral zeer oude, Gooten ſchadelyk is (*); en dat men den ſmaak van 't Sneeuwwater, wanneer men 'er Thee mede zet, onderſcheidenlyk proeft. Voorts heeft de ondervinding geleerd, dat hetzelve, als het een geruimen tyd geſtaan heeft, en den onderſcheiden ſmaak, en

(*) Misſchien, dat 'er hierom, naar het gemeen gevoelen, eenige kragt ter geneezing van zeere Oogen, in Sneeuwwater, ligt, dewyl het Suiker van Lood hierin beproefd is.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en het kwaade uitwerkzel, dat door deszelfs ſpoedig gebruik ontſtaat, of ontſtaan kan, min of meer verliest. Men gebruikt althans te Amſterdam, daar men, by lang beſlooten Water, doorgaans gebrek aan Versch water heeft, zeer veel Sneeuw; en, dat nog erger is, de geringe Gemeente bedient zig, uit een opgevat gevoelen, dat het brakke en zoute uit het Ywater wegvriest, onbeſchroomd van het ontdooide Ys. Ik heb desaangaande geen ondervinding genoeg om te bepaalen in hoe verre dit al, of niet nadeelig zy; doch men mag, dunkt my, wel vastſtellen, dat 'er, in onguure huishoudens, al mede niet veel gezonde gevolgen uit voortſpruiten. Men zou, by deeze aanmerkingen over het Sneeuw- en Yswater, ook nog wel eenige waarneemingen over verſcheiden andere byzonderheden van die ſoort kunnen voegen; als daar zyn de Mist, de Nevel en de Rym; mitsgaders de ſchadelyke uitdampingen van onze Turfveenen, met de gevolgen van het Turfbranden; de uitwerkzelen van derzelver Kooldampen, in beſlooten vertrekken; en vooral ook de zeer gedugte uitwaasſemingen van de versch uitgemaalen droogmaakeryen; welker Dampen, in den Zomer, rottende Koortſen, benevens ontſteekingen veroorzaaken, en veele arbeiders wegſleepen.

Zie I *Deel*, *Hoofdſt.* IV.

Dan, dewyl ik van 't eene en andere reeds voorheen geſproken, en wel inzonderheid, nopens het laatſte, over de Veenen

nen fchryvende, het zaaklykfte aangetekend hebbe, wyze ik myne Leezers voor tegenwoordig derwaards. Even zoo ben ik verpligt, op dat ik herhaaling vermyde, hen te verzoeken, om, nopens het geene de Temperamenten der Natie betreft, als men eenig byzonder berigt, raakende de Inwoonders van deeze of geene Landftreek, begeert, myne byzondere en opzetlyke Verhandelingen deswegens in te zien. Men vergenoege zig derhalven, hier ter plaatfe, flegts met de navolgende korte algemeene Stelling, waarin al het voorens verhandelde famenloopt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en II *D. Hoofdft.* IX.

Zie III. *Deel, Hoofdft.* VI.—X.

Het gaat zeer algemeen vast door, dat de Hollanders, voor verre het grootfte gedeelte van eene *Phlegmatike* koude gefteldheid gehouden worden. En men mag dit vry ruim als beflist aanmerken, indien men agt geeft op de breedvoerig betoogde vogtigheid van den Dampkring, de vogtige uitwaasfemingen des Lands zelven, en de daar uit volgende zwaarte der Lugt; welker gemiddelde drukking op onze Landzaaten, volgens de ftelling van den Heer BASTER, tegen het gewigt van 42,000 ponden, op de oppervlakte van een menschlyk Lichaam, gefchat mag worden (*). Dit zoo zynde, kan

(*) Naar die berekening is het verfchil tusfchen de meeste en minfte perfing der Lugt, hier te Lande, omtrent 4000 ponden; waar uit men hier, in 't voorbygaan, kan afneemen, dat deeze vermeerdering of vermindering een grooten invloed op onze

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kan men het bewys voor de gemelde algemeene ſtelling gemaklyk opmaaken. Want dewyl eene dikke, vogtige en wateragtige Lugt, de uitwaasſeming, als gezegd is, minder bevordert; en de door de *porien* ingedrongen vogten dus meerder in het bloed en de vezelen blyven, zelfs tot verzadiging ja tot overtolligheid toe; zoo moet volgen, dat de bovenal heerſchende getemperdheid eener Natie, in zulk een Dampkring leevende, meer naar het wateragtige dan naar het Bloedryke overhelle. Ook hebben wy het onderſcheid, dat men hier omtrent by de verſchillende Bewoonders van Holland, naar maate dat zy meer of min in wateragtige of drooge hooge Landen woonen, beſpeurt, zoo naauwkeurig getragt te boeken als ons eenigzins doenlyk is geweest. Midlerwyl is, onder het nagaan van dat alles, nogthans tevens gebleeken, dat het, hoe na men ook aan het algemeene kome, evenwel zoo algemeen niet doorgaat, of het heeft zyne uitzonderingen. Men vind nog hier te Lande zeer ſterke robuste, bloedryke Menſchen; die in 't geheel geene aandoening van die algemeene zwaare en wateragtige geſteldheid van ons Klimaat hebben, of ten minſten ſchynen te hebben. Daar zyn 'er, die, door een gezonden arbeid, misſchien ook hunne diëet, of de byzondere droogte en hoogte der gelegenheid

ze Lichaamen kan hebben. Zie *Verhandeling der Holl. Maatſchappy*, *III. Deel*, Bladz. 61 en 65.

heid van den oord, dien zy bewoonen, de ongemakken der Lugt overwinnen: 't welk wy, inzonderheid omtrent onze Landzaaten, in 't hooge gedeelte van Zuidholland, opgemerkt hebben.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men moet desniettegenſtaande, en dit meen ik beweezen te hebben, egter vastſtellen, dat alle onze Hollanders, van welk een Temperament zy ook in verſchillende Diſtrikten mogen weezen; wat hunne geſteldheid betreft, onderworpen zyn aan die Landziekten, ongemakken en gebreken, welken uit onzen Dampkring, en deszelfs veranderlyke werkingen, kunnen ontſtaan. En hier mede oordeel ik genoeg gezegd te hebben, wegens den invloed en de uitwerking onzer Lugtsgeſteldheid, naar den gewoonen loop der Natuure, en de gevolgen van dien op onze Landzaaten. Dat wy dan nu op deeze beſchouwing overgaan tot een bepaalder onderzoek der Ziekten, welken eigentlyk daar uit afgeleid kunnen worden.

VERKOUDHEID.

Hier komt ons, in de eerſte plaatſe voor, zwaarmoedigheid en pyn in 't Hoofd; zynde gemeenlyk de eerſte bode van verſtopping, met eene daarby gevoelige kleumige of verſtyvende aandoening in de *Porien* en Bloedvaten. De Menſchen gevoelen dan eene ligte drukking in het Voorhoofd, veeltyds in de ſlagen van 't Hoofd, en verder eene zwaare drukking op de Wenkbraauwen. Zulks worden vooral de bloedryken ſterkst gewaar. In weeke wateragtige geſtel-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtellen ontſtaat 'er dan dikwils eene ſchemering in het Gezigt; 't welk byzonder eigen is aan onze Vrouwen, en wel allerſterkst by de zoodanigen die veel met de Scheurbuik behebt zyn. Daar na ontdekt zig in den Neus, of liever even boven den Neus, in den *Sinus Frontalis*, eene verſtopping, die by toeneeming veroorzaakt, dat men geen ademtogt door den Neus kan doorlaaten; dat men hier te Lande *Verkoudheid* noemt.

Zoo nu deeze verſtopping ſpoedig ſcheid, het zy door de vermogens der Natuur zelve, of door de verandering der Lugt, of door hulpmiddelen, dan eindigt ook de kwaal zeer ſpoedig. Doch men vind, ten blyke, dat het eene algemeene Landkwaal is, volgens myne opmerkingen, en denkelyk ook die van anderen, zeer veele geſtellen in dit Land, welken dermaate aan die Verkoudheden onderhevig zyn, dat zy dezelve, als 't ware, een geheel Jaar door gevoelen. Ja men vind Lieden, die in hun geheelen leeftyd met eene geſtadige Snotvloejing gekweld zyn. Dit ongemak neemt evenwel gemeenlyk toe en af, naarmaate dat het Lugtsgeſtel verandere; 't welk bovenal plaats heeft, in dezulken die niet veel in de Lugt komen, maar tevens aan 't in huis zitten gewoon zyn. Intusſchen heeft men, hoe algemeen de Verkoudheid onder onze Landzaaten te ſtellen zy, hier omtrent nogtans eene uitzondering te maaken, ten aanzien van onze Strandbewoon-

woonders en Zee-Visſchers. Onder deezen, vooral onder de Mannen, weet men uit de ſleur wel wat men Verkoudheid noemt; maar, by ondervinding, is hun ſlegts flaauwtjes bekend wat het in den hoogſten graad zy: want de gewoonte, om by guure Wintervlaagen op Zee te weezen, en met een verſtaald Lichaam, om zoo te ſpreeken, de felle ysmaakingen te wederſtaan, verhard hen tegen Weêr en Wind.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By die geenen, welker geſtel zwakker en minder aan de Lugt gewoon is, volgt 'er, by toeneeming der kwaale, altoos eene ſcheiding van het Snot op; die, zoo het Snot gemaklyk doorſchiet of afſcheid, de kwaal gemeenlyk doet afloopen. Maar wanneer het Snot, dat eerst dun, als eene ſlymerige afſcheiding, afvloeide, na eene aanhoudende vloeijing dikker word, en vervolgens eene zuuragtige eigenſchap bekomt, dan ſlaat die verdikte ſtoffe aan tegen het Verhemelte; en zet zig tegen de Longeklep, mitsgaders aan de opening van den Slokdarm. Voorts verhit het dan de Klieren der Longpypen, (*Glandulæ Bronchiales*,) zoo ſterk, dat 'er, door de prikkeling der zuure en goore vogten, eene geduurige kug en een hoest uit ontſtaat, die veeltyds tot eene zeer hevige benaauwdheid in de ademhaaling opklimt. Deeze prikkeling der goore Snotvogten ter kuchinge kan zoo geweldig weezen, dat het den Lyder niet wel mogelyk zy dezelve te beletten. Ten voorbeelde hier van ſtrekt de Manhafte Soldaat,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

welke, by het verrasfen van Breda, in het Turffchip verborgen, met geen mogelykheid het kuchen kunnende wederhouden, verzogt, dat men hem doorftooten zoude, eer hy, door zyn kuchen, de oorzaak ware, dat de aanflag mogte mislukken. Het kan zoo verre gaan, en dit aanzetfel kan de ademhaaling dermaate belemmeren, dat de Longen de ingeademde Lugt met geweld moeten uitbrengen, en de inademing met even fterke poogingen verrigten.

Deeze gemeene Landskwelling, die dus bykans alle Hollanders aandoet, neemt, volgens onze reeds opgegeeven, en der Geneesheeren bepaalde omfchryving, haaren oorfprong uit eene koude, die het Hoofd, dat in eene gemaatigde warmte was, onverhoeds omringt, en de doorwaasfeming dermaate belet of ftremt, dat de verkoelde en onverhoeds geftremde ftoffen, in de Snotklieren, als 't ware, famengeftold worden; van waar dezelven zig eindelyk door den Neus en den Mond ontlasten; of veeltyds ook met het Speekfel doorgeflokt worden. Zoo nu deeze ftoffen fpoedig rypen, dat is, leeniger en weeker worden, kunnen de Lyders dezelven gemaklyk ontlasten, en dan neemt de Ziekte ook weldra een einde. In dit geval noemt men 't flegts eene ligte Verkoudheid, waaraan men hier te Lande dermaate gewoon is; dat men dezelve over het algemeen van weinig gevolg agte. Zoo is het meerendeels gelegen met de Verkoudheid in den Zomer, maar die

die des Winters gevat word, is gemeenlyk ongunſtiger.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wanneer de Verkoudheid onze Landzaaten in den Zomer aandoet, is dezelve doorgaans van korten duur, en ze loopt, by eene opkomende warmte, binnen drie of vier dagen, af, dat ook wel in andere ſaiſoenen voorvalt, als de ſcheiding op de gemaklykſte wyze geſchied, en vooral zoo de Menſchen ligtlyk zweeten kunnen. Zulks is zoo algemeen onder ons bekend, dat Menſchen van den Burgerſtand en ouwerwetſche Lieden, gelyk ook dezulken die op 't Land woonen, zig, wanneer zy verkoud zyn, genoegzaam onfeilbaar helpen, met eene zekere hoeveelheid Oranjepoeder of Conſerf van Vlier; waar voor ook de Boeren wel een aftrekſel van Lavaszaad met wat warmen Wyn, of een Pot heet Bier, gebruiken. Ze begeeven zig vervolgens, wel warm toegedekt, te Bedde; waar op zy, aan 't zweeten geraakende, ook dadelyk verligting beſpeuren. Maar in den Winter, en vooral in 't afloopen van den Herfst, en 't aankomen der Lente, houd deeze Landskwaal gemeenlyk langer aan. Dezelve kan ons, van den Herfst af, den geheelen Winter door, byblyven; en veelal ook van den Winter af tot diep in de Lente. In dit geval noemt men 't eene zwaare Verkoudheid; waar uit ook nadeliger gevolgen kunnen ontſtaan. Het Snot blyft in die omſtandigheden in de Klieren zitten; word aldaar zuur en goor, held

over

DE HOLLANDSCHE NATIE. over tot verderf, en verkrygt eene ſcherpheid, of laat een dun bytend water uit den Neus ſypelen, 't welk zoo ſcherp is, dat de huid aan de lippen 'er raauw van worde. By voortgang, krygt men aan de Neusgaten en de Bovenlip ſcherpe puisten met ſchelferende rooven, van een etteragtigen droogenden aart; en dikwils word 'er de geheele Mond uitwendig rondsomme mede bezet. Wanneer dit invalt by Menſchen, wier beroep vordert, dat zy in de open Lugt zyn, en die zig dus niet binnens huis kunnen houden, zoo kan zulks, door de inbyting der koude, van een langen duur zyn. Daar benevens heeft deeze kwaal, ſchoon ze algemeen zy, nogtans ook op byzondere geſtellen een byzonderen invloed.

Zy vat allerſterkst post by jonge Kinderen, Jongelingen en jonge Dogters, die, in hunne vaste deelen nog niet volwasſen zynde, zagte ſlappe vezelen hebben, mitsgaders zagt van huid en lenig van *porien* zyn. Voorts vind men 'er zwakke, ſlappe, waterige geſtellen zeer veel aan onderhevig; gelyk ook zulke Menſchen, die weinig in de Lugt komen, maar veel uit warme vertrekken zig, onverhoeds, in de koude Lugt begeeven. Wyders meen ik wel opgemerkt te hebben, dat men de ſterkſte allerkwaadſte gevolgen, die de Verkoudheid na kan laaten, meest beſpeurt in jonge Kinderen, die 'er, door zorgelooze Minnen of Moeders, niet tegen beſchermd worden;

waar

waar door de tedere Wigten zeer lang aan eene ſlymerige Borst kwynen, zoo niet in eene zwaaren hoest vallen, en ſterven; en welke hoest ook wel tot een zoogenaamde Kinkhoest overgaat. Ook geloof ik niet mis te hebben, als ik beweere, dat de Verkoudheid allengskens eene minder nadeelige aandoening heeft, op bejaarder Lieden van dit Land; ik meen die van de veertig tot de vyftig of zestig Jaaren, en een hooger ouderdom komen. Zeer oude Lieden althans, 't zy het door de gewoonte of door de natuurlyke kragt en vastheid des Lichaams, kome, hoort men 'er minder over klaagen. Ze zyn wel uit de natuur ſnotterig en ſlymerig, in den Neus en Mond; doch dit is eerder eene uitwerking van den ouderdom; en zoo men 'er al eenigen onder vind, die eens zwaar verkoud worden, (want het is geen regel zonder uitzondering,) hun getal zal egter, in evenredigheid, gis ik vry wat minder weezen, dan dat van jonge Lieden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Intusſchen zyn egter de veelvuldige Jigtpynen, die zoo algemeen onder onze Ouden heerſchen, naastdenkelyk voor een gedeelte de overblyfſels hier van. Zoo houd men ook het ſchielyk verkouden, doorgaans, voor de oorzaak van het Basterd-Pleuris; inzonderheid voor de eerſte oorzaak dier Vliegende Pynen, welken men *Dolores Rheumatici*, of Verkoudheids-pynen, heet. En zeker de Vliegende Verkoudheden, Vliegende Pyn, kou-

VLIEGENDE VERKOUDHEID.

KOU OP DE VLIEZEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

koude op de Vliezen, zoo als die ongemakken gemeenlyk door onze Hollanders genoemd worden, zyn doorgaans gevolgen van de Verkoudheden, of zy ontſtaan te gelyk met dezelve; doch het eerſte ſchynt meestal plaats te hebben. Men word deeze pynen, die vervolgens de eerſte vonken van het Jigtvuur en het Podagra, of Voeteuvel, doet ontbranden, in ons Gewest het ſterkſte en kennelykſte gewaar, door eene ſpanning en ligte weedom in de Spieren, vooral in die der Schouders, benevens de Heupen, en by veelen ook wel in de Lendenen. Op deeze ſpanning volgt eene ſchielyke aanprikkelende pyn in de Spiervezelen, tot aan derzelver peesagtige uiteinden. Veeltyds is deeze pyn op een oogenblik zeer fel en gevoelig, en men word 'er op een ander oogenblik niets van gewaar. Ze verandert ook dikwils van plaats; nu gevoelt men pyn in de Dyen en derzelver Gewrigten, en dan in de Armen of Handen; doch meest in de Schouders en de Armen. En dit verloopen deezer pyne geſchied ſomtyds zoo ſpoedig, dat ze naauwlyks het eene gedeelte des Lichaams verlaate, of zy word in het andere gevoeld; waarom dit ongemak zeer eigenaartig, in ons Land, Vliegende Pyn, of ook Jigt, geheeten word. Voorts is hier omtrent nog oplettenswaardig, hoe men veeltyds gade ſlaat, dat deeze pynen, ſchoon ze zoo ſchielyk plaatsveranderend zyn, doorgaans aan die zelfde plaats, aan de eene zy-

de

de van het Lichaam, gevoeld worden, daarze oogenbliklyk aan de andere werkten; en dus van den Linker-Arm naar den rechter, of ook in het tegengeſtelde, overvliegen. Uit deeze byzonderheid kan men, aangezien de bekende vlugge werkzaamheid onzer Zenuwen, niet onduister afleiden, dat hier eene ſchielyke prikkeling tot beweegvaardigheid, die het eene of andere paar Zenuwen aandoet, plaats heeft; en geenzins eene vooronderſtelde verſtyving, of eigentlyk vermogen van een aangeprikkelden Spiervezel of eenig Vlies in zig zelve. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat men hier van ook moge denken; deeze pynen zyn vlug, ongeſtadig, nooit zonder eene ligte Koorts, zelfs niet, al vertoonen 'er zig geene tastbaare blyken van, en veelmaalen met eene daarop volgende gevoeliger Koorts, maar nog al tusſchenpoozende. Hier by komen Geeuwing, loome lustelooze Beweeging, en doorgaans zwakke Eetlust. Somwylen egter ontdekt men een ſterk opgewekten Eetlust; doch dat is, voor zoo verre ik weder op myne ondervinding iets mag zeggen, een kwaad teken. Dan volgt 'er vast eene bepaalde anderendaagſche Koorts; en de Maag toont dadelyk haare ongeſteldheid, door eene moeilyke ſpysverteering, walging en krimpingen. Komt het vervolgens zoo verre, dat 'er de Maag geheel door aangedaan worde, dan ſlaan de pynen in de Maag over; en van daar die bittere

krim-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

krimpingen in de Maag, onder welken onze Zieken zoo dikwils zugten. Wanneer de Natuur zig in die omſtandigheden niet red, en de Geneesmiddelen geen goede uitwerking hebben, zoo worden de Koortſen brandig en ontſteekend; als de zekere gevolgen eener kwaade hardnekkige verſtoppinge. Zy ſlaan dan niet zelden over tot een doodelyke, of zoo 't bedaare, tot eene verderflyke kwynende, ja zelfs eene *Febris Hectica*, of teeringagtige Koortſe: vooral indien de geſtellen reeds het Blaauwſchuit, of andere kwaadbloedigheid onder de Leden hebben. Dit zoo zynde dan volgt 'er, durf ik wel zeggen, gewis eene Teering of kwynende Ziekte op; welker tekenen zig weldra vertoonen in die onoverwinnelyke aanhoudende dikte en drabbigheid, welke men, na de waterloozing, in de Piſſe ontdekt; zoo dat de Pis, zelfs onder de waterloozing, als een ſterk aangedaan en troebel vogt voorkomt, en derzelver waasſem een goore aandoening in den reuk verwekke. Is het, dat deeze tekenen zich opdoen, in eene ſchielyk opkomende Verkoudheid, of Vliegende Pynen, dan zynze voorboden van eene ſpoedige herſtelling; maar is het dat deeze tekenen aanhouden, na dat men den Zieken al herſteld agt; en blyft de waterloozing bezet, of vermindert ze flaauwtjes, dan is 'er een gegrond vermoeden, zoo niet eene gewisheid, om te denken, dat het geſtel van den Lyder alrede aangedaan is, van verderf-

ly-

lyke en teeringagtige beginſelen; of ten minſten dat 'er een ſprankje van die Ziekte verhoolen ligt. En deeze myne aanmerking ſtaaft ook de ondervinding. Gelyk de eerſte oorzaak eener Ziekte overſlaat tot de nabykomende, en vervolgens tot de tweede, derde en bepaalde; zoo ſlaat ook de gemeene Landziekte van Verkoudheid over, eerst tot eene doorgaande verſtopping en ongeregelde ſcheiding der vogten; daar na tot eene volſlaagen kwaadbloedigheid, en dus, van het mindere kwaad tot het meerdere, overſlaande, word 'er vervolgens gebooren dat heir van kwaadbloedige geſtellen, welke men *Cacochymici* noemt; doch die ik, naar myn inzien, (onder verbetering van kundige Mannen,) juist beſchouw, als de volſtrekte grondoorzaaken, welken, met de ſtoffelyke aanvoering van onze Noorde-Winden, het zoogenaamde *Landſcorbut* helpen bevestigen; en waar toe, zoo wel onze Lugt, als onze onverhoedſe koude en hette, gelyk ook de uitwaasſemingen, het haare toebrengen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hoe anderen dit ondertusſchen ook begrypen, ik meen, op goeden grond, wel te mogen beweeren, dat de humeuren, welke die geweldige Jigtpynen in onze Lichaamen veroorzaaken, eene volſtrekte zuure en ſcherpaanprikkelende eigenſchap bekomen hebbende, en door belette uitwaasſeming, in de Spieren, Vaten, Vezelen, Klieren en Vliezen, ja ook Zenuwen, verdikkende, het geheele Lichaam aandoende,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eindelyk aan de vogten, zoo wel als aan de vaste deelen, een zeker bederf toebrengen. Het ſtaat by my vast, dat die zuure uitwerkſelen, met de zoute, of alkalyne, dierlyke vogten, eene zekere vereeniging maaken; die noch de een nog de ander, door haare tegenſtrydige werking, kan over weegen of verdryven; en dus altyd een verdervelyk midden, om zoo te ſpreeken, overlaat. Dit komt my te aanneemelyker voor; om dat men, in eene belette doorwaasſeming van een gezond Lichaam, met gezonde vogten, niet dadelyk het uitwerkſel van de zuure verdervelyke ſtoffen ſtellen kan; ook zyn dezelven niet altyd in de Lugt, en dus kan 'er de pynelyke uitwerking niet terſtond op volgen. Maar wanneer die oorzaaken het gevolg van vergoorde, verzuurde en verdervelyke vogten hebben nagelaaten, zoo dat zy het Lichaam als eigen zyn geworden; dan is de aandoenlykheid ook oogenbliklyk werkende, zoodra 'er in ons Lugtsgeſtel verandering geſchied. Daarom is 't, dat de *Rheumatike* ſtoffen, (ik zal het kunstwoord behouden,) zoo lang zy niet volſtrekt in de fyne geesten of vogten, die ons Zenuwſtel aandoen, gedrongen zyn, en, door eene herſtelde uitwaasſeming, wederom uit het Lichaam uitvlieden, het zy door een opgewekt of natuurlyk zweet, of door ontlasting langs andere wegen, dat zy, zeg ik, als dan geene de minſte toevallen van Vliegende Pynen, gelyk anders, meerder nalaaten; ten ware men onder het

het zweeten, by de uitwaasſeming, hier of daar eenige ligte trekking gewaar wierd. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit dien hoofde laaken ook de egte Boerhaviaanſche Geneesheeren, met reden, de menigvuldige Aderlaatingen, die men zoo dikwils, op het eerſte vermoeden van eene *Rheumatike* pyn, beveelt, zonder eerst behoorelyk het onderſcheid te overwegen, dat 'er tusſchen eene vliegende *Rheumatike* en eene basterd- of rechte Pleuris-pyn is. De gegrondheid hier van is terſtond blykbaar, als men begrypt, hoe onze natuurlyke geſteldheid, zelfs in ſterke bloedryke Lichaamen, eene geweldige kragt of een aanmerkelyk tegenſtand biedend vermogen nodig hebbe, om beſtand te zyn tegen de drukking van onzen zwaaren en vogtigen Dampkring; en als men, volgens het geen DE GORTER, op het ſpoor van SANCTORINUS, betoogd heeft, hier byvoegt, dat de uitwaasſeming in 't algemeen zoo veel van onze vogten wegneemt, als wy door de ſpysverteering of den afgang kwyt raaken. Wanneer men dit gadeſlaat, kan men 'er, naar ons inzien, op goeden grond uit afleiden, dat eene aderlaating, ſchoon zy, door den daarop volgenden minder aandrang van bloed, en de ontſpanning der Vaten, de pyn ſchyne te verzagten, nogtans het bloed en de Vaten te veel verzwakt, om, door den anders natuurlyken aandrang, de noodige uitwaasſeming tot herſtel te helpen bevorderen; vooral in dit Land, daar zoo veel kragts ter uitwaasſe-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

minge vereischt worde. Dit bezef baarde die roemenswaardige omzigtigheid, welke den grooten BOERHAVE en zynen doorlugtigen Leerlingen VAN SWIETEN en OOSTERDYK, zoo eigen was, en hunnen Leerlingen nog eigen is; volgens welke zy eerst en vooral de uitwerkfels van openende zweetmiddelen beproefden, om in de *Rheumatike* pynen en ziekten eene zagte zweeting op te wekken, eer ze tot eene aderlaating overgingen, waarmede men thans zoo roekloos te werk gaat. Men heeft, om 't geen ik zegge bevestigd te zien, de Liasfen met Recepten van de Hippocratesfen dier dagen, by de oude Leidfche Apotheekers, flegts na te gaan; wanneer men ontdekken zal, welk eene ontelbaare menigte van *Decocta aperientia*, *refolventia* en *fudorifera*, van de *quinque radices aperientes* en dergelyken, 'er op de indicatiën van *Rheumatismi*, ja ook wel fterk op die van eene *Peripneumonia* enz. voorgefchreeven zyn. Ik fpreek hier op myne ondervinding in die dagen, toen VAN SWIETEN en OOSTERDYK in deeze Sad wonderen deeden, en ik, als Leerknegt, in eene der beste Apotheeken woonde. Ondertusfchen begrypt men wel, dat ik hier mede het oog niet heb op een fterk toeneemend gevolg der *Rheumatismi*, welker fcherpe aanprikkelingen op de *Pleura* vallen, en aldaar ontfteeking veroorzaaken.

Wie, die als Geneesheer den aart van zulk eene ontfteeking kent, zou als dan zyne

ne toevlugt niet tot eene aderlaating neemen? In zulke gevallen maakt de nood eene wet. Neen, ik bedoel hier maar alleen die vliegende of zelfs ook plaatzelyke pynen, by welken, door eene belette doorwaasſeming, de wegen ter ontlastinge of zweetinge toegewrongen, en, door verſtopping van zuure of verdikte Vogten, toegeſlooten worden; tot welker geweldige verdryving men het Lichaam veeleer in kragt behoort te houden, dan te verzwakken. Dit leert de natuur onzen Boeren wel; die zigzelven, als zy dergelyke plaatſelyke pynen gewaar worden, door eene buitengewoone beweeging in 't zweet werken; en zig dus als met geweld herſtellen. Dan al genoeg van de belette doorwaasſeming door de ſchielyk opkomende koude.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Laat ons nu, hier van afſtappende, voorts nagaan, wat 'er verder in aanmerking komt, met betrekking tot de zelfſtandigheid der pynverwekkende ſtoffe zelve. 't Is zeker dat deeze zeer onderſcheiden kan weezen in verſchillende geſtellen; naar dat het Lichaam natuurlyk wateragtig, of bloedryk is, of alrede eenig andere bedorven vogt bezit; dit lyd geen tegenſpraak.

Hier benevens is het nagenoeg bewysbaar, dat de aandoenende ſtoffe, niet alleen, ten tyde wanneer ze gebooren word, maar ook als zy zig vastzet, veelal wateragtig en een overtollig Weivogt is; als mede dat dezelve eene byzondere zuurige of zoutagtige, zoo niet ook eene olyagtige, zelfſtandigheid be-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

bezit: 't welk de reuk en de ſcheikundige Proeven op 's Menſchen Zweet duidelyk toonen. Maar hoe nu deeze zuure zoute of olyagtige aart uit het bloed zelve ontſtaa, of uit de ſcheiding der Galvogten of die der Pisſen enz. gebooren worde, dan niet; mitsgaders of de Chyl of Melkvogten zig hier onder mengen, is zeker een gewigtig ſtuk, der onderzoekinge waardig; doch het zou ons hier te verre afleiden: denkelyk zullen we 'er nog wel nader van moeten ſpreeken, by 't voordraagen onzer aanmerkingen op onze Lands Galziekten.

Met betrekking tot ons tegenwoordig onderwerp, is 't zeker, dat die Vogten in de *Rheumatici* afgeſcheiden worden, door de uitwaasſeming; en dat zy zig ſamenzetten by mangel van vermogen om dezelven af te ſcheiden. In het eerſte geval worden zy als onnut door de natuur uitgedreeven; en in het andere laaten zy, in ſtede van eene heilzaame mededeelende kragt, geestrykheid of voeding, te veroorzaaken, pynlyke en ſmertlyke aandoeningen na. Deeze aandoeningen, die dan ook op de Zenuwen vallen, zyn, buiten de reeds gemelde Verkoudheid, en het Schouderwee, of koude op de Vliezen, zoo als men 't noemt, nog by uitneemendheid de oorzaak van de Kies- en Tandpyn. Eene kwaal, zoo algemeen in ons Land, dat 'er weinigen gevonden worden, die derzelver duldelooze knaaging niet ondervonden hebben; alleenlyk zyn 'er hier en daar

nog

nog ſterke Geſtellen, welken 'er niet van weeten. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het gadeſlaan der uitwerkinge van de Kiespyn, en 't bezef, dat de zekere zitplaats der ondraagelykſte pynen in de Zenuwen te ſtellen is, leid ons, met andere Geneeskundigen, tot het denkbeeld, dat de *Rheumatike* of aanprikkelende pynverwekkende ſtoffen, die door de reedsgemelde oorzaaken in het lichaam gevestigd zyn geworden, voornaamlyk haare zitplaats in het Zenuwgeſtel hebben. Dit denkbeeld is te meer aanneemelyk, om dat de pyn, in geval men den invloed der Zinkingen op de Zenuwen kan beletten, ook ophoud of vermindert; ſchoon de ſtoffe zig nog in het Lichaam onthoude. Hier by komt, dat 'er, als een Lichaam eenmaal aan de eerſte pynen gewoon word, en de zinkingagtige humeuren zig eindelyk, om zoo te ſpreeken, tot verzadigens toe, in de Zenuwen gezet hebben; dat 'er als dan Zenuwkrimpingen, Knobbels en Gezwellen ontſtaan, die ten laatſte de Zenuwen, hoe aandoenlyk anders, geheel doof en ongevoelig maaken. Dit word zeer ſterk bevestigd, door het uitwerkſel van de Jigt, aan 't welke de Lyders, na dat ze eerst, zoo als men zegt, vliegende was, door den tyd gewennen; wanneer de pyn plaatslyker word, of althans minder plaatsveranderend is. Men heeft zulks vry natuurlyk af te leiden, van de verdooving, die veele Zenuwen en Gewrigten reeds als ondergaan hebben; terwyl

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de pyn nog in de gevoeligste plaatsen van de samenvlegting der Zenuwen huisvest; wanneer ze dan eindelyk ook het Hand- en Voeteuvel verwekt. Uit hoofde van dit alles zyn 'er geen geringe redenen om vast te stellen, dat de Zinking-, Jigt- of andere pynen haare voornaamste zitplaats in de Zenuwen hebben; ten minsten dezelven buitengemeen meer aandoen dan andere deelen des Lichaams. Van daar doet het afbranden der Zenuwe de Kiespyn in holle kiezen onfeilbaar stillen, en verzagt de branding der Moscha de Podagra-pyn: ook heeft de Meekrap mogelyk te meerder invloeds op Jigtige gestellen, om dat ze zoo sterk doordringt, dat ze tot op de Zenuwen werke; 't geen te minder vreemd voorkomt, daar men weet, dat de Meekrap, inwendig gebruikt, haare roode koleur zelfs aan de beenderen mededeelt.

Dus ver het voornaamste van de Zinking-verwekkende eigentlyke *Rheumatike* Landsziekten voorgedraagen hebbende, ga ik over om te onderzoeken, welk eene vreezelyke menigte van kwaalen, of liever benaamingen, uit die zelfde Bronwel, waar uit deezen opborrelden, nog verder opwelt. Haar getal is groot, en ze zyn in de bykomende toevallen ontelbaar; nadien ze, zelfs in alle andere ziekten, wonden en kwaalen, die onder de Europische Volkeren gemeen zyn, als bedriegelyke Slangen verborgen liggen; waar door ze haare kenmerken in dit ons Land niet zelden moeilyk maaken. Hier door verkrygen ze ook,

ook, ſchoonze veelal uit een en het zelfde grondbeginſel voortſpruiten, naar de verſchillende uitwerkſelen en plaatsneeming in de deelen van ons Lichaam, onderſcheiden benaamingen. Wanneer de Zenuwen, Spieren der Lendenen, der Wervelen en des Ruggegraats aangedaan worden, dan noemt men zulks Lendepyn, (*Lumbago.*) En hier uit word dikwils gebooren eene pyn, welke op de Nieren valt, waar door de Piswegen meermaals, uit wederpyn, zeer ſterk aangedaan worden. Dan ontſtaat 'er wel eens eene verſtopping of ligte pyn in het wateren, en vooral eene dikke brandige piſſe; dit word ſomtyds beſtempeld met den naam van Slymgraveel; doch het is eigentlyk eene ſlymzugt, een ſlymzetſel in de blaas, (*Leucophlegmatia in veſica.*) Is het wyders, dat de Spieren van de Borst, mitsgaders de tusſchenribbige Spieren aangedaan worden, dan ontſtaat aldaar eene geſpannen pyn, die men veelal Basterdpleuris, (*Pleuritis notha*,) heet, om de nabyheid der pyne aan het Borstvlies, (*Pleura*,) daar de weezenlyke Pleuris in huisvest. In dit geval is de ademhaaling, welke door de tusſchenribbige Spieren mede bevorderd word, moeilyk en angſtig, zulks neemt toe, zoo die verſtopping tot ontſteeking overgaat, en het Middelrif, (*Diaphragma*,) eigentlyk het Borstvlies, (de *Pleura*) ontſtoken word; wanneer de zoo gevreesde Pleuris te voorſchyn komt. Eene Ziekte, welke men zekerlyk met vollen recht eene

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

der gevaarlykste Landskwaalen noemen mag, die zeer veele Lyders wegsleept; of, zoo ze al geneezen worde, veeltyds eene kwynende kug, ja zelfs de Teering, agter zig laat. Deeze gevolgen dier Ziekte schynen in hooge drooge Landen minder plaats te hebben, dan hier; waar toe de boven in 't breede gemelde invloed van onzen kouden wateragtigen Dampkring, mitsgaders onze zinkingagtige zuure of bedorven, ja ook Blaauwschuitige, humeuren ten sterkste medewerken. Wanneer het gebeurt, dat deeze Zinkingstoffen, of scherpe Vogten, zoo verre doordringen, dat zy de Vliezen en bekleedzelen der gewrigten doorsluipen, en zig daar in vastzetten, dan vestigt de *Arthritis*, de Gigt of Jigt, het Flerecyn der oude Hollanders, aldaar haaren zetel. Eene kwaal, die men mede met vollen recht *Vaderlandsch* heeten moet; en mogelyk is zy, benevens de Verkoudheid, de allernationaalste. Men vind dezelve onder ryken en armen; zy is by den Boeren- en Burgerstand in 't algemeen, en inzonderheid by de bejaarde Lieden, bekend; ja, ze zit dermaate in den aart, niet alleen van sommigen maar zelfs van veelen onzer Ingezetenen, dat ze, gelyk men opmerkt, met de voortteeling in geheele huisgezinnen en familiën overgaa. Men heeft deeze kwaal, gelyk wy hier boven gezegd hebben, te houden voor het uiterste gevolg van de menigvuldige verkoudheden, en *Rheumatike*, nu zal ik hier zeggen, Jigtige humeuren; welker

uit-

uitwerkingen verſchillende benaamingen krygen, naar de plaatſen, daar ze zig byzonder vestigen. By aldien zy zig vastzetten op of omtrent de Heupen, dan noemt men dit ongemak (*Dolor Ischiaticus*,) Heupwee; zetten zy zig in de Schouders of derzelver Gewrigten, dan heet het Schouderpyn, (*Onagra;*) in de Kniën of kniegewrigten Knieëuvel, (*Gonagra;*) in de Handen of Vingers en derzelver gewrigten Handëuvel, (*Cheiragra.*) Veroorzaakt het eindelyk de zoo bekende ondraagelyke pynen in de Voeten, en by uitſtek op den grooten Toon, dat kleen doch ontzaglyk plaatsje deezer kwaale; dan verkrygt het den naam van (*Podagra*,) Voetëuvel, of het word by uitneemendheid, met een hoflyk zagt woordje, het *Pootje* geheeten. Alle deeze byzondere benaamingen zyn ontleend van de plaats, daar de Jigtpynen of aanprikkelende humeuren vallen, en die zy, terwyl ze, als 't ware, uit eenen Baarmoeder gebooren worden, tot hunne byzondere wooning verkiezen. Onze Hollanders heeten daarom de Jigt en het Podraga, niet ten onrechte, een *Zusje* en *Broertje*: en zeker dit Zusje en dit Broertje verzaaken hunne afkomst zoo weinig, dat zy, zoo misſchien de Sexe hen niet deede verſchillen, volmaakte tweelingen zouden zyn, die in gedaante en werking, minder dan Castor en Pollux van elkander zouden verſcheelen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier mede zouden wy, naar ons oordeel, bestaan kunnen, omtrent de vereischte melding deezer Landsziekten; maar 't zal niet oneigen weezen, dat wy, nevens de gemelde algemeene, nog eenige andere bykomende of verschillend werkende oorzaaken, die aan dit Land eigen zyn, voordraagen. Hoe zeer tog de opgenoemde Ziekten uit de gesteldheid van ons Land ontstaan kunnen, en ook werkelyk ontstaan, zoo is 't egter zeker dat men derzelver voortgang en toeneeming mede niet weinig heeft toe te schryven, aan een gebrek van genoegzaame voorbehoeding. Dit gebrek komt bovenal in aanmerking met opzicht tot die plaatsen, daar ons Land laag en moerig is; en de Inwoonders gevolglyk zeer onderhevig zyn aan den kouden opslag van een waterigen grond. De gevolgen hier van zyn blykbaar; nadien 't bekend is, dat zulks in de gestellen veeler Menschen, die ligtlyk bloot staan voor 't krygen van koude voeten, 't zy door sneeuw of anderzints, niet alleen het Podagra of Voetëuvel opwelt, maar zelfs gevaarlyke Kolyken en krimpingen in de Ingewanden doet ontstaan. Deeze aanmerking is my des te gewigtiger, om dat ik waargenomen heb, en ik durf 'er genoeg op aan, dat het door anderen, die belang stellen in de kennisse onzer Vaderlandsche Ziekten, ook zoo bevonden zal worden, dat naamlyk de meeste en wel de gevestigde Jigtpynen zig by uitneemendheid

heid opdoen, onder onze Landzaaten, die zeer veel in wateragtige Landen werken. 't Is genoegſaam zeker, dat meest alle de bejaarde Lieden, en wel byzonder bykans alle de oude Vrouwen, in onze laage Veenen, door de Jigt aangedaan zyn; 't welk zig gemeenlyk op gezette tyden van het jaar openbaart, en wel voornaamlyk in den Winter, als zy zig tot de rust begeeven, en ſtil in hunne huizen aan den haard blyven. Hier tegen is het, naar myne ondervinding, (want hooger gaa ik niet,) ook waar, dat men in het hooge gedeelte van Zuidholland, met naame langs den Yſel, en om Yſelſtein, tegen het Stichtſche en ook in 't Gooiland, ja, zoo 't my vryſtaa buiten onze Provintie te treeden, in het Stichtſche en Gelderſche, minder jigtige Lieden ontmoet dan hier in Holland. Ik heb Gelderland, het Sticht en Overyſel doorreisd; naar den tyd, dien ik my aldaar heb opgehouden, en ingevolge van 't navraagen hieromtrent gedaan, vind ik voldoende reden om te zeggen, dat men, onder de Inwoonders dier Landſtreeken, zulke blyken van jigtige geſtellen niet gewaar word, als hier te Lande: zelfs weet men 'er onder de Landlieden en Boeren naauwlyks iets van. Daar benevens heeft men al voorlange, ten aanzien van verſcheiden Hollandſche Steden, opgemerkt, dat de Jigt of het Podagra in de eene Stad meer dan in de andere zou heerſchen. Men wil dat de Inwoonders van Amſterdam en den

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Haag

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Haag 'er meer aan onderhevig zouden zyn, dan die van Haarlem, Leyden en Rotterdam.

Deeze Waarneeming heeft inderdaad eenigen ſchyn, vooral met opzicht tot de aanzienlyke en vermogende Lieden, welken niet veel beweeging maaken en allerlei ſpyze eeten, als mede door het langduurige zitten op hunne Kantooren, aan de vogtigheid en eene ſchadelyke Lugt te veel gelegenheid geeven, om zig in hunne Lichaamen te vestigen. Maar onder den gemeenen man, by Kruiers, Waagdraagers, Sleepers en allerlei werkvolk, mitsgaders onder de Soldaaten in den Haag, zyn deeze kwaalen op verre na zoo gemeen niet. In den Haag en elders beſpeurt men de ſterkſte uitwerkſelen van het Podagra, meest, onder de aanzienlyke Lieden; waarom de Boeren het eene Adelyke, en die van den Burgerſtand het een Rykelui's Ziekte noemen. Dit is zeker ook niet al mis; ſchoon ik egter zeer wel weete dat 'er ſommige Boerenlieden mede geplaagd zyn. Maar deezen benoemen het met den naam van Jigt, een dik Bien, Kramppyn enz. Als men hun wil beduiden dat zy 't Pootje in Hand of Voeten hebben, loopt men gevaar van hen te vertoornen; „ waar „ wou 't my van daan komen", zegt de Boer, „ ik drink geen wyn; wat weet een „ Boer van 't Pootje" enz. 'Er heerscht dus in dit opzicht een zeker vooroordeel; doch het is niet geheel verwerpelyk. Als men 'er wel op let, zal men bevinden, dat het ei-

eigentlyke Podagra, ſchoon het den eenen of anderen Landman treffe, den Stedeling egter meer te beurt valt: het getal der Podagristen onder de Landlieden, tegen dat der Stedelingen, zal geen één tegen vyftig haalen. Zulks doet veelligt iemand vraagen, zou dan het Wyndrinken en Banketteeren hier toe medewerken? Dit is eene bekende Ziektekundige vraag, die meermaals beantwoord is, en waar over wy ons in deezen niet verder kunnen uitlaaten, dan voor zoo verre dezelve op ons Land betrekking heeft. Men vind, buiten tegenſpraak, hier te Lande, veele voorbeelden van Lieden, welken geen of bykans geen Wyn drinken, en nogtans elendige Podagristen zyn; doch dan zyn het geſtellen, die 'er van zelven toe geſchikt zyn, of het by overërving hebben. Ook zyn 'er, aan den anderen kant, ſterke Wyndrinkers, die nooit van Jigt of Podagra weeten. Men kan des den oorſprong deezer kwaale niet volſtrekt hier aan toeſchryven. Ondertusſchen ſtaat dit evenwel vast, dat zulke Menſchen, die zig ſterk aan 't Wyndrinken overgeeven, en aan een wellustige tafel gewennen, deeze kwaal meerder voeden. 't Is tog beſtendig waar, dat 'er, by het gebruik van allerleie zwaare en veelſoortige ſpyzen, meer verdervelyke en ter rottinge overhellende afſcheidingen in de Vogten blyven huisvesten; als mede dat de Jigtige en Podagreuze ſcherpe Vogten, wanneer ze zig daar mede vermengen, des te eer-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eerder gelegenheid vinden, om in zulke Lichaamen te ſcherper en kenbaarder te werken. Byaldien men dit toeſtaa, blyft 'er geen twyffel over, of 'er ligt in die leevenswyze eene gantsch aanneemelyke reden, waarom de aanzienlyke Lieden in dit Land het meest aan 't Podagra kwynen. Hier nevens werkt dan ten ſterkſte mede de natuuroorzaak deezer Ziekte, voor zoo verre dezelve uit de gelegenheid van ons Land is af te leiden; waar aan de Adel zig wel het meeste blootſtelt.

De Edelen en aanzienlyken onzes Lands maaken, zelfs van de jeugd af tot in den ouderdom, veel werks van de oeffening der Jagt; en de voornaamſte Jagtdieren, als Haazen, Sneppen, Endvogels enz. hier te Lande, onthouden zig in onze laage en vogtige Landen: men moet ze, derhalven, aldaar belaagen, en zig dus aan de vogtigheid dier Landen blootſtellen. Daarby komt dan nog, dat de Jagttyd hier altoos ten ſterkſte ingaat in den Herfst; in welk ſaiſoen wy de meeste Nevelen, Mist en veranderlyke Winden hebben; onze Landen veelal vogtig zyn, en onze Polders of Droogmaakeryen niet zelden half dras liggen. Wanneer men dit in opmerking neemt, zal men, zonder eene verdere breedvoerige verklaaring, wel begrypen, hoe 't bykome, dat onze Jaagers, dikwils met natte en koude voeten behebd, daarby door de ſterke oeffening in 't zweet geraakt, en weder ſchielyk opgedroogd zynde, meermaals

maals de pynlyke gevolgen eener belette doorwaasſeming moeten ondergaan. Wanneer men dit alles te ſamen neemt, en op den geleiden grondſlag over de oorzaaken der Jigt redeneert; dan is de rede niet duister, waarom de aanzienlyke Lieden hier te Lande, in bejaarde dagen, veelal aan deeze kwaale kwynen. Onze Geneesheeren voegen 'er nog wel by, dat deeze Ziektespranken, by de Fles en eene Matres, ſterk aangezet worden: en 't komt zeker niet ongegrond in bedenking, of de al te groote verhitheid op de ſchoone Sexe, ten deezen opzichte, niet wel iets nalaat. Wie weet, of de uitputting van de eelſte en fynſte geesten, waar onder ik, op het ſpoor van den wyzen BOERHAAVE, ook die der Zenuwvogten telle, niet dermaate de Zenuwen van haare kragt beroove, dat 'er geene genoegzaame doorvloeijing meer zy; maar eene verſtopping in derzelver ſamenkomst, of, zoo als men van de Bloedvaten zegt, (*Anastomoſis*,) kusſching, veroorzaakt worde? Zou dit de reden niet wel zyn, dat de Podagra-pynen zig meest altoos zetten ter plaatſe, daar de uiterſte takken der Zenuwen ſamenkomen, en daar dus de fynſte overgang der geesten moet geſchieden? Ik bepaal niets; doch ik denk niet, dat het gezegde zoo vreemd zal voorkomen, dat het geene bedenking lyde, of niet het natuurlyk misbruik, van het verhit verſpillen der fynſte geesten, ten ſterkſte kunne medewerken, tot de onmagt, om te-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tegenſtand te bieden aan de bykomende oorzaaken, die, door eene belette doorwaasſeming en verderf in het bloed, de grondſlag der Ziekte zyn? Hoe 't zy, 'er moet gewislyk een ſamenloop van oorzaaken weezen, welke geen of minder vat heeft op de Ambagts- en Boerenlieden; en 't is zeker, dat dezelven in het ſtuk der Voortteelinge zoo aanhoudend verhit niet zyn als de dertele Adel. Wat wyders Amſterdam betreft; zoo 't, gelyk veelen willen, doorgaat, dat de gemelde ongemakken aldaar, meer dan in andere Steden, gevonden worden, dan dient men, by de gelegenheid, welke de wellust heeft, om 'er haare rollen vryer te ſpeelen, ook nog deeze opmerking te voegen. Dat men geen geringe bykomende oorzaak hier van zou kunnen vinden, in de veeltyds, en vooral genoegzaam den geheelen Winter door, morſige en vogtige Straaten; waar nevens men dan ook wel te letten heeft op de verdervelyke uitwaasſemingen des Zomers, mitsgaders op den ſlegten moerigen grond der Stad. Voegt hier by, dat de yver voor den Handel, de Amſterdammers, op de Koopbeurze, langs de Straaten, in de Pakhuizen enz. zeer veel koude aan de voeten doet doorſtaan; 't welk zeker in dit geval eene aanmerking van weezenlyk gewigt is. Indien men verder, volgens derzulker gevoelen, beweert, dat de Rotterdammers 'er minder aan onderhevig zyn; dan zou men in het tegenovergeſtelde mogen denken, dat de gelegenheid der Stad

op

op beter grond, de mindere vogtigheid der Straaten, en de frisſche Maaslugt, hun in dit geval begunſtigen: want voor 't overige is 'er geen gegronde rede, om aan de Ingezetenen dier Stad eene geregelder leevenswyze dan aan de Amſterdammers toe te ſchryven: en hier mede ſtappen wy van dit onderwerp af.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Tot dus verre hebben wy de voornaamſte Ziekten, Kwaalen en Landeigene Ongemakken, die uit de geſteldheid van ons Land en deszelfs Dampgewest voortſpruiten, inzonderheid voor zoo ver ze op de uitwendige en inwendige deelen, door eene of ſchielyk ontſlooten of belette doorwaasſeming, vallen, afgeſchetst; laat ons nu zien, hoe 'er verder, uit dezelfde Lugtsgeſteldheid, een ander heir van kwaalen voortkomt; die op onze Ingewanden, en, zoo als de Geneesheeren ſpreeken, op onze *Partes Nobiles* of Edele Deelen, welken noodwendig tot het leeven behooren, vallen. De voornaamſten van die ſoort, welken hier te Lande, ſchoon ze ook aan andere Gewesten gemeen zyn, eene by uitſtek ſchadelyke rol ſpeelen, zyn de Keelziekten en de Longezugt, met derzelver gevolgen.

DE KEELZIEKTEN.

Het getal der eerstgenoemden is groot in onderſcheidingen; doch een voornaame is die Keelziekte, welke voorkomt als een gevolg van eene niet welgeſcheiden verkoudheid, of uit eene ontſteekende oorzaak, die in de Lugt ligt, ontſtaat. Wy kunnen ons hier niet ophouden, met alle

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de byzondere Keelgezwellen, als daar zyn knoestige, veretterende, heetvuurige, ſtuiptrekkende, en wat dies meer zy; maar hebben, met betrekking tot ons Land, wel inzonderheid aan te merken, dat de waterige Keelgezwellen de Ingezeetenen nog al veel aandoen. Dewyl nu dit ongemak beſtaat uit eene wateragtige, ſchraale, koude, ſlymerige en zinkingverwekkende opzwelling, die eene pynlyke uitwerking in de ademhaaling, en vooral in de doorzwelging, maakt; zoo is, uit eene vergelyking hier van met de Verkoudheden, zeer gereedlyk na te gaan, dat het onderſcheid alleen daar in beſtaat, dat de kwaade ſtoffen in dit geval op de Keelklieren vallen, daarze in het andere op Snotklieren vielen. Als deeze aandoening niet ſpoedig geſcheiden word, kan zy ligtlyk tot zeer gevaarlyke ontſteekingen overgaan. Zulke Keelgezwellen zyn al vry veelvuldig onder onze Landzaaten; des ook de gemeene Man en de Landlieden hier tegens hunne huismiddelen kennen. Als daar is het verwarmen van de Keel, met 'er warme doeken, pappen, en zoo voorts, op te leggen; zeer algemeen is 't, zulks te doen met eene kous, die men des daags aan de voeten heeft gehad, en met veel zweetagtige ſtoffen bezet is; wyders bedient men zig van gorgelingen met Knolle- en Koolſap, als mede met water, waarin eene gioeiende kool gedoofd is, en meer diergelyke: alle welke middelen, waarlyk, dik-

dikwerf veel dienst doen. Voorts heeft onze Boerenſtand nog al veel op met het gorgelen met hun eigen water; een beklaagelyk overblyffel van het vooroordeel, dat de Pisbekykers en Kwakzalvers der voorige Eeuwen ingeboezemd hebben, en nog niet geheel verdweenen is. Het een en 't ander verſtrekt intusſchen ten bewyze, dat de Keelziekte onder ons geen vreemde kwaal zy. Minder Landeigen, doch egter nu en dan zeer gedugt, zyn de heete Keelsontſteekingen, die, door eene onverhoedſche ongeſteldheid in de Lugt, by de inademing, zoo ſcherp zyn, dat ze, onmiddelyk, den Longeklep, en deszelfs zoo menigvuldige wonderbaare Spieren en Klieren, met eene daadlyk heete ontſteeking aandoen; zy ſleepen, zonder eene gelukkige en ſpoedige ſcheiding, den dood na zig; of veroorzaaken, als ze op de Longen zelven vallen, een nieuwe niet min doodlyke ontſteeking; tot welker gevolgen die kwaalen behooren, welken, onder onze Ingezeetenen, de gevreesde Longezugt verwekken. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Schoon men deeze Ziekte met opzicht tot de waare Longezugt, (*Peripneumonia vera*,) mede niet volſtrekt onder onze eigentlyke Landskwaalen kunne brengen, kan dezelve evenwel, met betrekking tot de Basterd Longezugt, (*Peripneumonia nothia*,) niet geheel onaangeroerd blyven. Men verſtaat door de eerstgenoemde eene aandoening in de Longvaten, die tot eene ontſteeking (*Inflammatie*,) overhelt of over- LONGEZUGT.

 ſlaat,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſlaat, en eindelyk eene waare plaatslyke ontſteeking voortbrengt. Deeze ontſteeking bevind zig vooral aan de Longſlagaderen en derzelver zylingſche takken; en vervolgens op tweeërleie plaatſingen, naamlyk aan de einden der Slagaderen, of aan de einden der Lugtaderen; doch in de ſterkſte aandoening aan die beiden. Zy word meest gebooren, als het Lugtgeſtel aangedaan is door ſcherpe vogtigheid, ſcherpe droogte en hette, of als ze gedrukt word door zwaare en brandige uitdampingen; hier te Lande, zoo veel ik weder myne opmerkingen durve voordraagen, by ſtinkende Mistdampen en Nevelen, door Noorde Winden aangevoerd. De vogten worden hier door ſterk ſamentrekkende, en dus beleedigend of kwetſend; vervolgens zet de Chyl, verdikt wordende, alles uit; hierop volgt verſtopping, na de verſtopping ontſteeking, en deeze ſlaat, over de geheele Long, van de eene plaats tot de andere over: de ademtogt word belet; het bloed word verhit, en zoo geweldig aangedaan, dat 'er het verderf in ſlaa, 't welk den dood ten gevolge heeft. De overige oorzaaken als daar zyn die van ſchielyk te loopen, de Lugt te ontzingen, tegens ſterken Wind in te gaan, zyn toevalligheden die op ons Land niet byzonder betrokken kunnen worden. Ook is deeze Ziekte, ten ſterkſte genomen, voornaamlyk oorſpronglyk, uit de kwaade ſtoffen die de Lugt, zoo wel elders als hier, met zig voert. Wyders houd ik

de

de Basterd Longezugt, ſchoon dezelve zoo gevaarlyk niet zy als de eerſte, hier te Lande, egter voor niet minder gedugt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Deeze word veroorzaakt door de geſtremde goore Snotſtoffen, of ontſtaat uit eene verzameling van aanprikkelende Zinkingſtoffen en ſcherpe humeuren, die zig eerst op den Longeklep zetten, en daar na in de Longepyp, met een koud verdikt Speekſel; dat zig eindelyk overal in de Longvaten aanzet. Hier door word derzelver werking in de uitädeming belemmerd, benaauwd en angſtig gemaakt; de verdikking neemt, zoo deeze aanzetting door geene middelen verdund kunne worden, of niet eenigzins los raake, van ſtond tot ſtond toe, tot dat 'er ten laatſte eene volkomen verſtikking op volgt. Deeze Ziekte brengt dus doorgaans te wege eene logge verflaauwende uitwerking in den omloop des bloeds; het welk ook natuurlyk volgen moet, uit de gemeenſchap, die het hart en de omloop des bloeds met de Longen heeft; vooral, indien het bloed zelve alrede door de kwaade ſtoffen is aangedaan, en de geſtellen bereids volkomen of jigtagtig of *Scorbutik* zyn. Men beſpeurt deeze ongeſteldheid om die reden ook doorgaans, zoo niet beſtendig, in dit Land, als de verkoudheden en jigtige toevallen heerſchen, dat is, in het Na- en in het Voorjaar. By aldien dezelve in den Zomer voorvalt, is ze, naar veeler gedagten, veelal doodlyk, zoo 'er de verrottende ſtoffen, door hette ont-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtooken, by medewerken: te meer daar de aandrang van het verhitte bloed dan des te ſterker kragt oeffent. In den Herfst, den Winter of het Voorjaar word deeze Ziekte, als zy in haar volle geweld is, doorgaans vergezeld van eene langſaame Koorts; en dus werkt ze minder geweldig op de ontſteeking: maar in den Zomer zyn alle Koortſen meestal driftiger, en dus word de ontſteeking dan ook ſterker aangezet. Misſchien ligt hier in ook wel eene rede, waarom de eigentlyke Longezugt meestal in den Zomer het geweldigſte en gedugtſte is. Ondertusſchen word het Bloed, in welk een Saiſoen men zig ook bevinde, het zy, dat de Longen zelven aangedaan worden, of dat de Longpyp in de basterd Longezugt verſtopt zy, in beide de gevallen in zyn omloop belemmerd; het tragt dan zyn gewoonen weg met geweld te openen; waar door de Lyder ten uiterſte benaauwd word, des hy, zoo 'er geen ſcheiding kome, verſtikke en ſterve. Deeze Ziekte treft in ons Land meestal de bejaarde en oude Lieden. Ze zyn van natuure harder van huid geworden; bezitten minder vlugge leevensgeesten; worden ter oorzaake van ons Landgeſtel verhard, en verkrygen van zelve taaier en ſlymeriger vogten; terwyl ze ook de verdikte vogten, door verkoudheid gebooren, minder kunnen ontlasten. Dus worden zy, door hunne verdikte humeuren, natuurlyker wyze tot deeze kwaal geleid, en in veel groo-

grooter gevaar gebragt, dan de jongere Lieden, welken haar, door de kragt hunner Leevensgeesten, nog kunnen overwinnen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy verzoeken dat de Leezer, met dit ons verſlag van de algemeene eigenſchap deezer Ziekte, onze aanmerkingen wegens de Verkoudheden, en de daar uit volgende ongemakken, gelieve te vergelyken. Ook kunnen wy niet nalaaten, by het gezegde nopens dit onderwerp, nog eene aanmerking te voegen, die wel eigentlyk tot de ongemakken, welken uit de leevenswyze of de Diëet der Hollanders ontſtaan, behoort, maar hier geplaatst dient te worden.

't Komt my, onder verbetering, voor, dat tot de taaie ſlymerigheid, die in zulk eene basterd Longezugt gebooren word, niet weinig medewerkt de toeſtand van die ſlymerige geſtellen, welken, door het onmaatig Tabakrooken, alrede den Longeklep, de Keel en de Longebuis, ja ook veeltyds de Longen zelven, met een taai ſlym bezet hebben. Ik voor my ben van gevoelen, dat het verdikken van de Chyl, het Speekſel en de Klieren, hier door in veele, niet in alle, geſtellen veroorzaakt, zeer veel kan toebrengen tot de gedugte gevolgen eener verſtikkinge: en dat men, in gevallen van de Basterd Longezugt, wel degelyk hebbe gade te ſlaan, in hoe verre zulks de ongemakken verergere, of ſamenwerke met de oorzaaken, welken van eene kwaade inademing, of verkoude ſcherpe vogten ontſtaan, en die als 't ware eene

DE HOLLANDSCHE NATIE.

tweeledige oorzaak bevestigen. Doch in hoe verre het misbruik van Tabakrooken, en de daar uit ontſtaane ſlymerige taaiheid in ſommige geſtellen, tot eene allengs aangroeiende verdikking of verſtopping medewerke, behoort tot onze nadere overweeging der Ziekten, welken uit de Nationaale gewoonten ontſtaan.

HET BLAAUWSCHUIT.

Na 't afhandelen van dit onderwerp, ſtaat ons nu voorts het oog te vestigen op eene by uitſtek zoo genoemde Landskwaale; die zoo veel gerugts in gantsch Europa, vooral in deszelfs Noorder gedeelte, maakt, dat ik dezelve eerder als eene Europiſche Ziekte van het Noorden, dan, als gelyk veelen blyven doordringen, eene Landeigene Ziekte der Nederlanders, en vooral van onze Hollanders, beſchouwe. Men benoemt dezelve met den naam van Blaauwſchuit, *Scorbut* of Scheurbuik. Dan, wat zal ik 'er tog van melden, dat 'er niet alrede over gezegd is? Zal ik de Schriften van den wyzen BOERHAAVE en van den beroemden VAN ZWIETEN uitſchryven? Zal ik de weergalooze waarneemingen van den Engelſchen SYDENHAM op onze Landen overbrengen? Zal ik ter toetze ſtellen het geen Doctor STOCKE hier omtrent, met opzicht tot ons Land, al of niet aanneemelyk voordraagt? Zal ik eindelyk onze Geneesheeren over alle die *Scorbutike* bepaalingen en afleidingen, welken hun tot verveelens toe voorgeſteld zyn, onderhouden? ik ſtaa 'er waarlyk over verlegen.

Als

Als ik daarenboven indenke, hoe veele eigentlyke, hoe veele bykomende, hoe veele twyffelagtige oorzaaken zig hier opdoen; en in welk een uitgebreid onderzoek ik my zal inwikkelen, wanneer ik my hier in toegeeve; dan moet ik voor de vuist betuigen, dat ik vreeze, niet alleen my zelven, maar ook alle myne Leezers te zullen verveelen. Daar ik 'er my egter onmogelyk geheel van ontſlaan kan; nadien myne taak vereischt, dat ik 'er, met opzicht tot Holland van ſpreeke, zal ik myne gedagten deswegens beknoptlyk mededeelen. Maar dewyl dit ſtuk, naar myn inzien, tot nog toe niet volſtrekt beſlisſend afgehandeld is, zou ik my zelven aan rechtmaatige beſchuldigingen blootſtellen, zoo ik hier omtrent eene Meesterlyke bepaaling wilde maaken; waarom ik myne volgende voorſtellingen, nopens dit onderwerp, ſlegts als eene Proeve aangemerkt wil hebben. En in deeze Proeve, zal ik kortlyk, maar tevens, zoo ik hoop, zaaklyk voordraagen, 't geen ik 'er, myns oordeels, op goeden grond, ſteunende op de beproefde Schriften van anderen, op myne Ondervinding, en de gezonde Reden van weete; zoo verre het zelve voor myne Vaderlanders in 't algemeen vatbaar beſchreeven kan worden. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het lyd geen tegenſpraak, dat hier de vogtige Lugt, de uitwaasſeming der Noordzee, der Rivieren, Meeren en Poelen, benevens de aanvoer der Winden, met één woord, de Hollandſche Dampkring weder in

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in aanmerking moet komen; dat zeer natuurlyk is, gelyk men uit het voorheen gezegde, wegens den invloed van den Dampkring, terstond kan afleiden. Voorts hellen de meeste Geneesheeren over, om by die oorzaaken, vooral als eene voorbereidende oorzaak, wel inzonderheid te voegen, de uitwaasseming onzer brakke Gronden en Veenen; mitsgaders zoo als de oplettende VAN ZWIETEN aanmerkt, het bewoonen van natte of vogtige Huizen en Kelders, benevens het slaapen op vogtige plaatsen. En men zal deeze aanmerking gewislyk zeer gegrond vinden, als men nagaat, hoe dikwerf, hier te Lande, het Stroo onder de Bedden, ja zelfs de gevulde Matrassen in de lugtige Ledekanten, door de opdamping der vogtige gronden, in korten tyd verrotten; waar door ook het stilliggend Beddegoed, in de zindelykste huishoudingen, op de minste vogtige Lugt, muf begint te rieken. Omtrent deeze vogtigheden nu merkt die schrandere Arts tevens aan, dat dezelven eene zoute, zuuragtige, verdervende stoffe bezitten; die, door onze inädeming, en de inslurping der *porien*, in het Lichaam indringt, en het bloed door den tyd verdervelyk maakt. Hoe men ook voorts hier omtrent moge denken, dit is althans zeker, en wy hebben 't reeds meermaals herhaald, dat de Inwoonders onzer laage Landen, daar de gemelde uitwerkselen der vogtige woonplaatsen meest heerschen, veel ster-

ſterker en doordringender van het Blaauw-ſchuit aangetast worden, dan zy, die de hoogere Landen bewoonen. Men vind deeze ongeſteldheid, 't is waar, ook ſomtyds by de laatstgemelden; doch dan is 't, vermoede ik, meerendeels eene overërving door geboorte of huwlyk, of 't ontſtaat uit eene veranderde wooning. Wanneer men dit ſtuk bepaaldlyk met opzicht tot Holland beſchouwt, zal men deeze kwaal in Noordholland ſterk, maar allerſterkst in Waterland vinden. In onze Veenen aan den kant van 't Haarlemmermeer, aan de Zandzyde, dat is van Haarlem af tot aan Leyden, is dit ongemak maatig; doch aan den Veenkant, en voorts in Amſtelland tot aan de Boven-Vecht, heerscht het ſterker. Op de Zeedorpen, beſpeurt men die ongeſteldheid flaauwtjes by de Mannen, maar zy is onder de Vrouwen gemeener. In 't Gooi omtrent Naarden, weet men 'er weinig van; en ſchoon 'er aan de Maaze en den Yſel veele geſtellen mede geplaagd zyn, is het 'er egter minder gemeen, dan aan den Ykant. Uit deeze algemeen bekende omſtandigheden, mag men veilig genoeg beſluiten, dat 'er eene zekere voorafgaande en medewerkende oorzaak deezer kwaale te vinden zy, in de gelegenheid van min of meer laage en wateragtige Landen. Hier by mogen ook wel in agt genomen worden de gewoonten, die het huislyke leeven medebrengen; byzonder in Noordholland en Waterland, daar de Vrouwen een ſtil huiszittend leeven leiden, en door

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

door het veelvuldig drinken van Thee en Koffy nog wateriger worden. Voorts geeft het gebruik van veel Visch, inzonderheid van Zouten Visch en dergelyke ſpyzen, een zeer ſlymerig taaihumeurig geſtel; dat te gereeder met de voorgemelde oorzaaken medewerkt, om dat 'er de vogten eene goore olyagtigheid door verkrygen. Wat men intusſchen ook eigentlyk te denken hebbe van de al een en andermaal voorgedraagen eerſte oorzaaken, men kan zekerlyk niet ontkennen, dat derzelver gevolgen, met die der naderhand bykomende oorzaaken, zig geſamentlyk in de vogten der Lichaamen plaatſen, en voorts in het gantſche geſtel hunne uitwerkingen vertoonen. Ongetwyffeld hebben deeze in 't almeen aangenomen Stellingen haar gewigt; en ik houde my aan deeze opgave, voor zoo verre myne tot nog toe beredeneerde kundigheden daar mede overéénſtemmen. Dan hoe bondig my dit ook toeſchyne, en hoe zeer ik de gedagten van bekwaame Mannen eerbiedige, kan ik nogtans niet wel nalaaten, myne volgende bedenkingen over het *Scorbut*, by deeze gelegenheid, nog voor te draagen.

Voor alle dingen zou ik wel wenſchen, eens een bondig op ſcheikundige, en andere, Proeven ſteunend bewys voor 't aangenome gevoelen te vinden; of eene naauwkeurige Verhandeling te zien, in welke men aantoonde, waarom, zoo het, (gelyk men genoegzaam algemeen ſtelt,) waar zy, dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dat de *Scorbutike* aandoeningen, vogten en humeuren, als aan dit Land byzonder eigen, gehouden moeten worden, en dat de oorzaaken dier kwaale voornaamlyk in onzen Dampkring zweeven; waarom deeze kwaal egter, in die zelfde uitwerkingen, even ſterk zy door geheel Europa, en vooral, ingevolge de ondervinding van SYDENHAM, in Engeland? Daarbenevens verlang ik zeer te weeten, waarom zy in verſcheiden Ziekten, zoo niet in alle de reeds opgenoemden, dermaate ſterk doorſtraale, dat men 'er mede in twyffel geraake? En 't zou eindelyk verre gebragt zyn, indien men konde verklaaren, hoe 't bykome, dat deeze Ziekte, in verſcheiden geſtellen, een klaarblyklyk onderſcheid van uitwerking hebbe; en daarenboven, in zoo veele verſchillende ſtreeken van een kleen Gewest, als Holland is, aan zulke wisſelvallige veranderingen onderworpen zy, dat men, onder een en denzelfden Dampkring, en de eigenſte Lugtïnademing, op een verſchil van nog geen half uur, eene merkbaare verandering beſpeure?

Ik erken dat onze Dampkring bezwangerd is, en onze aardſche uitwaasſemingen vervuld zyn met een ſcherp invreetend zuur; ik ſtaa toe, dat men dit, naar believen op naast beweezen gronden, heete, een Zeezout, of een algemeen zuur, of, zoo als ik nog al denke, een vermengd zuur of zout, dat uit allerleie Lichaamen des Aarbodems in de Lugt concentreert, of zig

daar

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie bladz. 1618 en 1619.

daar mede vereenigt. Men kan dit zeer wel onbeslist laaten; nadien 'er buiten kyf iets dergelyks in onzen Dampkring zweeft; daar wy weeten, hoe die scherpheid op ons Lood en vooral op ons Yzer werke, hoe het daar invreete, en in korten tyd eene gantsche ontslooping te wege brenge. Dit bekend zynde, is 't aan geen tegenspraak onderworpen, dat zulke sterke stoffen, die de Metaalen niet kunnen wederstaan, veel minder door ons dierlyk gestel afgeweerd kunnen worden; des alles samenloope, om een ieder de nadeelige uitwerking hiervan op onze lichaamen te doen erkennen. Maar met dit alles ben ik voor my zelven nog niet voldaan, wegens het onderscheid dat 'er omtrent deeze Ziekte plaats heeft, in zulk een kort bestek, als, by voorbeeld, dat van Rotterdam en Noordholland, ja, 't geen in de Lynrekening nog korter is, tusschen dat en het Gooiland.

My op de natuur der zaake grondende, redeneer ik deswegen aldus. Indien de uitwerksels van het *Scorbut*, volstrekt alleen, uit de gelegenheid van dit Land en onzen Dampkring ontstonden, dan zou het *Scorbut*, aangezien den gelyken invloed van den Dampkring, op zulk een klein bestek Lands, als dit is, zeer algemeen moeten werken; ten minsten zoo algemeen als overal de Verkoudheden, de Basterd Longezugt, en de Zinkingen. Dan de ondervinding spreekt dit tegen; men ziet dat deeze

kwaal

kwaal ſterkst heerscht onder de bewooners van wateragtige Landen; het eene jaar meer dan het andere, en dat zy nu in deeze dan in geene dier ſtreeken algemeener is; 't welk ik, des gevergd, zou kunnen bewyzen; doch dat ik nu kortheidshalven overſlaa. Zou men hier uit niet wel mogen beſluiten, dat het *Scorbut* zulk eene eigentlyke algemeene Landskwaal niet is, als men wel voorgeeft? Laat ons, na deeze bedenkingen, nog wat hooger gaan met vraagen, en bezien, of we ook de rechte oorzaak deezer ongeſteldheid kunnen naſpeuren? Zou deeze kwaal, zedert de aangroei der Zeevaart, niet zoo wel als hier onder de Zeevaarende Volkeren, daar ze tog meest heerscht, van elders overgebragt zyn? Zou 'er de Zeevaart en Zeehandel niet iets toe doen? Men leeze de voortreffelyke Verhandeling van den geleerden ROUPPE, over de Ziekten der Zeevaarenden, en zie hoe het gevoelen van den geagten BOERHAAVE daar mede overéénſtemme. Men ſlaa tevens gade, hoe Doctor STOCKE, die opzetlyk over het *Scorbut*, als eene Ziekte der Nederlanders, gehandeld heeft, wel byzonder van een Land- en Zee-*Scorbut* ſpreekt. Zou het, dit nagaande, ongegrond zyn te ſtellen, dat het nu wel eene ſoort van Landskwaal is geworden, gelyk aan die van het Noorderdeel van Europa, vooral by de Zeevarenden, en onze Ingezeetenen aan de Zeeboezemen; doch dat het geene Landskwaal is, welke uit de natuur van ons Land voortſpruit,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dan voor zoo verre zy zig ſterkst vertoont, in die Lichaamen, welke wezenlyk aan onze Landskwaal, te weeten de Jigt, kwynen? Zulks komt my zoo aanneemelyk voor, dat ik, voor my, onder verbetering, het *Scorbut* onder ons aanzie, als eene tot verrotting overſlaande Jigt of Zinkingſtoffe, die zig met de ſcherpe uitgewaasſemde Ziektestof onzer laage ſlegte Poelen vereenigt. En hierop durf ik dan eindelyk nog wel voluit vraagen, of ik niet rechtmaatig beſluiten moge, dat hier in eene byzondere rede ligge, waarom men dit uitwerkſel, onder de Noordhollanders en Amſtellanders aan den Ykant, ſterker dan elders beſpeurt; vooral als men 'er byvoegt dat dit gedeelte onzer Natie tog voorlang het ſterkſte Zeevaarende is geweest; men gaat aldaar dagelyks meest met onze Scheepsgasten om, en men woont 'er ook meest aan onze ſchadelykſte Poelen. Ik hel te meer tot dit denkbeeld over, omdat, zoo het de Zee alleen deed, dan zouden onze Strandbewoonders 'er allermeest mede beſmet zyn; en zoo 't algemeen in het Land ware, dan zou ons hoog Zuidhollands gedeelte het zoo ſterk als eenige andere ſtreek gewaar worden. Men zou hier, 't is waar, kunnen tegenwerpen, dat Rotterdam ook eene Stad van een uitgebreiden Zeehandel is, en dat men 'er egter het *Scorbut* minder doorgaande ſterk ontmoet, dan in de gemelde ſtreeken. Doch hier omtrent ſtaat wel in agt te neemen, dat 'er te Rotterdam doorgaans frisſcher

lugt

lugt is, dan te Amſterdam; als mede dat, gelyk we ten opzichte onzer Strandbewooners in dit geval reeds aangevoerd hebben, de Zee- en Maaslugt aldaar minder kwaade ſtoffe uitlevert, en de grond 'er ook zuiverder is, behalven in de byleggende Veenen. Voorts neeme men, met betrekking tot dit ons onderwerp, nog in aanmerking, dat de *Scorbutike* beſmetting, om eene en andere reden, nu minder dan meerder doorſlaat, en by ſommige gelegenheden de eene plaats meerder treft dan de andere. Ik wil zeggen, dat de *Scorbut*, by ſommige beſmettingen, eene plaats veranderende Ziekte kan worden; en dat deeze Ziekte, met de eigentlyke Landsziekte, de Jigt en Verkoudheid, vereenigd, plaatſelyk kan worden. Voegt hierby dat zy dus ook een geſtel, dat te vooren *Rheumatik* was, natuurlyk *Scorbutik* kan maaken; waar toe dan ook zekerlyk niet weinig kan medewerken, het veelvuldige gebruik van gezouten Visch, Vleesch en ander voedſel, dat ligtlyk ten verderve teert. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Alvoorens van dit onderzoek geheel af te ſtappen, zal ik hier nog eene nadere gedagte opgeeven, welke my al te aanneemelyk ſchynt, om dezelve niet voor te draagen; te meer, om dat ze vry wel ſtrookt met het geene BOERHAAVE in dit opzicht uitdrukkelyk zegt: naamlyk, dat deeze Ziekte meest die geenen kwelt, welke naast aan de Zee woonen, vooral op plaatſen, die door 't Zeewater overſtroomd zyn geweest,

 of

DE HOLLANDSCHE NATIE.

of daaglyks worden; daar men Meeren, Poelen, een ſpongieuzen of ligten Grond, vette Moer of Slyk heeft; of die op een laagen grond, tusſchen, en aan, de Dyken en Waterſcheidingen gelegen zyn, enz. Indien men deeze bepaaling eens overbrengt op Noordholland, dan behoeft men niet te twyfl'elen, althans ik voor my twyffel 'er niet aan, of die wyze Man bedoelt 'er dit Gewest mede. Zoo 't my nu vryſtaa, dat voetſpoor te volgen, en verder op myne ondervinding af te gaan, verleent het my grond om vrymoediger te beweeren, dat het *Scorbut*, uit dit oogpunt beſchouwd, alleenlyk uit zulke Poelen en Landſtreeken, en niet uit het geheele Land, noch deszelfs Dampkring of Lugt, ontſtaat.

In 't Jaar 1775 is my, onder anderen, ten duidelykſte by beproeving gebleeken, dat de Wateren in Waterland zeer ſterk bezet zyn, met vuile, ſtinkende en invreetende, geele ſtoffen; die, ſchoon dit Land oppervlakkig, week en moerig zy, en geen blyk van een overal doorgaanden harden Oehr of Yzergrond hebbe, nogtans ten klaarſte toonen, dat 'er eenige ontbonden okeragtige ſtoffen in huisvesten. Ze zyn dermaate met het Water vereenigd, dat men het zelve, na alle uitgedagte middelen, 'er niet volkomen van kunne zuiveren, ten dienſte van zekere Fabrieken; zelfs behoud het Water, hoe zuiver het ook zy, een wrangen ſamentrekkenden ſmaak. Men vergelyke nu eens hier mede het

Zie over het OEHR, ons *Tweede Deel.*

het geene wy in ons *Eerste Deel*, wegens de Bron, door het Leger van GERMANICUS CÆSAR aan den Zeekant ontdekt, gemeld hebben; te weeten: dat den Krygsknegten, op het drinken van 't Water uit die Bron, binnen twee Jaaren, de Tanden uitvielen, en de Gewrichten in de Knieën verzwakten en los wierden. De toenmaalige Geneesheeren noemden deeze kwaal *Sceletyrbe* en *Stomacace*; heden wil men, dat het *Scorbut* geweest zou zyn. Wanneer ik dit met het voorgemelde vergelyke, ſtrekt het, myns oordeels, kragtig ter bevestiginge van het denkbeeld, dat het Water der Poelen en Meeren in Waterland en elders, eene eigenſchap heeft, welke zeer geſchikt is, om, het zy in het huislyke gebruik of in heete Zomers, door uitwaasſeming, de eerſte ſprugtſels van het *Scorbutike* vergif te verſpreiden. En daar uit zou men dan voorts al vry bondig mogen afleiden, dat hier in de weezenlyke reden ligt, waarom men deeze kwaal minder vinde, aan den Maaskant, aan onze friſche Rivieren en hooge Klailanden, dan in andere ſtreeken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie bladz. 247, 248 enz.

Wat men wyders van deeze bygebragte aanmerkingen, die, om de kortheid te bevlytigen, maar oppervlakkig opgeſteld zyn, moge denken, dit blyft zeker, dat de tegenwoordig zynde *Scorbutike* ſtoffen zig openbaaren, in eene goore, ſcherpe tot verrotting overſlaande gesting, en daar uit volgende verderflykheid in het bloed; die zig op zoo veele en verſchillende wyzen ont-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dekt, dat de ſchranderſte Geneesheer 'er dikwils mede verlegen zy. Inzonderheid komen de uitwerkſelen en de tekenen deezer Ziekte veeltyds overéén, met de voorboden van den Kanker, en den Kanker zelven, met eenige Schurftkwaalen, met allerleien uitſlag, kortom, met meest alle kwaalen, die uit verdorven en verrot bloed in de Lichaamen ontſtaan. Van daar heeft men, in bykans alle Ziekten, zeer veel omzigtigheid noodig, om het *Scorbut* wel te onderſcheiden, en oplettend na te ſpeuren, in hoe verre het de Lichaamen der Lyders aangedaan hebbe. Voeg hier vooral by de overeenkomst, die deeze kwaal heeft met de Venusziekten: 't welk zoo ver gaat, dat de groote SYDENHAM en BOERHAAVE veelen der beider kentekenen, mitsgaders de behandeling en de geneezing, nagenoeg gelyk ſtellen; des de juiste onderſcheiding volſtrekt moeilyk te bepaalen zy.

Voorts kan men alles, wat wy gezegd hebben van den invloed der Lugt in ons Klimaat, aangemerkt als eene voorafgaande oorzaak, die de *Scorbutike* ſtoffen te ligter aan het gesten kan helpen, in zulke geſtellen, welken dezelven door overërving reeds hebben, of door beſmetting verkrygen, op deezen grondſlag gereedlyk tot ons onderwerp overbrengen. Onze veranderlyke Lugt, als de grondoorzaak der eigentlyke Landsziekten, is in onze wateragtige Landen, bepaaldlyk geſproken, van die ge-

geſteldheid, dat de Menſchen, die 'er in leeven, van de verrottende *Scorbutike*, (ik durf niet, anders zou ik 'er byvoegen ſcherpe Noorderſtoffen,) uit de eerſte hand, over geheel Holland alleen, ſterker aangedaan worden, dan zy die hooger en drooger Landen bewoonen. Men mag des deeze ſtoffe vergelyken, by het Zaad eener Plante, dat niet groeit, dan op een grond, welke aan deszelfs natuur van uitbotting beantwoord. En dus is het *Scorbut*, naar myn inzien, geen eigentlyke Landsziekte, welke bepaaldlyk uit den aart des Lands en des Dampkrings gebooren word; maar het is eene Ziekte, welker beſmettend Zaad, in den grond onzer eigentlyke Landsziekten en eenige ſtreeken, juist het noodige voedſel vind, om ſterker te woeden, in die plaatſen daar ze wortelen kan ſchieten; en dus langs de geheele Noordzee, juist niet overal, maar ſlegts in zulke ſtreeken, welke meest met die van ons Land overeenkomen.

DE HOLLANDSCHE NATIE. Zie over den NOORDEN WIND, ons *Eerſte Deel*.

Is daarbenevens eene voornaame oorzaak onzer waaragtige Landsziekten, gelyk ik geſteld heb, te zoeken in de uitwerkſelen van onzen Dampkring, ter verſlappinge onzer Vezelen en Spieren, waar door derzelver vermogen van ſpanning afneemt, en dus derzelver kragt van werking op de Vogten vermindert; zo is 't klaar te bemerken, dat zulks, ook in dit geval, van een ſchadelyken invloed moet weezen. Hier uit immers volgt, dat de omloop des

DE HOLLANDSCHE NATIE.

bloeds dan traager werkt; uit hoofde dier traager beweeginge te gereeder tot verderf overslaat, en dus te eerder voedsel geeft aan 't verdervelyk *Scorbut*. Deszelfs Zaad verspreid zig dan zagtlyk en allengskens door het bloed; en nadien het door geen sterke beweeging uitgewaasfemd kan worden, zoo veroorzaakt dit, dat de kragt van de schuuring der Vogten, in den samenloop der Vaatjes, daar zy zig vereenigen, minder werkt; waar door het bloed ook aldaar te gereeder een verdervelyken uitslag doet zien. Van daar ontdekt men meest altyd de blaauwe plekken van het *Scorbut*, op die plaatsen, daar het bloed den minsten aandrang heeft, of op die, daar het door de fynste Vaten vloeit. Hieruit ontstaat dan eerst eene langsaame voortstuwing der vogten, welken vervolgens hier of daar in hunne werking stil staan, en eene verstopping veroorzaaken; voorts komt ter plaatse der verstoppinge, uit hoofde van de wateragtige gesteldheid der meeste *Scorbutike* Lichaamen, niet zoo zeer eene spoedig werkende ontsteeking, als wel eene, door het *Scorbutik* vergiftigde bloed, langzaame verrotting; en hier uit word dan eindelyk gebooren, de ontsteeking van het geheele gestel, en der kwaadaardige humeuren; die, het zy ze door overërving reeds in het Lichaam waren, of 'er door andere oorzaaken in ontstaan, de voortplanting dier gedugte kwaale bevorderen. Wanneer men nu het *Scorbut* dus beschouwd, al-

alle deeze oorzaaken en bepaalingen te ſamengenomen zynde, eene eigentlyke Landsziekte der Hollanders wil noemen, heb ik 'er niets tegen. Ik ſtem gaarne toe, dat het eene Ziekte is, welke zeer doorſlaande in ons Land heerscht; maar men behoort, myns eragtens, wel op te merken, dat zy haare ſterkſte kragt alleen oeffent in ſommige Diſtrikten van ons Gewest; dat zeker, aangezien de kleenheid van Holland, de oplettendheid van oordeelkundige Geneesheeren wel waardig is; of ook de ondervinding hen door den tyd in ſtaat mogte ſtellen, om dit ſtuk naauwkeuriger uit te werken.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Tot heden toe is het 'er, ronduit gezegd, nog zoo mede gelegen, dat veele Geneesheeren, door de overeenkomst deezer kwaalen, met de toevallen en kentekenen van andere Landeigene, en wel zeer gevaarlyke, heete Ziekten, ſchaars weeten waar zig te wenden; zoo dat 'er nog al dikwils gewenscht worde, om het doordringende oordeel van BOERHAAVE, ter ontdekkinge van deeze gevreesde Adderſlang in het bloed. Men beſpeurt immers, in eene verdorven *Scorbutike* Long, dezelfde borstbenaauwdheid, kwyning en lusteloosheid, als in de Longezugt; ſchoon ze op den eenen tyd gewoonlyk, en op den anderen tydſtondig, werke. In de Kiespyn, om een vatbaar gemeen bekend voorbeeld by te brengen, weet men naauwlyks of de pyn ontſtaa, uit een reeds gevestigd *Scor-*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

butik verderf, dan uit eene oogenbliklyke werking van onverhoedſe Lugtsverandering en *Rheumatike* vloeijingen, of zinkingen; dit maakt de geneezing of de verzagting der Kiespyn moeilyk, die integendeel gemaklyk valt, als men derzelver oorzaak wel kan onderſcheiden.

In de Teering weet men byna nooit of dezelve ontſtaa uit een *Scorbutik* verderf, dan uit eene verrottende verſtopping, een overblyfſel van eene kwalyk geneezene Pleuris, eene verzweering in de Milt, enz. maar men vermoed gemeenlyk dat het *Scorbut* 'er onderſchuilt; en 't ſpeelt 'er voorzeker altoos meer of min zyne rol in; ter oorzaake dat het gelegenheid heeft om zig in die geſteltenis der Lichaamen te koesteren. En zoo vind het *Scorbut*, het zy in Endemiſche of Epidemiſche Ziekten, veelal gelegenheid om zig met de Lugtgeſteldheid en de eigentlyke Landsziekten te vereenigen. De voorbeelden hier van zyn te overvloedig bekend, om 'er in 't breede op ſtaan te blyven; genoeg zy het eenigen der voornaamſten, waar in het *Scorbut* zig ſterk vertoont, te berde te brengen. Men weet, by ondervinding, dat de geneezing der heete Ziekten in 't algemeen, der Kinderpokjes, Rotkoortſen, Galkoortſen en dergelyken in 't byzonder, gevaarlyker is in *Scorbutike* geſtellen, dan in de zulken die 'er niet mede beſmet zyn. Het *Scorbut* is zulk een gevaarlyk gezel der Venusziekte, dat ze, indien ze zig te ſamen vereenigen, bykans

kans voor ongeneezelyk gehouden worden. Meermaals is het *Scorbut*, in de Ettergezwellen en Ettermaaking, van de bitterste uitwerking; daar het den schranderften Wondheelder wel eens te leur ftelt, in het bevorderen van gezonden Etter. Het heeft wyders een fterken invloed op de zoogenoemde Kraambeenen der Vrouwen, die dikwils, haar geheelen leeftyd door, met een kwaad been gekweld blyven, als het *Scorbut* in derzelver geftel een Jigtagtigen aart vind. En 't is eindelyk den bedreevenen overbekend, hoe gedugt deeze kwaal zy, in de Engelfche Ziekte, welke zy, door haare tegenwoordigheid, nog vreefelyker maakt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Intusfchen heeft egter deeze ongefteldheid, fchoon zy als eene Slang in 't gras gedooken ligge, haare byzondere kentekenen, die haar aan een doorzigtig oog kennelyk maaken. Hier toe behooren wel inzonderheid de volgenden. De Lyder gevoelt eene prikkeling en pyn in 't Tandvleesch en de Spieren der Kaaken, vooral binnen in den Mond; meestal vergezeld van eene weelige fponsagtige uitgroeijing van het Tandvleesch, dat geweldig opzwelt, rood en bol word; zig meer en meer uitzet, en vervolgens op de minfte drukking bloed uit laat. Men ziet in een fterk *Scorbut* veelal kleene blaasjes uitpuilen, die, na de doorbreeking, tot platte Zweertjes overflaan, en zig, van tyd tot tyd, hoe langer hoe meerder, in eene plat-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

platte zweering met eene ligte ſchelferigheid aan den rand uitſpreiden. Indien men 't geluk heeft van die Zweertjes, verzweering of inkankering, wel te kunnen doen rypen, en het plaatslyke verderf weg te neemen, kan men de geneezing van het *Scorbut*, zoo niet geheel, ten minſten voor eene poos, merkelyk bevorderen. Hierom kan, in zwaare zweeringen (*Ulceratien*) aan het Tandvleesch, eene welbeſtierde uitſnyding van zeer veel nut weezen; en de geneezing volgt nog al vry ſterk, als men tevens, door behoorlyke inwendige middelen, eene ontlasting der verdervende humeuren kan veroorzaaken. Ook zullen kundige Geneesheeren, als men de behandeling inrigt, naar den aart der Ziekten, het gebruik der Kwik in dit geval goedkeuren, daar de ondervinding geleerd heeft, dat men 'er zig, in eene vergevorderde invreeting van 't *Scorbut*, met vrugt van bedient.

Voorts is aan 't *Scorbut* dit nog eigen; dat het zelve, door den grooten invloed die 't op het Tandvleesch heeft, de Tanden los maakt. Ook verſpreid het door het Lichaam eene loome vermoeidheid, welke zig by aanhoudenheid in de gewrigten, althans in de beenderen, doet gevoelen. Het dringt ook inderdaad zeer ſterk in de beenderen; en brengt in dezelven een weedom en eene inwendige pyn te wege; die zig, van de *Rheumatike* en Jigtpynen, onderſcheid, door eene inwendige knaaging,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ging, welke men als in het merg der beenderen gevoelt. Wyders doet het *Scorbut*, in den hoogſten trap, de huid der Beenen ſchelferig worden: het vertoont zig eerst met vlekken, daar na met vogtige ſchelfers, die van zweeren gevolgd worden, en eindelyk kwaadaardige opene gaten maaken, welken, met een zeer ſcherp vogt bezet, moeilyk te geneezen zyn. Men ondervind dit vooral zeer veel in de reeds aangedagte Kraambeenen der Vrouwen, en 't is doorgaans een zeker teken van het *Scorbut*. De goore *Scorbutike* ſtoffen geraaken, door de afſcheidende humeuren en vogten, in zwakke geſtellen, ten tyde der baaringe, het ſterkst in werking; zy openbaaren zig dan inzonderheid, als de Maandzuiveringen haaren loop, of haare natuurlyke vloeijing, weder beginnen; vallen, door de zwakke natuurlyke vermogens ter ſterker afſcheidinge, op de beenen en gewrigten; maaken het Lichaam loom, log, en dus onmagtig, om het bloed tot de gewoone afſcheiding te brengen; hier mede bezwykt dan de gezondheid, onder het heerſchende verderf der kwaade vogten. En zeker, zoo 'er ten opzichte van het *Scorbut* iets te bepaalen zy, met betrekking tot onze Landsziekten, dan zyn het gewis de zogenaamde kwaade Beenen veeler Mannen, en de al vry gemeene Kraambeenen der Vrouwen, mitsgaders de invreeting der Kiezen of Tanden. Uit hoofde van dit alles mogt de geleerde BOERHAAVE deeze

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ze Ziekte, in haaren hoogen trap, wel voordraagen, als eene ſtinkende, doodelyke verrotting aan de Tanden, vergezeld van heet vuur, losheid, geilheid, zwaargeestigheid, beenvreeting der Tanden, Aderſpatting enz.; en eindelyk zeggen, dat ze de kwaadaardigſte Zweeren, die hardnekkig, ja ſchier ongeneeſelyk zyn, overal, byzonder meest in de Schenkelen verſpreid, en vervolgens een vuilen ſtank, ſchurftkorſten, ja zelfs de Lazary agter zig laat, enz. (*).

Op dit voetſpoor zou ik hier by nog kunnen voegen, eene beſchouwing van zulke Ziekten, welken het *Scorbut* of opwekt, met zig ſleept, of ten minſten naadeeliger maakt; als daar is de kanker, eenige Keelziekten, Zinkingen, de invreetende Jigt, de Bloedſpuwing, de Teering, Veretteringen en meer dergelyke ongeſteldheden; dan om den Leezer niet te verveelen, door onnoodige uitweidingen, zal ik 'er van afzien. Ook zou ik hier eindelyk nog melding kunnen maaken van het Zee-Scorbut, of eene Ziekte van gelykaartige uitwerking op de Schepen. Doch deeze ongeſteldheid ſpruit, onzes oordeels, niet voort uit den aart van ons Land, maar hangt af van oorzaaken, welken het Scheepsleeven en de Zeevaart vergezellen. Die desaangaande nader onderrigting begeert, kan dezelve vinden in de treffelyke Verhandeling van Doctor ROUP-

(*) Zie BOERHAAVE.

ROUPPE, en de niet min keurige ontvouwing van dit onderwerp, door den Heer SALOMON DE MONCHY, geplaatst in de Verhandeling der *Hollandſche Maatſchappye.* Voorts zenden wy den Leezer naar het fraaie Werkje van Doctor STOCKE, over de kwynende ziekten der Nederlanders; in 't welke deeze geleerde Heer, dien wy hoogagten, ſchoon wy in eenige denkbeelden van hem verſchillen, zig waarlyk volyverig getoond heeft, om de kunde der Vaderlandſche Ziekten te bevorderen; en waar door hy zekerlyk den roem verdient, van anderen tot derzelver onderzoek te meerder te hebben opgewekt. En hier mede zal ik een einde maaken van myne overweegingen, nopens het zoo algemeen heerſchende en verdervelyke *Scorbut*, dat ons al wat lang heeft opgehouden; om nu verder het oog te vestigen op eene andere ſoort van Ziekte, die als eene eigentlyke Landsziekte voorkomt, en den naam van *Galziekte* draagt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie *Verhand. van de Holl. Maatſch.* VI. D. 1ſte Stuk.

Wy zouden, van onze Landsziekten ſpreekende, hier onder ook mogen tellen de Voor- en Najaarskoortſen, welke veelal, by de ſcheiding der Saiſoenen, voorvallen. Men word naamlyk, gelyk bekend is, in die tyden by ons zeer veele anderendaagſche Koortſen gewaar; nadien de uitwerkſelen veeler Ziekten, welken, door de warme Zomer-, of de koude Winterlugt, in de geſtellen verborgen bleeven, zig als dan, gelyk boven gezegd is, ontdekken.

DE GALZIEKTE.

Maar

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Maar dewyl wy aan deeze Ziekten voorheenen reeds gedagt hebben, als voortbrengende verkoude Koortſen, waare en basterd Longezugt, Pleuris, Teering, enz.; zoo zullen wy, daar wy ons der kortheid bevlytigen, hier mede ons niet verder ophouden. Dan de bovengenoemde Galziekte, welke hier te Lande zeer gemeen is, vordert, dat wy 'er wat bepaalder van gewaagen. Men kan niet wel nalaaten van deeze ongeſteldheid onder de heerſchende Landsziekten te tellen, als men nagaat, hoe menigvuldig men dezelve, op de minſte ongeſteldheid des Lichaams, in ons Vaderland hoort noemen. Onze Naamdoctoren en Apothekers, althans in zekere Steden, ſpreeken geſtadig van eene koude op de Vliezen, eene gevatte koude, Verſtoppingen en de Gal. Het woord Gal klinkt inzonderheid deftig in derzulken mond; van waar genoegzaam alle, zoo heete als andere Koortſen, met den naam van Galkoortſen beſtempeld worden; ſchoon 'er dikwerf geheel andere oorzaaken werkzaam zyn. Middelerwyl is het egter ook waar, dat deeze Ziekte, op ſommige tyden van 't Jaar, hier te Lande vry gemeen is; hoewel ze niet altoos het geheele Land over, maar doorgaans in de eene plaats meer dan in de andere, heerſche. Men beſpeurt de uitwerking deezer Ziekte in ons Vaderland gemeenlyk ten ſterkſte, na eene aanhoudende warmte; en vooral na 't afloopen van de Maand Augustus, in welke men hier te Lande meestentyds

tyds de geregeldste warmte heeft. Zy vertoont zig des op het hevigste, in de Maand September; waarom ik haar, van zeker kundig Doctor, niet onaardig, den naam van *September-Ziekte* heb hooren geeven. En deeze benaaming is inderdaad niet ongerymd; want naauwlyks verschynt de Maand November, of deeze Ziekte neemt af. Ondertusschen staat hier wel op te merken, dat deeze Ziekte, naar maate de warmte in dit Land vroeger beginne, ook vroeger begint uit te botten; zelfs schynt de meerdere of mindere kragt deezer ongesteldheid grootlyks af te hangen, van eene duurzaamer, sterker, vroeger of laatere hette, en eene vroeger of laater daar tegen over werkende koude. Dit legt een grondslag ter beweeringe, dat deeze Ziekte daadlyk uit eene verhitting van onzen Dampkring ontstaat; en 't is uit het voorige reeds bekend, in hoe verre warmte en koude hier zeer veel invloeds hebben; doch het komt my voor, dat 'er, met betrekking tot de aandoening der Gal, nog eene andere oorzaak medewerkt. Ik weet wel, dat men hier inzonderheid oogt op de uitwerking der warmte, zoo als dezelve, gepaard met vogtigheid, eene verrotting in het bloed veroorzaakt. En 't is zeker, dat de vogtige warmte, in heete, ja zelfs in gematigder Landen, tot verderf overslaat, en alle ontsteekingen geweldiger doet werken. Doch ik heb hier by, ten aanzien van de Gal- of Septemberkoortsen, naar myne on-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dervinding, nog eene nadere opmerking te voegen. Te weeten, ik houd het daar voor, dat het de warmte alleen niet is, welke hier de hoofdrol ſpeelt; maar dat, zoo 'er in de uitwaasſemingen der Moerasſen, Poelen, Meeren, en vooral die der Boomen en Planten, immermeer eene oorzaak van eenige Landsziekte kunne zyn, dat zulks dan in dit geval gewislyk blykbaar zy.

Met weet dat ons Geboomte en onze Plantgewasſen, in 't laatſte van July en in Augustus, hier te Lande, haar hoogſten trap van wasdom bekomen hebben, en als dan ook het meest uitwaasſemen. Hier door beginnen dan de bladeren der Landplanten op dien tyd te verharden, en de Waterplanten het ſterkſte te rotten. Zelfs ontdekt men in die dagen de ſcherpe olyagtige vogten, welken uit de Boombladeren uitwaasſemen, zeer kennelyk aan eene menigte van vette ſtippen op de blaauwe ſteenen der Stoepen voor de Huizen der Stedelingen, daar Ypen- of Linden-boomen ſtaan; welken, niet dan met ſterk ſchrobben, door eene zindelyke Meid, 'er uit geſleepen kunnen worden. Daarby komt nog, dat de ſchadelykſte Inſecten, vooral de Wespen, Boomluizen en Gal-Inſecten, in die maand, de Boom-, Veld- en Landvrugten het meest beſchadigen; terwyl de kleener Inſecten by millioenen de Lugt, welke wy inademen, beſmetten. Als mede dat onze Wateren, in die maanden, en in de heete dagen hier te Lande, met eene zekere reeds meermaal aangedagte groene,

ne, olyagtige, verrottende drasſigheid vermengd worden; welke zig als geheele Vliezen op onze Wateren vertoont. Wanneer men alle deeze omſtandigheden oplettend gade ſlaat, valt men vry natuurlyk op die gedagten, dat in de Galziekte, buiten de uitwerking, welke de vogtige warmte moge hebben, (en die ik ook niet ontken,) vooral in aanmerking komt, deeze verrottende of brandige uitwaasſeming onzer Wateren en Planten, welke zig in de Lugt verſpreid. Ook zal het niemand, dit nagaande, vreemd voorkomen, dat hier insgelyks medewerke het gebruik van het Rivierwater, tot het kooken der ſpyzen, 't welk in onagtzaame huishoudingen maar al te veel plaats heeft; en inzonderheid ook dat van het verſche Bier, in deeze Maanden gebrouwen. Het nadeel van dit laatſte heeft de ondervinding al van oudsher der Natie geleerd, van waar de Bierdrinkers zelden versch Augustus Bier drinken. Het vooroordeel kan hier in wel wat verre gaan; doch het is evenwel zoo verwerpelyk niet, of wy durven het, zonder vreeze van de Brouweryen te benadeelen, wel aanvoeren: daar wy zeer wel meenen te weeten, dat een kundig Bierbrouwer het gebruiken van 't Rivierwater, in de heete dagen, als 'er veel Honigdauw valt en de Wateren groen zyn, zoo veel hem mogelyk is, altoos vermyden zal.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie ons *Eerſte Deel*, over den DAUW en de RYM.

Men ſlaa hier benevens eens gade het gebruiken van Moeskruiden, welken niet behoorelyk gezuiverd zyn; en vooral het ee-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ten van onrype eerstuitkomende Appels, Peeren, Pruimen enz.; welken in die Maanden, als de Galziekte zig begint te vertoonen, veelvuldig genuttigd worden. Daar dit alles, te ſaamgenomen, kragtig medewerkt, met de verdervende ſtoffen, die als dan in de Lugt zweeven, en welken, vooral met de Avonddampen, door de Inwoonders gretig ingeſlurpt worden, zo twyffel ik niet, of men heeft hierin insgelyks de voornaamſte oorzaaken te zoeken, welken de Galkoortſen in dit Land natuurlyk het meest verwekken; waar door ze dan ook onder onze Landsziekten te tellen zyn. En zekerlyk de verrottende en verdervende aart deezer Ziekte toont ten duidelykſte, dat verrottende ſtoffen derzelver ſtoflyke oorzaaken zyn; waar mede ook de beſchryvinvingen, of liever bepaalingen, welken men van de rottende Ziekten opgeeft, volkomen overéénſtemmen.

Als de Galziekte zig begint te openbaaren, ontdekt men, vooraf, een zwaaren leelyken ſmaak in den Mond, vergezeld van ſtinkende oprispingen; en eene walging, die veelal eenigen tyd na het eeten volgt; voorts een verzwakten eetlust, of ook wel eene verkeerde graagte en ontydigen honger; mitsgaders eene verſtopping in den afgang, of dikwils een ſterken afgang of loop. Deeze laatſte word, zoo dezelve aanhoud, gevaarlyk, en kan een volſtrekten zoogenoemden Bloedloop te wege brengen; welke Ziekte hier te Lande ook

ook meest in de Zomerdagen bespeurd word. Wat wyders de Galziekte eigentlyk betreft, na de voorafgegaane ongesteldheden, volgt wel dra eene koorts; doorgaans in den beginne eene anderendaagsche, doch, by toeneeming, eene dubbelde anderendaagsche Koorts. Hier by komt eene dikke, zwartbruine beslagen tong; een bittre smaak, die volstrekt galagtig is; een sterke dorst, walgagtige benaauwdheden, angstige smerten omtrent de plaats der Maag, der Lever en in den Bovenbuik; eene heetagtige waterloozing met brandige pisse: op het walgen volgt een angstig braaken van eene geele galstankige rottige stoffe; met geweldige rommelingen en snydingen in de Ingewanden. En zoo de stoffen zig niet gemaklyk ontlasten, volgen 'er colykpynen, ontsteekingen aan de Galbuizen, of ook in de verstopte plaatsen der Ingewanden, daar de bedorven Gal gelegenheid vind, om haare verdorven Stoffen mede te deelen, en haare besmetting aan de tedere deelen te hegten. Alle deeze omstandigheden werken meer of min sterk, naar den aart, de hoeveelheid en het vermogen van de verdorven stoffen; en vooral naar de gesteldheid der Lichaamen, die 'er door aangedaan worden; als mede naar de hette, en de gesteldheid der tot verderf medewerkende Lugt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit dit opgegeevene, agtervolgens de leerwyze van BOERHAAVE, bevat men ligt, dat 'er al vry wat over deeze Ziekte te zeggen valt: maar dewyl dezelve ook door

DE HOLLANDSCHE NATIE.

meergemelden Heer STOCKE, in zyne Verhandeling over de Galziekte, als eene Landsziekte, in onze taale, ontvouwd, en ze daarenboven den Geneesmeesteren ten overvloede bekend is, willen wy 'er niet dieper in treeden. Ook oordeelen wy 'er genoeg van gezegd te hebben, om, naar eisch van onze taak, te toonen, in hoe verre deeze kwaal tot onze Landsziekte te betrekken zy. Wy zullen 'er des verder van afzien, en tevens een einde maaken aan onze beſchouwing van de voornaamſte Landsziekten, welken uit den aart van ons Land en Lugtsgeſtel ontſtaan; om nu verder onze bedenkingen nog voor te draagen, over die ongeſteldheden, welken inzonderheid door de Diëet onzer Landzaaten, of hun misbruik van Spyze en Drank, veroorzaakt worden.

ZIEKTEN, UIT DE DIEET DER NATIE.

Toen wy in 't voorgaande de leevenswyze der Natie, byzonder ook ten opzichte van haare Spyze en Drank, overwoogen, hebben wy, daar het te paſſe kwam, tevens het misbruik, en de daar uit ontſtaane ongemakken en Ziekten, aangeſtipt; dan tegenwoordig vordert dit onderwerp een gezetter onderzoek. In 't algemeen lyd het geen twyffel, of het misbruik van eenige, ja van allerleie Spyzen en Dranken, kan hier, gelyk elders, kragtig medewerken tot het voeden en vestigen van Landsziekten; en men begrypt ligtlyk dat de verſchillende leevenswyze, die men in het eene of andere Diſtrikt houd, 'er zeer veel

veel toe doen kan. Ook heeft men hieromtrent vooraf aan te merken, dat alle gewoone Spyzen en Dranken, van wat aart dezelven zyn, door eene gepaste toebereiding en een behoorelyk gebruik, den menfchen heilzaam kunnen weezen; doch hun ook, door misbruik, de fchadelykfte gevolgen kunnen veroorzaaken: weshalven men onze Landsziekten van dien aart, of derzelver oorzaak, niet zoo zeer hebbe af te leiden uit de Spyzen en Dranken, welke ons Land oplevert, als wel uit het misbruik dat 'er van gemaakt word. Laat ons nu, dit in agt genomen hebbende, ter zaake treeden, om eerst de Spys, en vervolgens den Drank, der Natie, uit dat oogpunt te befchouwen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat het eerfte, de Spyze, betreft; hier eischt onze voorheen gehouden orde, dat wy een aanvang maaken, met de Spyzen, welken uit het Ryk der Dieren bereid worden; dan deswegens valt niet veel byzonders aan te merken. Men ftaat hier tegenwoordig, in derzelver gebruik en misbruik, gelyk met andere Natiën, uitgezonderd met de Engelfchen; die hun gekookt of gebraaden Vleesch, meestal, gelyk bekend is, niet tot die gaarte bereiden, als de Duitfchers en onze Hollanders. Volgens de gedagten van fommigen maakt het eeten van zulk half gaar Vleesch, daar het bloed nog by neêrloopt, de Menfchen robust, of van een vast geftel; maar veelen zyn van oordeel, dat het te gelyk de driften van toorn en fchielyke verwoedheid fterk opwekt. MISBRUIK DER SPYZEN.

 wekt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wekt. Ja men leid 'er wel eens uit af, die krankzinnige woestheid, welke onder de Engelschen heerscht, van zig, moediglyk, zoo als zy 't noemen, voor den kop te schieten, of zig aan zelfsmoord schuldig te maaken. Ik zou egter niet gaarne bepaalen, dat het eeten van zulk ongaar Vleesch de oorzaak eener nationaale Ziekte kan weezen; en 't is aan de andere zyde bekend, dat het gebruik van welgebraaden en gaargekookt Vleesch hier te Lande geen kwaad uitwerksel heeft. Doch men zou niet geheel zonder grond mogen vermoeden, dat het veelvuldige eeten van zwaar en sterk gezouten Vleesch eenig kwaad gevolg kan hebben. Men houd het althans onder de Geneesheeren daar voor, dat sterk gezouten of gerookt Vleesch, Pekelspek enz. zeer veel ongevals aanbrengt, door 't voeden van het Blaauwschuit, de Teering, de Jigt en dergelyke Ziekten: 'er is ook zekerlyk iets aan; dan men heeft geen bondige redenen, om 'er over 't algemeen eene Landsziekte uit af te leiden; waarom wy 'er ons niet verder mede zullen ophouden. Van vry wat meer aanbelangs is de bedenking, of het gulzige en onmaatige gebruik van het Vleesch der zieke gestorvene Runderen, in deeze dagen, niet wel eene schadelyke Ziekte te wege brenge. De Heer Doctor VEERMAN heeft, in een afzonderlyk daar toe ingerigt Traktaatje, beweerd, dat 'er eene schadelyke Ziekte uit ontstaat; het door hem bygebragte maakt

maakt het ſtuk ten minſte bedenkelyk; maar eenigen hebben zig, met ſchynbaare redenen, tegen 's Mans gevoelen aangekant. Ik voor my durf my tot nog niet volſtrekt bepaalen, daar my de ondervinding niet beſlisſend voorkomt. Men weet dat dit Vleesch onder de geringe Gemeente, al vry ſterk, zonder nadeel, gegeeten word; doch 'er zyn ook, aan den anderen kant, overtuigelyke voorbeelden, die het vermoeden van eene daar uit ontſtaane Ziekte bevestigen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Geduurende myne inwooning onder de Warmonder en Oestgeester Dorpelingen, heb ik zelf verſcheiden Zieken behandeld, van welke ik zeker weet, dat ze, door het eeten van zodanig Vleesch, allergevaarlykſte Rotkoortſen gekreegen hadden. Maar ik heb te gelyk, op een naauwkeurig onderzoek, ontdekt, dat het Vleesch van Beesten was, die lang gekwynd hadden, en zeer ſterk beſmet waren: daar by was het gerookt en gekookt, zonder zout, mitsgaders geheel ongezuiverd, onguur genuttigd. De Ziekte, welke twee zeer robuste Kaerels, door dit onmaatig en onrein Vleesch-eeten overkwam, beſtond in eene ylende heete Koorts, met eene zwaarmoedige benaauwdheid, eene walging, een weinig uitſlag op de borst, Loop en afgang, vermengd met vellen enz. De geneezing volgde, na een zuiverenden afgang, een Braakmiddel, en eindelyk een *De-*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

coctum Tamarindæ, benevens veel drinken van zuiver water met Citroen en Suiker.

De Ziekte was, hoe ondraagelyk de lugt by deeze Lyders ware, evenwel niet besmettend, nademaal het overige Huisgezin gezond bleef; dat getuigde, van dit by uitstek stinkende kreng niet te hebben willen eeten: schoon ze, by andere gelegenheden, ook wel Vleesch van zieke gestorven Beesten gegeeten hadden, en zulks meermaals gebruikten. Buiten dit geval heb ik een Huisgezin gekend, waar in Man, Vrouw, Kinderen, en alles wat 'er in huis omgong, door eene Ziekte aangetast wierden, welke ik, met zeker ervaren Geneesheer, benevens den by uitneemendheid bedreeven en de geneeskunde oeffenenden Heelmeester, JAN VAN DER WILT, niet volkomen heb kunnen doorgronden. Maar ze was naastdenkelyk toe te schryven aan 't onmaatig en onrein gebruiken van zulk Vleesch, of, dat meer is, van den Afval, zoo men 't noemt, van ziek gestorven Vee. Gevaarlyke Rotkoortsen met eene brandige hette waren de eerste fel aankomende tekenen, daar altoos ylhoofdigheid op volgde.

Deeze Ziekte gong, daar anders heete aankomende Ziekten zig doorgaans spoedig redden of den dood na zig sleepen, in dit geheele huisgezin, wel tot tien persoonen, zoo Man als Vrouw, Kinderen en Meiden, langsaam voort; met eene stille sluimering, en volkomen zinneloosheid; vergezeld van een flaauwen doch somtyds zig sterk verheffenden

den pols. Eindelyk vervielen eenige Kinderen, waar onder een van tien en een ander van zeven jaaren, in eene Lammigheid, die zig ook niet hersteld heeft, en ten laatste door den dood gevolgd is. Zy waren in de gemelde zinneloosheid niet wild noch woedend, maar stil als stomme en doove menschen; de smaak was zoo verdorven, dat ze, zelfs by aankomende kragten, noch zuur, noch zoet, noch zout konden onderscheiden; inwendig verstand en kennis scheen 'er te zyn, doch het gezigt stond altoos strak. 'Er was een Jongen van dertien jaaren onder, welke wel drie weeken lang, om zoo te spreeken, als dood lag, en dien men, zoo men niet nu en dan eenige beweeging in den Pols, en een weinig natuurlyke warmte, ontdekt had, veelligt voor dood weggedraagen zou hebben.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Moeder van dit Huisgezin, een sterk en anders gezond Wyf, was, toen deeze Ziekte haar op haare beurt trof, hoog zwanger; en stond den eersten aanval der Ziekte, geduurende veertien dagen, door; doch viel daar na mede in de stille ongevoeligheid, welke nog ruim veertien dagen aanhield. In dien tusschentyd verloste zy; baarende, zonder eenige de minste bewustheid van het voorgevallene, zoo als zy naderhand verklaard heeft, en ik, benevens de gemelde Heelmeester, als mede de Vroedvrouw en Gebuuren, voor waaragtig houden. Ook was zy, schoon nog sukke-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kelende, bykans van de Kraam gezuiverd, eer zy tot het denkbeeld gebragt kon worden, dat zy gebaard had. Deeze Ziekte werkte egter in zoo verre onderſcheiden, dat de een 'er ſpoediger af kwame dan de andere. Met den laatstgemelden Jongen, duurde het meer dan agt weeken; met twee 'er van, die geſtorven zyn, langer; doch met den Vader, en een ouder Zoon, niet boven de vier weeken. Zoodra de beterſchap begon, nam dezelve ſpoedig toe; en de herſtelling openbaarde zig, als 't ware, door veel Winden, met eene rommeling in de Ingewanden, zwaar zugten, eene ſterke ademhaaling, en, om zoo te ſpreeken, eene ſchielyke ontwaaking. De Geneesmiddelen ſcheenen weinig kragts te oeffenen; des men de Lyders meest onderhielde, met verſche Karnemelk en Broodwater, benevens eenige tusſchenbeiden gegeeven *Decocta aperientia* en *emolientia* enz. Wy hebben nog wel verſcheiden andere middelen beproefd, zoo inwendige aanprikkelende als uitwendige; doch niets had een gewenschten uitſlag; de Natuur heeft de geneezing meestal bevorderd. Ik heb, hoe ongaarne ik, buiten noodzaake, gevallen verhaale, niet wel kunnen nalaaten van deeze bygebragten te melden, om dat de voorgenoemde Heeren, ja ook daar over geſprokene Hoogleeraars, het, met my, niet buiten vermoeden oordeelden, dat deeze Ziekte in dit Huisgezin ontſtaan was, uit eene beſmetting, door het onguur gebruiken van zulk Vleesch ver-

veroorzaakt. Tevens kwam ter dier gelegenheid nog in opmerking, hoe dit Gezin diestyds alleenlyk zyn bestaan had, van het villen en uitventen van gestorven Vee; en gewoon was te eeten, 't geen niemand wilde koopen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ik zal niet op my neemen te beslissen, of 'er dus eene, uit het gebruik van ziek gestorven Rundervleesch voortspruitende, doorgaande Landsziekte ontsta dan niet; maar dit staat by my vast, dat 'er uit zoodanig een misbruik Ziekten in ons Land ontstaan; 't welk ik, des gevergd, met verscheiden bewyzen uit andere plaatsen zou kunnen staaven. Edog deeze Ziekte, schoon zeer kwynende, is, voor zoo verre ik opgemerkt hebbe, niet altyd doodlyk; en 't algemeene gebruik, met wat meer omzigtigheid, onder den gemeenen Man, toont overtuigend genoeg, dat het niet zoo besmettend is, als sommigen wel beweeren. Misschien staan de gevolgen gelyk met die van het misbruik van allerlei onguur en bedorven Vleesch; dan wy onderwerpen ons in dit opzicht aan 't oordeel van bekwaamer Mannen, die desaangaande meer ondervinding hebben.

Het Spek, benevens het Vleesch, eene zeer gemeenzaame Spyze hier te Lande, heeft zekerlyk ook veel invloeds op de gestellen onzer Landzaaten; en zulks heeft denkelyk al van oudsher plaats gehad; dewyl de oudste Geneeskundige Schriften gewaagen, van de nadeelige gevolgen van deszelfs gebruik in sommige gestellen. Het was

DE HOLLANDSCHE NATIE.

was hun, naamlyk, door ervarenis overbekend, dat het Verkensvleesch, benevens het Spek, ten uiterste nadeelig was voor Jigtige gestellen, inzonderheid voor Lieden, welken veel aan Uitslag, Schurft, Zweeren en Puisten onderhevig waren, gelyk ook voor wateragtige gestellen, terwyl zy egter toestonden, dat het een goed voedzel was voor Lieden welken een zwaaren arbeid verrigtten. Intusschen zyn 'er onder de Ouden ook geweest, die, op het spoor van GALENUS, het Spek voor het beste en 't gezondste van alle Vleesch hielden; op de veronderstelling, dat het in aart en smaak best met het Menschenvleesch overéénkwam. Dit wangevoelen, dat zeer sterk onder den gemeenen Man heerscht, valt hier te Lande dikwils moeilyk weg te neemen; te meer, daar de Spekslaagers zelven, by het slagten der Varkens, als waren zy ervaren ontleedkundigen, gewoon zyn derzelver inwendige deelen met die der Menschen te vergelyken. Ook wierd, en word nog, ten voorbeelde dat het Spek gelyk is aan het Menschenvleesch, by eenige oude Lieden, het geval van zekeren Kok of Pasteibakker van Heusden, die de smaaklykste Pasteien uit Menschenvleesch bereidde, en daar over, zoo als men zegt, geregtlyk geradbraakt is, verhaalt. Hoe 't zy, de wangevoelens deswegens zyn al vroeg door schrandere Mannen berispt; en SCALIGER hield de Geneesheeren van zynen

nen tyd, welken zoo veel met het Spek ophadden, voor dwaas en mal. DE HOLLANDSCHE NATIE.

In onze dagen, waar in de Geneeskunst zoo luisterryk bloeit, erkent men de schadelykheid deezer Spyze in verscheiden gestellen; doch men houd ze egter, met maate gebruikt, voor een gezond voedsel, althans van arbeidende en sterke Lieden; byzonder, daar onze Natie zeer bedreeven is in dezelve wel te bereiden. Dit gaat zoo verre dat de Hollandsche, vooral de Geldersche en Westfaalsche Hammen, als een goed voedsel, by de Uitheemschen gezogt worden; dat al plaats had ten tyde van MARTIALIS, in wiens dagen de Romeinen reeds van de Menapiers, die men nu wil de Geldersche, Overysselsche of Westfalingers te zyn, Hammen kreegen.

Caretana mihi, fiet, vel missa licebit
De Menapis, Lauti de petasone vorent.

Men kan 'er uit afneemen dat deeze Spyze, even als nu nog, onzen Ingezetenen toen eigen was; 't welk ik hier in 't voorby gaan aanmerke, om dat het my nu juist in 't oog viel, en by de Spysverhandeling ontschooten was. Voor 't overige is my, by ondervinding, gebleeken, dat, al hoewel men 'er geene algemeene Ziekte onder onze Landzaaten aan moge toeschryven, dat 'er nogtans wel byzondere Ziekten uit gebooren kunnen worden. Meer dan eens heb ik, zelfs onder arbeiders, Menschen aan-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

aangetroffen, die volstrekt geen Spek konden verdraagen noch eeten, of zy kreegen dadelyk een roodvlekkigen uitslag, dikwerf Koortsen, en eenigen zelfs Puisten en Rooven, welken, zoo draa zy zig onthielden van Spek te eeten, ook verdweenen. Een myner goede Vrienden, een Heer van fatsoen en vermoogen te Warmond, het buitenleeven kiezende, en een liefhebber van Spek zynde, at het zelve, ondanks myne welmeenende waarschouwing, met zeer veel smaaks en drifts, op zyne middag- en avondmaaltyden. Hy verviel eerlang in eene Ziekte, welke grootlyks voor eene Pleuris te houden was. Doch 'er ontdekten zig naderhand verscheiden gevolgen van een brandigen uitslag, met langduurige en twyffelende toevallen; welken my deeden vermoeden, en waar in ik versterkt wierd door het gevoelen van den kundigen Heelmeester VAN DER WILT, mitsgaders door dat van den Lyder zelven, dat deeze Ziekte uit het onmaatig Spek eeten ontsprooten, of dat door eene slegtbloedige ge verstopping veroorzaakt was. Het laatere gevolg bevestigde ook deeze onze gedagten; want de gemelde Heer, die, al ware hy geen Arts, nogtans door eene diepe beleezenheid zeer wel over zig zelven en de Medicynen kon oordeelen, merkte in 't vervolg van tyd op, dat hy, zoo dikwils hy zyn Speklust den teugel gave, terstond weder eene nieuwe aanprikkeling tot borstbenaauwdheid kreeg. Wat men hier

hier van ook moge oordeelen, het is onder onze Landzaaten algemeen genoeg bekend, dat het Spek ſomwylen nadeelige gevolgen heeft; althans van zulke Verkens die ſlap en gortig zyn. En 't verdient in dit opzicht wel aanmerking, dat men zelfs in onguure huishoudingen, daar dikwils zeer ſlegt Vleesch van geſtorven Runderen of Schaapen gebruikt word, nooit het Vleesch of Spek van een geſtorven Zwyn zal eeten. De afkeer van het zelve is onder de Boerenlieden zoo groot en algemeen, dat ze een Zwyn, als het maar ziek begint te ſchynen, dadelyk laaten bloedritſen of ſlagten: in dit geval word het nog al gebruikt, doch zelden van kundige Boeren. En inderdaad, het Vleesch en Spek van een ziek geweest Zwyn helt zoo ſchielyk ten verderve over, dat het meestal binnen de drie uuren, na de ſlagting, aangeſtooken zy. Men ſlagt ook, om dat het Zwyn zoo ligt vatbaar is voor het verderf, de meeste Zwynen hier te Lande tegen het Winterſaiſoen; en uit hoofde der bekende nadeeligheid van ongezonde en gortige Verkens, zyn 'er in alle onze Steden en Dorpen, Schouwers of Vinders aangeſteld, welken de zieke Zwynen afkeuren. Dit alles te ſamengenomen, toont duidelyk genoeg, dat 'er, uit het ongeregelde gebruik deezer Dieren, nadeelige Ziekten onder de Natie gevonden worden. Maar midlerwyl overtuigt ons de algemeene ondervinding, dat, hoe zeer men eenige onder ons daar uit oor-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

oorſpronglyke Ziekten kenne, dezelven egter niet dan by ſommige gelegenheden ontſtaan; en dat integendeel het goede, gezonde en welbereide Spek en Verkensvleesch voor onze welgeſtelde Landzaaten, eene zeer gezonde Spyze is; ja dat dit voedſel, zelfs voor tedere geſtellen, met maate gebruikt, zoo nadeelig niet zy, of 't kan zeer wel op een ryken disch geduld worden.

Na deeze aanmerking over het misbruik van Vleesch en Spek, heeft men vervolgens ook agt te ſlaan op de misbruiken, welken hier te Lande, by het eeten van Visch, plaats hebben. Zeker is het, dat 'er in ons Holland ſtreeken zyn, daar, buiten Meel en Aardappelen, genoegzaam niets dan Visch als eene Hoofdſpyze gebruikt word. Doch het ontbreekt ons aan berigten van kundige Geneesheeren, om eenige vermoedelyk doorſlaande kentekenen van Landeigen-Ziekten daaromtrent te bepaalen. En ik kan desaangaande alleenlyk melden, dat de Vrouwen van de Eilanders, op Urk, Wieringen, Marken en Schokland, die veel Visch eeten, volgens myne opmerking, gemeenlyk geluwagtig en ſlap van natuur zyn. Maar 't is te denken, dat de gelegenheid dier Eilanden 'er veel aan toebrengt; weshalven ik hier niet op af durve. Intusſchen is het opmerkelyk, dat op die Eilanden eene zoo ſterke ſproetagtige ſchelferigheid op de Huid, mitsgaders eene invreeting der Tanden, genoegzaam algemeen

meen heerscht, als nergens elders in ons geheele Land. Schoon de jonge Meisjes aldaar zilverblank zyn, gelyken de bejaarde Vrouwen, door haaren ſproetagtigen aanwas en bruine Huid, veelëer naar taangeele Indiaanen, dan naar blanke Hollanders. In 't Overmaasſche is 't ook by uitſtek gemeen, zoo wel gedroogden als anderen gezouten Visch overvloedig te gebruiken; doch dat 'er eenige bepaalde Ziekte uit ontſtaat, is my niet bekend, des ik 'er niets van kunne melden. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat wyders aangaat, het gebruiken van Melk, 't zy geronnen of geſcheiden, Kaas en dergelyke Spyzen, men weet dat dezelven, hoe heilzaam anders, zeer ten nadeele van ſommige geſtellen ſtrekken; wanneer men die Spyzen overbodig gebruikt, en de Maag met eene geſtadig kappelende of ſtremmende ſtoffe belaad; welke veeltyds eene zwaarmoedige ongeſteldheid en ongeſtadigen eetlust verwekt. Wel byzonder ſchynt het ſterk éeten van Kaas, gevoegd by het nuttigen van veel onryp of ander Fruit, onder de Boeren-Jongens mede te werken, tot het voeden van Wormen. Deeze kwaal is ten platte Lande zoo gemeen, dat men, als men een Boerenkind ontmoet, 't welk geluwagtig en bol van uitzigt is, 'er genoegzaam zeker op aan kunne, dat 'er de Wormen veelal de oorzaak van zyn. 't Is ongeloovelyk hoe veele Kinderen, niet alleen ten platte Lande, maar ook in onze Steden, tot aan en over

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de Jonglingſchap, ja hoe veele zelfs bejaarde Lieden aan knaagende Wormen, dikke wateragtige buiken, en eene verdrukte werking der Ingewanden kwynen. Volgens de medegedeelde waarneemingen van den Heer VAN DEN BOSCH, ontſtaan in Sommelsdyk en deszelfs omtrek, verſcheiden algemeene kwaalen uit de Wormen; ook zyn ze te Warmond en daar omſtreeks zeer gemeen; en even zoo is 't in etlyke andere ſtreeken van ons Land. Vermits men nu de oorzaak van de geboorte der Wormen op goeden grond afleid, uit het eeten van ongezuiverde Spyzen, en te veel Fruits, als mede uit het drinken van water met Wormpjes vermengd; zoo mag men dit ongemak der Wormen, uit dat misbruik onder onze Landzaaten ontſtaande, wel voor eene vry gemeene kwaal houden. En hier toe werkt ook, vermoedelyk, buiten de gezegde oorzaaken, niet weinig mede, het onmaatige gebruik van het thans zoo algemeen verzaadigende voedſel, de Aardappelen; doch het misbruik deezer Spyze verdient wel eene nadere overweeging.

Dat deeze Spyze, behoorelyk gebruikt, niet ſchadelyk maar voedzaam en gezond is, lyd geen twyffel; doch de ondervinding leert tevens ten klaarſte, dat een geduurig en aanhoudend ongeregeld gebruik, by veelen hier te Lande, zeer zwaare verſtoppingen en andere ongemakken veroorzaakt; even als men dit by het te veel gebruiken van Meelſpyzen insgelyks beſpeurt. Ik

weet

weet met zekerheid, en 't is ook ten volle bekend aan de Heeren Stads Doctoren en andere Geneesheeren, inzonderheid te Leiden, hoe 'er zig by de geringe Gemeente, onder die geenen, welken zig bykans met niets anders dan Aardappelen geneeren, en door geen genoegzaamen arbeid eene gezonde Spysverteering bevorderen, zeer veele ongezonde gestellen opdoen. Ze vertoonen, door eene geele koleur, opgezette wangen, dikke harde buiken en eene geduurige loome kwyning, de tekenen van eene vergevorderde verstopping, en traage werking der Ingewanden; waar uit, by voortgang, niet zeldzaam eene waterzugtige gesteldheid ontstaat. Veele jonge Kinderen, van vyf tot tien en meerder jaaren, vallen, naar myne opmerking, in eene waterzugt, die zig tusschen de huid uitzet. Ik heb twee Jongens onder myne behandeling gehad, welker kwaal, gelyk ik vast vermoede, alleen uit een aanhoudend veelvuldig gebruik van Aardappelen ontstaan was. Zy hadden, in een voorig Jaar, alrede aan geduurige Koortsen gekwynd; het Hoofd, en zoo ook de Buik, was dikwils geweldig opgezet geweest; altoos waren zy bol en wateragtig, mitsgaders bleek van uitzigt; eindelyk vervielen zy onverhoeds in eene geheele opzetting, en waren zoo vol van Water onder de Huid gespannen, dat ze noch gaan noch staan konden. Het Water wierd hun door een Chirurgyn zeer gelukkig afgetapt, en ze herstelden voor

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eene poos, terwyl men hen, na noodige purgatien, met wat zagter Spyzen onderhield. Doch zoodra zy, na de herſtelling, weder met het daaglykſche eeten van Aardappelen voortgongen, en ook in dien tyd, dewyl zy in de gelegenheid waren, veele onrype Appels, gebruikten, zoo ontdekte zig de Waterzugt op nieuw; die egter vervolgens ſcheen te verdwynen en agterwege te blyven. Wel is waar dat zy, buiten het veelvuldig gebruiken van Aardappelen, niet weinig onguur in hunne Spyze waren, en ook nu en dan Roggebrood aten; doch het laatſte, zoo ik wel weete, altyd droog: daarenboven dronken ze meest Gulwater, of ſomtyds wel eens Thee en Koffy; doch zelden was het een en ander kragtig; de Boter of het Vet was ſchraal onder hunne Spyze, en over de Aardappels hadden ze meest enkel azyn. Dit alles te ſaamgenomen, heeft zekerlyk medegewerkt; doch de grondoorzaak is, naar 't my toeſchynt, aan het ongeregelde gebruik van Aardappelen toe te ſchryven; waaromtrent ik nogtans het oordeel van anderen voorts vry laate. Wy betwisten hier mede niet, dat de Aardappelen, met maatigheid gebruikt, tot een zegenryk voedſel verſtrekken, en naast aan het Brood komen; maar willen alleenlyk dat men zal opmerken, welke nadeelige gevolgen uit het onmaatige gebruik ontſtaan. Het is hier mede even zoo geſteld, als met het onmaatige gebruik van Brood en Meelſpyzen;

en

en onze Landlieden zyn gemeenlyk wel overtuigd dat overtollig zwaar Meelgebak iemand zeer bezwaaren kan. Ook is het den Geneesheeren van ons Land overbekend, welken de gevolgen zyn van overbodig eeten van ongereezen Koeken, veel Waterenbry, dikke Pannekoeken enz., byzonder in tedere gestellen, welken die Spyze door geen sterken arbeid kunnen verduwen. Uit dit oogpunt heeft men onze aanmerking over het ongunstige gevolg van het te veel eeten van Aardappelen te beschouwen; en op eene dergelyke wyze is 't gelegen met alle de verdere aanmerkingen, die men op andere Spyzen zoude kunnen maaken; waarom wy 't niet noodig agten, hier over breeder uit te weiden, en ons liever bepaalen, ter overweeginge van 't geen het misbruik der Dranken, onder onze Hollanders, veroorzaakt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ongetwyffeld is 't den meesten Leezeren overbekend, hoe 'er onder de Geneesheeren zeer bittere klagten gehoord worden, over het onmaatig gebruik van Koffy en Thee; en inderdaad, men schryft 'er, niet zonder grond, veele kwaade gevolgen aan toe; of oordeelt met recht, dat dit misbruik ten minste sterk medewerkt, tot het voeden van natuurlyke Landsziekten. Daar de Dampkring van dit Land, waterig zynde, op zigzelven reeds genegen is om de humeuren te verslappen; worden de Lichaamen, door het onmaatig waterdrinken, nog meer verslapt, en misschien wel meerder

MISBRUIK DER DRANKEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dan door ons vogtig Lugtgeſtel. Nademaal men nu, in zulk een Klimaat leevende, veeleer verſterkende dan verſlappende Dranken noodig heeft, kan men ligtlyk nagaan, welke ongemakken uit dit misbruik gebooren worden. Men heeft ten deezen aanzien meermaals opgemerkt, hoe onze Voorzaaten zig, toen ze meestal Bier dronken, veel gezonder en ſterker vertoonden; overéénkomſtig waar mede de meeste afbeeldingen van de voorige Eeuw genoegzaam uitwyzen, dat zy vaster van tronie en bloedryker van vel ſcheenen: 't welk zeker geen gering bewys van gezondheid is. In onze dagen ziet men, ſchoon de Natie over 't geheel nog ſterk genoeg zy, op het Land en in de Steden, egter eene menigte van ſlappe Lichaamen, die, door een wateragtig bleek gelaat, en eene ſchraale geſteldheid, ten duidelykſte toonen, dat ze door het Thee- en Koffydrinken verſlapt zyn. Wel byzonder bederven veelen der aanzienlykſten, daar het Bier hun te gering en de Wyn hun te ſterk is, zigzelven, door eene al te geſtrenge Diëet, ten opzichte van hunnen Drank. Zy eeten allerlei Wildbraad, Gebak en Groente, ten kragtigſte klaargemaakt; terwyl ze, in ſtede van de verteering te helpen bevorderen, door 't gebruik van eene teug kragtig Bier of goeden Wyn, ſchaars Wyn met water drinken; en voor- en na den midddag hunnen dorst met de aftrekſels van Thee en Koffy lesſchen. Van daar beſpeurt men

zoo

zoo veelvuldig de ſlappe en loome uitwerkſelen van *Phlegmatike* en *Cacochymiſche* geſtellen; mitsgaders waterzugtige of ten minſten daar toe overhellende Lichaamen. Men kan dit alles ten overvloede bevestigen, uit de Schriften der Geneesheeren, die 'er geweldig over geklaagd hebben, toen het gebruik van de Thee en Koffy de overhand kreeg. 't Is waar, Doctor BONTEKOE heeft 'er gunſtiger over geoordeeld; doch hy heeft, in zyne bekende Verhandeling over de Thee, derzelver gebruik, gelyk ieder ligtlyk bemerkt, tot beſpottens toe verdeedigd. En de beſchaafde Geneeskunde, het gemaatigde gebruik niet afkeurende, vind maar al te veel reden, om tegenwoordig nog over het misbruik te klaagen; welk misbruik ik in deezen voornaamlyk bedoel. Men ziet gemeenlyk, dat alle heerſchende misbruiken, tot gedugte gevolgen overſlaan; zoo is het in onze dagen met de Thee; en zoo gong het, gelyk ſommigen meenen opgemerkt te hebben, oudtyds met het Bier. Ervaren Mannen, die de Jaarboeken en Schriften der Vaderlandſche Geneesheeren met ſcherpziende oogen doorſnuffeld hebben, leeren ons, dat men in die tyden veel meer Lyders aan den Steen had, en dat 'er, in voorleeden jaaren, veel meer Perſoonen van den Steen geſneeden wierden, dan in onze dagen. Daarbenevens onderrigten zy ons, dat men tegenwoordig ongelyk meer Lyders vind, die aan de waterzugt en ſlymerige gevolgen

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

onderhevig zyn, dan voordeezen; waar by anderen ook teeringagtige kwyningen voegen. Het eene en het andere leiden ze af, van het te veel Bier drinken in de voorige, en het te veel Thee- en Koffydrinken in deeze dagen.

Het dus voorgeſtelde is van te groot een gewigt, om het niet in opmerking te neemen; doch 'er behoort van beide de zyden al vry wat toe, om hier omtrent eene regelmaatige Ziektebepaaling te maaken. Wat het eerſte, naamlyk de Steenoorzaak betreft, zulks lyd bedenking; om dat men in Vrankryk, daar men zoodanige zwaare Bieren als in Holland niet drinkt, noch oudtyds gedronken heeft, den Steen en het Steengraveel ſterker heeft zien woeden, dan hier te Lande. Ondertusſchen is 't niet te ontkennen, dat zwaare Bieren 'er kragtig toe medewerken; maar denkelyk heeft het gebruik van de Rhynſche Wynen, voor deezen in dit Land gemeen, 'er het zyne ook toe gedaan. Men weet tog, dat die Wynen veel aanleiding geeven tot eene tarteragtige ſamenzetting; en dat het bedrog, om dezelven door Loodſuiker aan te zetten, niet weinig toegebragt heeft tot jammerlyke Graveelſukkelingen. Hier omtrent zyn onze Vaderlanders, om dit met één woord te melden, die zig aan eene teug Hocheimer of Rhynſchen Wyn houden, hunne dankbaarheid ſchuldig aan den Hoogleeraar GAUBIUS, voor de mededeeling zyner ontdekkinge, ter beproevinge van

van dit bedrog: als waar door ze, zyne Proeve in 't werk ſtellende, de zuivere en gezonde Wynen terſtond van de onzuivere en ſchadelyke kunnen onderkennen. Wyders komt hier nog, met betrekking tot den Steen en het Steengraveel, in overweeging, of ook het Maas- en Yſſelwater, uit hoofde van deszelfs fyne, vermengde, zandige, klaiagtige, of lemige ſtoffen, eene ſteenagtige aanzetting konde bevorderen. Wy hebben 'er voorheen alrede iets van gezegd; doch het is, volgens de berigten van verſcheide kundige Doctoren, tot nog zoo vast niet te bepaalen. Althans de geleerde Heer L. BIKKER, door zyne ervarenheid in de Geneeskunde en yver voor het Bataafſche Genootſchap te Rotterdam, genoeg bekend, heeft deswegens, op myn verzoek, dit geantwoord: „ Of de *Iſchu-* „ *ria* en *Calculus veſicæ* gemeener is onder „ de Maaslanders, en of men hier de zand- „ agtige geſteldheid der loopende Rivieren „ te beſchuldigen hebbe, doen my zeer „ veele redenen twyffelen". Ik heb meer onderrigtingen, die dit ſtuk in twyffel trekken; des ik, hoe zeer ik tog een onvoorzigtig gebruik van niet wel doorgezonken Maas- en Yſſelwater voor Graveelverwekkend houde, egter eerbiedig ſtilzwyge onder de gevoelens van anderen; laatende dit ſtuk verder de nadere onderzoekinge aanbevolen. Men word thans in byzondere Steden, op het voorbeeld der Ed. Agtb. Magiſtraat van Rotterdam, aandagtiger op de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie *Verhand. van de Holl. Maatſck.* Eerſte Deel.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de Ziekte-bepaalingen; en zulks geeft eene gegronde hoope op naauwkeuriger ontdekkingen. Veelligt zal men, na ons, in ſtede van eene menigte ongegronde gisſingen te berde te brengen, bondige bepaalingen, nopens de onderſcheiden Ziekten van deeze of geene ſtreek, Stad of Dorp kunnen maaken; en 't is te vermoeden, dat men als dan, op die welgeſchifte Waarneemingen, weder toevlugt zal neemen, tot de, door de oude ervarenheid, hier te Lande, zekere beproefde Geneesmiddelen. Maar wy zullen, na deezen uitſtap, onze aanmerkingen hervatten, wegens het misbruik der Thee en Koffy; waar van men, ſchoon het goede gebruik zyn voordeel hebbe, met meer zekerheid kan toonen, dat het een kwaaden invloed op onze Natie heeft.

Niemand immers zal ontkennen, dat de overtollige Waterdranken de Lichaamen uitermaate verſlappen; en dat men de gevolgen hier van onder onze Landzaaten, welken heden genoegſaam meestal deeze Dranken alleen gebruiken, ook ondervind; te meer daar dezelven, 't geen 'er nog des te meer kwaad aan toebrengt, laauw en warm gedronken worden. Dit alles moet zekerlyk de Spiervezelen ongemeen verſlappen; waar door dan de uitwaasſemende vogten, in de koude Lugtsgeſteldheid, meerder ſtremmen; waar tegen men, in de warmer Lugtsgeſteldheid, minder tegenſtand bezit, om aan de natuurlyke verſlapping het hoofd te bieden. Ter deezer oor-

zaa-

zaake vind men, zoo ik het wel hebbe, in den Wintertyd, dat de ſterke Thee- en Koffydrinkers, die zig tot zwellens toe met warme Thee en Koffy overlaaden, het allerligtst vatbaar zyn voor Verkoudheden. En men ontdekt insgelyks dat deeze zelfde geſtellen in den Zomer allerſterkst zweeten; als mede dat zy, hoe zy zig meerder meenen voor te behoeden, in zwakheid en loomheid toeneemen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't Zal, vertrouw ik, niet noodig zyn, my breeder op te houden, met eene ontvouwing van het verſlappende vermogen van het aanhoudend, veelvuldig warm Thee- en Koffydrinken; als zynde zulks eene bekende zaak, die ons niet dan in algemeene kundigheden zou doen uitweiden. Ik laat dit des voort aan de ondervinding over; en verzoek tevens, dat men ook agt geeve op andere ongeſteldheden, welke uit deeze nu toch Vaderlandſche gewoonte voortſpruiten. 'Er heerscht, naamlyk, onder de ſchoone Sexe van Europa, vooral by de Duitſche Natie, en nog wel meest onder onze Hollandſche Vrouwen, eene ſoort van Nationaale eigenſchap, die men belustheid, of eene onregelmaatige begeerte tot deeze en geene dingen noemt. Die belustheid is een allergevaarlykſte hinderpaal, in het kennen der oorzaaken van kwynende Ziekten in ons Vaderland. Men vind Vrouwen, Meisjes, en ook ſomtyds Jongens, die de Kalk van de Muuren, Tabakspypjes, Kaarsſmeer, zwart van Oly of Kaarsſen, Tabak,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

bak, gebrande Houtskoolen, harde korſten van Kaas, gretig, als iets ſmaaklyks knaauwen, en dieſswyze eeten: waar op men, zoo 't my, onder verbetering, voorkomt, in de oeffenende Geneeskunde maar al te weinig let; daar 'er intusſchen de elendigſte ongemakken uit ontſtaan. Wel byzonder heeft dit plaats ten aanzien van de Koffy en Thee. De belustheid veeler Vrouwen ſtrekt zig bovenal uit, tot het eeten en kaauwen van Koffydik; zelfs zyn 'er, die de Koffy alleen drinken, ten einde gelegenheid te hebben om het dik te eeten; de jonge Meisjes en de Keukenmeiden ſtaaren, als met arendsoogen, op den droesſem der afgetrokken Koffy, om dien uit Kan en Ketel met greetige vuisten in te ſlingeren. Niet minder heet is men op de afgetrokken Theebladen, om die ſluipende uit de Trekpotten te neemen, en uit te kaauwen. Zelfs leeren de Meisjes, om het aftrekken van Thee naar te bootſen, Thee van allerleie Boombladeren droogen: zy plukken Ypen- Linden- Beuken- en andere Bladeren; die op de Buitenplaatſen of in Tuinen woonen, kippen den Palm, de Wilgen of den Taxis uit, zoo om de gelykheid aan de Theebladeren, als om den ſmaak. Op het gebruiken van 't eene en 't andere worden zy onpasſelyk, walgagtig en ziek. Men haalt een Geneesheer; die houd haare ongeſteldheid wel eens voor een ligte Koorts, eene Verkoudheid of iets anders; en ondertusſchen is derzelver oorzaak alleen in dit mis-

bruik

bruik te zoeken. Dit slaat bovenal zoo sterk door, in 't misbruik van het Koffydik en de Theebladen, dat ik het daar voor houde, dat een Geneesheer zig het vermoeden van dit misbruik niet ligtlyk moet laaten ontglippen, als hy by eenige Zieken, vooral onder de Sexe, gehaald word, die klaagen van pyn voor 't Hart, een dikken Buik, en een ongeregelden eetlust; terwyl ze een bleek bol en wateragtig gelaat vertoonen. Dit verschynsel geeft nadenken en vordert omzigtigheid. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men begrypt voorts ligtlyk, dat wy, met al het gemelde, wegens het misbruik van de Thee en Koffy, niet bedoelen, derzelver geregeld gebruik te laaken. Verre zy zulks van ons! een Kop goede Koffy, wel afgetrokken, en op zyn tyd gebruikt, geeft zeker eene hartigheid aan de Maag; en goede Thee, insgelyks gepast, afgetrokken en gedronken, is een aangenaame en gezonde Drank; doch de overslaande misbruiken van deeze Dranken, zoo als hier te Lande in veele huishoudingen geschied, genoegzaam den geheelen dag door te drinken, zyn schadelyk voor de Gezondheid. Daar benevens is 't eene zeer nadeelige gewoonte voor het Huishouden; en menig gering Huisgezin gaat onder luie Wyven ten gronde, door den slemp der Koffy en Thee. Ik hoop des aan verstandige Huismoeders niet te zullen mishaagen, wanneer ik haar, uit hoofde van het deswegens bygebragte, met een Vaderlandlievend hart vermaane,

om

DE HOLLANDSCHE NATIE.

om tog aandagtig te waaken tegen deeze zoo algemeene misbruiken, vooral tegen het eeten van Koffydik, Theebladen en andere onguure dingen; om wel toe te zien, dat hunne Zoonen, en meest hunne Dogteren, die 'er inzonderheid aan onderhevig zyn, zig daar aan niet overgeeven, zoo 'er iets is, dat ik met yver en op goeden grond den Vaderlandſche Huisgezinnen durf aanbeveelen, is het deeze oplettendheid. Men zal dan gewislyk zoo veele geliefde Kinderen niet ongelukkig zien, door onherſtelbaare opſtoppingen en kwyningen; en braave Moeders zullen haare liefwaarde Dogters, met de grootſte vergenoeging, en bewustheid van goede Huishoudſters te zyn, ten Huwelyke mogen beſteeden, aan Jongelingen, die, de waarde van eene goede Huisvrouw kennende, het grootſte genoegen zullen ſmaaken, in hunne Huisvrouwen gezond, mitsgaders hunne Kinderen frisch en welvaarend te zien; zonder ooit te vreezen, dat hunne Huishouding, (om op zyn plat Hollandsch te ſpreeken,) door Drempelwyven, Koffy en Theekallooien, ter gronde zal gaan. Dit moest 'er hier uit, en 't mag 'er wel uit, om dat de zuivere waarheid, en de liefde tot de Natie, hier de pen geſcherpt heeft.

Naast dit gemelde misbruik der Waterdranken, komt hier na verder natuurlyk in overweeging, het onmaatige gebruik van Genever, Brandewyn en Wyn, dat, hoe heilzaam ook deeze Dranken, in eene behoo-

hoorelyke maate gebruikt mogen weezen, in onze dagen niet weinig medewerkt, tot het voortbrengen van veelerleie kwaalen. Wat het eerste, de ongemakken, die uit het overtollig Geneverdrinken ontstaan, betreft; zoo gezond als deeze Drank, in maate gedronken, is, uit hoofde van deszelfs afdryvende kragt, en verwarmende eigenschap; zoo nadeelig is dezelve, als men dien in overmaat gebruikt; waar van men in ons Gewest de sterkste uitwerkselen bespeurt, by alle dezulken, die 'er zig niet van onthouden kunnen. Het veelvuldige gebruik van deezen Drank maakt de Temperamenten ongevoelig, brengt door den tyd eene zinneloosheid te wege, en schynt ook wel byzonder de werkzaamheid van het Zenuwgestel te verdooven. By de Brandewyndrinkers worden integendeel de Zenuwen veelal te sterk aangeprikkeld, en van daar de gestellen woelig en driftig. De buitenspoorige Bierdrinkers vind men log, hunne Lichaamen zetten zig uit, en hun verstand word verdoofd; terwyl de sterkste Wyndrinkers veelal tot Waterzugt vervallen en dikke Beenen krygen. Men merkt als vry algemeen op, dat de Wyn- en Brandewyndrinkers nooit in de dommelige logheid der Bierdrinkers, of geesteloosheid der Geneverzuipers vervallen; van waar men hier te Lande, met een bekend spreekwoord, zegt, dat een Genever- en Bierdrinker ook maar Genever- en Bierverstand heeft. Dan dit zy scherts of ernst;

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ik heb, in twee omſtandigheden, de ongevallen van het langduurig ſterk Geneverdrinken buiten tegenſpraak bevestigd gezien, en de uitwerking in beide de toevallen overéénkomſtig bevonden. Beide deeze misbruikers, naamlyk, die 'er zedert langen tyd op verſlingerd waren, vervielen in eene ondraagelyke Hoofdpyn, hadden geen den minſten Eetlust, en wierden bykans volſlaagen ſimpel. Deeze ongelukkige ongeſteldheid is, na zeer veele andere proeven, alleen geneezen, door het leggen van eene Spaanſchevlieg-Pleister, over het geheele Hoofd, na dat het bevoorens kaalgeſchooren ware. Hier uit bleek, naar myn begrip, dat de oorzaak alleen was eene werkeloosheid in de Zenuwen, en in de Vaten van het Hersſéngeſtel; dat zeer wel beantwoord aan den aart der werkinge van den Genever. Men weet tog dat de Geneverbeziën natuurlyk afdryvende zyn, en kragtig medewerken tot de doorzyging der vogten: van daar dryft een gemaatigd gebruik, in dit wateragtige Klimaat, de overtollige vogten af; en dus dryft dan een onmaatig gebruik de wateragtige vogten al te ſterk af. Dit gevolg openbaart zig ten duidelykſte in onze Vaderlandſche geſtellen: zy, die deezen Drank, met maate, onder eene goede beweeging, gebruiken, zyn zeer ſterk en gezond van geſtel; maar dezulken, die 'er zig in te buiten gaan, droogen als 't ware uit, en krygen dunne Beenen, welke men hier te Lan-

Lande, by uitſtek, *Geneverkuiten* noemt; of, als het Bier- en Geneverdrinkers te gelyk zyn, zoogenaamde *Bombeenen*. Hierboven hebben wy, ten voorbeelde, eenige melding gemaakt van de geringe Gemeente te Haarlem, die zeer ſterk Genever drinkt; en aangeduid, dat zulks nadenkelyk zeer veel toebrengt tot hunne ſchraale gedaante. Intusſchen willen wy het aldaar gezegde, met opzicht tot de Haarlemmermaat, niet toegepast hebben op alle Ingezetenen dier roemryke Stad; dewyl men 'er, zoo als wy ook toen reeds te kennen gaven, genoeg frisſche Kaerels vind, welken met die van andere Steden gelyk ſtaan: men heeft zulke en ſoortgelyke voorſtellingen altoos in een rekkelyken zin te begrypen; dan dit in 't voorbygaan.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie Bl. 1056 en 1057.

Men heeft verder, buiten dit algemeene uitwerkſel der verteerende en uitdroogende kragt van den Genever, zederd eenige Jaaren opgemerkt, hoe het onmaatige gebruik van dit Vogt, en andere Dranken, eene ſoort van nieuwe Ziekte ſchynt veroorzaakt te hebben; of dat zulks dezelve althans grootlyks helpt koesteren. Naamlyk, eene onvermogendheid in de Spieren van den Slokdarm, waaruit eene moeilyke of belette doorzwelging ontſtaat, die veelal doodlyk geoordeeld word: 't welk in alle opzichten eene nieuw ontdekte Landsziekte ſchynt te weezen. De geleerde Heer VAN GEUNS, billyk beroemd van wegen zyne juiste en nette denkwyze, gepaard met

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een beredeneerd en bezadigd oordeel, heeft deeze Ziekte, in eene Verhandeling aan de *Hollandsche Maatschappy* overgegeeven, mannelyk ontvouwd; en is ook deswegens met alle toejuiching rechtmaatig bekroond geworden. Midlerwyl zal men 't my, zoo ik hoop, ten goede houden, wanneer ik betuig, dat ik, met opzicht tot Holland, eenigzins twyffel, of 'er deeze kwaal wel zoo sterk heersche, als zy in de Provincie Groningen schynt door te gaan. Ik voor my althans hebbe deeze Ziekte nooit ontmoet; doch vermits ik my eenige jaaren van de praktyk heb afgehouden, zou 't wel kunnen zyn, dat ik 'er hier door geen gelegenheid toe gehad hebbe. Maar de ondervinding heeft my het volgende geleerd. Dat zeer veele, en verre de meeste Menschen, byzonder de Mannen, die zig dagelyks aan het drinken van een Glas Genever of ook Brandewyn overgeeven, gelyk ook dezulken, die dagelyks hunne Fles Wyn drinken, en tevens sterke Tabakrookers zyn, door den tyd eene soort van verslyming krygen, waar uit eene inkrimping van den slokdarm en de Maag schynt geboren te worden. Hier door gebeurt het, dat de zulken, wanneer zy des morgens opstaan, de Maag des nagts in rust geweest zynde, of liever gezegd, ruimte gekreegen hebbende, door de ophouding van de aanprikkeling, en het opzetten van Dranken en Tabak, eene walging en samentrekking van den Slokdarm en Maag gevoelen, die

DE HOLLANDSCHE NATIE.

die meer of min met angst in den Bovenbuik begint, niet afneemt, dan onder het loozen van ſterk opborrelende winden, en by de zodanigen, die 'er in een hoogen trap mede behebt zyn, niet zonder overgeeving eindigt. Indien de Lyders dit misbruik, 't geen doorgaans gebeurt, in ſtede van te overwinnen, van tyd tot tyd voeden, dan ſlaat deeze kwaal over tot eene geheele verdooving in de Spysverteering; 'er volgt eene angſtige ſmert in den Bovenbuik, benevens jammerlyke krimpingen in de Ingewanden, of ook wel Waterzugt, en eindelyk de Dood. Deeze Ziekte is zeer algemeen onder onze Landzaaten; en derzelver oorzaak zal denkelyk niet verre afzyn van die der Ziekte, welke de Heeren Doctoren deezer Eeuw, en byzonder de geleerde VAN GEUNS, nieuwlyks opgemerkt hebben. Ook is het voorgenoemde gevolg onder de Ziekten der Dronkaards bekend; en men weet, hoe dit al veel aan het Tabakrooken word toegeſchreeven, waar over al voorlang kundige vertoogen opgeſteld zyn. Daarbenevens is het zeker, en dit ſtemt met de Vraage der *Hollandſche Maatſchappye* overéén, dat deeze Winduitbarſtingen, Verſlymingen, Walgingen enz. zeer langzaam in trap van vererging toeneemen; en zoo eigen aan de natuur der Lyders worden, dat zy, na zekere genoegſaam periodike ontlastingen, gezond en frisch ſchynen, ja zelfs tot hooge Jaaren komen. Op 't einde, egter, zyn de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gevolgen, als 'er de Lyders door aangetast worden, met de toevallen van onze andere Landsziekten, doorgaans doodlyk. Zie daar wat ik 'er, naar myne ondervinding, in dit ons Land van weete; en verders wyze ik den Leezer naar de keurige Verhandeling van den meergemelden Heer VAN GEUNS zelve; dewyl wy deeze ſtoffe niet mogen rekken, door het geene zoo beſlisſend verhandeld is na te ſchryven.

Nopens de Bieren, zal 't niet noodig weezen breedvoerig uit te weiden; wy hebben 'er hier en daar genoegzaam alles van gezegd, dat 'er naar onze taak van te zeggen valt. Alleenlyk hebben wy, met opzicht tot het gebruik en misbruik, het volgende nog met een kort woord te melden. Goede Bieren, zoo ze ſterk en wel uitgegest zyn, heeft men, ondanks de kwaade gevolgen van derzelver misbruik, in ſommige geſtellen, onder alle onze Vaderlandſche Dranken voor de gezondſten te houden. Zy brengen het bloed eene voedzaame zelfſtandigheid aan, en verwarmen kragtig; gevolglyk bevorderen zy de Chylmaaking grootlyks, vooral, indien men zig behoorelyk beweegt. Voor Arbeiders, en ſterkwerkende Lichaamen, is het Bier de nuttigſte Drank; maar ſtilzittende Menſchen worden 'er vet en log van. Intusſchen kan men ook te noeste Arbeidslieden niet te ernſtig waarſchuwen, tegen het ſchielyk drinken van koud Bier in heete Zomers, vooral, wanneer ze nat bezweet zyn. Zeer

vee-

veele Perſoonen hier te Lande ſterven ſchielyk, door hunne onoplettendheid daaromtrent; en geen wonder. Het Bier, wateragtig en vol Lugtbolletjes zynde, maakt de Vaten, welke ſterke Genever doet inkrimpen, meer geſpannen: zy worden, in vollen zweet, open zynde, door het koude Bier ſpoedig verkoeld, en de Lugtdeelen, die 'er menigvuldig in zyn, in dezelven willende indringen, veroorzaaken eene onverhoedſche verſtopping, en in de Vetklieren eene volſtrekte ſtremming. Voorts maakt het Bier, onmaatig gebruikt, uit hoofde der uitzettende Lugtbolletjes, mitsgaders door de gesting, die het met de overige Spyzen te wege brengt, de Lichaamen opgeblaazen, van waar de ſterke Bierdrinkers met veele winden behebt zyn; hun Buik word dik, dewyl de Ingewanden 'er door geſpannen worden; en 't ſchynt hun hier te Lande eigen te weezen, dat ze rood van Wangen en Neus, als mede met blaauwe purpere puisten bezet zyn. Men kan de ſterke Bierdrinkers hier aan genoegzaam onderkennen; en dit kenteken was by onze Voorzaaten, die meer Bier dronken, zoo algemeen, dat men, in de Schimpdichten dier dagen, nooit de Kalkoenſche Neuzen vergeeten, noch de Dikbuiken overgeſlaagen vinde. Onze onmaatige Bierdrinkers vervallen eindelyk, volgens de natuur van dit Land, tot Waterzugt; zy krygen dikke Beenen, die zig allengs meerder uitzetten; welker humeuren vervolgens

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in de Dyen opſtygen, den Buik aandoen, en ten laatſte gewis den dood met zig ſleepen. Dit is 't voornaamſte, dat, wegens de gevolgen van 't misbruik van Bierdrinken, hier te Lande, in aanmerking komt. Wyders zouden wy hier ook nog ſtaan kunnen blyven op het overmaatige gebruik van den Wyn; doch van dit onderwerp hebben wy mede alvoorens reeds genoeg gezegd; weshalven wy 't hier, om in geen noodelooze herhaalingen te vervallen, verder laaten berusten; met 'er ſlegts deeze ééne aanmerking by te voegen.

Wy twyffelen niet, of het zal, zoo het nog niet volſtrekt bekend zy, in 't kort aan oplettende en kundige Geneesheeren wel bekend worden, dat het zoo algemeene gebruik van toegemaakte en ſlegte Roode Wynen maar al te veel aanleiding geeft, tot eenige bepaalde kwaalen. Te Amſterdam en te Rotterdam heeft men by uitſtek gelegenheid om zulks na te gaan; overmits dezelven aldaar, onder den gemeenen Man, veelvuldig gebruikt worden. Het is, zoo uit hoofde van den geringen prys, als van wegen de vereischte menigte, die 'er gedronken word, niet mogelyk, dat alle die Wynen zuiver en goed zyn. Dit behoeft geen bewys: de Wynkoopers zelven erkennen, dat 'er niet alleen eene ongisbaare hoeveelheid van Wyn, door bereidingen van allerlei poespas, in dit Land word toegemaakt, maar ook dat 'er eene groote menigte van Wyn voorkomt, die

in

in Vrankryk en elders alrede toegemaakt en vervalscht is, eer ze herwaards gevoerd worde. 't Was des te wenschen, dat onze Landszaaten het misbruik hier van erkenden, en dat de ongeoorloofde winzugt het welvaaren van den Medemensch niet opofferde, aan het vertier van Ziekteverwekkende Dranken. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het dus ver gezegde, wegens de gevolgen van 't misbruik der Spyzen en Dranken, zou ligtlyk nog verder uitgebreid kunnen worden; ter aantooninge hoe zulks eene oorzaak zy van nog verscheiden andere ongemakken, welke men zoo bepaald niet Land-eigen kan noemen, en dus tot ons gestelde bestek niet behooren. Wyders zouden de gewoonten van verscheiden Steden en Dorpen, ongetwyffeld, nog al etlyke aanmerkenswaardige zaaken deswegens aan de hand kunnen geeven; doch hier omtrent ontbreekt het ons aan genoegzaame kundigheden; althans ik voor my beken gaarne myn onvermogen, om 'er voldoende over te kunnen schryven. Het yverige onderzoek der hedendaagsche Doctoren, mitsgaders de oplettendheid der Magistraaten in onze voornaamste Steden, om op de doodlysten ook den naam der Ziekten, waar aan de Lyders gestorven zyn, te doen aantekenen, zullen dit slag van byzonderheden, door de lange ervarenis, beter ophelderen en bevestigen, dan het tot nog toe heeft kunnen geschieden. Ondertusschen is het te hoopen, dat deeze opgaven

DE HOLLANDSCHE NATIE.

getrouw mogen zyn; dat het overhellende gevoelen van den eenen of anderen Geneesheer, ten voordeele zyner ſtellingen, hier op geen invloed zal hebben; dat men nimmer op het lòs berigt van onkundige menſchen zal afgaan; en dat de oplettendheid meest moge vallen op zulke Ziekten, welken men gereedlyk en met grond kan bepaalen. Zoo dit in agt genomen worde, zal 't bekwaame Mannen in ſtaat ſtellen, om, in 't vervolg van tyd, met meer zekerheid eene beſchryving van onze Landsziekten te geeven; ook met opzicht tot de byzondere Diſtricten van ons Gewest. Dus kunnen wy, en zulks zou meer plaats hebben, indien men 'er meer werks van maakte, uit eenige oplettende waarneemingen, ten ſlot, hier nog een berigt geeven, van eene byzondere kwaal, in het Overmaaſche; waar omtrent wy eenvoudig zullen melden, 't geen de Heer BIKKER, benevens de Wel Eerwaarde L. KLUIT, ons deswegens medegedeeld hebben.

Het berigt van den Heer BIKKER luid aldus. „ In het Overmaasſche heerscht, (volgens het geen my een bekwaam Heelmeester te Charlois, met naame RELYK te kennen heeft gegeeven,) eene Ziekte, welke de Landlieden aldaar de *Bofziekte* noemen. Men beſpeurt deeze Ziekte meest in het Najaar, den Winter en het Voorjaar, als het Saiſoen ongeſtadig is, en de Winden ſcherp zyn; voornaamlyk onder de Kinderen, hoewel 'er ook dikwils geheele Huisge-

gezinnen door aangetast worden; gelyk zy 'er zoo in het Jaar 1753, 56, en 67, zeer algemeen gevonden wierd. Dezelve bestaat in eene groote zagte bolle opzetting van de *glandulæ parotides*, en *buccæ*, of Ooren Koonklieren, als mede van het gantsche Hoofd, doch vooral van den Hals; zonder de minste verandering van de koleur der Huid. Dit brengt te wege eene belemmerde, pynlyke kaauwing en zwelging; vergezeld van eene steekende pyn, langs het inwendige gedeelte van 't Borstbeen: de Amandelen zyn daar benevens meest opgezet, en de adem stinkt, even als van iemand die saliveert of de Kwylkuur ondergaat: voorts ontdekt men weinig of geen Koorts". Overéénkomstig hier mede, meld ook de Wel Eerwaarde Heer KLUIT het volgende van deeze Bofziekte, in het Overmaasche, en wel in Zuid-Beierland, gezegd den Hitsert. „ Onze gewoone Ziekten, zegt hy, zyn gelyk aan die van andere Hollanders; en wy behooren mogelyk onder de zulken, die meer dan anderen met het Blaauwschuit gekweld worden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ In de Lente van 't voorleeden Jaar liepen veele Menschen, onder de Boerenlieden, inzonderheid ook hunne Kinderen, met opgezwollen Koppen, even als simpelen, of, gelyk men hier gewoonlyk spreekt, als slegten. Men noemde hunne kwaal den *Bof*; en men heeft 'er my van verteld, dat ze oversmette; dat 'er alle menschen voor aandoenlyk waren; doch dat zy, die

DE HOLLANDSCHE NATIE.

die het eens gehad hadden, het nooit meer kreegen, enz".

Uit deeze twee éénſtemmige berigten van kundige getuigen, is 't blykbaar genoeg, dat de Bofziekte eene bepaalde Landskwaal van dat Gewest is, en dat dezelve inzonderheid by de Landlieden heerscht. Dit laatſte duid ook de benaaming der Ziekte aan; dewyl dezelve ontleend is, zoo als de Heer BICKER, in eene Nota onder zyn Ed. berigt, mede aanmerkt, van eene dergelyke Ziekte onder het Rundvee, die men den *Bof* noemt; beſtaande in eene ſchielyke, onverhoedſche opzwelling der huid; waarvan onder de kwaalen der Runderen nader. Deeze Bofziekte, die in het Overmaasſche algemeen is, vertoont zig naastdenkelyk ook wel elders, dat een nader onderzoek vereischt. Zy is my althans, zo 't my toeſchynt, voorgekomen in een bloedryken Boeren Jongen; in welken zy, op eene aderlaating, ſchier zoo ſpoedig herſtelde als ze kwam. En zoo zou ik het hier boven aangeſtipte geval van de twee Jongens, indien ze niet te ſterk waterzugtig geweest waren, (nademaal ik het berigt van den Heer L. BICKER toen reeds had,) insgelyk voor den Bof gehouden hebben. Tevens kan ik, ter deezer gelegenheid, niet nalaaten te melden, hoe, in den jaare 1769, en 1770, in en omtrent Warmond, en, zoo ik 't wel hebbe, ook in 't laage gedeelte van Rhynland, zeer veele Landlieden aan eene uitzetting der Huid onder-

he-

hevig waren, en hoe ik zelve 'er diestyds gevoelig van aangetast wierd. Men kreeg over den rug en aan den hals eene zagte zwelling en zetting van lugtige Builen of Blynen, zoo als men ze hier noemt. Deeze Blynen jeukten ſterk, doch de kleur van de Huid veranderde niet; zy liepen ſamen, en deeden de Huid op veele plaatſen geweldig zwellen. 'Er was geene de minſte ontſteeking by; en geene verminderde, maar in tegendeel vermeerderde, eetlust vergezelde die uitzetting: de Blynen verdweenen van zelven, en men bevond zig frisſcher dan ooit. Of dit veroorzaakt zy, door iets byzonder in de Lugt, of in ons Voedſel, of in ons Geſtel, laat ik onbeſlist; maar 't ſchynt my toe, dat 'er iets overéénkomſtigs met den Bof in opgeſlooten ligt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Komt intusſchen de Bof, des niet tegenſtaande byzonder voor als eene Overmaasſche Landskwaal; men zou ook, ten opzichte van Rhynland, in diervoege konnen ſpreeken van een zeker ongemak, dat aldaar onder onze Landlieden heerscht. Wy hebben 'er boven alrede iets van gewaagd; dan het vordert in deezen eene nadere melding, te meer, daar het zelve, indien men bevestigen kon, dat het in andere ſtreeken niet heerscht, eene volſtrekt Hollandſche Landskwaal zou zyn. Te weeten: 'er ontſtaan, meestal in 't Voorjaar, ſomwylen in den Winter, en veeltyds ook in de Maand Mai, op de Lendenen van eenigen onzer Rhynlandſche Boerenlieden, zeer groote, ſter-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſterke Puisten en Zweeren. Zy noemen dezelven *Bloedvinnen*, niet alleen om de roodheid, waar door ze eene bloedkoleur hebben; maar ook van wegen het bloed zelve, dat 'er by het opkomen, en voor de ettering, in is, of 'er by doorvlyming of kwetſing uitloopt. Deeze Bloedvinnen vertoonen zig altoos, zoo veel ik naar myne ondervinding weet, op den Rug; tusſchen den Stuit en het onderſte gedeelte der Schouderbladen, aan de Ribben; het ſterkſte boven de Heupen, ter plaatſe daar de Broeksband knelt; zelden op den Buik, nog wel eens op de Schouders of onder de Oxelen; maar nooit aan handen of voeten, of in het aangezigt. Men ziet dit ſlag van Puisten beurtlings verſchynen en verdwynen; en ze zyn dermaate pynlyk, dat 'er de Lyders krom van gaan, lustloos worden, en het dikwerf uitſchreeuwen. Deeze pynen zyn hevigst als de Puisten beginnen te zweeren; zy etteren wel eens ſterk en breeken door; doch veeltyds verdroogen zy ook van zelven. Zelden verloopen 'er, met het komen en verdwynen, of zweeren, van zoodanig eene Bloedvin, meer dan agt of negen dagen: maar dikwerf is de een niet weg, of de ander komt te voorſchyn; juist zoo als men wel in de Napokken ziet, daar ze zeer naar gelyken, zoo ze 'er niet volkomen mede overéénſtemmen. Ik heb, in het vermoeden van Pokken of Steenpokken, 'er op gelet, of het ook byzondere Geſtellen trof, die niet gepokt

pokt hadden; maar ik heb bevonden dat 'er Menfchen aan kwynden, die allerzwaarst gepokt hadden. Ze zyn ook niet befmettend; een Man, by zyne Vrouwe flaapende, zet haar dezelven niet aan; en, dat wonder is, ik althans heb nooit gehoord van eene Vrouw, die aan deeze Puisten onderhevig was. Voorts ftaan zy niet digt by, maar verre van elkander; fomtyds egter, doch niet veel, loopen 'er wel eens twee in één. Het hoogfte getal, dat ik, in de fterkst daar aan kwynende, waargenomen heb, was dertien; het middelbaare is doorgaans vyf of zes, en dikwils bepaalt zig dit ongemak tot ééne enkele Bloedvin. De kwaal is wyders van die natuur, dat ze wel eens wederkeere; zoo dat 'er Lieden zyn, welken dezelve fchier alle jaaren krygen: maar met dit alles is ze nooit doodlyk, gaat nimmer van Koorts vergezeld, dan van eene Koorts die uit de pyn ontftaat; en na dat ze verdweenen zyn, is de Lyder frisfcher dan ooit, des men dit ongemak, hoe pynlyk, onder de Boeren voor gezond houde. Wat nu wyders nog de oorzaak deezer kwaale betreft, dezelve is zeer duister; en ik zal wel zorge draagen, om 'er geen bepaling van op te geeven. Egter fchroom ik niet, om 'er, volgens het recht, dat de befpiegelende Ziektekunde, door de mannelyke Redevoering van den Hoogleeraar HAHN, by deszelfs inwying te Leiden, onder ons gekreegen heeft, 'er myne befpiegelende gedagten over te berde

DE HOLLANDSCHE NATIE.

te

DE HOLLANDSCHE NATIE.

te brengen. Het is opmerkelyk, dat deeze ongesteldheid, voor zoo verre my tot nog toe bekend is, alleen de Inwoonders ten platten Lande treft; dat, onder deezen, geene, of zoo 't mogt zyn, maar weinige Vrouwen, en meest altyd slegts de Mannen daar mede geplaagd zyn, en dat, het geen ik wel inzonderheid op 't oog heb, deeze Puisten meerendeels alleen zulke persoonen kwellen, die zeer gemeen met het Rundvee omgaan, en het zelve behandelen. Oplettende Chirurgyns ten platten Lande, die deeze kwaal dagelyks ontmoeten, gelieven dit eens naauwkeurig gade te slaan: naar myne ondervinding durf ik al vry stout vermoeden, dat hier in eene nog verborgen oorzaak ligge. In deeze gedagten word ik, onder dit schryven, te meer gesterkt, door dien men my berigt, dat deeze kwaal zig tegenwoordig, in den Nawinter van dit Jaar 1776, juist meer dan ooit onder de Veebouwers in Rhynland sterk vertoont; en dat die Puisten thans geweldig onder hen woeden. De Boerenlieden, meestal Veebouwers, komen om hulpmiddelen tegen dit ongemak, en zyn van gevoelen, dat het draagen van zoogenaamde Mannetjes Notemuscaaten de geneezing bevordert. Anders bedienen zy zig gemeenlyk van oud Bier, gekookt op eene aanmerkelyk hoeveelheid Duiven- of Hennendrek; waar by ze, volgens hun zeggen, veel baats vinden. Ik bepaal daar omtrent niets; doch ik agt het niet onmogelyk, dat de heete en op-

opdroogende aart van deezen Drek, gevoegd by het zweetverwekkend vermogen van oud heet gemaakt Bier, eene ſterke opdrooging en te gelyk uitwaasſeming veroorzaakt, die deeze Puisten doet verdwynen, of de pyn verzagten: maar het zou zeker in de Apotheek al wat inhebben, om 'er een lekker Cordiaaltje van te maaken. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier mede, dunkt my, mag ik deeze myne Ziektekundige beſchouwing wel laaten afloopen, daar ik meene genoeg gedaan te hebben, om een algemeen denkbeeld van onze Landsziekten te geeven. 't Zal my ten uiterſten aangenaam zyn, indien anderen daar door opgewekt worden, om dit onderwerp verder na te ſpooren; 't geen haar tot meerder roem zal ſtrekken, dan wanneer ze zig overgeeven aan eene blinde navolging van eene vreemde Ziektekunde, welke ons Land niet eigen is. 'Er blyft nog ſteeds een ruim veld open ter onderzoekinge van verſcheiden byzonderheden. 't Zou, by voorbeeld, onder anderen, wel der moeite waardig zyn, dat men 'er eens zyn werk van maakte, om naauwkeurig te bepaalen, in hoe verre de Europiſche Ziekten, welken onze Ingezetenen, ook hier te Lande, treffen, of van elders onder ons ingevoerd zyn, in ons Holland moeilyker of gemaklyker te geneezen vallen. Als mede, in hoe verre zy met die Ziekten, welken uit ons Nationaal Klimaat, Dieet en Gewoonten gebooren worden, tot eene byzondere Ziekte kunnen overgaan. 'Er zyn alrede

DE HOLLANDSCHE NATIE.

deswegens oplettende aantekeningen te vinden, die een nader onderzoek nog verder zou kunnen volmaaken. Hier toe behooren, by voorbeeld, de gevolgen der Kinderpokjes, der Venusziekte, der Engelſche Ziekte enz. welke kwaalen men hier te Lande gemeen genoeg vind; en waaromtrent men van oordeel is, dat ze hier moeilyker te geneezen, of liever gevaarlyker zyn, dan elders. Wat hier van zy, 't is althans zeker dat ze, vooral de eerstgemelde, in dit Land jammerlyk kunnen woeden; des dit ſtuk niet ten onrechte nog een nader bepaald onderzoek vordere. Van niet minder belang zou het weezen, met bondige bewyzen, te toonen, waar uit het voortſpruite, dat men hier te Lande, onder het Manlyke Geſlagt, zoo veele Liesch- en andere Breuken vind; in hoe verre de Kanker, benevens de Knoestgezwellen, in ſommige gevallen, hier te Lande, al of niet geneeslyk geagt moge worden; en inzonderheid, welke de rede zy van zoo veele Beroerdheden, Lammigheden, vallende Ziekten, dolligheden en droefgeestigheid, die deezen en geenen onzer Landzaaten al vry ſterk treffen, en wel eens aanſteekend ſchynen. Ik ben althans, voor eenige jaaren, ooggetuige geweest van eene vallende Ziekte, welke byna het geheele Weeshuis te Leiden aanſtak. Eenmaal wierden 'er wel vyf-en-twintig en meer Weesmeisjes, daar het toen alleen by heerschte, onder den Godsdienst zynde, onverhoeds ge-

gelyk door aangedaan; die ongelukkigen floegen zulk een jammerlyk misbaar, dat de Predikant zig genoodzaakt vonde den Godsdienst te ftaaken. Voorts zou het nog wel der moeite waardig zyn te onderzoeken, in hoe verre de gefteldheid van ons Land medewerke, in die menigte van Zeere Hoofden, en den zoogenaamden Douwwurm der Kinderen, waar over veele Huisgezinnen klaagen: mitsgaders in hoe verre dezelve invloed hebbe, op de Aambeien, en de daar uit ontftaande, of daar bykomende, Fistels of Pypzweeren, insgelyks geen vreemde kwaalen onder de Natie. Alle deeze en meer dergelyke byzonderheden zouden my, indien ik 'er in treeden wilde, te ver brengen: en wie, die dit veld voor zig ziet, zou zig durven vermeeten, om het zelve zoo maar met een fprong of lugtigen ftap te overfchreeden. 'Er word een langzaame en bezadigde tred, een opmerkend oog en bedaarde overweeging, benevens tyd en beleid, gevorderd, om dit naar eisch te doen. Daar nu ons tegenwoordig beftek noch het eene noch het andere toelaat, willen wy liever, als boven gezegd is, hier mede onze Ziekte-verhandeling eindigen. Alleen zal ik, by manier van een niet ongefchikt Aanhangfel, hier aan nog hegten, het geen my medegedeeld is, wegens de zorge ter afweeringe van de Pest en andere befmettende Ziekten; naamlyk de behandeling der zogenoemde *Quarantaine* hier te Lande.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dat de Pestziekte, voor één en twee Eeuwen, in ons Vaderland, nu in deeze dan in geene Stad, elendig gewoed heeft, is blykbaar uit de aantekeningen, die men deswegens overal in onze Chronyken ontmoet; en vooral uit die groote zoogenoemde *Pesthuizen* en *Hospitaalen*, in de voornaamſte onzer Steden. Men heeft deeze kwaal oudtyds, (God zy geloofd!) hier meer gehad dan heden; men hieldze, en houdze nog, voor ingevoerd uit vreemde Landen; dat ook by my vast ſtaat; doch ik ben tevens niet buiten vermoeden, dat men in die oude dagen wel eens *Pest* genoemd heeft, het geen veel eer eene rottende Koorts of andere beſmettende Ziekte was; hoe 't zy, dit ſchynt ten minſte door te gaan, dat men, zederd den grooten BOERHAAVE en zyne Leerlingen, of zelfs al zederd de voortplanting van eene beſchaafder Geneeskunde in deeze Landen, vry wat omzigtiger geworden is, in het bepaalen der Pest, en 't onderſcheiden der waare Pestziekte, van andere ongeſteldheden; die, ſchoon woedende en doodlyk, daar van egter vry wat verſchillen.

Ondertusſchen is het, gelyk wy reeds aangeduid hebben, ook zeker, dat deeze beſmetting meermaals hier te Lande, uit andere Gewesten, overgebragt is; waarom wy, hoe zeer ook de Geneeskunde hier waaken moge, inderdaad geen geringe dankbaare erkentenis aan onze Souvereinen verſchuldigd zyn, over de zorg, welke zy daar

daar omtrent aanwenden, by den invoer van goederen, zoo te Lande als te Water, uit zulke Gewesten daar men besmetting vermoed. De Wel Eerw. Heer L. KLUIT heeft ons in staat gesteld, om een gegrond berigt van de wyze dier afweeringe, welke men *Quarantaine* noemt, te geeven; en wy besluiten 'er te eerder toe, om dat 'er veelen onzer Landzaaten geen behoorelyk begrip van hebben. Voorts vertrouwen wy, dat het mededeelen hier van te aangenaamer zal weezen; nademaal het ons doet zien, hoe 's Lands Vaderen niet alleen onzen handel, onze welvaart en vryheid, door goede en heilige Wetten, handhaaven; maar tevens de allerwysste, allerbeste en Vaderlykste zorgen aanwenden, om voor den staat der gezondheid van 's Lands Ingezetenen te waaken. Het berigt, ons desaangaande gegeeven, komt hier op uit.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zoodra een Schip uit Smirna naar Holland vertrekt, geeft de Heer Consul aldaar, per Missive, 'er kennis van, met melding van den naam des Kapiteins, het getal zyner Manschap, den naam van het Schip, de Laading, en wel byzonder van de Gesteldheid te Smirna, met betrekking tot het al of niet woeden der Pest aldaar, by het vertrek van dat Schip. Dusdanige berigten ontvangt de Raad van tyd tot tyd, by alle voorkomende gelegenheden; en al ras ziet men in de Couranten, dat op dato den.... uit Smirna naar Rotterdam of elders ver-

QUARANTAINE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

trokken is Kapit.... Zoo 't naar Rotterdam zy, houd men midlerwyl 's Lands Uitlegger, zynde een gewapend Scheepje, voorzien van een Commandeur en dertien Man, te Hellevoetſluis gereed, om het Schip, zoodra het ontdekt word, te gemoet te vaaren. Het zelve neemt met zig een daar toe aangeſtelden Chirurgyn, ten einde het Schip en de Manſchap te viſiteeren; doch deeze viſitatie geſchied gemeenlyk niet, ten zy 'er alvoorens zuivere patenten, aangaande de geſteldheid te Smirna, benevens de equipagie van het Schip, ontvangen zyn, en verder ontvangen worden. Het laatſte is het onderzoek van den Commandeur van den Uitlegger aanbevolen; die tot dat einde den Smirnaasvaarder op zyde ſchiet, het noodige aan den Kapitein vraagt, en de geheele Manſchap op het dek doet komen. Indien alles beantwoord aan de Brieven, van den Heer Conſul te vooren ontvangen, zoo gaat de Chirurgyn, na zig zelven, tot eenig voorbehoedſel, met Azyn beſprengd, en Azyn gebruikt te hebben, (ſomtyds doet hy viſitatie in een kleed van gewaſcht Linnen, gemaakt op de wyze van een Kinder-Hansop, het welk alvoorens door Azyn gehaald word,) aan boord; volbrengt de viſitatie, en geeft van zyne bevinding eene atteſtatie aan den Commandeur van 's Lands Uitlegger. Deeze vaardigt daar op aanſtonds eene Miſſive aan den Raad ter Admiraliteit af, vaart den Smirnaasvaarder, na

na hem zyne Booten te hebben doen inneemen, voor uit, en brengt hem op zyne Quarantaine plaats tusſchen den Hitſcherſchen Wal en het Eiland de tien Gemeeten; daar en het Zeeſchip en de Uitlegger de Zeilen ſtryken en de Ankers werpen; doch op een genoegzaamen afſtand van elkanderen. Daar ter plaatſe, en niet eerder, word het Zeeſchip zyne Booten door den Commandeur ontnomen; en niemand mag van of op dat Schip komen, voor dat de bepaalde Quarantaine, of de tyd van veertig dagen, min of meer verloopen zy. Op deeze manier ligt dat Schip in Quarantaine; en zoo gaat het, wanneer alles wel bevonden word; maar hoe nu in het tegengeſtelde geval? DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wanneer de Commandeur van den Uitlegger, by zyn eerſte onderzoek, als hy dat Schip, op zyde ſchiet, bevind, dat het Schip, op de reis, Zieken of dooden gekreegen heeft, welk laatſte by het tellen van de Manſchap, niet overéénkomende met de opgave van den Heer Conſul, ten duidelykſte blykt, vermag hy de viſitatie door den Chirurgyn te permitteeren; maar hy doet het Schip aldaar verblyven, tot dat hy, aan den Raad kennis 'er van gegeven hebbende, nader order van denzelven of van hunne Hoog Mogenden, (in buitengemeene gevallen,) ontvangt. Deeze voorzorg word zoo ſtipt onderhouden, dat het niet moge baaten, of de Kapitein al verklaarde, en wel onder eede, dat de kop, dien hy minder dan zyn tel heeft, by on-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

geluk buiten boord gevallen is. Maar laat ons tot ons Quarantaine houdend Schip wederkeeren. Als het Schip eindelyk op zyne rust komt, dan lost het zyn gefchut, en doet de vlaggen waaien: even zoo doet ook de Uitlegger, ter welkomstgroete en ten blyke van de gevorderde Quarantaine; voor 't overige houd de Commandeur, dag en nagt, met alle naauwkeurigheid, eene goede toezigt. De Raad ter Admiraliteit zend, door het rapport van den Commandeur, nu kennis van alles gekreegen hebbende, voorts, één of twee dagen daar na, (althans zoo vroeg het vallen kan,) één van deszelfs Booden aan den Commandeur, om hem te berigten, hoe lang de Quarantaine duuren moet; 't welk van de goede of kwaade gefteldheid der zaaken afhangt. Somtyds verkrygen de Schepen hun ontflag, reeds ten einde van 12 a 14 dagen; anderen moeten wel 3 a 4 weeken, ja zelfs de volle 40 dagen, blyven liggen. Midlerwyl mogen de Kooplieden, welken belang in het Schip en de Laading hebben, met kennisfe en toeftemming van den Raad, aanftonds eenige Schepen, (Ligters genaamd,) afzenden, tot verligting der laadinge en losfing der Goederen; doch deeze Ligters moeten mede de Quarantaine uithouden. 'Er gaat dan ook een Hellebardier van den Raad, welke met één der Ligters medekomt, op den Smirnasvaarder over, om op alles toe te zien, en op het Schip de wagt te houden; tot dat het, na 't afloopen

pen der Quarantaine, te Rotterdam aan de wal zy. Het gebeurt niet zelden, vooral in den Zomer, dat de belang hebbende Kooplieden een toertje derwaards doen, ten einde een bezoek by den Commandeur af te leggen; om hunne oogen van verre te mogen verlustigen, in het beschouwen van hunnen ryken Schat. Als dit plaats heeft, ziet men den Driemast met Vlaggen en Wimpelen pronken; terwyl de Kusten weergalmen door 't gebalder van 't geschut. Doch met den avond moeten de Kooplieden weder vertrekken, zonder aan boord van hun eigendom te mogen komen. Intusschen ontvangt het Scheepsvolk de noodige ververscbing, als Melk, Groenten, Vleesch enz.; doch alles word hun door eene Schouw met gepikte Lynen toegegierd. Ook doopt men de Brieven, welken van tyd tot tyd van het Zeeschip komen, in den Azyn, eer dezelven door den Commandeur van den Uitlegger ter verzendinge aangenomen worden. Wanneer nu eindelyk de bepaalde tyd der Quarantaine vervuld is, zoo vaart de Uitlegger het Zeeschip op zyde; onderzoekt by den Hellebardier, of de Equipagie verder gezond gebleeven zy; indien ja, dan ontslaat hy, op naam van den Raad, het Schip uit de Quarantaine. Men ligt de Ankers, en neemt, door het lossen van het Kanon, een vriendlyk afscheid van elkander. De Uitlegger keert weder naar Hellevoetsluis, en het Schip stevent ten zelfden dage,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

 langs

DE HOLLANDSCHE NATIE

langs de Kil en oude Maaze, naar Rotterdam. Dan hier mag het somtyds, in de drie a vier eerste etmaalen niet aankomen; althans niet, wanneer de Raad, ten verzoeke van de Kooplieden, den eerst bepaalden dag van ontslag in zoo verre verandert, dat dezelve den Commandeur van den Uitlegger vryheid geeve, om het Schip een dag 3 a 4 eerder te laaten wegzeilen, 't welk onder die bepaaling geschied, dat het Schip den Wal nergens aandoen, en, voor het einde der Quarantaine, niet te Rotterdam komen zal. Hieromtrent blyft de wagt, na het vertrek van den Uitlegger, den Hellebardier van den Raad aanbevolen. Ik zeide te vooren, dat niemand op zulk een Schip, in Quarantaine leggende, mogt komen, en dat 'er ook niemand van afgaan mag; dan dit lyd egter eenige uitzondering. Meermaals heeft het Schip naauwlyks het Anker geworpen, of de Vrouw van den Kapitein, volyverig om haaren Man te verwelkomen en te omhelzen, verzoekt de vryheid te mogen hebben van op het Schip te gaan. Men verleent haar die vryheid; doch ze moet 'er dan op blyven, tot dat de Quarantaine afgeloopen zy. En eene soortgelyke vergunning heeft ook, in het tegengestelde, by ongemeene gevallen, plaats. Indien het Schip onder weg, den eenen of anderen aanzienlyken Persoon, om reden van gewigt of anders, van een Oorlog- of ander Schip heeft overgenomen, word den zoodanigen wel eens

eens op hooge ordre vergund, om van het Schip te mogen gaan. Zoo verkreeg, in den Zomer van 't Jaar 1766, nog een Kapitein van een van 's Lands Oorlogſchepen, die met eene Bloedſpuwing bezogt wierd, en op een Smirnasvaarder overgezet was, na behoorelyk bewys, zyn ontſlag van verblyf op het Schip. Dit berigt behelst een naauwkeurig en zaaklyk verſlag van de manier, op welke men in deeze ſtreek de beſmetting van andere Gewesten afweert; en zulks geſchied op dezelfde wyze, in alle onze Zeehavens. Ook gebruikt men dergelyke doch anders ingerigte voorzorgen te Lande, als mede aan den Rhyn, Maaze, Ysſel, Waal, Lek, en andere Boven-rivieren; gelyk een ieder, dien 't gelust, in 's Lands Plakaaten breeder kan naſpooren.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By het melden deezer omzigtige, wyze, en welgeregelde voorzorge onzer Hooge Overigheid, voor de Gezondheid der Ingezetenen, kunnen wy niet wel nalaaten, het geluk van ons Vaderland, ten opzichte van zulke vreeslyke Ziekten, in agt te neemen. Hoe ontzaglyk en gevreesd het opgetelde heir van Ziekten ons, als in gedugte ſlagordening, dreigt; de geſteldheid van ons Land is egter zoodanig, dat wy natuurlyk niet blootgeſteld zyn, aan een nog ſchriklyker optogt van woedende Ziekten, welke andere Landen beſtryden. Wy moeten allen eenmaal ſterven, en als Menſchen zyn wy onderhevig

aan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

aan den dood verwekkende oorzaaken, in welk Gewest der Waereld wy ons ook bevinden; maar deeze oorzaaken zyn hier te Lande gemaatigd. In Egypte en Turkye gaat de wreede Engel des Doods langs de ſtraaten, en velt 'er duizenden, die in volle welvaart zyn, met éénen ſlag ter neder. Hier te Lande wandelt in tegendeel een langmoedige Engel, (om zoo te ſpreeken,) rondſom onze wooningen; en ſchielyke ſterfgevallen, ſchoon ze nu en dan eens mogen voorkomen, zyn 'er zeldzaamer, en, in vergelyking by die van andere Gewesten, zyn ze niet noemenswaardig. Dus ſchynt de Voorzienigheid, die alleszins met zyn ontfermend oog over Holland waakt, ook ten deezen aanzien langmoedig jegens ons te zyn; ten einde ons, als 't ware, tyd te geeven, tot eene heilzaame voorbereiding, om wel te ſterven. Hier by komt nog, waar voor wy den Heer van Leeven en Dood insgelyks te danken hebben, dat het ons aan geene gelegenheid ontbreekt, om onze Zieken, door welbeſtierde Geneesmiddelen, zoo goed als in eenig ander Land, te herſtellen. Wenſchelyk ware 't, dat onze Geneesheeren en Kruidkundigen 't 'er ernſtig op toeleiden, om na te gaan, hoe dit ons Land zulke beproefde Geneesmiddelen tegen onze Landskwaalen aan de hand geeft, dat we ſchier geen vreemden behoeven. Wie onzer Geneesheeren, die onbevóoroordeeld durft ſpreeken, en onze Lepel-

bla-

bladen, Duivekervel, Gentiana, kleene Centaur, Vlierboom, Klittewortel, Valeriana, met duizend andere Inlandſche Kruiden, naar eisch kent, zal niet belyden, dat men 'er voorheen onze Landsziekten zoo wel mede genas, als heden met Medicynen, welken men nog eerst toetſen moet, eer men volſtrekt bepaalen kan in hoe verre dezelven heilzaam zyn (*)? Met dit alles, wil ik nogthans het onderzoek naar nieuwe Geneesmiddelen geenszins wraaken; deeze poogingen zyn ook den Lande nuttig; dewyl wy hier door eene voortreffelyke en ſtrydbaare bende van geleerde Geneesheeren in ons Land hebben en uitheemſche krygen, die het Leger der Ziekten manmoedig het hoofd kunnen bieden, en ook den handel der Drogisten, Apothekers en Kruideniers, merklyk bevoordeelen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Eindelyk merke men uit al het voorgeſtelde nog op, hoe 't wel verre van daar zy, dat dit Holland, voor de Gezondheid, ongunſtiger zou weezen, dan andere Gewesten. Neen! 't Heeft, gelyk alle andere Landen wel zyne byzondere Ziekten; maar 'er heerscht ook tevens eene gezondmaakende Lugts-en Landsgeſteldheid. Dit laatſte word genoeg bevestigd, door duizend

(*) Uitmuntend is dit betoogd in eene manlyke en deftige Redenvoering, door den Vaderlandlievenden Hoogleeraar G. COOPMANS, *de Medicamentis indigenis ad morbos Belgii familiares feliciter depellendos ſuffecturis.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zend Vreemdelingen van allerleien Landaart, welken hier, gezond en ſterk, tot in een hoogen ouderdom leeven. Ook komen onze Landzaaten, over 't geheel, tot geen minder, zoo niet tot hooger trap van jaaren, dan de Inwoonders van eenig ander Europisch Gewest: maar het betoog hier van zullen wy overlaaten voor het volgende Hoofdſtuk; waar na wy onze afgeſtorven Hollanders ten grave zullen geleiden.

A G T-

AGTTIENDE HOOFDSTUK.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Waarin de naaste bepaalingen van den leeftyd der Hollanderen overwoogen worden.

Dat het den Menſchen gezet is, eenmaal te ſterven, en daar na het oordeel te wagten, is de Leer van den Christelyken Godsdienst in de Heilige Bladeren; en 't was al vroeg eene gewigtige Les der Heidenen, dat alle Menſchen aan het ſterven, als aan een overgang tot de Eeuwigheid, behoorden te gedenken. Ook is die waarheid, dat gebooren te worden en te ſterven, de twee grenspaalen van ons Menschlyk beſtaan in dit Leeven zyn; aan elk eenigzins ernſtig denkend Schepſel, dat zig een Mensch noemt, door eene bevestigde ondervinding, ten overtuigelykſte bekend. Het zal derhalven niemand vreemd voorkomen, dat wy deeze akelige, doch voor weldenkende Christenen, die op eene Zalige Opſtanding hoopen, niet verſchrikkelyke eigenſchap der Menschlykheid, mede betrekken, onder de natuurlyke onderwerpen, welken wy ten aanzien der Hollanders te verhandelen hebben.

Met de beſchouwing onzer Natie, van de geboorte af, zyn wy, na de overweeging van derzelver natuurlyke en meest Volkeigene gewoonten, tot op den oever van het graf genaderd; en nu ſtaat ons ook aldaar agt te geeven op den aart en de gewoon-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

woonten van 's Lands Ingezetenen. Wy hebben de beſtryders van het leeven, en de heirbenden des doods, die in onze Lugt- en Landſtreek onder zyne baniere dienen, voor zoo verre wy dezelven in de hinderlaagen van dit Land konden ontdekken, nageſpoord. Daarbenevens hebben wy hier en daar, in onderſcheiden Verhandelingen, reeds min of meer opgemerkt, hoe verre de paalen van den leeftyd onzer Landzaaten meerendeels geſteld zyn; doch nu zal 'er op aankomen, om 'er met meer naauwkeurigheid van te ſpreeken. En hieromtrent hebben wy kortlyk, zonder ons, uit hoofde van de onvolmaaktheid der Sterflysten, en het gebrek van genoegzaame berekeningen, in vaste bepaalingen in te laaten, het volgende voor te draagen.

DE GEMEENE LEEFTYD DER HOLLANDEREN.

Men ſchynt veelal te denken, dat de Leeftyd der Hollanderen, of die der Nederlanders in 't gemeen, in vergelyking by die van verſcheiden andere Volkeren, tot geen zeer hoogen ouderdom klimt. Het vooroordeel deswegens gaat by veelen, doch meestal vreemde Schryvers, zoo verre, dat zy ons Land als ongezond, en het Leeven verkortend, beſchryven. De vermaarde Baron VAN HALLER, die zig beroemd gemaakt heeft, door zyne keurige en geleerde Schriften; maar te gelyk by diepbeleezenen bekend ſtaat voor iemand, die te veel met vooroordeelen bezet, en wat al te los en onagtzaam in zyne aanhaalingen

is,

is, zegt ſtoutlyk: *Batavia inſalubris & brevis ævi.* „Holland is ongezond, en de Leeftyd aldaar kort". Met dit vooroordeel zyn niet alleen Vreemden ingenomen, maar men vind het ook onder ons eigen Landsgenooten; vooral by de zulken, die zig in alles met de denkbeelden der Vreemden willen vereenigen: wel byzonder voeden zy, ten deezen opzichte, geheel verkeerde gedagten van verſcheiden Diſtrikten in ons Land, als uit de berigten van den Heer KLUIT, wegens den Briel, reeds gebleeken is (*). Midlerwyl toonen ons veeler aanmerkingen op verſcheiden omſtandigheden, en inzonderheid op de Sterflysten, die oplettende Mannen, wegens ons Vaderland, naauwkeurig nagaan, ten duidelykſte, dat de Menſchen in Holland, over het algemeen, tot een zoo hoogen, zoo niet tot een hooger, ouderdom komen, als in andere Gewesten van Europa: en waar van wy, eer wy tot de begraafnis plegtigheden overgaan, uit de voornaamſte Sterflysten, eenige overtuigende ſtaaltjes zullen bybrengen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Ten bewyze hier van ſtrekken, in de eerſte plaats, de Lysten van KERSSEBOOM, als welken over het geheel, en voor het grootſte gedeelte, toonen, dat de evenredigheid der Sterfgevallen in Holland, weinig

(*) Wegens dit loopende Jaar is ons, wegens Briele, berigt, dat 'er eene vry algemeene Ziekte onder de Militie heerscht; doch niet zeer doodelyk, 't welk, ten aanzien van het berigt des Heeren KLUIT, opmerking verdient. Zie bladz. 1599, en verv.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nig by die van andere groote Landen en Steden verschilt; ja zelfs veelal gelyk staat, met die van Londen en Parys.

De Heer SUSZMILCH schynt 'er egter aan te twyffelen, en drukt zich, op 't einde van zyn *Eerste Deel* (*), hier over vry sterk uit; zeggende, ter gelegenheid dat hy eenige Engelsche berigten overweegt, ten laatste: „ Van Holland kan men in „ geenen deele tot Engeland besluiten. In „ het eerste leeft omtrent alles van den „ Handel en Scheepvaart, weinigen van „ het aanfokken van Vee, en nog veel min- „ deren van den Akkerbouw, welke in „ sommige Provintiën, wegens den onvrugt- „ baaren grond, geheel niet te dryven is. „ De Noordsche Provintiën zyn deszelfs „ Koornschuuren, en de 2 millioenen „ Menschen moesten van honger sterven, „ indien zy niet de Graanen uit Dantzig, „ Koningsbergen en Riga kreegen".

De Heer SUSZMILCH, hoe naauwkeurig en omzigtig anders in zyne Schriften, toont in deeze uitdrukking, dat hy geen genoegsaame kennis, van den waaren staat van Holland, gehad heeft. Het zeggen, dat 'er weinigen van het aanfokken van Vee leeven, en dat alles omtrent van de Scheepvaart en den Handel bestaat, is volstrekt onwaar. In tegendeel leeft een aanzienlyk gedeelte der bewoonderen van 't platte Land, vooral in Vriesland, van het fokken van

(*) SUSZMILCH, *Goddelyke Orde*, Eerste Deel, 1ste Stuk, bl. 496.

van Vee, of eigentlyk van den Veehandel, en zeer veelen van den Akkerbouw. En als men dus de andere Provintiën mede, onder de benaaming van Holland, betrekt, het geen de Heer SUSZMILCH, door de melding van sommige Provintiën, schynt te bedoelen; dan is het 'er zoo verre van daan, dat men, spreekende van de Inwoonderen, die van de Scheepsvaart leeven, in plaats van het grootste, het minste gedeelte moet stellen. 't Is tog bekend, dat de meeste onzer Schepen door vreemden bemand worden; onder het Volk der Oost-Indische Schepen, zou men, indien men 't recht weeten konde, ongetwyffeld wel agt of tien vreemden, tegens éénen Inlander, vinden; en onze meeste Koopvaardyschepen, Groenlands- en Straatdavidsvaarders, zyn bemand met Inwoonders van de Zweedsche en Jutsche Kusten. Men zou hieromtrent gewis eene geheel andere taal spreeken, indien men eene behoorelyke telling of genoegzaame Lysten had, van de Inwoonders onzer Zeven Provinciën; by de vreemden meest altyd met den naam van Holland benoemd. Als men, met dit behulp, het getal van die geenen, welken in de Steden woonen, van de Scheepvaart en den Handel leeven, nagong, tegen die geenen, welken den Vee- en Akkerbouw hanteeren, zou men derzelver getal ongeloovelyk verschillend vinden. Naar myne gissing zouden de eersten naauwlyks een derde gedeelte uitmaaken; en men zou het getal vermoedelyk

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nog

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nog laager moeten ſtellen. De Vreemdelingen, die, gelyk meermaals gemeld is, ons Land ſlegts in de Provincie Holland, omſtreeks Rotterdam, Delft, den Haag, Leyden, Haarlem en Amſterdam bezien, en de andere Landſtreeken niet, of alleen ter loops, bezoeken, weeten niets van 't geen den Landbouw betreft. Zelfs zyn veelen onzer Kooplieden en Stedelingen, vooral die van Holland, Vreemdelingen in dit ſtuk. 't Zou een groot aantal van Amſterdamſche en Rotterdamſche, of andere Handeldryvende en van de Zeevaart leevende Perſoonen, vreemd voorkomen, als men hun wilde bewyzen, dat het arbeidzaame Sticht, Gelderland en Overysſel, het Volkryke Vriesland en Groningen, een voornaam beſtaan van den Vee- en Akkerbouw hebben; en dat ze mogelyk, even als van ouds, zonder de Scheepvaart, uit de voortbrengſelen van hun eigen Land, beſtaan zouden kunnen. Wat verder aanbelangt, het gezegde van den Heer SUSZMILCH, dat de Noordſche Provinciën onze Koornſchuuren zyn, dit is gedeeltlyk zoo; doch het ſchynt alleen ten aanzien van de Provincie Holland volſtrekt waar te zyn; zeker is het niet, ten aanzien van alle onze Provinciën. Zeeland, Overmaas, Gelderland, Overysſel, met een zeer groot deel van Vriesland, en het Sticht, levert voor zig zelven Graanen in overvloed. Zy zouden zeer wel in ſtaat zyn, om zig zelven te kunnen voeden, ware het niet dat de Scheepsvaart den Handel van daar

daar in Holland overtrok. Doch deeze trek, hoe ſterk die ook zy, belet inderdaad niet, dat de Gelderſchen en Overysſelſchen, byzonder, zig zelven door hun eigen Graan voeden; nademaal veelen in de kleene Steden en Dorpen hun eigen Graan oogſten, en daar van Brood bakken. Ik zou daarenboven, naar myn begrip en ondervinding, het geſtelde van den Heer SUSZMILCH liever omkeeren, en zeggen, dat Holland de Koornſchuur is van de uitheemſche Landen en Geweſten. Men weet immers, hoe de Hollandſche Graanhandelaars, in de onlangs heerſchende duurte, by gebrek aan Graanen, Engeland, een goed deel van Vrankryk en de aangrenzende Duitſche Landen, Graanen hebben toegevoerd: en men zou zekerlyk verbaasd ſtaan, indien men eens weeten mogt, hoe veele Graanen, die van 't Noorden in Holland inkomen, 'er door den Handel weder uitgaan. Uit dien hoofde mag men wel beweeren, dat 'er, van de twee millioenen Hollanders, die de Heer SUSZMILCH ſtelt, dat 'er, buiten den gemelden toevoer, van honger zouden ſterven, een ruim zoo groot getal in Holland gevonden zou worden, ter overtuiginge, dat zyn Ed. ſtelling, met betrekking tot het beſtaan der Natie in dit opzigt, niet doorgaat. Doch laat ons, het gezegde deswegens genoeg agtende, verder naſpooren, wat ons, buiten dit, nopens het bepaalen van den Leeftyd der Hollanders, voorkomt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy vinden hieromtrent by genoemden Heer een opmerkenswaardig berigt, waar over die verſtandige en Godvrugtige Schryvers, wegens Holland, beter redeneert, dan in het voorgemelde geval. Uit de Lysten van den Heer STRUYCK, over eenige Dorpen en Vlekken in Noordholland, tot twee-en-veertig in getal, zou, gelyk de Heer SUSZMILCH meldt, ſchynen te volgen, dat de gemiddelde ſterfte beneden $\frac{1}{23}$, en bygevolg ongemeen groot, zou zyn, indien 'er van 22 tot 23 jaarlyks één zou ſterven: daar de gemiddelde ſterfte elders op $\frac{1}{30}$ tot $\frac{1}{36}$ gerekend word. Dan hier op zegt de gemelde Schryver uitdruklyk: „ wat „ hier van ook de reden mag zyn (*), „ naar myn begrip kan dit voorbeeld niet „ ten bewyze worden bygebragt, dewyl „ (1) het zelve met alle voorgaande (door „ hem bygebragte) voorbeelden van Dorpen, en, dat nog meer is, (2) ook met „ die van kleine en groote ſteden ſtrydig „ is. In de Dorpen van de Keurmark is „ de ſterfte, zelfs in een verloop van 10 „ Jaaren, waar onder twee beſmettelyke „ gevonden worden, nooit op $\frac{1}{30}$ veel minder op $\frac{1}{23}$ gekomen. Ja zelfs in het beſmettelyke Jaar 1749, is zy in Zweeden „ van deeze Hollandſche evenredigheid „ zeer veel verſchillende gebleeven. In de „ beſmettelyke jaaren is zy in Rome maar „ eens tot op $\frac{1}{19}$ en $\frac{1}{25}$ geklommen, vol-

„ gens

(*) Zie SUSZMILCH, I *Deel*, 2de *Hoofdſt.* bladz. 104. *enz.*

„ gens de algemeene evenredigheid van 35 „ Jaaren is zy $\frac{1}{35}$ geweest, en bygevolg „ minder dan in Holland. Men moest „ dan (3) voor Holland een nadeelig gevolg daaruit afleiden, en willen beweeren, dat het, wegens zyne laage waterachtige en moerasſige ligging, en wegens „ de geduurig vochtige Lucht, veel ongezonder is dan alle andere plaatſen, van welke wy voorbeelden hebben bygebragt". DE HOLLANDSCHE NATIE.

Deeze aanmerking, welke niet ongegrond ſchynt, is voor Waterland niet gunſtig; en dezelve verdient, zoo uit kragte onzer aanmerkingen over de Landsziekten, als ter oorzaake van de geſteldheid van het Land, wel eene ernſtige overweeging. Misſchien zou ook de Heer SUSZMILCH, indien hy geweeten had, dat de meeste der tweeen-veertig door den Heer STRUYCK opgetelde Dorpen en Vlekken in de laage moerasſige ſtreeken van Noordholland liggen, ſterker op dit vermoeden gevallen zyn; te meer daar eenige andere berekeningen toonen, dat hier in een merkelyk verſchil plaats heeft. Dit ziet men, onder anderen, uit de Lyst eeniger Steden by hem, *Bladz.* 94 opgeteld; in welke, volgens de opgave van den Heer STRUYCK, de geſtorvenen met de leevenden evenredig waren;

Te Haarlem als . .	1 : 24
Te Leeuwaarden als . .	1 : 24
Te Schiedam als . .	1 : 26½
In eenige Steden in Vriesland als	1 : 26⅔

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het aanmerkelykfte hierin, naar ons inzien, is, dat Haarlem, grenzende aan, of behoorende ten deele in Noordholland, hier telt 1 : $\frac{1}{24}$; en dat Schiedam in Zuidholland op 1 : $\frac{1}{26}$ komt. Als dit doorgaat, zou 'er duidelyk een aanmerkelyk onderfcheid, in dit opzicht, fchynen plaats te hebben. Doch wy willen dit niet gaerne vastftellen; alzoo wy 't, by gebrek van als nog voldoende bewyzen, niet wel bepaalen kunnen. Men mag inmiddels gegrond vermoeden, dat 'er, zoo in eenig Land, zekerlyk in Holland, in veele plaatfen, een zeer groot verfchil te ontdekken is; dat, het zy zulks afhange van de Landsgelegenheid, bewoonbaarheid, den in- en uittogt der vreemden, de Scheepsvaart, of de Landbewoonders, de rechte bepaaling der fterfte in byzondere plaatfen altoos moeilyk zal maaken. Dan, eer wy overhellen, om 'er iets uit te befluiten, ten nadeele van Holland, of ten minfte van eenige ftreeken in onze Gewesten, zeggen wy liever, met den Heer SUSZMILCH; „ tot dit befluit zou ik niet ligt overgaan, „ voor dat 'er eerst meerder bewysrede- „ nen toe waren bygebragt. Egter komt „ my dit gevolg (4) ook ongegrond voor, „ om dat uit de voorheen bygebragte even- „ redigheid van eenige Steden in Holland „ blykt, dat de fterfte daar $\frac{1}{25}$ en $\frac{1}{26}$ is ge- „ weest, bygevolg kleiner dan in deeze „ 42 Dorpen en Vlekken; daar nochtans „ uit het voorgaande ten vollen blykt, dat „ de fterfte in de Dorpen nooit zoo groot

„ is

„ is als in de Steden. *De grootſte en onge-* DE HOL-LAND-SCHE NATIE.
„ *woonelykſte ſterfte, in de Dorpen, bereikt*
„ *naauwlyks de kleinſte en gewoonelykſte, in*
„ *de Steden.* Men heeft egter geen reden
„ om te vermoeden, dat het in Holland
„ anders zou zyn. Schoon de waterachtige
„ en laage ligging des Lands de ſterfte al
„ iets grooter maakte, dan in andere Lan-
„ den, waar het Aardryk verheven en
„ vast is, kan het nochtans zoo veel niet
„ weezen; en 'er moet tusſchen de Steden
„ en de Dorpen eene behoorlyke evenre-
„ digheid blyven". Dus verre de diep-denkende en vernuftige SUSZMILCH, met wien wy in deezen overéénſtemmen; en des beſluiten, dat 'er in de Provincie Holland, over het geheel genomen, geen meerder Menſchen ſterven dan elders.

Wy zouden dit, ten aanzien van veele Steden, uit de Lysten van den Heer KERSSEBOOM nog wel nader kunnen betoogen; maar dewyl de meeste dier Lysten niet verder dan tot het Jaar 1739 loopen, en men zints dien tyd aandagtiger op dit ſtuk geworden is, zoo vinden wy 't niet raadzaam ons daar toe te verledigen. Alleenlyk zullen wy, terwyl wy eene volkomener en nader berekening van kundige Mannen te gemoet zien, ons, ten opzichte der Sterflysten, vergenoegen, met de Leezers, zoo als wy by de Verhandeling over de Geboornen en de Huwelyken gedaan hebben, een kort uittrekſeltje van de hoofdzaaklyke berekeningen der begraavenen, in de voor-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

naamſte Steden van Holland mede te deelen, met byvoeging van eenige nadere opgaven, zoo verre die voorhanden zyn. Uit dit Tafeltje, 't welk hier nevens gaat, kan men tog na genoeg, by vergelyking, opmaaken, hoe 'er, naar gerade van de grootte en volkrykheid der Steden, eene zekere evenredigheid van geſtorvenen plaats hebbe. Daarbenevens zal hier uit aan den des kundigen, indien men te gelyk de Proeven van den Heer KERSSEBOOM nagaät, ten overtuigelykſte blyken, hoe 'er ook in Holland, tegens andere Volkryke Gewesten geſteld, eene gelykheid der ſterfgevallen en der geboorte ſtand houde.

Ondertusſchen ſlaa men hier, ter nadere opheldering van onze reeds aangevoerde denkbeelden, nog het volgende gade. Schoon 'er in Holland en deszelfs Steden, na verloop van een groot getal jaaren, eene evenredigheid plaats hebbe; en hoewel de wyze Godlyke Orde in de veranderingen van het Menschlyk Geſlagt, zig zoo overtuigelyk by de Hollandſche Natie als by eenige andere Volkeren vertoone; zoo beſpeurt men egter, dat de natuurlyke veranderingen en lotgevallen des doods in deeze Gewesten, op zeer kleene afſtanden van Steden en plaatſen, ook merkelyk medewerken, tot eene verſchillende hoeveelheid van ſterfgevallen. Hier door telt dikwils de eene Stad, geduurende het verloop van één of meerder Jaaren, meerder ſterfgevallen dan de anderen; maar het keert uit bovengemelde re-

redenen, na verloop van zeer veele Jaaren, altoos weder tot de evenredigheid; welke aanmerking, ten aanzien van de gesteldheid van ons Land, van een weezenlyk gewigt is. Wy hebben 'er reeds eenig gewag van gemaakt, toen wy over onze Landsziekten handelden; meldende, hoe 't menigmaal gebeure, dat 'er in de eene Stad schadelyke Ziekten heerschen, waar van men, omtrent dien tyd, in de andere Steden niets ontdekt. Zulks heeft noodzaaklyk ten gevolge, een groot verschil in de optelling der sterfgevallen; 't welk, nademaal dit verschil hier te Lande, dikwils op den afstand van één twee a drie uuren meer of minder plaats heeft, zekerlyk zyne opmerking verdient. 't Is te meer der moeite waardig hier op agt te geeven, om dat het niet weinig van den betoogden invloed van ons veranderlyk Klimaat schynt af te hangen; des waarneemingen van die natuur ook haare nuttigheid hebben in het beoeffenen der Ziektekennis. Men ontmoet 'er zoo sterke voorbeelden van, dat wy niet wel kunnen nalaaten 'er eenige doorslaande staaltjes van op te geeven.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie boven bl. 1591.

In het Jaar 1727, was 'er te Amsterdam eene zoo groote sterfte, dat men het getal der begraavenen bevond te zyn 13956: daar men in de voorige Jaaren, van 1696 tot dat Jaar, eenmaal, te weeten in 't Jaar 1719, op 't hoogst geteld had 9208 dooden. In Leyden daarentegen, (dat men op een afstand van zes uuren, en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in een rechten Lyn, op vry minder ſtellen mag,) bevond men in dat zelfde Jaar 1727, het getal der dooden niet boven de 2341, 't welk, geduurende vry veele Jaaren, in de Doodlysten dier Stad gemeen is, en ook hooger loopt. In Rotterdam beliep het in dat Jaar 1992; en in Gouda niet hooger dan 648; daar het getal, in die Stad, verſcheiden maalen tot 7 a 800 klimt. In Delft en Delfshaven was het getal in dat Jaar 822, daar het drie jaaren voor en na, te weeten A°. 1724 en A°. 1730, op 989 en 922 kwam. 't Is opmerkelyk dat men in Delfshaven, een halfuur gaans van Delft gelegen, in A°. 1724, toen Delft 962 begraavenen telde, maar 27 dooden op de Lyst vond; daar Delfshaven in 't voorige Jaar, A°. 1723, toen Delft maar 605 dooden telde, 'er 45 had: ja in het Jaar 1732, een jaar genoeg voor een ſterfjaar bekend, telde Delft maar 564, en Delfshaven 80, dooden. Uit deeze Voorbeelden kan men nagenoeg opmaaken, dat de verſchillende uitwerkſelen der ſterfjaaren, overéénkomſtig met ons geſtelde, op een korten afſtand merkelyk kunnen verſchillen. En dit heeft in ons Land te meer plaats, naar maate men hooger opkome, of, zoo ik eens naar myn begrip moge ſpreeken, naar maate men meer aan 't hooge dan aan 't laage deel van Holland kome.

In 't Jaar 1727, toen de ſterfte, ſchoon in de eene Stad merklyk minder dan in de andere, egter in verſcheiden Steden de gezond-

zondste jaaren grootelyks overtrof, waren 'er te Gorinchem maar 161 dooden, en men had dus slegts het meest gewoone getal. Even zoo, wanneer men de Lysten der Steden en plaatzen aan de Maas en Ysselkant, ontrent Gouda, Dordregt en elders nagaat, zal men dit overtuigend bewaarheid vinden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Aan den anderen kant zyn 'er ook overvloedige voorbeelden, die wederom veele sterfgevallen in andere Steden aantoonen, welken by Amsterdam niet in evenredigheid komen. Dus had men in Amsterdam A°. 1710, naar het gemeene beloop, weinig dooden; dewyl men het getal op 5874 aangetekend vind; waar tegen men te Leiden 1811 dooden telde, dat, naar het gemeene getal, hooger was.

In het Jaar 1636, stierven te Haarlem, in een Pesttyd, volgens de opgaave van den Heer DUYN, 8524, en te Leyden 15735 Menschen; welk getal verbaazend veel verschilt van 't gemeene beloop in deeze twee Gebuursteden, en het gewoone Amsterdamsche getal zeer verre te boven gaat. Wegens het verschil tusschen Haarlem en Alkmaar, rekent de laatstgenoemde Schryver, dat de jaarlyksche sterfte te Haarlem $3\frac{1}{3}$ meer is dan te Alkmaar; en te Amsterdam sterven 'er naar 's Mans berekening, jaarlyks, ruim $5\frac{3}{7}$ meer Menschen dan te Haarlem. De Heer DUYN, hier van gewaagende, merkt tevens op, dat de verschillen van verscheide zwaare sterfjaaren te

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Alkmaar, Amſterdam en Haarlem niet weinig afhingen van het heerſchen van den rooden loop (*). „ Men ziet, zegt hy, „ (na 't opgeeven eener Tafel van de geſtorvenen te Alkmaar, geduurende de „ Jaaren 1696 — 1742,) men ziet 'er verſcheiden Jaaren, als 1719, 1720, 1727, „ 1728 en 1729, in welke de ſterfte meer „ dan gemeen geweest is. Toen was 't „ hier te Haarlem meede zoo geſteld, maar „ niet in 't Jaar 1731; want in dat Jaar „ was 't te Haarlem naauwlyks een gemeen „ ſterfjaar. Maar te Alkmaar was de ſterfte „ vry wat meer dan in een gemeen ſterfjaar. Integendeel, zo was de ſterfte te „ Alkmaar, in 't Jaar 1702, veel minder „ dan gemeen; en hier te Haarlem omtrent ⅖ meer dan in gemeene Jaaren. „ Waar uit men beſluiten kan, dat de Roodeloop te Alkmaar in dat jaar niet geheerst heeft, gelyk te Haarlem, als meede te Amſterdam".

Zoo wy nu deeze bygebragte voorbeelden nagaan, en tot het bedoelde overbrengen, zien we ten klaarſte, dat de ſterfgevallen, in het kleene begrip der Provincie Holland, en in den omtrek van weinig uuren, merkelyk kunnen verſchillen; ſchoon 't waar zy, dat men de getallen, in doorgaande en zwaare Ziekten of ſterfjaaren, veelal zie klimmen. Dit zoo zynde, is het ze-

(*) DUYN, *Aanmerk. over ſtrenge Winters*, Bladz. 191.

zeker, dat 'er ook oorzaaken zyn, die dit te wege brengen. Nopens Amſterdam is het nagenoeg te betoogen, dat 'er zig, gelyk in alle Volkryke Koop- en Zee-Steden, eenige afwyking van den gemeenen regel opdoet; 't geen ook, in de vergelyking van de Steden met de Dorpen, volgens den Heer SUSZMILCH, doorgaat. Doch ten aanzien van andere Steden en groote Dorpen in Holland, ben ik, tot op nadere onderrigting, niet vreemd van te gelooven, dat de ſchielyke verandering van Lugt, Weder en Wind, in dit ons Vaderland, grootlyks tot dit verſchil medewerkt; en dat zulks zelfs plaats heeft, in de aanvoering of ontſteeking van algemeene, ja ook van byzondere beſmettelyke Ziekten. Ten voorbeelde hier van verſtrekt dat allerzonderlingſte Jaar te Haarlem, toen 'er zoo veele Kraamvrouwen ſtierven; benevens die tyd, toen de Kinderziekte zoo ontallyke Kinderen te Leyden wegſleepte; en even zoo ook nog in andere plaatſen de Roodeloop enz. Wat hier van ook zy, wy onderwerpen onze gedagten nederig aan den toets der verſtandigen, en de kundige Leezer oordeele, of hem dit denkbeeld aanneemelyk voorkome, dan niet.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Verder ſtaat in deezen nog het oog te vestigen, op de verandering der Jaarſaiſoenen, en derzelver invloed op de ſterfgevallen onzer Natie; waar van wy eenige weinige, doch overtuigende, voorbeelden, zullen bybrengen; uit welken men zien kan, dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de meeste ſterfgevallen hier te Lande, met de verandering der Saiſoenen, inkomen.

By den Heer KERSSEBOOM vinden wy, wegens Amſterdam, de volgende opgaave van 12 Maanden, geduurende 12 Jaaren, door elkander gerekend.

January . .	642	Begraavenen.
February . .	561	
Maart . . .	609	
April . . .	634	
Mey . .	687	
Juny . .	620	
July . .	584	
Augustus . .	617	
September . .	683	
October . .	659	
November . .	661	
December . .	662	

Uit deeze Tafel, waar uit men, met het dooreen rekenen der getallen, de naastbykomende evenredigheid ontdekt, is het blykbaar dat de getallen het grootſte zyn, in Mey, als de Zomer hier begint door te ſtraalen, en in September, als de Herfst een aanvang neemt. Wyders vind ik by gemelden Schryver, wegens 's Hage, geduurende ruim 30 Jaaren door elkander genomen, de opgave in deezervoege.

January . .	102	Begraavenen.
February . .	88	
Maart . .	95	

April

April . .	97
Mey . .	112
Juny . .	100
July . .	92
Auguſtus . .	95
September . .	99
October . .	93
November . .	95
December . .	99

Men ziet op de vergelyking deezer getallen wederom, dat de Maand Mey de meeste dooden uitlevert; terwyl, het geen aanmerkelyk is, alle de overige Maanden, (Juny en January uitgezonderd,) tuſſchen de negentig en honderd, gelyk die van Amſterdam meeſtal tuſſchen de zes- en zevenhonderd, blyven. Inmiddels heeft September mede een der hoogſte getallen; en 't ſchynt tevens uit de groote getallen in de Maanden January en December, dat 'er in die Wintermaanden ook zeer veele ſterfgevallen plaats hebben. Als men nu voorts de noodlottigheden der ſterfgevallen, in de verſcheiden Maanden der Saiſoenen, tot één Saiſoen brengt, en die in evenredigheid ſtelt, dan bevind men, volgens den Heer KERSSEBOOM, de ſpecifique fataliteit der vier deelen des Jaars, naar de bovengemelde Tafel, aldus:

Van de Lente-Sneê tot den Zomer-Zonneſtand . .	307 dooden.
Van den Zomer-Zonneſtand tot de Herfst-Sneê . .	286

Van

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Van de Herfst-Sneê tot den Winter-Zonneſtand . . . 287 dooden.
Van den Winter-Zonneſtand tot de Lente-Sneê 286

Het blykt dus, gelyk de Heer KERSSEBOOM, by gelegenheid deezer opgave aanmerkt, „ dat de Maand Maart minder fa„ taal is dan April, en April minder als „ Mey en Juny; dat de Maand Mey verre „ is de fataalſte van allen, houdende de „ anderen alle eenigſints eene gelykheid.
„ Verders blykt, dat drie vierde parten „ van het Jaar, te weten van den Zomer„ Zonneſtand, (of van den langſten dag „ af) tot de Lente-Sneê (of tot dien tyd, „ als, in de Maand Maart, dag en nagt even „ lang zyn,) volmaaktelyk even fataal in „ opzigte van malkander zyn: doch dat het „ andere vierdepart, beginnende, met de „ Lente-Sneê, zoo veel fataalder is, dat „ de proportie van dat vierdedeel jaars, ge„ compareerd tegens een van de drie ande„ re deelen, is als 15 tegen 14, dat is te „ zeggen, *dat geduurende het klimmen der* „ *Zonne*, zoo als men ſpreekt, *van om*„ *trent den* 21 *Maart*, *tot omtrent den* „ 21 *Juny toe*, *een vyftiende part meerder* „ *Menſchen ſterven*, *als in eenig van de drie* „ *andere Getyden des Jaars*" (*).

Wanneer men deeze opgave opmerkzaam na-

(*) KERSSEBOOM, *Proeven*, I. *Verh.* Bladz. 30, 35, 36.

nagaat, ontdekt men terstond dat dezelve nagenoeg, zoo niet volstrekt, overéénkomt met ons gezegde, wegens de Ziekten des Lands; beweerende, dat de meesten zig, in 't afgaan der Lente, in 't begin en 't voortgaan van den Zomer openbaaren. 'Er schynt evenwel in sommige Steden onzes Lands, hier omtrent eenig verschil plaats te hebben; nademaal de opgenoemde Schryver betoogt, dat men in het Nasaisoen aan meer sterfgevallen onderhevig is te Amsterdam, dan in 's Hage; doch hier van dadelyk nader. Eindelyk, (om van dit gedeelte deezer Verhandelinge af te stappen,) word ons gevoelen, wegens het ontstaan der heete Ziekten, die wy gesteld hebben, dat vooral in Augustus en September, in 't afgaan van den Zomer, het meeste woeden, niet weinig bevestigd, door het geen de Heer DUYN, nopens het sterke sterfjaar 1636, ten aanzien van Haarlem, gemeld heeft. Zie hier zyne opgave, welke daar mede overéénstemt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

In January . .	183	Begraavenen.
In February . .	149	
In Maart .	162	
In April . .	195	
In Mey . .	406	
In Juny . .	348	
In July . .	563	
In Augustus . .	1153	
In September . .	1851	
In October . .	1768	
In November . .	1260	
In December . .	486	
Maakt samen	8524	

Men

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men ziet, in dit voorbeeld, met een opſlag van 't oog, dat de ontſteekende Ziekte, welke zoo veele Menſchen wegſleepte, eensklaps begon in Augustus, en tot op het afloopen van November aanhield; doch in September en October het ſterkſte woedde. Zoo was ook, volgens de opgave van dien Schryver, „ het grootſte getal in één Maand, te Leyden, in October 1635, dit bedroeg 5249; in de voorgaande Maand waren daar 3925, en in de volgende 2870 Menſchen geſtorven". Dus blykt het, dat de heete en woedende Ziekten meest in die Maanden aanvangen en heerſchen; waar-van men nog nader overtuigd kan worden, als men onze oude Lands Chronyken gelieft na te gaan: vermits men aldaar gemeenlyk, by de berigten van pesttyden of ongemeene ſterften, in deeze of geene Stad, de gemelde Maanden byzonder vind aangetekend. 't Is ook, met betrekking tot dit onderwerp, onder 't Gemeen, genoegzaam bekend, dat men den Roodenloop of andere beſmettende Ziekten, hier te Lande, na het rypen der blaauwe of andere Pruimen, in Augustus of September ontdekt. Uit dien hoofde heeft men zelfs hier en daar, in eenige Steden, uitdrukkelyke Verbodplakkaaten, tegens den invoer deezer Vrugten, gemaakt; als vermoedende dat dezelven eene medewerkende oorzaak dier ongeſteldheden zyn; dat egter tot nog onder de Geneesheeren niet voldoende beſlist is; doch waarover

wy

wy ons hier niet breeder zullen uitlaaten. Het dus ver gezegde is, onzes oordeels, genoeg, om den Leezer een begrip te geeven, van het gemeene beloop en den toestand der sterfgevallen in dit ons Vaderland; waarom wy dit onderwerp hier mede zouden kunnen laaten rusten; warè het niet, dat ons bestek nog eenige melding vorderde van verdere bespiegelingen, op den meesten ouderdom; mitsgaders den hoogsten of middelbaaren trap, tot welken de Kinderen en Bejaarden onder de Natie komen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men verwagt hier geène uitvoerige behandeling van dit onderwerp; het is van een al te grooten omslag, om het in alle deelen met de behoorlyke Tafelen en bewyzen voor te draagen; en daarenboven is 'er, met opzicht tot byzondere streeken en Steden, een gebrek aan voldoende berigten. Het naaste, dat wy 'er van melden kunnen, moet voornaamlyk getrokken worden uit de berekeningen van Lyfrenten; waar van wy den Leezer, ten beteren verstande, één of twee voorbeelden, uit de Schriften van beroemde Autheuren, desaangaande, onder het oog zullen brengen.

Ten aanzien onzer Natie, houd men 't voor vry overéénkomstig met de evenredige Leevenskragten van andere Volkeren, dat dezelve, dooreen gerekend, tot de 35 a 36 Jaaren in haare volle kragt is; dat zy, van 1 tot 36, in kragten klimt, en, van 36 tot hooger, afneemt; dat is, dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de Menſchen hier te Lande, op hun 35 a 36 Jaaren, de volle Leevenskragt hebben. En als men wyders de verſchillende Leevenskragten der Mannelyke en Vrouwelyke Sexe berekent, waarvan men by den Heer KERSSEBOOM eene menigte Tafelen van verſchillende getallen kan vinden (*), ſchynt het, naar uitwyzen dier Tafelen, te blyken, dat de Vrouwelyke Sexe meestal tot een hooger ouderdom komt; 't welk ook met de evenredige berekeningen van andere Gewesten overéénſtemt. Eene reden hier van is te vinden, in de meerdere noodwendige gevaaren, welke de Mannelyke Sexe in den Oorlog en Zeevaart ondergaat. Men heeft dit hier te Lande in tyd van Oorlog duidelyk ondervonden (†); in hoe verre ook onze Scheepsvaart hier het haare toebrengen kan, is ligt te raamen; en men zou 'er, buiten dit, nog veele andere oorzaaken, die de gevolgen van byzondere beroepen zyn, van kunnen optellen, welke wy nu kortheidshalven overſlaan. Liever keeren wy ons tot het zaaklyke beſluit, het welk de Heer KERSSEBOOM afleid, uit eene menigte van Obſervatien, en daarop gemaakte Lysten der ſtervenden op verſchillende Jaaren (§).

„ Uit

(*) KERSSEBOOM, *Proeven*, III. *Verhand.* bladz. 15. en verv.

(†) Zie KERSSEBOOM, *wegens Hage*, *in zyne Proeven*, I. *Verhand.* bladz. 36.

(§) Zie als boven, III. *Verhand.* bladz. 28.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Uit dezelven, (zegt hy,) volgt, als wy „ ſtellen, dat het geheel getal der Lyven, „ ter ingang van de Lyfrente-Negotiatie is „ 121.375, dat de Affterving zig aldus „ vertoond”.

Van	o halfjaar	tot het 19de incluis, yder halfjaar	0. 5	is in	20 h. j.	10.	
Van het	20ſte	29ſte	0.666&c.		10	6. 666	&c.
	30ſte	39ſte	0. 8		10	8	
	40ſte	49ſte	0. 9		10	9	
	50ſte	109de	1.		60	60	
	110de	119de	0. 9		10	9	
	120ſte	129ſte	0. 6		10	6	
	130ſte	139ſte	0. 5		10	5	
	140ſte	149ſte	0. 333&c.		10	3. 333	&c.
	150ſte	159ſte	0. 25		10	2. 5	
	160ſte	169ſte	0. 125		10	1. 25	
	170ſte	179ſte	0.0625		10	0. 625	
					Som	121. 375	

Wanneer men nu, uit deeze Tafel, het middental der Jaaren van den leeftyd, voor ieder van die 121.375 Lyven, opmaakt, zal men, volgens 's Mans berekening, bevinden, dat het uitkomt op 76.933 halve jaaren, en dat dus de kragt van den Leeftyd onzer Natie, in deeze Provincie, te ſtellen is, op ruim 38 heele Jaaren. Ik zeg bepaaldlyk in deeze Provincie, om dat de Autheur uitdrukkelyk zegt: „ Ik houde „ my verzeekert, als men diergelyke op- „ neemingen te Londen uit de Registers „ der Lyfrenten wilde maaken, dat men „ een Leevenskragt voor alle de reſpective

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ ouderdommen zoude ontdekken, die „ zeer weinig verſchillen zoude van die „ geene die uit myne obſervatien hier te „ Lande voortvloeid; en daar ſchynt geen „ reden te zyn om te twyffelen, dat daar „ uit niet zoude voortkoomen een Tafel, „ nagenoeg overéénſtemmende met die „ geene, dewelke ik in myne tweede Ver„ handeling gegeeven hebbe". Wy zullen deeze Tafel, in die Verhandeling op bladz. 56 te vinden, als nagenoeg voldoende, ter beſpiegelinge van de Leevenskragten, en den meest bereikt wordenden ouderdom onzer Landzaaten, ter deezer gelegenheid hier nog laaten volgen. — Zie dezelve hier tegen over.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ TAFEL VAN LEEVENSKRACHT.

Repræſenteerende het getal der Perſoonen, dewelke van één eerstgetal leevend Geboorene, naamlyk 1400, van Jaar tot Jaar in leeven zyn.

Van deeze 1400 ſterven in de acht eerſte Maanden na de Geboorte 215; zulks dat 'er van dien Ouderdom overblyven 1185": [en in de vier laatſte Maanden van dat eerſte Jaar, ſterven 'er nog 60; des 'er ten einde van het eerſte Jaar 1125 overblyven.]

van Jaaren oud.	Perſonen in Leven.	van Jaaren oud.	Perſonen in Leven.	van Jaaren oud.	Perſonen in Leven.	van Jaaren oud.	Perſonen in Leven.	van Jaaren oud.	Perſonen in Leven.
1	1125	21	808	41	596	61	369	81	87
2	1075	22	800	42	587	62	356	82	75
3	1030	23	792	43	578	63	343	83	64
4	993	24	783	44	569	64	329	84	55
5	964	25	772	45	560	65	315	85	45
6	947	26	760	46	550	66	301	86	36
7	930	27	747	47	540	67	287	87	28
8	913	28	735	48	530	68	273	88	21
9	904	29	723	49	518	69	259	89	15
10	895	30	711	50	507	70	245	90	10
11	886	31	699	51	495	71	231	91	7
12	878	32	687	52	482	72	217	92	5
13	870	33	675	53	470	73	203	93	3
14	863	34	665	54	458	74	189	94	2
15	856	35	655	55	446	75	175	95	1
16	849	36	645	56	434	76	160	96	0.6
17	842	37	635	57	421	77	145	97	0.5
18	835	38	625	58	408	78	130	98	0.4
19	826	39	615	59	395	79	115	99	0.2
20	817	40	605	60	382	80	100	100	0.0

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By dit Tafeltje zullen wy ten overvloede nog voegen, eene opgave van de onderſcheiden ſterfte der Kinderen, naar maate dat ze in jaaren aanwasſen, van één tot tien jaaren; volgens deswegen gedaane waarneemingen in 's Graavenhage (*). Men heeft, uit zeer keurige 19 jaarige Lysten, van A°. 1755 tot 1773, het volgende Lystje getrokken.

Getal der Kinderen onder het Jaar, in 19 Jaaren overleden.	Getal der Kinderen tusſchen den ouderdom van 1 en 2 Jaaren.	Verſchil.	Evenredigheid.
6075	1318	4757	5 tot 1 (†)
	van 2 tot 3 Jaaren.		
6075	997	5078	6 tot 1
	van 3 tot 4 Jaaren.		
6075	819	5256	7 tot 1
	van 4 tot 5 Jaaren.		
6075	511	5564	12 tot 1
	van 5 tot 6 Jaaren.		
6075	454	5621	13 tot 1
	van 6 tot 7 Jaaren.		
6075	312	5763	19 tot 1
	van 7 tot 8 Jaaren.		
6075	280	5795	21 tot 1
	van 8 tot 9 Jaaren.		
6075	214	5861	28 tot 1
	van 9 tot 10 Jaaren.		
6075	121	5954	50 tot 1

Uit

(*) Zie *Verzameling van naauwkeurige Lysten*, bladz. 12.

(†) Men heeft maar overal het geheel genomen, of ſchoon het ſomtyds iets meer of minder is, om in geen gebrookens te vallen.

Uit dit Tafeltje blykt nagenoeg het merklyke verschil van 't sterven der Kinderen, in het eerste jaar na de geboorte tegen dat der geenen, die over de drie en vier jaaren komen, waar van dadelyk nader. Doch in 't voorbygaan kan ik niet nalaaten aan te merken, dat men 'er tevens uit schynt te kunnen opmaaken, waar toe ook KERSSEBOOM en anderen overhellen, dat de zoogenaamde Trapjaaren (*Anni Climacterici*,) aan het tiende jaar verbonden schynen. De sterfte heeft althans, volgens die Haagsche waarneemingen, naar uitwyzen der gemelde Lysten, algemeen plaats gehad in het tiende jaar (*). Wat hier van verder zy, laat ik daar; zeker is het, dat onze Hollanders, in 't algemeen, onder elkander dergelyke tellingen hebben, en zulks het tellen van 't *Moordjaar* noemen. Maar 'er zyn hier te veel fabelen aan den eenen, en te diepe geheimen aan den anderen kant, om 'er beslissend over te spreeken; des wy alleenlyk zeggen, dat dit, op de gemelde ondervinding, aanneemelyk voorkomt. Laat ons derhalven, na deezen uitstap, wederkeeren tot de Tafel van den Heer KERSSEBOOM.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Als men deeze Tafel, welke by uitstek tot ons oogmerk dient, nagaat, ontdekt men, dat ver het grootste gedeelte der gebooren Kinderen, hier te Lande, den ouderdom van één Jaar bereikt, nadien 'er als dan

(*) Zie als vooren, bladz. 13 en 14.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dan van de 1400 nog 1125 gelyktydig leeven. Wyders ziet men, dat de leevenden, van één tot vier jaaren, nog in goeden getale zyn. Vervolgens vermindert dit getal van het vierde tot aan het tiende jaar merkelyk; doch van het tiende tot het tweeen-twintigfte jaar blyft de Leevenskragt al vry evenredig; nademaal het getal, hoewel van 900 tot 800 verminderende, evenwel tusfchen deeze getallen in blyft; het welk in die dertien jaaren, een minder fterflot, dan in de voorigen, by vergelyking, aanduid. En even zoo blyven de andere getallen, van de 22 tot 31, van 31 tot 41, en van 41 tot 51, in de verminderende getallen, tamelyk evenredig, het welk tot in den hoogen ouderdom afneemt; gelyk de Tafel voor 't overige nader aanwyst. Deeze Tafel, vergeleeken met die op *Bladz.* 1765 opgegeeven, toont voldoenend, dat 'er ook in deezen eene vry regelmaatige overéénkomst, in de fterfgevallen hier te Lande, is. En dit bekragtigt de waarneemingen, en het betoogde, van den fchranderen Raadpenfionaris JAN DE WITT, nopens dit onderwerp. 's Mans woorden ten deezen opzichte zyn te nadruklyk, en komen hier met betrekking tot ons Vaderland, en het verhandelde, te wel ter fnede, om ze in ons Gefchrift niet in te lasfen; te meer daar ze in dit geval niet alleen beflisfend, maar tevens volkomen verftaanbaar voor den Leezer zyn. In eene Memorie, door gemelden Staatsman,

den

den Staaten van Holland, A°. 1671 overgeleverd (*), (welke ons door den Hoogleeraar ALLAMAND gunstig geschonken is,) luid zyne redeneering, naar den Hofstyl, in de derde Propositie, aldus: DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Ten regarde van een Mensch, ghe-
„ duyrende den tydt dat hy nochte door al
„ te teeren jeught, nochte door al te hoo-
„ gen ouderdom is buyten de volle kracht
„ en de vigeur om zyn Leven te continu-
„ eren, als, by exempel van het derde of
„ vierde tot het drie of vier-en-vyftighste
„ jaar syns ouderdoms, is yeder halfjaar
„ van zyn leven even fataal ende doode-
„ lyck, invoegen datter geen meerder ha-
„ zardt of apparentie is, dat syn sterfdagh
„ sal voorvallen in de eerste ses Maenden
„ van den voortydt, dan in de tweede zes
„ Maenden *& vice versa*, noch oock dat
„ syn sterfdagh sal voorvallen in de eerste
„ of in de tweede ses Maenden elck apart
„ geconsidereert, dan in de derde ses
„ Maenden *& vice versa*, ende soo voorts
„ den voorsz. tyd duyrende".

BEWYS.

„ Genomen zynde eenich jaer naer be-
„ lieven binnen den selven tydt, van 't
„ vigoureus Leven van den voorsz. Mensch,
„ is de eerste helft van 't selve jaer of de
„ eerste ses Maenden, hem even soo fa-
„ taal-

(*) *Waardye van Lyfrenten*, bladz. 11.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ taal ende doodelyck als de tweede; ende „ wederom ghenomen zynde een ander „ jaer binnen den ſelven tydt van ſyn vigoureus Leven, beginnende met het „ midden van 't voorſz. eerstghenomen „ jaer, ende ſulcks eyndigende even een „ half jaer, naer de expiratie van 't ſelve „ eerstghenomen jaer, is wederom de eerſte helft van 't voorſz. laetstghenomen „ jaer, dat is, de tweede ſes Maenden, te „ reeckenen van 't begin van 't eerstghenomen jaer af, hem even ſoo fataal en „ doodelyck als de tweede helft van 't „ ſelve laetstghenomen jaer, dat is, als „ de derde ſes Maenden te reeckenen als „ vooren; mits welcken dan, nademael „ ſoo wel de eerſte als de derde ſes Maenden even ſoo fataal en doodelyck ſyn, „ als de tweede ſes Maenden, ſoo ſyn oock „ de eerſte en de derde ſes Maenden tegens den anderen vergheleecken, even „ fataal ende doodelyck: namentlyk, om „ dat elck van hun beiden even ſoo fataal „ is als de tweede ſes Maenden, ende by „ gevolge de voorſz. eerſte, tweede ende „ derde ſes Maenden yeder apart gheconſidereert, even doodelyck. Op dezelve „ manniere werdt mede beweſen, dat de „ tweede ſes Maenden ende de vierde ſes „ Maenden tegens den anderen vergheleecken, even fataal ſyn, ende dat by gevolghe mede d'eerſte, tweede, derde „ ende vierde ſes Maenden, yeder apart „ gheconſidereert, even doodelyck ſyn,

„ en-

„ ende ſoo voorts ten reguarde van alle de „ andere ſes Maenden voorwaerts, ende „ achterwaerts in den voorſz. vigoureuſen „ tydt van Leven begrepen". DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit dit voorſtel en deszelfs bewys kan men opmaaken, dat de Raadpenſionaris de Menſchen hier te Lande, na het derde of vierde, tot in het drie of vier-en-vyftigſte jaar, ſtelt te zyn in eene gelyke mogelykheid van de ſterkſte, of, om zyne eigen ſpreekwys te gebruiken, van de vigoureuſte Leevensvermogens; zoo dat de Lotgevallen van te ſterven, volgens hem, even gevaarlyk zyn, voor een Mensch van 5 a 6 jaaren, als voor een die vyftig jaaren oud is. Dan men behoort dit egter onder zekere bepaling te begrypen; ingevolge der nadere verklaaringe van den gemelden Heer DE WITT: die, ten blyke dat hy de ſterkſte en meest gezonde Leevenskragten, overéénkomſtig met de genoemde Lyst, door ons medegedeeld, ſtelt in de minst ſtervenden van de 5 tot de 10 jaaren, en daaromtrent, in deezervoege redeneert.

„ Alhoewel yeder van de eerſte hondert „ halve (*) jaaren, naar den aankoop tot „ fondament van de bovenſtaande uitreec- „ keninge even fataal ofte doodelyck ge- „ ſteld is, overmits het ſeer inſenſibel ver- „ ſchil tusſchen de eerſte en de laatſte „ helft

(*) De Lyfrent-Rekeningen in Holland worden geſteld op halve Jaaren; dus zyn de 100 halve 50 heele Jaaren.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ helft van yeder jaar, ſoo is het nochthans ſeecker, als de ſaacke ſeer nauwkeurigh ingezien wordt, dat d'apparentie van 't ſterven der Lyven, waar op de Lyfrenten doorgaans gekoft worden, in d'eerſte jaaren naar den aankoop minder ende kleynder is dan in de latere jaaren, gheconſidereert, dat de voorſz. Lyfrenten meest gekoft ende gheconſtitueert werden op jonge ende gheſonde Kinderen van drie, vier, vyf, ſes, ſeven, acht, negen, thien jaaren, ende daar ontrent; in welcken tydt, *(en hier op hebben onze Leezers te letten,)* in welcken tydt ende eenige jaaren daar aan volghende de voorſz. Lyven noch eenichſints vaster ende minder mortaliteit ſubjeƈt zyn, als ontrent vyftigh jaaren later, ende eenigen tydt daar bevoorens, te meer om dat de Lyven in de voorſz. eerſte jaaren oock geen of weynigh uytterlycke toevallen, ende extraordinaire oorſaacken van ſterven, als van oorlogen, periculeuſe reyſen, debauches in dranck, Vrouwen ende anders, of ten reguarde van de Vrouwsperſoonen, oock van Kinderbaaren ende diergelycke ſubjeƈt zyn, ſulcks dat mede ten dien reguarde d'eerſte jaaren naar den aankoop of conſtitutie van de Renten minst dangereus zynde, het ſelve den Rentheffer een merkelyck voordeel is toebrenghende enz".

Alles, wat men dus verre, uit geloofwaar-

waardige en in deezen Lande geprivilegeerde berigten, en uittrekſels van de naauwkeurige Lysten der berekende Lyfrentejaaren, aangevoerd hebbe, dient, (om het beſluit van dit geheele vertoog op te maaken,) ten bondigen bewyze, dat de Leeftyd der Hollandſche Natie niet het minſte afwykt, van het gemeene beloop in andere Gewesten. Dit gaat zelfs zoo verre, dat we 't ruim genoeg kunnen ophaalen tegen de Engelſchen, welken de Leevenskragten op 35 ſtellen; daar die der jeugdige Lyven in dit Land merkelyk grooter is: waarom de Heer KERSSEBOOM ook ronduit, op het fundament zyner obſervatien in dit Land, zegt; dat het blykt, dat de Leevenskragt in alle jeugdige Lyven vry grooter is dan van 35 Jaaren; en dat zelfs de Leevenskragt in Kinderen, oud twee jaaren en daar beneden, merkelyk grooter is, dan van 35 Jaaren door elkander. Oordeel nu hier uit Leezer, of wy u wel ondienst gedaan hebben, met aan te toonen, dat het ſterflot, daar men veelal niet gaarne over hoort ſpreeken, zoo gevreesd niet is in ons Holland, als de Vreemden voorgeeven; daar 't zonneklaar blykt, dat de Leevenskragt der Kinderen hier te Lande tot geen minder hoogte van jaargetallen, dan by eenige andere Natie, opklimt. Laat ik 'er nu nog, ter meerdere bevestiginge, byvoegen, dat 'er in ons Gewest ſtreeken zyn, welker Sterflysten openbaar getuigen, dat aldaar by uitneemendheid Lieden van

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

van een hoogen ouderdom gevonden worden. Een aantal van Menſchen, van zeventig, tagtig a negentig jaaren in ons Land te ontmoeten, is niet zeldzaam. Maar wie zou gelooven dat 'er eene Plaats in ons Land te vinden zy, daar men, in het verloop van 19 jaaren, zints A°. 1755 tot 1773 ingeſlooten, (om die van de 90 tot de 100 niet te tellen,) geteld heeft, 13 dooden van 100, 5 van 101, 7 van 102, 1 van 103, 5 van 104, 1 van 105, 3 van 106, 2 van 107, 1 van 110 en eindelyk 1 van 115 Jaaren, en dus te ſamen 39 Perſoonen, die hunnen leeftyd aldaar tot den ouderdom van honderd Jaaren en hooger hebben mogen rekken? Moet zulk een getuigenis de zodanigen, die met een ongunſtig vooroordeel tegen Holland ingenomen zyn, niet verbaasd doen ſtaan? En wie zou gelooven, dat het Volkryke en Hoflyke 's Graavenhage dit voorbeeld oplevert? Dank, ja driewerf dank hebbe de Schryver en Opſteller, die, met meer oplettenheid en op eene uitvoeriger wyze, dan voorheenen geſchied was, eene Verzameling van naauwkeurige Lysten, wegens de byzondere ſterfgevallen van verſchillenden ouderdom in 's Graavenhage, gemeen gemaakt heeft. Een Schryver, te meer pryzenswaardig, om dat hy, in dit Geſchrift, de gezonde Lugtſtreek in dat oord van Holland, op onwrikbaare gronden, mannelyk verdeedigt; waardoor hy aan andere Stedelingen en Liefhebbers van hun Vaderland

land den weg aanwyst, langs welken zy, na verloop van tyd, door dergelyke Lysten in ſtaat kunnen geraaken, om de gezonde ſtreeken onzes Lands van de mingezonden, zoo 'er doorſlaande kennelyken te vermoeden zyn, te leeren onderſcheiden. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Gaerne zouden wy ons by deeze *Verzameling van naauwkeurige Lysten*, en de daarnevens gevoegde Aanmerkingen, ter ophelderinge of bevestiginge van verſcheiden byzonderheden, breeder ophouden; ware het niet, dat dezelven, nog nieuwlings van de Pers gekomen, overvloedig te bekomen zyn. Ook is 't 'er zoo mede gelegen, dat ze best door onze Leezers zelven geleezen worden, wanneer ze 'er meerder nut uit zullen haalen, dan wy hun, door 't geeven van korte uittrekſels, kunnen toebrengen. Vooral is de daarin betoogde byzonderheid der verbaazende Leevenskragt, tot een hoogen Ouderdom, het eigen oog eens oplettenden Leezers overwaardig; en 't treft ons dermaate, dat wy 't niet wel voorby mogen, van 'er eenige Staaltjes uit op te geeven. Zie hier eene vergelyking, nopens dit onderwerp, tusſchen Leipzig en 's Graavenhage.

Te Leipzig zyn in twee Jaaren geſtorven.		In 's Graavenhage mede in twee Jaaren.	
Van 60 tot 70 Jaaren oud . .	290	Van 60 tot 70 Jaaren oud . .	242
Van 70 tot 80 . .	132	Van 70 tot 80 . .	254
Van 80 en daarenboven . .	33	Van 80 en daarenboven . .	212

Dit

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit verbaazende verſchil bewyst onloochenbaar, dat de Menſchen in 's Hage tot een hooger Leeftyd klimmen dan in Leipzig; 't welk juist de Stad is, daar de Duitſche Schryvers zig over ſoortgelyke zaaken ten ſterkſte op beroepen. En waarlyk alle de zodanigen, die in den waan gebragt zyn, dat de Lugt van Holland, of 's Hage, en daaromſtreeks, zeer ongezond is, moeten zig ten hoogſte verwonderen, als men hun, boven alle tegenſpraak, toont, dat men in 's Hage, in een zelfde tydbeſtek, byna zevenmaal zoo veel Lieden van 80 Jaaren en daar boven vind, als in de groote Stad Leipzig. Even zoo overtreft 's Hage, in dit opzicht, Londen, op eene aanmerkelyke wyze. Men telt in 's Hage, gelyk reeds gezegd is, in een verloop van negentien jaaren, 39 ſtokoude Lieden, Menſchen van 100 jaaren en daar boven; 't welk, door één geſlaagen, jaarlyks twee Lieden van zulken hoogen ouderdom zou uitleveren; waarin Londen by 's Hage verre te kort ſchiet. Want in Londen, gelyk onze Schryver bewyst, ſterven 'er over het geheel 18 maal zoo veel Menſchen als in 's Hage. Dus zouden 'er te Londen, indien de Menſchen aldaar zoo oud wierden als in 's Hage, naar evenredigheid jaarlyks 36 zulke oude Lieden gevonden moeten worden; daar het 'er in tegendeel jaarlyks maar 8 telt. Welke Lugt nu, van die twee Steden, mag men hier op billyk met den Schryver vraagen, moet men de gezondſte ag-

agten; daar jaarlyks van 1328 twee, of daar van 25003 maar agt Persoonen, tot 100 jaaren, en daar boven, komen? Wyders ontdekt men gereedlyk, gelyk die zelfde Schryver opmerkt, uit het getal der overleedenen, door den Heer SUSZMILCH, dien men in deezen gevalle met het grootste recht voor één der geagtste Schryvers te houden heeft, dat 'er in Weenen, Berlyn, Petersburg, Parys, Breslau en Brunswyk, door elkander gerekend, onder duizend overleedenen maar vier gevonden worden, welken den ouderdom van 90 tot 100 jaaren bereiken. En hier uit besluit hy, dat het, volgens de opgave van dien Heer, gedemonstreerd zy, dat 'er in die notable Steden van 25237 overleedenen, slegts 100 oude Lieden, van 90 tot 100 jaaren oud, gevonden worden: maar 25237 overleedenen leveren, zegt hy, in 's Gravenhage 402 zulke oude Lieden van 90 tot 100 jaaren, en dus viermaal zoo veel. Dit is inderdaad verwonderenswaardig; en alle Vaderlanders mogen zig, benevens my, met dankerkentenis, op deezen opmerkzaamen Schryver beroepen; ter overtuiginge van Vreemden, die onzen Landaart niet kennen, en ons Lugtsgestel, op het spoor van den beroemden HALLER, ongezond, en van een kortstondig leeven noemen. By dit alles voege men nu nog, ten naderen bewyze der gezonde Lugtsgesteldheid van Holland, aan dien kant, het geen wy bevoorens, uit het berigt van den Heer KLUIT, wegens den Briel, medegedeeld hebben; dat hier aan ook zeer wel beantwoord.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dus kan en moet men, tegens 't vooroordeel van Uitheemſchen, gebruik maaken van zulke rekenkundige berigten; dat voor de eigen Natie niet noodig zou zyn. Aan deeze tog is het overbekend, dat 'er onder ons, ten platten Lande, zeer veelen gevonden worden, welken tot 80 en 90 jaaren komen; ja zelfs geheele familien, die deezen ouderdom, van Bet Overgrootvader af, als geſlagt eigen bereiken. Dit gaat zoo verre, dat de gemeene en ook wel aanzienlyke Lieden, onder ons, al vry wat ſtaat op hunne leevenskragten maaken; wanneer hunne Voorouders bejaarde Lieden geweest zyn, dat egter dikwerf mist. Doch hoe dit ook zy, 't is zeker, in onze meeste Steden, niet ten uiterſte zeldzaam, een vry goed aantal van bejaarde Lieden te vinden. Ten byzonderen blyke daarvan, ontmoet men nu en dan afbeeldſels van hoog bejaarde Lieden hier te Lande. Het Graveeryzer van den nu zelf reeds hoog bejaarden en kunstryken HOUBRAKEN verzorgde ons dus het Pourtrait van zekeren *Jan Kuipers*, anders *Jan Praktizeer*, die 107 jaaren bereikt had; gelyk ook dat van den bekenden Amſterdamſchen *Vader van Hoorn*, en zyne Huisvrouw; welke *van Hoorn*, in den ouderdom van 99 jaaren, nog eene friſche deerne, van 19 jaaren oud, aanſloeg, daar mede huwde, zig binnen 't jaar Vader zag van eene jonge Spruit, en, zoo my berigt is, nog eenige jaaren met haar leefde. Zulk een voorbeeld is miſschien naauwlyks elders te vinden; zoo min als dat van eene flukſche Boerevrouw, die op haar 99ſte jaar nog op

Schaat-

Schaatſen reed. Voorts is een vrugtbaar Huwelyk, onder Mannen van 80 jaaren en daar boven, by onze gezondſte Landlieden niet geheel buitengemeen. Men moet derhalven, van welke zyde men dit ſtuk beſchouwe, zekerlyk zeggen, dat wy, hoe veranderlyk onze Lugtsgeſteldheid zy, en hoe veel nadeels zy aan onze geſtellen kunne toebrengen, over 't geheel, althans in de besten onzer bewoonde Steden, ja, uit hoofde van de digte bewooning des Lands zelven, overal, eene zoo gezonde Lugtsgeſteldheid bezitten, dat zy voor geene der Europiſche Gewesten behoeve te zwigten; vooral niet als men zig aan dezelve gewoon maakt. Overtuigelyke bewyzen hier van zyn veele Italiaanen, Portugeezen, Hungaaren, Duitſchers, Engelſchen en Franſchen, die, eenmaal aan ons Gewest gewend zynde, alhier tot een goeden ouderdom komen. Alles loopt gevolglyk ſamen, om een ieder op goeden grond te overtuigen, dat een gezond en arbeidzaam Volk, het welk zig ſtoutlyk tegens de Lugtsgeſteldheid eener Landſtreeke verzet, zig verharden kan, tegens den ongunſtigſten invloed der Klimaaten; mitsgaders dat de Natuur zig zelve, als 't ware, ſchikt, naar de bepaalde perken, die de aanbiddelyke Beſtuurder van leeven en dood, aan 's Menſchen leeftyd, geſteld heeft. Wel byzonder ſtrekt het, om onze Hollanders te doen opmerken, hoe de Voorzienigheid, die hen zegent met Vryheid in den Godsdienst en Burgerſtaat, met rykdom en overvloed, ja met ontzag voor hunne vyanden, hen ook, ter verbaazinge

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hunner nayverige en hen verſmaadende Nagebuuren, met de vermogens tot een gezond en lang leven begiftigt: zelfs in zoo verre, dat diepdenkende berekenaars van 's Menſchen leeftyd zien, hoe hunne ſterkst overtuigendſte berekeningen, ten voordeele hunner uitgebreide Landen en Ryken opgeſteld, te kortſchieten, by die van zoo kleen een plekje wateragtig Land, als ons Holland is.

Ach, dat dan ook myne Landsgenooten, by deeze myne billyke herinnering, die zoo overtuigelyk doorſlaande blyken van de Goddelyke orde, in het huwelyken, gebooren worden en ſterven der Natie, recht erkenden. Dat ze, by de toeneeming van zagte zeden, onder eene goede en wyze Regeering, en Heiligen Godsdienst, ook ter harte namen, om het dierbaar pand van Gezondheid, door geene Lichaamsverdervende invoeringen van vreemde ziektemodes, of verouderde eigen misbruiken, te verroekeloozen! Mogtenze hier door tot een begrip komen, om, ik zeg 't nog eens, die dartele en wellustige misbruiken, welken zy, uit een geest van nieuwigheid, uitgedagt, of grootlyks ten nutte van vreemden, of van een woekerzugtigen handel, van elders overgenomen hebben, verre uit hun Hart, Hof en Haardſtede te verbannen; ten einde zig zelven en hunnen Kinderen, door eene geregelde levenswyze, en eene gepaste vrolykheid, die langheid des levens te doen genieten, welke wy zien, dat ons de natuur, en de Godlyke goedheid, in dit gezegende Vaderland, zoo mildlyk wil toedeelen.

T A F E L,

Om het getal der Dooden in de voornaamſte Steden van Holland, geduurende een verloop van Jaaren, begraaven, met een opſlag te kunnen vinden, benevens de daar uit volgende gemiddelde getallen der Dooden, in ieder Stad, Jaarlyks; getrokken uit de beste Schryvers, die over dit onderwerp handelen.

Naamen der Schryvers.	Steden en Plaatſen.	Verloop van Jaaren.	Veréénigde getallen der Dooden.	Gemiddelde getallen der Dooden, Jaarlyks.
Volgens KERSSEBOOM.	telde Dordrecht	Van A°. 1700 tot 1739	in 40 Jaaren 28977	Dat is Jaarlyks 724 dooden.
Volgens KERSSEBOOM.	telde Haarlem	Van A°. 1656 tot 1739	in 84 Jaaren 132132	Dat is Jaarlyks 1573 dooden.
Volgens STRUYCK.	— —	tuſſchen A°. 1701 en 1711	— 10 —	— — 1406 —
— —	— —	— A°. 1742 — 1750	— 8 —	— — 1156 —
— —	— —	— A°. 1756 — 1759	— 3 —	— — 857 —
Volgens DUYN.	— —	Van A°. 1679 tot 1742	— 57 . . .* 90348 *A°. 1681-1686 is overgeſlagen.	— — 1585 —
Volgens KERSSEBOOM.	telde Delft en Delfshaven	Van A°. 1696 tot 1739	in 44 Jaaren 32924	Dat is Jaarlyks 748 dooden.
Volgens KERSSEBOOM.	telde Leiden	Van A°. 1696 tot 1739	in 50 Jaaren 95950	Dat is Jaarlyks 1919 dooden.
— —	— —	— A°. 1725 — 1739	— 14 — 26890	— — 1921 —
Volgens STRUYCK.	— —	tuſſchen A°. 1734 en 1739	— 6 —	— — 1790 —
— —	— —	— A°. 1746 — 1748	— 3 —	— — 1356 —
— —	— —	A°. 1756	— 1 Jaar	— — 1120 —
Volgens KERSSEBOOM.	telde Amſterdam	Van A°. 1696 tot 1739	in 43 Jaaren 314877	Dat is Jaarlyks 7323 dooden.
Volgens DUYN.	— —	— A°. 17 2 — 1742	— 19 — 168334	— — 8856 —
Volgens KERSSEBOOM.	telde Gouda	Van A°. 1696 tot 1739	in 44 Jaaren 26638	Dat is Jaarlyks 605 dooden.
Volgens STRUYCK.	— —	— A°. 1701 — 1732	— 32 — 19227	— — ruim 600 —

Naamen der Schryvers.	Steden en Plaatſen.	Verloop van Jaaren.	Veréénigde getallen der Dooden.	Gemiddelde getallen der Dooden, Jaarlyks.
Volgens KERSSEBOOM.	telde Rotterdam	Van A°. 1724 tot 1739	in 16 Jaaren 27503	Dat is Jaarlyks 1719 dooden.
Volgens KERSSEBOOM.	telde Gorinchem	Van A°. 1690 tot 1739	in 50 Jaaren 8964	Dat is Jaarlyks 179 dooden.
Volgens KERSSEBOOM.	telde Schiedam	Van A°. 1700 tot 1739	in 40 Jaaren 9291	Dat is Jaarlyks 232 dooden.
Volgens KERSSEBOOM.	telde Briel	Van A°. 1700 tot 1739	in 40 Jaaren 7063	Dat is Jaarlyks 176 a 177 dooden.
Volgens KLUIT, hier boven, Bladz. 1603.	— —	— 1747 — 1766	— 20 — 2422	— — ruim 121 —
Volgens KERSSEBOOM.	telde Alkmaar	Van A°. 1690 tot 1739	in 50 Jaaren 21444	Dat is Jaarlyks 429 dooden.
Volgens DUYN.	— —	— 1696 — 1742	— 47 — 20761	— — ſchaars 442 —
Volgens PALUDANUS.	— —	— 1698 — 1741	— 44 — 20242	— — — 450 —
— —	— —	— 1742 — 1771	— 29 — 10615	— — — 366 —
Volgens KERSSEBOOM	telde 's Gravenhage	Van A°. 1697 tot 1727	in 31 Jaaren 36270	Dat is Jaarlyks 1170 dooden.
Volgens de Verzameling van den ongenoemden Schryver, gedrukt by *Gutteling*.	— —	— 1755 — 1773	— 19 — 25237	— — 1328 —
Volgens STRUYCK.	telde Enkhuizen	Van A°. 1728 tot 1737	in 10 Jaaren 4116	Dat is Jaarlyks 411 dooden.
Volgens STRUYCK.	telde Edam	Van A°. 1731 tot 1740	in 10 Jaaren 980	Dat is Jaarlyks 182 dooden.
— —	— —	— 1744 — 1756	— 12 — 7821	— — 152 —

DE HOLLANDSCHE NATIE.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Handelende over de Oude en Nieuwe Volkeigene Begraafnis-Plegtigheden der Hollanderen.

BEGRAAFNIS-PLEGTIGHEDEN DER HOLLANDEREN.

Bleek ons, by de voorgaande beſchouwing, de Wysheid des Albeſtierders, in de wonderbaare evenredigheid, welke, in de lotgevallen van gebooren te worden, te huwelyken en te ſterven, over het gantſche Menſchelyk Geſlagt, en ook by onze Hollanders, plaats heeft; wy zullen dezelve niet min duidelyk zien doorſtraalen, als wy agt geeven, op de natuurlyke ingeſchapen zugt der Menſchen, om hunne dooden te begraaven. Dit tog is een natuurlyke indruk van eene meer dan dierlyke eigenſchap, welke de verhevenheid van 's Menſchen geest ten klaarſte aanduid. Ja 't komt my voor, dat 'er, naast het gevoel van liefde, ſchaamte en eer, het bezef van het voorleedene en het toekomende, met de daarop werkende vooruitzigten, benevens het voortbrengen van ontellyke vernuftige werktuigen, die allen te ſamenloopen om 's Menſchen verhevenheid van geest boven alle andere bekende dierlyke Weezens te bewyzen, geen ſterker blyk van 's Menſchen voortreffelykheid, als oogende op een toekomend eeuwig Leeven, ge-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gevonden word, dan in hunne overheerschende neiging, om hunne dooden staatlyk te begraaven. Van daar die omslag, die zorg, die yver der overgebleevenen, by genoegzaam alle beschaafde Natiën, om het overschot hunner Vrienden plegtig te behandelen. Van daar dat laatste vaarwel, die zoete, schoon met traanen vergezelde afscheidstroost, om elkander hier namaals weder te zien. In dit alles ontdekken wy aandoeningen, daar de Dieren, voor zoo verre wy kunnen nagaan, niets van weeten; en 't verleent ons blyken van eene voortreffelykheid van 's Menschen geest, waarvan zelfs geene schaduw onder de Dieren gevonden word. Deezen immers laaten hunne dooden in de open Lugt onbegraaven liggen, ten prooi aan allerleie wilde Dieren, en aan de verrottinge, ja verscheuren ze zelven: hoedanig iets, zelfs by woeste en van goede zeden ontbloote Volkeren, veelal schandelyk en onmenschelyk geagt word. Men vind, 't is waar, gewag gemaakt van Menschen-eeters; dan die zelven tasten nooit hun eigen geslagt, dat ze eerlyk begraaven, aan; zulks is eene uitwerking van wraak en vyandschap, die zy op den overwonneling oeffenen; of het behoort tot hunne ongerymde Godsdienstige plegtigheden. Zoodanige en dergelyke misbruiken, die 'er meer mogten zyn, heeft men met regt aan te merken, als afwykingen van de Wetten der Natuure; waar van 'er, ook in andere opzigten, maar al te veel

veel voorbeelden zyn. Intusſchen blyft de Natuur beſtendig dezelfde; en ze heeft den Menſchen van den beginne aan het begraaven der dooden geleerd, zoo als het nog alomme gemeenlyk in gebruik is; en van oudsher ook byzonder hier te Lande plaats gehad heeft. Onze vroegſte Voorzaaten tog, die dit Land bevolkt hebben, behartigden deeze natuureigen zorg met zoo veel Godvrugtigheid, dat zy 't onder hunne heilige verrigtingen en pligten telden; van waar ook de Grafſchenders onder hen met den dood geſtraft wierden. En dat onze Hollanders, tot op den tegenwoordigen dag, nog door diezelfde neiging gedreeven worden, getuigen ten overvloede onze hedendaagſche Begraafnis-plegtigheden; tot welker ontvouwing wy hiermede overgaan.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat de oude gebruiken desaangaande betreft, hier omtrent komen voornaamlyk drie manieren in aanmerking; te weeten het verbranden, het geheel begraaven, en het balſemen der Lyken. Nopens het eerſte meld ons TACITUS, wegens onze oude Germaanen en Batavieren, het volgende: „ In „ hare Lyken vertoonen ſy gantsch gene „ pracht. Doch dit werdt onder haar onderhouden, dat de doode Lichamen van „ Heerlyke Mannen, met ſekere byzondere houten verbrandt werden. En in de „ opſtapelinghe van het hout des Lykvyers „ wert niet geworpen, noch eenighe kleedinghe, noch eenigh reukwerk, maar „ alleenlyk des Mans Wapenen: of in het

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ vyer van fommigen wert ook haar Paert „ fomtydts geworpen. Haar Graf wert „ opgerecht met eenige aarde fooden, „ op malkanderen geleyt. Want kostely- „ ke vereeringen der Graffteden verwer- „ pen fy uyt oorfake dat fy die achten als „ befwaarlyk te zyn voor den overlede- „ nen. Het fuchten en fchreyen legghen „ zy haast af, maar rouw en droefheydt „ feer lankfaam. Het weenen der Vrou- „ wen is haar eerlyk, maar de Mannen is „ het eene eere langhe aan den Overlede- „ nen te ghedenken" (*). Op dit getuigenis van TACITUS fteunt voornaamlyk het gevoelen van veelen, die willen, dat de Duitfchers in 't algemeen hunne Lyken verbrandden. Ondertusfchen doen 'er zig, indien men dit ftuk naauwkeurig wil navorfchen, verfcheiden bedenkelykheden op, die redenen geeven om te vermoeden, dat deeze gewoonte maar omtrent eenige byzondere Perfoonen plaats had. Het is althans bekend dat ze de luien en traagen verdronken, mitsgaders ook anderen ophingen; des het zeker zy dat ze dezulken niet verbrandden. Doch dit word met recht aangemerkt, als eene fchande aan de ftraf der misdaadigen verknogt. Gegronder twyffeling, mag men denken, ontftaat 'er uit de overweeging der uitzonderinge, die TACITUS fchynt te maaken, tusfchen Heerlyke Mannen

(*) TACITUS, *Zeden van Oud Duitschland*, bladz. 692.

nen en gemeender Lieden. Hy zegt uitdrukkelyk, *dat de doode Lichaamen van Heerlyke Mannen met zekere byzondere Houten verbrandt werden* enz. En deeze plegtigheid, wegens de gemelde Heerlyke Mannen, beſchreeven hebbende, laat hy 'er in een algemeen voorſtel op volgen, *haar Graf wert opgerecht met eenige aarde ſooden op malkanderen geleyt.* Men zou hier uit kunnen opmaaken, dat het verbranden der doode Lichaamen alleen geoeſſend werd aan Heerlyke Mannen; en dat de geringer of de gemeene Man ſlegts een Graf van aarden zooden verkreeg. DE HOLLANDSCHE NATIE.

'T Is wyders aanmerkelyk, dat ook CÆSAR, van die plegtige begraavenisſen gewaagende, dezelven beſchryft (*), als zeer pragtig naar de wyze der Franſchen; doch dat hy dit doet, na dat hy even te vooren gewag gemaakt heeft, van een geſtorven Huisvader, *van Edelen Geſlagte;* waar op hy dan voorts meldt, dat de begraavenisſen, volgens de pragt der Franſchen, zeer heerlyk en kostelyk zyn; te meer daar zy alles, wat den geſtorvenen, naar hunne gedagten, in zyn leeven aangenaam geweest is, mede in het vier werpen; enz. Men voege hier by dat *Olaus Magnus*, die de Zeden der Oude Noordſche Volkeren, welken veelal met de gewoonten der Duitſchers overéén kwamen, zeer naauwkeurig beſchree-

(*) CÆSAR *de Bell. Gallico*, Lib. VI. §. XIX. pag. 237.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſchreeven heeft, niet het minst meld van het verbranden der gemeene Lyken; maar dit gebruik wel uitdrukkelyk beſchryft, als iets dat den Grooten byzonder eigen was; in een Hoofdſtuk dat ten tytel heeft, *de Principum funeribus & ſepulturis* (*); alwaar wy woordlyk het volgende vinden: *Mos antiquorum erat, cadavera* PRINCIPUM *in frondoſis arboribus, præſertim quercinis, tanquam ſacris locis numinibus conſecratis, ſuſpendere, aut flammis juniperini ligni comburere, vel certis monticulis grandibus ſaxis, vel quadrato vel rotundo ordine circumſeptis, humi cum gladio & clava recludere*, dat is: „ Het was de gewoonte der Ouden, de „ Lyken der voornaamſten tusſchen het „ Lover der Boomen, byzonder der Ei- „ kenboomen, als in heilige plaatſen den „ Goden toegewyd, op te hangen, en met „ de vlammen van het Hout der Gene- „ verboomen te verbranden: of dezelven „ onder zekere Heuvelen, met groote „ Steenen, 't zy rond of vierkant, om- „ ringd, met het Zwaard en de Wapen- „ knods in de aarde te beſluiten".

HET VERBRANDEN DER LYKEN ONDER DE BATAVIEREN.

Op het nagaan en vergelyken deezer drie berigten, ſchynt het my toe, dat het verbranden der Lyken byzonder plaats gehad heeft, omtrent de Grooten of Aanzienlyken der oude Duitſchers: even als het balſemen, zedert dat het begraaven der Lyken

(*) OLAUS MAGNUS, *Gent, Septentrionalium Historia*, Lib. XVI. Cap. II.

ken onder grooten en kleenen algemeen wierd. Zoo worden nog heden de Lyken der Vorſten gebalſemd, en inzonderheid derzelver Harten afzonderlyk bewaard; terwyl de Lyken der afgeſtorvenen, onder den gemeenen Man, in hun geheel, zonder dezelven te verbranden, te balſemen of te openen, der Aarde aanbevolen worden. En dat dit laatſte de oude en algemeene gewoonte der Duitſchers geweest zal zyn, is vermoedelyk; zoo 't waar zy, gelyk de naſpoorders der Volkplantingen ſtellen, dat de Duitſchers een eigen Volk waren, 't welk, uit de Oosterſche Volkeren afſtammende, zig herwaards verſpreid had. Dit zoo zynde, is 't zeer aanneemelyk, dat zy hunne Lyken behandeld hebben, volgens het gebruik van de eerſte inwoonders der Waereld, die hunne dooden in de aarde begroeven, en ſteenen op derzelver Graven wentelden. Dan veelligt hebben zy naderhand, in navolging der Romeinen, by welken het verbranden der Lyken, (hoewel eerst ook maar onder de Aanzienlyken, als uit de overlevering van PLINIUS opgemaakt ſchynt te kunnen worden (*),) in zwang was, dat gebruik ingevoerd. In deeze gedagten word ik nog ſterker bevestigd, wanneer ik nagaa, hoe men de Urnen of Lykbusſen, in welken de asch en de beenderen der Lyken, na de plegtige verbranding, beſlooten wierden, in de Neder-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) PLINIUS, *L.* VII. *Cap.* 54.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

derlanden en in Duitschland, op verre na zoo overvloedig en gemeenzaam niet vind, als in Italie. In dit laatste Gewest is het gantsch niet vreemd zulke Lykbusſen te ontdekken; en men vond, voor weinig Eeuwen, eene menigte van dergelyke Urnen, onder de overblyffels van de gemeene begraafplaatſen der Romeinen, byéén. Indien nu deeze gewoonte, welke dan onder de Duitſchen, gelyktydig met de Romeinen, plaats gehad zou hebben, zoo algemeen onder onze Landzaaten geweest ware, dan zou men 'er ook even zoo veelvuldige blyken van moeten vinden. Doch het tegendeel hiervan is waar: men ontdekt maar weinig Urnen, welken men met grond houden kan voor die van de Heerlyke Mannen onder de Duitſchen; in vergelyking van de menigte die 'er zoude moeten zyn, indien de Lyken van den gemeenen Man ook in diervoege verbrand waren. Hier benevens is het bekend, dat men elders, daar de Romeinen in Duitschland gehuisvest en zig neergezet hebben, veele Overblyffels van gebroken Urnen, met eenige heelen, by elkander vind. En 't is wyders met reden nog twyffelagtig, of de meeste plaatſen, daar veele Urnen byéén gevonden worden, niet wel begraafplaatſen der Roomſche Aanzienlyken, welken in Duitschland geſneuveld of geſtorven waren, geweest zyn. Veelen derzelven, althans, hebben Opſchriften, naar de wyze der Romeinen; en men vind 'er meermaals Room-

Roomſche Penningen in, als die van AUGUSTUS, VESPASIANUS, ANTONINUS PIUS, en andere Romeinſche Vorſten, die hunne Legioenen in de Duitſche Wingewesten hadden; by welke gelegenheid de asch der aldaar geſtorvene Veldheeren en Soldaaten, hunne Lyken verbrand zynde, in zoodanige Lykbusſen begraaven wierd. Men ontdekt ze in menigte in Hesſenland, omtrent Wetteravie; en omſtreeks Keulen zyn zulke Overblyfſels hier en daar nog kennelyk te vinden (*). Dit was den Romeinen eigen; zy waren 'er zeer op geſteld, om de asch der overledenen dus te bewaaren. Van daar had men in Rome zoo veele begraafplaatſen, ter bewaaringe van de Lykbusſen, geſchikt, dat PRUDENTIUS (†) ſchreeve:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Et tot Templa Deum Romæ, quot in urbe ſepulchra
Heroum numerare licet.

„ 'Er waren zoo veel Tempelen in Ro„ me, als men Grafſteden der Helden kon „ tellen". — Indien nu de gewoonte van de Lyken te verbranden zoo algemeen geweest ware onder de Batavieren, dan moest men hier te Lande natuurlyk nog veel meer Bataviſche dan Roomſche Lykbusſen vinden; daar zy 'er in woonagtig waren, en de Romers zekerlyk in menigte overtroffen. Ter nadere bevestiginge van 't boven-

(*) Zie *Haſſ. Subter.* door LIEBKNEGT.

(†) PRUD. L. I. *contra Symmachum.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

vengezegde, dat de gevonden Lykbusſen meerendeels van de Romeinen waren, neeme men hier nog in aanmerking, dat men 'er te minder in kan mistasten, om dat de Duitſche Lykbusſen zeer kennelyk van de Roomſchen te onderſcheiden zyn. Die der Duitſchers beſtaan gemeenlyk uit glad gebakken Tichelſteen of Potaarde, zonder eenig opſchrift; en komen, dat opmerkenswaardig is, overéén met die, welken in Pomeren en Zweden ontdekt zyn. Die der Romeinen beſtaan in tegendeel veelal uit Marmer, of zyn gebakken Potten, waar op men den naam van den overledenen met eenige letteren gegriffeld ziet (*). Ze verſchillen ook voorts buiten dat zeer veel in gedaante van elkanderen; 't welk men uit de afbeeldingen en berigten, in de *Oudheidkundige Brieven* van den kundigen Heer J. VAN LIER, over *de begraaving*, *de Lykbusſen*, *Wapenen* enz. *der Oude Germaanen*, en elders in verſcheiden andere Werken, breeder kan nagaan. Men zie ook de Lykbusſe, welke wy hier in Plaat gebragt hebben.

Het dus ver gezegde, nopens dit onderwerp, is, onzes agtens, der overweeginge waardig; en verleent ons gronds genoeg om te beweeren, dat het verbranden der Lyken, onder het geheele Volk in Duitschland, en zoo vervolgens ook in de Frieſche en Bataaffche Landen, in geen algemeen

(*) Zie NETELBLAD, *de urnis ſepulchralibus in Pomerania* &c.

meen gebruik geweest is; maar alleen by uitſtek plaats gehad heeft, ten opzichte van hunne Heerlyke Mannen, of de Aanzienlyken der Natie. De oudheidkundige VAN ALKEMADE ſchynt ook van dit gevoelen geweest te zyn (*): want hy vertaalt de woorden van TACITUS, *corpora clarorum Virorum cremantur*, bepaaldlyk in deezervoege: „alleen de Lichaamen van vermaarde Mannen wierden verbrand". En even zoo houd men de zoogenaamde *Hunnebedden*, benevens den Eexſter Grafkelder in het Landſchap Drenthe, waar in men Lykbusſen en Wapenen der oude Germaanen gevonden heeft, voor de begraafplaatſen van Overſten des Volks. Die deswegens nadere berigten begeert, leeze de bovengemelde zoo keurige als geleerde *Oudheidkundige Brieven*. Voorts is het nog aanmerkelyk, dat OLAUS MAGNUS een onderſcheid maakt tusſchen het verbranden, en het begraaven onder Zooden. Men mag 'er niet onwaarſchynlyk uit afleiden, dat en het verbranden en het begraaven, by de verſchillende Noordſche Volkeren, beide plaats gehad heeft. TACITUS ſchynt dit ook aan te duiden, als hy, na 't verbranden der Lyken gemeld te hebben, zoo onderſcheidenlyk zegt, „dat hun „Graf opgerecht wert, met eenige aarde „ſooden op malkanderen geleyt". Edoch, wat hier van ook zy, wy laaten, na 't voorſtel-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) ALKEMADE, *over het Ceremonieel der Begraavenisſen*, bl. 39.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtellen onzer gedagten, een ieder zyn gevoelen vry, nopens de vraag, of het verbranden algemeen is geweest, dan of zulks maar omtrent hunne Heerlyke of Vermaarde Mannen plaats hadde? Schoon wy (voor ons) het laatſte gelooven. Intusſchen is het zeker, dat men het overſchot der geſtorvenen, het zy dat de Lyken verbrand en derzelver asſchen in daar toe gebakken Vaten verzameld, of dat de Lyken onverbrand begraaven wierden, in de aarde, in daar toe geſchikte begraafplaatſen weglei; en vervolgens met Steenen en Zooden te ſamen, of wel met Steenen of Zooden afzonderlyk bedekte.

'Er hadden dus twee byzondere manieren van begraaven by onze Bataafſche Voorouders plaats. De voornaamſte plegtigheden omtrent de eene, te weeten het verbranden, zyn ons uitdrukkelykst beſchreeven; doch op verre na zoo breedvoerig en voldoende niet, als men dezelven wegens de Romeinſche Gewoonten vind aangetekend; welker pragt, toeſtel en omſtandigheden zoo groot en veelvuldig geweest zyn, dat de Geleerden 'er gantſche Boekdeelen over geſchreeven hebben. Men zie, als men 'er over voldaan wil worden, buiten andere Schriften, het keurig Werkje van den beroemden J. KIRCHMAN over die ſtoffe, onder den Titel, *de funeribus Romanorum.* Wat onze Batavieren betreft, by dezen geſchiedde de verbranding der Lyken, volgens TACITUS, zeer eenvoudig en zonder

der pragt; maar by de Gallen ging ze, volgens CÆSAR, met groote pragt gepaard; dan, daar deeze berigten eene eeuwe verschillen, zou 'er mooglyk wel eenige verandering in plaats gehad kunnen hebben. Liefst houden wy ons aan TACITUS, die van geene byzondere staatlykheid spreekt, en met ronde woorden zegt, dat ze niet alleen geene kleedinge, maar ook geen reukwerk in het Lykvier wierpen: welk laatste niet te verwonderen is, nademaal de reukwerken den Duitschen, zelfs by hunne offeranden, niet bekend waren. 't Komt my wyders, uit de vergelyking van TACITUS met OLAUS MAGNUS, zeer aanneemelyk voor, dat die *sekere byzondere Houten*, daar de eerstgemelde van spreekt, Geneverhouten geweest zyn, waar mede de Noordsche Volkeren, volgens den laatstgenoemden, de Lyken hunner voornaame Mannen verbrandden. Dit heeft te meerder schyn van waarheid, om dat de Houten of Knuppels der Geneverboomen eene meer byzondere knobbelagtige gedaante hebben, dan die van eenig ander Geboomte, buiten de Denne en Taxis, in Duitschland: als mede, om dat het brandende Geneverhout gantsch geen onaangenaamen reuk van zig geeft; waar by nog komt, dat dit Geboomte, zoo om de Beziën, als andere gebruiken, den ouden Duitschen zeer waardig was: des ik voor my vastſtelle, dat deeze Houten die der Geneverboomen zullen geweest zyn. Of nu

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wy-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wyders de Lyken op een Houtſtapel uitgerekt, of zittende, geplaatst, dan of zy, zoo als OLAUS zegt, boven denzelven aan een Eikenboom gehangen wierden, is niet volkomen te bepaalen. Het eene en 't andere is aanneemelyk; doch het laatſte ſchynt eenigen voorrang te hebben; om dat de Duitſchen zeer veel eerbieds voor de Heilige Bosſchen en Eikenboomen hadden; en 't ophangen daarenboven by hen gemeen was. Hoe 't zy, de gemelde Houten wierden opgeſtapeld, tot zulk een grooten hoop, in die gedaante en uitgeſtrektheid, dat niet alleen de Overleedene met zyne Wapenen, maar ook ſomtyds zyn Paard, door dat Lykvuur verbrand wierd. De gantſche ſtaatlykheid beſtond derhalven daar in, dat 's Mans Wapenen en Oorlogspaard met hem ten vuure gongen. Zie daar alles, wat 'er TACITUS ons van meld: dan wy mogen dit berigt nog wel een weinigje met nadere aanmerkingen ophelderen. Volgens de natuur der Menſchen in 't algemeen, en den ſchranderen aart der Batavieren en Germaanen in 't byzonder, is het zekerlyk te vermoeden, dat ze de natuurlyke beſcheidenheid gebruikt hebben. Ter dier oorzaake kan ik althans niet wel gelooven, dat zy het Paard en de Wapenen, by het doode lichaam des Heerlyken Mans, in 't Lykvuur zullen geworpen hebben: dewyl het hun als dan onmogelyk geweest zou zyn, deszelfs geheiligde Asch en Beenderen afzonderlyk te verzamelen, en, als boven aangeduid is, in

in een Lykbus te bewaaren. Wat wel byzonder de Wapenen betreft, deezen zyn gewislyk veelëer, met de verbrande asſche, onder den Steenhoop of de Heuvelen van Zooden bedekt geworden, dan verbrand. Zulks heeft de ondervinding duidelyk geleerd; nademaal men, by en omtrent de Urnen of Lykbusſen der Germaanen, welken men hier en daar ontdekt heeft, ook altoos de Wapenen, of gedeelten daar van, gevonden heeft. De ontdekte Grafkelders in Drenth, en veele anderen in Duitschland, getuigen dit ten overvloede; ook weet men, dat 'er in ſommige graven Schatten en Wapenen van waardy gevonden zyn. En deeze ondervinding beantwoord volkomen aan 't berigt van OLAUS MAGNUS, die gewag maakt van zekere Heuvelen met Steenen, of, volgens TACITUS, met Zooden omringd; in welken het overſchot der voornaame Mannen, en, te gelyk met het zelve, hun Zwaard en Wapenknods in de aarde beſlooten wierd. Dit alles in aanmerking genomen, heeft men, de zaak beredeneerende, het geheele ſtuk waarſchynlykst in diervoege te verſtaan, dat de oude Batavieren de asch en beenderen der Lyken, na dat het Lichaam door het Vuur verteerd was, verzamelden, die in eene aarden Lykbus deeden, en dit overſchot in de aarde plaatſten. Wat voorts het verbranden van het Paard betreft, naastdenkelyk is de Houtſtapel zoo uitgebreid geweest, dat het Paard, na alvoorens geſlagt te

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

te zyn, en het geen zy meerder ter verbrandinge schikten, door dat vuur verteerd konde worden: dus wierd het, schoon in eenigen opzichte afzonderlyk, nogtans te gelyk met zynen Heer verbrand. Hierop bragt men dan dit alles, na dat deeze verbranding verrigt, en de asch met het gebeente van het Lyk verzameld was, op zoodanig eene plaats, daar men het overschot gevoegelykst met Zooden of Steenen kon bedekken; zeer waarschynlyk op de plaats der verbrandinge zelve; dewyl men daar alles, wat tot de verbranding behoord had, byéén vond.

Deeze begraavingen geschiedden dan op tweeërleie wyze, of met Steenen of met Zooden, of ook, als uit de ontdekking van den Eexster Grafkelder blykt, met Steenen en Zooden tevens. PICARDT, die veele beuzelagtige dingen van Reuzen vertelt (*), maakt, van eenige zulke lange en platte Steenen begraafplaatsen in Drenth, Graven der Reuzen; beweerende dat die Steenhoopen aldaar door Reuzen gebragt zyn. De heuvelswyze begraafplaatsen, mitsgaders de lange smalle en platte Graven, die insgelyks in Drenth voorkomen, eigent hy den Romeinen toe; doch die vervaarlyke Steenklompen, zegt hy, zyn het werk der Landzaaten, die Reuzen waren. Intusschen is het egter voor een ieder die wel denkt, en weet,

(*) PICARDT, *Antiquiteiten van Drenthe* V. VIII, *en* X *Diss.*

weet, wat de vereenigde kragten veeler menschen kunnen doen, mitsgaders wat de Hefboom, den eenvoudigsten Volkeren bekend, vermag, en dan tevens nagaat, welke ontilbaare Steenbrokken wy in onze dagen vervoeren kunnen, ligtlyk te begrypen, dat 'er juist geen Reuzen noodig zyn, om zulke zwaare Steenen op één te stapelen. Men behoeft des de oude Germaanen, schoon ze, als uit de Oudheid bewysbaar genoeg is, zwaare en grove Lichaamen hadden, tot geen Reuzen te maaken; doch wy zullen, om niet verder af te dwaalen, ons hier mede niet breeder ophouden. Het zy dan dat deeze begraafplaatsen met Steenen of met Zooden omringd waren; zeker is het, dat de Lykbussen in de aarde gezet, en met aarde bedekt wierden. Dit blykt ten duidelykste uit de bovengemelde waarneemingen van den Heer VAN LIER, welke, om de Lykbussen, die hy vond, geheel te behouden, de aarde daar om heen moest wegkrabben. Wyders is het aanmerkelyk, dat men, by de ontdekking van de gemelde Eexter-Graven of Hunnebedden (*), veele Lykbussen, 't zy

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Niet onwaarschynlyk gist de Heer VAN LIER, dat *Huine*, *Hun-* of *Hunne* eigenlyk het oude woord *Heene* is, 't welk die van Drenth nog somtyds gebruiken in de betekenis van een *Lyk*; van waar ze de waarde of het kleed, dat men een dooden aantrekt, ook meermaals een *Heenekleed*, zoo veel als een *Lykkleed*, noemen. Dit zoo zynde, is *Huine- Hune-* of *Hunnebed* het zelfde als *Lykbed* of *Begraafplaats*.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't zy geheel of gebroken in dezelven gevonden heeft: waar uit men mag afleiden, dat 'er in zulk een Grafkelder verscheiden Lyken by elkander geplaatst wierden; en dat men juist niet voor ieder Lykbus een byzonder Graf maakte. Zulke begraafplaatsen waren dan Grafkelders, die geopend en geslooten konden worden, wanneer men 'er meerder Lykbussen wilde byzetten: zelfs waren ze, volgens het berigt van den Heer VAN LIER, met verdiepingen bevloerd. Wy zullen, om ons aan het zekere geloofwaardige te houden, 's Mans eigen beschryving van dien Grafkelder overneemen; zoo als zyn Wel Ed. dezelve, den 18 April 1756, voor de Groninger Courant had opgesteld, welke aldus luid:

„ ASSEN, in het Landschap DRENTHE, den 18. April. Heden is by de Koornmoolen van Eext, een Boerschap onder het Karspel Anlo behoorende, en vier en een half uur van Groningen gelegen, by toeval, door eenige Landslieden een zeer achtbaar gedenkteken der Oudheid ontdekt geworden; bestaande in een opgeworpen Heuveltje, waar in zich een Krafkelder bevindt, van agt zoogenoemde *Veldflinten* te zamen gezet; als een in het Oosten, en een in het Westen, en drie aan ieder zyde.

„ Deeze Steenen zyn, aan den binnenkant, in den Kelder zeer effen en vlak, en bepaalen een ruimte van twaalf voeten in de langte, van het Oosten naar het Westen uitgestrekt: zeven voeten in de breedte,

te, en vyf voeten in de diepte. De ingang, die in het Zuiden en twee voeten breed is, (hebbende een van de drie groote Veldflinten ten Oosten, en twee ten Westen,) gaat met vier trappen nederwaarts, en is, gelyk ook de Vloer, van kleindere Keisteenen in Zand gelegt, gemaakt. Door het graaven, by het ontdekken van deezen Kelder, zyn 'er, zo in als rondom denzelven, veele Urnæ, of Aschbussen, met verbrande beenderen, waar onder sommige nog kenbaar waren, en met asch gevuld, doch echter meest beschadigd of geheel in stukken gevonden; gelyk ook eenige Steenen Beitels, van iets meer dan een duim breed, en twee duim lang, uitgezonderd één, die wel drie vierendeelen van een voet lang, en maar een halven duim breed is. Eenige derzelven gelyken naar de gemeene Vuursteenen (*), en andere naar het Duitsch Agaat. Sommige zyn, het scherpgeslepen einde alleen uitgezondert, geheel ruw; andere daarentegen geheel glad, en byna als gepolyst, enz. DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Niet verre van deezen ouden Grafkelder, bevindt zich ook een van de grootste en welgereguleerdste Hunnebedden, of Graftomben der Ouden: bestaande uit zeven zwaare Steenen die op twee-en-dertig andere rusten; beslaande, met malkander een plaats of terrein van agt-en-festig voeten.

„ De

(*) Vuursteenen draagen in 't Hoogduitsch den naam van Flintsteenen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ De middelſte bovenſteenen zyn dertien voeten lang, negen voeten breed, en byna vyf voeten dik, en van onderen plat. Zynde de legging in de uitgeſtrektheid van het Oosten na het Westen".

By nadere opmerking meld deeze oudheidkundige Schryver, in zyne reeds aangehaalde Brieven, onder andere byzonderheden, ook nog de volgenden, welken hier opmerking verdienen. Op Bladz. 8, zegt hy; „ het Heuveltje, waar in zig de Grafkelder bevind, legt op een groote vlakte, en komt uiterlyk genoegſaam overéén met de Lykheuvels, die de Romeinen *Tumuli* noemden". En op Bladz. 9, leezen wy; „ de omtrek van deezen Heuvel, die oogſchynlyk cirkelrond is, en glooijende naar boven loopt, heeft een halven Diameter van drie-en-dertig en een halven voet, en beſlaat dus op den vlakken grond, nagenoeg, tweehonderd en elf voeten". Vervolgens, „ de dikte der Steenen, waar uit de Kelder beſtaat, is omtrent drie voeten; dezelve zyn alle van een ſoort van Keijen, die hier overvloedig in den grond gevonden, of liever gevormd worden". Op Bladz. 14, tekent hy het volgende nog aan. „ In nadere ontdekkingen — is de Grafkelder beſtraat gevonden; dan de onkunde, nieuwsgierigheid, en mogelyk een opgevatte hoop, om eenige verborgen ſchatten te vinden, beſloot wel ras te beproeven, wat 'er onder deezen beſtraaten Vloer mogte verborgen zyn: en na dat dit byna

zoo ſpoedig uitgevoerd als beſlooten was, vond men een tweeden Vloer, nog geen voet dieper dan den eerſten: tusſchen welke beide Vloeren verſcheiden Urnen of Lykbusſen, alle in de gedaante verſcheiden en in verf verſchillende, gevonden werden, beneffens nog een aarde vaatje, 't welk een Graflamp ſcheen te zyn, enz". DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men kan uit deeze korte uittrekſels een genoegzaam begrip vormen van de geſteldheid dier oude begraafplaatſen: en 'er tevens uit opmaaken, dat de oude Germaanen en Batavieren, hoe onkundig zy door de Romeinen in het bouwen geagt wierden, gantsch niet voor die Romers hadden onder te doen, in 't ſamenſtellen van geſtigten, welken de eeuwen ruim zoo ſterk verduurd hebben, als eenige geſtigten hunner Bouwmeesters. Dit doet een ander ſchrander denkende Oudheidkundige, over den gemelden Grafkelder met eene mannelyke penne ſchryvende (*), zoo nadruklyk zeggen: „ dit zullen wy alleen ter deezer plaatze hier byvoegen, dat de oude Duitſchers zoo dom niet zyn geweest, als die ons van de Grieken en Romeinen worden beſchreeven. Immers de goede ſchikking en evenredigheid in het bouwen van deezen Kelder, ten opzichte der breedte, langte en diepte waargenomen, het beſtraaten der Vloer, door grootere, en het invullen van klei-

(*) *Eerſte Brief over byzondere Nederlandſche Oudheden. Gedrukt te Arnhem* Ao. 1757. *by* R. BROUWER.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kleiner Steenen, het vastmaaken der trappen, en voornaamlyk van het verwelfſel, ('t welk alles zonder eenige kalk is geſchied, maar met verſtand gewrogt,) geeven vernuft en geoeffenheid te kennen. En heeft dit gebouw, op die wyze ſaamgeſtelt, meer Eeuwen verduurt, dan de ſterkſte geſtichten, welke van de Romeinen zelve, ofte na derzelver voorſchrift en kunst, door kalk zyn aanéén gevoegt".

Dewyl nu de gemelde begraafplaatſen gevonden zyn, in die ſtreeken daar de oude Batavieren gehuistvest hebben, niet alleen in het Drentſche, maar ook op veele plaatſen in Gelderland, en nergens meerder dan in de Veluwe, dat eigen Gewest der Batavieren, en dus nader aan Holland, zoo is 'er geen twyfel overig, of deeze onze Voorvaders zullen ook, in het hooge deel van Zuidholland, zoodanige begraafplaatſen gehad hebben. Ik zeg uitdrukkelyk in het hooge deel van Zuidholland; om dat 'er, by myn weeten, geene zulke Grafkelders of Urnen in het laage gedeelte van Holland gevonden worden. Hier en daar vertoonen zig nog wel Heuveltjes of zoogenaamde *Terpen;* maar ik weet niet dat men 'er iets onder gevonden heeft. 't Waare intusſchen te wenſchen, dat Liefhebbers, wien het aan geen vermogen mangelt, ter liefde der Vaderlandſche Oudheidkunde, hier of daar zulke Heuvelen eens lieten ondergraaven. Wie weet, welk een Licht zich, uit die duistere Grafſpelonken, ter op-

opheldering onzer kundigheden, nopens den ouden ſtaat des Vaderlands, zoude verſpreiden. Misſchien zou men 'er beſlisſender uit mogen bepaalen, of de gemelde Grafkelders, ('t geen nog twyffelagtig ſchynt,) geſtigt zyn door de Gothen, of, 't geen ik eerder geloof, door de eigen bewoonders, welken zig in die oude dagen in deeze Landen nederſloegen, en, het zy met de Gothen of met de Franken naderhand vermengd, het eigentlyk *Batavien* bezaten. Edog, wat men ook hieromtrent beſluiten moge, het ſtaat althans, volgens de voorgeſtelde aanmerkingen, vast, dat onze Voorzaaten, als van Duitſchen bloede afkomſtig, de gewoonte gehad hebben, van hunne dooden eerlyk te begraaven, de lyken hunner Aanzienlyke Mannen te verbranden, en derzelver asſche of verſtorve Lyken onder heerlyke Gedenkſteenen te bewaaren. Eene gewoonte den Oosterſchen Volkeren zeer eigen; die niet alleen hunne grenspaalen door Steenen afperkten, maar ook de nagedagtenis hunner Vorſten, ja, dat meer is, gewigtige gebeurtenisſen, door het oprigten van ſteenhoopen, of het plaatſen van een grooten Steen, vereeuwigden; waar van men overvloedige voorbeelden in de Heilige Bladeren aantreft. Wanneer men dit nagaat, brengt het ons zelfs eenigzins op het ſpoor, om, ook uit die vergelyking, de herkomst der Duitſchen, naar het gevoelen veeler Geſlagtrekenkundigen, uit de Oosterſche Volkeren af te leiden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By het oprigten dier ſtaatlyke gedenktekens, kwam ook tevens het beweenen der dooden, en voornaamlyk het melden van de heerlyke daaden der overleedenen; waar van wy nog met een kort woord gewag moeten maaken. Het beweenen der dooden was byzonder het werk der Vrouwen; gelyk het zoo ook nog hier en daar in Duitschland, mitsgaders onder de Roomſchen, hier te Lande, gebruikelyk is, Vrouwen by het Lyk te laaten bidden en weenen. Maar buiten dit was het, by de plegtige begraavingen der Edelſte Batavieren eene algemeene gewoonte, om de heerlyke daaden van de overleedenen op te zingen. In dien nadruk heeft men, zoo ik agte, de woorden van TACITUS te verſtaan, als hy zegt: „ dat „ het weenen der Vrouwen eerlyk is; maar „ dat het den Mannen eene eere is langhe „ aan den overledenen te ghedenken": en dat dus de Mannen „ het ſuchten en ſchreyen „ haast aflagen, maar rouw en droefheydt „ lankſaam". En zeker, 'er is van deeze loflyke eigenſchap der Batavieren nog heden al vry wat onder ons. Onze Landzaaten gedenken, over het algemeen, zeer lang aan hunne overleedene Magen; en de gedagtenis onzer Helden, die voor het Vaderland geſneuveld zyn, of het zelve gewigtige dienſten gedaan hebben, blyft, zelfs tot in de laate nageſlagten, onuitwischbaar in de gemoederen geprent. Mogelyk is 'er geen Volk, onder welker Dichtſtukken, men meer Lofzangen vinde, tot roem hunner

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ner Helden; dat zekerlyk een overblyffel is van de oude gewoonte der Bardzangers, of Heldendichters, *Bardi* geheeten, welken gewoon waren de daaden der Heerlyke Mannen op te zingen; byzonder als zy in den ftryd, na mannelyk geftreeden te hebben, gefneuveld waren. Dit gebruik hadden zy met de Noordfche Volkeren gemeen; waar van ons de geoeffende TEN KATE een treffend voorbeeld levert (*), in het oude Noordfche Gedigt van REGNER LODBROG; en men vind, ten aanzien van der Barden opzingen van 's Lands Historien en de daaden der Helden, meermaals gewag gemaakt in de Kronyken van KLAAS KOLYN, MELIS STOKE, en andere Schriften. In hoe verre nu dit opzingen der Heldendaaden plaats gehad hebbe, by de plegtigheden der Lykbrandingen en het begraaven, als mede op hoedanig eene wyze dit toegong, hier van kunnen wy, by mangel van berigten, niets byzonders melden. Even zoo is 't onzeker of onze Batavieren, naar de wyze der Romeinen, ook byzondere geoeffende Huilers of Huilfters gehad hebben; en wy zouden ligtlyk, wanneer wy dit alles hier naauwkeurig wilden onderzoeken, nog wel iets vinden, doch te verre uitweiden. Genoeg zy het, dat wy, uit de voornaamfte en zekerfte berigten der Ouden, vrylyk kunnen zeggen, dat onze Batavieren niet veel op hadden met het zugten of fchreien; en zulks

(*) Zie TEN KATE, *Over de Nederduitfche Sprake.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zulks overlieten voor de Vrouwen, dien tedere hartstogtlyke aandoeningen natuurlyker eigen zyn. Maar dat zy eene groote eere ſtelden in het gedenken aan, en het opzingen van de daaden hunner Heerlyke Mannen; wier nagedagtenis zy wyders, door hunne opgeregte Steenhoopen, tot de volgende Eeuwen tragtten over te brengen. Dus verre, uit de diepſte oudheid, eene ſchets van de alleroudſte wyze, van het verzorgen der overleedenen in de aarde, voorgeſteld hebbende, gaan wy nu over ter beſchouwinge van laatere gebruiken ten dien opzichte; waar van wy met meer zekerheid kunnen ſpreeken. Hoe meer wy dit ſtuk met oplettendheid gadeſlaan, des te meer zullen wy, niettegenſtaande de groote veranderingen, 'er zeer veele overblyfſels van den natuureigen aart en de gewoonten der oude Batavieren in ontdekken, ten bewyze, dat de invloed hunner oudſte gebruiken, zo die hun natuurlyk eigen waren, als die zy van de Romeinen, door den ommegang met dat Volk, hadden overgenomen, nog heden onder ons blyft heerſchen. Doch laat ons, eer wy ons tot byzonderheden bepaalen, vooraf in 't algemeen nagaan, hoe de manier van de Lyken te verbranden buiten gebruik geraakt, en het begraaven der dooden weder gemeen geworden is.

HET BEGRAAVEN DER DOODEN ONDER

'T Is baarblykelyk, dat de eerſte beginſelen deezer veranderinge ontſtaan zyn, met het doorbreeken van de Euangelie Leer en den Christelyken Godsdienst. Dewyl de Chris-

Christen Leer aanvanglyk onder de Jooden gepredikt wierd, en de eerste Verkondigers, uit de Jooden zynde, de onzondige gebruiken der Jooden volgden, is daar uit natuurlyk voortgevloeid, dat de Christenen het verbranden der Lyken, by de Jooden gewraakt, als Heidensch en Ongodsdienstig beschouwden. Van daar is vermoedelyk het begraaven der Lyken in hun geheel, en het bewinden van dezelven in, of bedekken met Lynwaat, onder de Christenen, bestendig in gebruik gebleeven; en dus ook hier te Lande weder algemeen in zwang gebragt. Doch gelyk het veel in had, de Duitschen en dus ook de Batavieren, of liever de Saxen, en Friezen, welken toen, met hun vermengd, deeze Landen bewoonden, ter bekeeringe te brengen, en de bekeerden van hunne Voorvaderlyke gewoonten te doen afzien; zoo was het ook niet wel mogelyk het verbranden der Lyken te beletten, zonder behulp van hooger Magt en derzelver volstrekt bevel. Ter dier oorzaake vond KAREL DE GROOTE het goed, zulks ten strengste, op straffe des doods, te verbieden. Zyne Wet des aangaande luid aldus: *Si quis corpus defuncti hominis, secundum ritum paganorum, flamma consumi fecerit, & ossa ejus ad cinerem redegerit, capite puniatur.* Dat is: „ wanneer iemand het lichaam van een „ overleeden Mensch, naar de wyze der „ Heidenen, door de vlamme zal hebben „ doen verteeren, en de beenderen tot as- „ sche

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE OUDE HOLLANDERS.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ ſche verbranden, die zal met den dood „ geſtraft worden" (*). Door deeze geſtrenge Wet, wierd dan, inzonderheid by de Saxen, het verbranden der Lyken tegengegaan, en tevens de wyze van het begraaven der Lichaamen in hun geheel ingevoerd. Hier by egter bleeven nog al eenigen der oude gebruiken over. Want men bedekte de Lyken der gemeenen, na dat ze ter aarde bezorgd waren, volgens de vroegere gewoonte, met een Heuveltje van Zooden, en die der Aanzienlyken met Steenen; ook wierden ze ſomtyds in een gewelfden Kelder gelegd, juist op die manier, zoo als de Urnen der Ouden in de Grafkelders lagen. Men had al vroeg hier toegeſchikte Kerkhoven of afgezonderde begraafplaatſen, onderſcheiden van de begraafplaatſen der Heidenen, welken 'er diestyds nog waren. Zulks blykt ten klaarſte uit een ander Artikel van de bovengemelde Wet, *Jubemus ut corpora Christianorum Saxorum ad Cæmeteria Eccleſiæ deferantur, & non ad tumulos Paganorum;* waar mede de Keizer uitdrukkelyk beval, dat men de doode Lyken der Saxen, die Christenen waren, naar de Kerkhoven, en niet naar de begraafplaatſen der Heidenen, zou brengen. Daarenboven lei men ook meermaals, by de begraaven lichaamen der Aanzienlyken, hunne Wapenen en andere kostbaarheden; waar door 'er in de graven veeler Vorſten, als, by voorbeeld,

(*) Zie HEINECCIUS, *Corp. juris German. in Capite de partibus Saxoniæ*, Art. 7.

beeld, in die van ATTILA, ALARIK, CHILDERIK, KAREL DE GROOT, en andere, aanmerkelyke ſchatten gevonden zyn. Zulks gaf natuurlyk aanleiding tot het berooven der grafſteden; en by die gelegenheid maakte de laatstgenoemde Keizer reeds eene Wet tegen die misdaad. Het verdient zyne opmerking, dat de Keizer, in deeze Wetten nopens het begraaven enz., dezelfde benaamingen gebruikt, die de Ouden aan hunne graven gegeeven hadden; ſpreekende van *Tumulus*, *Tomba* en *Porticula*. *Tumulus* duid aan, een graf met Zooden bedekt. *Tomba* is een graf met zwaare Steenen beſlooten. En *Porticula* betekent een verwelfd graf, in 't welke men door eene deur ingaat; nagenoeg als onze Grafkelders; die waarſchynlyk toen eerst regelmaatig in gebruik gekomen zyn. Wanneer men dit alles nagaat, kan men 'er vry gegrond uit afleiden, dat niet tegenſtaande het verbod des Keizers, van de Lyken te verbranden, en zyn bevel tot het afzonderlyk begraaven op de Kerkhoven, dat nogthans de oude gewoonte, om den overleedenen Gedenktekenen op te rigten, en de Lyken met Zooden of Steenen te bedekken, hier te Lande in gebruik bleef. En even zoo is de Wet, tegens het grafſchenden, overéénkomſtig met de denkbeelden der vroegere Germaanen; die, van oudsher, de Grafſteden voor heilig en onſchendbaar hielden; weshalven zy het berooven der graven als eene heiligſchennis ſtraften. Men vind 'er nog

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nog overblyffels van in de Wetten der Longobarden en Bojoaren, die het *Graffworffen*, *Graffraub* en *Walaurapa* noemen: als mede in die der Vifigothen, welken van het berooven der graven fpreeken, onder den naam van *Rhayraub*, *Raraub* en *Reeuwrof*, zoò veel als *Reewroof*. Dit laatfte woord is zelfs in onze oude Keuren en Handvesten overgegaan; in welken men meermaals leest van *Recroof* en *Raeroof*, ter aanduidinge der misdaad van 't berooven der Lyken: nadien *Ree* of *Rae*, *Reeuw*, *Raeuw* in oud Duitsch, een Lyk betekent. Van hier is by KILIAAN *Reeuwen* een dood Lyk wasfchen, *Reeuwfweet*, doodzweet, met meer dergelyken. Eenftemmig met dit oude gebruik, vind men ook, onder de Wetten in Holland aangenomen, in het Jaar 1479, te Gouda gedrukt onder den titel van den *Saxen Spiegel*, de volgende Wet: „ Zoo wie eenen dooden zyn Graf be„ roeft, die verboert teen pond". Voorts blykt het, hoe euvel men zulks opname, uit eene Handveste, door Hertog AALBERT *van Beijeren*, in den Jaare 1387 aan Waterland gegeeven, waar in alle misdaadigers, die binnen 't jaar van wegens hunne breuke niet aangefproken zyn, vrybeurtig verklaard worden; „ wtgezondert, (zegt de „ Hertog,) moort, moortbrant, Vrou„ wen vercraft, ghewapent tegen ons felfs„ lyf en die *Raeroof*, dat is te verftaan; „ zoo wie eenen dooden man beroofde en „ dat fyn bename: of wie een dooden Man

„ uit

„ uit onſen Lande in een ander Land „ voerde enz". DE HOLLANDSCHE NATIE.

Op de overweeging van het een en 't ander kan men duidelyk genoeg bemerken, dat veele gebruiken der oude Germaanen, Gothen en Batavieren, onder de regeering van KAREL DEN GROOTEN, nog in zwang bleeven; en tevens hoe men op goeden grond bepaalen mag, dat het afſchaffen der Lykverbranding, en het invoeren van 't begraaven der geheele Lichaamen, ſtand greep, omtrent het Jaar 800; toen deeze Vorst, met de Saxen en Frieſen, een verzoenend verdrag trof, en de Christelyke Godsdienst by hen doordrong.

Wat nu verder aangaat, de wyze, op welke deeze begraaving der Christenen geſchiedde, die vervolgens algemeen doorgong; men bragt de Lyken der afgeſtorvenen met een ſtaatlyk gevolg met Fakkellichten en Kruisſen, ten grave; onder plegtige gebeden en zegeningen, vergezeld van Geestelyke Perſoonen, die verſcheiden Kerklyke gebruiken oeffenden. Het draagen van Fakkellichten op de begraaving, was een gebruik van Romeinſche afkomst; die hunne Lyken met *faces & cere*, met Fakkels en Waskaarſen begroeven; gelyk het dus nog onder de Roomschgezinden gebruikelyk is, Waskaarſen by de Lyken te branden; zoo lang zy boven aarde ſtaan. INVOERING VAN 'T PLEGTIGE BEGRAAVEN, EN 'T GEBRUIK VAN DOODKISTEN.

Of nu verder onze Voorzaaten, (want van deezen kunnen wy thans wat bepaalder ſpreeken,) in die eerſte verandering, zich reeds

DE HOLLANDSCHE NATIE.

reeds van Doodkisten bediend, dan of ze de Lyken nog, naar het gebruik der Jooden en eerste Christenen, in windselen gewonden, en dus in aarden kuilen, of met Steenen opgehaalde graven, gelegd hebben, is tot nog toe duister. Indien men uit vergelyking mag oordeelen, 't geen ik in dit opzicht gerust durf doen, dan komt het my waarschynlykst voor, dat het gebruik der Doodkisten, zoo van steen als van Hout, in die dagen, te gelyk met deeze wyze van begraaving is ingevoerd. Het maaken van Kisten, en het geregelde gebruiken van Hout en Steen, was toen tog overbekend; en daar benevens weet men met zekerheid, dat de Vorsten, mitsgaders de aanzienlyke en heilige Mannen diestyds in uitgehoolde Steenen Kisten gelegen hebben. Ten bewyze hier van strekken de Steenen Kisten, naar de wyze onzer Houten Kisten, die op verscheiden Kerkhoven, als te Heilo en elders in Noordholland, te Noordwyk en te Wassenaar gevonden zyn; welken thans voor drinkbakken der Paarden gebruikt worden: hoedanig een, tot dat gebruik geschikt, nog dagelyks te zien is, by het Huis te Deil, aan den Ryweg, tusschen den Haag en Leyden gelegen.

Bovenal is hier omtrent aanmerkelyk, en der beschouwinge der Oudheidkundigen overwaardig, de konstige en niet min kostbaare Steenen Kist van den Roomschen Bisschop MARCELLUS. Onze Beroemde Vaderlander JAN DE WITT heeft dit zeldzaame

me gedenkstuk uit Italie en Holland gevoerd; 't is voorts, door inkoop, in handen van den oudheidkundigen UILENBROEK, en wat laater in die van den edelmoedigen Amsterdamschen Schepen PAPENBROEK gekomen; die 't eindelyk ten edelmoedigsten gelegateerd heeft aan de Leidsche Universiteit, alwaar het, met luister geplaatst, nog heden te zien is; benevens verscheiden Urnen, Steenen en andere waardige stukken der Oudheid. Jammer is 't maar, dat veelen van dezelven, by eene sluimerende traagheid in de beoeffening van zulke eerwaardige gedenkstukken, ondanks het mannelyke en pryzenswaardige doel der Schenkers, vry wat door agteloosheid in slegten staat geraakt zyn, en eerder tot eenige vertellingen van sprookjes voor de Boeren, dan tot eene verstandige naspeuring van Griekfche, Roomsche en Vaderlandsche Oudheidkunde strekken; waar toe onze dierbaare Leidsche Hooge Schoole in dit stuk, en in alle andere opzichten, zoo ryken voorraad bezit, dat ze voor geene Universiteit in Europa behoeve te zwigten. Zy, wier zaak het is, en welken hier toe door de Hooge Overheid aangesteld zyn, vergeeven myne rondheid, en houden deeze myne aanmerking voor eene vriendlyke en eerbiedige herinnering onzer verpligtinge, om de welvaart en den bloei der Leydsche Hooge Schoole te helpen bevorderen; waar toe ons, zoo Steenen spreeken konden, de Papenbroeksche Beelden hunne diepzinnige

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſpreuken en opſchriften zouden voorleezen. Dank hebbe inmiddels de vermaarde OUDENDORP, die ons de voornaamſte ſtukken met derzelver zinduidingen beſchreeven heeft; en waar onder wy een genoegzaam uitvoerig berigt van de opgemelde Marcelliaanſche Tombe of Steenen Kist vinden. Deeze Kist dient, met betrekking tot ons tegenwoordige onderwerp, ten bewyze, hoe 't onder de Christenen, zelfs Eeuwen voor KAREL DEN GROOTEN, gebruikelyk was, de Lyken hunner aanzienlyke Mannen in Steenen Kisten of Tomben te begraaven. Want het Lyk van deezen MARCELLUS, in het Jaar 310 na 's Heillands Geboorte, in het negende Jaar der vervolginge onder MAXENTIUS, omgekomen (*), is door de Christenen der ſtrafplaatſe ontvoerd, en in eene heerlyke Marmer Steenen Grafkist gelegd; waar op verſcheiden Historien van den Zaligmaaker kunſtig uitgebeeld ſtaan; onder anderen het overgeeven der Sleutels aan Petrus (†), het geneezen eener bloedvloeiende Vrouwe, het zegenen der Kinderkens enz. Men kan hier uit afneemen, dat de eerſte Christenen hunne aanzienlyke Mannen niet ſlegts eenvoudig in Steenen Kisten begroeven; maar ook in toepasſelyke zinne-

(*) Zie MERULA, *Tyd-threſoor.* bladz. 252. BARONII, *Annales* T. III. pag. 44. Confer ARINGHII, *Rom. Subt.* T. II. pag. 95.

(†) Zie *Brevis* LEGATI PAPENBROEKIANI *deſcriptio*, FRANCISCI OUDENDORPII, pag. 31, 32.

nebeelden, door kunſtig Beeldwerk op dezelven, de Ampten en verrigtingen van den overleedenen aanduidden: waar van nog heden het gebruik van heerlyke Graftomben, en gebeeldhouwde Zerken, in onze Kerken is overgebleeven. Buiten dit pragtige Beeldwerk, verſchilt die Marcelliaanſche Kist ook zeer veel, in de ſtoffe, waar van dezelve gemaakt is, van die, welken in ons Land gevonden zyn. Men maakte ze hier eenvoudig van Bentheimer-Steen, of van die ſoort van Steenen, waar mede onze oudſte Kerken gebouwd zyn; dan deeze Kist is van wit Marmer, by wyze eener Tombe gemaakt; het welk, naar ik vermoede, eerst eenige Jaaren na den marteldood van MARCELLUS geſchied zal zyn. 't Is althans niet te vermoeden, dat de Christenen, ſtaande dien tyd van vervolging, gelegenheid gehad hebben, om zulk eene pragtige Tombe of Kist te vervaardigen, en nog veel minder om die openlyk ten toon te ſtellen. Doch laat ons wederkeeren tot de gewoone Kisten hier te Lande. Meerendeels loopen de Steenen Kisten, welken in onze Gewesten gevonden zyn, naar de voeten eenigzins ſmaller maar flaauwtjes, en ſommigen zyn langwerpig vierkant; doch niet breeder, als dat 'er even het Lyk van een Mensch in kunne liggen; en dus vry gelyk aan onze tegenwoordige Doodkisten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dat nu wyders de gemeene Man, wiens vermogen niet toereikende was, om zig

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Steenen Kisten te verzorgen, dezelve van hout gemaakt zal hebben, is zeer waarſchynlyk; en vermoedelyk zyn des de Houten Kisten ook in die dagen in gebruik gekomen. Een myner Vrienden is deswegens van gevoelen, dat men de Houten Doodkisten diestyds niet maakte uit ſamengehegte Planken, maar uit een uitgehoolden Boomſtam, ter lengte en naar de maat van den dooden; en dat men wyders de dwarsafgezaagde Schors tot een dekſel gebruikte. Hy beroept zig op de voorbeelden der Egyptenaaren, der Oosterſche Christenen en van andere Volkeren, die hunne gebalſemde Lyken op die wyze in een ſtuk houts inſlooten; en hy voegt 'er by, dat men hier en daar, in onze gronden, zulke Eikenhouten uitgehoolde Boomen aangetroffen heeft. Dit denkbeeld komt my, ſchoon ik 'er by geen eenig Schryver berigt van vinde, niet onaanneemelyk voor. Het zou zeer wel kunnen zyn, dat de oude Landzaaten, die het eikenhout overvloedig hadden, en meest met de byl werkten, zulke Kisten voor hunne Lyken vervaardigd hebben; in navolging van de uitgehoolde Steenen Kisten. Edog, hoe of het hier mede zy, dit is ondertusſchen zeker, dat het maaken van geregelde Doodkisten, niet lang na de vastſtelling der Wetten van KAREL DEN GROOTEN, in zwang geraakte. Men heeft nog onlangs een byzonder voorbeeld van dit oude gebruik gevonden, by de ontdekking van een Kerkhof, in den

Wie-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wieringerwaard; waar van de nadere Beſchryving, met eenige oudheidkundige aanmerkingen, in een uitvoerig Werkje, door den Heer PALUDANUS opgeſteld, eerstdaags te voorſchyn ſtaat te komen. Dit Kerkhof, dat ruim een derde van een Morgen in den omtrek beſlaat, is van zulk een hoogen ouderdom, dat men 'er geene benaaming van plaats van weete, dan by bloote gisſing. Maar, nadien het zelve van onder de verdronken Landen, voor en in den Wieringerwaard, ontdekt is, zoo valt 'er geen twyffel aan, of het zal, te gelyk met de overſtrooming van alle deeze Voorlanden, of met dezulken, die nog verder in Zee gelegen hebben, verdronken zyn; en dus al etlyke eeuwen vóór het tydſtip, omtrent het welke wy eenige kennisſe van de waare gelegenheid deezer Landen hebben. Alle de Kisten op dit Kerkhof, dat dus vermoedelyk aangeleid zal weezen, toen de Leer der Christenen en derzelver gewoonten hier aangenomen zyn, liggen met het voeteneinde naar 't Oosten, en het hoofdeinde tegen het Westen, zoo als de Christenen nog heden begraaven. De grootſte Kist is lang zeven voeten en drie duimen. Zy hebben platte dekſels, en denzelfden vorm als de hedendaagſchen; zyn vry ſterk met pennen toegeſlagen, en voorts vast ineen gewerkt. De beenderen, in dezelven gevonden, zyn gelyk aan die der gemeene maat; en dus niet van Reuzen, zoo als het heerſchende wangevoelen

DE HOLLANDSCHE NATIE.

daar omstreeks wil; 't geen men in het werkje van den opgenoemden Autheur uitvoerig en overtuigend ontzenuwd zal vinden. Vermits nu deeze Begraafplaats van een hoogen ouderdom is, zoo strekken de aldaar gevonden Kisten, door het Zeewater doortrokken en tot op onze dagen bewaard, (buiten het welke zy naastdenkelyk al voorlange vergaan zouden zyn,) tot een ontegenzeggelyk blyk van de overoude wyze van 't begraaven onzer Voorzaaten in Houten Doodkisten. Maar by deeze ontdekking doet zig, omtrent die zelfde Landstreek, eene nog byzonderer op; die ik my niet mag laaten ontslippen, en mede door den yverigen en Vaderlandlievenden onderzoeker, den gemelden Heer PALUDANUS, opgemerkt is.

Men heeft naamlyk op het *Koegras*, omtrent Huisduinen en de Helder gelegen, tegen of digte by Torp, dat aldaar een hooge heuvel is, dien men ook *Terp* noemt, eene menigte, of, om de spreekwyze van myn geleerden Correspondent te gebruiken, eene vergadering van Lyken van groote en kleine Menschen, waar onder ook Kinderen, gevonden. De overblyffels deezer Lyken liggen dwars, naast, op en over elkander, zonder Kisten: en zulks geeft sommigen aanleiding om te denken, dat men dezelven te houden heeft voor verdronken Lyken, die aldaar door den hoogen Watervloed aangespoeld zyn. Maar dit gevoelen heeft niet veel beredeneerde waarschyn-

lyk-

lykheids; nademaal het bekend is, dat een verdronken Menschlyk Lichaam niet heel vlot zelfs onder water dryft, en doorgaans op den bodem blyft liggen. Ook zou zulk eene aanſpoeling van zoo veele Lyken, over en naast-elkander, juist zeer byzonder, tegen de gewoone drift van 't Water, daar ter plaatſe moeten voorgevallen zyn: veel waarſchynlyker is het, dat 'er dan insgelyks elders, daar omſtreeks, meer verſtrooide Lichaamen gevonden zouden worden. Zoo men hier egter op eene plaatslyke verdrinking van zoo veele Menſchen denken moet, zou het, naar ons inzien, beter met eene gezonde redeneering overéénſtemmen, als men op eene gelyktydige verdrinking dagt; welke in deezervoege zou hebben kunnen geſchieden: ſtel dat deeze Torp, gelyk de Oudheidkunde bevestigt, eertyds een Vlieberg tegen hooge Watervloeden ware; dat 'er eene menigte van Menſchen, in zulk een geval, opgevlooden zy; dat de vloed buitengemeen hoog, zelfs tot boven deeze hoogte, klom; en dat daar door Man en Muis, zoo als men zegt, op de plaats gebleeven zy. Noordholland heeft meer dan eens, helaas! ſoortgelyke lotgevallen ondergaan; en men heeft ze, (de Almagtige God verhoede het genadigst!) ook nog wel in onze dagen te dugten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Deeze gedagten komen ons het aanneemlykſte voor, of men moest hier nog eerder denken aan de gevolgen van oorlog en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wreedheid. Men weet dat de bittre wrok der vroege Vorſten en laatere Graaven, benevens die der Geestlyken, tegens de onoverwinbre en vryheid beſchermende Westfriezen, of de oude vereenigde Friezen, menigmaal alles, wat 'er in de eene of andere hardnekkige plaats gevonden wierd, over de kling deed ſpringen: of dat 'er wel eens, zoo als het moedig Haarlem ondervond, honderden aanéén gebonden, in de wateren verdronken wierden. In dergelyke gevallen kan zulk eene onregelmaatige ligging der Lyken, als hier ontdekt is, natuurlyk plaats hebben. Zoodanig iets komt my althans waarſchynlyker voor, dan het vermoeden dat men die ligging der Lyken voor een natuureigen gebruik der Natie zou hebben te houden. Evenwel zou hier nog in bedenking kunnen komen, of men ook, met de vastſtelling der Christenwetten, de Lyken der zulken, die men nog aan de oude Vaderlandſche Heidenleere verknogt vond, op eene onregelmaatige wyze, buiten de gewyde Kerkhoven, onagtzaam, zonder op het Oost of West te letten, deede begraaven. En wie weet het, of 'er ook misſchien een byzonder gebruik by eenigen byzonderen ſtam of maatſchappy plaats gehad hebbe? Indien men dit recht wiste, zou men 'er een kenteken van onderſcheiden Volkeren uit kunnen opgeeven. Zoo beſliste de wyze SOLON, uit de ligging der Lyken, het geſchil tusſchen die van Athenen en Megara; toonende dat het Land,

waar

waar over zy twistten, den Athenienzeren toebehoorde; om dat de Lyken, volgens de Atheenſche wyze, van het Oosten naar het Westen lagen; waartegen die van de Megarenzers naar 't Oosten gekeerd waren. Naar deeze opmerking zou hier zekerlyk, zoo die laatſte begraaving, volgens een geregeld Volksgebruik, geſchied zy, eenig verſchil van Natie, by de eerstgenoemde ontdekte begraafplaats in den Wieringerwaard, in bedenking komen. Men neeme deeze uitweiding, om de byzonderheid der ontdekkinge, ten goede.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit de oudſte en geloofwaardigſte getuigenisſen, dus verre getoond hebbende, dat het gebruik van de Lichamen in hun geheel, en in Houten Doodkisten, te begraaven, hier te Lande al vroeg en daadelyk, na 't invoeren der Christen Leere in zwang geweest is; kunnen wy nu zeer gevoegelyk overgaan tot het beſchouwen van de eigentlyke hedendaagſche, zoo natuureigen als overgenomen gebruikelykheden. Indien wy ons hier, in eene tydperkkundige Verhandeling over de verſchillende gewoonten wilden inlaaten, zouden wy, buiten eenig nut, zeer breedvoerig worden. Liever keeren wy ons, kortsheidshalve, terſtond tot de tegenwoordige gebruiken; in welker beſchryving wy zoo veel van de oude oorſpronglyke gebruiken zullen invlegten, als ter opehelderinge, of ter verlustigende uitſpanning, geſchiktlyk geſchieden kan.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

HEDENDAAGSCHE GEBRUIKEN DER HOLLANDEREN, BY 'T STERVEN.

Wanneer een Mensch hier te Lande aan den oever des doods ſchynt te naderen, of alle uiterlyke tekenen van het dreigende ſterflot daar zyn, dan is het gebruikelyk de Naastbeſtaanden byéén te roepen. Zoo de ſtervende nog vatbaar is voor Christlyke opwekkingen, dan word 'er ſomtyds een Leeraar, of Krankenbezoeker by geroepen; om hem tot vasthouding aan het geloof te vermaanen, en door gebeden te verſterken. By de Roomschgezinden geſchied zulks, gelyk bekend is, na 't afneemen van de Biegt, en 't geeven van de Abſolutie, of het toezeggen van de vergeeving der zonden, met een eerbiedig gebruik van het Heilige, en 't waarneemen der verdere Kerkplegtigheden. Onder de Lutherſchen word ook den kranken het Avondmaal nog wel toegediend; doch zulks is by de Nederlandſche Kerk niet in gebruik. Zelfs neemt heden het Krankenbezoek, als of het ſchande ware de oude gewoonte van eerbiedige Godsdienstoefening voor het ſterfbedde te onderhouden, zeer ſterk af. De Leeraars worden, by verre de meeste Aanzienlyken, ten dien einde niet gehaald; en zy komen zelfs ſchaars by de geringer Gemeente; vooral in de Steden, daar 'er geëxamineerde Lieden toe geſteld zyn, welken men *Ziekentroosters* of *Krankenbezoekers* noemt. Dan deezen hoort men al dikwerf, uit een hoogmoedig grondbeginſel, den zieltoogenden harde woorden, in plaats van zagte troostredenen, toeduwen: en zy ſpree-

ſpreeken veeltyds met een ſterker gezag, dan een geoeffend, zagtmoedig Leeraar in zulk een geval doen zou. Misſchien verbeelden zig zulke Ziekentroosters, uit de gelykheid hunner kleedy met die der Leeraaren, dat ze ook, min of meer, eenig recht tot het gebruik der Kerkelyke Sleutelen hebben. Ondertusſchen bevinden 'er zig evenwel, onder die geenen, welken dat Ampt bedienen, ook waarlyk braave en geoeffende Mannen, die aan den anderen kant de zuimagtige Leeraaren in dit ſtuk beſchaamen: die hunnen ſtervenden Broeder met den zoeten troost der zagtzinnige Euangelieleere, met liefderyke, zagte gemoedsneigende en gedweemaakende heilwoorden, als 't ware zalven; en 't klamme doodzweet in een verzagtenden balſem Gileads hervormen. Wyders ſtaat hier omtrent nog aan te merken, dat deeze gewoonte, van een Leeraar by den ſtervenden te roepen, ſchoon dezelve, als gezegd is, waarſchynlyk door de toeneemende kleenagting voor uitwendige Godsdienstplegtigheden, in de Steden, veelal buiten gebruik geraakt, evenwel ten platten Lande, zoo wel by de Leeraars als by de Leeken, in hoogagting gehouden word. Daar leeft, daar heerscht nog de oude eerbied voor de Godsdienſtige gebruiken. Het word een Leeraar op een Boeren Dorp, vooral aan den Overmaasſchen kant, en in Noordholland, (want aldaar is men 'er buitengemeen op geſteld,) hooglyk tot ſchande geſproken, als hy hier in

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in nalaatig geweest is, zelfs by alleronge-oeffendste en armste Leden der Gemeente. Ja 't is 'er zoo mede gelegen, dat men hieromtrent, ten platten Lande, tot een ander uiterste loope. Veelen onzer eenvoudige Landlieden schynen te meenen, dat de Zaligheid van den overleedenen 'er aan gehegt is; schoon de belydenis der Hervormde Leere de vergeeving der zonden in geenen deele verbinde, aan de al of niet gedaane voorbidding eens Leeraars; als welker genaderyke schenking alleen Gode toekomt. Dan dit denkbeeld van de verdienstlykheid dier Voorbiddingen, dat de onkundigen onder onze Natie nog al vry sterk voeden, is naastdenkelyk een overblyfsel van de Roomsche Leer, dat hier zeer algemeen, en mogelyk meer dan elders, zynen invloed behoud. Men stelt zig althans bloot aan den haat van sommige Huisgezinnen; indien men, al heeft de Man of Vrouw, Vader of Moeder, allerwoestst geleefd, zulk eenen voor onzalig wil houden, die slegts op zyn sterfbedde met den Leeraar of Ziekentrooster gesprooken heeft. En zeker, wien valt het niet bitter, zulks van zyne Nabestaanden te hooren; daar wy allen natuurlyk hoopen onze Vaderen in een zaligen stand te mogen ontmoeten. Dit is een Nationaal denkbeeld, waar in zig nog een zweem van de oorspronglyke Natie vertoont. Het was reeds den ouden Batavieren eigen; die zekerlyk, schoon hunne kundigheden met veele wangevoelens ver-

gezeld waren, over de onbegrypelyke Godheid en de onſtervelyke Ziel verheven dagten; en vastlyk geloofden, dat zy hunnen afgeſtorvenen, hier namaals, weder in een gelukkiger ſtand zouden ontmoeten. Dan dit in 't voorbygaan. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Buiten dit opgenoemde gebruik, is men verder, als een Mensch daadelyk, zoo als men zegt, op het ſterven ligt, gewoon, de naaste gebuuren insgelyks te doen roepen. Dit was zelfs van oudsher de eisch der Wet; zoo luid, om een gereed voorbeeld, my 't naast aan de hand, by te brengen, in de Gebuurwetten der Stad Leyden, de achtentachtigſte Keure. HET ROEPEN DER GEBUUREN BY DE STERVENDEN.

Tot welcker tydt eenich Perſoon/ 't zy jonck of out/ op zyn verſcheyden of ſterven leyd/ zoo is de gene/ die 't Huis ophoudt/ gehouden (als naer ouder gewoonte) de gebuyren/ daer omtrent wonende/ inne te roepen of ſulcks te doen doen/ om by 't ſterven van den zelven Perſoon tegenwoordig te zyn/ ten eynde alle quaet naerdencken mach werden geweert/ op poene ſo ſy des verſuimden/ ten behoeve van de gebuyrte te verbeuren twintich Stuyvers/ boven 't recht van den Heer &c. Dit is derhalven een gewettigd gebruik.

Daarbenevens word het, by onze weldenkende Ingezetenen, voor Christelyk en ten hoogſte pligtmaatig gehouden, dat de Kinderen en de Vrouw of Man van den ſtervenden Perſoon, in die omſtandigheden, den HET GEEVEN VAN DEN AFSCHEIDSKUS, EN

DE HOLLANDSCHE NATIE.

'T LUIKEN DER OOGEN.

den laatſten kus geeven, en den zegen van den ſtervenden ontfangen. Ook is het, zoo ik zeer wel weet, by de meesten van den Burgerſtand, en genoegzaam by alle onze Landslieden gemeen, een afſcheidskus van den ſtervenden te neemen; en dien, als hy geſtorven is, de oogen te ſluiten, of, gelyk men dit bepaaldlyk noemt, te luiken. Van daar zingt MOONEN, in zynen Lykzang, op den dood van Mevrouwe GERHARDA DAAMS:

Opdat de droeve Kamenaar
Uw vrolyke, doch ſtervende oogen
Zou luiken, daer uw ſtille geest,
Ten Lichaeme uit om hoog gevaeren,
Verzeld van Ziele- en Englenſchaeren,
Ter bruiloft gaet op 't hoogſte feest.

Op dit gebruik doelt ook BRAND, als hy, in zyne vertroosting aan PH. VAN LIMBORCH over den dood van deszelfs Echtgenoote, ELIZABETH VAN ZORGEN, zegt:

ô Waarde Vrient, hoe is de band gebroken,
De band des Echts, die u zoo vast verbondt?
Gy hebt, helaas, uws Egaas oog gelooken,
Zo haast, zo vroeg, in 's levens Morgenſtont.

Dit oogluiken der geſtorvenen geſchied doorgaans, gelyk aangeduid is, door de Bloedverwanten, onder 't geeven van een kus; en men houd het als nog voor een dierbaaren zegenwensch, by gelegenheid van Jaarwenſchen, Bruiloften, zoo Zilveren als Gou-

Gouden, den Vrienden toe te wenſchen, dat hunne Kinderen hen al kusſende de oogen mogen luiken. Men vind, dat dit gebruik den Ouden reeds heilig was. Zoo wierp zig *Joſeph op zyns Vaders aangezigt; hy weende over hem, en kuste hem.* Geneſis L. vs. I. De Grieken en de Romeinen ſtelden zeer veel in 't volvoeren van deezen pligt; ter welker oorzaake HOMERUS, VIRGILIUS en OVIDIUS 'er dikwerf duidelyk van gewaagen. Ten aanzien van het luiken der oogen, ſtrekke dit voorbeeld uit OVIDIUS, in zyne *Klaagdichten* (*), aan zyne Huisvrouwe:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Supremoque die notum ſpectantia cœlum,
Texisſent digiti Lumina nostra tui.

Dat is, met het even voorgaande, naar de vertaaling van VALENTYN: „ Og! waart „ dat ge met myn leven, maar myn dood „ betreuren most, en gy door myn afſter- „ ven weduwe gelaten waart! Dan zou de- „ ſe geest door u pligt in zyn Vaderland „ verhuist hebben, vriende traanen myn „ koude borst beſproeit, u duimen in myn „ laatſte uir myn oogen, beſtarende haar „ bekenden Hemel, geluikt —— hebben". En dus was, ten opzichte van 't kusſen, LIVIA te beklaagen, om datze aan DRUSUS, haaren Zoon (†), den laatſten kus niet had

(*) OVID. *Trist. Lib.* IV. *Eleg* III. *ad Conjugem.*
(†) ALBINOVANUS *in Epicedio de* LIVIA.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

had kunnen geeven; waar op de Romeinen zeer gesteld waren; geloovende sommigen, dat 'er, by deezen laatsten kus, een overgang of liever eene mededeeling der Ziele plaats had. In dien zin vertaalt VONDEL de woorden, welke VIRGILIUS de Zuster van DIDO, by deezer dood (*), in den mond legt, zeer wel:

Dat ick de wonden wasche, om, zo 'er noch verstant
En lucht en adem zweeft, die met myn mont te vangen.
Dus styghtze al kermende, met kommer en verlangen,
Den houten stapel op, en koestert, in dien noot,
Omhelst de hallefdoode en pooght op haren schoot
Met haar gewaat 't zwart bloet al kermende te droogen.
De stervende verpynt zich haer gelokene oogen
Eens op te slaan, enz. — —

Uit deeze staaltjes kan men genoeg zien, hoe die oude Volkeren gewoon waren, den stervenden Bloedverwant den laatsten kus te geeven, en deszelfs oogen te luiken. Even zoo was 't by hen gebruikelyk den stervenden zynen Ring of Zegelring af te neemen, zoo dra 'er de adem uit was. Van daar spreekt PLINIUS, van *morientibus religione quadam annulos detrahere* (†), den stervenden Godsdienstiglyk den Ring af te neemen. Zulks heeft ook onder ons by veelen

(*) VONDEL, *Eneas.* IV Boek.

(†) PLINIUS, *L.* XXXIII. *Cap.* I.

len plaats; doch gemeenlyk worden deeze Ringen door de Waaders afgenomen, en den Vrienden bezorgd; ook laat men ze wel aan de hand der dooden blyven. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wanneer de Ziel eindelyk het Lichaam verlaaten heeft, en men na den laatsten snak geen tekenen van leeven meer bespeurt, laat men het Lyk eenige oogenblikken liggen. De een of ander, nog twyffelende, of 'er leeven in zy, voelt met de hand wel eens op de borst, of houd dien over den mond, om te ontdekken of 'er nog eenige flaauwe polsflag of adem te bespeuren zy. Veeltyds houd men ook een Spiegel over den mond, om daar op den aanslag des adems te ontdekken; en als men zoodanig iets gewaar word, vermoed men dat 'er nog eenig teken van leeven zy: doch men word hier in dikwils door andere Lichaams uitwaasfemingen misleid. Als men ten laatste wel verzekerd zy, dat het een dood Lichaam is, dan vertrekken de Naastbestaanden in eene andere Kamer; en twee van de naaste gebuuren of wel meerder, die dan mede in het Sterfhuis verzogt worden, blyven by het Lyk; om het te reinigen, te ontkleeden, en de *Waade*, of het Doodgewaad, aan te doen. Men noemt deezen, uit hoofde der opgemelde benaaminge van het Doodkleed, *Waabuuren;* en wanneer men iemand, althans in Rhynland, als zyn allernaasten gebuur wil aanduiden, zegt men, het is myn *Waa-Gebuur*, *Waabuur*. Oudtyds wierden dezulken, die de *Ree* of

DE BEHANDELING VAN DEN GESTORVENEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

het doode Lyk ontkleedden, op eene dergelyke wyze genoemd *Reewers* of *Raawers*, *Raauwſters* of *Reeuwſters*. En deeze verpligting van Waabuur is by veelen zoo heilig, dat het iemand, hoe vermogend hy ook zy, tot een ſmaadlyk verwyt verſtrekke, als hy zich deeze verrigting, of ten minſte zyne tegenwoordigheid, by het ſterven zyner gebuuren, onttrekt. Dit gebruik heerschte bovenal ten ſterkſte by den Burger- en Boerenſtand; doch de Grooten bekreunen zig veeltyds des niet. Zy geeven, waarlyk, maar al te veel reden, om te denken, dat de vreeze des doods, en de akelige omſtandigheden, of, als ik 't eens rond uit mag zeggen, de herinnering van ook eens van haaren grooten ſtaat, eer, aanzien en rykdommen te zullen moeten ſcheiden, te veel ontroering in hunne denkbeelden verwekken, om zig voor 't Sterfbed van een eerlyk Godvrugtig Burgerman te vertoonen. Ja, dat meer is, veelen onthouden zig van het Sterfbedde hunner Naastbeſtaanden; en 't gaat zelfs by ſommigen zoo ver, dat ze 't beneden de hoflyke ſtaatlykheid houden, iemand anders dan eenige Bedienden by den ſtervenden te laaten. Men neemt onder dezulken, even als of men eene Saletvizite afleide, afſcheid van den zieltoogenden, en begeeft zig uit den huis, by den eenen of anderen zyner bekenden; of gaat, in navolging der Franſchen, naar buiten, uit vreeze dat men eenige ſmet van den Zieken zou overneemen;

men; doch liever, om zig ook in die gevallen, door eene Hoofsche Mode, van het Gemeen te onderscheiden. Maar, wat men ook ter verschooninge hier van moge bybrengen, zeker is het, dat zulk een gedrag, door rechtschapen en weldenkende Hollanders, met rede berispt word. Roemwaardiger was het gedrag onzer Voorvaderen; toen 't der Natie als een byzondere Lof toegerekent wierd, dat ze den stervenden, tot op zyn allerlaatste oogenblik, getrouw bystonden: 't geen het oude Hollandsche spreekwoord, *Men kent een Vriend in nood en dood*, ten kragtigste te kennen geeft. De traanen zyn, 't is waar, dikwerf bitter; en Vrouw, Man, Kind of Broeder, den stervenden hartlyk beweenende, mogen zig wel eens een weinig afzonderen; doch zy behooren hem niet geheel te verlaaten. De treurigen en beangsten by te blyven, en hen te troosten, is een rechtaartig blyk van een Christen hart; en wien voegt dit beter dan den Naastbestaanden en Gebuuren? *Salomo* agtte het reeds, in zynen tyd, *beter, te gaan in het Klaaghuis dan in het huis der Maaltyden* (*); by onze Batavieren was het beweenen der dooden eerlyk; en onze Hollandsche Burgerstaat houd het nog heden voor één der dierbaarste pligten, het treurende Huisgezin als Waa-Gebuur by te staan; schoon de Grooten zulks ontwyken, en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Pred. VII. 2.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en dien pligt door huurlingen of arme gebuuren laaten uitvoeren.

Wat nu verder, om voort te gaan, dit waaden betreft, het zelve bestaat hier in. Men ontkleed den dooden, vóór dat het Lichaam verstyfd is, geheel naakt, wascht het Lyk af, trekt het een Hemd aan, en zet het eene Muts op. Het hier toe behoorende Linnengoed is by de meeste Burgers altoos in gereedheid; ja eerlyke arme Lieden, by welken men naauwlyks iets aan den wand vind, zullen 't uit den mond spaaren, om het vereischte tot eene Doodwaade te hebben. Onder onzen Boerenstand houd men altoos een nieuw Hemd en 't verdere noodige Linnen in de Linnenkas; en men zal het zelve nimmer bezigen, zoo 'er niet een ander gereed zy. Zulks had ook al van oudsher by de Romeinen plaats, die naauwkeurig zorgden voor de kleedy der dooden; welken zy, na dat het Lyk gewasschen en met welriekende zalven gesmeerd was, den dooden aantrokken; bestaande dezelve veelal in zoodanig een wit Kleed, als de overleedene in zyn leeven gedraagen had. Het komt heden, by veelen onzer aanzienlyken, al vry sterk in gebruik, om den dooden niet te ontkleeden, noch te wasschen; maar hem in die kleeding, waar in hy gestorven is, te laaten. Men legt zulk een Lyk, als 't van een Manspersoon is, met eene daar toe gemaakte Rouwjapon, en, zoo 't een Vrouwen-Lyk zy, met een witten Schoudermantel en On-

Onderrok met zwarte ſtrikken, in de Doodkist (*). Op ſommige plaatſen gaat dit zoo ver, dat men den Heeren hunne beste Paruiken op 't hoofd zet, of wel volſtrekt nieuwe Paruiken voor hun doet maaken, om 'er mede in de Kist te liggen. Indien deeze belachlyke gewoonte voortgang heeft, en men dan vervolgens, gelyk ligtlyk gebeuren kan, ook de Coëffures in agt begint te neemen, zullen zekerlyk de Hoofdeinden der Doodkisten langer moeten vallen; als men een Jonker in eene Cacatoe Coëffure, en eene Dame, als eene Sultane opgehuld, in de Kist moet leggen. Ondertusſchen blyven by de rechte Hollanders, die zulk eene Doods-Hovaardy met reden wraaken, zoodanige gebruikelykheden veragtelyk: en men oordeelt het veel gevoegelyker, den dooden genoegzaam als een ſlaapenden te kleeden, in navolging van het gebruik der eerſte Christenen, die zulks natuurlyk, eerlyk en deftig oordeelden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Als nu de doode dus gewaad is, legt men hem gemeenlyk in dit Doodsgewaad op Stroo; meestal in dezelfde Bedſtede, waar in hy geſtorven is, ſomtyds ook op eene Rustbank, en in huizen van een kleenen omtrek wel op den grond. In Braband pleeg

HET OP STROO LEGGEN DER LYKEN.

(*) Zoo ſchynt het ook oudtyds by eenige Germaanen gebruikelyk geweest te zyn, de dooden zelfs met kostelyke Kleederen te begraaven; dat te meer aanleiding gaf tot Grafſchendery. Zie SICCAMA *de ll. Friſic. Fol.* 146. *in notis.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

pleeg men de Lyken op eene rolmat te leggen; en, zoo men op de afbeeldingen van eenige Hollandſche Tekenaars ſtaat moge maaken, dan is zulks in vroegere dagen ook alhier gebruikelyk geweest. In dit leggen der Lyken zyn de gebruiken zeer verſchillende. Men heeft plaatſen, daar men, in het uitſtrekken der armen, ten opzichte der Sexe, onderſcheid maakt. De Mannen hebben de armen langs het Lyf, maar de Vrouwen dezelve kruiswyze over een liggen; elders ontmoet men het tegen overgeſtelde; en op andere plaatſen neemt men dit onderſcheid niet in agt. De Roomſchen leggen de handen der geſtorvenen meest altoos ſamen, als 't ware in eene biddende geſtalte. In de zestiende en zeventiende Eeuw was dit, onder de Hollanders, het algemeene gebruik; en men vind nog, ter dier oorzaake, verſcheiden Grafzerken, op welken de Perſoonaadjen met de handen te ſamen, als biddende, afgebeeld zyn. By voorbeeld de Dogter van ALDEGONDE te Delft, en JUSTINUS VAN NASSAUW met zyne Gemalinne te Leyden. Met dit leggen van 't Lichaam op ſtroo, draagt men tevens zorg, dat de Mond en de Oogen geſlooten blyven; zoo door het plaatſen van een opgerolden doek tegen de Kin, als het leggen van koperen Duiten op de Oogen. En dit gebruik van Duiten is misſchien afkomſtig van zekere gewoonten der Ouden, om penningen in den mond of in de Kist der overleedenen te leggen. Wyders word het Hair uitgekemd,

kemd, de Baard der Mannen geſchooren, en de Vlegten der Vrouwen behoorelyk opgemaakt. Dus heeft men, in de ontdekte Graven, in de Franſche Kerk, in 's Hage, het hulſel der Landgraavinne JACOBA VAN BEYEREN, nog in zyn geheel gevlogten gevonden. 'Er zyn ook plaatſen, in welken men de Hairen der Vrouwen, lang uitgekemd, over de Schouders neder laat hangen, naar de wyze der ouden; die ze meermaals op de Borst uitſpreidden. Veelen leggen den Kam, waar mede de dooden gekemd zyn, naast het Lyk, en dezelve word vervolgens mede in de Doodkist geſlooten; uit een zeker bygeloof, dat de Hairen van den geenen, die 'er zig naderhand mede mogte kemmen, zouden uitvallen. Gemeenlyk laat men de dus op ſtroo geſchikte, of, zoo als men zegt, afgeleide Lichaamen vier-en-twintig uuren, of tot dat de Kist, waarvan de Timmerman daadelyk de maat neemt, gemaakt is, liggen. Op veele plaatſen is deeze tyd van op ſtroo te liggen wetlyk bepaald; waaromtrent de bovengemelde Keure van Leyden aldus luid.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men zal alle afgeſtorven Lichamen / na dat de ſelve geſtorven zyn / op ſtroo laten leggen (ſoo men dat noemt) ten minſten twaalf uyren / ſonder die daer vooren te mogen in de Doodkiste leggen / 't welck oock niet en ſal mogen werden gedaen / dan ten minſten daer by zynde twee Perſoonen / den afgeſtorvenen vreemt zynde / op poene enz.

 Uit

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit den inhoud deezer Keure blykt, dat dezelve gemaakt is, om misverſtand en misbruik voor te komen. Dezelve ſtrekt wel inzonderheid ter verhoedinge van haatelyke gevallen; of ook ſomtyds de dood van den overleedenen, 't zy uit Familiehaat, of geldzugt, door een of ander der familie mogte verhaast, of dien, ſterk geſproken, den dood toegebragt zyn. Hierom moeten 'er *ten minſten twee Perſoonen, den afgeſtorvenen vreemd*, dat is, niet in den bloede beſtaande, by het op ſtroo leggen tegenwoordig zyn; te weeten, als getuigen, dat de afgeleide natuurlyk geſtorven was. Daar benevens bepaalt deeze Keur wyslyk, dat men den afgeleiden ten minſten twaalf uuren op ſtroo zal laaten liggen; om daar door met alle mogelyke zekerheid te weeten, dat dezelve waarlyk dood is. Men heeft hier omtrent wel eens misſlagen begaan, en 't is meermaals gebeurd, dat Menſchen, die voor dood afgeleid waren, weder bykwamen, en zelfs nog lange daar na geleefd hebben; ja, men vind voorbeelden van gemeende afgeſtorvenen, die, reeds begraaven zynde, als herleefden, en, na het openen van de Kist, uit het Graf verreezen; gelyk dit, onder anderen, van zekere Keulſche Vrouwe bekend is. Men heeft op een Graf te 's Hertogenbosch, zoo als my medegedeeld is, het volgende Grafſchrift van zekeren Knegt, die, begraaven zynde, geroepen had, geleezen.

Als deezen Knegt voor dood begraven was ter ſteed, DE HOLLANDSCHE NATIE.
Hy riep in 't Graf, dog men deed
Hem niet ras op en los;
Des ſtarf hy tweemaal;
God geef hem Hemels praal!

Eene der aanmerkelykſte geſchiedenisſen van die ſoort ontmoet men in CATS *Graf-Huwelyk*; en 't aldaar gemelde word by ſommigen voor een waaragtig geval, in de Nederlanden gebeurd, gehouden. Men had naamlyk eene jonge Vrouw, zoo men vastſtelde, overleeden zynde, begraaven. Een haarer oude Minnaars, die haar, ſchoon reeds getrouwd, en nu overleeden, nog teder beminde, bekroop de Luim, om den Koster om te koopen, op dat hy den dooden nog een laatſten kus mogte geeven. Een vreemde gril voorwaar! doch waar toe is de liefde niet al in ſtaat! (Zeker Dichter liet wel een Vrouwenhair zyner overleedene Echtgenoote in 't goud zetten.) De bovengenoemde Minnaar aan 't Graf gekomen en de Kist geopend zynde, vond nog leeven in 't voorwerp zyner liefde; hy toog haar uit het Graf, en bragt haar, toen zy tot volkomen gezondheid herſteld was, eerlyk en ongeſchonden weder by haaren Man. Doch deeze, hier door verſchrikt, ſtierf kort daar na, en de Minnaar huwde vervolgens met die uit het Graf verreezene Weduwe. Dit geval, door den Vernuftigen CATS in zyn *Trouwring* geestig berymd (*), is

(*) Zie CATS *Grafliefde*.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

is zeker één der ſterkſten, die men kan bybrengen; dan men vind 'er meer van dien aart beſchreeven; en ik zelf weet verſcheiden voorbeelden van gewaande overleedenen, welken bygekomen zyn, na dat ze alrede op ſtroo lagen, en zelfs gekist waren; doch nadien zulke gevallen ook elders genoeg bekend zyn, zal ik ze ſlegts voorbygaan. Loflyk is derhalven de Wet, van geen dooden te mogen kisten of begraaven, voor dat men vaste tekenen des doods heeft. En met het hoogſte recht is onze menschlievende Natie deswegens, in een byzonder opzicht, te roemen, daar zy de eerſte geweest is, die by uitſtek voor het behoud veeler Menſchen gewaakt heeft; door te bewerken, dat men ſchielyk verſtikte Lichaamen niet meer zoo onvoorzigtig voor dood verklaart; maar eerst alle mogelyke poogingen aanwend, om, door natuur en konst, het vermoedelyk ſtilſtaande leeven weder op te wekken. Ik bedoel de pryzenswaardige edelmoedige Maatſchappy, tot reddinge van drenkelingen en verſtikten, aan welke reeds veelen, die men eertyds voor dood gehouden zou hebben, het herſtellen hunner onderdrukte leevensvermoogens te danken hebben. Eene inrigting, die door onze wyze Overheden, met afſchaffing van 't oude gebruik, om de Lyken der Drenkelingen op den wal of oever te laaten liggen, met waare erkentenisſe, beantwoord en beſchermd is geworden; ja, waar in het trotſche Engeland,

dat

dat meerendeels alles, wat onze Natie uitvind of doet, met een oog van veragting aanziet, ook onze braave Vaderlanders gevolgd heeft. Trouwens, wat is 'er voor een weldenkend Christen verrukkelyker, dan een dooden aan zyne Bloedverwanten weder te geeven! Ik voor my betuige, in myn geheelen leeftyd, geen zieltreffender oogenblik beleefd te hebben, dan dat, toen ik, op het ſpoor deezer Maatſchappye, een voor dood gehouden Dogtertje in de armen van eene raadelooze Moeder en troostloozen Vader heb mogen overleveren. Alle deeze en ſoortgelyke zoo oude als nieuwe ſchikkingen, ter voorkominge van het te ſpoedig begraaven, zyn zekerlyk zeer te pryzen. Dan, laat ons ons onderwerp vervolgen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Intusſchen dat de doode op ſtroo ligt, word de Kist klaar gemaakt, en het Lyk word vervolgens, na dat de gevorderde tyd verſtreeken is, gewoonelyk door de Timmerlieden, die de Kist brengen, in dezelve geleid; maar als 't eene Vrouw is, verrigten zulks, by eerbaare Burgers, de Vrouwen, die het lichaam gewaad hebben; en 'er als dan een ſteekpenning voor ontvangen. Wat onze Doodkisten aanbelangt, ze zyn heden meestal van 't zelfde fatſoen, uit zes Planken ſaamgeſteld: waar op HUYGHENS geestig doelt, als hy zegt: HET KISTEN DER DOODEN.

Mag m'hem de moeit niet wel bedancken,
Van uit de wieg tot dat men ſterft,
Voor al den buit, die m'endlik erft,
Een ſtukje Lynwaeds en zes plancken.

Voor

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Voor twee of meer eeuwen ſchynen dezelven egter een anderen vorm gehad te hebben. Het is althans, uit veele oude Schilderyen, Printen en Tekeningen van ouder dagen, als mede uit eene zwaare Eikenhouten Kist, door my gezien, blykbaar, dat, ten minſten eenigen onzer Voorzaaten, het Dekſel hunner Doodkisten, met twee ſchuin tegen elkander opſtaande planken, by wyze van een Huisdak, maakten. In de voorgemelde Graven der Hofkapel-Kerke in 's Hage, is ook zulk eene Kist gevonden; mitsgaders nog eene andere van een byzonder maakſel, geheel van Tin; waar van ons een berigt medegedeeld is, door den Heer FRESE, Kunstſchilder in 's Hage, en Beminnaar van Oudheden; uit wiens keurige handen wy eerstdaags een weluitgevoerd Werkje, betreffende verſcheiden aanmerkelyke Graven, en derzelver Opſchriften, in ons Holland, verwagten. Deeze Heer, welke die Graven gezien en de Kisten zelf afgetekend heeft, heeft my zyne tekeningen vertoond, en de vryheid gegeeven, om 'er hier ter plaatze melding van te maaken; dat, uit hoofde der byzonderheid, ook wel der moeite waardig is. Deeze Kist dan was geheel van Tin, overlangs met geſchelpte randen toegeſondeerd; voorts plat, en naar de wyze der gemeene Kisten; alleenlyk had dezelve aan het hoofdeinde een uitſteekend rond, juist geſchikt, om 'er het hoofd in te vervangen. In deeze Kist lag een toebereid gewast Doek, of ee-

eene zekere toebereide ſtoffe, die het Lyk inſloot, en waar door het zelve, als 't ware, met Piktouwen gebonden was; op eene ſoortgelyke wyze als ons de Egyptiſche Lyken gebakerd voorkomen. Toen men de windſels opende, ontdekte men in hetzelve een welriekend-vogt, niet ſcherp noch ſterk van kragt. En in dit vogt heeft men, tot ieders verbaazing en groote verwondering, het Lichaam in zyn geheel, nog onvergaan en ongeſchonden, gevonden: zelfs zoo, dat men, uit eenige daar in ontdekte wonden, op het vermoeden gevallen zy, of het niet 't Lichaam van Graaf FLORIS den Vden of dat van Graaf WILLEM, Roomsch-Koning, ware: doch misſchien zyn de vermeende wonden openingen geweest, om het Lichaam inwendig te Balſemen, of 'er het Hart uit te neemen. Wat hier van ook zy; wy wagten op eene naauwkeuriger beſchryving. Tot ons byzonder oogmerk in dit geval, dient hier hoofdzaaklyk de verſcheidenheid van den form en de gedaante der Kisten, gelyk ook het waaden en bezorgen der Lyken. Men ziet 'er tevens, met verwondering, uit, hoe verre de konst van balſemen onder ons geweest zy; daar men de Menschlyke Lichaamen, na verloop van etlyke honderd jaaren, nog in hun geheel bewaard vind. Wy hebben, om dat 'er op *Plaat* XII nog een kleen plaatsje open was, een ſchetsje van de gedaante deezer Kiste gegeeven; terwyl men uit-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

uitvoeriger tekeningen van den Heer FRESE zelven te wagten heeft.

Buiten deeze gemelden vind men ook Staatelyke Kisten, die met Zwart Fluweel bekleed en met Zilver omzet zyn: gelyk zoo geweest is de Kist van PIETER FLORISZOON, die, uit Denemarken naar Noordholland vervoerd, op last des Konings met Fluweel bekleed was; waar op 's Mans Wapenſchild, met een Deensch Lofgedicht, geborduurd ſtond. Voorts maakt men heden nog wel Kisten met Glazen Deurtjes in het Dekſel, om den dooden te kunnen beſchouwen; dan zulke en meer dergelyke byzonderheden hebben ſlegts by buitengewoone gelegenheden of zeldzaame verkiezingen plaats. Gemeenlyk maakt men de Kisten nu eenvoudig, en met platte Dekſels. Deeze Dekſels ſchroeft men boven op de Kist vast, met yzeren Schroeven, die of zeer eenvoudig, of, naar het vermogen der Naastbeſtaanden, kunſtig en pragtig gewerkt zyn. Doorgaans behooren 'er agt tot een Kist. Hier benevens laaten de Aanzienlyken ook zoodanige ringen of handvatſels aan de Kist klinken; gemeenlyk zes, twee op de langte ter wederzyde, een aan het hoofd en een aan het voeten-einde. Van binnen worden de Kisten met wat fyner of grover Linnen bekleed; 't welk men, met zwart Lint afgezet, op de randen en over de naaden ſpykert; waar by de Roomschgezinden ook het teken des Kruisſes voegen. Aan het hoofdeinde is de bodem opge-

gevuld met eiken krullen, of met die van het eigen hout der Kiste, waar op men het hoofd van den dooden, als op een kusſen, nederligt. Voorts heeft de meerdere of mindere volkrykheid der Steden aanleiding gegeeven, tot het vastſtellen van verſcheiden bepaalingen, die de Kistenmaakers in agt hebben te neemen. In Amſterdam, by voorbeeld, mogen, op zwaare boete, geen Kisten van Eikenhout gemaakt worden, dan voor zulke Lyken, die men naar elders zal vervoeren. De rede hier van is, dat de Kisten van andere ſoorten van hout eerder vergaan, en dus ſchielyker plaats maaken voor anderen, waar mede men, buiten dit, uit hoofde der volkrykheid, verlegen raakt. Ook worden allerleie Kisten daar ter plaatſe zwart geverwd, des het 'er ſchande zy iemand in eene witte Kist te begraaven. Binnen Leyden en Haarlem, mitsgaders in meest alle andere Steden en Dorpen, houd men 't in tegendeel voor zeer deftig, in eene witte Eikenhouten Kist te liggen: van waar de aanzienlyken en de deftigſte Burgers, gemeenlyk met zodanige Kisten in de Kerken begraaven worden. De Lyken der minvermogenden begraaft men daarentegen in zwarte vuurenhouten Kisten, en veelal op de Bolwerken, of Kerkhoven buiten de Stad gelegen. 't Is dus, daar ter plaatſe wel geen ſchande, in eene zwarte Kist te begraaven, nadien ook eerlyke geringe Burgers zulks doen; doch het word 'er evenwel minder deftig ge-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

geoordeeld; des hy, wiens vermogen het eenigzins toelaat, gewoonlyk voor het begraaven in eene witte Eikenhouten Kist in de Kerk zorge. Sommigen ſtellen 'er zoo veel belang in, dat ze, by voorraad, keurig hout voor hunne Kisten wegleggen, of wel de geheele Kist, by hun leeven, al gereed laaten maaken. Zelfs heb ik een Schoenmaaker gekend, die eene netgeboende Kist in zyn Slaapvertrek hield, en, zoo men wil, 'er dikwils in ſliep, om dus aan den dood te gedenken. Dat 'er voorts ook Looden en Tinnen Kisten geweest zyn, is by het openen van eenige oude Graven duidelyk ontdekt; en wy hebben 'er hier boven reeds eenig gewag van gemaakt. Wyders zyn 'er in alle de Steden, door de hooge Overigheid, insgelyks Wetten geſteld, op de grootte der Kisten, de dikte van 't Hout, de menigte der Spykers, enz. alle welke byzonderheden in der Steden Keuren overvloedig te vinden zyn, des wy, 't niet noodig agten hier van breeder te gewaagen.

HET PLAATSEN DER KISTE IN 'T VOORHUIS.

Op het nederleggen van 't Lyk in de Kist, volgt deszelfs plaatſing in 't Voorhuis, of wel, naar de tegenwoordige Bouworde in de Steden, in de Zy-Kamer; alwaar de Kist, op twee daar toe geſchikte zwarte Schraagen, gezet word. Het Dekſel der Kiste rust dan op de ſchroeven, en word door een zwart Lykkleed gedekt; blyvende de Kist voorts open, tot op den dag der begraavinge; ten ware een ſmettende ſtank het vroegere ſluiten eerder vereiſche. Dit

plaat-

plaatsen der Doodkisten in 't Voorhuis, of in een vertrek daar omtrent, is van een oud gebruik; en onder ons waarschynlyk van de Romeinen overgenomen. Van daar noemden de Romeinen de Voordeuren der huizen *loca mortuorum*, „ de plaatsen der doo„ den"; en somtyds zinspeelden zy hier op, wanneer zy iemands naakenden sterfdag aanduidden, of te kennen gaven, dat zy iemands herstelling voor hooploos hielden. Zoo zegt, by voorbeeld, SENECA: *Quis est iste decrepitus, merito ad ostium admotus? foras enim spectat* (*). „ Wie is die Grys„ aart, die billyk naar de deur gedreeven „ is? want hy ziet naar buiten". Met deeze spreekwyze schynt hy tevens het oog te hebben, op het gebruik van de Lyken niet alleen in de voorportaalen te plaatsen, maar ook wel bepaaldlyk in diervoege, dat ze de voeten naar den uitgang schikten; om dus vervolgens het Lyk, als uitgaande, met de voeten vooruit weg te draagen: dat PLINIUS doet zeggen: *Ritu naturæ capite hominem gigni mos est, pedibus efferri* (†); „ ge„ woonlyk komen de Menschen met het „ Hoofd vooruit in de Waereld, en ze wor„ den met de Voeten voor uit weggedraa„ gen". Onze Natie neemt dit ook nog heden naauwkeurig in agt; men plaatst nooit eenig Lyk met het Hoofd, maar altoos met de Voeten naar de deur; om het in diervoe-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) SENECA, *Ep.* XII.

(†) PLINIUS, *L.* VII. *C.* VIII.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

voege uit het huis te draagen. Op veele plaatſen in Noordholland houd men zig niet alleen beſtendig aan deeze gewoonte, van het Lyk in het Voorhuis, of Voorvertrek van 't Huis, ter neder te zetten; maar ook, om de eigentlyke Voordeur van dat vertrek niet te openen, dan by de plegtigheden van trouwen of begraaven.

HET WAADEN DER DOODEN IN DE KIST.

Na al het gezegde, wegens het behandelen der Lyken, ſtaat ons eindelyk nog in aanmerking te neemen, het Waaden of optooien der dooden in de Kist. Het waaden by 't nederleggen op ſtroo geſchied, als gezegd is, gewoonlyk eenvoudig met een Hembd en een Muts; doch ook ſomtyds met eenigen verderen toeſtel. Hier by komt nu vervolgens, als men den dooden in de Kist gelegd heeft, de eigentlyke Waade, met welke men het Lyk overdekt. Deeze Waade of dit Waadkleed beſtaat uit een breed overlangs geplooid Linnen kleed, dat, naar het beloop van de Kist geplooid is, en het gantſche Lichaam van den hals af ten einde de voeten bedekt; laatende egter de Roomschgezinden de voeten ongedekt. By de Proteſtanten laat men alleen het hoofd, benevens de armen met de Hemdsmouwen bloot liggen. De Hemdsmouwen worden gewoonlyk met eenige zwarte Floers-Linten geſtrikt; men zet den Vrouwen eene Rouwmuts van Kamerdoek met zwarte Linten, om de Kin vastgeſtrikt, op het Hoofd; ook heeft de Slaapmuts der Mannen veelal een zwarten ſtrik; en hun

word

word daar benevens een Das om den hals gedaan; voorts is de Waade overal, daar 't voegelyk is, met zwart Floers-Lint beſtrikt. Ingevalle eene Vrouw in de kraam geſtorven, en het Kind ten zelfden tyde overleeden is, legt men het Kind, mede zindelyk gewaad, als gebakerd, in 's Moeders rechterarm, te gelyk in de Kist. Omtrent jonge Vrysters of Vryers neemt men, inzonderheid by de Roomschgezinden, nog meerder opſchikking in agt; dat aan onderſcheiden plaatſen op zeer verſchillende wyzen geſchied. Gemeenlyk ſchikt men de Waade voor de Vryers by manier van een omgeplooiden Das, en voor de Vrysters by wyze van een Halsdoek: ook geeft men den Vryers een Lauwrier- en de Vrysters een Rozemaryntak in de hand. In Amſterdam heeft zulks ook by andere Gezintheden nog wel plaats; en men vind, daar ter ſtede, over 't geheel al vry wat meer zwiers by het waaden dan elders. 'Er zyn Vrouwen of Vrysters, die hun beſtaan alleen hebben, van het maaken van zwierige Waakleeden, beſtaande uit eene zekere ſoort van daar toebereid Gaas, dat zeer kunſtig gepoft en geplooid, voor Vrysters of Vryers, met groene Lintjes door de zwarten geſtrikt, of ook wel met bloemwerk vercierd word. Men ontdekt 'er klaar genoeg uit, dat de overblyfſels van 's Lands oude Roomſche Kerkgebruiken in die Waereldſtad, (gelyk hier boven ook in andere gevallen gebleeken is,) nog veel meer dan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

elders ſtand houden. Wyders was het nog geen Eeuw, ja nog geen halve Eeuw, geleeden onder onze Hollanders vry algemeen, ſommige Lyken, met een verſchillenden opſchik, naar geraade van derzelver ouderdom, ſtaat, rang enz. in de Kist te leggen. Wel byzonder had men veel op met het vercieren der Lyken van jonge Kinderen, Vryers of Vrysters; die men gewoonlyk met Bloemkransſen bekroonde. Van daar ziet men in veele tafereelen, die nog geen zestig jaaren oud zyn, de afgeſtorvene Kinderen met Groenende Bloemkransſen afgemaald. Dit gebruik, van de oude Romeinen overgenomen, houd by de Friezen nog beſtendig ſtand, in navolging der eerſte Christenen. Men hield de Kroonen als Zinnebeelden van eer en overwinning; ter dier oorzaake bekroonde men de Lyken der Martelaaren ook met Olyven Kransſen. En zoo gaf men insgelyks agt op de verſcheiden ſtanden; de Koningen wierden met Kroonen, en de Helden met Lauwrierkransſen op 't hoofd gekist; terwyl men de Geestlyke Perſoonen in hun Plegtgewaad begroef; welk laatſte nog heden onder de Roomſchen in gebruik is. Even zoo is 't, gelyk ik wel meen te weeten, in eenige ſtreeken van ons Land nog gebruikelyk, de Lyken der Kinderen bekransd in de Kist te leggen; en zeker is 't, dat men dezelven hier en daar, een Palm- of Rozemaryntakje in de handen geeft. Daar benevens weet een ieder, dat men, op veele

le plaatſen, Thym of Wynruite in de handen der overleedenen ſteekt; deels om den doodreuk weg te neemen, en deels uit navolging der Ouden, dien den welriekenden Thym tot kroontjes voor hunne dooden vlogten. Dat voor 't overige het bekranſen van overleeden Vrysters of Vryers hier te Lande oudtyds gemeen was, zou ik uit verſcheiden onzer Dichteren kunnen bewyzen; doch het zy genoeg, hiervan in 't voorbygaan twee ſtaaltjes by te brengen. Het eerſte levert ons de in onze zeden zoo ervaren Dichter CATS, daar hy de ongelukkige onbegraaven Vryster, in zyn *Verhaal vol jammers en bedrog*, deeze woorden in een Boom doet ſnyden: DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hoort, wie 'er immer komt aen dezen Kuyl getreden,
Hier ligt een Vryster in; gy dekt haer bloote Leden.
'k En eysch geen *jeugdig Kruyd* en min een *Rooſekrans*,
'k En ben niet anders weerd als ſlechts een weynig Zands.

Men voege hierby het overgeestige Uitvaart-Dichtje van den beroemden VONDEL over zyn Dogtertje; waar van wy te eerder gebruik maaken, om dat het tevens eene keurige Schildery behelst van de hier boven gemelde Kinderſpellen, en wel byzonder van het Bikkelen. Dus zingt, by die gelegenheid, de kunstryke Vader:

De felle Doot, die nu geen wit magh zien,
Verſchoont de gryze Liên.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zy zit om hoogh, en mickt met haren ſchicht,
Op het onnozel wicht;
En lacht, wanneer in 't ſcheïen
De droeve Moeders ſchreien.
Zy zagh 'er een, dat, wuft en onbeſtuurt,
De vreught was van de buurt,
(*) En, vlug te voet, in 't Slingertouwtje ſprong,
Of zoet Fiane zong.
En huppelde in het reitje,
Om 't lieve Lodderaitje;
Of dreef, gevolgt van eenen wackren troep,
Den rinkelenden Hoep
De Straten door: of ſchaterde op een Schop,
Of ſpeelde met de Pop.
Het voorſpel van de dagen,
Die d'eerſte vreught verjagen.
Of onderhiel met Bikkel en Boncket
De Kinderlyke wet,
(†) En rolde en greep, op 't ſpringend Elpenbeen,
De Beentjes van den Steen.
En had dat zoete Leven
Om gelt noch goet gegeven.
Maar wat gebeurt? terwyl het zich vermaeckt,
Zo word het hart geraeckt.
(Dat ſpeelzieck hart) van eenen ſcharpen flits,
Te doodlyck en te bits.
De dood quam op de lippen,
En 't Zieltje zelf gong glippen.

Toen

(*) Men vergelyke dit met onze *Verhandeling der Kinderſpellen*, bladz. 1341.

(†) Zie bladz. 1418 het gezegde nopens het *Bikkelſpel*, dat hier juist geſchetst is.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Toen ſtont helaes! de jammerende ſchaer
Met traenen om de Baer,
En kermde noch op 't lyck van haer geſpeel,
En wenschte lot en deel
Te hebben met haer kaertje,
En dood te zyn als *Saertje.*
De Speelnoot vlocht, (toen 't anders niet moght zyn,)
Een krans van Rosmaryn,
Ter Liefde van heur beste Kameraet.
ô Krancke troost! wat baet
De groene en goude Lover?
Die ſtaetſie gaat haest over.

Uit dit ſchilderagtige Vaersje blykt niet alleen, dat men den dooden Vrystertjes en Kinderen een kransje vlogt, maar ook dat de Rozemaryn 'er byzonderlyk toe gekoozen wierd; als mede dat men gewoon was, 'er boven dien goude of verſierde Bloemen in en door te vlegten: want hier op doelt Vader VONDEL, als hy zegt, *wat baat groene en goude Lover? Die ſtaatſie gaat haast over.* Wyders wierden zulke kransjes, niet door de Waaders, maar, gelyk ook VONDEL aanduid, door de Speelnootjes gemaakt; die, 't geen ook nog onder de Natie overal gemeen is, haar Geſpeeltje, op een geſteld uur, ten ſterfhuize gingen zien, om het in dit opzicht te helpen waaden; waar toe men gemeenlyk de geliefdſten van den overleeden Perſoon verkoos. Hier benevens is 't, (om dit maar ter deezer gelegenheid aan te tekenen,) in etlyke

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hollandſche plaatſen gebruikelyk, dat de Draager, die zulk een afgeſtorven Kind uitdraagt, als 't een Meisje is, een Rozemaryn-, en als 't een Knegtje is, een Lauwriertak in den mond houd. Binnen Leyden, en op meer andere plaatſen, worden de Draagers, dat meest altoos Vryers zyn, daarenboven beſchonken met een ongemeen verſierden Bloemtak, dien zy, onder het draagen, ſtaatlyk in den mond houden. Ingevalle dat de Vryster of Vryer van meerder jaaren zy, en dus door meer Perſoonen gedraagen moeten worden, dan geeft men aan de Draagers, buiten den Rozemaryn- of Lauwriertak, ook Strikken en witte Handſchoenen. Onze Voorouders ſchynen hier toe mede den Thym gebruikt te hebben; dien men, even als de Romeinen de Cypresſen, over en in de Doodkisten ſpreidde. Ook komt het my voor, dat men oudtyds, hier te Lande, Bloemen, en vooral wilden Thym, benevens andere Kruiden, over de Graven der Kinderen en der Vrysters of Vryers ſtrooide; waar van de zoo dikwils herhaalde Versjes, in de Herderszangen, nopens het beſtrooien der Graven, ter bewyzen dienen.

HET HUIS-SLUITEN, ENZ.

Wanneer het Lyk nu in diervoege, 't zy met meerder of minder toeſtel, gekist is, bereid het Huisgezin met de Vrienden de ſchikking der Plegtigheden van de begraaving. Dan eer wy hier van ſpreeken, ſtaat nog aan te merken, dat men, zoo dra iemand overleeden is, het ſterfgeval

val aan de Buurt en goede Bekenden laat weeten; als mede dat het Sterfhuis terſtond geſlooten word, en voorts geſlooten blyft. Men ſluit naamlyk de Venſters of Luiken voor de Glazen; en houd de Deuren der Winkelhuizen, in ſtede van open te blyven, ſlegts aanſtaan. Dit is de algemeene gewoonte; en buiten deeze hebben 'er ook hier en daar nog byzondere gebruiken plaats. Te Enkhuizen, by voorbeeld, hangen de Proteſtanten langer of korter Linten, naar de jaaren van den overleeden, aan de deur; en de Roomſchen zetten 'er een zwart Kruis voor. In Deventer hangt men een grooter of kleiner Lantaarn, naar den ouderdom van den dooden, aan 't Huis. Deeze Lantaarn, in welke eene uitgebluschte Kaars is, word 's morgens uitgehangen en 's avonds ingenomen: men hangt denzelven altoos aan die zyde van de deur, welke naast aan de Kerk is, daar 't Lyk begraaven zal worden. Hier en daar in Zeeland, als te Zierikzee en elders, legt men eene menigte van netgeglooide Stroobosſen op de Stoep van 't Sterfhuis; en derzelver aantal word, naar de jaaren, 't vermogen, of aanzien der overleedenen vermenigvuldigd. Deeze en meer dergelyke byzonderheden, welke allen wy niet kunnen melden, zyn op zeer veele plaatſen in zwang. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Na de verrigting en beſchikking van al het bovengemelde, worden alle de Naastbeſtaanden by een verzogt, om tegenwoordig AANSPREEKERS, OF

DE HOLLANDSCHE NATIE.

BIDDERS, EN NOODIGERS.

dig te zyn, by het opſtellen eener Naamlyste, tot de algemeene bekendmaaking van het Sterfgeval; dat men *Ceelmaaken* of *Cedulmaaken* noemt. Men bedient zig daartoe van zekere Lieden, die 'er in eenige Steden toe aangeſteld worden, of 'er zig, in andere plaatſen, zonder bepaaling, toe laaten gebruiken; welk laatſte ook in Amſterdam plaats heeft; daar een ieder, die wil, een Rouwwinkel mag opzetten, en dit werk verrigten: ondertusſchen komen de Kosters der Kerken, in veele plaatſen, hier omtrent bovenal in aanmerking. Men noemt ze te Amſterdam *Aanſpreekers*, (ook wel *Achillesſen*; doch dit is een ſpotnaam, ter oorzaake van veeler ſtyve en trotſche houding;) meer overéénkomſtig met den aart der zaake heetenze te Leyden *Noodigers*, of *Begraavenis-nooders*, en zoo ook elders *Bidders*; als dezulken aanduidende, die anderen ter begraavinge bidden of noodigen: 't welk beter luid, dan de titel van *Aanſpreeker der Dooden*, die eene tegenſtrydigheid vervat. Deeze ſoort van Lieden houd voor hunne deuren een Uitſteekbordje met hunne Naamen, en den naam hunner Bedieninge. Aartig ſchertst de geestige Puntdichter A. STEIN, by 't verlies zyner Egâ, in één zyner Puntdichten, op deeze Doodbidders; ſchryvende:

Dees *bidden* op het geen dat ick zogt af te ſmeeken.
Sy *bidden* op de doot van haer die 'k *biddend* won,
En *biddende* verloor, hoe dat ik *bidden* kon.
Dees *bidden* op myn ſchae, en winnen 't wyl zy ſpreken.

Met

Met behulp deezer Bidders, Noodigers of Aanſpreekers, maaken de Naastbeſtaanden eene Lyst op van alle de zoodanigen aan wien men de bekendmaaking van het Sterfgeval wil laaten doen. Even zoo gebruikt men deeze Lieden, in eene laatere ſamenkomst, tot het opſtellen van de Lyst der Perſoonen, welken men ter begraavenisſe wil verzoeken. Te Amſterdam heeft men hier toe gedrukte Lysten, op welken de naamen der Perſoonen, in 't een en 't ander geval, onderſcheidenlyk aangehaald worden. Voorts worden met deeze Bekendmaaking, die ten ſpoedigſte geſchied, te gelyk de verdere Nabeſtaanden verzogt het Huis te ſluiten. By dit ſluiten neemt men de meerdere of mindere Bloedverwantſchap wel degelyk in agt. Een Zoon of Dogter is verpligt het Huis geheel en al te ſluiten; maar eene Zuster of een Neef kan met eene halve ſluiting beſtaan; wyders worden, hier en daar, by aanzienlyke Lieden, de Deurknoppen ook wel zwart geverfd; het een en 't ander word met de bekendmaaking te kennen gegeeven. Gemeenlyk luid dezelve in deezervoege: *Ik maak bekend dat overleeden is* enz. Doch beleefde en in dit ſtuk ervaren Bidders zeggen, gantsch deftig, *de Heer — word, van wegens de Familie, bekend gemaakt, dat overleeden is* enz. Voorheenen was 't, in meest alle onze Steden, gebruikelyk, deeze aankondiging te doen met Gedrukte Briefjes, welken men uitdeelde; doch dit neemt alomme ſterk af;

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in Amſterdam houd het egter nog al ſtand, en beſtendig op de noodiging ter begraavenisſe. Zoodanig een Briefje is doorgaans van deezen inhoud: *UE. word ter begraavinge verzogt, met het Lyk van — om voor — uuren te zyn in de — Kerk,* of *op het — Kerkhof.* Voor ruim eene Eeuw drukte men, op zulke Briefjes, min of meer de geheele Vermaagſchapping uit; dat wel eens aanleiding gaf tot koddige ſnaakeryen, of ten minſten tot een zeldzaamen ſamenloop van Naamen. Onder anderen heb ik, tot een voorbeeld hier van, in een oud boekje, het volgende zeer byzondere Begraavenisbriefje gevonden.

Tegens Dinghsdagh den 25 May 1655.

Werdt UE. ter begraefnis gebeden, met ANNA ROKES VASTHOF, naergelaten Kindt van wylen Zalige *Rokes Jansz. Vasthof*, wiens Vader en Moeder geweest is Zalige *Jan Rokesz. Vasthof*, beyde geweſene Booremakers en Yſerkramers in de Spaerpot en Gapers-Steegh, en *Maritjen Harmens*, Behouddochter van *Jan Pieterſ. Meerhuyſen*, Kunstkoper, Acteur van de Amſterdamſche Schouwburg, Tamponistus van de Burgery onder den E. Heer Kapitein *Nicolaes Pancras*: Dochters Dochter van wylen Zaliger *Huibert Thysz. Swart*, in ſyn leven Opſiender en Penning-meester geweest in d'Opkomst van de Beemſter, en *Anna Dirckz Leelyveldt*, Suster van *Pieternello Rokes Vast-*

Vasthof, Nichtje van *Jan Frederiks van der Burgh*, Facter van de gemeene Lands middelen, en *Lambert Andriesz.* Houtkoper, en al de Predikanten genaemt *Gisteranis*, en de *Quakels*, en de *Dymants*, en de *van der Hooge.* Woonende tegen over 't Heeren Logement, op de hoeck van 't Gebed sonder endt op de Grim. Ten half eenen precys in huys te koomen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

't Lyk zal in de Oude Sinter Niklaas Kerk begraven worden.

Men vind by de Liefhebbers veelerleie soorten van dergelyke Begraavenisbriefjes, van die tyden; en daar onder zelfs ook zulken die geheel op rym gesteld zyn. Het eenige dat in dien trant nog heden plaats heeft, is het opstellen van Doodbrieven in rym of deftig onrym, waar toe zig eenige Liefhebbers der Taal- en Dichtkunde nog wel eens verledigen. Tegenwoordig kan men hier toe geschikte Brieven by de Boekverkoopers bekomen; maar meerendeels stellen de Naastbestaanden zelven een Brief op, dienze vervolgens op zwart gerand papier laaten drukken. Onze aanzienlyke Kooplieden en deftige Burgers gebruiken ook, doorgaans, geduurende den Rouw, zulk Papier tot alle hunne Brieven, welken zy dan met zwart Lak zegelen. Deeze Rouwbrieven, het zy dus gedrukt, of by menschen van minder vermogen, slegts in geschrift vervaardigd, worden, zoo spoedig als de omstandigheden zulks toelaaten,

aan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

aan de Bekenden van den overleeden afgezonden. Middelerwyl volvoert de Noodiger zyn last van Bekendmaaking, waar toe hy, op ordre van de Familie, één, twee, drie a vier zyner Confraters gebruikt. Van dit getal hangt de ſtaatlykheid grootlyks af: de Burgerſtand vergenoegt zig met twee Bidders; de meer vermogenden neemen 'er drie, dat deftig geoordeeld word: doch by de aanzienlyken klimt het getal wel tot vier, vyf, of zes; waar by dan doorgaans de Lyfknegt of Koetſier, of, onder de Kooplieden, ook wel een Kantoorbediende gevoegd word. Wyders word zoodanig eenen Noodiger de zorg aanbevolen, om het Graf te beſtellen; het middel op het begraaven te betaalen; de Tafels, Kelken, en Broodjes of Koekjes ter uitdeelinge op den dag der begraavenisſe, en 't geen 'er verder vereischt word, te bezorgen.

HET VERZOEKEN VAN GEBUUREN, OM HET LYK TE ZIEN.

Wanneer 'er dus op alles de vereischte orde geſteld is, laat men gewoonlyk, althans onder den Burgerſtand, op ſommige plaatſen, de naaste Gebuuren vraagen, of ze ook genegen zyn om den overleeden in de Kist te zien liggen: en deezen worden, op hunne komst, met een geraspt Broodje, of gekruid Koekje, en een glas Wyn of Bier onthaald. Doch men neemt dit meest, en ten omſtandigſte, in agt, by 't overlyden van jonge Vrysters of Vryers, en bovenal by dat van Kinderen. In 't laatſte geval verzoekt men veeltyds alle de bekende Speelnootjes en Kinderen, om hun Maker-

kertje in het Kistje te zien; waar op men Koekjes of iets anders onder hen uitdeelt. Oudtyds wierden de Kinders als dan op Rystenbry met Suiker en Kaneel onthaald; dan met het afneemen der kostbaare doodmaalen, is dit ook buiten gebruik geraakt; alleenlyk heeft het nog by eenigen onder den Boerenſtand plaats. CATS doelt 'er zeer geestig op, als hy in zyne Lykklagt over een Vinkje zegt: DE HOLLANDSCHE NATIE.

Gaat roept 'er al de Kinders by,
De Kinders hier omtrent,
Op dat zy eeten van dien bry,
Die 't Beesje heeft gekent.

Onder het maaken van alle deeze ſchikkingen, word inmiddels het Huisgezin, gelyk ook ieder der Naastbeſtaande, in den rouw geſtoken; elk naar de betrekking, welke hy tot den dooden heeft: waaromtrent de volgende byzonderheden voornaamlyk in aanmerking komen. Men verdeelt het rouwdraagen veelal in een heelen, een halven, en een vierendeeljaars rouw; doorgaans genoemd den zwaaren en ligten Rouw. De zwaarſte is die over Man en Vrouw, of Vader en Moeder; geduurende een jaar en zes weeken. Het eerſte halfjaar draagt men den zwaaren, en het andere halfjaar den ligten Rouw. In den zwaaren is Man en Vrouw geheel in 't zwart gekleed; de Man althans zes weeken vast; doch na dien tyd houd men een blaauwen Rok met zwarte opſlagen en knoopen uitgemonſterd, ook nog ROUWKLEEDY EN TYD VAN ROUWEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

nog voor een zwaaren Rouw; en dit heet deftig. Een Burgerman, wiens vermogens niet toereikende zyn, tot het maaken veeler kleederen, kan met zoodanig eene uitmonſtering op andere koleurde kleederen insgelyks beſtaan. In Amſterdam gingen de aanzienlyke Burgers eertyds eenigen tyd met een langen Das en hangenden Rouwband; 't geen omtrent de Knegts en Koetſiers van den overleeden, zes weeken of langer, met een grooten dubbeld opgeſlaagen Hoed, nog plaats heeft. By de Boeren, wier arbeid dagelyks geen zwart Kleed of veel zwarts toelaat, vergenoegen zig de Mans, met zwarte of zwart geſpikte Kousſen, en eene kleene uitmonſtering aan den Rok; doch altoos hebben ze een Rouwband om den Hoed. Voorts zyn zy des Zondags, beſtendig, deftig in 't zwart. Onder onze Vrouwen heerscht 'er vry wat meer verſcheidenheid in dit ſtuk. De aanzienlyke Dames zyn gewoonlyk geheel in 't zwart gekleed, in eene byzondere ſoort van Laken, dat men *Vrouwenlaken* noemt; wyders draagen ze zwarte Gaazen Halsdoeken, en overhangende krippen Kappen. Dit is de deftigſte trant, die ook meest in gebruik is; maar voor 't overige zyn de Modes van rouwen thans zoo veranderlyk, en zoo vol byzonderheden, dat het niet wel mogelyk zy, alle de Rouw-mutſen, Rouw-aigretten, ja zelfs Rouw-coëffures, en verdere Krullen der groote Waereld te beſchryven. 't Is thans zoo ver gekomen, dat

de

de Rouwgewaaden eer tot dartele misbruiken, dan tot deftige bewyzen van droefheid ſtrekken. Veelen onzer deftige en aanzienlyke Vrouwen, in min hoflyke Steden, voeden hier omtrent andere gedagten, en houden het, op 't ſpoor onzer vroeger Bataviſche Voorouders voor eerlyk, nog lange aan de overleedenen te gedenken. Onder dezulken word de rouwkleedy over een Man wel voor drie jaaren aangenomen, en by ſommigen voor haaren geheelen leeftyd; waar uit ook een kennelyk onderſcheid in die weduwlyke rouwkleeding ontſtaat. Wanneer eene Weduwe den rouw voor haaren geheelen leeftyd houden, en zig niet weder door 't Huwelyk verbinden wil, dan neemt zy, na verloop van een halfjaar, zoodanig een Weduwenkleed aan, als zy, haaren geheelen leeftyd door, draagen wil; beſtaande in eene deftige zwarte zyden, of andere Tabbaard, overéénkomſtig met haaren rang of vermogen. Dan zulks geſchied gemeenlyk door Vrouwen van een vergevorderden leeftyd: jonge Weduwen, wier jeugd nog eenig vooruitzigt op een tweede Huwelyk heeft, doen het zelden. Egter vind men 'er voorbeelden van, en zelfs zoo uitmuntenden hier te Lande, als mogelyk in eenig ander Gewest der Waereld, of oudtyds onder Griek of Romer bekend geweest zyn. Bouwde ARTEMISIA haaren Man een heerlyk *Mauſoleum*, het ontbreekt ons hier te Lande ook aan geen voorbeelden van die natuur; doch waar vind men

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een roemrugtiger voorbeeld van gadeloze trouw, en ſtaatlyk aangenomen Weduwſchap, dan in de doorlugtige Vrouwe MARIE VAN REIGERSBERGEN, Bloedverwante van de edele MARIA VAN REIGERSBERG, die duizend Mannen te erg viel, de Vrouw van den grooten HUIG DE GROOT?

Deeze Weduw, (als ware de kuiſche en trouwe Huwelyksliefde aan dit Geſlagte byzonder eigen,) in den jaare 1654, door den dood, van haaren edelen en waarden Echtgenoot, WILLEM VAN LYERE, Heer van beide de Katwyken, het Zand, en Oosterwyk, in den bloei zyns leevens, en na een Echtgenot van drie jaaren en vier maanden, beroofd zynde, nam den Weduwlyken rouw, in 't bloeiendst van haar leeven, nog geen 25 jaaren oud zynde, op het plegtigſte aan. Dan hierby bleef het niet; zy deed nog daarenboven haaren Gemaal in 't Marmer, als een Held, op het doodbedde uitgeſtrekt, uitbeelden; en, ten blyke van haare droefheid en heilig gezwooren Weduwſchap, liet zy zig zelve naast hem, als in leevenden Lyve, op de Graftombe in haar Weduwlyk Gewaad, met den traanendoek in de handen, en den rouwſluier over 't hoofd, in wit Marmer na beitelen en uithouwen; met een aanmerklyk Opſchrift, 't welk, wy, om de kortheid te betragten, na de Vertaaling van A. PARS, hier in 't Nederduitsch zullen plaatſen.

TER EEUWIGER GEDAGTENIS. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Van.den.So.In.de.Luister.Van.de.Alleredelfte.En.
Doorlugtigfte. Geboorte. Als.In.Alle.Siels.En.
Lighaams. Gaven. Alleruitftekendften.

WILLEM VAN LYERE.

Heer. Van. OOSTERWYK. Uit. Naam. Van. HOLLANDS. Ridderfchap. In. den. Zeeraad. Welke.
Tot. AMSTERDAM. Sit. Met. Groot. Regt.
En.Volgens.Syn.Verdienfte.Ingelyvd.Eerstgeboren. Soon. En. Allerwaardigfte. Ervgenaam.
Van. de Doorlugtige. Man.

WILLEM VAN LYERE.

Heer. Van. OOSTERWYK. Door. Eenige. Gefantfchappen. Aan. de. Aldermagtigfte. Koning.
Van. VRANKRYK. En. Het.Doorlugtigfte.Gemene.
Befte. Van. VENETIEN. Voorfigtig. En.
Grootmoedig. Uitgevoerd. Seer. Wel. Hebbende. Verdiend. Van. Het. Vereenigde. NEDERLAND. Haar. Gemaal. So. Lang. Als. God.
En.'T. Noodlot. Toeliet. Meerder. Selfs. Als. Het.
Ligt. Bemind. Niet. Alleen. Voor. Haar. En.
Voor. De. Gemeine. Dierbare. Panden.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Van. Het. Gelukfaligfte. Huwlijks. Bedde. Maar.
Selve. Voor. Het. Gehele. Vaderland. Voor.
Welke. Hy. Na. Het. Voorbeeld. Van.
Syn. Voorouders. En. Geflagt. Tot. Een. Groot.
Cieraad. Soude. Verftrekt. Hebben. Door. Een.
Seer. Vroege. En. Befchreijelyke. Dood.
In. Den. Vollen. Bloei. Van. Syn. Leven.
Weggerukt. Heeft. De. Alderedelfte. En
Grootmoedigfte. Vrouwe.

MARIE van REIGERSBERGEN.

Vrouwe.Van.Beide.De.Katwijken.En.'T. Sand,
Dogter.Van.Den.Weledelen.En.Hoogagtbaren
Man.

JOHAN. van REIGERSBERGEN.

Heer. Van. Kouwerwen. Krabbendijk. En.
Kampen. Ontfanger. En. Dykgraav. Van.
Geheel. Seland. Een. Voornaam. Cierfel. Harer.
Kunne. Door. Onvergelykelyke. Trouw. En.
Liefde. Van. Haar. Egtgade. Beroovd.
Synde. Met. Regt. Rouwklagende. En. Altyd.
En. Over. Al. Aan. Het. Gefegendfte. Dog.
Eilaas. Te. Ontydig. Gefcheurde. Huwelijk.
Gedagtig. Op. Dat. Sij. Soude. De. Nooit. Uit.
Het. Herte. Wegtenemene. Droeffenis. En. Be-

geer-

geerte. En. De. Eeuwige. Welke. Sy. Hare. DE HOLLANDSCHE NATIE.
Andere. Ontnomene. Siel. En. Alderſoetſte.
Deel. Eigene. En. Tot. Het. Grav.
Toe. Te. Bewaarene. Liefde. Toegewijd.
Hadde. Blijkbaar. Soude. Maken.

DIT GEDENKTEEKEN.

In. Welke. Sij. Ook. Wil. Dat. De. Overblijffels.
Van. Hare. Stervelijkheid. Op. Haren. Laatſten.
Dag. By. Die. Lieffte. As. Gelegt. Sullen.
Werden. Doen. Opregten.
Hy. Heeft. Vervuld. Van. Sijn. Leven.
XXXIV. Van. Syn. Huwelijk. III. Jaren. IV.
Maanden. Is. Geſtorven. Tot. KATWYK.
Op. Den. Eerſten. Van. Wynmaand. In. Het.
Jaar. Na. De. Rekening. Der.
Cristenen. cIↃ. IↃc. LIV.
Sy. Is. Haren. Edelſten. Man. Gevolgd.
Den. XI. Van. Wintermaand. Des. Jaars.
cIↃ. IↃc. LXXIII.

Wy hebben dit voorbeeld van deeze aanzienlyke Vrouw te opmerkenswaardig gevonden, om die allerheerlykſte Weduwlyke Bloem, in onze Natuurlyke Historie, der Hollandſche geaartheid, niet by de ſtaatlyke Rouwkroonen te vlegten. Het toont ons, dat 'er in het hart van den onverbasterden Hollandſchen Adel, waartoe deeze

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Echtgenooten behoorden, een doorslaand overblyfsel heerschte, van die oude Bataafsche gemoedsneiging, waar van TACITUS uitdrukkelyk zegt; dat zy zig allerheerlykst vertoonde, in die vrydommen, waar in de Maagden alleen huwelyken: en daar men, met de hoope van eene eeuwige trouw, die men met zyne Huisvrouw gemaakt heeft, het Huwelyk maar eenmaal volbrengt: aan welk getuigenis dit Katwyksche voorbeeld volkomen beantwoord. Het blykt ook wyders, uit de oude Chronyken des Lands, ten klaarste, dat deeze neiging, na den tyd der Batavieren, onder 's Lands Adel min of meer stand gehouden heeft; waar van veele Kloosters, inzonderheid dat van Rhynsburg en anderen, ter getuigen strekken; nadien zig veele Weduwen, in die dagen, toen de Roomsche Kerkleer hier te Lande heerschte, in zoodanige Gestigten begaven, om zig aldaar in haaren Weduwlyken staat heiliglyk af te zonderen. En even zoo is de nog tegenwoordige neiging, welke men by veelen bespeurt, om Weduwen te willen blyven, en als gestadig aan den Man te gedenken, met hoop en onder verzugtingen, van met hem namaals in eene reine hemelsche trouw te zullen leeven, een onwedersprekelyk bewys van den ouden Nationaalen indruk ten deezen opzichte; waar van, zelfs na de Hervorming, nog sterker voorbeelden te vinden zyn, dan vóór dezelve. Van daar ontmoet men overal, in onze openbaare Kerken, veele Graftombes, Steenen

nen en Opſchriften door Weduwen ter nagedagtenisſe haarer Mannen geſteld; doch geene zoo luisterryk, konſtig en treffende, als de bovengenoemde Graftombe, door MARIE VAN REIGERSBERGEN, voor haaren WILLEM VAN LYERE vervaardigd, waarop de braave Katwykſche Leeraar, A. PARS, met recht, in deezervoege zingt:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

De Edele Gemalin, de ſchrandere MARYE,
Wil eeuwig traanen op het witte Marmer wyen.
Sy legt Haar op het Grav ſelfs leevend aan ſyn ſyd
Ten trotſe van de dood; geen tyd dees rouw en ſlyt.

En in een Grafſchrift ten ſlot:

Soekt eeuwen lang, ſoekt honderd jaar,
En wyst my ſoo een galoos Paar.

Voorts beveelen wy deeze Graftombe aan de beſchouwing van alle Vaderlandſche Liefhebbers; in zoo verre dit ſtuk, niet alleen uit hoofde van het geval, maar ook wel byzonder om deszelfs konst, onnavolgbaare, grootſche en meesterlyke Beeldhouwkunst, der beſchouwinge overwaardig zy; en keeren weder tot het rouwdraagen zelve, of 't geen daar toe betrekking heeft. Daar het, als uit het voorgemelde blykt, onder de edele en aanzienlyke Vrouwen, voor zeer braaf en deftig gehouden word, by het overlyden van den Man, een ſtaatelyk en eerbaar weduwſchap te betoonen; is het in het tegendeel, onder onze Hol-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

landſche Vrouwen, ten hoogſte opſpraakelyk, ontydig het weduwſchap te verlaaten; dat nu en dan nog wel eens gebeurt; maar egter niet zeer gemeen is. Vóór deezen was het geheel ongeoorlofd, doch heden ſtaat het onder eenige bepaalinge vry, als bekend is, uit het Huwelyks Reglement van de Staaten Generaal A°. 1656; volgens het welke eene Weduwe, zes maanden, na haars Mans dood, onbeſprooken, huwen mag; als zynde dit het tydsverloop, binnen het welke eene Zwangerheid van het eerſte bed ontdekt zou kunnen worden. Edog, ſchoon het dus geoorlofd zy, men ſpreekt 'er egter zelden met lof van; de ſchotſpreuken, *luidgekreeten, haast vergeeten, de rouw van buiten, de trouw van binnen*, en dergelyken, volgen 'er ras op. Hierbenevens vereischt het gebruik, dat zulk eene Weduwe, welke gezind is voor den voltrokken rouwtyd te huwen, eenige weeken voor het Bruidſchap den rouw verligte, en vervolgens geheel aflegge. 't Gebeurt nog wel eens, maar 't is belachelyk, dat 'er hier en daar in de ſtrikken en kwikken eenige weinige overblyffels van den rouw gevonden worden. By den Boerenſtand en de Burgers weet men hier niet veel van; alleenlyk word het verligten van den rouw naauwkeurig onder hen waargenomen; welke verligting doorgaans eerst op het halfjaar, dan op het vierendeel jaars, en eindelyk op de zes weeken gerekend word. Even zoo heeft 'er ook, ten aan-

zien

zien der Bloedverwandſchap een zwaarder of ligter rouwen plaats. Een Zuſter en Broeder rouwen minder zwaar over elkander dan over Vader of Moeder ; deezen insgelyks minder over Zoon of Dogter, dan over Man of Vrouw, Vader of Moeder ; en een Neef minder over Oom of Moëi, dan deezen over des Neefs Vader of Moeder. Wy mogen den Leezer niet lastig vallen met alle deeze onderſcheidingen te berde te brengen; en merken daarom, ten opzichte van het zwaare rouwen, nog alleenlyk aan, dat het draagen van Zilver, Goud en Juweelen, in 't zelve voor ongeoorlofd gehouden word. Maar 't gemis van dien opſchik weeten de vermogenden wel te vergoeden, door allerleie ſoorten van Tooi of Galanterie-waaren, welken men, om zwierig te rouwen, overvloedig te koop vind. Dan zulks heeft meest plaats in de Steden; de Dorpelingen en Landlieden hebben meerendeels geen behaagen in dien opſchik. Intusſchen zyn 'er nogtans in hunne rouwgewoonten nog al eenige byzonderheden, op welke allen wy egter niet ſtaan kunnen blyven: genoeg zy het, ten voorbeelde, de twee volgenden te melden. Hier en daar neemt eene Dogter dikwils den rouw aan, die de Moeder voegt, en de Zoon dien van den Vader. Stel, dat eens Vaders of Moeders Zuster of Broeder, of ook wel eens Moeders of Vaders Vader of Moeder ſterft, en dat de Vader of Moeder Weduwe of Weduwnaar is; in zulk een geval bekleed

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de Zoon of Dogter de plaats van den overleeden Vader of de geſtorven Moeder. Als dan iemand, Weduwnaar zynde, één of meer Dogters heeft, en zyns Vaders of Moeders Zuster of Broeder ſterft, zoo word de oudſte Dogter gehouden, des Vaders Vrouw, haare overleeden Moeder, te repreſenteeren; zy moet des, ter dier oorzaake, den zwaaren rouw draagen, en dien uithouden, als of zy haars Vaders Vrouw ware; terwyl de andere Zusters, of zeer weinig, of in 't geheel niet, rouwen. Een tweede ſtaaltje van byzonderheid leveren ons de Vrouwlyke rouwdragten, die nog volkomen met de oude gewoonten overéénſtemmen, en in etlyke ſtreeken van ons Land plaats hebben. Men vind ze voornaamlyk in Vriesland, van daar ook in Westvriesland, wel byzonder op het Eiland Marken, op Ameland, en elders. Hier en daar zyn de Vrouwen, geduurende den zwaaren rouw, verpligt, eenige maanden en weeken met een zwarten Bovenrok over het hoofd omgeſlaagen te gaan. Elders draagen de Vrouwen, eenigen tyd lang zwarte Falien, welken zy *Slooven* noemen. Deeze Slooven zyn eene ſoort van zwarte kleeden, die onze Vrouwen in de Steden voor Regenkleeden gebruiken, en ook *Falien* noemen; zynde afkomſtig van zekere Orde van Begynen, die zulke zwarte kleederen droegen, en van daar *Gefalyde Begynen* heeten. Eigentlyk was, in de zestiende Eeuwe, de ſtaatlykſte rouwdragt onzer

zer Vrouwen, de Huik; waar mede zy toen, benevens de Mannen, deftig ter begraavinge gongen; ook droegen zy dezelven, ten teken van rouw, nog al eenigen tyd daar na. Het draagen der Falien, en van den Rok over het hoofd, is ongetyffeld nog een overblyffel van dit rouwen met eene Huik. Aan den Zaankant is dit gebruik nog maar kort afgefchaft. Men heeft een Printje van PICART, die nog in deeze Eeew geleefd heeft, getyteld *Deuil de Saardam*, dat is, Zaandamfche rouwdragt, waar in de Vrouw met eene Huik verbeeld ftaat; maar heden is die manier van rouwen, zoo in 't eene als andere opzicht, geheel buiten gebruik. Alleenlyk verfchynen de naastbeftaande Vrouwen, op den tyd der begraavinge, in 't Sterfhuis, fomtyds met eene Huik; doch meestal met eene Falie: hier en daar vergezellen ze ook de Lykftatie; dan dit, dat eertyds algemeen was, heeft thans zeldzaam plaats. Buiten deeze opgenoemden, zyn ons nog veele andere byzonderheden bekend; doch wy zullen, om in geene al te verregaande juistheid, nopens den Vrouwlyken opfchik te vervallen, ons hier mede niet breeder ophouden, van meer dienst zal 't zyn zulke zaaken te befchouwen, die een Mannelyk onderzoek wel waardig zyn; en dus voorts het oog te vestigen op de ftaatlyke uitvaart van den overleeden perfoon.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Naast het vervaardigen van den Rouw, komt, by de Bloedverwanten, in overweeging

HET BAARHAALEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ging de bepaalde dag der begraavinge, de noodiging der Vrienden, de rangſchikking en de weg dien men gaan zal. Wanneer men dit alles in eene nadere ſamenkomst, of by eene tweede Cedelmaaking vastgeſteld heeft, is het eerſte, dat eigentlyk met betrekking tot het Ceremonieel geſchied, het Baarhaalen. Twee Gebuuren gaan naar de Kerk of het Kerkhof, om van daar de Doodbaar te haalen, en dezelve voor de deur van het Sterfhuis te brengen; waar toe zoodanige gebuuren, in de meeste plaatzen, wetlyk verbonden zyn. Onder 't Gemeen brengt men 'er de Baar veelal des morgens; maar by deftige Burgers geſchied het gewoonlyk eerst op het uur der begraavinge: en als de Baar geplaatst is, worden deeze Baarhaalders dikwils met een byzonderen ſteekpenning beloond, en met een glas Wyn of Bier beſchonken.

SAMENKOMST DER LYKSTATIE.

Tegen dat het uur der begraavinge nadert, komen de Bloedverwanten, eenigen tyd voor de algemeene ſamenkomst, byéén in het Sterfhuis, zoo Mannen als Vrouwen. Dit uur is zeer verſchillende; doch in de meeste Hollandſche Steden en Plaatſen bepaalt men het, op het uur van één- of twee, na den middag. Veelal zyn hier op ook bepaalde Keuren, ingevolge van welken de boeten van uur tot uur zwaarder oploopen; het welk den vermogenden gelegenheid geeft, om ook daarin uit te munten, door op de boeten te begraaven. In Amſterdam althans neemt men zulks met groote ſtaatlyk-

lykheid in agt; en het ſtaatlykſte in onze Hollandſche Steden is des avonds te begraaven. Men noemt dit hier en daar *Dompelen*, en een bepaald getal van Lantaarndraagers verlicht als dan de ſombre Lykſtatie. Dit gebruik, om by avond te begraaven, is al zeer oud. By de Grieken was het reeds eene algemeene gewoonte, om de Lyken voor den opgang der Zonne ter aarde te bezorgen. En onze oude Batavieren, gelyk ook de Romeinen, verrigtten de begraaving hunner Heerlyke Mannen, met verlichtende Fakkels en Kaarsſen: zy hielden tweeërleie uitvaarten, naamlyk die der brandinge en wegdraaginge; en de ſtaatlykſte geſchiedde by nagt. Even zoo pleeg men hier te Lande de Bisſchoppen en andere Geestelyke perſoonen, zeer ſtaatlyk, met veele Flambouwen en Toortſen te begraaven; waar uit deeze onze plegtige Avondbegraavenisſen vermoedelyk ontſtaan zyn. Omtrent dien tyd nu, het zy dat het uur der begraavinge vroeger of laater valle, verzamelen zig die geenen, welken, op het gedaane verzoek, mede ter begraavenisſe gaan willen, in het Sterfhuis; alwaar één of twee Aanſpreekers aan de deur ſtaan, om de genoodigden binnen te geleiden. Zy brengen dezelven in een daar toe geſchikt vertrek, in 't welke men doorgaans de cieraaden van den wand genomen, of, vooral de Spiegels, met zwarte kleeden bedekt heeft. In dit vertrek ſtaan de Bloedverwanten naast één geſchaard, elk in zyne be-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

betrekking in den rouw. De allernaaste aan het Lyk draagt een langen Rouwmantel, ſomtyds ook met een langen ſleep; welke, by de begraaving van Adelyke Lieden, door een byzonder daartoe geſteld Perſoon, agter hem gaande, opgehouden word. Van daar is het nog een algemeen gebruik, dat de Livreibedienden naast hunne Heeren mede te begraaven gaan. Oudtyds droegen zulke bedienden de Wapenblazoenen hunner Heeren; doch zints men de Wapens op de afhangende Livreilinten weeft, is dit in onbruik. Op het Hoofd is wyders een Hoed met een rondom neergeſlaagen rand, dien men eene *Luif*, doch eigentlyk een *Luiphoed* noemt; als ziende de geenen, die ze draagen, al luipende van onder deezen Hoed. Hierom zegt men, van iemand, welke niet helder uit de oogen kykt, maar loens en op zyde, onder een diep op 't oog gedrukten Hoed, „ziet het is een Luipert". Te Amſterdam draagt menze thans veelal ter wederzyde opgeſlaagen, doch egter zoo, dat de rand voor de oogen kome. Om deeze Luiphoeden hegt men Rouwfloerſen, die van agteren nederhangen. Zy hebben den naam van *Rouwbanden*, en zyn in eenige Steden en Plaatſen zeer lang, maar elders weder kort: in 's Hage draagt men dezelven veelal ſleepende, tot op de Schoenhielen; zoo ook te Delft en elders; doch te Amſterdam, Haarlem, Leyden en daaromſtreeks, zelden langer dan tot over de Schouders, of, op zyn langſte, tot aan de

Heup

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Heup of over het midden van den Rug. Deeze Rouwbanden zyn, volgens ALKEMADE, oorſpronglyk van de Kampvegters, en het eerſte gebruik der Hoeden, die men in ouder dagen gewoon was met een kostlyken band op te binden. Een Kampvegter, met zulk een opgebonden Hoed, in het Perk verſchynende, gaf daar door een teken van moed, vlugheid, blydſchap en wakkerheid: waar tegen dan een nederhangende Hoed, waar aan de opbindſelen afhongen, neerſlagtigheid en droefheid aanduidde; dat ook, in navolging hier van, de betekenis der Rouwbanden is (*). Men noemt deeze Rouwbanden mede *Lampers*, by verandering van tongval *Lamfers*, volgens KILIAAN eene algemeene benaaming van *Schouder-* en *Borstdekſels*, zoo veel als *Voiles de Gorgerette*, en dergelyken; hoedanige de oude Hollandſche Vrouwen van hunne Hoofden langs de Borst lieten hangen; nagenoeg zoo als onze Dames thans haare Gaazen Hoofddoeken draagen. Zy dan, die zulke Luiphoeden met hangende Lampers draagen, zyn de naaste Bloedverwanten; de overige Vrienden van wat verder graad komen doorgaans met opgetoomde Hoeden, met of zonder Lampers, naar hunne meerdere of mindere betrekking tot het Lyk, of de bepaalde ſtaatie; wordende ſomtyds alle de genoodigden verzogt met Lam-

(*) Zie ALKEMADE, *over 't Ceremonieel der begraaveniſſen*, bladz. 149.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Lampers ter begraavenisfe te komen. De naaste Bloedverwanten, die in 't gemelde vertrek overeinde ftaan, worden telken reize, als 'er iemand ter begraavinge binnen komt, door denzelven aangefproken, en hun de rouw beklaagt, dat heden gemeenlyk met een *ik condoleerje over 't verlies*, of wel eene ftilzwygende buiging, afloopt; doch oudtyds altoos met een Christelyk rouwbeklag gefchiedde. Terwyl de Mannen dus in dat vertrek ftaan, onthouden zig de Vrouwen der Bloedverwanten en Vrienden in een ander byzonder vertrek, alwaarze in behoorelyk rouwgewaad verfcheenen zyn. Intusfchen ftaan de Draagers, die het Lyk ten grave moeten brengen, by de Kist. Als eindelyk de bepaalde ftond daar is, en de opgekomen genoodigde byéén zyn, komt de voornaamfte Aanfpreeker deftig binnen, treed naar den naasten Bloedverwant, en vraagt hem, in ftilte, af, of 't hem goeddunke, dat de Kist gefloten, en het Lyk uitgedraagen worde. Tevens vraagt de Aanfpreeker, of ook de eene of andere Vriend, den overleeden nog wenschte te zien; by hoedanig eene gelegenheid het nog wel eens gebeurt, dat de betrekking van vriendfchap by deezen en geenen werkzaam word, zoo dat zy zig opgewekt gevoelen, om den dooden te zien, en van hem, als 't ware, een deftig affcheid te neemen. Deeze plegtigheden waren oudtyds zeer algemeen; ze houden ook hier en daar nog ftand; maar in de Steden loopt dit gebruik ge-

genoegzaam te niet. De Aanſpreeker volgt meerendeels de gemaakte ſchikking in ſtilte, en geeft order om het Lyk uit te draagen. DE HOLLANDSCHE NATIE.

HET UITHAALEN DER KISTE ENZ.

Hierop ſluit men de Kist, en eenige Draagers brengen de Lykbaar voor de deur; terwyl anderen de Kist met het Lyk uithaalen, en dezelve op de Baar zetten. By dit uithaalen neemt men altoos ſtiptlyk in agt, de Kist recht vlak te houden, en het Voeteneinde vooruit te draagen, in welken ſtand dezelve ook op de Baar gezet word. Het tegengeſtelde van dit laatſte is te ſchandelyker; om dat men Lieden, die zig zelven te kort gedaan hebben, of die door Beuls handen geſtorven zyn, gemeenlyk met het Hoofdeinde vooruit wegdraagt. Voorts ſtaan 'er twee of meer Mannen gereed, die de Roef of Raaf, waar op een breed geplooid Lakens Doodkleed ligt, op de Kist zetten, en vervolgens het Kleed tot over de Baar uitſpreiden. Deeze Kleeden en Roeven behooren doorgaans aan eenige Godshuizen, van welken men verpligt is dezelven te huuren: elders zyn 'er ook byzondere Lieden die ze verhuuren; doch in de meeste Steden en Dorpen geſchied zulks ten voordeele van de Armen. Den oorſprong hier van, als mede van het plaatſen der Roeven op de Kisten, vind men in een recht oud Vaderlandsch gebruik; het welk te aanmerkelyk is, om het hier over te ſlaan; des wy den tyd, dien de Aanſpreeker beſteed, met de Vrienden naar hunnen rang op te roe-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

pen, zullen waarneemen, om het voornaamſte daar omtrent te melden.

Wat de Berrie of Baar betreft; ſommigen willen, dat ze *Baar* genoemd word, naar het gehuil of gebaar, dat by een dooden plaats had; toen men veel werks maakte van Huilers of Huilſters te huuren, die om en naast het Lyk met eene bittere gebaarmaaking van ſchreien gongen, dat by de Spanjaarden nog in gebruik is. By de Romeinen waren de Huilſters zeker zeer gemeen; dan 'er zyn my tot geen bewysbaare blyken van zulk eene gewoonte, by onze Batavieren en de oude Germaanen, voorgekomen. Indien men deeze afleiding wille billyken, zou men tot laatere tyden moeten gaan, en het zingen van Lykliederen of Gebedezangen onder de Christenen daar voor willen houden; waarvan daadelyk nader. Meerder bewys van het volgen eener oude gewoonte, vind men in 't gebruik van de Roef en het Doodkleed. Want de Dekſels der Doodkisten wierden, gelyk wy reeds gezegd hebben, oudtyds met ſchuin opſtaande Planken gemaakt, waar over dan het Lykkleed heenen hing. Nu heeft men, zedert dat de Dekſels der Doodkisten plat gemaakt zyn, egter het oude fatſoen der Doodkleeden willen behouden; en ten dien einde een ſamenſtel van Houten Latten, als een ſchuins opgaand Dekſel, gemaakt. En dit Latten-dekſel is waarſchynlyk naar deszelfs gebruik, met betrekking tot het Doodkleed, dat men het *Reeuw-*

of

of *Raakleed* noemde, *Reef* of *Raaf*, en eindelyk *Roef* geheeten; even zoo als dit Kleed, nu door verandering van tongval, ook het *Roefkleed*, of het *Dooden Roefkleed* hiet.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wel byzonder ſchynt het my aanneemelyk, dat de bovengemelde gewoonte, om dit Doodkleed ten behoeve der Armen te verhuuren, daar uit voortſpruit, dat men oudtyds gewoon was, dit Raakleed voor de Armen te laaten. Men liet naamlyk zulk een Kleed, dat door de Naastbeſtaanden bekostigd wierd, na dat het Lyk met aarde bedekt, en de Zerk op het Graf geleid was, over het Graf heen ſpreiden. Dit Kleed bleef vervolgens eenigen tyd op het Graf liggen, en 't mogt voorts, na verloop van dien, door armen en behoeftigen weggenomen worden. Een gebruik dat ook nog heden in eenige plaatſen, vooral in Overysſel, heerscht; als onder anderen te Ootmarſum, daar ik deeze plegtigheid met eigen oogen gezien heb. Het word daar voor eene heiligſchennis gehouden, zulk een Kleed, dat gemeenlyk vierkant en van zwart Laken of Saai is, weg te neemen, dan ten minſten na verloop van twee of drie weeken; wanneer of de Koster, of de Armen vryheid hebben om het weg te neemen. Iets dergelyks is mede in Rhynland, ten opzichte van de Kraamvrouwen, in gebruik; zoo als ik te Warmond gezien heb. Te weeten, men legt, wanneer eene Vrouw,

Zie *Plaat* XI.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in het Kraambedde overleeden, uitgedraagen word, over het zwarte Lakensche Doodkleed, een wit Beddelaken; het welk, na dat Lyk onder de aarde is, over het graf gespreid word, en aldaar ten behoeve van den Doodgraaver blyft liggen. En dus ontdekt men ook hier en daar een overblyfsel van de oude gewoonte, by 't begraaven der Kraamkinderen. Als zulk een Kraamkindje sterft of dood ter waereld komt, word het door de Vroedvrouw, gevolgd van den Vader en twee Buurvrouwen, weggedraagen. My is berigt, dat dit, omtrent de Ysselstreek, door den Vader gedaan moet worden; 't welk, indien 't zoo zy, overéénkomt met de gewoonte der Romeinen; by welken de Vaders doorgaans de Lykbussen hunner Kinderen wegdroegen. Soortgelyke omstandigheden, hoe vreemd zy in deeze dagen voorkomen, zyn inderdaad geen gering bewys van den eigen aart der Natie; die zig nog heden vertoont in de Landeigen of overgenomen gewoonten, 't zy van de oude Batavieren of van de eersten Christenen onder hen; dat vooral plaats heeft in het Drentsche en elders in Overyssel. In die streeken van ons Vaderland ontmoet men meermaals om dit in 't voorbygaan te melden, gebruikelykheden, die volkomen beantwoorden aan de beschryving, welke TACITUS van de Zeden der Germaanen en Batavieren geeft. Wanneer 'er, by voorbeeld, onder de Boeren een Zoon of eene Dogter trouwt, dan

krygt

krygt het jonge paar niets ten Huwelyk, dan ééne of twee Koeien, een Paard en wat klein Vee meer of min, naar het vermogen der Ouderen. Hier in beſtaan ook de overërvingen en bedeelingen aan de Naastbeſtaanden. En zoo komen de rouwplegtigheden insgelyks voornaamlyk uit, op het herdenken aan den dooden, onder het doen van gebeden, en 't leezen in den Bybel, enz. waar van daadelyk nader; doch, om weder ter zaake te keeren, het is, aangaande de Doodkleeden, onzes bedunkens, zeker, dat uit dit oude, hier en daar nog leevend gebruik, om de Doodkleeden over de Graven te ſpreiden en die te laaten liggen, by het beſchaaven der wetten, en het oprigten van gemeene Wees- en Armenkasſen, voortgeſprooten zal zyn de thans veelal geregelde gewoonte, om zulke Kleeden, ten koste van der Steden- of Dorp-Armen, te laaten maaken, en dezelven ten hunnen voordeele te verhuuren. Deeze gedagten komen my zeer gegrond voor, met betrekking tot alle die Steden en Plaatſen, daar men dit gebruik ingevoerd heeft; dan tevens moet ik ter dier gelegenheid nog melden, dat 'er egter Steden zyn, als by voorbeeld Amſterdam, daar deeze Kleederen, door een ieder die een Rouwinkel opzet, en zig voor Aanſpreeker uitgeeft, verzorgd worden. Ook ſtaat hier omtrent nog aan te merken, dat die Kleeden in deeze Stad met veel zwiers ter ſtatie gemaakt worden, inzonderheid voor Kinderen en

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Vrysters of Vryers; wanneer men dezelven op veelerleie wyzen met ſtrikken en kwikken overboodig doet pronken; dat vervolgens nog te ſtade zal komen.

DE LYKDRAAGERS.

Naast het uithaalen der Kiste met het Lyk, dat ons gelegenheid gegeeven heeft tot deeze tusſchenkomende aanmerkingen, komt verder in overweeging het wegdraagen van 't Lyk, door daar toe geſchikte Draagers. Deezen worden, en moeten in de meeste plaatſen, wettig, uit de Gebuuren gekoozen worden. Dit is ook een Nationaal gebruik, daar men veelal zoo zeer mede ingenomen is, dat het meermaals der Overigheid moeite baarde, wanneer men goed vond deeze Buurregten tot Ampten te maaken. Men heeft 'er te Amſterdam eene proef van genomen, door het afkondigen eener Keure, in den Jaare 1696; volgens welke een bepaald getal van Perſoonen tot Lykdraagers aangeſteld wierd: doch dezelve ſleepte zulke bittere oproeren met zig, dat men 't raadzaam oordeelde, die Keur weder in te trekken. In andere Steden, op welk een boeg men het heeft willen wenden, is men 'er ook nimmer in geſlaagd. Men houd zig hier omtrent aan de gewoonte, of aan de Gebuurwetten, welken zulks op verſcheiden plaatſen regelen. Die van Leyden luid, wegens het uit uithaalen van het Lyk, aldus: **De vier / of twee naegſt gebuyrde Manſperſoonen / naer de bejaertheyd of ſwaerlyvicheyd van de geſtorve Perſoon / ſyn gehouden**

het

het Lyck uit den Huyse te haelen/ maer indien 't selve een jong Kint is geweegt/ 't welk men sonder Baer onder den arm draegt/ zal den naesten Buurman ter rechter zyde 't zelve gehouden zyn te doen/enz. En wegens het Lyck ter aarde te brengen, zegt de Keur: 't Dode Lichaam zyn de acht naaste gebuyren/ malkanderen behoorlyk verposende/ (den Heer/ die van zyn Raedt ende Thresoriers daer van vry zynde/) gehouden/ gesamentlyck te dragen/ ende ter aerden te brengen/ uitgezeit de Kinderkens die men onder den arm draegt/ enz. Naar uitwyzen deezer Keure nam men de Draagers uit de buuren, en oordeelde, dat een getal van agt Persoonen daar toe genoegzaam was; welk getal, volgens het oude Volksgebruik, by veele Natiën in zwang geweest is. Zoo leiden de Romeinen, en dus ook denkelyk de oude Duitschers, het Lyk, als zy het zelve naar den houtstapel droegen, op een doodbeddeken, 't welk beurtlings door zes of agt Mannen, naar de staatlykheid des persoons, gedraagen wierd; vanwaar zy die *Lectica* of Beddekens, op welken zy de Lyken droegen, met den naam van *Hexaphoros* en *Octophoros* benoemden, zoo veel als Beddekens, die door zes of agt Mannen gedraagen moesten worden. Dit had plaats by de begraaving van aanzienlyke Lieden en ook by den Burgerstand; maar de gemeene Man wierd veelal door slegts vier draagers weg-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gedraagen; waar op MARTIALIS oogt, als hy *L.* VII. *Epigr.* 75. zegt:

Quatuor inſcripti portabant vile cadaver.

„ Vier gemeene Lieden droegen het verag„ te Lyk". Men kan daar uit afneemen, dat het getal van vier draagers toen veragtelyk was, gelyk het ook nog onder ons is; als hebbende dit meest plaats by ſchaamele menſchen, of die in Armhuizen ſterven, en door de Doodgraavers weggedraagen worden; 't welk by de Romeinen ook geen kleine ſchande was. Dit ſchandelyke lot viel den gehaaten Keizer DOMITIANUS ten deel, volgens de aantekening van SUETONIUS, *Cap.* XVII. *Cadaver ejus populari Sandapila per veſpillones exportatum*, „ zyn „ dood Lichaam is met eene gemeene Baar „ door de Doodgraavers weggedraagen". De Romeinen hadden naamlyk twee ſoorten van Baaren; de eene was de veragtelyke *Sandapila* en de andere de voorgemelde deftige *Lectica.* Zoo is ook onder ons die geringe ſoort van Berriën bekend, welken door twee Mannen gedraagen worden; waar mede de Doodgraavers ſomtyds Lieden van een veragtelyken ſtaat, en Dieven, die in de gevangenis ſterven, welken niemand ter begraavinge volgen wil, wegdraagen. Men houd het daarentegen, in navolging der Romeinen, onder ons voor eerlyk, op eene groote Draagbaar, door een goed getal Draagers, en ten minſten agt of tien Man-

Mannen gedraagen te worden; en men neemt, even als by de gemelde Volkeren, niet minder dan vier Mannen voor eene Draagbaar. Men kan hier van eene zeer wel getroffen afbeelding vinden in JOOST VAN VONDELS *Tooneel des Menschelyken Levens*, Bladz. 48. Overéénkomstig met deeze oude gewoonte der Romeinen, door onze Voorzaaten overgenomen, houd men, by den Boerenstand, nog heden, het getal van agt draagers voor groot genoeg. Hier en daar worden deeze Baaren ten dien einde zoo gemaakt, dat ze met twee lange sterke stokken ondersteund worden: in dat geval draagen vier Mannen de Baar, houdende elk een priem op de Schouders; terwyl vier andere Mannen, twee en twee over elkander, den dwarsdoorgestoken stok op de armen neemen, dus het Lyk optillen, en hetzelve voortdraagen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie *Plaat* XI.

In de Steden vergroot men het getal merkelyk, en men stelt eene statie in 't neemen van veele draagers. Ter dier oorzaake voegt men, by het bestemde getal, dat men uit de buurt neemen moet, 'er meest al nog wel zes, of agt, of meer. En veeltyds verkiest men twee uit dezelven tot zoogenoemde *Hekfluiters*, of die eigentlyk agter aan de statie gaan; en dus genoemd worden, om dat ze oudtyds het Hek van 't Kerkhof flooten. Deeze draagers worden ook byzonder beloond, als vervolgens gemeld zal worden. In de Steden worden zy staatlyk tot dit draagen verzogt; maar

DE HOLLANDSCHE NATIE.

in verſcheiden Dorpen verzoekt men 'er niemand byzonder toe. De Buurt word daar alleen ter begraavinge genoodigd, door den naasten Gebuur; met dit onderſcheid, dat zulks verrigt word door een Man, als een Man, en door eene Vrouw, als eene Vrouw overleeden is. Een ieder wie wil komt ter begraavinge, en voegt zig by de vergadering voor de deur van 't Sterfhuis. Als de tyd daar is, dat het Lyk uitgehaald moet worden, ſlaat een ieder handen aan 't werk, zonder aanzien van perſoonen, tot dat het noodige getal het Lyk voortdraagt. Zoo de weg wat lang, of de last wat zwaar is, ſpringt 'er ligtlyk een uit den ſleep, om de anderen te verpoozen. Op zulke plaatſen komen geen afleezingen der Perſoonen, die het Lyk zullen volgen, te pas: ook zyn ze op de meeste Dorpen geheel niet in gebruik. De Maagſchap alleen ſchikt zig naar rang, en de overigen plaatſen zig zoo als 't best valt; wanneer ook verder de Vrouwen op die wyze volgen. Op zoodanige begraavenisſen neemt men, als men niet tot het Geſlagt behoort, geen rouwkleedy in agt; een ieder gaat, naar zyn vermogen, met een gekleurd best Zondags pak mede, of trekt, indien hy 't bezitte, nog wel een goed zwart Kleed aan. By de Boeren in de Veenen, en elders op geringe Dorpen, ziet men 'er niet na, al komen ze zoo van den ploeg of hun werk mede ter begraavinge; doch dit gebeurt meest, by 't begraaven van zeer gemeene Lieden.

Dit

Dit gewaagen van den Rang leid ons als met de hand, ter nadere beschouwinge van den uit het Huis treedenden Rouwsleep; waar omtrent zig verscheiden byzonderheden opdoen. Wanneer de draagers het Lyk op de Baar gezet, en het rouwkleed daar over geleid hebben, draagen zy hunnen last, gelykerhand, eenige stappen al zagtjes voort, en zetten vervolgens de Baar neder. Hier op treed de Aanspreeker naar binnen, en verzoekt de vergaderden, op het afroepen hunner Naamen, het Lyk te volgen. Somtyds verzoekt hy dezelven ook, om, het Lyk ter aarde gebragt zynde, weder binnen te komen; doch dit laatste word veelal op zyn beloop gelaaten. Na dit voorstel begint hy terstond de Afroepcedulle deftiglyk af te leezen. Deeze Cedulle is opgesteld naar de Bloedverwantschap, en den rang der verzogte Persoonen; waarin het Ceremonieel doorgaans zeer naauwkeurig in agt genomen word. De Heer ALKEMADE heeft zig hierover breedvoerig uitgelaaten, voor al met betrekking tot de leenroerige oorspronklykheid en Ridderlyke statie. Het geen, nopens dit Ceremoniel, hier van eigentlyk tot onze zaak behoort, bestaat inzonderheid in 't geene deeze alleszins roemwaardige Vaderlander bygebragt heeft, met opzicht tot den oorsprong van den rang der Bloedverwanten op de begraavenissen. Men heeft zulks naamlyk, gelyk hy zegt, af te leiden, van de verpligting, die de naaste Bloed-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

RANGSCHIKKING DER GENOODIGDEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Bloedverwant had, om, wanneer een overleeden in den ſtryd tegens den vyand, of in eenig tweegevegt, als anderszins, ſneuvelde, (dat onder de oude Batavieren niet zeldzaam voorviel,) de wraak van den overleeden op zig te neemen. „ Overzulks „ waren, zegt hy, de Bloedvrienden en „ die in zwagerſchap beſtonden, om openbaare betuiging te doen van hunne regtvaardige wraak, gewoon, in het begraaven van hunnen gedooden vriend, „ deze gebruikelykheid te onderhouden en „ te oeffenen, namentlyk, dat de allernaaste bloedverwant, de naaste aan het „ Lyk gaande, en houdende in zyne handen een blood Slagzwaerd, tot driemaalen toe overluit uitriep WRAAK, WRAAK, „ WRAAK, en ook zoo veelmaalen op het „ Graf ſlaande, hetzelve Zwaard aan den „ volgenden Maag overgaf, die mede driemaalen op het Graf geſlagen, en de „ wraak uitgeroepen hebbende, 't zelve „ aan den derden behandigde, en voort „ wierdt dit Zwaard aan de andere volgende vrienden overgegeeven ten zelven „ einde" (*). Dus verre ALKEMADE. 't Is bekend, dat deeze plegtigheden by de Hollanders en Vriezen zeer gemeen waren; en dat eenige uitdrukkingen onder ons, de Maagſchappen betreffende, daar uit voortgeſprooten zyn, lyd geen tegenſpraak. De benaaming althans van *Zweer*, of *Zwaer*, on-

(*) *Ceremonieel der Begraavenisſen*, Bladz. 60, 61.

onder de Boeren gebruikelyk, waar voor men in de Steden *Zwager* zegt, mitsgaders de uitdrukking *van Zweerszyde*, of *Zwaardszyde*, heeft men ontegenzeggelyk af te leiden van het Zwaard. En de uitdrukking, *iemand van Zwaardzyde te bestaan*, wil zoo veel zeggen, als dat men een naaste Bloedverwant is, die, als de naaste aan zyn Maagschap, het wraakzwaard zou moeten draagen. Misschien zou men ook iets dergelyks in het woord *Bloedverwant* mogen vermoeden; nademaal men door een *Bloedwreeker* wel duidelyk iemand verstaat, wiens pligt het is, als Bloedverwant den dood van zynen Naastbestaanden te wreeken: van waar ook de Wetten eenigzins rekkelyker zyn, omtrent een Bloedverwant, die zulk eene Bloedwraak oeffent. Niettegenstaande dit alles komt het my egter voor, dat men den oorsprong der Rangen onder Bloedverwanten hier uit niet gegrond kan afleiden. Het blykt tog uitdrukkelyk, dat deeze plegtigheid alleen plaats had, in het geval van manslag, of een onnatuurlyken dood; maar niet ingevalle dat iemand natuurlyk gestorven ware. Hierom zou ik, onder verbetering, de rangschikking der Maagschap op de begraavenissen eerder afleiden uit de natuurlyke betrekking van het Bloedverwantschap, zoo als de Jooden die zeer naauw in agt namen. Om dezelfde reden heeft men dan ook te denken, dat de plegtige Wraakneeming, gelyk ook de gevolgen van Leeneigenschap, slegts bykomende

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de gewoonten, in toevallige omſtandigheden, geworden zyn; waarom wy ook (ons liefst aan het natuurlyke houdende,) den invloed van het Leenroerige, waar over men den ſchranderen ALKEMADE zelven kan nazien, laaten berusten. Voorts vinden wy 't niet noodig, hier in een onderzoek over de eigentlyke Bloedverwantſchap, zoo als die Rechtskundig begreepen word, te treeden: wy kunnen in deezen zeer wel volſtaan, met den Leezer te wyzen naar ons Tafeltje, hier boven *Bladz.* 1211, opgegeeven; waar uit men de berekening van de Geſlagtbetrekking en het Bloedverwantſchap, in Holland gebruikelyk, met een opſlag kan bemerken. Alleenlyk ſtaat hieromtrent nog gade te ſlaan, dat men, hoewel dit Verwantſchap in de begraavenisſen beſtendig in agt genomen worde, egter eenig onderſcheid maakt, ten aanzien van den ouderdom der kinderlyke jaaren; met de jonge kinderen vooraan te plaatſen, en zelfs by dezulken, die nog maar zes of zeven jaaren oud zyn, een geleider te ſtellen. Wyders let men gemeenlyk in den Rang van Verwantſchap naauwkeurig op den ouderdom; van waar de oudſte Zoon, alhoewel van een jonger Broeder, gaat voor een jonger Zoon van den oudſten Broeder, dewyl ze beiden even na zyn; maar de ouderdom den voorrang geeft, naar den bekenden regel;

De oudſte op ſtraat
De naaste in graat.

Dit

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit is de algemeene regel, die egter in deeze en geene gevallen zyne uitzonderingen heeft; waar onder, volgens de eigen woorden van ALKEMADE, „ met regt „ de eerſte plaats verdient, een aaloud en „ algemeen gebruik, dat de jonge Kinderen van Zoonen of Broeders, of andere Bloedverwanten, de voorrang word „ gegeeven in de begraavenisſen, welke „ voorgaande of de eerſte aan het Lyk „ volgende, gezien werden, ſchoonze jonger van jaaren, en in bloede verder zyn „ beſtaande dan hunne Vaderen, het welk „ in alle deelen en lynregt tegen dezen algemeenen Leer-regel ſchynt aan te loopen: en dit op den grondſlag en volgens „ het oude Hollandſche ſpreekwoord:

Dat het jongſte bloed voorgaat.

De Heer ALKEMADE is van gevoelen, dat dit mede oorſpronglyk is, uit de gemelde wraakbelofte; welke de jonge Kinderen, volgens den loop der natuure langer kunnende leeven, de gemelde wraak nog onvolvoerd zynde, beter konden volvoeren. Maar ik laat dit in 't midden; en ſchryf liever dit gebruik toe aan eene voorzorg, om de Kinderen onder de oogen der Vaderen te doen gaan, en daar door, als 't ware, derzelver nederklimmende betrekking van Bloedverwantſchap te kennen te geeven. 't Geen my hier toe te meer bepaalt, en van 't bovengemelde gevoelen doet afzien,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

is, dat men zelden jonge agterneeven in de voorſte ſtatie brengt; 't welk egter, zoo het op de wraakoeffening zage, zou moeten volgen. Even zoo houden wy den bekenden regel,

Mans voor Vrouwen,

mede voor een gebruik, dat de Natuur aan de hand geeft; waarom wy 'er ons niet afzonderlyk mede zullen ophouden. Genoeg zy het deswegens nog te melden, hoe het, op de meeste Dorpen, daar de Vrouwen mede ter begraavinge gaan, een beſtendig gebruik is, dat eerst de Vrouwen der naastbeſtaanden, dan die der verzogte Vrienden, en eindelyk die van de geheele buurt, of die 'er zig byvoegen, daadelyk op de Mans volgen, zoo als dit op *Plaat* XI te zien is.

Wat nu wyders de verdere rangſchikking, buiten die der Vrienden van den bloede betreft, daaromtrent hebben wy nog kortlyk de volgende onderſcheidingen, als de voornaamſten, in opmerking te neemen. Agter de allernaasten in den bloede volgen zoodanige Perſoonen, die, door aanhuwelyking en verre verwantſchap, nog eenigermaate aan de Familie verknogt zyn, of verknogt geweest zyn. Deezen noemt men *Vrienden van Vriendswegen*, of elders, *Vrienden van den Zelfkant*. Eene ſpreekwyze, ontleend van den ruimen Zoom van het Laken; welke, ſchoon ſlegts aan het Laken,

ken, en wel aan deszelfs uiterſte einde, vast, nogtans aan het Laken behoort. Dus zegt men, althans onder de Rhynlandſche Boerenlieden, als zy een Naastbeſtaanden willen uitdrukken, *hy is van 't Laken, van 't egte Laken;* en als ze van iemand ſpreeken, die alleen door verre zwagerſchap betrekking tot de Familie heeft, of een Vriend van Vriendswegen is, dan zeggen ze, *hy is van den Zelfkant*, dat is, hy is wel eenigzins van *'t Laken*, maar niet dan van het einde. Anderen willen, dat de ſpreekwyze, *hy is van 't Laken, van 't echte Laken*, zou zinſpeelen op het Bedde-Laken, waar onder de Echtelingen ſlaapen; en dat dezelve dus zoo veel zou zeggen als hy is van 't Echte Bed. Dog de eerſte uitlegging voldoet my beter, uit hoofde van de daar tegenovergeſtelde ſpreekwyze; waar in ongetwyffeld gezinſpeeld word, op den Zelfkant, of den uiterſten rand van het Laken. Intusſchen worden egter, niet tegenſtaande dit onderſcheid, gelyk ALKEMADE ook opgemerkt heeft, de benaamingen zeer ſterk in agt genomen, en de rangſchikking naar dezelven ingerigt. By voorbeeld, twee Lieden beiden Voorkinderen hebbende, en ſamen huwende, zoo noemen deeze Kinderen elkander Broeder, en de aangetrouwden Vader en Moeder; ingeval nu een deezer Kinderen, of zelfs een van derzelver Kinderen komt te ſterven, behoud de aangetrouwde Vader, ook al ware hy andermaal Weduwnaar geworden,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den, nog ſteeds den rang van Vader: en dus ook een aangetrouwde Broeder dien van Oom over deeze Kinderen. By aldien 'er evenwel eenig Familieverſchil, dat, onder Stiefvaders en Moeders, met hunne aangetrouwde Kinderen niet vreemd is, voorgevallen zy, dan houd men de zoodanige wel eens voor afgeſtorven, en verzoektze gevolglyk niet ter begraavinge: maar als zy verzogt worden, moet men hun den rang geeven, naar hunne benaaming van Vader, Broeder of Oom. Wat voorts aangaat de verre Neeven, en Neefs-Neeven, of dezulken, welker betrekking, zoo als men zegt, met een zak Erwten uitgeteld kan worden, deezen behooren alleenlyk onder de Vrienden van Vriends wegen. Vervolgens komen, na de Familie, in rang, doorgaans de Perſoonen der Regeeringe. Doch niet zelden erkent men derzulker agtbaarheid op eene byzondere wyze, en merkt hen aan, als verbeeldende de Vaderen des Vaderlands, waar van ieder Burger een Kind is. Zy, die derzelver rang uit dat gezigtpunt beſchouwen, houden het voor zeer natuureigen en deftig, een Burgemeester, of het Lichaam der Vroedſchap, als zy mede ter begraavinge gaan, voor de Vrienden van Vriendswegen, en dadelyk agter de allernaaste Bloedverwanten te ſchikken; welk gebruik tegenwoordig in verſcheiden Steden al zeer veel in agt genomen word. Wyders oordeelt men 't billyk, en 't word meermaals

ge-

gedaan, dat men, als iemands belang, beroep of beſtaan van den eenen of anderen Koopman of Heer en Meester afhing, dat men dien, uit eerbied en erkentenis, zoo na poogt te ſtellen, als doenlyk is. Na deeze opgemelde perſoonen geeft men den rang aan de Geestlykheid, de Predikanten enz. En ingeval de overleeden perſoon in Kerkendienst, het zy Ouderling, Diaken of Huiszittenmeester enz. geweest zy, als dan gaat gemeenlyk het geheele Lichaam, by elkander, of zy allen, zoo men zegt, en *Corps* ter begraavinge. Zulks heeft ook plaats by alle andere betrekkingen, die de geſtorven tot eenig Regentſchap, Gilde of andere openbaare Bedieningen gehad heeft. By zulk eene gelegenheid gebeurt het ook wel, dat men de draagers uit de buurt uitkoopt, en de Gildebroeders verzoekt, om het Lyk te draagen, in plaats van in de ſtaatie te volgen: en als dit geſchied dan gaat de Gildeknegt altyd met een groot Zilveren Schild, met de daar aanhangende Wapenen, vooraf, 't welk in Leyden allernaauwkeurigst in agt genomen word. Nadien 'er voorts, onder de Burgers der groote Steden, zekere Beurzen opgeregt zyn, waar aan ieder die wil, by zyn leeven, weeklyks of jaarlyks uitkeeringen doet, om daar uit begraaven te worden, zoo zyn zulke Beursbroeders verpligt, op zekere boete, mede te begraaven gaan. Onder die beurzen, (om dit in 't voorbygaan te melden,) vind men ook zulken, die ter

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE. onderſteuninge van de Weduwen ſtrekken; en welker Plans thans zoo veelvuldig zyn, dat ze byna aan de finantien van geldhandel gelyk worden. Intusſchen blykt, uit de eerstgemelde Beurzen, de zugt onzer Natie voor eene eerlyke begraavenis; nadien de nooddruftigen het geld daartoe uit hunnen mond ſpaaren. Wyders laat men agter de Predikanten, of zoodanig een Genootſchap of Gilde enz. de Gepromoveerde Perſoonen volgen; houdende, even als in de verdeelingen der Faculteiten, die van de Rechtsgeleerdheid, den rang, boven die der Geneeskunde en Wysbegeerte. By die ſchikking krakeelen dezulken wel eens onderling over den rang van den ouderdom; terwyl men 'er ook ontmoet, die beweeren, dat den geenen, welke als Rechtsgeleerde des overleedens goederen, of als Geneesheer des overleedens Lichaam beſtierd heeft, den rang boven alle zyne Confreres toekomt; doch verſtandige Mannen bekreunen zig zulker beuzelingen niet. Verder houd men, na deeze dus ver gemaakte ſchikking, veelal eene vrye keuze; de aanzienlykſte Kooplieden en Burgers worden naar bepaalde orde afgeroepen, en agter dezelven komen, eindelyk, de Gebuuren, met de Hekſluiters, als het laatſte Paar.

Wanneer de ſtaatie indiervoege geſchikt is, word het Lyk opgenomen, en door de Draagers, al zagtjes voortſtappende, weggedraagen. Vóór het zelve gaan de meerge-

gemelde Aanſpreekers; die ook wel, als 'er Bedienden zyn, door een Knegt in rouwgewaad vergezeld worden, en in eenige Steden altoos door den Knegt van de Buurt. Die het Lyk volgen, treeden ſtaatlyk paar aan paar; en men neemt, met den aanvang, beleefdlyk in agt, dat de voorgaande Perſoonen, uitgezonderd de Bloedverwanten, de volgenden, met het afneemen der hoed, als vermaanen en verzoeken om te volgen; dat gemeenlyk egter ſlegts als een groetend compliment behandeld word. Wyders weeten die Aanſpreekers den tyd zeer juist af te meeten, wanneer men in de Kerk moet zyn; te meer, daar zy 'er eene eer in ſtellen, om, zoo min te vroeg, als te laat, te komen. In Amſterdam ziet een onkundige deswegens ſomtyds zeer vreemd op, als hy een of twee Aanſpreekers, met een zagten ſtaatlyken tred, meest met een Horlogie in de hand, op het midden der ſtraat ziet gaan: 't welk zy noemen, *den weg der Lykſtatie aftreeden*; dat gewoonlyk op den dag vóór de begraaving geſchied. Zulks is nu en dan noodzaaklyk, om dat de grootheid der Stad, en de gelegenheid der Straaten, hen ligtlyk zou doen misſen, van op den bepaalden tyd in de Kerk te weezen; wanneer zy de daarop geſtelde boete zouden moeten betaalen. Terwyl het Lyk dus gedraagen, en door een deftige ſleep begeleid word, beginnen, althans in eenige Steden en Dorpen, ſchoon niet in allen, de Klokken van de Kerk, waar in het Lyk begraaven zal wor-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den, te luiden. Maar deeze gewoonte, die onder de Christenen voornaamlyk in zwang gekomen is, vereischt hier eene naauwkeuriger beſchryving.

HET KLOKKENLUIDEN TER BEGRAAVINGE.

Het luiden der Klokken ſchynt, by onze eerſte Landzaaten, geheel onbekend geweest te zyn; ſchoon de klokken, of ten minſte geluidgeevende Koperen Schelletjes, by genoegzaam alle Volkeren, die Metaalen behandelden, bekend waren. Men vond ze reeds in den Tabernakel der Hebreeuwen; want Aäron droeg Schellekens aan zynen rok; en de Romeinen hebben ook voorlang het gebruik der Schellen gekend; byzonder ſchynen zy dezelven in de Baden gebruikt te hebben. Wy leezen althans by MARTIALIS:

Sonat æs thermarum, ponite pilam.

„ Het Koper der Baden klinkt, legt den Bal „ neder". Het mag twyffelagtig weezen, of dit Koper der Baden eene Klok geweest zy, of een Koperen Bekken, dat men ter waſchinge gebruikte, en waar mede men, door het klinken op dit Koper, by wyze van eene Klok, den tyd der badinge aankondigde; 't is egter zeker, dat 'er iets van die natuur plaats gehad heeft. En uit het gezegde van ÆLIUS SPARTIANUS, nopens zeker Roomsch Keizer, *eum e thermis tintinnabulum amovisſe*, „ dat hy het klokje „ uit de Baden weggenomen had", kan men gegrond genoeg beſluiten, dat 'er Klokjes geweest

weest zyn, welken ter ſamenroepinge en ſcheidinge van 't Volk in de baden gediend hebben. Ook waren de Schelletjes op hunne gastmaalen gebruikelyk. En 't is voorts bekend, dat men, althans by andere Natien, gewoon was, het Volk te ſamen te roepen, door het geluid van daar toe geſchikte Klokken; waar van ons STRABO, met opzicht tot de Inwoonders van *Jasſus*, in 't veertiende Boek zyner Geographie, een uitdrukkelyk getuigenis verleent. Edoch men kan, wat 'er van dit alles ook zy, niets bybrengen, om te beweeren, dat het gebruik der Klokken, ter ſamenroepinge ter begraavenisſe of handhaavinge van Godsdienstplegtigheden, oudtyds ergens plaats gehad heeft. Men wil, volgens de opgave van POLYDORUS VIRGILIUS, gemeenlyk, dat PAULINUS, Bisſchop van Nolano, dezelve eerst in de Toorens gehangen zou hebben; en FRANCISCUS PETRARCHA, benevens anderen, waar onder ook PANUINIUS, beweeren, dat SABINIANUS, Bisſchop van Rome, het tegenwoordige gebruik der Klokken eerst ingevoerd zou hebben. Men legt dien Bisſchop althans ten laste, dat hy, benevens andere nieuwigheden van weinig belang, ook die van het Klokkenluiden invoerde, om daar door geld te trekken. Deeze SABINIANUS nu leefde omtrent het zeshonderdſte jaar na Christus geboorte; in dien tyd, toen CLOTARIUS, Koning der Franken, met THEODORICUS, Koning der Friezen, oorloogde.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Aangezien nu de Christenleer toen in die ſtreeken, en byzonder ook hier te Lande, nog niet gevestigd was, zoo is het zeker dat de Klokken, al waren ze bekend geweest, onder onze Voorzaaten, in die dagen nog tot geene begraafplegtigheden of andere Kerklyke gebruiken gediend hebben. Zulks kon op die wyze eerst ſtand grypen met de toeneeming der Christelyke Leere in deeze Gewesten; waar van men ook blyken vind, in de dagen van CAREL DEN GROOTEN; die verſcheiden veranderingen in de begraavenisplegtigheden maakte; en zig reeds aankantte tegen het misbruik der Klokken, welken men doopte, en waar aan men veelerleie vermogens toeſchreef: 't welk hem uitdrukkelyk deed beveelen, *ut Clocas non baptiſent*, „dat zy geene Klok„ken zouden doopen". Dewyl ondertusſchen de Klokken, door den gemelden SABINIANUS, te Rome, ter ſamenroepinge van 't Volk, by plegtige gelegenheden, ingevoerd waren, zullen ze vervolgens ook hier, onder onze Voorzaaten, by de begraavenisſen in gebruik gekomen zyn; in plaats van de Trompetten en Bazuinen, op welke de Romeinen by de begraavenisplegtigheden, onder het geſchrei der Huilers en Huilſters, maar onze Batavieren, onder het opheffen van zangen, tot lof van des overleedens heerlyke Heldendaaden, bliezen. Aanmerklyk is het dat men heden in onze dagen, in Overysſel, op 't zogenaamde *Hooge Veen*, de Gemeente met

ſlaan-

ſlaande trom, in ſtede van een Klok, te ſamen roept, en dus ter Kerke gaat. Wyders is het beuzelagtig, dit Klokken gebruik al vroeg onder de Christenen te ſtellen; nademaal het, zoo als ook de geleerde HIERONIMUS MAGIUS, in zyn leezenswaardig Traktaat, *de Tintinnabulis*, wel aanmerkt, tegens alle redeneering ſtryd, dat de eerſte Christenen, welken bitter vervolgd wierden, en in 't geheim vergaderden, zig door Klokken openbaar gemaakt zouden hebben. Dan laat ons voortgaan om de gevolgen van dit gebruik onder ons op te helderen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

In 't algemeen beſpeurt men, dat de bygeloovigheid omtrent de Klokken, ondanks de geſtrenge en wyze bevelen van CHARLEMAGNE, eertyds grootlyks ſtand hield; ja dat zelfs de verlichte Eeuw, die wy beleeven, dezelve niet geheel vernietigd heeft. De Roomſchen ſchynen 'er nog heden eene groote heiligheid in te ſtellen; en 't is althans zeker, dat zy het luiden der Klokken, by de begraavenisſen, voor een pligtmaatig gebruik erkennen. Ook word het, op ſommige plaatſen, door de Gereformeerden, ſchoon deezen het ſtuk uit een ander oogpunt beſchouwen, als iets ſchandelyks aangemerkt den dooden onbeluid te begraaven. Dit ſlag van bygeloovigheid heeft aanleiding gegeeven, tot het inwyden der Klokken, en 't ſchryven van plegtige opſchriften op dezelven. Het laatſte heeft zelfs nog plaats gehad na de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hervorming. De geleerde Heer KLUIT, Leeraar op Zuid-Beijerland gezegd den *Hitzert*, een myner geagte Correspondenten, heeft my deswegens het volgende Versje op de Klok, die aldaar in den Kerktooren hangt, medegedeeld: dus luid het.

Ik roepe ſterk
In Godes Kerk
Klein ende groot.
Ik roepe ook uit,
Door myn geluid
Des menſchen doot.

Vermits nu de Kerk aldaar gebouwd is, na de bevestigde Hervorming, alzoo geheel Zuid-Beijerland eerst bedykt en met Huizen bebouwd wierd, na het Jaar 1615 (*), zoo kan men daar uit afneemen, dat de wyze, om het gebruik der Klokken door opſchriften aan te duiden, ook onder de Hervormden nog gebruikelyk geweest *is*. Doch tevens beſpeurt men, als men zoodanig een opſchrift met die van ouder tyden vergelykt, dat men 'er niet meer dan een burgerlyk plegtig gebruik mede bedoelde; en geenzins der Klokke eenig vermogen of kragt toeſchreef, om Duivels, Spooken en Onweders te verdryven. In vroeger dagen was dit een algemeen aangenomen gevoelen, en de bygeloovigheid wilde, dat ze

(*) Zie de *Tegenwoord. Staat der Vereenigde Nederl.* VIIde Deel, Bladz. 201.

ze ten dien einde, door een plegtigen doop, of, zoo als andere Roomſchen dit verſtaan, door eene plegtige wyding ingezegend wierden. Van daar leest men meermaals op de Klokken, *Deum colo, Divos oro, Demones fugo*, dat is: ik eere God, ik bid voor de Heiligen, ik verjaag de Duivels. Zoo heeft 'er op de groote Salvators Klok van St. Pieters Kerk te Leyden geſtaan. DE HOLLANDSCHE NATIE.

✠ Salvator ſo heyt ic.

✠ Den haghel en alle quaet weder verdryf ic.

✠ Den levende ende den doden luy ic.

✠ Willem Moer, en Jasper ſyn Broeder maeckten mi.

In 't Jaer ons Hern
MCCCCC. XIII.

Deeze ſterke uitdrukking, van een Klok *Salvator* of *Behouder* te noemen, loopt hoog, en dit, benevens het opſchrift, toont, dat de Wet van KAREL DEN GROOTEN, om naamlyk aan de Klokken, geen bygeloovig vermogen van iets te kunnen afweeren, toe te ſchryven, geen kragts genoeg gehad heeft, om zulk een verregaand misbruik uit de Roomſche Kerk te weeren. En 't is opmerkelyk, dat derzelver voetſtappen, hoewel flaauwtjes, hier en daar nog door de Hervormden gevolgd worden. Dus word 'er, zoo uit dit gebruik, als uit de gewoone inſtelling der Vesper- of Misklokken voor verſtorvenen, te Leyden, als

DE HOLLANDSCHE NATIE.

alle dagen, van half twee tot half drie uuren, geluid: men gelooft gemeenlyk dat het ten dienfte der begraavenisfen gefchied; doch het fpruit, zoo men wil, eigentlyk voort uit eenige befproken Mis- of Vesper Gebeden voor overleedenen. In andere Steden, daar het luiden nog min of meer in gebruik is, moet men 't bepaaldlyk verzoeken; en zulks gefchied dan, met het zelfde oogmerk, als oudtyds by de Roomfchen, naamlyk om geld te verkrygen; dewyl 'er Luigeld aan de Kerk betaald moet worden. Ter dier oorzaake valt het beluien eenen Roomschgezinden te Amfterdam en elders, die den overleeden, geduurende het boven aarde ftaan, dagelyks beluid wil hebben, vry kostelyk; gelyk het ook anderen Aanzienlyken doet, die, uit ftatie, den dooden meermaals laaten beluiden; dat in fommige Steden nog al plaats heeft. Op de Boerendorpen en elders, is het beluiden, zoo van Roomschgezinden, als van Hervormden, zoo dra zy overleeden zyn, en vervolgens ook als zy begraaven worden, vry algemeen; doch in Leyden weet ik hier van geen voorbeeld; denklyk, om dat het gemeene dagelykfche gelui daar voor gehouden word. By dit alles moet ik hier in 't voorbygaan nog aanmerken, hoe het denkbeeld van den dienst der Klokken, tot het verdryven van Onweder, fchoon het zeer buitenfpoorig zy den Klokken een bygeloovig vermogen toe te eigenen, niet geheel ongegrond is, vooral ten op-

opzichte van zwaare Klokken. De Natuurkunde leert ons, dat het gebrom en gedommel eener Klokke zeer ſterk op de omringende Lugt werkt; zoo dat de daaruit volgende beweeging, die wyd en zyd in den Lugtſtroom doordringt, een donderwolk, of andere ongeſteldheid der Lugt, kunne doen ſcheiden; op eene dergelyke wyze, als men op Zee, door de dreuning van het geſchut, min of meer eene kalmte kan veroorzaaken, en de Hoozen of andere Buien breeken. Deeze kragt van een zwaar gedruis en geluid, voornaamlyk tegen Donderbuien, was den ouden, en wel byzonder den ouden Duitſchers niet onbekend, volgens GOTLIEB SAM. TREIER in *Anastaſi Vet. German.* pag. 32. Men moet dus dit alles juist tot geen bygeloof brengen, en, wil men 'er byvoegen, het nog niet geheel beſlischte gevoelen, of 'er zweevende geesten in de Lugt zyn, dan is het, naar de Leer der Roomschgezinden, en veelen der vroegere Christenen, nog zoo beſpottelyk niet, dat 'er ook deezen door verdreeven worden, of het kan onder de Enthuſiastiſche indrukken nog wel door. Wyders is, dit alles overgeſlagen, het gebruik van 't luiden der Klokken, zoo by 't overlyden als het begraaven, naar ons inzien, een zeer natuureigen gebruik; om dat het treurige gebrom eener Doodklokke een ſtaatlyken en deftigen indruk van droefheid geeft; welke de Lykklaagers en Lykvolgers eigenaartig moet treffen. Uit dien hoof-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

hoofde word ook de Treurklok, by Vorstlyke sterfgevallen, overal en dagelyks met herhaaling geluid; om de droefheid te meerder in 't hart van al het Volk op te wekken: dat insgelyks by 't overlyden der Heeren of Vrouwen, op byzondere Heerlykheden, in agt genomen word. Men mag des de gewoonte van de Doodklok te luiden, terwyl het Lyk zagtlyk ter Kerke of aan het Graf nadert, zeer wel billyken.

HET ROND GAAN IN DE KERK ENZ.

Wanneer men nu, onder dit gebrom, ter begraafplaatse gekomen is, gaat men de Kerk, of het Kerkhof, één of tweemaalen rond; de Roomschgezinden op de Dorpen doen het altoos zeker twee- of wel driemaal. Onder de Hervormden word, by het begraaven van een Predikant, het Lyk voor den Predikstoel nedergezet; en weder opgenomen. En zoo word, in sommige plaatsen, een Magistraats Persoon, voorby het Raadhuis gedraagen wordende, daar voor nedergezet, het geen men te Leyden, by 't begraaven van een Hoogleeraar, mede voor de Academie waarneemt. De Hoogleeraars worden, om dit ter deezer gelegenheid te melden, gemeenlyk, met hunne Toga's over het Lykkleed door hunne Studenten gedraagen; welken hier voor een geschenk in geld krygen. Een Knegt, of eene Dienstmeid, bied hun dat geschenk doorgaans aan, op eene Zilveren Schotel; wanneer elk toetast, 'er het geschenk afneemt, en een fooitje voor de Meid in de plaats nederleid. Zulks vergoed dan aan

de-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dezelve de ſchade, die ze lyd, door 't verlies van eene draagplaats; welke men anders gewoonlyk aan eene Meid geeft; die dan haar Vryer, Neef, of iemand anders, in haare plaats, voor de helft laat draagen. Verder heeft men aangaande dit nederzetten, om weder ter zaake te keeren, op te merken, dat dit een egt overblyfſel is van de gewoonte onzer oude Batavieren, om hunne Heerlyke Mannen op een Schild op tillen. ALKEMADE brengt hier toe, het opneemen van het Lyk op de Schouders, by den uitgang uit het huis: dan dit is te algemeen; en men kan niet wel twyffelen, of dit nederzetten geſchied nog heden met eene opzetlyke rede, die zeer klaar te bevatten is. Men geeft naamlyk, door dit nederzetten en wederopheffen op de Schouders, voor de gemelde plaatſen, duidelyk te kennen, dat de overleeden in Kerk, Raadhuis, of Academie uitmuntend geweest is: en beveelt derhalven den Volke, in 't aanzien der Lykſtaatie, zyne heerlyke nagedagtenis aan, als zynde de overleeden eerlyk en lofwaardig in zynen post geſtorven.

Dit nederzetten is buiten dat, naar 't my voorkomt, een onderwerp, dat nog wel een nader onderzoek verdient. De Romeinen hadden het gebruik, om hunne Lyken, byzonder die van beroemde of agtbaare Mannen, over de markt te draagen, en dezelven dan voor de gewoone Spreekſtoelen, die aldaar opgerigt waren, te plaatſen, en neder te zetten. Zulks gedaan zynde, ſchaar-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſchaarde de geheele Lykſtaatie zig daar rondsomme; intusſchen klom een der naastbeſtaanden, of een ander welſpreekend Perſoon, op het geſtoelte, en vermeldde, met eene deftige welſpreekendheid, de lofſyke daaden en verdienſten van den overleeden, ten aanhooren van al het Volk. Zoo deed FABIUS, als een waardig en Godvrugtig Vader, de droefheid maatigende, *ipſe in foro* (*), zelf op de Markt, de Lykreden over zynen Zoon; en TIBERIUS, negen jaaren oud zynde, die van zynen Vader; *Novem autem annos natus defunctum patrem pro rostris laudavit* (†), „ negen jaaren oud „ zynde, ſprak hy, van den Spreekſtoel, „ de Lofreden over zynen Vader uit". Nadien nu zoodanig een gebruik ook onder de Batavieren plaats had, als reeds gezegd is, by 't melden der gewoonte, om, by 't affterven en verbranden hunner heerlyke Mannen, derzelver daaden te verhaalen en op te zingen, zoo kan men, wanneer men dit in agt neemt, het niet vreemd vinden, te denken, dat het nederzetten der Lyken voor de Academien, Raadhuizen en Predikſtoelen hier toe behoort; en dus ook het houden van Lykredenen of Lyköratien en Lykpredikatien; hoewel deezen thans eerst gedaan worden na dat het Lyk begraaven is. Doch hier van nog een kort woord. Het doen van zulke Lyk- en Lofredenen is nog he-

(*) PLUT. in *Fab.* p. 188.

(†) SUET. in *Tib.* p. 401.

heden in gebruik; maar men maakt 'er tegenwoordig zoo veel werks niet van als voor nog geen halve Eeuw geleeden. Toen hoorde men Lykredenen, waar in het pit en 't merg van Vaderlandſche geleerdheid gevonden wierd: dan nu, het zy het aan verflaauwing van cierlyke Letterkunde, of aan traagheid, toe te ſchryven zy, hoort men genoegzaam niets van die natuur, dan by eenige byzondere gevallen, op last der Hooge Overigheid. Voorheenen leerden onze Hoogleeraars op onze Hooge Schoolen, Vrankryk en Engeland, hoe men deftige Lykredenen en Schilderyen van Edele Helden, agtbaare Staatslieden, en geleerde Mannen, moest opſtellen. Maar nu houd men zig veel meer op met het vertaalen van Franſche *Eloges*, en andere uitheemſche ſtukken, ter afmaalinge van de Karacters en Verdienſten der Vreemden; terwyl wy onze loflyke Landzaaten vergeeten, daar wy naauwlyks een voetſtap in onze Kerken of op onze Begraafplaatzen kunnen zetten, of wy betreeden eene heilige asſche, die ons als in de oogen ſtuift, om ons onzen hedendaagſchen Vaderlandſchen ſmaak in dit opzicht te doen beſchreien. Men neeme ons deezen uitſtap, na welken wy ons onderwerp nu weder zullen hervatten, ten goede!

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wanneer het Lyk een of andermaal, volgens het gezegde, rond gedraagen is, zet men de Baar voor het Graf neder; de Lykſtatie ſtaat ſtil, en de Naastbeſtaande onthoud

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zig kort by het Graf. Dadelyk word het Lykkleed opgeſlaagen, en twee ſterke Doodgraavers, of meer perſoonen, naar de zwaarte der Kiste, neemen de Kist aan het hoofd- en voeten-einde op, en ſtellen die over het Graf, op twee dwarsgelegde Stokken, met daar naast liggende Touwen. Onze Graaven, om dit nog met een woord te zeggen, zyn, behalven de gewelfde Graven en Kelders, in onze Kerken, doorgaans maar even zoo lang en breed, dat 'er eene Doodkist in ſtaan kunne; en worden, als alles bezorgd is, met een ſteenen Zerk geſlooten. De Kist, dus over dit Graf geplaatst, en wel in die rigting, dat de voeten Oostwaards en het hoofdeinde Westwaards liggen, althans zoo veel mogelyk als de plaats toelaat, word vervolgens, met behulp der bovengedagte Touwen, door de Doodgraavers opgetild; fluks worden de ſtokken 'er onder uitgehaald; en men laat de Doodkist zagjes en gelykerhand in evenwigt nederzakken, tot op den bodem van het Graf, of op de Kist van den eenen of anderen Vriend of Bloedverwant, te vooren aldaar begraaven. Men haalt 'er voorts terſtond de Touwen onder uit; de Doodgraavers bedekken de Kist met zand, en ſpreiden veelal het Lykkleed over het Graf heen. Na de verrigting van dit alles, geleiden de Aanſpreekers de Lykſtatie, in denzelfden rang, weder ter Kerke uit; met dit onderſcheid, dat alle de Draagers dan agter aan volgen. Wel byzonder word 'er

op

op gelet, dat de geheele Lykſtatie als dan voorby het Graf geleid word; om dus, als 't ware, het laatſte afſcheid van den overleeden te neemen. En voorwaar op deezen ſtond ziet men de kragt der natuure; dit oogenblik doet veeler traanen langs de wangen biggelen; het hart verſmelt, de kniën knikken tot bezwykens toe, terwyl de beevende ſchreeden als aan de aarde vastkleeven, en een vaarwel in eeuwigheid, om zoo te ſpreeken, in de opgekropte keel tot ſtikkens toe verſmoord blyft. Dit kan, in tedertreffende ſterfgevallen, zoo ſterk zyn, dat genoegzaam de geheele Lykſtatie 'er door aangedaan worde; terwyl een ieder den Dooden als hoort roepen; „ myne Vrienden, ik heb den ſtryd „ geſtreeden, gy zult my wel dra volgen". Hier is het dat de verhardſte Stoicyn of Godloochenaar, in zulk een geval, zyn geweeten niet kan verzaaken, noch de kragt der droefheid ontkennen. Onder ſoortgelyke aandoeningen, 't zy dan in eene meerdere of mindere maate, gaat men ter Kerke uit, en keert, langs een anderen weg, weder naar het Sterfhuis; werwaards wy de Lykſtatie zullen laaten voortwandelen, om ons intusſchen, ter onderzoekinge van andere merkwaardigheden, op het Boeren-Kerkhof te begeeven; daar het eenigzins anders toegaat.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hier neemen de Draagers, zoo dra het Lyk naast het Graf gezet, en de Kist nedergelaaten is, gewoonlyk de naaste Buurman

DE HOLLANDSCHE NATIE.

man het eerfte, en daarna elk eene fpade; met welke zy de aarde over de Kist tot zulk eene hoogte werpen, dat dezelve als een heuveltje, fchuin tegen een, daar over opgeftapeld worde. Dit is vry algemeen, fchoon 'er op verfchillende Dorpen voorts onderfcheiden gebruiken plaats hebben. Zoo vind men, by voorbeeld, Dorpen, daar men het Graf netjes met groene zooden, fchuins tegen een geftapeld, bedekt; en in Zuid-Beijerland moeten, volgens het berigt van den Welëerwaarden KLUIT, door een ongehuwden perfoon, 'er drie zooden op geleid worden. In eenige Dorpen worden terftond groote Zerkfteenen op het Graf gewenteld; doch in Zuidholland is men gewoon de Baar over het Graf te zetten, en dezelve aldaar te laaten ftaan tot des anderendaags, of ten minften tot des avonds; elders ook houd men het voor ftaatlyk de Baar meer dan twee dagen op het Graf te laaten. Deeze gewoonte van de Doodbaar op het Graf te laaten ftaan, is nog een overblyffel van een plegtig gebruik der Roomschgezinden, welken in die dagen, toen de Roomfche Kerk de heerfchende was, altoos gewoon waren, op het Graf een Houten Kruis te ftellen. Men beitelde of verwde zelfs diestyds een Kruis op de Doodkisten; en zulks is, in 't begin der Hervorming, ja nog lang daar na, hier te Lande gebruikelyk geweest. Het fchynt dat de Hervormden toen nog ten minften die rekkelykheid voor de Roomfchen hadden,

den, welken in die oude dagen gelykerhand met hun het juk der Spaansche Tirannye hebben afgeschud, dat ze het plaatsen van Kruissen op hunne Kisten navolgden of toestonden. Ten bewyze daar van strekt een zeer merkwaardige Zilveren Penning, in het beleg van Haarlem, 1572. geslaagen, my gunstig ter aftekeninge ter hand gesteld, door mynen beroemden Penningkundigen Stadgenoot den Heer H. A. DIBBETS. Op deezen Penning, dien wy om deszelfs zeldzaamheid in Plaat gebragt hebben, ziet men duidelyk eene Doodbaar, waar op eene nog schuinsgedekte Doodkist staat, met een Kruis boven op het Deksel; daar onder op eene rolle deeze woorden, IN FINE CANITUR LAUS; en nog laager, *Jan Pieters Deyma. Prouandtmeester in 't beleg van Haarlem.* Aan de tegenzyde vind men den gewoonen stempel der Noodmunten. Voorts is deeze Penning agtkant, en hangt aan een ringetje, ten bewyze dat dezelve gedraagen, en ter begraavenisse gebruikt is, als een geschenk voor de Vrienden en de Draagers. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dit uitdeelen van Begraavenispenningen was oudtyds zeer gebruikelyk, en 't was, in 't begin deezer Eeuwe, onder onze Natie, nog vry algemeen: ook word het in de Indiën, door onze Vaderlanders, die zig daar ter neder gezet hebben, zoo ik wel meen te weeten, onderhouden. Ik heb althans zulke Penningen van Goud gezien, die nog in den jaare 1768, op Ceylon, by ze- HET UITDEELEN VAN BEGRAAVENISPENNINGEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

kere begraavenisſen uitgedeeld zyn. In vroegere dagen had men 'er hier te Lande zoo veel mede op, dat men 'er de Beelden der perſoonen op goote of graveerde. Zoo ſtond op de Begraavenispenning van VONDEL, aan de eene zyde 's Mans beeldtenis, met dit omſchrift:

JOOST VAN DEN VONDEL, *Geſt.* 5. *Feb.* 1679.

en aan de tegenzyde, zag men eene zingende Zwaan, met dit omſchrift:

'S LANDS OUDSTE EN GROOTSTE POEET,
Geb. 17. *Nov.* 1587.

Men vind dien Penning afgebeeld by VAN LOON (*). De opgenoemde Heer DIBBETS bezit dus ook nog een allerzeldzaamſte Begraavenispenning van den *Admiraal* HEEMSKERK, waar op de Zeeſlag voor Gibraltar, aan de eene, en de geheele Lykſtatie des Zeehelds aan de andere, zyde wonder konſtig gegraveerd is. Nu en dan worden 'er, zelfs in deeze Eeuw, nog Begraavenis- of Gedenkpenningen op overleedenen uitgedeeld; zoo is my, door den Heer BERNARDUS DE BOSCH, beminnaar van fraaie Konſten en Weetenſchappen te Amſterdam, gunſtig ter beſchryvinge overgegeeven een Lykpenning,

(*) Zie G. V. LOON, *Nederl. Historiepenningen*, III D. bl. 283.

ning, op het overlyden van FEDDRIK FONTEIN, M. Dr. Op deezen Penning ziet men, aan de eene zyde, eene antike Graftombe, waar uit eene Grafnaald ryst, voor eenige Cypresseboomen geplaatst: aan deeze Naald is het Wapen van den overleeden gehegt; op de Tombe staat een Uurglas, en daar naast eene nederwaards afglydende uitgaande Fakkel: voor de Tombe zit eene schreiende Vrouw in weduwlyk gewaad, met den linker-arm op den Bybel, en houdende de regterhand met een doek tegen den mond. Hierop heeft bovengemelde DE BOSCH dit fraai Versje gemaakt. DE HOLLANDSCHE NATIE.

De droefheid zwymt by 't Graf,
En beeld ons levende af,
Hoe Weduw, Ouders, Maagen,
En Stad- en Landgenoot,
Om FEDDRIKS vroegen dood,
Met bittren weedom klaagen:
Maar wie van rouw bezwyk;
Hy juicht, in 't Englenryk.

Op de tegenzyde vertoont zig een Kruidkas en eenig Apothekers tuig, waar nevens, aan de linkerhand, een Chymisten Fornuis, met Kolf en Distilleerfles, waar voor de Slang van ÆSCULAAP kruipt. Aan de rechterhand naast de Kas staat een Scelet of Menschen-geraamte; en voorts in 't midden eene Aloëplant, in haare tobbe, met

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een Kruidboompje, en het Boek van HIPPOCRATES. Daaronder ſtaat:

FEDDRIK FONTEIN; M. D.
Gebor. te Harlingen. XXII. Febr.
MDCCXXXVI,
En aldaar overled. XXIV.
Decemb. MDCCLXV.

Op deeze tegenzyde is door dezelfden Heer DE BOSCH dit Versje gemaakt.

In de Kunst der Artzeny
Welërvaren; teêr bewoogen,
Door Godvruchtig mededoogen,
Stond FONTEIN den lyder by.
Met geen minder tederheden,
Word, ten prys van wakk're vlyt,
Wyze Deugd en reine Zeden,
Deeze munt zyn naam gewyd.

Zulk eene uitdeeling van Penningen had bovenal plaats, by het ſterven en begraaven van Vrysters en Vryers. Men liet een Doodshoofd met Kranſen en Bloemwerk op dezelven gieten of graveeren; en daar benevens den naam en ouderdom van den overleeden Perſoon. Was men voor een eenvoudiger zwier, dan deed men maar een rond plat ſtuk Zilvers met Letteren graveeren. Zoodanige Penningen verdienden de Draagers, welken dan altoos Vryers moesten zyn. Tweeërleie Penningen van die

die ſoort, waar van wy de voornaamſten hier mede in Plaat brengen, zyn my vereerd, door myne hooggeagte Vrienden, de Heer JACOB VAN ZOLINGEN, en Mejuffrouw VREDA VAN ZEVENHOVEN, deszelfs Huisvrouw; uit welker familien deeze Penningen afkomſtig zyn. Op den fraaiſten, die ovaal rond is, ziet men een Doodshoofd, tusſchen Koornairen, rustende op een Voetſtuk, waar voor verwelkte Bloemen liggen: boven op het Doodshoofd ſtaat een Lamp, die op het uitbranden is: over deeze Lamp, en om het Doodshoofd, vertoont zig een geſlingerd Lint, waar op men leest: DE HOLLANDSCHE NATIE.

Salig ſyn de Dooden die in den Heere ſteryen;

en onder op het Voetſtuk.

De Dood is een Inganck ten Leven.

Aan de tegenzyde is een Maagdenkrans, en daar onder ſtaat:

Ter gedachtenisſe van Suſanna de Min,
overleden den 15 *November* 1697. *oud*
zynde 16 *Jaar.*

Op den anderen Penning, die uit een plat ſtuk Zilvers beſtaat, leest men:

Den Mensch gaat na ſyn Eeuwigh Huys
ende Rouwklagers ſullen in der Straaten
omgaan, Pred. 12. v. 5.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Aan de tegenzyde is een Doodshoofd, op twee Kruiswyze liggende Beenderen, met dit byſchrift:

Ter Gedagtenis van Dogter GERARDA PENTERMAN, *geboren den* 11 *Maart* 1684. *overleden den* 30 *Augusti A°.* 1715. *oud* 31 *Jaar* 5 *m.* 19 *d°.*

De gewoonte, om door deeze en dergelyke Penningen den overleeden te gedenken, en daar op een Bybelſpreuk te ſtellen, was mede een overbrengſel van een oud gebruik. Men hield naamlyk oudtyds, wanneer het Lyk onder de aarde was, by het Graf, eene ſoort van Miſſe of Uitvaart, onder het opzingen van een Lofzang of Pſalm: een gebruik, dat nog heden in Duitschland, niet alleen onder de Roomſchen, maar ook onder de Lutherſchen, ſtandhoud. Men ſtaat 'er gezamentlyk om het Graf, op het Kerkhof, en zingt eerbiedig een Pſalm of Doodlied; ter aandenkinge van de nietigheid des leevens, en de hoop der Opſtandinge. Naar alle waarſchynlykheid is dit gebruik af te leiden van de gewoonte onzer oude Germaanen; die, by het begraaven en verbranden van de Lyken hunner heerlyke Mannen, niet alleen gedagten aan derzelver daaden, maar ook aan den toekomenden ſtaat, in welken zy elkander weder hoopten te aanſchouwen. Men vind den overgang van dit gebruik ook onder de eerſte Christenen hier

te

te Lande; welken, by het begraaven hunner Broederen, den gelukkigen ſtaat des overleeden gedenkende, gewoon waren te zeggen: GOD WOUTS, 't welk, volgens ALKEMADE, betekent, onder Gods gunst, zegen en toelaatinge. Zoo zong men oudtyds, tot ſlot der Pſalmen, het woord ALELUJA, *Loof den Heer*, volgens het getuigenis van HIERONYMUS, in *Epitaphio* PAULI. Doch in laatere Eeuwen ontſtonden 'er plegtiger gebruiken; van waar JUSTINIANUS begraaven wierd, onder een gejuich van Pſalmgezangen, door Maagden en Chooren opgezongen. *Virgineus tonat inde Chorus, vox Æthera pulſat* (*). Op deeze gewoonte, van ten ſlot een Lofzang te zingen, ſlaat ook, zoo ik agte op den gemelden Haarlemmer Penning, de ſpreuk *In Fine Canitur Laus;* dat is, op het einde, of, zoo als wy 't ruim neemen, na het einde van 's menſchen leeven, word 'er een Lofzang gezongen. Men mag uit deeze ſpreuk, en de daarnevens afgebeelde Doodbaar op dien Penning, vry gegrond afleiden, dat het in het jaar 1572, binnen Haarlem, nog gebruikelyk was, om by de Doodbaar, en onder het begraaven, een Lofzang te zingen: als mede dat men 'er, na 't afneemen van dit gebruik, nog een zweem van vind, zoo in de gemelde Penningſpreuken als in het ſtaatlyk ſtellen der Dood-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Zie CORIPPUS, *Lib.* 3. *de Exequiis* JUSTINIANI *Imp.*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Doodbaare op het Graf. Alhoewel nu zulk eene ſoort van uitvaart by het Graf niet meer onder ons in gebruik zy, zoo heerscht 'er nogtans, op verſcheiden Dorpen, en op Boeren-begraavenisſen, by de Hervormden, eene gewoonte, die 'er veelligt uit afkomſtig is. Kort, naamlyk, voor dat het Lyk uitgedraagen zal worden, gaat een der naaste Vrienden by de Kist zitten, en leunt met den arm op dezelve. Voorts leest iemand, veelal de Schoolmeester, na een kort gebed, eenige ſtigtelyke Kapittels uit den Bybel, betrekkelyk op de nietigheid des Menschlyken leevens: welke leezing en byzondere bidding vervolgens eerbiedig herhaald word, als het Lyk ter aarde beſteld is, en de Vrienden weder binnen gekomen zyn. Dit is heden nog zeer gebruikelyk in verſcheide Dorpen van Zuidholland; en uit Zuid Beijerland ſchryft my de Eerwaarde KLUIT, dat het aldaar insgelyks plaats heeft; en wel zoo, dat het de post des Leeraars zy, als hy ter begraavenisſe verſchynt; doch als hy zig des onttrekt, geſchied het door een Schoolmeester, of ook wel door den Timmerman die de Kist gemaakt heeft. Men wil, dat een Timmerman aldaar 't 'er wel op toelegt, om zig in dat bidden te oeffenen, ter verkryginge van de gunst tot het maaken van Doodkisten. Dit leezen, maar niet het bidden, is ook op veele plaatſen in Noordholland eene beſtendige gewoonte. Men verzoekt den Leeraar, of iemand anders, naar 't

best

beft fchikt, tot dit leezen: en deeze leest, volgens zyne verkiezing, uit den Bybel, eenig ander ftigtelyke Boek, of een eigen opftel, het geen dienen kan, om de aandagt, op 's Menfchen fterflot, en de gevolgen daar van, te vestigen. Dit leezen gefchied altoos voor 't wegdraagen van het Lyk; en fomtyds houd de Leezer, voor de Vrouwen, die in de Lykkamer blyven, aan, tot dat de Lykftatie wederkeert, wanneer hy terftont eindigt. Men heeft eene Redenvoering van die natuur, welke ook meermaals gebruikt word, gedrukt, onder den titel van *Redenvoering*, *gefchikt om in een Sterfhuis voorgedraagen te worden.* Wyders is het te overbekend, om 'er op ftaan te blyven, dat de Roomschgezinden hunne plechtigheid van bidden, als mede het houden van Misfen en Uitvaarten, hier te Lande zeer ftipt onderhouden. Maar 't geen daaromtrent byzondere opmerking verdient, is, dat de Leden van deeze Gezintheid, in dit hun Vaderland, op dit ftuk vooral niet min yverend Godsdienftig zyn, als in die Landen, daar hunne Godsdienstpligten openbaar gehandhaafd worden. Zy houden zig althans, zoo veel het de tegenwoordige Lands- en Kerkregeering toelaat, aan hunne gebruikelyke plegtigheden, waar toe wy in dit geval betrekken, het omgaan op de Kerkhoven, en het ftellen van de Baar op het Graf, in ftede van oudtyds een Houten Kruis. Daar benevens zegt men in 't algemeen tot hunnen lof, dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dat ze, met het te rug keeren van de Lykſtatie, naar hun vermogen niet kaarig zyn, in 't doen van giften aan de Armen. Te weeten, 'er ſtaat, op veele Boerendorpen in Holland, een Diaken, of de Schoolmeester, aan het hek van 't Kerkhof, met den Armenbuidel, om van een ieder, die het Lyk volgt, eene gift ten behoeve der Armen te ontvangen. Hier mede keert de ſtatie dan weder naar huis; in ſommige Steden byzonder Amſterdam, gebeurt het veel dat een of ander uit de Statie gaat, na dat dezelve uit de Kerk treed; 't welk om de belangen van de Koophandel, en de grootte der Stad, nog al verſchoonlyk is. In andere Steden houd men het voor vry hoonend, en 't gebeurt daar nooit.

DE WEDERKEERING DER LYKSTATIE.

By de Stedelingen, die onder deezen onzen uitſtap alrede aan het Sterfhuis genaderd zullen zyn, keert gemeenlyk de geheele Lykſtatie weder tot het zelve; daar gekomen zynde, ſchaart zig, ten minſten in verſcheiden Steden, de gantſche Rei in het ronde, vlak voor het Sterfhuis. Daar na treed de voornaamſte Aanſpreeker in het midden van den kring, en zegt gewoonlyk; *de Vrienden en Naastbeſtaanden van den overleeden doen de Heeren Vrienden, Gebuuren en goede Bekenden bedanken, voor de laatſte eere den Overleeden aangedaan, en ze worden nogmaals verzogt om binnen te treeden;* doch thans gaat men veelal in huis daar deeze plegtigheid dan geſchied. By de Boeren heeft dit aan 't Sterfhuis geen plaats;

plaats; om dat de Gebuuren, of allen, die buiten de Bloedverwanten en in huis verzogten mede gegaan zyn, zoo Vrouwen als Mans, doorgaans één of meer halfvaten Bier, met een overvloed van Brood en Kaas, in eene Herberg, of een ander byzonder huis, te verteeren krygen. In dat geval ſpreekt een van de Naastbeſtaanden, doorgaans de allernaaste in den bloede, zoo hy uit hoofde van droefheid 'er niet in belet worde, de vergadering aldus aan. *Wy bedanken alle goede Vrienden, voor de laatſte eere onzen Vader, Moeder of Broeder*, (naar dat de Perſoon is,) *aangedaan. Wy verzoeken de Vrienden binnen; die niet in huis verzogt zyn, gaan tot* Kryn, Krelis, Teune *of* Jan, (zoo als de Hospes dan heet,) *om te drinken.* Daar mede gaan de naaste Vrienden in huis, en de overigen naar de Herberg. DE HOLLANDSCHE NATIE.

In de Steden volgen de ter begraavinge genoodigden, indien ze zulks verkiezen, daadelyk de naaste Vrienden in huis, in die orde, en op die wyze, als ze uitgegaan zyn; doch zeer veelen neemen hun afſcheid, zonder binnen te treeden. De Naastbeſtaanden plaatſen zig dan in dezelfde orde als voorheen in de Lykkamer; en hier op gaan de Aanſpreekers by de overige binnengetreeden rond, met een Schenkbord, waar op Glazen met Rhynſchen en Witten of Rooden Wyn aangeboden worden; terwyl een ander een Blaadje met Koekjes en Krakelingen omdeelt; waar van een ieder dien HET INGAAN IN 'T STERFHUIS.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

dien 't gelust zig bedient. Na één of twee glazen gedronken te hebben, neemt men afscheid en vertrekt. Alleenlyk blyven de Naastbestaanden of byzonder genoodigde Vrienden; en zoo een ander ook verkiest te blyven, hy word wel niet onbesuisd geweerd, maar men houd zulks voor onbescheiden, en vind gemeenlyk wel een weg om zig met fatsoen van dien onbeleefden gast te ontslaan. Terwyl het binnen geschied, is één der Aanspreekers in het Voorhuis bezig met de Draagers te beschenken, en hun de Draagpenningen uit te deelen: het welk nu, sedert dat de gemelde Begraavenispenningen in onbruik gekomen zyn, naar het vermogen der Familie, in gereeden gelde gedaan word; het zy met Guldens, Drieguldens, of Ducaaten en Ryders. Onder deftige Burgers heeft men 'er nog heden, die, als of zy de oude Landswyze van Penningen uit te deelen, wilden onderhouden, by hun leeven eenigen onzer oude Ducatonnen met een of twee hoofden, voor hunne begraavenis bewaaren, om dezelven aan de Draagers te schenken. Op dit beschenken en beloonen vertrekken ook deeze Draagers; behoudende daarenboven den Rouwband en de Handschoenen; welke laatsten by eene Vryster of een Vryer altoos wit, en by Bejaarden zwart zyn, die hen door de Vrienden geschonken worden. Dit is de tegenwoordige heerschende trant in veele onzer Steden; doch buiten dit is het hier en daar, by zeer veele gegoede,

def-

deftige en aanzienlyke Burgers, als ook by Magistraatspersoonen, nog bestendig in gebruik, aan allen, die het Lyk gevolgd hebben, by het inkomen in huis, een gekruid geraspt Broodje, of, by den Boerenstand, en ook in de Steden by eenige Burgers, gekruide Koekjes om te deelen. Men kan deeze Broodjes dan onder den Wyn of met eene Bierteug nuttigen; doch meestal wordenze door de Mans in den zak gestooken, en den Vrouwen t'huis gebragt; die, gelyk men zegt, 'er op vlassen, dat de Man een Koekje t'huis brengt. Van daar zyn sommige Vrouwen, wien zulk een Broodje nog al aangenaam is, niet zonder reden gemelyk op de nieuwe Mode, van eenige snoeperyen op een blaadje by die gelegenheid toe te dienen. En zeker, het is onzen Vaderlandschen Vrouwen en Huisgezinnen niet kwaalyk te neemen, dat ze veelen deezer nieuwe Modes niet heel gunstig beoordeelen; nademaal het gedenken aan den dooden, door het houden eener deftige Maaltyd, waar van het schenken dier Broodjes veelligt nog een overblyfsel was, recht oud Vaderlandsch is. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het gewag maaken hiervan leid ons als met de hand, tot eene nadere beschouwing van de Doodmaalen onzer Voorzaaten; welken nog heden eenigzins in zwang zyn, by de Stedelingen, maar alleenlyk onder de Naastbestaanden; en by de Boeren op de wyze als hier boven gemeld is. Dan oudtyds had hier omtrent een Nationaal ge- DE DOODMAALEN.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

bruik van veel meer omſlags plaats; des het eene byzondere melding vordere. Het houden van Doodmaalen, op den dag der begraavenisſen, is, van de vroege ſamenwooning der Menſchen af, een zeer plegtig gebruik geweest; in zoo verre, dat 'er al van oudsher by die Maaltyden, ook byzondere Spelen ingerigt wierden, welken niet zelden van eene ongemeene pragt en grooten Ridderzwier waren; hoedanige voorbeelden ons in den *Æneas* van VIRGILIUS, en de *Iliaden* van HOMERUS overvloedig voorkomen. Naar uitwyzen der Geſchiedſchriften, was 't genoegzaam onder alle Volkeren gebruikelyk, na 't voltrekken der Lykſtatie, eene plegtige maaltyd aan te rigten. Van DAVID vind men gemeld, dat hy, by de Lykſtatie van ABNER, weigerde brood te eeten. 2 *Sam.* III. vs. 35. Zulks geeft ons aanleiding om te denken, dat dit gebruik ook den Jooden niet onbekend was; en als men in den zoogenoemden Brief JEREMIE, of *Baruch* VI. vs. 31. leest: *ſy* [te weeten de Babyloniers] *brullen, ende roepen voor hare Goden, gelyck ſommigen in de maeltyden over de dooden;* mag men daar uit wel afleiden, dat hier omtrent een bekend misbruik onder de Jooden heerschte. Voorts weet men, dat de Romeinen en Grieken hunne Doodmaalen hadden, onder de naamen van *Epulæ Sepulcrales* en περίδειπνα: op welken de Nabeſtaanden ook wel gekroond kwamen; volgens CICERO *de Legib.* Lib. 2. *Sequebantur*

tur Epulæ, quas inirent propinqui coronati. „ Zy gongen gekroond ten gastmaale", dat zy *in laudem mortui*, „ tot lof van den overlee- „ den" hielden. In hoe verre iets van die natuur ook oudtyds onder de Germaanen en Batavieren plaats gehad hebbe, is niet met zekerheid te bepaalen; doch dat ze 'er niet geheel onkundig van geweest zyn, is genoegzaam af te neemen, uit de gebruikelykheden der Noordſche Volkeren, waar mede die der Germaanen zeer veel overéénſtemden. En onder deezen was men gewoon Brood en Wyn by het Graf te nuttigen, en te ſtellen; *in deliciis*, zegt CÆLIUS RHODIGINUS, *combusto cadavere, convivia parabantur.* „ Men rigtte Gastmaalen „ aan als ter verſnaperinge van den overlee- „ den", in den waan, dat zulks nog diende, ter verſterkinge van de omwaarende Geesten der dooden. Doch wat 'er ook van dit vroegſte gebruik zy, 't is overbekend, dat het laate Geſlagt zeer veel op had, met pragtige uitvaarten en kostbaare maaltyden by de Begraavenisſen; die al vroeg onder de Christenen in zwang waren. De eerſte Christenen tog hebben dit reeds van de Jooden en Heidenen overgenomen; en 't blykt, uit veele vermaaningen der Oudvaderen, dat zulks, zoo onder de Geestelyken als Leeken, vry ruw toegong. Te aanmerkelyk zyn de woorden van AUGUSTINUS ten deezen opzichte, om ze hier over te ſlaan. *Novi inquit multos esſe ſepulcrorum & picturarum adoratores, novi multos, qui*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

cum Luxuriosisſime ſuper mortuos bibunt & epulas cadaveribus exhibentes, ſuper ſepultos ſeipſos ſepeliunt. AUGUST. *de morib. Eccleſiæ Catholicæ. Cap.* 34. Dat is: „ Ik weet, „ dat 'er veelen gevonden worden, die „ aanbidders der Lyktomben en Schilde- „ ryen zyn. Ik ken 'er veelen, die zig- „ zelven, terwyl zy ten wellustigſte, den „ dooden bedrinken, en de Doodmaalty- „ den bywoonen, op de begraavenen be- „ graaven". Dat nu wyders deeze gewoonte vervolgens ook onder onze Hollanders ſtand gehouden heeft, en wel eens tot buitenſpoorigheden gebragt is, blykt ten klaarſte, uit de veelvuldige voorbeelden van ſoortgelyke misbruiken, als de Oudvader hier berispt. Maar buiten dit algemeene komt ons in die beſtraffing eene byzonderheid voor, die ik my niet mag laaten ontglippen; nademaal ik niet vinde dat iemand vóór my, ten opzichte onzer Natie, 'er op gelet heeft. AUGUSTINUS maakt hier gewag van Schilderyen, en ſpreekt, by gelegenheid van het berispen der Doodmaalen, van 't eeren der Graven en Schilderyen. Hier omtrent ſtaat op te merken, dat het nog heden in Duitschland, in Braband, en op veele andere plaatſen, in gebruik is, om een waardig Man, een Kerkvoogd, of ook wel een waereldlyk Man van aanzien en verdienſte, na zynen dood te laaten ſchilderen. Veelal plaatst men dan, onder of nevens het Beeld, den naam, den ouderdom en de bediening van den

den overleeden; waarby men ook wel de eene of andere ſpreuk, op de ſtervelykheid, of eeuwige Zaligheid betrekkelyk, gewoon is te voegen. Dit was oudtyds zeer gemeen onder de Roomschgezinden, die zulke geſchilderde Beeldteniſſen in de Kerken of by de Kerkhoven, ter eerbiediginge pleegen op te hangen: op hoedanig een gebruik de Heilige Kerkvader reeds in zynen tyd gedoeld heeft. En zoo was 't onder onze Hollanders, ſchoon dit laatstgemelde by ons niet in zwang geweest zy, eertyds vry gemeen, de dooden, als men nog geen Portrait van hun had, af te ſchilderen, zoo als zy in de Kist of op het Doodbedde lagen; waar van eene menigte van dergelyke Tafereelen onder ons ten getuige ſtrekt. Men heeft 'er nog onlangs een voorbeeld van gezien, in het na den dood geſchilderde en gegraveerde Beeld van den beroemden Leydſchen Dichter JAN DE KRUIFF; wiens heuſche vriendſchap my te dierbaar geweest is, dan dat ik, handelende over het Schilderen van iemand na zynen dood, by die gelegenheid aan deezen voortreffelyken Man niet zoude gedenken, om de loflyke nagedagtenis van dien braaven Vaderlander, in deeze myne Natuurlyke Historie, te bewaaren. Doch laat ons weder bepaalder tot ons onderwerp keeren. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Het vieren van de nagedagtenis der verſtorvenen, zoo in Tafereelen als door Maaltyden, is des nog heden by ons in gebruik;

DE HOLLANDSCHE NATIE.

bruik; dan egter indiervoegen dat de Doodmaalen, welken wy inzonderheid bedoelen, vry gemaatigder gehouden worden dan vóór twee Eeuwen, en vroeger geschiedde; wanneer ze zoo overdaadig ingerigt wierden, dat men 'er zeer sterke wetten en bepaalingen op maakte. Dus mogt, by voorbeeld, te Grootebroek, in Noordholland, *niemant gaan tot den Doodenhuize, hy en zy afterskind, of naarre, of bloedenschap, en vier die naeste Buuren aan beide zyden, op een boete van een pond.* En eene oude Keure op Texel luid in deezervoege: *Waar eenige Memorie van dooden gedaan word, daar en moet niemant gaan ten eeten ofte drincken van diere Spys, of dranke, hy en zy susterling, of daar en binnen, die agt de naeste huise, van daar de doode uitgedragen is, te verbeuren 5 Schell.* Insgelyks mogt men, te Rotterdam, in 't geheel geen Wyn, zoo wel binnen als buiten, schenken, en zoo vervolgens in geheel Holland. Op die wyze is ook nog, in den jaare 1671, nu ruim eene Eeuw geleeden, byzonder den Huislieden, by een openbaar Plakaat van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, verbooden, *eenige publike Doodmaalen aan te stellen, en vervolgens iemant, ten aanzien van de begraafenissen, buiten de Erfgenamen van den overleden te tracteren of doen trakteren*, enz. Edog, schoon deeze en meer dergelyke Plakaaten, ter beteugelinge van verregaande ongeregeldheden op de Doodmaalen, door de Hooge

Ove

Overigheid afgekondigd zyn; zoo is nogtans het gewoone en geregelde gebruik, van Doodmaalen te houden, daardoor niet verboden. Ook zyn ze nog heden onder de Natie zeer gemeen; maar evenwel zoo, dat men 'er doorgaans niemand op verzoekt, dan alleen de Bloedverwanten, Naastbeſtaanden en Vrienden van Vriends wegen, mitsgaders de Gebuuren. Men houd deeze Maaltyden doorgaans met geen breed aangeregte noch gedekte Tafel, als zynde zulks boeten onderhevig; maar brengt ſlegts, op eene ongedekte Tafel, een koud ſtuk gebraaden Vleesch, eene Ham of iets dergelyks, met Kaas en Brood enz. Vóór de Maaltyd bied men den Vrouwen Thee, en den Mannen eene Pyp Tabak, mitsgaders Wyn en Bier, naar 't vermogen der Lieden; en vervolgens gaan de Gasten ter Tafel. By den Boerenſtand geeft men veel al best Bier, Kaas, Boter en Brood, en doorgaans eene Ham; zelfs is het in de Boerenhuishoudens gemeen, om altoos eene beste Ham, tot dergelyk een voorval in gereedheid te houden. In eenige plaatſen word 'er een Schaap geſlacht en opgedischt; en wegens het Overmaaſche, byzonder nopens Zuid-Beijerland, meld my de Wel Eerw. KLUIT des aangaande het volgende: „ By „ de Boerenbruikers, die de ruimte en „ overvloed hebben, gebeurt het, dat de „ Buuren ook in huis verzogt worden. „ In huis gekomen zynde, ſtaat alles in „ gereedheid; terwyl de afleggers met den

DE HOLLANDSCHE NATIE.

 „ Tuit-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

„ Tuitpot agt gulden Bier rondloopen; en
„ twee a drie Voorvechters, dat is zul-
„ ken, die 'er door de gewoonte wat ſlag
„ van gekreegen hebben, naar de Tafel
„ treeden, om eene Ham, zoo zwaar als
„ ze maar vallen kan, eenige Runderrib-
„ ben, of een Schaap, dat in twee ſtuk-
„ ken opgezet wordt, en ſomtyds weinig
„ minder dan 70 ponden weegt, te ſny-
„ den, om 50 a 60 menſchen de maag
„ te vullen. Het is al vry algemeen, dat
„ elk huishouden doorgaans eene Ham in
„ huis heeft, die, hoe gezond en friſch
„ ze ook zyn mogen, tot de begraafnis
„ van den eerstſtervenden geſchikt blyft;
„ en aan welke men niet durft komen,
„ voor dat men wederom eene andere,
„ die tot dat einde geſchikt kan worden,
„ in huis heeft. Denk ondertusſchen niet,
„ dat men op zulk eene plechtige maaltyd
„ zonder bidden aan het eeten valt: neen,
„ dit is het werk van den Predikant, zoo
„ hy daar by adſiſteert, maar by zyne ab-
„ ſentie geſchied dit door den Schoolmees-
„ ter, of door een Timmerman, die de
„ Kist gemaakt heeft; en ook wel door
„ den Bakker, die de Krentekoekjes ge-
„ bakken heeft. Deeze Bidder plaatst zig
„ op den Dorpel van een der vertrekken;
„ op dat Mannen en Vrouwen, die veel-
„ tyds afzonderlyk zitten, hem zouden
„ kunnen hooren, en met hem bidden.
„ En dewyl dit Gebed, als het behoorlyk
„ geſchiedt, naar omſtandigheden van tyd

„ en

„ en zaaken gerigt dient te zyn, gaat het „ doorgaans met traanen vergezeld, enz". DE HOLLANDSCHE NATIE.

Uit al het opgemelde is 't blykbaar, dat dit gebruik, om naamlyk veele menschen op de Doodmaalen te noodigen en wel te onthaalen, ondanks alle de Plakaaten, niet gemaklyk uit de Nationaale gewoonten te weeren is. Ondertusschen geschied dit egter op eene welvoegende wyze, en niet zonder voorafgedaan verzoek aan de Schouten of Bailluwen der Dorpen; van wier reklykheid en inschiklykheid, voor de by hen best bekende Huisgezinnen, het grootlyks afhangt, dit onder oogluiking heuschlyk toe te staan. 't Is in geheel Zuidholland, onder den Boerenstand, gebruikelyk, dat men, vooral in groote vetjes, zoo als men zegt, een beleefd verzoek deswegens voordraagt; en 't strekt een Dorpschout nooit ter eere, als hy zyne hebzugt hier in wat karig doet gelden; veelligt zou hy ook, dewyl elk vry in zyn huis is, het misbruik daar door sterker maaken. Onze Boeren draagen, ter meerdere voorkominge van bekeuring, in zoodanige omstandigheden wel naauwkeurig zorg, dat ze geen gedekte Tafel hebben; en beduiden elkander, dat zulk een aanleg, schoon de Tafel van alles wel voorzien zy, door den Schout voor geen formeele Maaltyd gehouden mag worden. Zoo kleeft men de Voorvaderlyke gebruiken, als men aan dezelve gewoon is, hoe naauw de Overheid ze in onbruik tragte te brengen, 't ga hoe 't wil,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

onverzettelyk aan. En zeker deeze gewoonte is, als men dezelve van de rekkelykfte zyde befchouwd, (de misbruiken, die tog overal plaats hebben, ter zyde gefteld zynde,) niet geheel te wraaken. Zy is eene van die Voorvaderlyke gewoonten, welke den gezelligen en broederlyken imborst der Natie, onder elkander, op 't leevendigst vertoont. Men begraaft dus den overleeden Broeder en Vriend niet alleen eerlyk; maar men gedenkt ook aan hem, onder 't houden eener plegtige Maaltyd, en verzet de droefheid, door een geoorlofden dronk: onze oude Batavieren immers *lagen het fuchten en fchreijen haast af*. Wel byzonder dienen zulke Maaltyden, op den dag der begraavinge, om den verafgelegen verzogten iets tot verfterkinge aan te bieden, en de treurende Bloedverwanten te troosten; waarom de oude Groningers zulke maaltyden of drinkteugen niet oneigen *Troostelbier* noemden, ter aanduidinge dat men een Troostmaal hield. Zoo fpreekt men ook nog wel van *Doodenbier*; en de Rhynlandfche Boeren noemen zodanig eene Maaltyd een *Dood-Vetje*, of zeggen, dat zy op 't Vetje gaan; gelyk wy in 't befchryven der Bruiloften reeds gemeld hebben. Voorts heeft ook nog dit byzondere by onze Zuidhollandfche Landlieden plaats, dat ze, nevens de andere fpyzen, meest altoos de zoogenaamde *Repje* of *Ripje den Brui* op de Doodmaalen gebruiken; dat nog een overblyffel is van ee-

eene oude gewoonte; als blykt uit het geene GUICCIARDYN van de Doodmaalen der Nederlanders getuigt. „ De Uitvaarten", zegt hy, „ werden ook kostelyk gehou-„ den, en met veel Aalmoesſen, en na dat „ de doode begraaven, en den dienst ge-„ daan is, zoo werd om de droefheid te „ verdryven een hoffelyke en kostelyke „ maaltyd gehouden voor de naaste en „ liefſte vrienden, die met den lyke te be-„ graaven zyn geweest: de anderen werd „ een pot wyns met een Schotel wel *ge-„ kookte Rys* gezonden". Dit geſchenk van Wyn en gekookte Ryst heeft zeer veel overéénkomst met de bovengenoemde *Repje*, als welke eigentlyk beſtaat in gekookte Ryst met Krenten, Wyn en Suiker, of ook in gekookte Rystënbry, hier boven by 't Kinder onthaal gedagt.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Men voege by al het voorgaande, met betrekkinge tot de Doodmaalen, nog, dat het hier te Lande, van oudsher, gebruikelyk was, ook den Armen daar in te gedenken. Buiten het reedsgemelde geeven van Aalmoesſen in den Armenbuidel, vind men meermaals, dat de overleedenen by Testamente, of de naastbeſtaanden by vrywillige gifte, den Armen of den Godshuizen gedagtig zyn. Ter dier gelegenheid worden 'er ook ſomtyds, by Teſtamente, eenige penningen aan Arme-, Wees- of andere Godshuizen beſproken, welke jaarlyks bepaaldlyk beſteed moeten worden, aan eene byzondere Maaltyd, ter gedagteniſſe van

DE HOLLANDSCHE NATIE.

van den overleeden (*). Wy hebben reeds van zoodanig eene Maaltyd te Wyk op Zee gewag gemaakt, en men vind 'er wyders zoo veele bekende voorbeelden van in Hofjes en byzondere Stigtingen, dat het overbodig zoude weezen hierin uit te weiden. Noodiger zal het zyn hier nog kortlyk ſtaan te blyven, op eene gewoonte, die gemeenlyk aan de Doodmaalen verknogt is; en welke ik veelligt vergeeten zou hebben, zoo niet het gezegde wegens de Testamenten my zulks voor den geest gebragt had; te weeten, het leezen van het Testament of den Uiterſten Wil des overleeden. Men neemt dit, onder de Burgers en den Boerenſtand, by het houden dier Maaltyd, nog heden wel zeer naauwkeurig in agt: byzonder indien de overleeden veele Kinderen, Broeders of Neeven nalaat; en vooral zoo 'er Voorkinderen, of Kinderen uit tweeërleie Huwelyken zyn; mitsgaders ingeval dat 'er eenige *Fideicommisſen* zyn, of de erfenisſen op eenige naastbeſtaanden of gelegateerden overgaan. Op dit openen van het Testament in 't Sterfhuis heeft HUIGENS het oog, als hy zegt:

Ghy zit by 't openen van u Neefs Testament.
Maer, Jan, ick weet ůw' ſorg veel nutter aenghewent.
Laet ons niet half ſoe langh in 's Heeren Sterfhuis herden,
Ons Vaders Testament ſal daar Geopent werden.

Zulk

(*) Zie boven Bladz. 1471.

Zulk eene leezing geschiedde oudtyds al dikwils voor de geheele vergadering, die in 't Sterfhuis gekomen was; maar tegenwoordig alleen voor de Vrienden, die 'er belang in hebben. En men doet zulks niet, als 't slegts tusschen Man en Vrouw is, zoo dat het niemand anders raake; of als men weet dat een Zoon of een Dogter erfgenaam zy. In zoodanige gevallen worden althans de laatsten dadelyk, na den dood van den overleeden, uit kragte van Bloedverwantschap, zelfs zonder Testament, gehouden, uit de natuur in het regt en bestier der Vaderlyke Goederen te vallen. Gelyk zoo de Naastbestaande, onder de Germaanen en Batavieren, by het Graf van den overleeden, de Wapenen en Goederen, welken de overleeden naliet, zig wettig toeeigende.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy kunnen niet wel nalaaten, eer wy tot andere byzonderheden, nopens de Begraavenissen, overgaan, met opzicht tot het een en 't ander dus ver by gebragt, aan te merken, hoe 'er meerendeels de eigen aart der Natie in doorstraale. De Hervorming heeft zekerlyk ten gevolge gehad het afschaffen van verscheiden Nationaale gewoonten, die men meer of min voor misbruiken hield, als oorspronglyk van, of ingevoerd door, de Roomschgezinden; en die men nogtans veeleër voor natuureigen gewoonten der Natie had te houden. Dit blykt, naar myne vrymoedige wyze van denken, ten klaarsten, in alle het geene

wy,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

wy, wegens de Volkseigen gebruiken, ten aanzien van 't begraaven, aangevoerd en in 't oog gehouden hebben. Wanneer men alle de opgenoemde plegtigheden beſchouwd, zoo by de eerſte bewoonders van ons Land, toen zy de Lyken verbrandden; als by de daar op volgende Geſlagten, toen men, met de invoering der Euangelie Leere, de dooden beſtendig begon te kisten; vervolgens dezelven nagaat, geduurende de laater Eeuwen, ſtaande het Roomsch Catholyk Kerkgezag; en men daar mede vergelykt de veranderingen in de dagen der Hervorminge, zal men ontegenzeggelyk beſpeuren, dat 'er altoos, by de Nederlanders, en inzonderheid by de Hollanders, eene ſterke zugt geheerscht heeft, om hunne afgeſtorvenen eerlyk en deftig te begraaven; derzelver gedagtenis in waarde te houden; zig manlyk tegens eene verwyfde droefheid te verzetten; en vooral een duurzaamen goeden naam na te laaten, door 't betoon van Liefddaadigheid jegens de Armen, by hunne begraavenisſen. Dit laatſte word, buiten het geene deswegens gezegd is, ten overvloede bevestigd, uit de veelvuldige Testamentaire ſchikkingen, ten voordeele veeler ſtigtingen; waar van men in alle de Beſchryvingen der Steden gewag kan vinden. En even zoo ſtrekken de veelvuldige Wapens, Graftomben, Grafſchriften en andere Eertekenen, welken in onze Hollandſche Kerken en openbaare Begraafplaatſen in zoo grooten aantale te vinden

den zyn, als elders in eenig Land of Koningryk, ten ontegenzeggelyken bewyze, dat men hier te Lande veel op heeft met de nagedagtenis der Landzaaten.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

VORSTLYKE, ADELYKE ENZ. BEGRAAVENISSEN.

Op het melden deezer Wapenen, Graftomben enz., waar van wy hier ter plaatse eene breede Lyst zouden kunnen opgeeven, zou, daar wy tot nog genoegzaam alleen van de gewoone deftige en Burgerlyke gebruiken handelden, niet oneigen volgen, eene byzonderer beschryving van de Vorstlyke, Ridderlyke en Adelyke Begraavenisplegtigheden. Dan, alzoo ik in 't geheele beloop van dit Werk steeds zorgvuldig vermyd hebbe, om, buiten noodzaake, iets over te neemen, dat door anderen gezegd, bondig betoogd, en in onze Moedertaale te vinden is; zoo heb ik, in stede van my hier over in 't breede uit te laaten, het goedgedagt, om den Leezer de voortreflyke Verhandeling van den Heer ALKEMADE over *het Ceremonieel der Begraavenissen*, ten deezen opzichte, aan te beveelen. In dat doorwerkte Geschrift kan men genoegzaam alles vinden wat tot zulke staatlyke Begraavenissen behoort. Om 'er egter, daar wy 't niet wel geheel met stilzwygen voorby mogen gaan, nog iets van te zeggen, zullen wy, even als wy ten aanzien van 't Burgerlyke gehandeld hebben, met opzicht tot het geen in dat Geschrift niet dan in 't Voorbygaan gemeld is, ook zoo, met betrekking tot het meer staatlyke, kortlyk nog eenige byzonderheden, die by dit

stuk

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſtuk voegen, voordraagen, met nevensgaande aanmerkingen, die 'er natuurlyk by behooren.

Wanneer het Sterflot, dat hoogen en laagen ſtanden gemeen is, ooit Hollands Vorſten trof, had men, en heeft men nog, zoo wel hier te Lande als elders, de gewoonte van zulke aanzienlyke Perſoonaadjen, Vorstlyk te begraaven. Zulks geſchied dan, onder de allerheerlykſte ſtatie, met een gevolg, zoo van Princen en Edelen, als van Hoogmogende, Grootmogende Heeren en Agtbaare Magiſtraatsperſoonen. Ook ziet men de Vorstlyke Wapenen, Blazoenen, Quartieren van Heerlykheden, Ridderlyke Paarden enz. naar eisch in die Statie (*); waarvan de beſchryvingen en afbeeldingen overvloedig voorhanden zyn, in die van onze Princen en Stadhouders. Naast deeze allerluisterlykſte Begraavenisſen komen de Raadsheerlyken en Burgemeesterlyken in aanmerking; doch dezelven zyn in onze dagen zoo ongemeen ſtaatlyk niet als voordeezen. In vroeger dagen wierden, by het begraaven van eenen Burgemeester, in onze aanzienlyke Hollandſche Steden, veelal de voornaamſte Gilden en andere Genootſchappen plegtig ter begraavinge verzogt: die van den Gerechte droegen het Lyk; en vóór het zelve wierden de Rechter-

(*) Zie by ALKEMADE, *Bladz.* 99. de begraaving van MARIA VAN BOURGONDIE, en *Bladz.* 113, die van FREDERIK HENDRIK.

terlyke Roeden gedraagen, op eene dergelyke wyze als de Romeinen de Burgemeesterlyke Bundelen, omgekeerd, voor het Lyk hunner *Consules* droegen. Een voorbeeld hier van vind men in ALKEMADE's beschryving van de Begraavenis des Dordregtschen Burgemeesters, C. VAN TERESTEIN (*). Even zoo worden de Lykplegtigheden van Veldheeren, Generaalen en Admiraalen, nog heden, met eenige staatelykheid, doch op verre na zoo pragtig niet als in de voorige Eeuw, gehouden. Gewoonlyk laat men, ten zy het een buitengewoon Persoonaadje zy, het Lyk door Medeofficieren draagen. Op het Doodkleed, boven de Kist, liggen 's Mans Laarzen, Spooren en Degen. Terstond agter het Lyk komen de Bloedvrienden en andere deftige persoonen; hier op volgen dan de Generaals, Kapiteins en andere genoodigde Officieren van het Regiment in hunne montuur, veelal met een zwarten strik om den arm; en deeze trein word geslooten door des overleedens Compagnie onder het Vaandel, in de wapenen; welke, volgens eene geregelde manœuvre der Soldaaten, het geweer verkeerd onder den arm draagt. Voorts is de Trom met Floers bekleed, en de Doodmarsch word geslaagen; zoo het een Cavalier is, bekleed men ook de Trompet op die wyze. Wanneer men aan de Kerk genaderd is, treeden de ter begraavinge verzogten met het Lyk voorts

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Zie ALKEMADE, Bladz. 132.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

voorts in de Kerk; doch de Compagnie blyft buiten ſtaan, en bereid zig, tot het doen van ſalvoos; welken altoos driemaal herhaald worden, juist op dien tyd als het Lyk in het Graf word nedergelaaten; op deeze plechtigheden heeft men heden gedrukte reglementen in de wetten der Officieren, waar by de byzondere rangen nauwkeurig bepaald, en aldaar breeder te vinden zyn. Eene ſoortgelyke ſtatie neemt men ook in agt by de Zeeofficieren; wanneer men, in ſtede van het Vaandel, den Scheepswimpel gebruikt. Maar in 't geval van overleeden Admiraalen en Vice-Admiraalen, byzonder als zy door eenige treflyke daaden uitgemunt hebben, word de ſtatie recht Ridderlyk gehouden. Als dan volgen doorgaans agter de Aanſpreekers, de Admiraals Vlag, de Standaard, de Quartieren van Wapenen, het geheele Wapen, de Spooren, Handſchoenen of Gantelets, het Rapier, het Kasket en de Wapenrok; alle welke ſtukken meestal door Zeekapiteins of Luitenants gedraagen worden. Hierby komen nog ſomtyds, maar niet altoos, op eene dergelyke manier, het Rouwpaard, de tweede Standaard, en eindelyk de Admiraals- of Bevelſtaf. Daarna volgt het Lyk, of in eene Rouwkoets, of gedraagen, onder een zeker Gehemelte, dat mede veelal door Zeekapiteins en Luitenants gehouden word; waar agter dan de reſpective Familiën, Magiſtraaten en Burgers volgen; gedekt zoo door Zeevaaren-

de

de Officieren als anderen. In dit alles ſlaat men ten naauwſten agt, op den verſchillenden aart der Bedieningen, en den Militairen rang. Het byzonderſte, waarop wy hier een weinig moeten ſtaan blyven, te meer daar 't niet alleen in de opgemelde gevallen, maar ook meermaals, by 't begraaven van Adelyke Perſoonen in 't algemeen, plaats heeft, is het draagen van de Slippen van het Lykkleed, dat 'er in zulk een geval byzonder toe geſchikt is; en waar in zig eene zekere gewoonte opdoet, die ſterk van het gemeene gebruik afwykt. Zy naamlyk, die deeze Slippen draagen, worden gehouden voor de eigentlyke draagers van het Lyk. Hierom neemt men, by zulk eene ſtatie, de draagers onder het Lyk- of Baarkleed, veeltyds uit gehuurde Perſoonen, of bedienden van minder rang, welken men *Draagers onder het Kleed* noemt: en de anderen, die buiten het Kleed draagen, welken *Slipdraagers* heeten, zyn doorgaans min of meer aanzienlyke Perſoonen. Het Baarkleed is ten dien einde met zoo veele ſtrikken, by manier van handvatſelen bezet, als 'er Slipdraagers zyn; welken wederom naar rang geſchikt worden; in diervoegen, dat dezulken, die de Slippen aan de vierhoeken van het Kleed draagen, van hooger rang zyn, dan de anderen, welken den rand van het Kleed langs de zyden opheffen. Voorts is het draagen onder een Gehemelte oorſpronglyk, uit eene plegtige gebruiklykheid onzer Neder-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

landers, om alle Heiligdommen, en by uitſtek verheven Perſoonen, die in hun leeven en dood den Volke dierbaar waren, onder zulk een Gehemelte te geleiden: 't welk, hoewel ook van Romeinſche afkomst, allerſterkst onder de Christenen is toegenomen. Maar zints de ſtaatlyke Karosſen en overdekte Wagens in gebruik gebragt zyn, bedient men zig niet meer van zulke Gehemelten, dan by ongemeen ſtaatlyke begraavenisſen. Van dien tyd af is ook het begraaven met Karosſen allengskens meer in gebruik geraakt; dat aanleiding gegeeven heeft, tot het maaken en verhuuren van Lykkoetſen, die 'er byzonder toe ingerigt zyn: en men hegt 'er wyders in de eene Stad meerder ſtatie aan, dan in de anderen. Te Rotterdam, by voorbeeld, is het begraaven in Koetſen zoo algemeen, dat het genoegzaam geen ſtatie zy; maar in alle onze andere Steden word het nog min of meer voor ſtaatlyk gehouden. Te Amſterdam behandelde men dit eertyds zeer ſtaatlyk; zelfs in zoo verre, dat aanzienlyke Familiën en Kooplieden, die Koets en Paarden hadden, de gantſche Koets, zoo lang de rouw duurde, met zwart Laken bekleed hielden; doch zulks is thans niet meer in gebruik. Ook zag men aldaar zoodanige overtrokken Koetsſleeden. Hier benevens heeft men, als boven van de Lykkoetſen aangeduid is, mede Rouwſleeden, welken de Sleepers daar toe houden en verhuuren: vooral zulken, die tot het begraaven

ven van Kinderen dienen; en welker opschik zoo aardig is, dat wy het niet oneigen oordeelen, om 'er voor den Nazaat eene Afbeelding van te geeven. Ze zyn inzonderheid te Amſterdam, en ook ſomtyds te Haarlem, gebruikelyk, met het begraaven van jonge Kinderen, tot den ouderdom van 8 a 10 jaaren; by welke gelegenheid een of twee Aanſpreekers vooraf gaan, en drie of vier paar van de naaste Vrienden te voet, agteraan volgen, ook wel in 2 a 3 Sleeden. Dan dit behoort tot de ſtatie; en jonge Kinderen worden anders in onze Hollandſche Steden, als reeds gezegd is, gemeenlyk onder den arm of voor het lyf gedraagen; of in gewoone Koetsſleeden met weinig, en ook wel in 't geheel geen gevolg, ter Kerke gebragt. Dikwyls vergezelt in 't laatſte geval de Aanſpreeker alleen de Sleede; en de Vader of een ander Nabeſtaande vervoegt zig by hem aan 't Graf, in 't welke het Kind door den Doodgraaver geplaatst word.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie *Plaat* XI.

Na dit alles vinden wy ons, met opzicht tot de byzondere ſtaatlykheden by Aanzienlyke Mannen, zoo even aangeroerd, overmits ALKEMADE eenige dier Begraavenisſen in Zuidholland beſchreeven heeft, verpligt, om, ter ophelderinge van 't geen wy gezegd hebben, ook eene Begraavenis van die ſoort in Noordholland op te geeven. Ten voorbeelde hiervan ſtrekke de Lykſtatie van den Zeeheld PIETER FLORISZOON,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ZOON, *Vice-Admiraal* van Holland en Westvriesland, onder 't resfort van het Collegie ter Admiraliteit, in Westvriesland en 't Noorder-quartier; gehouden binnen Hoorn, op Vrydag den zevenden November, Anno 1659.

Vooraf is, onder 't geleide van den Heer Kapitein WILLEM VAN SANDER, met zyne Officieren, in goede orde gemarcheerd, eene Compagnie van Volontaire Burgeren, ten getale van omtrent driehonderd, in 't geweer, fleepende, met zwarte Linten vercierd, de Trommels bekleed, en ieder Officier met een zwart breed Lint tot een Rouwteken.

Daar op zyn gevolgd twee Trompetters, met de Wapenen van den overleeden, en zwarte Vlaggen aan de Trompetten.

Het Wapenfchild wierd gedraagen door den Sarjant *Willem Jansz. Beukelman.*

De Handfchoenen door den Sarjant *Simon Daniels Hazepoot.*

De Helm met Pluimen door den Sarjant *Gerret Schagen.*

De Spooren door den Sarjant *Jan Wormbouts van Hogen.*

De Ponjaart door den Sarjant *Jan Pietersz. Avenhorn.*

Het Rapier of de Degen door den Sarjant *Dirk Pot.*

De Wapenrok door den Sarjant *Joost Cornelisz. Boog.*

De Vice-Admiraals Vlagge door den Sarjant *Jelmer Hinlopen.*

Het

Het Paard, tot der aarde in den rouw bekleed, wierd geleid door de Sarjants *Evert Blauwlaken* en *Pouwels Lamberts*. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Hierop volgde het Lyk, gedraagen door zestien Arbeiders onder het Kleed; de vier hoeken van 't zelve wierden geheven door de Heeren Burger-Kapiteinen; *Jacob Syms*, *Cornelis Waarden*, *Reynier Langewagen* en Mr. *Willem van Neck*; opgewagt van beide de Doelenknegts. Nevens hetzelve gongen,

Aan de Rechterzyde,	Aan de Slinker zyde,
De Luitenants,	De Luitenants,
Claas Fredriksz. Schouten.	*Fredrik Jansz. Minnes.*
Jan van Hogen Wormb.	*Adriaan Klok.*
Nicolaas Minnes.	Mr. *Lucas van Nek.*
	Dirk Langewagen, *Majoor.*
De Vendrigs,	De Vendrigs,
Evert Klomp.	*Pieter de Groot.*
Jacob Konink.	*Joan Berkhout.*
Gerrit Herksz.	Mr. *Joan Wyntjes.*
En de Sarjant,	En de Sarjant,
Doed Maartsz. Swart.	*Klaas Lastdrager.*

Alle de voorschreeven, zoo Kapiteinen als Luitenants, Vendrigs en Sarjanten, waren aangedaan met hun zydgeweer, en tot aan de aarde in den rouw bekleed.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Na het Lyk volgde de Curasſé met den Stok van Commando, gedraagen, door den Heer *Mattys Hinlopen.*

Hier op kwamen de naaste Vrienden van den overleeden.

Voorts de Heeren Gecommitteerde Raaden ter Admiraliteit; en ter wederzyden van dezelven Haar Ed. Mogende Booden en Dienaars.

Verder de Heeren Schout, Burgemeesteren, Raaden en Schepenen der Stad Hoorn, als mede die tot het Collegie behoorden.

Toen de Bedienaars des Godlyken Woords.

Wyders een goed getal Burgers en Bekenden van den overleeden in den rouw, om de ſtatie te vermeerderen, welke allen Nominatim opgeleezen wierden; en ten laatſten alle andere Ingezetenen en Burgers, die genegen waren het Lyk te geleiden.

Uit deeze Begraavenis-Lyst ziet men duidelyk, op wat wyze de rangſchikking en het draagen toegong.

Doch als men die Lykſtatie nagaat, zal men 't opmerkelyk vinden, dat PIETER FLORISZOON, alſchoon hy een beroemd Zeeheld van hoogen rang ware, alleen door de Burgery of derzelver Kapiteinen, Luitenants, Vendrigs en Sarjanten ſchynt begraaven te zyn; daar men anders in zulk eene ſtatie gewoon is, het draagen van de Eertekenen en der Slippen, door Zee-Officieren te laaten verrigten; als blykbaar is, uit

uit de beſchryvingen van andere dergelyke Begraavingen. Men zou 'er veelligt, want eene andere reden weet ik 'er niet voor te gisſen, uit mogen beſluiten, dat onze Hollandſche, byzonder onze Noordhollandſche, Steden, 'er op geſteld waren, dat zulk een beroemd Perſoonaadje, indien hy een gebooren Burger dier Stad was, de laatſte eer, als door zyne Broeders en Vrienden, in zyne Geboorte Stad, door de Burgery wierd aangedaan. Zoo tog vind men, dat verſcheide Steden haaren Heerlyke Mannen, op Stads kosten, Eeretomben hebben doen opregten. Dus hebben, onder anderen, die van Leyden hunnen VAN DER WERF vereeuwigd; en gelykerwyze had de Delfſche Magiſtraat een Gedenkteken voor hunnen onſtervelyken HUIG DE GROOT ontworpen, waar van de aftekening by ALKEMADE te zien is. Een ontwerp, welks volvoering ongelukkig agter gebleeven is, tot geen geringe ſpyt voor de Hoogſchatters van een Letterheld, die aan Koningen ten Leermeester ſtrekte. Dan die „ groo„ te Man had zigzelven [reeds] eene Graf„ tombe in het hart van alle Geleerden „ van Europa opgeregt". Het zyn de woorden van den doorletterden en geleerden Hoogleeraar CRAS, wien alle Vaderlanders, welken verdienſten hoogſchatten, eene eerbiedige dankzegging verſchuldigd zyn, voor zyne treflyke vereeuwiging der verdienſten van dat Delfſche Orakel, in zyne uitmuntende Redenvoering over dit

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

onderwerp. Men kan hier uit afneemen dat het niet vreemd zy aan de Natie, dat de Steden, en derzelver Burgeren, ook wel de Lykplegtigheden, voor eenen Burger haarer waardig, ingerigt zouden hebben.

HET OPHANGEN DER WAPENEN, ENZ.

Wat nu voorts nog het gevolg van zulke ongemeen, ſtaatlyke Begraavenisſen betreft, hetzelve beſtond eertyds voornaamlyk hier in. Men liet alle de opgemelde mede gedraagen Vaandels, Wimpels, Standaarden en overige Wapenen by het Graf ſtaan, om vervolgens in de Kerk, boven het Graf, opgehangen te worden. Een gebruik, nog egt oorſpronglyk van de oude Batavieren; welke de Wapenen en Veldtekenen hunner verſtorven Helden in of op derzelver Graven plaatſten, en derzelver Paarden met hun verbrandden; welke laatſten egter onze Voorzaaten, toen rekkelyker gewoonten plaats greepen, alleenlyk mede ter Lykſtatie voerden. Dit ſtuk is door den keurigen ALKEMADE, en ook door den oplettenden VAN LIER bovenaangehaald, te breedvoerig behandeld, dan dat wy 'er hier over zouden uitweiden; waarom wy 'er ſlegts éénе opmerking, aldaar niet vermeld, zullen byvoegen. Te weeten, dat men ook het gebruik ingevoerd heeft, om, onder de hoeven van één agter- en één voorpoot der Paarden, eene houten zool te leggen; op dat zy in hunnen tred zouden ſchynen mank te gaan, en dus eenen treurigen tred te houden; het

het welk ik by de Lykſtatie van zyne Doorlugtige Hoogheid WILLEM *den Vierden*, Hoogl. Gedagtenisſe, gezien heb. Wyders heeft men hier, met betrekking tot het ophangen der Wapenen, nog in agt te neemen, dat zulks oudtyds wel met groote ſtatie geſchiedde; doch dat de Wapens minder pragtig waren; waarby men dan egter moet voegen, dat alles beter geſchikt was, om de Eeuwen te verduuren. Men hing naamlyk, behalven de Wapentuigen en Ridderlyke Standaarden, een eenvoudig Blazoen van ſteen gemaakt, waar op het Wapen geſchilderd of gebeiteld was, boven het Graf, aan eene Yzeren Keten, zoo dat het ſchuin hinge. Dus ziet men ook, in oude adelyke Huizen, de Wapens op de Glazen meest altoos ſchuin geſchilderd; naastdenkelyk, om dat zulk een Wapen het ſchild verbeeldde, het welk men in den ſtryd ſchuin aan den arm droeg: de vrouwlyke Wapenen alleen waren ruitswyze; over welk onderwerp men verder de Wapenkunde kan raadpleegen. Te Haarlem, Leyden en Delft, vind men in de Kerken nog zulke oude ſteenen Wapens hangen; doch de meesten daar en elders zyn van laater tyd, toen de houten Wapens in gebruik kwamen, die naderhand tot groote Wapenkasten gemaakt zyn. In deeze Wapenkasten plaatst men niet alleen de eigen Stamwapenen, maar ook die der Vermaagſchappingen. Doorgaans vertoont zig boven in de Kap een Doodshoofd, met twee

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

twee kruiswyze Beenderen; ook ziet men 'er wel uitgaande of uitgedoofde Fakkels, Lyk- of Graflampen enz. in verbeeld; en daar onder OBIIT, dat is (overleeden,) of *natus* (gebooren) en *denatus* (geſtorven) met byvoeging van het jaar, de maand en den dag, in Romeinſche of Oud Duitſche Talletters. By aldien het een Wapen van een Vryer of eene Vryster is, ſlaat men daar by gemeenlyk gade, dat het Doodshoofd met een Groene Krans vercierd zy. Somtyds vind men onder deeze Wapenen eene benoeming van de Ampten of andere eertitelen van den overleeden; doch de meeste opſchriften van die natuur worden by ons in Marmeren of Koperen Plaaten, waar van dadelyk nader, gehouwen of gegraveerd. Voor tegenwoordig nog maar alleen het oog hebbende op de plegtigheden, die by het ter aarde brengen in agt genomen worden, ſtaat ons, wegens de Wapenen nog aan te merken, hoe 't, by de begraaving van een Ridder of Edelman, thans gebruikelyk zy, dat deszelfs Wapen, in de Lykſtatie, tusſchen de Aanſpreekers gedraagen, geduurende den tyd, dat men het Lyk byzet, in de Wapenkast geplaatst en opgehangen; doch, ingeval het laatſte Mannelyk Oir ſterft, op het Graf aan ſtukken geſlaagen, en met de Kist begraaven word (*); ten blyke dat deeze Stam uitgeſtorven is. By ſommigen van onzen Adel word

(*) Zie ALKEMADE.

word egter het recht van zoodanig een Wapen te mogen voeren, wel eens overgedraagen aan eens Zusters Zoon, die dan, met het Wapen, ook den Naam aanneemt. Wyders pleeg het zeer ſterk in zwang te zyn, en het gebeurt nog wel, dat men, behalven het Wapen in de Kerk, ook zoodanig een pragtig Wapen voor het huis van den overleeden plaatſte, om aldaar geduurende den rouwtyd te praalen; gelyk anderen, als boven gezegd is, met hunne in rouw bekleede Koetſen doen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

By het gewaagen van die Koetſen hebben wy reeds gemeld, dat ze ter begraavinge wel voornaamlyk in gebruik gekomen zyn, toen men minder openbaare ſtaatlykheid begon in te voeren: doch men moet waarlyk, ſchoon de Koetsſtatie thans hier en daar ſterk in gebruik zy, onzes agtens, erkennen, dat eene begraavenis te voet veel eigenaartiger is. Men kan, by zulk eene begraavenis te voet, op de deftigſte wyze, alle Vrienden en Bekenden noodigen; waar tegen eene begraavenis met Koetſen zig ſlegts tot weinig menſchen bepaalt: hier door worden eerlyke doch geringer Bloedverwanten niet zelden agterwege gelaaten; en 'er ontſtaan uit die ſchikkingen wel eens Familietwisten. De Hollanders tog houden het voor gantsch geen geringe kleinagting en verſmaading, in hunne betrekking tot het Lyk, al is het in verren graade, vergeeten te worden; en mogelyk is 'er geen Volk dat naauwer gezet

HET BEGRAAVEN MET KOETSEN, TE VOET, ENZ.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

zet is op Familieverbintenisſen. 't Is voorts zeker, dat de mode, van met Koetſen te begraaven, geen kleinen krak aan die oud deftige Vaderlandſche plegtigheid gegeeven heeft: te meer daar de Adel zelf, door het tegenwoordige gebruik, zyne oude heerlykheid, ten deezen opzichte, als geheel uit het oog ſchynt te verliezen. Men vermindert naamlyk, nu en dan, niet alleen de ſtatie tot drie, vier of vyf Koetſen; maar men neemt zelfs ſomtyds in 't geheel geene andere plegtigheid in agt, dan dat men het Lyk in eene Koets of Jagt bezorgt, om het te laaten byzetten. Ik zelf heb met eigen oogen een aanzienlyk Perſonaadje, van een der deftigſte en oude Hollandſche Adelyke Familien, zien vervoeren, in eene vaalgeſleeten Rouwkoets, met vier knollen beſpannen, beſtierd door een Stalbok, in zyne blaauwe kiel, met een vaalen ouden Rouwmantel over dezelve: het geheele gevolg beſtond in eene dergelyke Koets, waar in twee Dienſtbooden, hunne Heeren, de Naastbeſtaanden, repreſenteerende, in hunne gekoleurde Livrei, met zwarte Mantels, zaten. Dit zag ik niet zonder ontroering; nademaal de gedagtenis van den overleeden heerlyken Man my meerder plegtigheids waardig ſcheen; en deeze ſchikking daar en boven uit geen oorzaak van kaalen Adeldom, zoo als men zegt, voortſproot. Maar, wat zal men hier van zeggen? De byzonderheid doet de Grooten ſomtyds eer ſtellen in 't geen de Vader-

derlandlievende Burger zich tot ſchande zou rekenen: dan ook by deezen voert de navolging van eene vroegere gewoonte der Grooten misbruiken in. Hier onder mag men, naar myn oordeel, wel betrekken, dat een Burger Man, die geld heeft, en zig ook hier in gaarne boven zyne Medeburgers wil verheffen, zig met een ſtoet van rollende Karosſen laat begraaven; waar toe men dan veelal de Koetſen van agtbaare of aanzienlyke Perſoonen verzoekt. In den Haag is het gebruik van Koetſen onder den Burgerſtand egter nog gemeen, en wel byzonder van Rouwkoetſen, die men ten getale van agt of negen of meerder agter den anderen ziet ryden, en, na de ſtatie groot zy, vier of drie Perſoonen daar in geplaatst; meermaals evenwel drie. Indien het Lyk een Schutter is onder de Burgery, gaan alle de Schutters, of zoo als men hier en elders zoude zeggen, Doele-Broeders, daadlyk in 't zwart gemanteld, vier aan vier, te voet, agter de Lykkoets; houdende elk in de hand een lang met knopjes dungedraaid Stokje, zynde van zulk een koleur geverwd als de koleur van het Vendel, waar onder zy als Burger of Schutter behooren, en de knopjes wyders Oranje afgezet; zynde dit gebruik nog echt en recht dat der oude ſtaatelyke Ridderbegraavenisſen in 's Hage. Wat wyders de Begraavenisſen te voet betreft; dezelven zyn tegenwoordig gemeenlyk ook min ſtaatlyk dan in voorige dagen; uit hoofde dat men een DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

een veel minder getal van Perſoonen ter begraavinge verzoekt. Voorheen beſtond eene Lykſtatie, by het begraaven van Predikanten, wel eens uit twee a driehonderd Perſoonen, dat nu in veele Steden naauwlyks tot dertig of daaromtrent en zeldzaam tot honderd klimt. Ook houden veelen van den Burgerſtand eene bepaalde begraavenis, zoo als zy 't noemen, die uit twaalf of agttien paar beſtaat, tegenwoordig voor deftig; byzonder, indien zy allen met hangende Lamfers verzogt worden.

Wyders is 'er, doch meest onder de Jooden te Amſterdam, Leyden en elders, een gebruik, om hunne dooden, die zy doorgaans verre buiten de Steden begraaven, op Phaëtons wagens ter begraafplaatſe te brengen; dat ook hier en daar, alwaar men geene andere gelegenheid heeft, om de Lyken te vervoeren, wel plaats heeft. Onze Hollandſche Boeren gebruiken hier toe in zoodanig een geval hunne gewoone Wagens. Men zet de Kist, met een zwart kleed overdekt, op den Wagen, en de Naastbeſtaande, de Man of Vrouw, of wel de oudſte Zuster of Broeder van den overleeden Perſoon, is verpligt zig mede op dien Wagen te plaatzen, en wel aan het hoofdeinde, op of naast het Lyk. De Roomſchen voegen 'er ook veeltyds ten gezelle Klopjes, of Kerkbedienden by; en 't zyn, gelyk ik wel meen te weeten, zoo onder Roomſchen als Onroomſchen, meest altyd Vrouwen, die deeze plegtigheid

Zie *Plaat* XI.

DE BYZONDERSTE NATIONAALE LYKSTATIEN DER HOLLANDEREN.

A. Eene ſtaatelyke Adelyke Begraavenis, met koetzen. B. Eene deftige aanzienlyke Burger- en Koopmans lykſtatie, te voet. C. De lykſtatie van een jong kind, te voet.
D. Een Amſterdamſche lykſtatie van een kind, met eene ſlede. E. De lykſtatie van den Hollandſchen Boerenſtand, met wagens. F. Gewoone lykſtatie van den Hollandſchen Boerenſtand, te voet, en wel die eener kraamvrouwe.

DE BYZONDERSTE NATIONAALE LYKSTATIEN DER HOLLANDEREN. Pl. XI.

A. Eene ſtaatelyke Adelyke Begraavenis, met koetzen. B. Eene deftige aanzienlyke Burger- en Koopmans lykſtatie, te voet. C. De lykſtatie van een jong kind, te voet. D. Een Amſterdamſche lykſtatie van een kind, met eene ſlede. E. De lykſtatie van den Hollandſchen Boerenſtand, met wagens. F. Gewoone lykſtatie van den Hollandſchen Boerenſtand, te voet, en wel die eener kraamvrouwe.

heid van by de Kist te zitten waarneemen. Agter dit Rytuig volgen voorts één of twee Wagens, met de Bloedverwanten in den rouw: en de draagers worden by het Kerkhof of de Kerk van 't Dorp of Kerspel, daar men onder begraaft, gevonden. Men houd zig ook gemeenlyk aan die zelfde gewoonte, als men te water begraaft; welke manier van te water te begraaven, insgelyks in de Steden in agt genomen word; wanneer men een Lyk, door middel van Trekschuiten of een ander Vaartuig, naar elders vervoeren wil. Zulks was oudtyds zeer kostbaar; dewyl ieder Dorp of Stad, waar door, of waar voorby, het Lyk vervoerd wierd, de Kerk- en Begraafrechten eischte; doch de Heeren Staaten hebben vervolgens vastgesteld, dat men alleenlyk behoort te betaalen, de gerechtigheden der plaatsen, uit welke en naar welke het Lyk vervoerd wierd. Binnen Leyden heerscht thans bepaaldlyk eene manier van begraaven te water, welke ik niet weet dat elders zoo algemeen plaats heeft; en die nu, zedert eenige jaaren dermaate sterk is toegenomen, dat dezelve, daar de middelmaatige Burgerstand alleen zulks pleeg te doen, tegenwoordig mede door zeer deftige Burgers, vooral egter onder de Roomschgezinden, nagevolgd word. Men zet het gekiste Lyk in eene zoogenoemde Tentschuit of Jagtje; hierbyvoegen zig de agt draagers uit de Buurt, of men vind de vereischte draagers, als die van de Buurt uit-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

gekogt zyn, in het bedoelde Dorp. Op dit Schuitje volgt een tweede, en somtyds wel een derde Jagtje, waar in de naaste Bloedverwanten met twee Gebuuren zitten, benevens de Aanspreekers of Bidders; waar van 'er gewoonlyk in elke Schuitje één gaat zitten, of in den Stuurstoel staan blyft. Dit is de geheele statie, behalven dat de Vrouwen aan het Sterfhuis blyven, terwyl de Schuitjes het Lyk vervoeren. De Roomschen vaaren meestal naar Oestgeest, het gewyde Kerkhof van den Heiligen WILLEBRORD; en de andere Gezintheden naar Leyderdorp, Warmond, Voorhout of elders. Zoo dra het Lyk aldaar begraaven is, keert men te rug, met dit onderscheid, dat het Jagtje, het welk met het Lyk eerst vooruit voer, nu agteraan vaart: en voorts houd men, aan het Sterfhuis gekomen zynde, het Doodmaal; waarom men 't 'er op toelegt, om des morgens uit te vaaren, ten einde tegen den middag t'huis te zyn.

'Er zyn zekerlyk, buiten de tot dus ver gemelde Begraavenis plegtigheden, in verscheiden streeken en plaatsen van Holland, nog al veele byzonderheden des aangaande, die der aantekeninge wel waardig zouden zyn, indien ze ons recht bekend waren; doch welken wy, by mangel van genoegzaame berigten uit zulke plaatsen, niet naauwkeurig genoeg kunnen melden. Ik heb, durf ik wel zeggen, geen moeite ontzien, om alles wat onder myn bereik was, te verzamelen; en laat nu het verdere over

voor

voor zoodanigen, die in den tyd deeze myne pogingen zouden gelieven te verbeteren, of my met nadere berigten te vereeren. En hier mede zouden wy van dit ſtuk kunnen afſtappen; ware het niet, dat wy ons verpligt agten, om nog, ten ſlot van dit Hoofddeel, iets te zeggen, nopens de nagedagtenisſen, die op en omtrent de Begraafplaatſen der dooden opgerigt worden; en tevens met één woord gewag te maaken van onze hedendaagſche gewoonte daar omtrent. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wy hebben, by eene voorige gelegenheid, reeds gezegd, dat 'er mogelyk geen Land is, daar men meerder tekenen van nagedagtenis der dooden in heerlyke Graftomben, Wapenen en Grafſchriften vind, dan onder ons. Wy hadden diestyds wel inzonderheid het oog op de gedenktekens onzer Zeehelden en heerlyke Mannen; dan 't weezenlyke onzer aanmerkinge bepaalt zig tot de zulken niet alleen; men mag dezelve in een algemeenen zin ook wel overbrengen op den Burgerſtand, die, in zyne ſoort, ook getuigenis van deeze zugt ter nagedagtenisſe, op de Grafzerken, verleent. Wel byzonder was het oudtyds zeer gemeen, dat dezulken hunne Ambagten en Gilde betrekkingen, op hunne Grafzerken, lieten uitbeelden. Van daar vind men overal in onze Begraafplaatſen ontelbaar veele Zerken, waar op men een Smids Aambeeld en Mokers, eens Timmermans Schaaven, eens Metzelaars Truweelen, GRAFSCHRIFTEN, ENZ.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

eens Schaarenflypers Schaaren, en, kortom, allerlei Ambagtstuig ziet afgebeeld, ten bewyze van het beroep des geenen die 'er onder begraaven ligt. Het was daar benevens in vroegere dagen zeer gebruikelyk, iemands Naamletters, met toevoeging van byzondere ftreepen, karakters, cyffertallen of diergelyken op de Grafzerken te ftellen; juist zoo als de merken der Kooplieden op hunne Pakken. Men vind zulke getekende Zerken ten overvloede; dan het waare doel daar van hebben wy nog niet kunnen ontdekken. Ongetwyffeld heeft het eenige byzondere beduiding gehad; naastdenkelyk, mag men gisfen, hebben fommige Kooplieden hunne byzondere Merken dus ook op de Graven laaten zetten: en 't geen ons daar in verfterkt, is, dat men van fommigen zulker getekende Graven zeer wel weet, dat ze eertyds aan Kooplieden toebehoord hebben. Om de gedagtenis van dit gebruik, dat nu geheel verlooren fchynt te gaan, niet te verliezen, hebben wy 'er op *Plaat* XII een nagetekend voorbeeld van gegeeven. Daarbenevens lag men het 'er ook wel op toe, om een of ander opmerkelyk fterf, trouw- of geboortegeval, eene zeldzaame gebeurtenis en foortgelyke byzonderheden, in rympjes op de Graven te zetten. Men vindze zoo menigvuldig, dat 'er geheele Verzamelingen van zulke Graffchriften voorhanden zyn; waar onder 'er nog al voorkomen, die merkwaardig genoemd mo-

Pl. XII.

C. Bogerts, fec.

mogen worden (*); als daar is het Versje op het zeldzaame Nimweegfche Verwantfchap, als mede op het in ons voorige ftuk befchreeven Geflagt van *Dirck Jonge Jan* en *Commertje Jans Cocken Dogter*, met menigvuldig veele anderen; waar van wy, ter uitfpanninge onzer Leezers, nog eenige voorbeelden zullen mededeelen, die niet zeer gemeen zyn, en welken den fmaak van dien tyd eenigzins aanduiden. Te Leyden in de Hooglandfche Kerk leest men, op zeeker Graf, agter den Predikftoel, dit opfchrift: DE HOLLANDSCHE NATIE.

Die vyfëntwintig jaar geleeft heeft zonder vrouw,
Die vyfëntwintig jaar geleeft heeft in den trouw,
Die vyfëntwintig jaar fleet buiten d'Echt zyn leven,
Rust hier, tot dat hem God het leven weer zal geven.

Het blykt uit dit Versje, dat de leeftyd van deezen Man, ten aanzien van zyn Vryerfchap, Huwelyk en Weduwnaarfchap, juist in drie tydperken verdeeld was, en dat hy, vyfënzeventig jaaren oud zynde, ftierf. In Delft is een aanmerkelyk Graffchrift geweest, op eenen *Demeter*, wiens fterfuur bykans gelyktydig met dat zyner Huisvrouwe was; des zyn lot eenige overéénkomst hadde met het geval van *Philemon* en

(*) Zie de *Koddige Opfchriften*. NYENBURGS *Grafpyramiede*, en voorts verfcheiden onze Dichters.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

en *Baucis*, door OVIDIUS gemeld. Het Grafschrift luid dus:

Den Delffsen Demeter 103 jaer out /
En die 75 jaer was geweest getrout /
Met zyn Vrouw out 97 jaer
Zyn beid gestorven in drie uuren daer.

In Amsterdam krielde het, ten tyde van BRERO, ROEMER VISSER, benevens andere Rederykers en Parnashelden, van koddige en ernstige Grafschriften. By voorbeeld, op een Kok.

Al sonder jock,
Hier rust Jan Kock,
Hy was een Kock,
Hy had het drock,
Starf aan de Nock.

Het Grafschrift van HUIGHENS, op den Bouwmeester POST, is zeer byzonder en van deezen inhoud:

By dese Post
Light Pieter Post,
Die won zyn kost
Aen Balck en Post,
En wierd verlost,
Met hy begost,
En als hy most,
Vergingh te post.

Ik

Ik zal een der allerbyzonderfte uit de *Collectio Monumentorum*, een Boek van crediet, hier byvoegen. — In *Gorcum*. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Tombe en Sepulture

des Heer

JOHANNES DE X.

heer van arckel genaemde de Sterke, om
dat hy ſlaande Syn hand om een balk, en
paerd met Syn dyen van der aerden op-
hieft: dat het luyde Skreyt van pyne.
Sterf Anno XIIC LXXII. den XV Mey enz.

Deeze en ſoortgelyke Rympjes, hoedanigen 'er ontelbaar veel gevonden worden, ſchoonze van 't gerinſte ſlag zyn, bewyzen egter, hoe dezelven in voorige dagen zoo gemeen waren, dat men zelfs in den ſmaak viele om beuzelagtige en byzondere gevallen op een ſpottenden trant voor te ſtellen. Ter dier oorzaake vind men wel honderd en meer Sneldichten van deezen aart, onder de Gedichten van HUIGHENS, WESTERBAAN en anderen; welken alleen uit loutere ſpitsvondigheid gemaakt zyn. Tot een ſtaaltje zy het volgende Grafſchrift op een Spotter.

Hier light, die om Gods Woord nooit wou ter Kerke gaen:
Mag ik de ronde waarheid zeggen?
Hy die der levendigh nogh ſitten wouw, noch ſtaen,
Behoort 'er dood niet in te leggen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Deftiger Grafschriften vloeiden 'er uit de Penne van onzen Fœnix-Poëet, den grooten VONDEL, en daarna uit die van BRANDT, VOLLENHOVEN, MOONEN en anderen. Ook waren onze Taalgeleerden niet agterlyk om treffelyke Opschriften, in den smaak der Romeinsche *Inscriptien*, te vervaardigen; welken voorts in Toetssteen of Koper gegraveerd wierden. Ze behelsden dikwerf eene zeer wel ingerigte melding van den Stam en Naam des begraaven Persoons; van deszelfs Geboortetyd en plaats; bekleede Waardigheden en Verdiensten voor Land en Kerk; als mede van deszelfs Christelyken wandel en merkwaardige Lotgevallen; waar van wy hier boven wegens den Heer van KATWYK, een voorbeeld gaven. Veeltyds toonden zulke Opschriften ook de bekwaamheid onzer Geleerden, om, naar de verhevenheid der Latynsche Dichtkunste, in een bondigen en beknopten styl, met weinige woorden veel te zeggen. In dien smaak is het volgende Grafschrift op den geleerden 's Lands Historieschryver BOCKENBERG:

QUID FATI INVIDIAM QUEROR?
AUT MULTIS MOROR HOSPITEM?
NOMEN NOBILE SI LOQUAR,
PAUCIS OMNIA DIXERO.
BUCKENBURGIUS HIC JACET.

Dat is, volgens myn waardigen VAN MIERIS,

RIS, wiens nagedagtenis zeker ook wel zulk een heerlyk Grafschrift waardig was; DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat behoeve ik te klagen over de hardigheid van
zoo zwaren slag.
Of den vremdeling met veel woorden op te houden?
Indien ik den edelen naam noeme zeg ik in weinige
woorden alles.
BUCKENBERG ligt hier.

Op dergelyken zaaklyken trant waren gewoonlyk der Geleerden Latynsche Opschriften; die sommigen zelven vóór hunnen dood maakten; om, by hun overlyden, op hun Graf gezet te worden; dat onder anderen de groote Hoornsche VELIUS, en de Dichter BRUNO gedaan hebben. Van geen minder bondigheid en kragt waren ook verscheiden onzer Nederduitsche Grafschriften; waar in de Vaderlandsche Dichters toonden, wat pit 'er ook, ten deezen opzichte, in de Nederduitsche taale gevonden wierd. Een en ander voorbeeld van die natuur, mogen wy niet nalaaten, in deezen by te brengen. Overkraftig, om eens eene spreekwyze van den aanbiddelyken Taal- en Dichtheilig HOOFT te gebruiken, is het Grafschrift diens Dichters op JACOB VAN HEEMSKERK.

Heemskerk, die dwers door 't ys, en 't yzer darde
streeven,
Liet d'eer aan 't Land, hier 't Lyf, voor Gibraltar
het Leven.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Zie ook dat van VONDEL, op den Stamzoon des grooten Burgemeesters.

's Lands Hoofdſtadt derft haer Hooft, en troost de goe gemeent
Haer' Vader. Burgers ſprengt met tranen 't vroom gebeent.

De taal van MOONEN, die uitmunt in Lykzangen, is mede vol nadruk, in 't volgende Grafſchrift:

Dees blaeuwe Zerk beſluit twee Bentheims, Zoon en Vader,
Van wien de Burger, die eerbiedigh 't Graf bezoekt,
Getuigt: ik vond in noot geraeckt, of ſchelms verkloekt,
Aen elk myn Toevlucht, Troost, Hulp, Redder, Hooft en Raeder.

Doch onverbeterlyk en onnavolgbaar is het Grafſchrift van den grooten Meester in 't ſtuk van Lykſpreuken, GERARD BRANDT, op EGBERT KORTENAAR; 't welk hier, hoe menigmaal het ook herhaald en overbekend moge zyn, niet agterwege gelaaten mag worden. Dus luid het:

De Held der Maas verminckt aan oog en rechterhand,
En echter 't oog van 't roer, de vuyst van 't Vaderland:
De groote KORTENAAR, de ſchrik van 's vyandts vlooten,
d'Ontſluyter van de Zond, leyt in dit Graf beſloten.

Vindt

Vindt men hier, waarde Leezers, geen ſpreekende bewyzen van de hartige en manlyke kragt onzer Taale, om, in weinig woorden, veel, deftig en vloeibaar te zeggen? Zyn zulke ſpreekende bewyzen niet geſchikt, om onze hedendaagſche drooge en armgeestige *Zoïlusſen* te beſchaamen; die, terwyl zy anderen beſchimpen, met laagkruipende Verzen voor den dag komen? Ontbreekt het ons aan Mannen, die in ſtaat zyn om anderen, welken verdienen vereerd te worden met deftige, hunner heerlyke nagedagtenis waardige, en met kragt van zeggen geſtaafde Grafſchriften te verheerlyken! Neen zeker. Wy kennen 'er, God dank! nog in ons Vaderland, en hebben 'er gezien die zulks waardig zyn, en die de des waardigen kunnen vereeren, zints die dagen, dat zoodanige Grafſchriften als uit de mode geraakt zyn; doch 't maaken van Grafſchriften ſchynt men over te laaten aan de armhartige rymelary van Broodpoëten, wier Verzen, vooral in Amſterdam, door Straatloopſters uitgeſchreeuwd worden. DE HOLLANDSCHE NATIE.

Bykans eveneens is het gegaan met het oprigten van Beeldtenisſen, Grafzuilen en Tomben, waar mede men eertyds veel meer op had, dan tegenwoordig. Onze Kerken vertoonen desaangaande Meesterſtukken, die den Vreemdeling verbaasd doen ſtaan over onze braave Konſtenaars. Het Graf van onzen Vryheids Vader, WILLEM DEN EERSTEN, is een wonder van Euro- GRAFTOMBEN, ENZ.

ro-

DE HOLLANDSCHE NATIE. ropa; dat van TROMP, DE RUITER, VAN GALEN, KORTENAAR, OPDAM, en, naar ons konstbegrip, de uitmuntende Tombe te Katwyk aan den Rhyn, boven vermeld, met ontellyke anderen, toonen ons tot welk een hoogte de Konst in dien tyd gefteegen was, en tot welk een vernedering zy thans gebragt is. Alle deeze roemwaardige gedenktekenen toch zyn doorflaande getuigen, van die oude, en door my één en anderwerf herhaalde, doorlugtige gewoonte en verheven konst onzer Natie, om de nagedagtenis van de daaden onzer Heerlyke Mannen te bewaaren; hun Graftomben en Eertropheen in 't openbaar toe te wyen, ten einde hen, als doorlugtige voorbeelden, aan 't nageflagt ter navolginge voor te ftellen. Wy mogen ons kortheids halven niet inlaaten in derzelver byzondere befchryving; men kan 'er eenig gewag van vinden by ALKEMADE, en voorts in 't breede te recht geraaken, in een Gefchrift, getyteld *Nederlands Helden-Tooneel*; gevoegd agter de *Medalifche Historie der Republyk van Holland*; waar in die Eertekenen onzer Helden in Plaat voorgefteld en befchreeven worden; ook zyn ze veelal in de uitvoerige befchryvingen onzer Steden min of meer te vinden. Dat dit gebruik van voortreffelyke Mannen dus ftaatlyk te vereeren, in laater tyd, onder ons afgenomen zy, heeft men, is te vermoeden, grootlyks toe te fchryven aan een bygeloovig denkbeeld, dat wy daar door te

veel

veel Beelden in onze Kerken invoerden, en dus de Roomschgezinden navolgden. Maar ondanks dit denkbeeld heeft men dit Vaderlandſche gebruik, in deeze onze Eeuw, nog al meermaals vernieuwd gezien. Zoo heeft men althans, in myne Vaderlyke Stad Leyden, een heerlyk Marmer en kunſtig gebeiteld Gedenkteken, ter eere van den Agtbaaren Leydſchen Burgemeester, JOAN VAN DEN BERG, opgeregt. En niet minder deftig ziet men den grooten BOERHAAVE vereeuwigd, in een Meesterſtuk, dat geen wedergade heeft: naamlyk eene Marmeren Lykbus, waar op de ſtaaten des menſchelyken leevens keurig zyn uitgebeeld. En, overéénkomſtig met den aart des grooten Mans, heeft men 'er, ten blyke dat onze hedendaagſche vernuften nog wel weeten, wat ſmaak en zaaklykheid heet, niets opgezet, dan alleen deeze ſpreuk om het Medaillon, DE HOLLANDSCHE NATIE.

Simplici. Sigillum veri. Dat is,

De eenvoudigheid is het zegel der waarheid.

Voorts leest men onder, op zwart Toetsſteen,

Salutifero
BOERHAAVII
Genio
Sacrum.

Dat

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dat is,

Den gezondmaakenden Geest van BOERHAAVE toegeheiligd.

Op dezelfde wyze heeft het Lofwaardige Kunstgenootſchap, *Diligentiæ Omnia*, te Amſterdam, ook nu in onze dagen, (ſchoon de Dichtkunst hier gaarne een Dichterlyk teken, of Versje, al was het dat onverbeterlyke van G. BRANDT, daar op gezien had,) binnen de Stad Amſterdam den grooten VONDEL een zeer eenvoudig gedenkteken opgeregt; waar op men, als zynde die Hoofddichter de Waereld door bekend, eenvoudig gezet heeft, VONDEL. Deeze en meer andere voorbeelden doen ons zien, dat men nog in onze dagen de nagedagtenis van heerlyke Mannen onder ons doet herleeven; waar door zulke Genoodſchappen en kunstlievende Mecenen geen geringe dankbaarheid verdienen. Zulks verleent ons tevens het ſtreelende vooruitzigt, dat, met de algemeene toeneeming van onderzoekgraage en vooral Dichtlievende, mitsgaders Schilder- en Beeldhouwkunde beminnende Genootſchappen, die oude deftige en kragtige ſmaak, zoo van Beeldhouw- als Schilder- en Dichtkunde, ten roemrykſte bevorderd zal worden. Hier mede zou ik van dit reeds ver uitgedyd, dan, zoo ik niet twyffele, voor onze Natie niet onaangenaam, Hoofdſtuk kunnen afſtappen; maar, om tog niets, dat ter zaake dient, zoo veel my doenlyk is,

over

over te ſlaan, agt ik het noodig nog iets te melden, van de vry algemeene voorkeur der begraafplaatſen in onze Kerken; te meer, daar veelen onder ons het als een heilig, doch ſommigen het als een ſchadelyk gebruik aanmerken, de Lyken in de Kerken te begraaven. DE HOLLANDSCHE NATIE.

't Is over bekend, dat het begraaven in de Kerken, trapswyze, by inſluiping gemeener geworden is, naar maate dat de Christenen in gebruikelykheden vielen, welken verre afweeken van derzelver eerſte gewoonten. De vroegere Christenen, naamlyk, begroeven hunne Lyken, zelfs die hunner Aanzienlyken, altoos in het open veld, of afzonderlyke begraafplaatſen; tot dat CONSTANTYN DE GROOTE die gewoonte, door zyn voorbeeld, verbrak. Alle de vroegere beſchryvingen van de gewoonten der eerſte Christenen, toonen eenpaarig, dat zy niets op hadden met het begraaven in de Kerken of by de Altaaren. Zy ſchynen het veeléer, op het ſpoor der Joodſche gebruiken, voor eene heiligſchennis gehouden te hebben, de heilige plaatſen met den onreinen ſtank der dooden te beſmetten. De Jooden immers, en zy onderhouden deeze gewoonte nog heilig, begroeven gewoonlyk buiten de Steden, en wel, volgens BUXTORFIUS, ten minſten op den afſtand van vyftig ſtadien, zoo men voor *Cubitos* ſtadien te ſtellen hebbe: *Sepulchreta*, zegt hy, in zyne *Synagoga Judaica*, Cap. 49. pag. 705. *ab urbe*

DE HOLLANDSCHE NATIE.

be abesſe debent ad 50 Cubitos. De Grieken en Romeinen hadden insgelyks deeze gewoonte, ſchoon zy voor hunne beroemde Mannen en Geſlagten, byzondere Gedenkſteenen of Graven bezorgden. En wat de gewoonte der Oude Batavieren betreft, hier van is boven breed genoeg geſproken. Dan, zonder ons verder met de verſchillende gebruiken van byzondere Volkeren op te houden, zullen wy ons voor tegenwoordig bepaalen, om maar alleen te onderzoeken, hoe en op wat wyze het begraaven in de Kerken, hier te Lande, in zwang gekomen zy. Ongetwyffeld is deeze, naar myne wyze van denken, ſlegte gewoonte oorſpronglyk, uit eene verregaande, en waarſchynlyk overoude Heidenſche bygeloovigheid, volgens welke men gevoelde, dat de Geesten der overleedenen omtrent de Graven waarden. Een gevoelen dat eertyds vry gemeen was, als uit de vertelſels van witte Wyven en Toverhekſen, in het Drentſche (*), by de oude begraafplaatſen blykt, en waar van de Natie, met opzigt tot ingebeelde Spooken, Stalkaarsjes en dergelyken, nog niet geheel vry is. Met dit denkbeeld ingenomen, viel de Natie, toen zy het Christendom omhelsd had, vry gereedlyk op de keuze, om haare dooden vooral in de Kerken te begraaven; dat, als boven gemeld is, een aanvang nam, ten tyde van CON-

STAN-

(*) Zie PICARD, *Ant. van oud Friesland.*

STANTYN DE GROOT. In die dagen klom de eerbied voor de Overblyffelen en de Graven der Christen-Martelaaren zoo hoog, dat men eerst Bedevaarten naar derzelver Graven deed; vervolgens zyne begraafplaatfen om en by de Graven van deezen of geene Heilig verkoos, en eindelyk de overblyfzels van zulke heilige Mannen, of geheel of gedeeltelyk, in de Kerken bragt, en aldaar ten toon ftelde, of in kostbaare Zilveren en Gouden Sacristien bewaarde. Dit gong diestyds zoo verre, dat de Kerken der Christenen, welken men toen zeer luisterryk bouwde, daar mede ten pragtigfte pronkten; te meer, daar men zelfs byzondere Altaaren voor deezen en geenen Heilig of Martelaar ftigtte. Dit nieuw ingevoerde gebruik, dat den grootften zweem van uitwendigen Godsdienst had, wierd onderfteund, door bygeloovige gevoelens, waar van de eerfte Christenen geen denkbeeld hadden. Men begon toen, naamlyk, te beweeren, dat de overblyffels van Heilige Mannen en Martelaaren het vermogen hadden, van booze geesten te verdryven, en den Zielen der overleedenen, die 'er het digtst by begraaven wierden, rust te verfchaffen. En hier uit is 't ontftaan, dat men, eerst op de Kerkhoven, naast de Kerken, en vervolgens in de Kerken, tot by en onder de Altaaren, begroef. Tot het invoeren van dit gebruik gaf Keizer CONSTANTYN de eerfte aanleiding, door zyne fchikking, nopens zyne begraavenis;

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

waar van de Kerklyke Geſchiedſchryver SOCRATES het volgende meld. *Depoſitusque in Eccleſia Apostolorum, quam ipſe eo conſilio ædificaverat, ut Imperatores & Pontifices ab Apostolorum reliquiis haud procul abesſent* (*). „ Hy is bygezet in de Kerk der „ Apostelen, die hy met dat oogmerk gebouwd had, op dat de Keizers en Bisſchoppen digt by de overblyfſels der „ Apostelen zyn zouden". EUSEBIUS voegt 'er by; *pro certo ſibi perſuadens, horum memoriam non parum utilitatis animæ ſuæ esſe allaturam* (†); „ voorzeker houdende, „ dat derzelver nagedagtenis, (te weeten „ die der Apostelen en Martelaaren,) niet „ weinig dienst aan zyne Ziele zoude „ doen". Van dien tyd af kwam deeze manier van begraaven in zwang; eerst onder de Grooten, en vervolgens ook onder de overige Christenen, zelfs onder dezulken die oneens, en tegenſtreevers van CONSTANTYN, waren. In laatere dagen egter is dit gebruik, onder de Christenen, merkelyk beteugeld, en 't hield ſlegts onder eenige Bisſchoppen en Vorſten ſtand. Van daar heeft men, verſcheiden Kerklyke Wetten, raakende dit ſtuk; doch 't zy genoeg hier gewag te maaken van het verbod, gegeeven in het eerſte *Concilium Braccarenſe Can.* 36, gehouden vyfhonderd drieënzestig Jaaren na Christus geboorte, waar

(*) SOCRATES, *Lib.* I. *Cap. ult. pag.* 76.

(†) EUSEBIUS, *Lib.* IV. *Cap.* 60.

waar in uitdruklyk deeze woorden ſtaan. *Item placuit, ut corpora defunctorum nullo modo intra Baſilicam Sanctorum ſepeliantur, ſed ſi necesſe est, de foris circa murum Baſilicæ. Nam ſi firmisſimum hoc privilegium usque nunc retinent Galliæ Civitates, ut nullo modo intra ambitum murorum cujuslibet defuncti corpus ſit humandum, quanto magis hoc venerabilium Martyrum debet reverentia obtineri*: dat is, „ Het heeft ons goedgedagt te bepaalen, dat de Lichaamen der „ overleedenen, op geenerleie wyze, in „ de Kerken der Heiligen, of de Hoofdkerken, zullen begraaven worden; doch, „ zoo het noodzaaklyk zy, buiten omtrent „ de Muuren der Kerken. Want, daar „ de Galliſche Steden nog tegenwoordig „ deeze vaste gewoonte bewaaren, dat „ geen Lyk, van wien 't ook zy, op „ eenigerleie wyze, binnen den omtrek „ der muuren begraaven mag worden, hoe „ veel te meerder eischt dit de eerbied voor „ de eerenswaardige Martelaaren".

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat, onder den naam van Galliſche Steden, ruim genomen, in die dagen ook zeer veele Steden van dit Land begreepen wierden, als wordende het zelve, onder de Frankiſche Koningen, voor een goed gedeelte, grootlyks, *Gallien* genoemd; zoo mag men hier uit afleiden, dat het gebruik van in de Kerken te begraaven, onder onze Natie, nog ſterk geweerd wierd, tot in de zesde Eeuw na Christus geboorte. Het zal 'er

DE HOLLANDSCHE NATIE.

egter kort daar na kragtig toegenomen zyn; dewyl CHARLEMAGNE het op nieuw verbooden heeft; beveelende dat geene dooden meerder in de Kerken begraaven zouden worden (*); dat ook wel ſcherpelyk in Engeland verbooden was (†). Dan deeze Wetten zyn niet langer van kragt geweest, dan, tot dat 'er, de Christelyke Leer algemeen geworden zynde, zulk eene menigte van Monniken en Geestlyke Orden te voorſchyn kwam, dat ze, uit de gewoone Kerkelyke inkomſten niet kunnende beſtaan, op nieuwe middelen van beſtaan bedagt wierden. En onder deeze middelen kwam hun inzonderheid te ſtade, het begraaven der Lyken in de Kerken voor de rust der Zielen; waar door zy, uit hoofde van hunnen invloed op het Volk, het belang der Graven tegen het gewigt van de Geldbeurzen der vermogenden konden opweegen. Zoo dra dit denkbeeld ſtand greep, gold het begrip van wyze Vorſten en Kerkvoogden of Concilien weinig; en het gezag der Frankiſche Koningen, na 't overlyden van KAREL DEN GROOTEN, boog gereedlyk voor de begunſtigde belangen der Pauſen en Geestelyken, die toen de Kroonendeelers der Waereld wierden; en ook op de Nederlanders, onder het begunſtigen der Graaven, zeer veel

(*) *Lib.* I. *Cap.* 155. *de* LL. *Caroli Magni.*

(†) *Nicolai de Sepult. Hæb. Lib.* III. *Cap.* 13. § 7. Vergelyk hier by *pag.* 1819 hier vooren.

veel vermogten. Van dien tyd af deeden de Geestelyken het oude gevoelen op nieuw herleeven, naamlyk, dat iemand, wiens verſtorven lichaam in of by eene begraafplaats eens Martelaars begraaven lag, deezen Heilig ten voorſpraake zyner Ziele in den Hemel had. En dewyl de plaatſen in de Hoofdkerken te weinig in getal waren, om deeze gunst aan een ieder te verleenen, zoo begon men dit denkbeeld allengskens over te brengen, op alle Kerken, die men aan zulk een Heilig of Patroon toegewyd had, al ware hy daar ter plaatſe niet begraaven: 't was genoeg, als die Kerk ſlegts eenig ſtuk van zyn overſchot of gebeente, ja zelfs van zyn graf, bezat. Daarenboven breidde men, om de Armen niet geheel uit te ſluiten, dit voorregt ook eenigermaate uit tot de gewyde Kerkhoven, daar toe rondsom de Kerken geſchikt. Intusſchen was egter het voorregt grooter of kleener, in evenredigheid der begraavinge, by, of in de Kerk, of digt by het Altaar, en men betaalde ook naar gerade. Hier door konden, de Geestelyken, dus goed geld winnende, hunne Broederſchap des te beter in ſtand houden. Een aantal van Roomſche Schryvers getuigt dit ten vollen: onder anderen leest men in de beſchryving van het *Synodus Castrenſis* (*), in 't Jaar 1292 gehouden,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Zie *Concilia Generalia*, Tom. XI. pag. 1363. Cap. 5.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

den, het volgende: *In Ecclesiis, vel earum cancellis, non fiant sepulturæ indistinctæ, ad cujuslibet voluntariam electionem, corporum defunctorum: Villarum Dominis & Patronis Ecclesiarum, & illorum uxoribus, Rectoribus etiam & Vicariis exceptis; per quos vel per quas accrevit honor illis Ecclesiis notabiliter & perpetuo duraturus.* Dat is: „ In de Kerken, of agter derzelver Choortralien, dulde men geene ongeregelde „ willekeurige verkiezing van begraafplaatsen voor de afgestorven Lichaamen; uitgezonderd voor die van de Heeren der „ Dorpen, en de Patroonen of Voorstanders der Kerken, mitsgaders voor hunne Vrouwen; en zoo ook voor de Rectoren en de Vicarissen; door welken de „ luister der Kerken zeer kennelyk en bestendig is toegenomen enz". Hier uit ontdekken wy, om dit in 't voorbygaan te zeggen, te gelyk de reden, waarom wy, overal op onze Dorpen en in veele Steden, de Graftomben der Heeren van de Heerlykheden, in het Choor geplaatst zien; waar van dadelyk nog iets naders. Begeert men wyders een uitdrukkelyk getuigen van het voorgestelde, dat men dit gebruik grootelyks heeft toe te schryven aan de toeneeming en de nooddruft der Monniken; men hoore dan BARTHOLIN KERCKERMAN dit, in zyne *Operibus Philosoph. Tom.* II. *pag.* 498. aldus bevestigen. *Ante annos circiter 400 hæc exsecrabilis consuetudo incepit; cum ante hæc tempora etiam Martyrum*

rum cadavera extra urbes sepulta fuisse constet. Franciscani enim & Dominicani, cum viderent numerum fraterculorum augeri, nec tantos sumptus ipsis suppetere, hanc emungendæ pecuniæ artem invenerunt; ut homines in cucullis monachorum, & prope altare, sepeliri debere, imperitis persuadere. Dat is: „ Voor omtrent 400 Jaaren heeft dee„ ze verfoeilyke gewoonte stand gegree„ pen; terwyl het overbekend is, dat zelfs „ de Lyken der Martelaaren, vóór dien „ tyd, ook buiten de Steden begraaven „ wierden: want de Franciscaanen en Do„ minicaanen, bemerkende hoe hunne „ Broederschappen toenamen, en dat zy „ zoo veele kosten niet konden goedmaa„ ken, hebben deeze kunst om geld te „ beuren, uitgevonden, dat zy den on„ kundigen Menschen opdrongen, dat zy „ in Monnikenkappen, of by de Al„ taaren begraaven moesten worden". Schoon nu deeze uitdrukking wat schertsende zy; en hoewel veele Roomschgezinden nog al eenigen steun voor dit hun gebruik meenen te vinden, in het gedrag van den Propheet ELISA, en 't voorgevallene by zyn dood gebeente, zoo is het evenwel, onzes bedunkens, zeker, en zonder de Roomschgezinden hier in eenigzins te willen beledigen, bewysbaar, dat onkundige, en zig minst aan de oude Kerkgebruiken houdende, Monniken, zig vereenigende met de drift en hovaardy der Grooten, om digt by het altaar te liggen, en bo-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

boven het Gemeen uit te munten, de oorzaak geweest zyn, dat dit ſlegte gebruik onder de Christenen is ingevoerd. En zy hebben waarlyk maar al te veel reden, om de Hervormden, die zoo yverig tegen de Beelden en Cieraaden der Roomſche Kerken gewoed hebben, te verwyten; dat wy, die alle hunne Kerkgebruiken zoo ſterk verbannen hebben, nog zoo veel eere ſtellen in het begraaven in de Kerken, en zelfs Graven begeeren in het Choor, de plaats van het hoog Altaar, of tegens een Pylaar, daar men fraaie Wapens aan hangen kan. Men ziet dus, dat, ondanks onze Hervormde Leere, de hoogmoed en bygeloovigheid nog heden onder ons den baas ſpeelen. Ik noem uitdrukkelyk, niet alleen den hoogmoed, maar ook de bygeloovigheid; om dat ik zeer wel weet, dat 'er onder ons gevonden worden, wier Herſſenen zoo verre verſemeld zyn, dat zy niet alleen eene ingebeelde heiligheid ſtellen, in, geduurende hun leeven, digt onder den Predikſtoel te zitten; maar zelfs, het koste wat het wil, daar omtrent, of in het Choor, of omtrent de plaatſe daar men 't Heilig Nagtmaal viert, wenſchen begraaven te worden.

Men duide my deeze aanmerking niet ten kwaade; ik kon dezelve, naar myne gewoone openhartigheid, niet opkroppen. Dan met dit alles, is het verre van my dat ik de agting voor eene eerlyke begraavenisſe, een ieder naar zyne geboorte, ſtaat en verdien-

dienste, onder onze Hollanders zoude willen berispen! Alles, wat ik voorheenen gezegd heb, getuigt ten overvloede, hoe hoog ik de billyke onderscheiding van den Adel, Burger- en Boerenstand onder ons waardeere; en zoude ik, die de Eere mynes Vaderlands in alles getrouw tragt te blyven, op den rand van 't Graf bezwyken door de Eere der Natie niet onder de rouwklaagende te verbreiden; neen! ô neen! Niets is by my tederder, dan dat Christlyk en recht Hollandsch, ja oud Bataafsch denkbeeld, om met eere ten Grave te daalen, en eene waardige nagedagtenis te hebben. Wie, die een Mensch is, gevoelt hier in niet de inspraak der Natuure! Wie, die een Hollander is, gevoelt in zig niet eene Nationaale zugt tot eene eerlyke begraavenis! En wie verdient 'er meer eene Ezelsbegraavenis, dan hy, die hier voor onaandoenlyk zy! Neen, waarde Leezer, nog eens zeg ik, 't zy verre van my dat ik het heilig overschot van u, van my, of van onze naastbestaanden, zonder eere wilde onderstoppen! ô! hoe treft ons *Jacobs* bede! *Ag! dat ik by myne Vaderen begraaven worde!* Maar, gemerkt ik niet wel kon nalaaten een woord te melden, van den oorsprong der plegtige begraavenissen in de Kerken, zoo wenschte ik tevens een ieder te doen opmerken, de onvoegzaamheid en de schadelykheid van dit gebruik; het welk my dit stuk wat ernstiger heeft doen opneemen. Een stuk, dat meer welmeenen-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

de Vaderlanders tegen de borst ſtuit, en al voorlang geſtooten heeft. Van daar drukte zig de Dichter A. STEIN, die een goed Gereformeerde was, reeds in de zeventiende Eeuw, over dit onderwerp kragtig aldus uit:

Op het Begraaven der Dooden in de Kercken.

Wat zoekt gy hier, (ay ſegg,) *de levende by dooden!*
Soo ſprack in *Christus Graf*, een *Engel* uit *Gods Troon:*
Sie! nu is deſe vraeg in *Christus Kerck* van nooden:
Wat ſoeckt gy 't Leven ſelfs, by 't ſtinkend' aes der doôn!

Anders

Hier brenght ghy 't *dood-aes*, dat geen ſuyv're Jood mocht raken.
Ghy gaet *Godts duerſaem Huys*, tot eene rotplaets maeken.
Daer 't Levende gebedt is geurigh offerwerck;
Wat doet daer doodt-gebeent, of vuyle ſtanck te Kerck?

Eenſtemmig met deezen Dichter, (des myne voorſtelling niet geheel nieuw, noch byzonder zy,) dagten veelen onzer Vaderlanders over dit ſtuk in die dagen. Het is, van dien tyd af, dat de Hervormde gevoelens, na de vrygevogte Vryheid, tot ſtand gebragt waren, onder de Natie een groot ſtruikelblok geweest, waar aan geoeffende en geſpitste Verſtanden zig geſtooten hebben. Ook kan men genoegzaam bewyzen, dat het, meer of min, by de

Over-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Overheid en Geestlykheid in overweeging geweest is, om de begraafplaatſen te veranderen. Dan 'er waren meer overblyfſels van de Roomſche Geestelykheid onder ons, die men niet wel kon afſchaffen, zonder aanmerkelyke ſchade van inkomſten: en dus moest, veelligt, het een om het andere blyven. Bekend zyn ten deezen opzichte veele Kerkelyke goederen, Capittelgelden, Proostdyen enz. die nog door haare regten en inkomſten niet weinig voordeel aanbrengen: terwyl ze tevens toonen hoe verre de inhaaligheid der Geestelyken onze Natie, onder den naam van Vryen, tot Kerkelyke Slaaven maakte; dat hun ook, toen zy den last van dat Zielen- en Goedbeheerſchend juk op de Schouders voelden, te meerder aanleiding gaf om het eensklaps af te ſchudden. Inmiddels bleef egter de gewoonte van in de Kerken te begraaven ſtand houden; doch zoo niet, of men oordeelde dit onderwerp, wat laater, nog wel der overweeginge waardig. Onder anderen kwam het op Leydens Hooge School, daar zoo veel Mannelyk vernuft toen zyne kragt oeffende, te berde. De Heer JACOB VAN DER GHIESSEN *Amſt. Bat.* verdeedigde, op den eerſten July des Jaars 1706, in zyne geleerde doorzulte *Disſertatio de Jure Sepulturæ*, openlyk de noodzaaklykheid van de Lyken buiten de Kerken te begraaven. In deeze Disſertatie vind men, niet alleen Studie in 't algemeen, maar ook de kern van Oudheidkunde en be-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

beleezenheid met betrekking tot dit onderwerp; zoo dat wy ons niet ſchaamen te betuigen, daar door veel lichts in dit ſtuk verkreegen te hebben. 't Ware te wenſchen, dat dezulken, die zig op het ſchryven van Vaderlandſche kundigheden toeleggen, wat meerder werks maakten, van 't handhaaven der Eere onzer braave Vaderlandſche Jongelingen, in 't opſtellen van dergelyke Disſertatien. Ze komen overvloedig voor de hand, en men zou 'er gewis een zeer aanzienlyk getal onder vinden, die de waare kenmerken van recht Hollandſche Vernuften draagen, en waar van de Duitſche Commentarien, byzonder in de Medicynen, zeer wel weeten gebruik te maaken. Dan dit in 't voorbygaan; zonder egter van de gemelde Disſertatie af te ſtappen. Want, zo als ik dit geſchreeven had, verſtond ik, dat één der ſchrandere Zeeuwſche Latynſche Rectoren, de weldenkende ADRIAAN KLUIT, het gevoelen, nopens de onvoegelykheid van in de Kerken te begraaven, op nieuw doet herleeven. Dit noopt my te ſterker, om een gedeelte van dat aanmerkelyke Geſchrift over te neemen; en te toonen hoe de Heer VAN DER GHIESSEN dagt, over de mogelykheid van 't veranderen deezer gewoonte. Ik zal, om plaats uit te winnen, het oorſpronglyke niet overſchryven, maar myne Nederduitſche vertaaling alleenlyk bybrengen.

Het komt hem voor, dat het verbeteren van dit misbruik zoo bezwaarlyk niet is, als

als het ſommigen toeſchynt, veel minder dat het onmogelyk zou weezen het zelve te weeren; en de redenen waarom, zegt hy, of de manier, op welke het gemaklyk weg te neemen zou zyn, zal ik melden. Veelligt word 'er gevraagd, of men dit gevoegelyk zoude kunnen doen; daar de Kerken en Godshuizen uit de inkomſten van de verkooping der Graven, en het begraaven zelve, onderhouden worden; en daar de Graven zelven een wettig erfdeel der Ingezetenen zyn? Doch laat dit zoo weezen: wat hindernis zou zulks baaren, indien de Magiſtraat van eene Stad eenige Morgen Lands, vyf of zes, kogt; dit Land verdeelde in Graven of Grafkelders; en dezelven verhuurde of verkogt tot zulk een prys, dat de Kerken en Godshuizen 'er evenwel van onderhouden wierden. En wat belangt de eigene Graven; die zelfde Magiſtraat zou, in dat Land, aan de zoodanigen in eigendom kunnen geeven, zulk een Graf of Grafkelder, als ieder naar zyn ſtaat of aanzien in de Kerken in eigendom bezeten had; en daar by beveelen, dat niemand zyne dooden op eene andere plaats zou hebben te begraaven. Dan mogelyk denkt men, dat het eene zaak van gewigt zou zyn, die het gemoed der Menſchen geweldig zou aandoen, indien de Beenderen, of het overſchot, van de Voorouders, Vrouwen, Kinderen, Zoonen en Dogteren, in hunne ruſt geſtoord, of, als 't ware, verlaaten wierden. Doch wat zwaarig-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

righeid zou het in zig hebben, die Beenderen of dat overſchot, byéén te verzamelen, en dat alles over te brengen, tot en in een beſtendig Familiegraf. Egter zou ook dit vermyd kunnen worden; met de gemelde Lyken in de Graven te laaten rusten, en tot eene zekere hoogte geheel met Zand te bedekken; terwyl men de nieuw geſtorvenen naar elders zou kunnen overbrengen. Maar misſchien voert men ons te gemoet; hoe zal men dan eenig onderſcheid tusſchen Menſchen van Aanzien en Rang, en tusſchen het Gemeene Volk, kunnen hebben; daar men heden onder ons de Ryken en Aanzienlyken in de Kerk, en 't Gemeen op Kerkhoven, begraaft? Hier op zou ik antwoorden, dat zoodanig eene begraafplaats bevoordeeld zou kunnen worden, met alle zulke byzonderheden en voorrechten, als de Kerken hebben: indien een ieder, naar zyn vermogen, zyn byzonder aanzienlyk Graf, met zyne Wapens en Opſchrift, had; of dat 'er eenige Grafnaalden op zulke Graven wierden gemaakt. En wat zwaarigheid, zoo 'er, voor het Gemeen, buiten de Stad, geringer Kerkhoven, afzonderlyk van die der Aanzienlyken waren? zoo als heden reeds plaats heeft. Dus verre de Heer VAN DER GHIESSEN. Zoo redeneerde men, hoofdzaaklyk, in het begin deezer Eeuwe, en 't blyft nog heden een onderwerp van bedenking. Men kan zekerlyk niet wel ontkennen, dat het begraaven in de Ker-

Kerken eene ſlegte gewoonte der Christenen is; en dat het, om veele gewigtige redenen, te wenſchen ware, dat dit gebruik nooit onder een beſchaafd Volk plaats had. Het is tog, op zig zelve, eene haatelyke gedagte, dat men, op eene reine, Gode geheiligde, plaats, onreine en verdervelyke Lichaamen begraaft; en als men daar benevens bezeft, dat de ſtank dier Lyken beſmettende Ziekten kan veroorzaaken, ja weezenlyk veroorzaakt, gelyk om die reden in Amſterdam, in de vorige Eeuw, het Kerkhof van de Westerkerk wierd verplaatst, dan komt het, zou men zeggen, niet in twyffel, of deeze gewoonte af te keuren zy. Voeg hier by, dat het aandoenlyke Menſchen uit de Kerk bandt; waar van ik niet één, maar wel honderd, voorbeelden weet. Ik heb Vaders en Moeders gekend, die nooit in de Kerk verſcheenen, in welke een geliefde Zoon of Dogter begraaven was; en zoo ook Mans en Vrouwen, die, hunne ontydig geſcheurde Huwelyksbanden beweenende, nimmer in zulk eene Kerk gongen: ja, my is een treffend geval bekend, waar van ik ooggetuigen ben geweest, van eene zwangere Weduwe, die 't, op aanraaden haarer Vrienden, waagde, om, zoo men zegt, het door te ſtaan, en ter Kerke te gaan, ook daar heenen gong; doch, op het herinneren van de plaats, daar haar verſtorven en korts begraaven Man lag, zulk eene ontroering kreeg, dat haar de

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ar-

DE HOLLANDSCHE NATIE. arbeid ontydig overviele, en zy in de Kerk dood bleeve. Deeze, en meer andere redenen van gewigt zyn 'er, om dat ingesloopen misbruik te laaken; doch, aan den anderen kant, is het te denken, dat het veranderen van dat gebruik, onder ons, niet ligt zal doorgaan, schoon 't ons aan geene aanmoedigende voorbeelden ontbreeke. Tot een doorlugtig voorbeeld, onder anderen, kan ik in deezen aanvoeren de Vorstlyke begraafplaats, die Prins MAURITS, Gouverneur van Brazil, zig te *Berg en Daal* had doen oprigten: en in welke hy, in het 88 jaar zyns leevens gestorven zynde, den 22 December 1679, buiten eenig Kerk of Kerkhof, begraaven is. Men vind deeze heerlyke Graftombe, met zyne verdere sieraaden, zeer fraai afgebeeld door *van Halen*, in de *Kleefsche Arkadia* van den stigtelyken Digter *Klaas Bruin*, die 'er dus van zingt:

Wy zyn te Berg en Daal, beroemt door oudsheidsgaven,
Hier is het dal, waar in Prins Maurits legt begraven;
Dien braven Opperheer, van 't Suikerryk Brazil.
Reisbroeders, staat hier eens met uw gedachten stil,
Beschouwt zyn Praaltombe uit een yz're rots geklonken,
Verliert met Beelden, die wel eer heel prachtig blonken,
Maar door den oorlog, en d'inkankerenden roest,
Van d'onherhaalb'ren tyd, die alles velt, verwoest.

By

By dit voorbeeld zullen wy 'er nog maar één voegen van onze dagen, en daar mede van dit onderwerp afſtappen: ik meen dat van den Doopsgezinden Leeraar M. SCHAGEN *te Utrecht*, die, geduurende zyn leeven, altoos geyverd hebbende tegen het begraaven in de Kerken, ook uitdrukkelyk begeerd heeft in eene gemetzelde Grafſtede, in de open lugt, begraaven te worden. Ingevolge hier van had hy een Grafkeldertje laaten vervaardigen aan de Bilt, een klein uur buiten Utrecht, op het Kerkhof aldaar ter plaatſe. Op den Zerk, die zyn Lyk dekt, leest men, volgens zyne eigene opgave, kort voor zyn overlyden op geſteld, het volgende Grafſchrift:

DE HOLLANDSCHE NATIE.

L. S.

NE. NOCEAT. VIVIS.
HOC. SIBI. SUB. DIO. ELEGIT.
SEPULCHRUM.
BEATORUM. EXPECTANS.
RESURRECTIONEM.
MARTINUS. SCHAGEN.
V. D. M. INTER. BAPTISTAS.
NATUS. ALCMARIAE.
XXIV. OCTOBRIS. Ao. MDCC.
DENATUS. VLTRAJECTI.
XXI. OCTOBRIS. Ao. MDCCLXX.

Dat is,

Op dat hy den leevenden niet mooge ſchaaden, heeft hy voor zig onder den blooten hemel dit Graf verkoozen.
enz.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Dus is het, onder de Nederlanders, niet zonder voorbeeld, dan midlerwyl dient men zig, voor zoo veel 'er geen bygeloovige denkbeelden aan gehegt worden, en men eene behoorelyke zorg tegen den ſtank en beſmetting draagt, nog al naar de algemeene gewoonte ſchikken: te meer, daar men de Kerken tegenwoordig niet meer aanmerkt, als plaatſen van eenige byzondere heiligheid. Dit zoo zynde kunnen ze ook ligtlyk tot zoodanig een gebruik blyven dienen, tot dat het eens recht beſliſt zal worden, in hoe verre een Christen aan dergelyke uiterlykheden verbonden zy of niet. Wat wyders de tegenwoordige geſteldheid onzer Graven betreft, de Hollanders hebben, uit hoofde van het opgemelde gebruik, veelal tweeërleie ſoorten van Begraafplaatſen; naamlyk in de Kerken en op de Kerkhoven; welke laatſte benaaming men ook wel overbrengt, tot alle zulke plaatſen, die op de Bolwerken, of elders buiten de Steden, ter begraavinge geſchikt zyn. Indien men wil, mag men 'er ten derden byvoegen de afzonderlyke Begraafplaatſen der Jooden, dien men, in dit Land, alle mogelyke beſcherming en vryheid verleent. Eene gunst, welke zy in andere Gewesten vergeefsch zoeken: en waar aan die Natie, ons, door haare ſchranderheid in den Koophandel, van een weezentlyk nut, dankbaarlyk beantwoord; in zoo verre zelfs dat men de Joodſche Geldkisten, in nood, dikwils, voor 't Vaderland

land gulhartig ontſlooten heeft gezien. Deeze drie ſoorten van Begraafplaatſen zyn dan de voornaamſten, welken in onze dagen in Holland gebruikelyk zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Wat de eerſte, te weeten, die in de Kerken aanbelangt; dezelve is dus ingerigt, dat de geheele bevloering der Kerken genoegzaam alleen beſtaa uit blaauwe Zarkſteenen, van allerleie grootte, als zoo veele dekzels van byzondere Graven; waar onder men 'er eenigen van eene verdubbelde grootte vind, die men dan ook dubbele Graven noemt. De meeste onzer Graven, ten minſte daar 't plaats kan hebben, zyn van zulk eene diepte, dat 'er zes Kisten boven elkander kunnen ſtaan; doch hier en daar zyn ze minder diep. Zoo is 't gemeenlyk geſteld met de Burgerlyke Graven, die uit ſmalle Muuren, in tras gemetſeld, opgehaald zyn; ſtaande meermaals in gemeenſchap met het naaste Gebuurgraf; op eene dergelyke wyze als veele Woonhuizen een gemeenen Muur hebben. In de Chooren, of digt by de Predikſtoelen, ſchoon ook elders in de Kerk, vind men de meeste dubbele of Keldergraven, die men ook wel *Grafkelders* noemt. Deezen, inzonderheid de laatſten, zyn met gewelven overſlaagen, en dikwils vry groot. Meerendeels zyn ze, gelyk ook de eerstgenoemden, met verglaasde Tegels geplaveid; doch men heeft 'er ook die met witte verglaasde Steentjes opgehaald, ja zelfs die met Marmeren Plaaten bezet zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

In zoodanige Grafkelders worden de Kisten niet, gelyk in de Burgerlyke Graven, op elkander gezet, en met wat zands bedekt; maar men plaatst dezelven op daar toe geſchikte zwaare yzeren Roeden: en voorts heeft men in die Kelders byzondere vakken voor de Beenderkistjes. Men kan de juiste afbeelding van zoodanig een Grafkelder vinden, agter eene geleerde Lykreden, op het zalige affterven van den zeer Eerwaarden Heere FRANCISCUS DOMINICUS MEGANCH, in leeven Meester der vrye Konſten, Roomsch Katholyk Priester, Kannunnik en Deken van het Aartsbisſchoppelyk Kapittel van Utrecht, Aartspriester van Rhynland enz., door den zeer geleerden en edelmoedigen Heere Mr. J. WITTERT, Heer van Bloemendaal, deszelfs waardigen opvolger, tot 's Mans nagedagtenis uitgeſproken. Agter deeze Redenvoering is eene Plaat, gegraveerd op kosten van den laatstgemelden Heer, vertoonende de afbeelding van den alouden Grafkelder der Janſeniste Leeraaren, binnen het overgebleeven Choor der verwoeste Kerke te Warmond: waarin de manier van het plaatſen der Kisten op yzeren Roeden duidelyk afgemaald is. Voor 't overige zyn hier omtrent geen meer byzonderheden op te merken, dan dat men de Kisten hier te Lande, zoo als elders, gewoonlyk met het voeteneinde naar 't Oosten plaatst, ten minſten als zy bygezet worden. Eene gewoonte, waarſchynlyk daar uit ontſtaan,

dat

dat de Christenen, (gelyk de Jooden de Opstanding der Dooden in het Oosten,) de verschyning van Christus in het Oosten verwagten. Eertyds ging dit, om zoo te spreeken, vast door; dan tegenwoordig kan men 'er zoo volkomen geen staat op maaken; nademaal men in de Kerken, daar dagelyks veele Lyken begraaven worden, de Kisten wel eens, met het voeteneinde, tegens of benevens het hoofdeneinde van de anderen schikt, om dus plaats te winnen, voor eene Kist, die 'er boven op moet staan. Doch dit geschied nooit dan na dat het Lyk is bygezet, als wanneer het daar na door de Doodgraavers verschikt word. Op de Kerkhoven, de tweede soort van Begraafplaatsen, en vooral op de Boerenkerkhoven, neemt men dit nog naauwkeurig in agt. Wyders is het liggen op een Kerkhof, ten platten Lande, geen stuk van de minste bedenking, als ware 't juist veragtelyk; zelfs liggen, op verscheiden onzer Dorpen, de Aanzienlyksten onder hen aldaar begraaven. Edoch 'er zyn ook andere Dorpen, die den Steden min of meer naby komen, die groote en ruime Kerken hebben, daar men insgelyks al op de Kerk gesteld is. Wel byzonder hebben de Roomschen nog veel op met gewyde Kerkhoven, en 'er is byna geen Stad, in welker nabuurschap men niet zulk een bevoorrecht Dorp vind: als, by voorbeeld, omtrent Leyden, Oestgeest; by 's Gravenhage, Loosduinen; omstreeks Alkmaar, Egmond en vooral Hei-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

lo, enz. Veele Roomſchen verkiezen by uitſtek aldaar begraaven te worden; doch het geſchied zonder eenige byzondere openbaare plegtigheid van Geestelyken; alleenlyk houd men nog wel eens een omgang om de Kerk of daar binnen. In Amſterdam egter laat men nog toe, dat de begraavenis der Begyntjes, binnen de muuren van het Begynhof, met meer plegtigheids vergezeld gaat. Eene Gezuster, die aldaar geſtorven is, word ſtaatlyk op de Lykbaar, rondsom de plaats, door twaalf Begyntjes, aan de hand, omgedraagen; men beſtrooit het Lyk met Bloemen en Mirthe; en draagt het voorts, na eenige rustingen op beſtemde plaatſen, ter Kerke of liever ter Kapelle, alwaar de Kist, in 't graf geplaatst zynde, onder een eerbiedigen Lykdienst, met de Bloemen en Kruiden beſtrooid word, die de Begynen-Draagſters opgeraapt hebben. Buiten zoodanige eigentlyke Kerkhoven, om of aan de Kerken, heeft men ook hier en daar, binnen of buiten veele Steden, geſchikte Begraafplaatſen, die men insgelyks Kerkhoven noemt: wel byzonder vind men meermaals zulke Begraafplaatſen voor den gemeenen Man, op de Bolwerken en Ravelynen der Steden. Zoo is het, onder anderen, te Leyden, te Haarlem en elders, daar men ook in zulk een geval ſpreekt van op het Bolwerk te begraaven. Ten aanzien van de eene en andere ſoort van Begraafplaatſen, draagt men, zoo in de Steden als ten platten Lande, behoorelyke

zorg

zorg voor de overblyffels der Lyken; door de beenderen in byzondere Graven, of, gelyk men hier te Lande onder 't gemeen zegt, *Knekelhuizen* te bewaaren. Deeze Knekelhuizen, welken men hier en daar op de Boerendorpen vry net en fierlyk gemaakt vind, te ontëeren, word voor eene weezenlyke Graffchending gehouden; dat de Liefhebbers der Ontleedkunde, die fomtyds naar 't eene of andere Been zoeken, wel eens door 't ontvangen van ftokflagen gewaar worden. Daar benevens zyn 'er, om of aan de groote Steden, ook nog veragtelyke Begraafplaatfen voor dieven en flegt Jan-hagel, die in gevangenhuizen, of fchandelyke plaatfen, geftorven zyn; welker lichaamen rechtmaatig, van 't overfchot van eerlyke Burgers, gefcheiden worden. Wat eindelyk nog de begraafplaatfen der Jooden betreft, deezen zyn, meest overal, buiten de Steden, op een of ander aan hun verkogt of vergund veld; dat met een Muur of Heining omheind is. Zy begraaven hunne dooden aldaar, volgens hunne Wet, vóór zonnen ondergang, eenvoudig en zonder veel zwiers; egter bedienen zy zig, als ter gedagtenisfe van den overleeden, min of meer van opgerigte Steenen of dikke Planken, waar door zy de Graven onderkennen. Juist dat gebruik, 't welk men onder de Christenen behoorde na te volgen.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Voorts zou men, met opzicht tot onze Grafzerken hier nog in agt kunnen neemen,

DE HOLLANDSCHE NATIE.

men, dat men oudtyds, en ook nog wel heden, (dat egter thans byna uit de mode raakt,) Wapens en Naamen op de Grafzerken liet uitbeitelen; gelyk men Wapens, Blazoenen, en wat dies meer is, in de Kerken hangt, mitsgaders fraaie Graftomben oprigt enz. Doch van dit alles is hier boven genoeg gemeld; des 't niet noodig zy 'er breeder van te gewaagen; waarom wy, terwyl we herhaalingen vermyden, hier mede onze beschouwing van de Nationaale Lykplegtigheden zullen besluiten. Naastdenkelyk zyn 'er in verscheiden plaatsen van ons Vaderland nog al etlyke byzonderheden, welken hier te stade zouden komen; dan 't is niet wel mogelyk, dat één mensch alleen alles onder zyn bereik kryge. Onze Leezers gelieven derhalven zig hier mede te vergenoegen; en mogten zy, die nog eenige byzonderheden van gewigt hebben, medewerken, om mynen arbeid te helpen verbeteren en te volmaaken!

Dus heb ik dan, ô Landsgenooten, geliefde Vrienden, waardige Mannen en Medeburgers van ons gezegend Holland, dus heb ik dan, Broeders, het myne toegebragt, om Ulieder oude en recht mannelyke gewoonten, zeden en verdiensten, der vergetelheid te ontrukken. Dus heb ik myne bespiegelingen, tot op den rand van 't Graf, uitgebreid, om voor ons en onze Nakomelingen te boeken, 't geene ter loflyker nagedagtenisse onzer Natie strekt; en

hun

hun ten voorbeelde van navolging kan dienen. Alles tog loopt ſamen, om ons te toonen, dat onze Natie, van den tyd onzer Voorvaderen af tot heden toe, ſchoon 'er, naar den aart der vryheid in dit Land, veele vreemde zeden ingeſloopen zyn, nogtans de zekere en ſtandvaste kenmerken draagt van een ſchrander, yverig en heldhaftig Volk, dat eene welbeſtierde vryheid in den Burgerſtaat en Godsdienst heilig houd; en, zoo wel in zyne ernſtige als vrolyke bedryven, de openhartigſte, eerlykſte en deugdzaamſte rondborſtigheid betragt. Zekerlyk zyn 'er, in dit wyd beſtek, vry wat aanmerkelyke byzonderheden, die niet ter onzer kenniſſe kwamen, overgeſlaagen, en in etlyke gevallen faalgreepen ingeſloopen, die verbetering vereiſchen. Dan hier omtrent verzoeken wy, benevens Verſchooning, nadere Onderrigting; waar van wy alleszins een nuttig gebruik zullen poogen te maaken; gelyk wy in deezen doen, van de reeds verleende onderrigtingen van eenige kundige en edelmoedige lieden; welker Ophelderingen of Verbeteringen van deeze *Natuurlyke Historie van* HOLLAND, aan 't einde van dit Deel, te vinden zyn.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

Edog, eer ik dit Deel beſluite, kan ik niet afzyn van te verklaaren, dat ik, by den aanvang deezer *Natuurlyke Historie*, geenzins dagt, dat 'er, op het ſtuk der Natie, als Mensch beſchouwd, zoo veele byzonderheden zouden voorkomen, als ik bevonden heb, noodwendig tot derzelver be-

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ſchryving te behooren. Intusſchen heb ik verſtaan, dat veele Natuurkundigen, aan korte ſtelwoorden en naamen van eene ingewikkelde, ja onverſtaanbaare betekenis gewoon, dit ſtuk, als buiten het beſtek der hedendaagſche wyze van de Natuurlyke Historie te behandelen, beſchouwden; als mede, dat 'er gevonden wierden, welken van gedagten waren, dat men het Werk zogt te rekken, om het, uit inzigt van groote winst, in den langen ſleep te houden. Dan met dit alles ſtrekt het my tot een wezenlyk genoegen, zoo 't een Schryver, hier van eenig gevoel hebbende, vry ſtaa zulks te betuigen, dat dit myn Werk van de meeste Vaderlanders heuschlyk ontvangen is geworden. Althans de bitze Nyd, die my anders wel eens gevoelig aantastte, heeft hier in, zoo verre ik weet, tot nog geen tand geſlaagen. Maar mogelyk, ſchuilt die vinnige onder 't Loof der twee opgegeeven redenen; en men neeme 't my derhalven niet ten kwaade, dat ik, deeze fluisteringen beſpiedende, derzelver kragt, by voorraad, tragte te verbreeken.

Nopens het eerstgemelde, ſtaa ik volmondig toe, dat myne Schryfwyze geheel afwykt van den trant der meeste Hedendaagſche Natuurkundige Systhema's, welken, met LINNÆUS, ten aanzien van den Mensch, niet verder gaan, dan dat ze zeggen: HOMO EUROPEUS, *albus*, *ſanguineus*, *torosus*, *pilis flavis*, *prolixis oculis cæruleis*, *levis*, *argutus*, *inventor*. *Tegitur vesti-*

timentis arctis, regitur ritibus. Volgens dien trant zou ik dan hebben kunnen volstaan met te zeggen: „ Een HOLLANDER „ is een Europisch mensch, blank of wit, „ bloedryk, vleeschig, met geele lange hai„ ren, blaauwe oogen, vlug, vindingryk, „ schrander. Hy word gedekt door enge „ kleederen, hy word geregeerd door ge„ woonte". Indien ik nu op deeze wyze ware voortgegaan, had men den Geleerdsten wel mogen vraagen, of hy, in zulk eene algemeene omschryving, den Hollander bepaaldlyk kon vinden; al had ik 'er nog eenige bynaamen of byvoegelyke woorden bygevoegd? Zou ik niet onverstaanbaar geschreeven, en my by myne Landsgenooten belachelyk gemaakt hebben, met dus maar lugtig de kenmerken van eene zoo agtbaare en gansch onderscheiden Natie ter neder te flansfen? Maar, zoo men dit al eens door liet glippen, eischt die zelfde bepaling van LINNÆUS niet uitdrukkelyk eene nadere uitbreiding? Wat beduid anders de omschryving van de gestalte, de koleur, de hairlok, de oogen, en vooral de bloedsgetemperdheid, het natuurlyk karacter, benevens de zeden en de kleedy? Heeft dit alles niet eene volstrekte betrekking tot de beschryving van een boven de dienen verheven Mensch? Indien een Hollandsch Mensch naakt liep, van alle beschaafde zeden ontbloot was, geene edele ziel had, geen heldhaftigen aart, geen welberedeneerde deugden bezat, dan zekerlyk had ik

DE HOLLANDSCHE NATIE.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

ik kunnen volſtaan met ſlegts te zeggen: „ Een Hollands Mensch is een Dier, met „ twee voorſte ſnytanden, de vier bovenſte gelyklynig, met twee Borstprammen, enz. enz. Dan dat ik hier mede recht gedaan zou hebben aan de verheven denkbeelden, die een Hollandsch Mensch, op goeden grond, van zig zelven heeft te maaken, zal zekerlyk niemand, zonder zinneloos te willen zyn, beweeren. Beter dan, en volſtrekt noodwendig, dagt het my, in dit opzicht, af te wyken, van dien heerſchenden, kortzinnigen ſmaak; en ſtoutlyk het voorbeeld te volgen, van de oude en ook voortreffelyke Natuurkundigen onzer Eeuwe, die volſtrekt tot de Natuurlyke Historie van een Land en Volk betrekken, alles, wat uit hunne Natuur, Landaart, zeden en gewoonten, ter onderſcheidinge van andere Volkeren, voortvloeit. Ik heb zulks telkens, daar 't dienſtig was, herrinnerd; en durf wel ronduit verklaaren, dat ik, in ſtede van aan dit alles, in de vereischte uitgebreidheid, beantwoord te hebben, integendeel, om my der kortheid te bevlytigen, al vry wat heb laaten berusten, dat een breeder onderzoek vorderde; waar van ik dan telkens, in 't voorbygaan, een kort verſlag gegeeven heb.

't Is derhalven, (om tot de andere bedenking over te gaan,) zoo ver van, dat ik, gelyk ſommigen argwaanen, het Werk zou hebben willem rekken, dat ik veelëer verſcheiden onderwerpen te vlugtig behandeld

DE HOLLANDSCHE NATIE.

deld heb, om het Werk niet al te uitgebreid te maaken. Zoo heb ik, onder anderen, met opzet afgezien, van 't geeven eener uitvoerige beſchryvinge van den byzonderen trek onzer Natie, boven andere Volkeren, tot het beoeffenen der Schilderkunſte, met opzicht tot het uitvoerige; en derzelver taai geduld, om de Natuur van zoo naby te volgen, dat 'er, om zoo te ſpreeken, maar eene flaauwe ſtap tusſchen de verbeeldingskragt en het leeven overblyve, die der konſte altyd zal ontbreeken. Ik heb hierom insgelyks niet kunnen treeden, in eene melding van een aantal van konstbewerkingen, die onze Hollandſche Konſtenaars alhier uitgevonden hebben, byzonder ook met betrekking tot de Graveerkunst; mitsgaders, (waar van wy, nog in onze dagen, met recht mogen ſpreeken,) de voortreffelyke Verbetering van het drukken met koleuren, en naar den tekentrant, van den Heer CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, J. C. Z. welke konst altoos, met verwondering, door kundige Liefhebbers, zal beſchouwd worden. Wyders had ik my, zonder buiten myne taak te gaan, geſchiktlyk kunnen verledigen, tot eene Letterkundige beſchouwing van den aart onzer Geleerden, de Schryfzugt en den Leeslust der Natie, waar in niet weinig ſchoons ter haarer eere te vinden is. Over dit onderwerp mogt, met betrekking tot deeze, in vergelyking met de even voorbygegaane Eeuw, wel eens met eene ſtoute

DE HOLLANDSCHE NATIE.

te penne geſchreeven worden: nademaal men, eenige weinige Schriften uitgezonderd, toen oorſpronglyke Vaderlandſche Werken zag; doch nu, zedert eenigen tyd, bykans niets dan uittrekſels en lugtige ſchetſen heeft zien verſchynen. Had ik my hierover uitgelaaten, 't mogt my eenigzins geſmert hebben; maar ik zou tevens, tot myne groote blydſchap, met volledige bewyzen hebben kunnen toonen, hoe 'er ondanks dat heir van vreemde Springhaanen, die ons Land met zoo veel loſſe werkjes van vernuft en ſmaak, gelyk zy 't noemen, vervuld hebben, nogthans eene rechtaartige en Vaderlandſche Zwaanenvlugt, al klapwiekende, uit onze ſtroomen, en die van het nabuurige Zeeland opryst, welke tot luister der Natie ſtrekt. Men vind, niet tegenſtaande een vry groot verval, nog eene reeks van Schryveren onder ons, die, de manlyke kragt der Vaderlandſche Taale kennende, zig aan het geknars der Basterden niet bekreunen: hunne Naamen zyn ons eerwaardig, en men zou bykans vreezen van veelen te kort te doen met eenigen in 't byzonder te noemen: ondertusſchen zal egter, zoo ik vertrouwe, het niemand kwaalyk neemen, dat ik een' HUYDEKOPER, een' WAGENAAR, een' TE WATER, een' MEERMAN, een' VAN ALPHEN, een' PALUDANUS en een' PETRUS PAULUS, met betrekking tot de zaaken van ons Vaderland, onder onze Schryvers van den eerſten rang ſtelle. Verder leveren ons de Naamlysten van de *Holland-*

landſche, *Bataafſche* en *Zeeuwſche Maatſchappyen*, mitsgaders die van het *Letterkundige Genootſchap*, (om van mindere *Genootſchappen* niet te ſpreeken,) een aantal van deftige Mannen op, niet zonder eerbied te noemen. Dit geeft ons grond om te hoopen, dat eerlang een beter ſmaak de overhand zal krygen, op dat de leesgierige Jeugd onzer Edelen, onzer agtbaare Magiſtraatsperſoonen en onzer Burgers, door brooddronken denkbeelden van *eſprits forts*, niet verder weggeſleept worden, tot Vrygeestery, en daar uit volgende verſmaadinge voor Vaderlandſche deugden en braave hoedanigheden (*). Inmiddels hoop ik, wat my betreft, nog verder het myne, naar myne geringe vermogens, toe te brengen, ter aankweekinge van onze Vaderlandſche kundigheden; en wel verre van het te willen rekken, uit inzigt van winst, dat nooit myn zaak was, zal ik alles, daar ik kort kan zyn, ten beknoptſte behandelen; doch, daar ik moet, zal ik zoo uitvoerig ſchryven, als het ſtuk vereischt. Zoo heb ik het Werk aangevangen; zoo heb ik het tot nog voortgezet; en zoo hoop ik het te voleindigen; terwyl ik ronduit durf zeggen, dat ik myn eigen middelen 'er aan gewaagd, en zekerlyk meer my voordeelsaanbrengende zaaken aan

DE HOLLANDSCHE NATIE.

(*) Zie, over dit onderwerp, de onlangs uitgegeevene *Verdediging van de Eer der Hollandſche Natie*, door de welverſneden Vaderlandſche Pen van den Eerw. Heer E. M. ENGELBERTS, in gr. 8vo.

DE HOLLANDSCHE NATIE.

aan dit Werk opgeofferd heb. Zugt voor myne *Vaderlandsche Natuurlyke Historie* is myne groote dryfveer; word die vergolden met een weinig Eers, en geniet ik, voor mynen arbeid, naar den aart van myn bestaan, een eerlyk Voordeel; wat redelyk mensch zal my dit misgunnen! Dan genoeg hier van gezegd.

Wy zyn thans, dat my ten slot nog te melden staat, zoo verre gevorderd, dat het Werk, zoo als het nu is, met opzicht tot de Natie, voor volledig gehouden kunne worden: en met het overige, dat men als een Vervolg te wagten heeft, is het zoo gelegen, dat het, indien het den Hemel behaagde my van mynen post af te roepen, na myn dood, met weinig moeite, voltrokken kunne worden; des veeler zeggen of vreezen, dat het Werk zoude blyven steeken, ook geheel vervalle. En zeker zal ik, spaart my God in 't leeven, en wordt myn yver niet uitgebluscht, myn poging ondersteund, de *Natuurlyke Historie* voortzetten, zoo lang ik in staat ben. Wel byzonder hoop ik in het volgende, waar ik over de onderworpen Dieren zal handelen, te doen zien, welk een voorraad ik daar omtrent opgedaan hebbe; en van welk eene aangelegenheid het voor ons lieve Vaderland zy, eene naauwkeurige huishoudelyke Dierenkennis, tot bloei van den Land- en Veebouw, van Neeringen en Hanteeringen, te voegen, by eene Natuurkundige beschryving der Dieren, naar aannee-

me-

melyke Rangſchikkingen. Dit is ons wezenlyk doel, 't welk wy, by den aanvang van dit Deel, alrede opgegeeven hebben, en hier in 't voorbygaan ſlegts herrinneren. Verwagt des, waarde Leezer, terwyl wy op dit ſpoor tragten voort te gaan, het vervolg met alle mogelyke doch voorzigtige ſpoed. Verledig u intusſchen met het doorbladeren van dit ſtuk, en 't nagaan van de hier agter gevoegde Verbeteringen; begunſtig myne poogingen; verſchoon myne feilen; ontvang dit afgedrukte Deel gunſtig; leef gezegend, en vaarwel!

DE HOLLANDSCHE NATIE.

BERIGTEN

EN

OPHELDERINGEN.

BERIGTEN

EN

OPHELDERINGEN

VAN

VERSCHEIDE KUNDIGE BEGUNSTIGERS

DER

NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND;

ten deele geheel, ten deele in derzelver zaaklyken inhoud opgegeeven; en eenige anderen, met vrymoedige doch tevens dankërkentelyke Aanmerkingen, beantwoord.

Nauwlyks hadden wy ons *Eerſte Deel* der Natuurlyke Historie in 't licht gebragt, en daar in verzogt, dat kundige Vaderlandlievenden ons de behulpzaame hand geliefden te bieden, of wy zagen ons verzoek, door eenige edelmoedige Begunſtigers, beantwoord; welker naamen telkens, daar wy van hunne berigten gebruik gemaakt hebben, met dankzegging openlyk genoemd zyn. Ondertusſchen zyn ons ook Berigtèn en Aanmerkingen ter hand gekomen, die of te laat kwamen, om ze ter behoorelyker plaatſe in te voegen, of van die natuur waren, dat ze gevoegelyker in eene geſchikte orde byéén gebragt, dan by tusſchenlasſchingen ingevlogten konden worden. Dewyl de meesten daarenboven gaan, over onderwerpen, die in het Eerſte, Tweede en Derde Deel alrede verhan- BERIGTEN, ENZ.

 deld

BERIGTEN, ENZ.

deld zyn, zoo hebben wy 't best gedagt, dezelven aan 't ſlot van dit *Derde Deel* te voegen. Wy zullen deeze Berigten, zoo na mogelyk is, volgen: en het ontdekken der waarheid boven het aankleeven aan ons eigen gevoelen ſtellen, wanneer wy hier of daar mogten hebben misgetast; met dankbaare erkentenisſe aan hun, die ons beter onderrigt hebben. Dit tog, is de rechte weg, die de Natuurlyke Historie van ons Land voltooien kan; en op deeze wyze zullen wy een onwrikbaaren grondſlag leggen, op welken dit Gebouw, waar toe ik ſlegts wat kalk en ſteen aanbreng, door anderen met my of na my op 't heerlykſte voltrokken kan worden. Dus denkende, zal ik een aanvang maaken, met het mededeelen van eenige nutte Berigten van den Heer AGGE ROSKAM KOOL; die ik, om de herhaling der ſpreekwyzen, *de Heer* KOOL *zegt, tekent aan*, en dergelyken te vermyden, maar agter elkander zal laaten volgen; waar op ik dan myne bedenkingen, daar ik zulks noodig mogte oordeelen, 'er, by manier van Aantekeningen, onder aan zal plaatſen. De Heer KOOL begint met Pag. 67 van 't *Eerſte Deel*, en vervolgt aldus.

Pag. 67. Veele Duinbeeken ontſpringen aan den voet der Duinen, bevriezen ſpade, en hebben, veelal, de hier omſchreeven eigenſchappen met elkander gemeen (*).

Pag.

(*) Men kan hier over onze aanmerking op *Bladz.* 279

Pag. 68. Deeze Slaaperdyk loopt mindermaalen over dan voor 30 a 40 Jaaren, doordien het Zeewater, met dezelfde kragt en ſtreek van wind, doorgaans zo hoog niet komt als in en voor dien tyd. — Deeze landen leggen meest, en genoegſaam alleen, dras van het binnen water, dat uit het Haarlemmermeer komt (*). BERIGTEN, ENZ.

Pag. 96. Het water, in de Putten op Schokland, is meest al eenigſins brak. — Op Urk is een Put, daar, zoo my berigt is, met hooge vloeden het water in wast; de grond van Urk, en daarom heen, is een Rots, beſtaande uit Rots of Keiſteenen; — weshalven geen vaartuigen digt daarby kunnen ankeren, dan alleen aan den Zuid-Oost kant, daar ſtrand is, en de Viſchers hun Schuiten leggen. — Word hier geen Barnſteen gevonden? — ik meen ja (†).

Pag.

279 nazien, alwaar van deeze eigenſchap geſproken word.

(*) Deeze Aanmerking is van gewigt, voor zoo verre de Heer KOOL, als daaromſtreeks woonagtig en des kundig, die gemaakt heeft, vóór de geweldige overſtroomingen, welke wy, nu zints twee jaaren agter den anderen, gehad hebben: wanneer die Dyk, inzonderheid in 't Jaar 1775, allergeweldigst overſtroomd wierd: des hier uit blyke, hoe 'er weêrkeerige lotgevallen van overſtroomingen in dit deel van Holland plaats hebben; 't welk wy voor een nader Werkje, hier toe betrekkelyk, beſpaaren.

(†) De benaaming van Rots duid hier naastdenkelyk aan eene opſtapeling van Steenhoopen, of veelligt een harden Oergrond, waarop men niet

 kan

BERIGTEN, ENZ.

Pag. 113 en vervolgens. Hier bewyst de Schryver, naar myne gedagten, volkomen de uitwatering des Rhyns by Katwyk, en de plaats alwaar het Huis te Britten gelegen heeft. — De gedagte van anderen, dat de Fondamenten van dat Huis overblyfzels eener Sluize zyn zouden, vervalt des geheel en al, om redenen door den Heer LE FRANCQ VAN BERKHEY aangevoerd. — Ondertusschen is het zeker, dat by Katwyk, voor aan in het duin, een Sluis gelegen heeft, en dat juist voor het West ten Noord-einde, een halve streek onbepaald van het Mallegat; oudtyds de plaats der uitwatering van de middelste kil des Rhyns. — Is men begeerig om nader verzekerd te zyn dat die Sluis aldaar geweest is, men leeze niet alleen ORLERS beschryving der Stad Leyden, maar inzonderheid het verhaal der grondbooringen, te Katwyk op Zee gedaan, in December 1766, door de Heeren D. KLINKENBERG en N. J. HANIA, met behulp van A. BRONS; te vinden in de Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van A°. 1773, in de Maand Mey; beginnende met pag. 491, en bepaaldelyk pag. 495 en 496. — En men zal reden vinden om te stellen, dat de Heer LE FRANCQ ge-

kan ankeren, hoedanige gronden 'er veelen aan dien kant zyn. Wegens het Barnsteen heb in het Tweede Deel een breedvoerig berigt gegeeven. Zie II Deel, *Bladz.* 410—421. als mede *Bladz.* 927 —932.

gelyk heeft (*a*), en alle, die anders gevoelen, zich vergisſen. — Evenwel zyn, door den Schryver der beſchryving van het Oude Bataviſche Zeeſtrand, aanmerkingen en zwaarigheden voorgeſteld, tegen de uitwatering van den Rhyn by Katwyk, welke verdienen opgemerkt en beantwoord te worden. — De voornaamſte der zwaarigheden, welke die Heer ſtelt, is, dat geene der oude Schryvers van deezen uitloop ſpreeken; om dit te bewyzen, worden, onder anderen, KLAAS COLYN en MELIS STOKE aangevoerd. — Aan het gezag van den laatſten weet ik niet, dat getwyffeld word, maar dat van den eerſten is verworpen; en indien dit op goede gronden geſchied is, behoort hy niet aangehaald te worden om iets te bewyzen; maar als een verdigter veragt, of als een naſchryver met behoorlyke omzigtigheid geleezen te worden.

BERIGTEN, ENZ.

Pag. 198. Door het aanſpoelen van Modder is het Wykermeer allengs verhoogd, zoo als ook het Y. De eerſte oorſprong daar van is te vinden in het leggen van een Dam, in den Jaare 1357 (*b*), ter plaatſe al-

(*a*) Op pag. 204 word het getuigenis van PLINIUS hier te regt geciteerd.

(*b*) Het beſtier en de beheering van dien Dam is, door Hertog *Willem van Beijeren*, gegeeven aan den Schout en de drie Heemraaden van Akerſloot &c. Zie de Handvesten en Keuren van Asſendelft, pag. 25, te Amſterdam gedrukt by *Gerrit* en *Joannes de Broen*, Ao. 1768.

BERIGTEN, ENZ.

alwaar de Sint Aagten-, en Asſendelver-dyken, naast byéén komen, niet verre van de Kromme Y; als mede, door het leggen van een Dyk, een groot half uur gaans Zuidelyker in A°. 1710. — Deeze verſlyking was, om en aan den Jaare 1720—1724, dermaate toegenomen, dat de Magiſtraat der Stede Beverwyk middelen ter hand nam, om het verdere verval van het vaarwater aldaar voor te komen. — Het welk ook aan dat oogmerk beantwoordde. —Na het overlyden van den eerſten en tweeden beſtierder deezer loflyke pooging, is het vaarwater weder in verval geraakt; doch thans is 't, door beter directie, zoo veel verbeterd, dat het maar zeer zelden, en niet dan met harden wind en ſtorm gebeurt, dat de vaartuigen en ſchuiten in 't Meer in den Modder blyven zitten. Met daaglyks hoog water, (want dit moet zoo hier als op veele plaatſen doorgaans in agt genomen worden,) en een goeden wind, kunnen Schuiten, welke vier en een halve voet diep gaan, hier nu af en aanvaaren; ook twyfel ik, of de hoogte van het water hier of te Sparendam, doorgaans wel meer dan één en een halven voet verſchilt. — Omtrent het gaan van den vloed in het Beverwyker-Meer, heeft deeze byzonderheid plaats; — dat dezelve, met goed weêr en wind, niet begint dan ruim één en een half uur na het laagſte water; en dat het hoogſte water van ieder gety gelyktydig is met dat voor Amſterdam, te weeten met nieu-

nieuwe en volle Maan ten 3 uuren; en dus vroeger dan te Sparendam, Westzaanen, in de Holle Sloot en te Zaandam. BERIGTEN, ENZ.

Pap. 199. De gemeenſchap van de Zaan, met het vaarwater na Hoorn, word geſtuit te Avenhorn, door een Dyk, over welke de Schuiten met Raders gewonden worden. — Men noemt dit een Overtoom.

Van Knollendam loopt een vaarwater na het Spykerboor en de Ryp; ook voorby het Spykerboor na Purmerend en Edam; langs het welke de Buizen uit de Ryp, door de Sluis te Edam, in de Zuiderzee vaaren.

Pag. 206. By de Helder zyn geen Duinen. — Kykduin, het welk voor Huisduinen ligt, is vry hoog; hier op brand des nagts een vuur van koolen ten dienſte der Schepen die in Zee zyn. — Een weinig ten Zuid-Westen van Kykduin is niet dan zeer laag en zeer ſmal duin. — Het Kamperduin voor de dorpen Kamp en Schoorel, is het hoogſte der duinen aan de Kust van Holland (*).

Pag. 210. Belangende het gaan van Vloed en Ebbe, gedraag ik my aan myne beſchryving, behoorende tot de Zeekaart &c. Alleen merke ik hier aan, dat Springvloeden, omtrent de Nagt-Evening in Maart, niet veel verandering in de hoogte van het daaglyks water veroorzaaken; maar wel die Spring-

(*) Onder myne algemeene uitdrukking, gelyk men meermaals zoo algemeen ſpreekt, zyn ook de gemelde Duinen, als niet ver van daar, bedoeld.

BERIGTEN, ENZ.

Springvloeden, welke omtrent de Nagt-Evening in September vallen. — Een treffend bewys en voorbeeld daar van vind men in het leeven van den Luitenant Admiraal DE RUITER geboekt, in een ſlag, geleverd aan en gewonnen op de fiere Engelſchen, in de Noordzee voor de Hoofden. Ook heeft de ondervinding ons hier, in de Beverwyk, lange jaaren geleerd, dat men 'er in den Herfst meerder vloeiwater heeft dan in de Lente.

Pag. 215, 216. Het Marsdiep, het Landsdiep, en het Oude Gat, zyn ſlegts onderſcheiden naamen van het groote Texelſche Zeegat, welks begin men binnenwaards kan ſtellen, by de Witte Ton, welke niet verre legt van den Dyk tusſchen de Helder en Kykduin, en eindigt by de buitenſte zwarte Ton; welke in Zee, voor den ingang van dit Zeegat, op vyf vadem water, ligt.

Aan de Z. Oostzyde van dit Zeegat zyn verſcheiden droogten, door de Zeelieden, de *Zoutbollen* genoemd, op welke Witte Tonnen geplaatst zyn; tusſchen deeze en het ſtrand is het Schulpgat. — In het Jaar 1773, heeft dit oude Gat, door 't verloopen der gronden onder water, zulk een aanmerkelyke verandering ondergaan, dat het daarna, en nu ook in A°. 1775, met geen zwaare Schepen bevaaren word: — daarentegen is het Schulpgat wyder geworden, na den kant van het ſtrand; — en ook zoo veel dieper, dat de Lootſen de zwaarſte

ſte Schepen daar door binnen op de Texelſche Ree brengen. BERIGTEN, ENZ.

Het nieuwe Spanjaardsgat word thans alleen het Nieuwe Gat genoemd.

Behalven deeze zyn 'er thans in A°. 1775 geen Zeegaten om en aan de Helder, en deezen kant van Texel. Het Spanjaardsgat, door het welk de Raadpenſionaris J. DE WITT, 's Lands Vloot in A°. 1672, zoo gelukkig als konſtig, in Zee bragt, en het Boomsgat, zyn verzand, waardoor de Noorder- en Zuider haaks tot ééne droogte is geworden.

Van Kykduin af tot aan de Helder, en het Nieuwe Diep, is geen één duin; weshalve geene Schepen daardoor voor de Zuidweste Winden beſchut kunnen worden.

De Dyk van Kykduin af na de Helder is, zedert eenige jaaren, veel verſtyfd, door het aanwinnen van ſtrand, en door middel van Steenen Hoofden, welke een zachte glooijing hebben; doch digt by de Helder, tot aan het Nieuwe Diep, is geen Strand noch Voorland.

In den Jaare 1771 en 1772 is deeze Dyk, voor en by de Helder, aan de eene en andere zyde, ingeſtort; dan kort daarna is dezelve, binnewaards, aanmerkelyk verzwaard.

Het Eijerlandſche Zeegat is geheel verzand, en Texel is, door een Dyk, aan het Eijerland vast. De bovengenoemde Zeegaten behooren tot Texel. — Maar Storte-

BERIGTEN, ENZ.

temelk, de Slink, het Wester en Oosterboomsgat tot Vlieland.

In het Nieuwe Diep pleegen voor een halve Eeuw, of daar omtrent, de grootſte Koopvaardyſchepen een veilige Ree te te hebben. — Sedert is het langſaamerhand opgedroogd; doch nu, in 't Jaar 1775, is 't weder zo diep, dat Schepen, welke 10 a 11 of mooglyk meerder voeten diep gaan, aldaar weder inloopen, en zig tegen ysgang en ſtorm beveiligen; daarentegen is de diepte tusſchen Texel en de drooge Hors (niet Gros) veel minder geworden, dan voor weinige Jaaren.

Pag. 236 — 239. Volgens de gemaakte bepaalingen van Moerasſen twyfel ik zeer, of 'er wel aan den hoogen kant van Holland gevonden worden, behalven die op 't Koegras en daarom heen: — ook ken ik by Petten geen Moeras. Wilde men den Haazepolder dus noemen, dan zou men, met het zelfde regt, de Zyp, de Wieringerwaard, en meerder zulke Polders, welke des Winters door Watermolens droog gehouden worden, *Moerasſen* kunnen noemen.

Verſcheiden maalen heb ik eenige der Valeien, door den Schryver gemeld, gezien en doorwandeld; doch ik kan my niet te binnen brengen, ergens eene gevonden te hebben, welke als een moeras behoort aangemerkt te worden. — Althans onder Velſen, de Bannen van Brederode en Wyk aan Duin, durf ik ſtellen dat geen moeras

te

te vinden is. En wat de Breezaap in het byzonder aangaat; hier verkeer ik daaglyks, en weet zeker, dat het vast Zandland is, zynde Geestgrond. — Een zeer klein gedeelte deezer vlakte, — ja, maar een gedeelte van één ſtuk Land, zou misſchien *moerig* genoemd mogen worden; doch dit kan, om deeze vlakte tot een Moeras te maaken, niet gerekend worden.

BERIGTEN, ENZ.

Het is waar, dat een vlugtig oog deeze, en mooglyk ook andere, duinvlakten, voor Moeras, of ten minſten wateragtig, zoude aanzien, als 'er kort na elkander veel regen gevallen of ſneeuw geſmolten is; doch hieromtrent heeft men aan te merken, dat de meeste Boeren, welke in de Breezaap woonen, zeer nalaatig zyn in het opmaaken en ſchoon houden der waterloozingen, van hunne byzondere plaatſen, behalven de twee algemeene Slooten, welke jaarlyks opgemaakt en geſchouwd worden.

Deeze algemeene Waterloozingen zyn gegraaven Slooten, welker eene zig door de Velzerbanne, in het Wykermeer, en de andere door een ſleuf tusſchen de Duinen, het *Watergat* genaamd, over het ſtrand, in de Noordzee ontlasten, zonder dat ook hier iets is, het welke na Moeras zweemt (*).

Pag.

(*) Dat men myn gezegde, nopens die zoogenoemde Moerasſen, in geen anderen zin te verſtaan hebbe, is blykbaar uit myn ſchryven *Bladz.* 239, daar ik uitdrukkelyk zegge, *dat ze zeer gevoegelyk onder de Zandwellen te rekenen zyn.*

BERIGTEN, ENZ.

Pag. 243. Volgens deeze bepaaling van Fonteinen, weet ik 'er maar één, welke te vinden is naby het Dorp Bergen, ten Noorden van Alkmaar, op eene Hofstede aan den gemeenen ryweg; welker natuurlyke opwelling van water, boven deszelfs oppervlakte, egter maar zeer weinig is, en veelmaalen niet gezien kan worden; doch in de nabuurschap der Stede Beverwyk, myne Geboorte- en Woonplaats, is my geen Fontein bekend, hoe klein men dezelve zig ook voorstelle.

Beeken, welke van Duin afvlieten, zyn overal aan den geheelen Duin- en Geestkant in groote menigte, en, op enkele plaatsen, vind men ook kleine verzamelingen van dit water. — Een houten schot, of somtyds maar een breede plank, dwars in zulk een Beek gezet, maakt een Cascade of Waterval; zo dat men in éene Beek, by voorbeeld die, welke in de Breezaap aan den voet der Duinen begint, en zig in het Wykermeer ontlast, in die lengte veele Watervallen, met weinige kosten, zoude kunnen maaken; dan dit doet niets tot het denkbeeld van Fonteinen (*). Het water van

(*) Als men myne bepaaling van Fonteinen naauwkeurig in 't oog houd, zal men 't niet vreemd vinden, dat ik in dien zin van Fonteinen, ook hier te Lande, gewaage; en men moet dan, bepaaldlyk van de Beverwyk spreekende, wel in agt neemen, dat zulks niet betrekkelyk is tot de laage zyde in de nabuurschap der Stede, maar tot de hoogere streek, agter ver in het Duin. Wat het maaken van

van deeze Duinbeeken is zekerlyk, met dat, het welk, aan den Duinkant, uit gegraaven Putten, geschept, of gepompt word, uitneemend goed; het heeft reuk noch smaak, schoon 't ook hier of daar yzer of okeragtig zy; dat insgelyks plaats heeft in de Breezaap. — En het is hier aan dat men toeschryft, het ongemak van bloed pisfen der Runderen, welke niet gewoon zyn in deeze Vallei te leeven, waarom ook de Boeren aldaar zorge draagen, van geen ander Vee aan te houden, dan het geen tot hunnent geteeld en opgevoed is.

BERIGTEN, ENZ.

Pag. 278, 279. Tusschen Engeland en Holland, word nergens in Zee agtëndertig vadem water gepeild; het diepste is 27 a 28 vadem, en dat maar op weinige plaatsen (*).

Een

van afschuttingen betreft, dit behoort tot de kunst, dat buiten ons bestek is: doch daar deeze Beeken, vooral by zwaaren regen, of zelfs vóór den regen sterk opwellen, gebeurt het wel eens, dat zy hier en daar tegenstand in de natuur vinden. Heeft iemand lust, om zoodanige natuurlyke Fonteinen, of *verzamelplaatsen van water, in welken het water, van eene hooger plaats in eene laager byéén gevloeid, door zyne aandringende kragt, eene geduurige natuurlyke opwelling veroorzaakt*, te zien, hy gaa met my naar de Katwyker Zandery, alwaar ik den zoodanigen, die hier aan mogte twyffelen, zulks dagelyks kan aantoonen.

(*) Dat dit tegenwoordig zoo zy bewyst niet dat het zoo was vóór meer dan honderd jaaren, te weeten in 't jaar 1621, waar van in onze Aantekening gewag gemaakt word.

BERIGTEN, ENZ.

Een ooggetuige heeft my verhaald, dat, in den Winter van het Jaar 1709, de Zee, voor den Hollandſchen Wal, tusſchen de Maas en Texel, en in 't byzonder voor Zandvoort, alwaar hy toen woonde, drie en een halve myl bevrooren geweest is. Als men dit naziet op een goede Kaart der Noordzee, dan vind men, ten Westen van Zandvoort, drie en een halve myl van het ſtrand, een Bankje, by de Visſers genoemd, *het buiten Rib van de ſmalle Agt*; en op het zelve daar ter plaatſe 12 vadem water; een weinig daar binnen 15, en even daar buiten 16 vadem: en dit zyn de grootſte diepten, welke, op zulk een afſtand, voor den Hollandſchen wal gevonden worden.

In 't Jaar 1709 was de Ysdyk, welke, door het aanſpoelen en opſtuiven van het Zeewater, aan het ſtrand gemaakt werd, 8 a 9 voeten hoog; — en in 't Jaar 1740, 6 a 7 voeten.

Pag. 347. Door Zeevlammen, word, zoo verre ik weet, in het algemeen verſtaan, Dampen, of een ſoort van Mist, die veelal uit Zee opkomt. Men heeft ze meest in de Lente, en den Voorzomer, in den namiddag; dikwyls by mooi weêr, en helderen zonneſchyn; ze zyn koud en droog, zeer ongezond voor menſchen en beesten; alzoo ze de natuurlyke warmte en uitwaasſeming beletten, waar door verſcheiden ongeſteldheden veroorzaakt worden. — Dit verſchynſel is doorgaans van korten duur; van een half of geheel uur,

en

en zelden langer dan 2 uuren; 't gaat wel niet altyd, maar egter veelmaals vergezeld, of word zeer kort gevolgd, van eene menigte van zwarte vliegen, welke veel ſchade aan boomen en ſommige veldgewasſen, doen.

BERIGTEN, ENZ.

Pag. 461. Voor eenige jaaren heeft myn Broeder *Jacob Kool*, te Monnikendam, daar hy toen woonde, Bier van Sneeuw, of liever Sneeuwwater gebrouwen, het welk zeer goed was, en waar van de gebruikers geen het allerminſte ongemak is overgekomen.

Pag. 467. 'Er zyn zekerlyk op de laatstgenoemde plaatſen zeer goede Bleekeryen; — doch die, welke onder Bloemendaal en Velzen liggen, worden voor de beste gehouden, wel te verſtaan onder die Bleeken, op welke men veele en geheele Webben Linnen bleekt. Het aldaar gebleekte Linnen is, in een groot gedeelte van Europa, by uitſtek bekend, onder den naam van Haarlemmer Bleek; die, om deszelfs keurige witheid, alom geroemd en gezogt word.

Pag. 472. Het Wyker of Beverwyker Meer, heeft dit byzondere, en verſchilt hier in van alle my bekende Meeren in Holland, dat dit Meer onbedykt is, en gemeen ligt, met het Y en de Zuiderzee, weshalven de Vloeden en Ebben in 't zelve regelmaatig gaan, en 't water zout is. Deeze zoutigheid egter vermindert, naar maate 'er meerder zoetwater, uit de Beeken, welke

BERIGTEN, ENZ.

van de Duinen en Geestgronden, vlieten, in het zelven ontvangen worden.

Pag. 485. Volgens het berigt, dat my een oud Visſcher medegedeeld heeft, is ons Zeewater, op den bodem der Zee, op zekere diepte van 15 a 17 Vadem, veel minder zout, dan aan de oppervlakte; zo dat het onderſte water, zorgvuldig en ongemengd gezameld, zeer goed is om te drinken.

II. Deel, pag. 29. Boven de Beverwyk, dat is ten Noorden, en ten Noordwesten, tot Alkmaar toe, is geen ander dan Duinen Geestgrond, en dus Zandland; — zulks hier, heinde noch verre, koorn of iets anders, op Kleiland geteeld worde. — Egter is 'er ten Oosten, ten Zuid Oosten en Zuiden, kleiagtig Land; — het zelve ligt aan het Meer, of ter plaatſe alwaar het voorheen was; doch dit is dezelfde ſoort van kleiagtige modder, hier boven op deeze zelfde bladzyde gemeld.

Pag. 49. De hoogſte Duinen aan de Stranden van Holland zyn bekend by den naam van Kamperduin; dezelve liggen voor de Dorpen Schoorl en Kamp, en eindigen in het Noorden, daar de Dyk, het Hondsbosch genaamd, begint. — Verder zyn de Blinker by Haarlem, en de hoogſte Duin te Wyk aan Zee, en Kykduin by de Zuidwester Texelſche Zeegaten, mede onder onze hoogſte Duinen te tellen.

Pag. 65 — 67. Om, naar myne kundigheden, aan het hier voorgeſtelde verzoek

te

te voldoen, zoo heb ik, aangaande de ondiepte in Zee, voor de Hollandſche Stranden, het volgende te melden. Dat het getal deezer Banken, welken hier in aanmerking komen, *drie* is. — Op de buitenſte, de *Roode* of de *Roo-Bank* genaamd, is nimmer een Schip vast geraakt; ook kan het aldaar, van wegen de diepte des waters, niet aan den grond raaken. — Dat op de Tweede Bank, van het Strand af, nimmermeer een Schip vast aan den grond blyft zitten, *met ſtorm en een laager Wal*; maar dat, (en dit is alles wat 'er een enkele reis gebeurt,) alleen de allerdiepgaandſte Schepen, *met zulk eene gelegenheid*, op het hoogſte van die Bank den grond roeren; waarop ze dan door de baaren 'er over heen gegooid worden; wanneer ze, tegen het opgaan der *eerſte* Bank van het Strand af, aan de binnenzyde van het buitenzwind, aan den grond vast blyven zitten, en verbryzeld worden.—Getuige zy het O. I. Comp. Schip de Oude Zyp; het welk nu, zoo ik meen, 34 a 35 Jaaren geleeden, ten Noorden van Zandvoort, geſtrand is; en van het welke nog, nu en dan, met zeer laag water, de overblyffels gezien worden. — Voorts gebeurt het egter nog wel, dat 'er aan de buitenzyde der tweede Bank, van 't Strand af, tegen het hoogſte van deeze Bank, Schepen blyven zitten, en vergaan. — Ik heb ook in 't het Jaar 1770, zeer digt by Wyk aan Zee, gezien, dat een Schip, komende van Stokholm, gelaaden

BERIGTEN, ENZ.

BERIG-TEN, ENZ. met Yzer en Deelen, op die Bank aan den grond bleef zitten, en door de Zee in ſtukken geſlaagen wierd; hoewel het niet dieper ging dan 15 voet. Doch hier omtrent gelieve men te weeten; 1. dat dit Vaartuig, ſchoon het geen zeer groot Schip was, zoo diep ging, niet ſlegts door deszelfs laading, maar ook door eene groote hoeveelheid waters, door een groot lek daar in gekomen; — ten 2den, dat het, ſchoon de Wind Noordwest, en dus aanlandig ware, egter handſaam weêr was; zoo dat een Koffchip, met Kluiffok, Topzeil en Bezaan, en dus met alle deszelfs Zeilen, niet verder dan 2½ myl van Strand af, zeilde; en eindelyk dat het water niet hooger was, dan een braaf daaglyks gety. — Men ſtelle derhalven met volle zekerheid, dat geen Schip, hoe diep het ook ga, immer op de tweede Bank van het ſtrand af, aan den grond blyft zitten; te weeten met *een ſtorm en aanlandigen Wind.* — Ik durf my in deezen gerust verlaaten, op het getuigenis van alle kundige en eerlyke lieden op onze Zeedorpen; die de gelegenheid van het leggen der Banken kennen. Wyders ſtaat hier nog te melden, dat 'er tegen de buitenzyde van de eerſte Bank van het Strand af, Schepen aan den grond raaken, aldaar blyven zitten en vergaan, als mede dat de menſchen dan, veelal, hun leeven te jammerlyk in de Golven verliezen; doch men merke ook teffens aan, dat dit voorvalt met groote diepgaande Schepen.

pen. — Kleinere Schepen, als Koffen, Smakken en diergelyke, worden veelmaalen over deeze Bank heen gevoerd, door dien de Zee, met een aanlandigen ſtorm, geweldig word, en deszelfs Golven hoog gaan. Hier door worden ze dan op het Strand zelve gezet, alwaar ze meerder kans hebben, om Schip en leeven te behouden; hoewel dit niet altyd gebeurt; dewyl de vereischte hulp aan ons onherbergſaam Strand, doorgaans niet, of niet dan ſpade, komt. — Vraagt iemand verder; vind men evenwel voor de Stranden van Holland, op *veele* plaatſen, geene zulke ondiepten, of zoo hooge gronden, dat 'er geene genoegzaame diepte is voor een maatig Schip om 'er over te vaaren? — Ik antwoorde openhartig, en zegge: Neen zeker; — dan alleen deeze Twee. — Vooreerst het kleine Bankje, de *Polder*, by Petten; en ten tweeden, de gronden de *Haaks*, voor de Texelſe Zeegaten. — Ik kan tog niet denken, dat men de vlakte voor de Maas, voor zulk een ondiepte, als daar de Heer LE FRANCQ VAN BERKHEY hier van ſpreekt, zou willen doen doorgaan, alwaar daaglyks een menigte Koopvaardy Schepen, die 12 a 13 voeten diep gaan, over heen zeilen, en die voorts binnen gaats komen; — ook betuig ik niet te weeten, dat 'er aan de Hollandſche Stranden, van de Maas tot Texel, ergens zulke Zandbanken en ondiepten, en digt daarby zulke aanmerklyke diepten zyn; maar wel het tegendeel;

BERIGTEN, ENZ.

BERIGTEN, ENZ.

deel; en wat het verloopen der gronden, in, en even voor, de Zeegaten, van de Maas en Texel aangaat, dat is waarheid, maar ook niets meerder (*). — Gelust het iemand den waaren ſtaat van onze kust, op den genoemden bepaalden afſtand, en nog verder, ten deeze opzichte wel te leeren kennen, die gelieve zulks naauwkeurig na te gaan, op de Nieuwe Zeekaart van den Hollandſchen Wal, tusſchen de Maas en Texel, welke myn Vriend *Jan Rokusz.* *Douw*

(*) De Heer KOOL maakt hier zulk eene ſterk ontkennende aanmerking, dat ik my genoodzaakt vinde, dezelve even ſterk tegen te ſpreeken. Ik heb gezegd, dat men op veele plaatzen de ondiepten zoo hoog vind, dat 'er geen genoegzaame diepte is voor een maatig Schip om 'er over te vaaren: dit ontkent die Heer volſtrekt, en hy erkent 'er alleen twee, te weeten het klein Bankje de *Polder*, by Petten, en de gronden de *Haaks*, voor de Texelſche Zeegaten. Ik begryp hier dra, dat de Heer KOOL, volgens zyne Kaart, niet wel anders kon ſchryven; gemerkt 'er geen anderen op aangeduid zyn. Maar ik moet hier tegen melden, hoe de ondervinding dagelyks doet zien, dat 'er, by verſcheiden ſtormen, Schepen op die ondiepten blyven en vergaan; en dat alle Schippers of Lootzen dezelven, zoo voor de Maas als elders, wel zorgvuldig telkens zoeken te ontdekken. Dit is waarheid, en dat is genoeg; het behoeft niet meer dan waarheid te zyn. Wyders geef ik alle myn gezegden voor niet hooger op dan voor eenvoudige ondervindingen, welker opgave in een rekkelyken zin opgevat moet worden; wel weetende, dat 'er, om van onze Kust een goede Grond- en Zee Peil te geeven, meer vereischt word, dan eene oppervlakkige ſamenſchikking van 't geen het geheugen ons herinnert, zonder naauwkeurige aantekeningen.

Douw met my in 't licht gegeeven heeft; die by *van Keulen* te Amfterdam gedrukt, en door meer dan dertig Visfchers aan dat Strand geeertificeerd is. Doch hy leeze dan daarby ook, met behoorlyke aandagt, de daar toe behoorende befchryving, dat volftrekt noodig is, om de Kaart wel te verftaan, en met het meeste nut te gebruiken.

BERIGTEN, ENZ.

De aanmerkingen, welke ik hier gemaakt heb, gaan, gelyk een ieder ligtlyk bemerkt, niet over gronden, welke voor de Hollandfche Eilanden liggen, en van die natuur zouden kunnen zyn, als ervaaren Schippers en Lootfen, den Schryver, volgens pag. 64, berigt hebben. Intusfchen denk ik egter niet, dat 'er op veele plaatfen zulke gronden zyn; doch wat de gronden, voor fommige van onze Eilanden, betreft, dezelven behooren tot myne tegenwoordige aanmerkingen niet, en ik verkies liever daar van niets te zeggen, als iets dat my misfchien berisping op den hals zou kunnen haalen. Evenwel kan ik niet nalaaten nog te zeggen, dat het wel waar is dat 'er voor het Eierland, Vlieland en ter Schelling gronden liggen; dan deeze zyn, zoo verre my bekend is, te digt aan het Land, en ook niet van die natuur, dat het geftelde daar door beweezen zoude worden. Even het zelfde denk ik van de gronden die voor de Maas en Goeree leggen. En wat de gronden voor Ameland betreft, hier van fpreek

BERIGTEN, ENZ.

ik niet, om dat dit Eiland niet tot Holland behoort.

Verder ſtaat hier nog in agt te neemen, dat ons Strand niet overal met Banken bezet is; dat 'er in tegendeel aanmerkelyke ſtreeken aan het Noordergedeelte van onze Stranden zyn, daar in 't geheel geen Banken gevonden worden. En men heeft den Heer VAN BERKHEY niet wel onderrigt, als men hem beduid heeft, dat onze Banken, hoe verder in Zee, hoe hooger zouden liggen; als mede dat men zulks by laag water ontdekt, en dat men die Banken, aan de branding der Golven, al vry diep in Zee zien kan. — Wel is waar dat de Zee, buiten de drie Banken, welke voor ons Strand liggen op de vlakte, zoo als onze Visſchers het noemen, met harde winden brand; doch dit word niet veroorzaakt door Banken, die, hoe verder in Zee, hoe hooger zyn, en, met laag water, droog vallen; maar alleen door de ondiepte van het water over den geheelen bodem der Zee aldaar. — Ik wil niet beweeren, dat 'er voor de Hollandſche Kust, tusſchen de Maas en Texel, geen gronden zyn; dit weet ik beter; en 't is my overbekend, dat de Zee daar feller op breekt, dan binnen dezelve. Maar ik houd ſtaande, dat de Banken niet hooger worden, naar maate dat ze dieper in Zee liggen; en dat ze in tegendeel langs hoe laager worden, naar maate dat ze verder van de Wal afliggen. Dit is in de bovengenoemde Kaart, naar waarheid, en zoo dui-

duidelyk gesteld, dat ieder mensch, die 'er zyn verstand aandagtig op gelieft te laaten werken, daar uit zien kan, hoe de waare staat der Zee aan onze Kusten zy (*). BERIGTEN, ENZ.

Pag.

(*) Wy zyn den Heer KOOL by uitstek verpligt, voor deeze byzondere kundige aanmerking; en hadden wy zyn Ed. Kaart eerder gezien, wy zouden 'er zekerlyk gebruik van gemaakt hebben. Wy houden die Kaart inderdaad voor een stuk van veel ondervinding; doch zy is, zo wy na het bezigtigen van het origineel ten huize van *Jan Rokesz. Douw* mogen oordeelen, niet zoo volkomen, dat zy in alles naar de regelen der Paskaarten gemaakt zy; maar wel naar de langduurige ondervinding en het geheugen van een ervaaren Gryzaart. Wy hebben het berigt van den Heer KOOL, met opzicht tot het geen wy nopens onze Zeebanken gemeld hadden, niet te rug willen houden; om in 't minste van geene ontduiking onzer feilen beschuldigd te worden: dan wy meenen, dat zelfs daar uit duidelyk is op te maaken, dat wy het eens zyn. Zyn Ed. tog staat toe, na dat hy bevoorens de branding, door het afstuiten der Zee op de Banken scheen te ontkennen, dat de Zee daar tusschen brand; en zegt wel uitdrukkelyk, dat de Zee, buiten de door zyn Ed. bedoelde drie Banken, welke voor ons strand liggen, op de vlakte, zoo als onze Visschers het noemen, met harde winden brand. Hy verstaat hier door naastdenkelyk de branding tusschen deeze drie Banken en het Duin; dewyl hy gewag maakt van eene Vlakte, die nergens is dan tusschen het Duin en de Banken, door zyn Ed. bedoeld, of bepaaldelyk misschien de Bree-Veertien: en juist bedoelen wy ook die afstuitingen en Zeebrandingen, met welken de Zee, naar maate dat 'er kleenere en verloopener Banken in die tusschenruimte liggen, daar niet alleen met een harden maar zelfs met een maatigen wind op afstuit en brand, of, om het klaar te zeggen, eene opwelling en schuiming van Golven ondergaat.

En

BERIG-TEN, ENZ.

Pag. 117. Dat de brakheid van het water, in de daar gemelde Putten, veroorzaakt

En dus zyn de Banken, in den gemelden zin, wel degelyk oorzaak der branding; 't welk de Heer KOOL ook volkomen toeſtemt; nademaal hy erkent, dat 'er tusſchen Texel en de Maaze gronden zyn, daar de Zee feller op breekt dan binnen dezelve. 'Er ſchynt dus iets tegenſtrydigs in de meening of uitdrukking van dit keurig berigt te zyn; doch het ſtaaft midlerwyl, wel ingezien zynde, niets anders, dan 't geen ik gezegd of ten minſten zaaklyk bedoeld heb.

Het verder bedoelde van dien Heer, met zyn gezegde, dat dit branden niet veroorzaakt word, door Banken, die, hoe verder in Zee hoe hooger zyn, en met laag water droog vallen; maar alleen door de ondiepte van het water over den geheelen bodem der Zee aldaar, zou ik niet begreepen hebben; indien Zyn Ed. niet vervolgens volſtrekt ontkende, dat die Banken hoe dieper in Zee hoe hooger worden; en integendeel ſtaande hield, dat dezelve, naar maate dat zy verder van de Wal afliggen, langs hoe laager worden; en dat dit in de bovengenoemde Kaart naar waarheid enz. geſteld is. Hoe lynrecht we hier ook elkander ſchynen tegen te ſpreeken, we zyn het egter, onder eene zekere bepaaling, al wederom eens. Het ſtaat tog vast, en dit is iets, dat men altoos vooronderſteld, dat de bodem der Zee of die eener Riviere nooit zoo effen vlak is, als het ſtrand of de oever; en dat dezelve naar 't midden holler en dieper word. Dan dit neemt niet weg, dat 'er op dien grond, naar maate de glooijing der diepte toeneeme, Banken kunnen liggen, die hooger opgeſtapeld moeten zyn, dan in eene gelyke vlakte: dit is een waterkundige regel, die vooral plaats heeft, in ſtroomſtrekkingen, naast aan de oevers of de monden der Rivieren. En dat zulks ook hier plaats heeft, blykt uit de reſpective Kaart van den Heer KOOL zelven; nademaal de Bank de Bree-Veertien, en de an-

zaakt zou worden door zypeling der zoute en brakke wateren van de Zee en het Y, dit komt my tot nog niet aanneemelyk voor. Men vind tog, op menigte plaatſen, in Zuid en Noord-Holland, brakke en zwavelagtige Putten, zoo verre van de Zee gelegen, dat het met geen reden te vermoeden, noch met genoegſaamen grond van zekerheid te bewyzen is, dat de zoutigheid der wateren, welke buitendyks zyn, daar heen zoude kunnen doordringen. — Dit myn gezegde heeft, dunkt my, egter onder behoorlyke correctie, ook plaats, ten aanzien van brakke Putten, Binnendyks, digt aan Zee, of het Y, gelegen; want dan moest dit immers veroorzaakt worden door het zypelen van het zoutewater onder

BERIGTEN, ENZ.

anderen daar binnen, hooger en vaster zyn, dan die Banken, welken kort op het ſtrand liggen. In dien zin heeft men myn gezegde, nopens de Banken, op te neemen, dat ze, hoe dieper in Zee, hoe hooger liggen; wel te verſtaan voor onze Kust, of van het Strand af, tot daar men geen Banken meer peilt, of behoeft te peilen. En het gezegde van den Heer KOOL geeft, myns inziens, duidelyk te verſtaan, dat de Banken niet hooger worden, op die diepte in Zee, daar men geen peil noodig heeft; 't welk zekerlyk waar is; dewyl men in het tegengeſtelde geval niet over de Zee, maar eindelyk over de Banken, als over de Bergen, naar Engeland zou moeten zeilen. Men moet naamlyk, om 't nogmaals met een kort woord te zeggen: de hoogte der Banken niet rekenen, naar gerade der Vlakkeſtranden; maar in evenredigheid tot derzelver beddingen in de hellende kom of diepte der Zee: 't welk zeer klaar onze meening is.

BERIGTEN, ENZ.

der de Dyken door. — Ik ſtel zulks niet onmogelyk, maar houd het voor my onwaarſchynlyk. Dan immers moest het water, niet ſlegts in die Putten maar ook in de Slooten en Vaarten, aandoening hebben van Vloed en Ebbe; het welk, zoo verre ik weet, geen plaats heeft. — Egter heeft my zeker geagt Heer, welke te Amſterdam woont, gezegd, dat het op de Helder zoo is, volgens het geen de menſchen, aldaar woonagtig, zyn Ed., op de plaatſe zelve, gezegd hebben. Ik zal dit daar laaten, en voeg 'er alleenlyk nog by, dat ik menigmaal op de Helder geweest ben, en aldaar, ſedert eenige Jaaren, altyd het water met aandagt geproefd heb, uit een Put, ſtaande maar even binnen den Zeedyk, buiten de agterdeur van de Herberg, het Wapen van Haarlem; en dat ik het nimmermeer brak, maar altoos zoet, gevonden heb; niet tegenſtaande de Dyk, welke onmiddelyk by dit huis ligt, door de Zee eenigſins uitgehold was. Ook heeft *Jan Jansz. Walig*, een geloofwaardig Man, op de Helder woonagtig, my onlangs gezegd, dat al het praaten en voorgeeven, van het ryzen en zakken van 't water in de Putten aldaar, geheel en al eene misvatting is. Sommige Putten in dat Dorp zyn, 't is waar, niet volkomen zoet; doch dit hebben zy gemeen, met die in veele andere, en inzonderheid broekagtige Landen; vooral indien dezelve niet door het Veen heen geboord

boord zyn; dat met veele voorbeelden zou kunnen beweezen worden (*). BERIGTEN, ENZ.

Pag. 141. Grind wierd voor eenige Jaaren, misschien 50 of minder, nog bewoond door

(*) Deeze twyffelende bedenkingen zyn met weinige woorden op te lossen, indien de Heer KOOL maar gelieve te begrypen, dat men hier, door doorzypelingen, niet verstaat, zoodanige gemeenschaplyke doorzygingen, als 'er door de Dyken en Oevers kunnen geschieden; maar zulke doorzygingen, die zeer diep, zelfs onder den bodem der Rivieren en der Zee, door gemeenschaplyke Wellen en Watersprugtzels, gemeenschap met elkander hebben, zonder dat zy voor eenigen Vloed of Ebbe aandoenlyk zyn, ten ware men ook onder de Aarde een Vloed en Ebbe stelde. Voorts ontkennen wy niet dat 'er op menigte van plaatsen, in Zuid- en Noordholland, brakke en zwavelige Putten zyn: men vind 'er zekerlyk zeer veelen; maar ze zyn ook juist meest allen in brakke en weeke gronden, en wel inzonderheid langs het Y in Waterland, of ook in onze brakke Veenen. Aan de andere zyde is 't ook waar, dat 'er niet alleen aan 't Duin, maar zelfs op het Strand, zoete Wellen zyn. En even dit strekt ten bewyze, dat de brakheid van 't Zeewater, aldaar, uit hoofde van den vasten grond, geen gemeenschap met de zoete Welle heeft; daar ze in tegendeel, door weeker gronden, als te Amsterdam en in Waterland, indringt. Wy durven den Heer KOOL niet wel van onoplettendheid beschuldigen; maar hy zal gewislyk over 't hoofd gezien hebben, 't geen ik op dezelfde Bladzyde zeg; te weeten: „ Edog, schoon dit waarheid zy, kan „ men evenwel tevens, onder zekere bepaaling, „ op goeden grond, vaststellen, dat deeze doorsypeling van zout water niet overal in Holland ge- „ meen is", enz. Men vergelyke dit, en 't geen 'er verder volgt, by de aanmerking van den gemelden Heer; en men zal duidelyk zien dat het al wederom op een en het zelfde uitkomt.

BERIG-TEN, ENZ.

door een Boer van Hindelopen of Makkum, welke aldaar Hooy won, doch alleen maar des Zomers; tegen den Herfst vertrok hy weder na zyn huis. Thans in 1775, en ſedert merklyke Jaaren, is Grind een verdronken Zeeplaat, welke, niet dan met zeer laag water, een enkele reis droog valt: eenmaal heb ik 'er, in jonger jaaren, de kruin van bloot gezien.

Pag. 143. Het geen de Opſteller der Beſchryvinge van het oude Bataviſche Zeeſtrand (*pag.* 139 aangehaald,) en de Hoogleeraar LULOFS, hier meld van twee verdronken Dorpen by Urk, het eene ten Noord-Oosten, en het andere ten Zuiden, komt my wat bedenkelyk voor. — Ik moet dit by eene gunſtige gelegenheid nader onderzoeken. Midlerwyl kan ik voor tegenwoordig melden, dat ik, nu ruim vier weeken geleeden, met een Schipper, welke weeklyks van Ylst na Amſterdam vaart, hier gepasſeerd ben, en ook toen, even als voorheen, niets van deeze verdronken Dorpen gehoord heb. — Onze cours lag egter, door de ſtreek van den Wind, welken wy hadden, om en aan in die ſtrekking, dat wy over die Dorpen zouden hebben moeten heen vaaren, of ten minſte digt daar by heen: want wy voeren, van de Lemmer in Friesland, de *Nagel*, (dus heet het vaarwater tusſchen de Eilanden Urk en Schotland,) door, en wendden des avonds niet verre van Elburg, welke cours zeer naby Zuiden is; en derhalven moesten

ten wy de Noord-Ooster ſtreek ſnyden als men het middenpunt van het Compas op Urk plaatst, en, zeer naby van Urk, Zuiden aanhouden na Elburg. Ook ligt 'er geen Zeeton in die ſtreek; hoedanige waarſchuwingsmerken men anders alomme in de Zuiderzee vind, daar droogten zyn, die zelfs door kleine Schepen gemyd moeten worden.

BERIGTEN, ENZ.

Pag. 887. Keeten, — Zoutkeeten, is, myns oordeels, niet afkomſtig van Ketel. — Keet, Keeten, is een oud zeer bekend eigen naamwoord, en word daar door verſtaan, een hutte, opgeſlaagen ten dienſte van Werkvolk. In de beſchryving eener aanbeſteeding van Dykwerk, in de Provincie Zeeland, heb ik elders in de Nederlandſche Jaarboeken geleezen, dat de *Keeten* voor het Werkvolk komen zouden ten laste van .... Op den Dyk, tusſchen Huisduinen en den Helder ſtaat een Schuurtje, of Hut, voor de Dykwerkers, welke niet anders dan de *Keet* genoemd word; en de byzondere verdeelingen in dezelve als Keet, van die, of zulk, een ploeg, genoemd worden. — Ook denke men aan de Schaapsſchuuren en Hutten, buiten de Zyp, vooraan, en op het Koegras (*).

Pag.

(*) Ik kan deeze betekenis en afleiding zeer wel laaten gelden. Mogelyk komt dan van dit *Keet* ook het woordje *Kit*; en men zou 'er dan insgelyks toe mogen brengen, de benaaming van *Kittebroer*, ter aanduidinge van iemand die in een kleen Kroegje gaat.

BERIGTEN, ENZ.

Pag. 890. De ſpreekwyze van het Zeewater *hoog op uit het Y te haalen*, is hier wat ongelukkig gebruikt: en wy kunnen te minder afzyn, van dezelve als ongemerkt voorby te gaan, ter oorzaake dat ze, in laatere tyden, gelegenheid zou kunnen geeven om te denken, dat het Ywater zout genoeg is, tot het Rafineeren van Zout, of om by manier van pekel gebruikt te kunnen worden; waar van het tegendeel bekend is. — Ook word dit hier zekerlyk niet bedoeld; *hoog op uit het Y* wil, in dit geval, ongetwyfeld zeggen, Zeewaards: dan dit is eenigzins verkeerd. *Hoog op in 't Y* is, boven Amſterdam, na Sparendam, Naauwerna of Westzaanen; — *Laag in 't Y* is, beneden Amſterdam, na Olyſloot, Durgerdam en Y-oord; — immers de Schippers, die het Y daaglyks bevaaren, noemen dit dus, en met reden; dewyl de grond veel hooger, en het water veel ondieper is, voor de eerſte, dan voor de laatstgenoemde plaatſen. — Voorts weet men dat de Noordhollanders het Zeewater, tot dat gebruik, nimmer binnen Enkhuizen, maar altoos daar buiten haalen; zelfs tot in Texel; behalven die van Alkmaar, welke het, digt by het Dorp Petten, uit de Noordzee laaten haalen (*).

Aan-

(*) Ik heb niets tegen deeze bedenking, voor zoo ver zy de zaak opheldert; dat ik danklyk erkenne; gelyk ik ook met dankbaarheid de volgende Aantekeningen van den oplettenden Heer KOOL plaatſe.

BERIGTEN, ENZ.

Aantekeningen, van eenige zaaken, betreffende de Stranden van Holland, en eenige byzonderheden in Zee, voor dat Strand; gemaakt in A°. 1773.

Het Strand voor Wyk aan Zee is, met een daaglyks gety, en het hoogste water, 50 Roeden breed. — Voor Kamperduin, en by ter Hey, naauwlyks 20 Roeden.

Van Kamperduin, voor het Hondsbosch, en tot benoorden Petten, is het Strand ook 20 Roeden breed.

Benoorden Petten ligt een breede vlakte, het *Krabbegat* genoemd, welke van het Strand tot aan den Dyk van de Zype strekt.

Zulk een Vlakte is ook by de Keeten, en daar benoorden.

Verder is het Strand, aan de geheele Hollandsche Kust, om en aan 30 Roeden breed

Het Strand neemt op verscheiden plaatsen af, inzonderheid voor Kamperduin en Terhey. — Het welk, volgens berigt van een hedendaagsch Schryver, by dit laatstgenoemde Dorp jaarlyks 22½ voet zou zyn.

De bogt, welke het Strand, tusschen de twee uitsteekende punten, Kamperduin en Terhey, maakt, is schaars een myl.

De Stroomen loopen, voor den Hollandschen Wal, na de bogt van de Kust; doch op de Bree-veertien Z. W. en N. Oost.

De Ebbe gaat 9, Vloed 3 uuren.

BERIGTEN, ENZ.

Dat het water, aan de Stranden van Holland, flegts drie uuren wast, fchoon het negen uuren valt, terwyl nogthans de Stroomen van Vloed en Ebbe regelmaatig zes uuren voorby het Strand loopen, is in het algemeen niet bekend. Egter is het een volkomen zekere zaak, daar een ieder zig volmaakt gerust op kan verlaaten. Dit te weeten is van de uiterfte noodzaaklykheid voor Zeelieden.

Doch om een zaak, die aan deeze Stranden van zoo veel belang is, wel te kennen, voeg ik hier by een Tafeltje van den tyd des hoogften, en laagften waters by Nieuwe en Volle Maan, op negen onderfcheide plaatfen aan de Hollandfche Stranden.

Als de Maan Nieuw of Vol is, is het

	Voorvloed.	Hoogfte Water.
Voor de Maas,	ten 10 uuren ...	ten 1 uur.
Voor Terhey,	ten 11 uuren ...	ten 2 uuren.
Voor Scheveningen	ten 12 uuren ...	ten 3 uuren.

Voor Katwyk op Zee, Noordwyk op Zee, Zandvoort, Wyk op Zee, Egmond op Zee, en Petten, is het ook Voorvloed ten 12 uuren, en Hoogfte Water ten 3 uuren.

Met Kwartier Maans, is het

	Voorvloed.	Hoogfte Water.
Voor de Maas	ten 4 uuren	ten 7 uuren.
Voor Terhey,	ten 5 uuren	ten 8 uuren.
Voor Scheveningen	ten 6 uuren ...	ten 9 uuren.

Voor

Voor Katwyk op Zee, Noordwyk op Zee, Zandvoort, Wyk op Zee, Egmond op Zee, en Petten, is het ook Voorvloed ten 6 uuren, en Hoogfte Water ten 9 uuren. BERIGTEN, ENZ.

Voor Texel, by de buitenfte Ton van het Oude Gat, en aan 't Strand, is het, met Nieuwe en Volle Maan, ten 2 uuren Voorvloed, en dan wast het water reeds; ten 8 uuren voor Ebbe, en dan valt het water reeds.

By de buitenfte Ton van het Nieuwe Gat, komt het invallen van den Vloed wel twee uuren laater, en het uitvallen van de Ebbe ook twee uuren laater, dan voor het Oude Gat, by de buitenfte Ton, en aan het Strand. — Maar het wasfen en vallen van het water, aan 't Strand, van het Eiland Texel, by het Nieuwe Gat, is byna op denzelfden tyd, als by de buitenfte Ton van het Oude Gat, en aan het Strand aldaar.

Het gaan der getyden is, op beide deeze plaatfen, zes uuren, en derhalven zes uuren Vloed en 6 uuren Ebbe.

In het N. W. van het Dorp de Koogh, op het Eiland Texel, een myl van den Wal, ftaat, op den bodem van de Zee, een verzameling van Boomen, by de Visfchers *de Boomgaard* genoemd, welke in die zelfde ftrekking één myl lang, en een halve myl breed is (*), zou hier ook eertyds de

(*) Na dat de Heer *Kool* my deeze Aantekeningen

BERIG-TEN, ENZ.

de Hofstede van Gravinne *Ada* geweest zyn; welke door haar geplant of gebruikt zou weezen, toen zy op Texel gebannen was?

In het Westen van Wyk aan Zee 2½ a 3 myl van de Wal, en dus op de diepte van 13 a 14 Vadem Water, is een plaats door de visschers, *De Hegten*, genoemd; hier leggen groote banken Dary grond, uit welke, en daar bezyden, de Visschers met hunne Netten, brokken van Wortels van Boomen ophaalen; zulk een gesteldheid, op den bodem der Zee, is ook op denzelfden afstand van het Strand voor Petten.

Voor Wyk aan Zee, groeijen de Duinen en het Strand sterk aan; zelfs worden de eerste beginselen van aanwinning van Duin, bestaande in het uitspruiten van helm, bespeurd op het Strand, voor de kleine Zandheuveltjes en hoopjes, aan den voet der Duinen.

Voor Egmond aan Zee wint het Duin ook aan; doch zoo sterk niet als te Wyk aan Zee.

In het leeven van den Admiraal DE RUITER, word verhaald, dat de Fransche en Engelsche Oorlogsvlooten in A°. 1672, digt voor-

gen toegezonden had, zyn my ter hand gekomen de leezenswaardige *Oudheid-* en *Natuurkundige Verhandelingen* van Mr. *R. Paludanus*; in welken men, nevens veele andere byzonderheden, een breeder verslag van de overblyfsels der oude Boschadien daar en daar omstreeks kan vinden. Zie Bladz. 94 — 99, 263 — 268.

voorby den Hollandschen Wal zeilden, en door het schieten de geheele Kust ontstelden. — Volgens overlevering is toen ook een kogel geschooten, in het School te Wyk aan Zee; dit is ten minste zeker, dat daar nu, in A°. 1775, nog een vier ponds kogel in de muur by de Schoorsteen gemetzeld zit, 2½ voet hoog van den grond. — Zoo als de Duinen thans aldaar gesteld zyn, was dit, van wegen derzelver hoogte, onmooglyk. — Misschien zou hier uit kunnen opgemaakt worden, hoe veel die Duinen, in den tyd van honderd jaaren, verhoogd zyn.

BERIGTEN, ENZ.

Myn Oud-Oom, Broeder van myn Grootvader, ging diestyds van Beverwyk, om die Vlooten te zien; tusschen het buitenplaatsje genoemd *Tussenwyk*, en Wyk aan Zee, ontmoetten hem de Kogels, welke uit die Schepen geschooten waren; dat in den tegenwoordigen tyd, van wegen de hoogte der Duinen, niet zoude kunnen geschieden. — De hoogste Duin voor Wyk aan Zee is tegenwoordig zes voeten laager dan de Kerktoren; het welk ik daar aan weet, om dat ik, als ik op die Duin sta, en boven over den Toren heen kyk, juist de gezicht-einder zie; — myne lengte is 6 voet en 2 duim: Ergo —

. De Toren is 102 voeten hoog, derhalven die Duin 96 voet; den grondslag van beiden gelyk gesteld zynde.

BERIGTEN, ENZ.

Op deeze keurige Aanmerkingen van den Heer KOOL, zullen wy ook die van andere kundige Liefhebbers laaten volgen, voor welker toezending wy ons insgelyks aan hun verpligt houden; en die wy onzen Leezeren gulhartig mededeelen; daar ze ter ophelderinge van eenige byzonderheden kunnen dienen.

In het eerfte Deel, Bladz. 11. is by abuis gezet Groot-Beijerland, het moet zyn Groot-Zuid-Beijerland. Wegens deeze Landen, en de daaromtrent liggende ftreeken, heeft de Weleerwaarde en Zeergeleerde Heer KLUIT ons verfcheiden berigten ter hand gefteld, waar van de volgende hier inzonderheid te ftade komen. Naar 't geen zyn Eerw. meld, heeft men de kil, waar van wy aldaar gewag maaken, te houden voor het zoogenaamde Hitzerfche Gat; 't welk by de Dortenaars en Rotterdammers beroemd is, wegens den keurlyken Baars, Snoek, Braasfem, Zeelt, Voorn, Paling en andere foort van Visch, byzonder ook Korper of Karper, waar van hy 'er eens 296 te gelyk had zien opvisfchen. Voorts is hy van oordeel, dat wy, van dit Gewest fpreekende, ook wel hadden mogen gedenken, aan de twee Eilanden de *Beer* en de *Tien Gemeten*; liggende het eerfte in de oude Maaze voor het Dorp van Oud-, en het laatfte in het Haringvliet, voor het Dorp Zuid-Beijerland. Hierby komt vervolgens een gezet verflag van dien Heer, nopens den

den aart der Landen en Ingezetenen aldaar. In 't geen wy deswegens boekten, hadden wy ons meest bediend van berigten van anderen, en byzonder van 't geen ons gemeld wierd, in den Tegenwoordigen Staat van Holland; maar onze geagte Correspondent geeft ons, van het een en ander, eene naauwkeurige beschryving, daar wy beter op aan kunnen. Dus luid het berigt van zyn Wel Eerwaarden: BERIGTEN, ENZ.

„ Nergens vind men minder lust tot de *Zeevaart*, dan in den Hoekschen Waart; nergens weet men minder van *Visscheryen*, dan in den Hoekschen Waart; althans, ik kan niet denken dat 'er in 't gemelde Bladz. 12 geoogd word op den *Riviervisch*, welke in zekere Maas, die te Puttershoek begint en aan het Dorp de Westmaas doodloopt, en ook in ons bovengemeld Hitzertsgat gevangen word; ook kan de *weinige Zalm*, die voor Oud-Beierland en voor onzen Wal gevangen wordt, hier niet in aanmerking komen. Dit is zeker; maar dat heeft *myn Hitzert byzonder*, dat voor onzen Wal, door onzen Visscher, gevangen wordt meestal de *Spiering*, die in Brabandt gegeeten wordt, en welke inzonderheid in de vasten door Schuiten van Antwerpen, welke *Ventjagers* genaamd worden, gehaald wordt; ook vangt onze Visscher *Steur*, *Zand-Aal*, *Paling*, *Bot*, *Steurkrabben*, *Garnalen*, &c. maar dat *eene* dat by ons byzonder is, kan niet op den gantschen *Hoekschen*

BERIGTEN, ENZ.

Waart toegepast worden. Men mag en moet in tegendeel van den *Hoekſchen Waart* in waarheid zeggen, dat de inwoonders hun *beſtaan hebben*, en *alleen* hebben, van den *Korenbouw*, *Vlasch-neering*, *Vee-fokkery*, *Aardappelen*, en inzonderheid, zedert 15 a 16 Jaaren, van de *Meekrappen*, welke hier by uitſtek, zedert *Flackée*, om zoo te ſpreeken, dood of uitgemeet is, voort willen. Hier van daan heeft men in dit Eiland, binnen weinig Jaren, 3 *Meeſtooven* gekregen, waarvan 'er twee onder *Stryen* en één onder *Oud-Beierland* ſtaan. En om Uwel Ed. ten klaarſten te doen begrypen, hoe zeer de *Graanhandel* hier floreert, zoo gelieve Uwel Ed. ſlechts te weeten, dat van myn plaats alleen weeklyks 5 Schippers, elk met een groote *overdekte Zeilpoon*, naar Rotterdam en Dordrecht ten *Korenmarkt* vaaren of moeten vaaren, om van andere plaatſen niet te gewaagen. En wat het *Boomooft* betreft, hier omtrent moet ik zeggen, dat hy, die de opgave hiervan aan Uwel Ed. gedaan heeft, nooit *Beierlandſche Krieken* gegeeten moet hebben. Die van den *Beierlandſchen Krieken Oegst* niet weet, weet nergens van; zynde het opmerkelyk dat Oud-Beierland dit als iets byzonders heeft; en dat die Krieken, elders verplant wordende, aanſtonds verbasteren".

Verder deelde my die Heer, by eene andere gelegenheid, nog deeze byzondere Waarneeming mede.

„ Ik

„ Ik hebbe, geduurende myn inwooninge alhier, opgemerkt, dat men al vry vroeg aan den Bril moet, gelyk ik, reeds vóór myn 40ſte Jaar, my van zoo eene Machine hebbe moeten bedienen, om te leezen of te ſchryven. Maar zonderling ſchynt my toe de verbetering van het gezicht van eenen ouden Vryer onder myne Parochie, welke hem dit Jaar te beurt gevallen is. Hy is reeds de 76 Jaaren gepasſeerd, en, nooit lui geweest zynde, zoo afgewerkt, dat hy nauwlyks voort kan; deeze heeft my, maar weinig weeken, geleeden, verhaald en verklaard, dat hy al zeer vroeg, om te leezen, van een Bril heeft moeten gebruik maaken; maar dat hy dit Jaar zoo gelukkig geworden is, dat hy den Bril heeft mogen wech werpen, en nu veel beter zonder den Bril kan leezen, als hy ooit met denzelven heeft kunnen doen. Ik hebbe 'er de proef van genomen, door hem voor te leggen zodanigen druk, welke de Couranten evenaart. Ik vroeg hem, of hy zyn oogen met het een of ander oogwater gebet, of ook eenig ander middel gebruikt hadt: zyn antwoord was, neen. — Ik vroeg hem verder, of hy ook eenige redenen van deeze verbetering zynes gezichts konde bedenken, en hier op begon hy, na alvorens een anderhalf duims pypje aangeſtoken te hebben, dit verhaal. — Domine, gy weet dat ik, hoe wel anders God dank gezond ben, op den duur hoesten en kuchgen moet; dit heb ik inzonderheid des morgens, als ik opſta, wel een

BERIGTEN, ENZ.

BERIGTEN, ENZ.

een half uur lang, en dat zoo vreesſelyk, dat my het water taplings de oogen uitloopt; nu hebbe ik eenigen tyd, of uit deſperatie, of wegens het jeuken myner oogen, met het achterſte van myn handen, dat water, dat my uit de oogen liep, al dikwils door myn oogen gewreeven; vervolgens hebbe ik opgemerkt, dat zoo dikwils ik dat gedaan hadt, altyd beter zien konde; en daar op hebbe ik daar van alle morgens myn werk gemaakt; met dat gevolg, dat ik den Bril nu misſen kan. Hier eindigde de Boer, en gaf het om een beter (gelyk ik ook doe) of hy daar aan de verbetering van zyn gezicht al of niet toeſchryven mach".

Buiten dit zyn 'er hier en daar, naar 't inzien van zyn Wel Eerw., nog eenige misſlagen ingeſloopen; doch die wy van te weinig belang agten, om 'er den Leezer mede op te houden; te meer, daar het geene wy gemeld hebben, zoo 't niet juist op eene der genoemde plaatſen, egter ten minſten op eenige der nabuurigen toegepast kan worden. Ook bedoelden wy, gelyk we te kennen gegeeven hebben, niet meer, dan eene ſchetſe eener Geographiſche beſchryvinge van ons Gewest, ten deele uit ondervinding, en grootlyks naar 't geleide van den *Tegenwoordigen Staat van Holland* opgeſteld, aan 't hoofd van ons Werk te plaatſen. Van meer belang voor den Leezer oordeelen wy 's Mans berigten en aanmerkingen over de evenredigheid der Geboo-

boorenen en Begraavenen, met welker mededeeling zyn Wel Eerwaarde duidelyk toont, dat hy een recht edelmoedigen yver, ter begunſtiginge van onze *Natuurlyke Historie*, bezit. Men hoore hem zelven ſpreeken, en gaa zyne Waarneemingen na. BERIGTEN, ENZ.

„ My opgewekt vindende, om, ſchoon by Uwel Ed. onbekend, eens aan Uwel Ed. te ſchryven, hebbe ik my 'er toegezet, om andermaal uwe Natuurlyke Historie de Novo te leezen, en Uwel Ed. myne Remarques toe te zenden; in dat vertrouwen, dat Uwel Ed. de vryheid, welke ik gebruike, niet ten kwaaden duiden en myne poogingen aanmerken zult, als ſtrekkende, of om Uwel Ed. te bevestigen in het ter nedergeſtelde, of om eenige misſtellingen in het vervolg te redresſeeren. Ik zoude echter, geloove ik, hier toe niet gekomen zyn, indien uw laatst uitgegeeven ſtuk, inzonderheid het twaalfde Hoofddeel, my niet gedrongen hadt, om myn Doopboek op te ſlaan, en naar te zien, hoe na myne Doopelingen, in den tyd van 24 Jaaren, met uwe bevindingen en berichten overeénkomen. By die gelegenheid heb ik de eer Uwel Ed. een Lyst der gedoopte Kinderen in myne Gemeente, zedert primo January 1751 tot ultimo December 1774, toe te zenden; uit welke blykt, dat ik, in die 24 Jaaren, gedoopt hebbe 318 Knechtjes en 323 Meisjes; en dus 5 Meisjes meer dan Knechtjes. Ik twyffel niet, of

BERIGTEN, ENZ.

of dit Jaar 1775 zal beide getallen, in het einde van het Jaar, wel doen egalizeeren; aangezien ik, in dit loopend Jaar, reeds 6 Jongens en flechts één Meisje gedoopt hebbe. — Onder dat getal nu van 641 Doopelingen, hebbe ik 18 paar Tweelingen, en eens Drielingen gehadt; waar door uw vermoeden, pag. 1162. van het *Derde Deel*, gefterkt wordt dat namelyk *het getal der Tweelingen — nog aanmerkelyker is dan 't volgens de ontdekkingen van den Heer* Struyck *zou zyn*. Ik ga noch voorby, dat ik zeker weete, dat 'er in myne Gemeente, geduurende die 24 Jaaren, noch verfcheide paaren Tweelingen geboren zyn; die, vóór den doop geftorven zynde, op myn Doopboek niet aangetekend ftaan; gelyk ook eene Vrouw, die, reets van twee verlost zynde, het derde, dat voor de geboorte ftondt, met haar naar het Graf genomen heeft, onder het voorfchr. getal niet gerekend wordt. Myne attentie valt hier door ook op uw gezegde, pag. 1155. „ Herhaalde „ opmerkingen fchynen my grond te geeven „ om te denken, dat eene Vrouw, vooral „ onder het Landvolk, die eenmaal twee „ Kinderen te gelyk ter waereld gebracht „ heeft, in 't vervolg meermaals Tweelin- „ gen baart". — Myne attentie zegge ik valt op deeze woorden, om dat ik de waarheid derzelven in myn Doopboek (ook al in die 24 Jaaren) bevestigd zie; vindende in het byzonder aldaar een Vrouw, die *drie reizen* achter malkander Tweelingen gebaard

baard heeft. En dat zulks niet alleen onder het *Landvolk* plaats heeft, blykt my, uit de eigenhandige Aantekeningen van myn Over-Grootvader, ADRIAAN KLUIT; die, te Dordrecht gewoond hebbende, in den tyd van minder dan 6 Jaaren, het genoegen gehad heeft, dat zyne Huisvrouwe hem, driemaal, twee Zoonen gebaard heeft. Daar by gerekend eene Dochter, welke tusſchen beiden afzonderlyk gekomen is, zoo heeft hy, in ruim 5 Jaaren, zeven Kinderen by zyne Huisvrouwe geteeld; doch alle die Tweelingen zyn vóór den doop geſtorven". BERIGTEN, ENZ.

Zedert dien tyd heeft zyn Eerwaarde my ook nog laaten toekomen eene Lyst der gedoopte Kinderen in zyne Gemeente, zedert primo January 1726, tot ultimo December 1750; waarom ik deeze nog voor de hier opgemelde Lyst zal ſtellen.

EERSTE LYST

Der gedoopten in de Kerk van Zuid-Beierland, gezecht den Hitzert, geduurende de Jaaren 1726—1750.

Jaaren	Knechtjes	Meisjes	Kinderen	paaren Tweelingen
1726	19	29	48	3
1727	20	12	32	1
1728	12	17	29	
1729	16	16	32	
1730	15	16	31	1
1731	23	9	32	
1732	18	19	37	1
1733	16	13	29	
1734	17	23	40	
1735	17	15	32	
1736	17	21	38	
1737	17	13	30	1
1738	17	14	31	
1739	16	15	31	
1740	16	18	34	
1741	17	18	35	
1742	10	15	25	
1743	17	19	36	1
1744	22	10	32	2
1745	16	13	29	
1746	23	13	36	
1747	13	13	26	1
1748	11	14	25	
1749	8	11	19	
1750	10	13	23	
	403	389	792	11

TWEEDE LYST

BERIGTEN, ENZ.

Der gedoopten in die Gemeente, geduurende de Jaaren 1751 — 1774.

Jaaren	Knechtjes	Meisjes	in 't geheel
1751	14	15	29
1752	19	16	35
1753	8	13	21
1754	12	6	18
1755	14	12	26
1756	14	17	31
1757	7	13	20
1758	20	14	34
1759	13	19	32
1760	7	12	19
1761	17	12	29
1762	14	11	25
1763	9	10	19
1764	13	14	27
1765	20	10	30
1766	13	17	30
1767	14	9	23
1768	14	14	28
1769	12	14	26
1770	14	16	30
1771	8	15	23
1772	11	16	27
1773	19	9	28
1774	12	19	31
	318	323	641

 Be-

BERIGTEN, ENZ.

Behalven deeze Lysten, heeft zyn Wel Eerw. my nog het volgende, ter completeering van de laatste Lyst ter hand gesteld.

„ In myn allereersten Brief, meene ik Uw Ed. toegezonden te hebben, een Lyst der gedoopte Kinderen in myne Gemeente, van primo Jan. 1750 tot ult. Dec. 1774, en dus een tyd van 24 Jaaren montant, was te dier tyd

	Jongens		Meisjes
	318	—	323
Wil Uwel Ed. 'er die van 1775 byvoegen, derzelver getal is - -	14	—	10
Dus zult ge bemerken, dat het geheele getal in een vierde van een Eeuw uitkomt op	332	—	333

en dat het niet meer dan één Jongetje verscheelt; 't welk alleen hier aan toe te schryven is, dat een Zoontje in 1775 in onecht gebooren, en, zes weeken oud geworden zynde, ongedoopt gestorven is. — Was dat Kind gedoopt geweest, zoo zouden beide getallen gelyk geweest zyn".

Men voege hierby nog de volgende Sterflyst, welke die Heer ons ook medegedeeld heeft, om ons eenig denkbeeld te geeven van het Sterflot daar ter plaatse.

BERIGTEN, ENZ.

L Y S T

Der Begravenen te Zuid-Beierland, gezegt den Hitzert.

Van 1°. January tot ultimo December 1775.

Tusſchen de	80 en 90	Jaar	3
——— ———	70 — 80	——	1
——— ———	60 — 70	——	5
——— ———	50 — 60	——	3
——— ———	40 — 50	——	4
——— ———	30 — 40	——	5
——— ———	20 — 30	——	0
——— ———	10 — 20	——	0
——— ———	5 — 10	——	0
——— ———	1 — 5	——	4
onder de één Jaar		——	7
dood gebooren			1
Vreemdelingen onbekend			3
			36

Wyders ontfing ik, in den Jaare 1770, van den Wel Eerwaarden zeer Geleerden Heer A. 's GRAVESANDE, eene Misſive, waar in hy gewag maakt van eene waarneeming, ten aanzien van het Zand der Noordzee, door zyn Wel Eerwaarden hier of daar, doch thans niet weetende in welk Geſchrift, geleezen. 't Is ons mede niet bekend, waar het bepaaldlyk geboekt is; dan we vinden de opgave te aanmerkelyk, om ze niet te plaatſen. Dezelve luid aldus.

BERIGTEN, ENZ.

„ Toen ik in 't Iſte *Deel* bl. 120. las, viel my in, vóór verſcheide jaaren in eenig Periodicq Nederduitsch geſchrift, eene waarneeming te hebben gevonden, welke (zo 't my toeſchynt) van gewigt is, tot ſtaaving van 't gevoelen, dat Uw. Ed. verdedigt; wegens den Rhynmond by Katwyk. Doch hoe zeer ik myn geheugen heb doorzocht, ik kan my niet herinneren waar ik het gelezen hebbe. Ik heb derhalven verſcheide myner bekenden daar over hier gevraagd; doch niemand heeft my 't geſchrift noch aangeweezen. 't Moet zoo veel ik kan nadenken omtrent geweest zyn in den tyd, dat de uitgezochte Verhandelingen by *Houttuin* eerst uitkwamen, of dat de *Haarlemſche Maatſchappye* begon: maar of 't in die, of andere geſchriften ſtaat, weet ik niet te bepaalen.

De zaak is deeze: „ De Waarneemer
„ verkeerde nu en dan aan 't ſtrand der
„ Noordzee; hy merkte in den Winter-
„ tyd, dat, omtrent Katwyk, een gedeelte
„ van 't ſtrand, in eene doorgaande ſtreek
„ van 't Duin af tot aan de Zee, ſterk
„ glinſterde, wanneer 'er de Zon op ſcheen;
„ terwyl die glinſtering ten wederzyde dier
„ ſtreek niet werd gezien. Dit deed hem
„ het glinſterende en niet glinſterende zand
„ nader onderzoeken. En zyne ondervin-
„ ding was, dat het glinſterende zand
„ bezwangerd was met zoet water; dat dus
„ gereedelyk had kunnen bevriezen; ter-
„ wyl het overige aan wederzyden een

„ zou-

„ zouten ſmaak had. Het gevolg daar uit, „ by nader opmerkinge afgeleid, was „ deels, dat dit zoet water, door het Duin „ zypelend, zich in Zee langs het ſtrand „ ontlastte; en deels, dat hier ter zaake „ dient, dat die ontlasting geſchiedde langs „ het oude ſpoor van den uitloop des „ Rhyns ter deezer plaats". BERIGTEN, ENZ.

Het natuurlyk glinſteren van 't Zand, door het bevriezen van zoet water, is in dit geval beſlisſend genoeg, om 'er het onderſcheid van het afſypelend Duinwater tegens dat der Zee uit af te leiden; dan in hoe verre zulks op den verſtopten uitloop des Rhyns betrekkelyk gemaakt moge worden, ſtaat den Leezer vry te beoordeelen.

Hier benevens heeft ons de geleerde BASTER het volgende, wegens het vlammen der Zee, (door ons gemeld, I Deel, Bladz. 349.) uit Zierikzee gelieven mede te deelen.

„ Van het vlammen der Zee moet ik nog de vryheid neemen Uw. Ed. te melden: dat als men des Zomers, inzonderheid by mooy weer, en Zuiden Wind, een Steen in 't water van de Havens gooit, water daar uit in een emmer ſchept en in huis zet, en het roert, zoo zal men, in den donker, daar duizende van ligtende vonkjes in zien, volgens de experimenten in myne *Natuurk. Uitſpanningen* en de *Uitgeleeze Verhandelingen.* Deeze vonken, durf ik Uw. Ed. verzekeren dat niet als

BERIGTEN, ENZ. door die kleine Diertjes, die ik heb laaten afbeelden, veroorzaakt worden, en zoude Uw Ed., present zynde, daar ras van overtuigen. Diergelyke ligten doet ook de *Scolopendra* op Oesters. Doch dit neemt niet weg, dat het Zout der Zee eene *Materia Phosphorea* bezit, die verrotte Vis &c. doet ligten, zonder dat dit tweede ligt, ook na myne gedagten, van Diertjes voortkomt".

Met betrekking tot het Tweede Deel, hebben wy twee Scheikundige Aanmerkingen ontvangen, die wel verdienen geplaatst te worden. De eerste komt uit de hand van den in de Scheikunde ervaren Groninger Apotheker B. TIEBOEL. Dezelve gaat over myne beschryving en bepaaling van het Vitriool en Vitrioolzuur, Bladz. 871. Het geen die kundige Briefschryver deswegens voordraagt, is al te keurig om het agter te houden. Intusschen moet ik 'er egter byvoegen, dat zyne gedagten, hoewel zy veelal van de onze schynen te verschillen, 'er nogtans in zekeren zin wel mede overéén te brengen zyn, als men ze met eenige toegeevendheid gelieve te vergelyken. Dewyl wy met het algemeen zuur even dat geene bedoelen, dat, al schoon het in meest alle zuuren in een meer of minder trap zy, evenwel in veele weezens, in een verschillenden staat van vermenging, gevonden kan worden, en word: juist zoo, als de Elementen, in sommige Lichaamen, dermaate verborgen zyn, dat men

men 'er geen zweem van vinde, en nogtans derzelver *principiata* bezitten. Maar wy willen hier over niet twisten; en deelen, ten gevalle van ieders vrye gevoelen, den kundigen hier dien fraaien Brief mede. BERIGTEN, ENZ.

„ Myne aanmerking viel onlangs op UEd. gezegde aangaande het vaste Alcalyne Loogzout, „ dat, naamlyk, het zelve in „ onzen dampkring het Vitrioolzuur tot „ zich trekt, en daar mede tot een Vi- „ triool Tarter overgaat", II D. 2de Stuk, Bladz. 871.

„ UE. ziet naar myn gedagten in deezen op de zoo zeer bekende proeve met de Potasfche, waar in men altoos een weinig *sal neutrum* ontdekt. Dit gevoelen is zeer oud, en zelfs door veele laatere scheikundigen, zonder nader onderzoek, aangenomen, en ook heb ik langen tyd zoo geloofd. De ondervinding echter heeft my van het tegendeel overtuigd; en eene nadere overdenking, als mede het nazien der Schryveren, leerde my, dat dit *sal neutrum* reeds in de Potasfche zat, eer ze aan de lucht ware blootgesteld geweest; ja een gansch anderen oorsprong hadde.

„ Potasfche is wel is waar een vast *alcalyn* Zout, maar teffens eene van de alleronzuiverste. Indien men deszelfs bereiding nagaat, zal men ras zien, dat ze zoo is ingericht, dat het gansch niet onmooglyk zy, of 'er vereenigt zich hier en daar een gedeelte van 't zuur van 't hout, met een gedeelte reeds bereid vast Loogzout:

BERIGTEN, ENZ.

of liever, wyl de *calcinatie* overal niet evenredig is, blyft 'er hier en daar een gedeelte van het *ſal neutrum*, welk in de ſappen des houts huisvestte, onveranderd te rug. De Calcinatie immers gaat in zulk eenen grooten hoop houts niet zoo evenreedig, dan of wy het geheel zuure Wynſteen Zout in een kroes tot vast Zout *calcineeren*. Dit is, dunkt my, Mynheer, de waare geboorte van het *ſal neutrum* in de Potasſche. — De ondervinding heeft my geleerd dat de Potasſche, van dit *ſal neutrum* bevryd, nimmer wederom een zoodanig *ſal neutrum* van zich laat afſcheiden, al ſchoon het een geruimen tyd aan de lucht wordt blootgeſteld. Dit niet alleen maar allerzuiverst en ſterk *gecalcineerd Sal Tartari*, aan de lucht blootgeſteld, gaat wel ras over tot liquor, maar nimmer heb ik 'er iets van een *ſal neutrum* in ontdekt. — Anderen hebben, boven dit, de aanweezenheid van het Vitrioolzuur in de lucht willen bewyzen door de roodwording der Violen Syroop. Doch dit bewyst niets. Alle Zuuren, zo veel my bewust is, doen het zelfde: en dus gaat deeze proeve niet door. — Daarenboven heeft de ondervinding my geleerd, dat ze in eene drooge zuivere lucht zeer lang tegens de verandering beſtaanbaar is. Eerder verandert ze in een vogtige lucht, wyl deeze als een bekwaamer *vehiculum* beter geſchikt is om het *principium ſalinum acidum* tot andere lighaamen over te brengen. Allerſchielykst geſchiedt

dit

dit in een vogtigen dompigen kelder, waar in de lucht, behalven met de uitwaasſemingen van verſcheide andere lighaamen bezwangerd, alleronzuiverst is, en dus te eerder in ſtaat om op deeze zo tedere kleur te werken.

BERIGTEN, ENZ.

„ Hoe veele Planten zyn 'er niet, uit welker ſap, men dit of geen *ſal neutrum* verkrygt, 't zy een *Tartarus Vitriol. Nitrum*, of *ſal commun.* Dit is immers nergens anders aan toe te ſchryven, dan aan de byzondere in deeze Planten huisvestende *Acida*, wyl het *Acidum Vitrioli* aan allen deezen de geboorte niet kan geeven. Die Boomen nu, waar uit de Potasſche bereid wordt, hebben in hunne ſappen zeer veel zuur. Dit nu zo zynde, zal UE. van zelfs de geboorte van dit *ſal neutrum* gemaklyk ontdekken.

„ Aangaande nu het *Acidum Vitriolicum*, welk UE zo gereedelyk aan onzen Dampkring toeſchryſt, ben ik ook niet van uw gevoelen. — Ik weet zeer wel, en het is een *veritas quadrata*, dat, by aldien men een lighaam ontdekt, in eene van welkers deelen men zodanige eigenſchappen ontdekt, die aan het *Acidum Vitriolicum* eigen zyn, men dan met regt zegt, dat zodanig een lighaam dit *Acidum* bezit.

„ 'Er zyn zeer veelen die gereedelyk toeſtemmen, dat het zogenaamd *Acidum Vagum, Catholicum, Univerſale*, een *Acidum Vitriolicum* zy. Maar op welke gronden? Ik kan dit echter voor als noch niet toe-

BERIGTEN, ENZ. ſtemmen. Ik begryp onzen geheelen *Atmoſpheer* als 't ware eene algemeene Voorraadſchuur, ter verzameling van de vlugge *principia* der ontſlopene Lighamen. — Door de dagelykſche en verſchillende ontſloping van duizenden wordt deeze algemeene Voorraadſchuur geduurig met deeze *principia* opgevuld. Dit nu zo zynde, volgt van zelven, dat 'er zo wel uit veele ontſlopene lighamen, Salpeter-zuur en Zoutzuur daar henen verhuist dan Vitriool-zuur. Zyn ze nu in die verzamelplaats, op zich zelf en onveranderd in hunne natuur voorhanden, en verhuizen ze wederom afzonderlyk elk op nieuw in de voor hun geſchikte lighamen? Dit kan men immers niet wel toeſtemmen, om dat men dan een ongeſchikte Chaös van verſchillende *ſpecies* van zuuren aan onzen Dampkring, die buiten dat Chaötisch genoeg is, zou moeten toeſchryven. Geſteld zynde, men wilde dit al eens toeſtemmen, zou men dan teffens niet moeten toeſtemmen, dat 'er altoos eene evenredigheid diende plaats te hebben tusſchen de *itus* en *reditus* dier *ſpecifike* beginzelen, of 'er moest altoos van het een of ander *acidum* te veel zyn, of te kort ſchieten. Het eerſte kan men niet wel bepalen of men zoude teffens moeten toeſtemmen, dat 'er altoos zo veele lighamen op nieuw geboren wierden, als 'er juist geſchikt waren, om deeze byzondere *ſpecifike acida*, haar alleen eigen, tot zich te neemen. Ik voor my ten minſte, zou zulk ee-

eene bepaalde werking in de Natuur, aan den, volgens zyne onbegrensde Almagt, werkenden Schepper, niet durven toeſchryven. Wanneer 'er nu van deeze *ſpecifike acida* te veel in voorraad waren, of 'er kwamen eens te kort: waar blyven dan in 't eerſte geval de overvloedige; en, in 't tweede geval, van waar komen de te kortſchietende? Zou men derhalven, dit alles wel overweegende, niet liever ſtellen, gelyk ik als noch voor my geloove; dat 'er, zo wel in het *Regnum Aëreum*, als in onzen geheelen Aardkloot een eenig algemeen *principium acidum Salinum* huisvest; en dat de verſchillende *acida ſpecifica* der ontſlopene lighamen, by derzelver ontſloping, tot *hunnen* eerſten oorſprong en natuur wederkeeren: en van daar, bevryd van die toevallige omſtandigheden, welke hun in verſchillende ſoorten van lighamen huisvestende, van aart deeden verſchillen, op nieuw, als een algemeen *principium*, tot de lighamen overgingen, om in dezelve verſchillende *principia* of *principiata acida* ſamen te ſtellen: dan bepaaldlyk te ſtellen, dat 'er een *Acidum Vitriolicum*, welk een verſchillend *ſpecies acidi* veronderſtelt, in onzen Dampkring en Wereldkloot huisveste. Hier omtrent zou nog meer te erinneren zyn; doch dit zou het beſtek van een' brief te buiten gaan. Liever wil ik noch met weinige woorden myn eenvoudig gevoelen, aangaande de geboorte deezer verſchillende *acida* UE onder 't oog brengen, 't zy het

uwe

BERIGTEN, ENZ.

uwe goedkeuring wegdrage dan niet: het komt my ten minſten aanneemlyker voor, dan het tegengeſtelde, dat 'er maar een ſoort van Zuur in onzen Atmoſpheer zou huisvesten.

„ Een algemeen *principium acidum ſalinum* zich dringende in die lighamen, welker vaste deelen geſchikt zyn om een *terra calcaria* voort te brengen, zal, vereenigd met het *principium arſenicale*, welkers aanweezenheid door groote Scheikundigen erkend wordt, en in 't *acidum ſalis* huisvest, een *acidum ſalis* daar ſtellen, als een byzonder *ſpecies acidi.* — Vallende integendeel op lighamen, die of uit eene kalkagtige aarde en pisagtige zelfſtandigheid beſtaan, of daar toe kunnen overgaan, zal het *acidum nitroſum* te voorſchyn brengen. Zich dringende, 1mo, in krytagtige Lighamen of in zodanige Lighamen, welker vaste deelen hunnen grondſlag in deeze aarde hebben, of 2do, in zodanig eene aarde die tefſens het *principium inflammabile* bezit, of 3tio, in haren tocht Koper of Yzer ontbindende, zal ze een *acidum vitriolicum* doen te voorſchyn komen; geſchiedende dit alles door eene ons onbekende *modificatie*, en welkers kennis de Opperſte Wysheid voor zich zelven behouden heeft.

„ Eindelyk Mynheer! laat ik UEd. noch een voorbeeld ter overweeging voorſtellen. Men ſtelle een *Hortus Medicus*, waar in, onder andere Planten, de *Borago*, *Portulaca*, *Parietaria*, *Mercurialis*, *Card. Bened.*

ned., *Gratiola*, *Foeniculum*, *Retonica*, *Fumaria*, *Marrubium*, enz. welig groeien. Een Scheikundige vindt in het uitgeperst en uitgedampt ſap der vier eerſte een gedeelte *nitrum*, in de volgende vier een gedeelte *ſal comm*, in de twee laatſten *Tartarus Vitriolatus*: zelf wel eens in een en dezelfde Plant, twee verſchillende *Salia neutra*. Zie GMELIN *Comm. Acad. Petrop.* T. V. Hier vrage ik nu, groeien ze niet onder een en dezelfde *Atmoſpheer*, en in denzelfden grond? en dringt dus niet een zelfde *principium acidum ſalinum*, in dezelve? immers ja. Van waar dan deeze verſchillende zouten, kan men ze wel anders aan toe ſchryven, dan aan den verſchillenden aart, eensdeels der vaste grondbeginzelen deezer Planten, anderendeels aan eene verſchillende bewerking en ons onbekende *modificatie*, door en met de overige ſamenſtellende deelen deezer Planten? Dat de ſchikking der ſamenſtellende deelen eener Plant den aart der invloeiende ſappen kunnen veranderen, leert ons de inënting veeler Boomvrugten. Ik weet zeer wel dat Planten, groeiende in een grond, waar in men weet dat veel Zee-Zout huisvest, veel Zee-Zout opleveren. Doch dit heeft hier geen plaats, aangezien men dit verſchil van gronden in het klein beſtek eener *Hort. Medicus* niet kan vastſtellen".

BERIGTEN, ENZ.

Eer ik echter van deezen keurigen Brief afſtap, kan ik niet nalaaten aan te merken, dat al het geene de Scheikundige Heer

TIE-

BERIGTEN, ENZ.

TIEBOEL, over het een en ander aanmerkt, geene tegenstrydigheid bewyst in het stellen van een *acidum universale vitriolicum*; dewyl men weet dat deeze benaaming van algemeen Vitrioolzuur, niet is aangenoomen, om dat het Vitriool die voortbrengt uit zyn eigen *principium*; maar om dat het Vitriool meerder geschikt is door de natuur, om dit algemeen zuur te bezitten en op te slurpen; even zoo als allerleie lighaamen elk een byzondere eigenschap hebben om van het een of ander element meerder samengesteld te zyn dan van het andere, en dus in eene en dezelve Tuin of Grond, ja dat minder is in den omtrek van geen hand breed, de Aarde, de Planten en de Dieren, by voorbeeld eene Aardslak, Wormen, Insecten, Vogelen en viervoetig Gedierte, dat geene in de vermengde Elementen vinden, dat tot haar byzonder samenstel behoort; en dus stemmen wy gaarne in het gevoelen van den Heer TIEBOEL, naamlyk in 't geen zyn Ed. voor zig gelooft, dat 'er zoo wel in het *Regnum Aëreum* als in onzen Aardkloot, een eenig algemeen *principium acidum salinum* huisvest, en dat de verschillende *acida specifica* der ontsloopene lighaamen, by derzelver ontslooping, tot hun eersten oorsprong en natuur wederkeeren. Zie boven Bladz. 2065. Of nu (om des Heeren TIEBOELS ronde verklaring te volgen,) deeze opheldering de goedkeuring wegdraage dan niet; het komt my aanneemelyker voor, dat, daar men tot nog toe in

in de Scheikunde het *acidum vagum universale* meest in het *acidum vitriolicum* in de Atmospheer agt te huisvesten, 'er geen vooroordeel in legt, om, in dien zin, by de oude bekende benaaming te blyven; dewyl het de Scheikunde byzonder eigen is, ingewikkelde verklaaringen te hebben. BERIGTEN, ENZ.

Eene tweede hier bedoelde aanmerking zyn wy verschuldigd aan den uitmuntenden Scheikundigen Heer TEN HAAF, die ons het volgende onder 't oog gebragt heeft.

„ Onlangs de *minera arenaria perpetua van* BECHER in de hand krygende, zag ik, onder het Caput *Lit G. An propositio Auctoris etiam in arena Hollandica locum habeat* (by my pag. 935 Ed. 8°.) dat 'er digt by Haarlem een *minera Cobalti* moest gevonden worden, waar uit men *smalt* vervaardigde, en daar en boven nog een onbekend metaal, 't welk nog Goud nog Zilver was, en evenwel aan de Cupel en het *aqua fortis* tegenstand bood.

„ Ik heb Uwel Ed. *Natuurlyke Historie* opgeslagen; edoch niets hier omtrent ontdekt. Myne vraag derhalven is, of Uwel Ed. by andere Schryvers ook wel hier omtrent melding vind gemaakt; dan of Uwel Ed. zelf hier omtrent ontdekkingen heeft, als veele naspeuringen naar dien kant van Holland gedaan hebbende. Ik betuig, dat de zaak my wat vreemd voorkomt, en echter *Becher* was een al te goed Metallurgus, om iets op losse gronden neder te stellen. Uwel

Ed.

BERIG-TEN, ENZ. Ed. zoud my vriendschap doen van by gelegenheid my hier omtrent iets te melden".

Wy hebben deeze plaats in BECHER over 't hoofd gezien; en bedanken onzen zeer geleerden Vriend voor de herinnering. Voorts betuigen wy mede 'er by geene Schryvers iets van geleezen, of zelf ondekt te hebben; des wy 'er insgelyks zeer sterk aan twyffelen. 't Zou intusschen der nadere onderzoekinge overwaardig zyn, of 't ook zoo mogte weezen; dewyl het Cobalt Mineraal geen geringe zaak is. Vinden eenige Liefhebbers in het onderzoeklievende Haarlem, in den omtrek hunner Stad, iets van dien aart, 't zal ons aangenaam zyn, daar van onderrigt te mogen worden.

Op Bladzyde 1088. van ons Tweede Deel is, by eene abusive leezing van een Brief van den Heer PALUDANUS, eene misstelling ingesloopen, volgens het geen die Heer, aan wien wy zoo veele verbeteringen verschuldigd zyn, en over wiens berigt de misstelling loopt, ons gunstig heeft aangeweezen. Wy hebben naamlyk, zoo als zyn Ed. wel aanmerkt, in stede van *Burghorn*, *Barghorn* geleezen, en 'er dus *Barsingerhorn*, welks Ingezetenen die plaats veelal by verkorting noemen *Barghorn*, voor genomen. Men leeze dan aldaar, (in plaats van *Barghorn* of *Barsingerhorn*) *Burghorn*. Hier van gewaagende, kan

kan ik, daar zyn Ed. verder in zyne, by alle Liefhebbers deezer oefeninge hooggeschatte, keurige Oudheid- en Natuurkundige Verhandelingen, Bladzyde 197, openlyk vordert, dat ik het daar op beredeneerde verbetere, niet nalaaten te zeggen, dat 'er wel omtrent de melding van den Dyk by *Burghorn* een abuis is ingesloopen; doch dat zulks geene betrekking heeft op de volgende redeneering; maar alleen op den tweeden regel van Bladz. 1089. De volgende aanmerkingen rusten op eene Misſive van dato 24 May 1770; waar in zyn Ed. my een Berigt geeft, van Schelpen, Klai- en andere Beddingen in den Banne van Schagen; daar de Misſive, met betrekking tot Burghorn, eene laatere ontdekking behelst, als zynde gedateerd 9 July 1770. En dewyl ik zelfs een ooggetuige geweest ben van de ligging veeler Schelp-, Slib- en Klaibeddingen, tusſchen, by en omtrent Schagen en Barſingerhorn, zoo blyft het weezenlyke, met betrekking tot de natuur van het Land aldaar, naar myn inzien, wel beredeneerd; en het geen 'er verkeerdelyk uit opgevat mogt worden, zal alleen van een gering Geographisch verſchil, of van de twee onderſcheiden berigten, afhangen.

BERIGTEN, ENZ.

Verder zyn wy den Geleerden Heere Doctor M. VAN PHELSUM dankbaar, voor de aanwyzing van een groven misflag, die in het nazien der Proeven niet opgemerkt is; doch welken aangaande wy niet twy-

BERIGTEN, ENZ.

felen, of een kundig Leezer zal ligt begrypen, dat, in eene zoo algemeene bekende benaaming, flegts by abufive verzetting, het een voor het ander geplaatst is. Men leeze derhalven in het Derde Deel, op Bladz. 267, Regel 8 en 9, „ voerende de „ leevensgeesten en het bloed, door flagä„ deren, uit het hart, en door aderen naar „ het hart". Wy hebben daarbenevens, van dien zelfden Heer, eenige kundige aanmerkingen op onze Zesde en Agtfte Clasfen ontvangen; doch hier over zal ik, wanneer wy aan deeze Clasfen komen, myne nadere verklaaring opgeeven. Midlerwyl zou het ons aangenaam weezen, wanneer die kundige Natuuronderzoeker ons, met opzigt tot de gemelde Clasfen, byzonder nopens de Zee-Egels van ons Land, een nader berigt geliefde te laaten toekomen; om daar van ter zyner plaatfe gebruik te maaken.

Daar benevens heb ik van den Wel Eerwaarden Heere A. 's GRAVEZANDE, bovengemeld, eene opheldering gekreegen, met opzicht tot de in het derde Deel Bladz. 773 aangeroerde, en naar ons denkbeeld ontknoopte, Historie der Gravinne van Hennenberg te Loosduinen, die my volftrekt beflisfend voorkomt; en waar door ik myne geopperde gedagte verbeterd en opgehelderd vinde. Zie hier 's Mans gegronde aanmerking.

„ By het doorleezen van Uwel Ed. twee laatfte ftukken van de Natuurlyke Historie,

rie, waar in ik veele aanmerkelyke byzonderheden tot myne leering, met vermaak, hebbe aangetroffen, dacht my dat het jammer was, dat Uw Ed. bladz. 773, in de oplossing van 't Raadsel der Gravinne van Hennenberg, niet had gedacht aan de dagtekening dier gebeurtenisse, zoo als die op de Op- en Grafschriften, en by onze Nederlandsche Schryvers, bekend staat; te weeten: *ipso die Parasceves*, of *Goeden Vrydag*. En dus twee dagen vóór Paaschen (*); wanneer de oplossing gericht wordt, niet, naar de *gemeene* of *Roomsche* Reekening, die 't Jaar met den 1 *January* begint, maar volgens den *stylus Curiæ*, dien men in Holland, zoo wel als elders, bezigde, tot dat dezelve in *dat* Gewest, by de *Ordonnancie van Policie* den 1 April 1580. Art. 40. *aldaar* is afgeschaft in navolginge van de Koningen van *Vrankryk* en *Spanjen*. Menigvuldige vergissingen treft men in de schriften van Geletterden uit het voorby zien deezer aanmerkinge aan. Dus heb ik 't onlangs der moeite waardig gekeurd eenige *Aanmerkingen* over den *stylus Curiæ* aan 't Zeeuwsch Genootschap mede te deelen. Uwel Ed. gelieve op 't stuk der Gravinne eens op te slaan *H. v. Heussen Delflandsche Oudheden en Gestichten*; in gr. 8vo, bladz. 466, 467.

BERIGTEN, ENZ.

(*) PAASSCHEN. In 't Jaar 1276, was de eerste Paaschdag den 5 April, en dus de Goede Vrydag, den 3 April.

BERIGTEN, ENZ. 467. daar ook die oplosfing, doch naar den Hofftyl, wordt voorgefteld".

Zyn Wel Eerwaarde brengt ons tevens, in denzelfden Brief, onder het oog zyne gedagten, omtrent de Haagfche Burgery; behelzende zyne aanmerkingen over het geene wy des aangaande in ons Derde Deel, Bladz. 1075, gemeld hebben; waar over hy zig in deezervoege uitdrukt.

„ 't Geen Uwel Ed. Bladz. 1075. nopens *'s Hage* meldt, deed my aan de dagen myner jeugd gedenken, dewyl ik in die plaats ben gebooren, en gewoond hebbe tot myn 23fte, en aldaar verkeerd tot myn 28fte Jaar, wanneer ik te Noordwyk aan Zee Predikant werd.

„ Ik twyffel of 'er eene plaats in ons Land is, daar men zoo weinig kan oordeelen van het onvervalschte, oude en echte, ten aanzien van de *afkoomst*.

„ Ik doorwandelde met myne aandacht myn geflacht, benevens dat der geenen, die door Huwlyk daaraan vermaagfchapt zyn.

„ Ik doorliep de buurten, daar ik gebooren was, opgevoed ben, en gewoond heb. Ik herinnerde my veelen der geenen, met welke ik hebbe verkeerd, of door myn bedryf, in dien tyd zynde de oefening der Burgerlyke en Rechtzaaken, omgang gehad hebbe; doch ik hebbe ongemeen veele onder dezelve gevonden, die, in hunne voorou-

ouders aangemerkt, niet van Haagſchen oorſprong waren. BERIGTEN, ENZ.

„ En hoe kan 't anders, als men nagaat den oorſprong en aanwas van den Haag, die alleen van der Graaven Hofhouding, met de verdere gevolgen daar van, is af te leiden?

„ Hoe veele Edelen zyn 'er met de Graaven, uit andere gewesten van Nederland en elders, herwaarts gekoomen en gebleeven; en in laatere tyden ook onder de Stadhouderlyke Regeeringe, die daar Geſlachten geſticht hebben.

„ Van alle oorden der Nederlanden zyn afgevaardigden gekoomen in de Staats- en Rechts-Collegien.

„ Een menigte Jonge Mans- en Vrouwsperſoonen, afkomſtig uit Gelderland, vooral de Betuwe en 't Graafſchap Zutphen, vooral uit Westphaalen, en hooger gedeelten van Duitschland, zyn, om te dienen, (waartoe de Haagſche Kinders, veeltyds, niet laag genoeg bukken willen, dies de vreemdelingen ook veelſins het vet voor zich afſchuimen,) derwaarts afgezakt, en door bevordering tot Ampten en bedieningen, op Comptoiren, Griffiën en Secretaryen enz. tot eenen aanzienlyken ſtand, en voorts tot Huwelyken en vermogen gebragt. Derzelver aantal, onder de Haagſche ingezeetenen, is grooter dan men zich zoude konnen verbeelden. Terwyl hier en daar Franſche en Engelſche afſtammelingen zich daar onder bevinden.

BERIGTEN, ENZ.

„ Hierby koomen de Handwerkslieden, Fransche, Engelsche, en Duitschers, ook, in groovere Ambagten, Gelderschen; die, in Gilden gekoomen, hier zyn ingeënt.

„ Zonder dat ik lette op de militie, of geduurige afwisseling van vreemdelingen, die 'er alleen voor eenen korten tyd blyven.

„ Ik hebbe reden te gelooven, dat men, wanneer de Hagenaars elk hun geslagt zouden opdelven, ongemeen weinige oorspronglyk Haagsche voorouders daar zoude aantreffen.

„ Deeze Bespiegeling myner Landsgenooten, verwekt op aanleiding van 't leezen van Uwel Ed. aangenaam werk, hoop ik, dat Uwel Ed. niet ongevallig zy".

Daar wy, van de Natie over 't geheel spreekende, den sterken invloed der Vreemden betoogd hebben, stemmen wy het gevoelen van den Heer 's GRAVEZANDE volkomen toe. Overéénkomstig hier mede bedoelden wy ook op die Bladzyde, het denkbeeld, dat de Hagenaars, niettegenstaande den invloed der Vreemdelingen, hun oud en echt karakter bewaaren; juist dat zelfde dat zyn Wel Eerwaarde van hun getuigt, zeggende „ dat de Haagsche Kin„ ders, veeltyds, niet laag genoeg bukken „ willen", om in de dienstbaarheid der Duitschers en Vreemden te treeden. Gevolglyk is ons gezegde, wegens de echte en rechte Hagenaars, in een rekkelyken zin, sterk genoeg goed te maaken.

Wy-

Wyders hebben wy, van den opletten- den Heer CORNELIS VAN DER GRYP, een nader berigt ontvangen, wegens de Bladz. 1724 gemelde Bofziekte, die, volgens de berigten der Heeren BIKKER en KLUIT in het Overmaasſche heerscht. Uit het be- rigt van dien geagten Correſpondent blykt ons ten klaarſte, dat deeze kwaale ook omtrent Zierikzee zeer ſterk woed; en dus zoude zelve niet tot het Overmaasſche alleen bepaald zyn. Ook twyffelen wy hier aan geenzins; te meer daar Zierikzee, ſchoon onder Zeeland behoorende, zeer veel deelt in de natuur der Overmaasſche Landen; en naastdenkelyk heerscht die kwaal, zoo als ik gezegd hebbe, ook wel elders. 's Mans verdere beſchryving der toevallen deezer kwaale, benevens derzelver Historie, ge- lyk ook die der Bloedvinnen, is zeer vol- doende, en wel geſchikt om 'er een goed denkbeeld van te geeven: doch ons beſtek laat ons niet toe, om breedvoerig in Ziek- teverhandelingen te treeden; by nadere gelegenheid kunnen ons des Schryvers aan- merkingen beter dienen. Voor tegen- woordig is 't ons genoeg, door den kundi- gen Brieffchryver onderrigt te zyn, dat de Bofziekte, gelyk ook de Bloedvinnen, daar en elders gemeen zyn; en 't is ons voorts aangenaam, onze ſtellingen of opgegee- ven vermoedens, door ſoortgelyke Narig- ten, bevestigd te zien.

BERIGTEN, ENZ.

Wat verder nog aangaat een Berigt, we- gens

BERIGTEN, ENZ.

gens eene verſteening, in den St. Pieters Berg by Maastrigt gevonden, toebehoorende aan den Wel Ed. Geſtr. Heer DROUIN, Officier in 't Regiment Dragonders van den Graave van BYLAND, ons, in een brief uit Gouderak, medegedeeld; wy zyn den geëerden Schryver erkentlyk voor zyne toegenegen gedagten; doch kunnen, gelyk hy zelf met recht aanmerkt, 'er in deezen niet wel gebruik van maaken, als zynde niet tot Holland betrekkelyk. Op eene dergelyke wyze is het ook gelegen, met verſcheiden ſoorten van Metaalzanden en Verſteeningen, ons door etlyke begunſtigers toegezonden; dat ons egter aangenaam geweest is, om dat ze ons in andere opzichten van dienst zyn. Wy betuigen des hun, en allen, die ons op de eene of andere wyze met hunne vriendelyke correspondentie hebben gelieven te vereeren, openlyk onze hartgrondige en welmeenende dankbaarheid; terwyl wy ons voorts, by den verderen voortgang van onzen arbeid, in hunne Vaderlandlievende behulpzaame gunst aanbeveelen.

SPECIAL 88-B
34034
v.3
pt.4